

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1978/79

1

SZEGED, 1980

JAHRBUCH DES MÓRA-FERENC-MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МÓРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

Barna László, Dömötör János, Juhász Antal, Szelesi Zoltán, T. Knotik Márta, Zombori István
közreműködésével

1999

szerkeszti
TROGMAYER OTTÓ

Technikai szerkesztő
H. KISS JUDIT

A borítólapot *Mayer Gyula* tervezte

HU ISSN 0563-0525

Kiadja a Móra Ferenc Múzeum
Felelős kiadó: Dr. Trogmayer Ottó
80-4873 — Szegedi Nyomda
Felelős vezető: Dobó József igazgató
Készült monoszedeással, íves magasnyomással 40,25 A/5 ív terjedelemben
Példányszám: 625
Készült az MSZ 5601-59 és az MSZ 5602-55 szabvány szerint

TARTALOMJEGYZÉK

СОДЕРЖАНИЕ

INHALT

SOMMAIRE

In Memoriam Dr. Bálint Alajos (1902—1983)	3
In Memoriam Dr. Gallé László (1908—1980)	5
In Memoriam Bakonyi Tibor (1934—1982)	7
Tisztelegő szavak Bálint Sándor temetésén (<i>Trogmayer Ottó emléksbeszéde</i>)	11
Gondolatok Bálint Sándor temetésén (<i>Tálasi István búcsúvétele</i>)	13
Juhász Antal: A szegedi közlegelő bérbeadásának kezdetei	19
<i>Anfangsperiode der Waidenmiete in Szeged</i>	45
Tóth Ferenc: A makói parasztgazdaságok ellátottsága 1781-ben	47
<i>Gerätenworrat der Bauernwirtschaften in Makó 1781</i>	93
Börcsök Vince: Adatok a pálinkafőzés és fogyasztás hagyományaihoz Szegeden és környékén ..	95
<i>Angaben zu der Schnapsbrennerei und dem Brandtweingenuß in Szeged und der Umgebung</i>	112
T. Knotik Márta: A Csongrád megyei fényképészet kezdetei 1859—1879	113
<i>Anfänge der Photographietätigkeit in Komitat Csongrád (1859—1879)</i>	172
Martin György: A sándorfalvi Kiss Mátyás tánca	173
<i>Der Tanz von Mátyás Kiss aus Sándorfalva</i>	194
Téglásy Imre: A hungarus-tudat kifejeződése Fiala Jakab „Szegedis” című epüllionjában	195
<i>Jakab Fialas Kleinpos „Szegedis” als Ausdruck des Hungarus-Bewusstseins</i>	205
Zombori István: Idegen népek — magyar emberek. Ács Gedeon naplójának néprajzi és földrajzi vonatkozásai	207
<i>Foreign Peoples — Hungarians (Geographical and Folkloric References of Gedeon Ács's Diary)</i>	230
Sipos József: A Kisgazdapárt és a Teleki-kormány lemondása	233
<i>Die Kleinlandwirtepartei und der Sturz Telekis</i>	257
Sárközi István: Adalékok az 1930—1933-as évek szegedi kommunista pereinek történetéhez ..	259
<i>Судебные приговоры против коммунистов в городе Сегед (Венгрия) в 1930-1933 г.</i> ..	284
Hegedűs, Katalin: Two New Enthroned Idols from Szegvár-Tűzköves	287
Trogmayer Ottó: Újabb adatok a vonaldíszes kerámia relatív időrendjéhez	297
<i>Neue Beiträge zur relativen Chronologie der Linearkeramik</i>	301
Visy, Zsolt: Römische Schnellwaage im Museum von Szentes	303
Jakab Béla: Újabb tojáshéjlelet-vizsgálatok eredményei. Longobard és avar kori leletanyag vizsgálata	311
<i>Neuere Eierschalefund-Untersuchungen</i>	322
Kürti Béla: Honfoglalás kori magyar temető Szeged—Algyőn	323
<i>Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged — Algyő</i>	346
Nagy Ádám: Huszadik századi pénzlelet Sándorfalváról	349
<i>Münzfund von Sándorfalva aus dem 20. Jahrhundert</i>	356
Szelesi Zoltán: Csáky József utolsó évtizede	357
<i>Les dix dernières années de Joseph Csáky</i>	390
† Vinkler László: Művészet és mitológia	393
<i>Kunst und Mythologie</i>	410
Csongor Győző: Természetvédelmi feladataink Szeged környékén II. Vadontermő orchideák ..	411
<i>Unsere Naturschutzaufgaben in der Gegend um Szeged. Orchideen auf den Wiesen</i>	424
Gaskó Béla: Adatok a Szeged-körtöltés melletti erdősáv Cerambycida-faunájához	425
<i>Angaben zur Cerambycida-Fauna im Waldstreifen am Szegediner Kreisschutzdamm</i>	453
Szell Antal: Az 1978. évi őszi madárvonulás a szegedi Fehértón	455
<i>Vogelzug am Fehértón (Weißen See) bei Szeged im Herbst 1978</i>	459

In Memoriam

DR. BÁLINT ALAJOS
1902—1983

1983. március 30-án elhunyt Bálint Alajos, a Csongrád megyei Múzeumok egykori igazgatója. Több mint 40 évet átfogó alkotó munkáját ásatások, tanulmányok, kiállítások sora jelentették, újjászervezett, újjáépített, kibővített múzeumok jelzik, s ezenkívül széles körű társadalmi tevékenység is: mindez maradandó nyomot hagyott a múzeumügy területén.

Kortársak, tanítványok, utódok számára álljon itt tanulságul a curriculum vitae.

1902 július 4-én Lugoson született. Elemi és középiskolai tanulmányait Makón végezte, majd 1921-ben a szegedi egyetemre iratkozott be történelem-földrajz szakra. Bölcsészdoktori szigorlatot 1925-ben tett. Ettől kezdve a szegedi egyetem Régiség-tudományi Intézetében előbb díjas gyakornok, 1930-tól tanársegéd, 1936-tól pedig adjunktus.

A szegedi egyetemen töltött évek alatt elpusztult délföldi templomok s a hozzájuk tartozó temetők feltárásával e területen úttörő munkát végzett. Az ásatások eredményeit feldolgozó publikációi a Szegedi Dolgozatok hasábjain jelentek meg. Talán a mai topográfiai munkák első hírnöke volt az általa összeállított „Csanád, Arad, Torontál megye régészeti katasztere”.

1939-től a kassai Rákóczi Múzeumban működött, majd 1945 után, hogy Kassáról visszatelepült, Bálint Alajost a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa és a KOF a Kecskeméti Városi Múzeumhoz osztotta be. Miniszteri biztosi minőségben számba vette a múzeumokat és műemlékeket ért károkat Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kiskőrös, Kalocsa, Szeged, Makó, Hódmezővásárhely városokban és irányította a helyreállítási munkálatokat Cegléden, Nagykőrösön és Kecskeméten. Neki kellett megszerveznie a Csongrád, Békés, Csanád, Bács-Bodrog és Pest megyék területén a magángyűjtemények biztonságba helyezését. Részt vett a székesfehérvári István király Múzeum újjárendezési munkálataiban is.

1949 decemberétől 1968 decemberéig Szegeden volt múzeumigazgató. Igazgatása alatt a múzeum két új szárnyal bővült, helyreállították és kiállítási célokra alkalmassá tették a szegedi vármaradványt. Korszerű kiállításokat készítettek; Bálint Alajos több mint 25 állandó kiállítás munkálatait irányította. Újjászervezte a szegedi Képtár anyagát, s azt is lehetővé tette, hogy folyamatosan ideiglenes kiállítások adjanak hírt az ország képzőművészeti életéről. A Móra Ferenc Múzeumot igazán második otthonának érezte. Dolgozószobájának ablakait sokan láthatták világosnak jóval a hivatalos órák után is.

Kassai tartózkodása alatt Vizsolyban ásatott. A felszabadulás utáni jelentős ásatásait Nyársapát, Kiskunfélegyháza, Diósgyőr, Esztergom-Szentkirály, Tápé, Nagylak, Földeák, Dorozsma, Pusztaszer, Röske, Kübekháza középkori lelőhelyein végezte.

Tudományszervezési munkái közül kiemelkedik a „Móra Ferenc Múzeum Évkönyve” tudományos folyóirat megindítása, az említett ásatásokról szóló tanulmányai is itt jelentek meg. Munkaközösséget szervezett, mely feldolgozta a miskolci múzeumban levő Muhi pusztai anyagot, mely önálló kiadványként jelent meg.

Múzeumi munkásságának elismeréséül a „Szocialista Kultúráért” és a „Munka Érdemrend” kitüntetésekkel jutalmazták.

1958-tól 1966-ig meghívott előadóként középkori tárgyú kollégiumokat tartott a szegedi József Attila Tudományegyetemen. Előadásai a magyar honfoglalás koráról, a középkori magyar falukutatásokról, a középkori építészet kérdéseiről szóltak. Előadásait a szegedi múzeum tárgyi anyagának bemutatásával szemléltette. 1964-ben eredményes oktatói munkájának elismeréséül c. egyetemi docensnek nevezték ki.

Oldalakat tenne ki, ha felsorolnánk azt a széles körű társadalmi tevékenységet, mellyel a múzeumügy országos és helyi elismeréséhez jelentős mértékben hozzájárult. 1968 telén közszeretettől, megbecsüléstől övezve vonult nyugdíjba, s még bő 12 év jutott neki osztályrészül, szerettei körében, az otthonossá vált város díszletei között.

Bálint Alajos munkásságát méltatva úgy érezni: e gazdag, tevékeny élet, melyből csaknem fél évszázad telt el a múzeumügy, a közügy szolgálatában, — a költőt idézve — valóban „áldomás” volt Bálint Alajos számára, és derekas „férfimunka”.

In Memoriam

DR. GALLÉ LÁSZLÓ
(1908—1980)

Vannak az életnek olyan pillanatai, amelyekhez nagyon nehéz, vagy szinte lehetetlen megfelelő szavakat találni. Minden búcsúzás ilyen. Kiváltképp nehéz végső búcsút vennünk attól, akit szeretünk és tisztelünk.

Gallé László Zentán született 1908-ban. A kisvárosi környezetben kertész édesapja útmutató példáján keresztül gyermekkorában kezdődött egész életén át tartó barátsága a növények ezerarcú világával.

Egyetemi tanulmányait Belgrádban kezdte el, majd Szegeden fejezte be. 1931-ben természettudomány-kémia szakos tanári oklevelet szerez. 1928-tól 1930-ig díjtalan gyakorló, 1930-tól—1936-ig tanársegéd a szegedi egyetem Általános Növénytan Intézetében. Ezt követően a Klauzál Gábor [ma Radnóti Miklós] gimnáziumba kerül helyettes tanári minőségben. Később itt igazgatóhelyettesként dolgozik. A felszabadulás után 1955-ig ő lesz a gimnázium igazgatója. Ezzel párhuzamosan megbízást kap a biológia és kémia tárgyak dél-alföldi szakfelügyeletére. Megszervezi a Paraszt Dolgozók Gimnáziuma falusi részlegeit Ferencszálláson, Mórahalmon, Ásotthalmon, Röszkén, Sándorfalván, Algyőn és Szőregen. Tevékeny közéleti ember, aki szívén viseli a tudás átadásának művészetét.

Igazgatói megbízatása után pedagógusi pályája a Ságvári Endre Gimnáziumban folytatódik tovább, 1970-ben történt nyugállományba vonulásáig.

1963 óta tudományos munkatársként a Móra Ferenc Múzeum herbáriumának kezelője. Több, mint 10 000 tasakot tartalmazó, korrektil lelőhelyezett és determinált zuzmó-gyűjteménye is intézményünkben nyert elhelyezést.

1930-tól folyamatosan jelennek meg tudományos munkái, amelyeket rendkívüli precizitás jellemez. Botanikai tárgyú dolgozatainak száma 80 felett van. A hazai és külföldi lichenológiai és terratológiai kutatások elismert egyénisége volt.

1973-ban kezdeményezésére indul meg a Móra Ferenc Múzeum tudományos előadó üléseinek sorozata.

1967-ben doktori szigorlatot tesz növénytan-növényrendszertan tárgykörből. 1978-ban phytoterratológiai témával kandidátusi minősítést szerzett.

Alapító tagja a MTA Biológiai Társaság Szegedi Osztályának és a Tiszakutató Munkaközösségnek. Tagja a londoni British Lichen Society nemzetközi társaságnak.

Azon kevesek közé tartozott, akiknek a tövisekkel tűzdelt pedagógusi hivatás mellett volt erejük a tudományos életben is maradandót alkotni. Emlékét kegyelettel megőrizzük.

In Memoriam

BAKONYI TIBOR
(1934—1982)

Egy nagy múzeumbarátra, a szecesszió szerelmésére emlékezünk, aki élete delén, 48 évesen távozott az élők sorából. A közelállók elvesztése mindig tragikus, kezdetben hihetetlen és nagyon sokáig megszokhatatlan, fájdalmas tény. Kétszeresen igaz ez akkor, ha energiával, ötletekkel, tettvágyakkal teli szakembert veszünk el.

Mély úrt hagyott maga után. Szenvedélyesen érdekelte munkája, az építészet, a múzeumügy és szívesen tette magát próbára nehéz feladatok miatt. Ipar- és építészet-történeti emlékeinknek éles figyelmet szentelt, hasznosan kapcsolódott be a múzeumi levéltári feldolgozásba, a múzeumi hónap szakfórumain előadásaival új szint vitt életünkbe. Az 1879. évi nagy árvíz utáni rekonstrukciós építkezések tervrajzaiból rendezett szegedi kiállítás elsősorban neki köszönhető, és az 1983-ra, a Nemzeti Galériába tervezett kiállítás kezdeményező, szervező szakértelme nélkül már nem tartható meg.

Életútja Kispestről indult és Hódmezővásárhelyen ért véget. Építészmérnöki oklevelét Budapesten szerezte meg, 1957-ben. Szakmai tevékenységét az ÉM 23. sz. AÉV-nél kezdte építésvezető-helyettesi munkakörben. Innen 1954-ben a Lakóépület-tervező vállalatához került, majd az ÉÁTV-hez. Zöldy Emil mellett olyan kiemelt beruházások tervezésében vett részt, mint a Gödöllői Agrártudományi Egyetem. Önálló munkái: az MSZMP hatvani, törökszentmiklósi, gödöllői, vásárosnaményi és hevesi székháza, valamint a paksi Konzervgyár rekonstrukciója, irodaházak, lakás beruházási programok.

Szegedre 1967-ben költözött, és a CSOMITERV-nél dolgozott irányító tervezői beosztásban. Jelentősebb munkája Makó városközpont rekonstrukciós terve, ennek keretében egy 53 lakásos ház, a Lenin Tsz irodaháza és a pártház tartozik. Pályázatokon többször nyert I. díjat. Egészségházakat tervezett Algyőre és Mórahalomra. Az új szerkezeteket és technológiai megoldásokat szolgálóan tervezte a paksi, a mindszenti víztornyot és további ötöt adaptáció útján. Részt vett mintalakótelepek (Szentés, Makó, Szegvár), óvodák, kollégiumok, tudományos létesítmények tervezésében.

Építészettörténeti kutatásai során fedezte fel a város számára a szecessziót (Lechner Ödön, Magyar Ede, Raichl J. Ferenc), és szerzőtársával könyvet írt Lechner

Ödön munkásságáról. Mindenütt ott volt, ahol (MÉSZ, ÉTE, MTESZ) építészeti értékeinkért bármit is tehetett.

Tág látókörű, kulturált, finom iróniát is hordozó, egyéniséget sugárzó mérnök-ember volt, aki másfél évtizedes szegedi életében gazdag termést osztott megyszerte — és ezekben tovább él, alkotásai megőrzik Bakonyi Tibort.

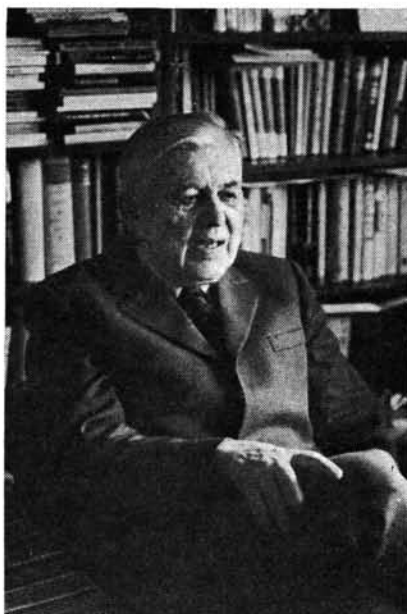
TISZTELGŐ SZAVAK BÁLINT SÁNDOR TEMETÉSÉN*

Exactum est monumentum aere perennius non tantum personae tuae sed civitatis amabili Szegediensi. — Ércnél maradandóbb emlékmű állíttatott nemcsak a magad emlékére hanem a szeretett város, Szeged tiszteletére is.

Ennek — az emberi gondolat, az elmélyülten gondolkodó elme kristályosan csillogó, a tudomány számára halhatatlan alkotásaiból emelt — emlékműnek az árnyékában búcsúzom a legszögedibb szögeditől: Bálint Sándortól. Több mint egy hete már, hogy a fájdalmas hír szerteröppent, mégis rövid ez az idő arra, hogy a cizellált szavak sorának ötvözésével igazán méltatni tudjuk ennek az emberi életnek a gazdagságát. A lett és a lehetett volna feszítésében a gondolatok keringnek, mint a fecskék, melyek nem sokkal e tragikus nap előtt érkeztek vidékünkre. Búcsúzunk Bálint Sándortól, mindannyiunk kedves Sándor bácsijától. Nem fog többet végig sétálni a Tiszaparton, hogy a múzeum vagy a könyvtár kincses házát meglátogassa mindig azzal a szándékkal, hogy az onnan merítettéket bölcsen rendszerezve vissza és közreadja. Búcsúzik Bálint Sándortól a város, tereivel, fáival, házaival, hiszen szinte minden egyes követ jól ismerte, minden szegletét beépítette abba az életműbe, amelyet szeretett szülőföldjének áldozott. Búcsúzik az Alsóváros és búcsúzik a tanyavilág. Búcsúzik a Szegedről kirajzott falvak lakói, búcsúzik a Szögedi nemzet.

Még adósaid vagyunk Bálint Sándor azzal, hogy a magyar tudomány panteonjában a megérdemelt helyre emeljünk, de Te örökké adósunk maradsz mindazzal, amit 50 év kutatásai során fáradságtalan gondos munkával elmédbe gyűjtöttél s melyet örökre magaddal vittél.

Hiszem és tudom, hogy a kifogyhatatlan alkotó kedv még sok olyan tanulmányt ajándékozott volna meg bennünket, melyek életműved kiteljesíthették volna. Hiszen néhány hete csak, hogy beszélgettünk a Szegedi szótár pótkötetének sajtó alá

* Trogmayer Ottó megyei múzeumigazgató beszéde Bálint Sándor sírjánál, 1980. május 20-án.

rendezéséről, hiszen magad soroltad fel ragyogó terveid. Mégis az életmű így is teljes, a curriculum vitae 1980 május 10-én lezárult. Az a curriculum vitae, mely Szegeden 1904 augusztus 1-én indult.

Bálint Sándor Szeged Alsóváros szülötte, élete végéig hű maradt városához. Tanulmányait Szegeden, majd Budapesten végezte s 1934-ben már egyetemi magántanár. Elbeszélése szerint egy szegedi Bartók koncert ébresztette rá a szegedi nagytáj népéletének, a szegedi parasztság, a város és lakói tárgyi és szellemi néprajzi anyaga gyűjtésének fontosságára.

Rendkívül elmélyült kutatási módszerével oly messzire visszatekintő történeti vetületet adott, melynek során szinte melléktermékként születtek olyan könyvek, mint pl. a Szeged reneszansz kori műveltsége. Nehéz és lehetetlen feladat, hogy valamínő rangsort állítsunk fel a megjelent könyvek és tanulmányok sorában, melyek mindegyike szegedi témával foglalkozik. Az első kiemelkedő jelentőségű munka a Szegedi szótár, mellyel a szögedi népnyelv csodálatos gazdagságát mentette meg az utókornak. Ezt szinte kiegészíti a szegedi példabeszédek és jeles mondások gyűjteménye. A könyvek sorát pedig a Szögedi nemzet még nyomdában levő III. kötete zárja le, melyet kutatásai összefoglaló eredményének tekinthetünk. Kiegészíti e köteteket a sok-sok megjelent előtanulmány. Új ösvényeken járt és iskolát teremtett a szakrális néprajz kutatásában, az e témakörből megjelent könyvei különleges forrásértékek az eljövendő generációk kutatói számára. Benne élt abban a közegben, melyben született, a néprajzi gyűjtőmunkát saját családja körében kezdhette, gyermekkori emlékeivel egészíthette ki, számára természetesnek adódott mindaz, ami a máshonnan idevetődött gyűjtők számára újdonság, sőt kuriozitás volt.

Fő műveit élete utolsó 15 esztendejében írta le, időt hagyott magának az alkotásra, a hosszú évek alatt felhalmozott adattömeg rendszerezésére. Türelmetlen, rohanó évtizedeinkben visszahúzódva a csendes szigetet jelentő tiszaparti lakásba érlelte gondolatait. Hiszen maga írja a Szögedi nemzet előszavában: „Jelen mű szülővárosom népi hagyományvilágának megörökítése, sok évtizedes kutatásnak, szemlélődésnek, egy emberélet örömmel vállalt iparkodásának gyümölcse”. Kora hajnalok csendes óráiban róttá fáradhatatlanul a sorokat. A Szögedi nemzet első kézírata több mint 3000 gépelt oldal volt. Szerényen élt, minden percét a tudománynak, a művészeteknek szentelve.

Búcsúznak Bálint Sándortól, búcsúznak barátai, búcsúznak munkatársai. Búcsúznak a tanítványok, akiket a főiskola és az egyetem katedrájáról évtizedekig oktattál, akiket bármikor segítettél hasznos tanácsaiddal, akik elé emberi példát állítottál munkásságoddal.

A koporsó mellett a nagy elődök árnyai lengnek, Dugonics András, Kálmány Lajos, Reizner János, Tömörkény István, Móra Ferenc, akiknek panteonjában méltó helyet biztosítottál magadnak. S az eltávozott kortársak árnyai között ott van Móricz Zsigmondé, akit Te tanítottál a szögedi nyelvre, Ortutay Gyuláé és Erdei Ferencé, akik más más úton, de hozzád hasonlóan életüket tették fel a magyar parasztság sorsára.

Búcsúznak Tőled megköszönve mindazt amit értünk szegediekért tettél. Búcsúznak Tőled annak az emlékműnek az árnyékában, melyet tudásod, elméd kristályos gondolataiból emeltél magadnak s szeretett városodnak, Szegednek.

Exactum est monumentum aere perennius non tantum personae tuae sed civitatis amabili szegediensi.

GONDOLATOK BÁLINT SÁNDOR TEMETÉSÉN*

Szívet szorító szomorúsággal állunk Bálint Sándor koporsójánál, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Néprajzi Társaság nevében végtisztességgel adózzunk emlékének, nem csupán a nem oszló fájdalom hatása alatti levertséggel, de annak a felvillantó első felmérésével, mit veszített tudományszakunk tragikus halálával, milyen értékeket hagyott a magyar, s egész európai szaktudományára, s mi az, amiért számunkra sokáig, s talán örökre utolérhetetlen.

Az egykori szegedi alsóvárosi parasztfiú munkásságával nem csak szűkebb pátriájának, de a magyar néprajz- és művelődéstörténeti tudományok, a távoli és közeli Európának egyaránt, egy csaknem lezárt szintézist hagyott örökségül. Amit személyes terepmunkával összehordott, amit itthon és külföldön a szakirodalomban felfedezett, időnként egységekbe rendezte és számos kiemelkedő munkában — ha van is, sajnos, befejezetlen műve — bizonyosságul hagyta reánk. Munkásságának részletes elemzése még távlati feladat és egyéniségéről, főbb eredményeiről is csak kiragadott gondolatokat közölhetünk.

Mindvégig kitűnő gyűjtő, terepmunkás a recens anyag kutatásában, jegyzetei példásak; hallás után tudott népdalt lejegyezni. Az addig ismeretlen adatközlők bizalommal voltak hozzá, s óriási ismeretsége iránta való szeretetből támogatta anyagfeltáró munkájában. Megragadó emberi egyénisége az őt nem ismerőket is megnyerte a tv-interjúk látásakor.

De nem volt szakbarbár, s nem csak a tudományba zárkózva nézte a világot, hanem figyelte azt a kortárs szemével is. Tagja volt a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának, részt vett a Györffy István vezette Táj és Népkutató Csoport munkájában, éppen az én kiskunsági táboromhoz tartozott 1939 nyarán, ahol egy este a fiatalok kinyilvánították, hogy őszre megalapítják a parasztkollégiumot, amiből azután tovább sarjadt a Györffy István kollégium. Móricz Zsigmond is kérte Rózsa Sándor című regényéhez szakértelmét, és meleghangú levélváltás bizonyítja kettejük kölcsönös vonzalmát. Ez már az a korszaka volt halála előtt Móricz Zsigmondnak, mikor az országot járta, s baráti körökben feltette a kérdést a nácizmus árnyékában: Mit kellene tenni a magyar népért?

Bálint Sándor vallásos, hívő ember volt, teljes humanitással minden másvallású iránt. Ateista baloldalt a hitleri örület korában éppúgy mentett, bűjtatott, mint a származásáért üldözöttet: tudnánk nagy nevekét mondani, kikért kockáztatta az életét, amikor azoké, de a magáé is veszélyben forgott. Tudta, hogy a társadalom válaszut előtt áll, hitt egy emberibb jövőben, az emberiség megbékélésében. Népehez, hazájához, a maga belső lelkiismerete szerint, haláláig hú maradt. Szó nélkül tűrte élete nehéz terheit családi vonalon, s a mellőzés keserű éveit. A Magyar Tudományos

* Tálasi István professzor búcsúvétele Bálint Sándortól (1980. május 20).

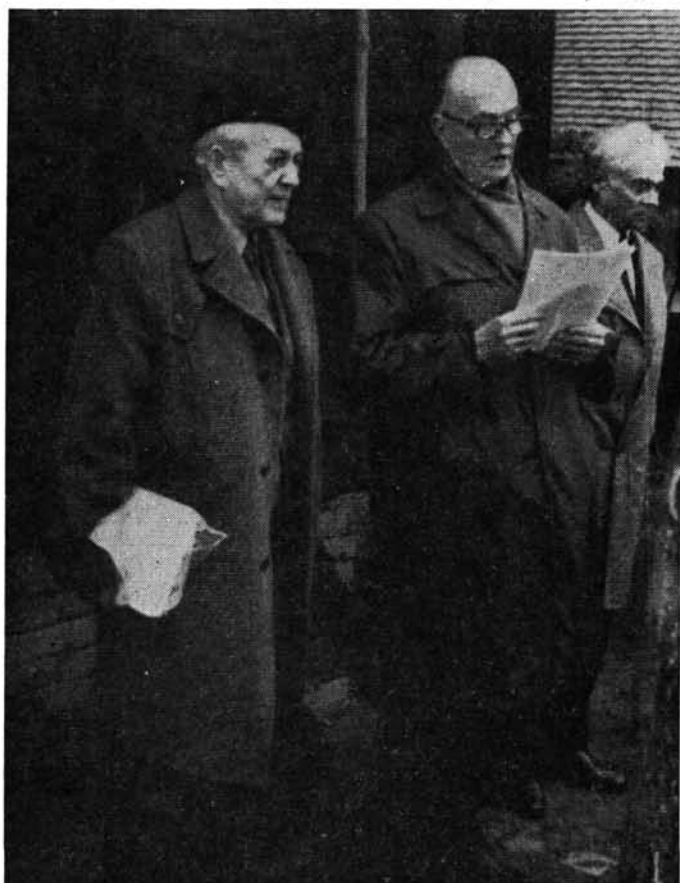
A szegedi egyetem néhány hallgatójának kirándulása Szatymazra Bálint Sándor vezetésével (1932. május). A résztvevők (első sorban, balról jobbra): Bálint Sándor, Holló Katalin I. é. tört.-földrajz szakos, Varga Anna I. é. magyar-német szakos hallgató (később Dr. Tálasi Istvánné), Lippenszky Erzsébet magyar-német szakos hallgató (később Csethe Istvánné); (második sorban balról jobbra): Pál (Sándor?) egyetemi hallgató, Holló Domokos bölcsészhallgató, Veszelka (Verbényi) László IV. é. magyar-német szakos hallgató (később a Marx Károly Közgazdasági Egyetem Nyelvi Lektorátusának vezetője), Benkő László magyar-német szakos hallgató (később a Szegedi Tanárképző Főiskola tanára). — (Az előtérben) két szatymazi gyermek, akikkel gyermekjátékokról, mondókákról beszélgettünk. [Tálasi István felvétele.]

Akadémia azonban 75. születésnapja alkalmából fogadást rendezett tiszteletére az akadémiai székház tudósklubjában, s ha nem jön közbe volt felesége súlyos betegsége és halála, — akit ő istápol, — már megtörtént volna az akadémiai nagydoktori vitája.

Búcsúvételünkkor mégis érzékeltessük munkássága kiemelkedő eredményeinek horderejét. Tudományos termése mintegy 500 közlemény, számos nagymonográfia, és idősödő korában tevékenysége láthatólag felgyorsult, hogy legyőzze az időt és terét végrehajtsa. Mostani szemlénket nem kötjük időrendhez.

Szeged történetének számos kutatója volt, például a kiváló Reizner János, de Bálint Sándor tevékenysége mindent felülmúlt. Ő nem csak a várost, de a „szegedi nemzetöt” is tanulmányozta, szívvel, de realitással. Egy urbánus múltú nagymezőváros és nagyreliktum társadalmi és kulturális fejlődését tudta egy életmunka árán és örömeivel úgy bemutatni, hogy végigkíséri létét és súlyát az államalapítástól a feudalizmus korán át szinte napjainkig, igazolva, hogy történeti feltűnése óta energikus település, nemcsak őstermelő, de a civitas regianak megfelelő városfunkciókkal is rendelkezett, mint *sóbázis* átfogó hazai, *tranzitkereskedelme* pedig nemzetközi érintkezésekkel járt együtt, s bár csak főesperesi székhely, vára, jelentős egyházi és világi intézményei, iskolái vannak a középkorban. A XV—XVI. században külföldi egyetemeken feltűnően sok szegedi születésű egyetemi hallgató fordul meg, 1412-től nyilván-

tartva kimutatható Bécs, Krakkó, Siena, Ferrara, Padova, Bologna, Perugia, Párizs egyetemeinek látogatása, ezek mellett a reformáció idején vannak hallgatók Wittenbergben, Heidelbergben, Baselben 1601-ig, mikor is szemléje lezárul. (Bálint Sándor: Szeged reneszánsz kori műveltsége, Bp. 1977. 65—107.) A látogatók nem csak egyházi pályán helyezkednek el, vannak világi foglalkozásúak is, s ő mondja: „Ez a deák-réteg társadalmi és parasztpolgári környezeténél fogva az anyanyelvet se hanyagolhatta el. Jól ismerte az élőszavas (orális) népköltészetet is ... költ ... akár a népköltészet hangján számos szegedi literátus is”, s megemlíti, hogy Tar Benedek, Szegedi András, Szegedi Veres Gáspár úttörői nemzeti irodalmunknak. Objektív hangú a reformáció jelentős szegedi szülőtteinek véleményezése, például Szegedi Kis Istváné. Megemlíti a korai eretnecség szegedi jelentkezését, utalással a huszitizmusra és bogumilizmusra, hangsúlyozza az iskolák, rendházak könyvtári értékeit és az alsóvárosi kolostor különös szerepét. Azt a bizonyoságtévést mondja ki: „A végső tanulság: egy alföldi törzsenős magyar város életének, hajdani műveltségének nem sejtett elevensége és gazdagsága majd bizonyára sokakat meglep, de hihetően meg is győz”, világos tehát, hogy „az egykori polgári kultúra, a kezdődő humanista műveltség nem csak német váro-

Bálint Sándor, Tálasi István és Dömötör János a kopáncsi tanyamúzeum megnyitásán
[Juhász Antal felvétele.]

sainkra jellemző”. Folytatja: „Nem kétséges, hogy Szeged 1552 előtt aligha maradt el akkori legfejlettebb városaink: Pozsony, Buda, Várad, Brassó polgári műveltsége és társadalmi ambíciója mögött” (u. o. 84.). E meghatározása igazolt és nemzeti önbecsülésünket is növeli. Bár „teljesedését a hódoltság megakadályozhatta, a XVI. század magyar közműveltségének építéséből mégis országos részt kérnek a Város diasporába készülő fiai” Debrecenben, Kassán, Kolozsvárt és Nagyszombatban. A korai középkori liturgikus műveltségből még mindig élnek népi szokások, mint a húsvét hajnali „Jézuskaverés” és a húsvéti „határkerülés” jelképes maradványai, valamint a középkori confraternitások még cselekvő tevékenysége. Nincs egyetlen más magyar városunk sem az Alföldön — beleértve Debrecent is —, ahol a korai és későközépkorból annyi kulturális bizonyosság volna összegyűjthető, mint Szegeden, s hogy milyen lehetett a török előtti teljesen elpusztult Temesköz egykori magyar városi műveltsége, azt csak fantáziánkra bízhatjuk.

Az 1522-es dézsmajegyzék egy mongoljárás utáni helyreállt, kun beszivárgókkal kibővült, urbánus jelleget is tanúsító civitast mutat, a török kiűzése utáni regenerálódó Szeged jelentős alaplakossága megduzzad délszláv és német beköltözőkkel, s ez az együttélés példát adhat az etnikus folyamatok vizsgálatának a lehetőségére, megmagyarázza a *szögedi nemzet* végső kifermálását, ahol bárki, aki akarta, megtartotta nyelvét és szokásait, de volt, aki „szögedibb lőtt” mint a középkori helybeli, például a részben délszláv eredetű Dugonics András; a szépirodalomban is ismert Halbőr Förgeteg Jánosnál senkise gondol az egykori Halpern családnévre és arra se, hogy Ónozó Poldi halászcárdatulajdonos nagyapja még Zinkitzer volt. A nagy török pusztítás után van Szegednek annyi életereje, hogy mint nagyreliktum több, mint ötven délvidéki helyre tudott rajokat kibocsátani, s ezek egyszersmind őrzik a kiköltözéskori szegedi parasztkultúrát. De Szeged, főként Alsótanya, a XIX. század utolsó harmadában ismét újabb rajokat is bocsátott ki az egykori Kiskunság pusztáira, életerős homoki kultúrát alakítva. Mindezeket a jelenségeket megállapítja, leméri, értékeli tanulmányaiban.

Időnk sűrűt. Utolsó nagy munkájában, a Szögedi nemzet — A szegedi nagytáj népelete I. (Szeged, Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75. —2./ és uo. 1976/77. —2. Szeged, 1977.) első kötetében megállapítja: „A cím: A szögedi nemzet, szokatlannul hangzik, de a mondanivaló leglelkére gondolva nyilván kifejező. Sajátos helyi szóhasználatban a szögedi nemzet jelenti egyfelől a törzsökös szegedi népet, másrészt pedig a hozzá való tartozást („én is szögedi nemzet vagyok”). Ez utóbbi némi önérettel mondódik.” (I. kötet 5. lap). A két tanulmánykötet helytörténeti anyagot, népi gazdálkodást, valamint 89 tételben főként az ipar, csere és forgalom szegedi múltját tárgyalja. Az utolsó kötetet a népköltészet, a szokás, hitvilág bemutatása tölti meg. Megjelenésével részletes körképet kapunk a szegedi nép egykori életmódjáról, kultúrájáról.

A szögedi nemzet nyelvét Bálint Sándor korábban a mintegy 100-éves Szegedi Szótárban mutatta be (Bp. 1957.). Ez egyúttal Szeged történeti tájszótára is. Csak néhány kifejezést említünk a szómagyarzatok közül: „Mi hír Budán?” kérdés bizonyára a magyar középkori fővárosra utal. Ma annyi, mint „Mi újság?”, s ezt messziről jött embernek adják fel. „Elmönt *ipiliomba*” (ipilium, ipélium, stb.) szókapcsolat a három részre szakadt ország idejére megy vissza, a hódoltság korára, amikor a magyar király német-római császár is volt (Impérium), jelentése most: olyan messze, hogy hírét se hallani. „*Árjányos, árjányos hitű*” eredetileg a reformáció-kori áriánusokra mondták, most jelentése „istentől elrugaskodott, hitetlen”. „*Ázijomba van*”, „jó helyen”, „biztonságban”, a szó eredete a latin *asylum*, ilyen volt az alsóvárosi kolostor még a XVIII. században is, a bemenekülő bűnözőt a hatóság erőszakkal se

vihette el. A szótár és kifejezései értékes művelődés-, társadalom- és politikai történeti emlékeket mentettek meg.

Nincs időnk, sem alkalmunk, hogy tovább elemezzük munkásságát, erre közelebbi munkaterületem miatt sem vagyok illetékes. Európán túli jelentőségű vallási néprajzi, vallástörténeti munkássága, folklór-, szokás-, hiedelemkutatása közismert. Fel nem dolgozott hagyatékának megmentése nemzeti érdekű.

•

Most, hogy megtérsz elődeid közé, végső nyugalomra, Te tisztalelkű tudós és barátunk, búcsúzunk tőled a klasszikus mondással:

Vale, anima candida, terra tibi levis sit.

A SZEGEDI KÖZLEGLŐ BÉRBEADÁSÁNAK KEZDETEI (Városi haszonbérletek 1852-1884 között)

JUHÁSZ ANTAL

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Szegeden a XVIII. század eleje táján más alföldi városokhoz hasonlóan kialakult a határ sajátos, övezetes használata. A város körül — néhány feketeföldi szőlőhegy mellett — a közös tulajdonban levő belső legelő vagy *nyomás* terült el, ezen kívül voltak az alsó- és felsővárosi feketeföldi szántók, majd az egyéni tulajdonba adott kaszálók. A határ külső, közös tulajdonban és használatban levő övezete homokos legelő volt: az alsóvárosi és a felsővárosi *puszta*. Egy korábbi tanulmányunkban kimutattuk, hogy a szegedi szállások a XVIII. század elejétől végérvényesen egyéni birtoklású kaszálóövezetben települtek, ahol az 1840-es évekre egy kiépült, néhol a későbbi településsűrűséget megközelítő szállásrendszer (tanyarendszer) bontakozott ki.¹ A XVIII. század közepe táján állandósult külső legelőből a Város egy évszázadon át csak két földdarabot hasított ki: Ásotthalmon kb. 900 holdat a „város kaszálójá”-nak és a szabadkai határszélén Átokházát tanyaföldnek. Ez utóbbi parcellázás számításunk szerint az 1800-as évek legelején történt és a Város tanácsát az a szándék vezette, hogy „a szabadkaiaknak a szegedi határba való becsapásait megakadályozza...”²

A Városnak a Giba Antal fölmérése nyomán készült birtokkönyv szerint az 1840-es évek első felében — a belső legelőket nem számítva — 68 615 hold közlegelője volt.³ 1850-ben az adómentes szikéseket, vízenyős, kákás területeket és az erdőket külön föltüntetve kimutatás készült Szeged határáról, mely szerint a pusztai legelő 62 905 hold 31 négyszögöltre rúgott.⁴ A Városnak a közlegelő használatából igen csekély jövedelme származott. Reizner János kutatásaiból tudjuk: a választott község csak 1835-ben rendelte el, hogy a juhok után legelődíjat szedjenek.⁵

1846-ban Petrovits István, a Város szenátora figyelmet érdemlő tervet nyújtott be a tanácshoz a szegedi közlegelő hasznosításáról.⁶ A határban négy szerződéses telep létesítését javasolta, egyenként 6—6000 hold, összesen 24 000 hold legelőföld kihasítása révén. Petrovitsot az okszerű gazdálkodás kiterjesztése, a földek jobb hasznosításának a szándéka vezette, ám indítványát a polgárság közös tulajdonához és

¹ Juhász A., (1975) 306—308. — A szegedi övezetes határhasználat kialakulásának idejét nem ismerjük, ezért fenti megállapításunk következtetéseken alapszik.

² Átokháza településtörténetét 1. Juhász A., (1974) 83—89. Az átokházi örökföldek kiosztásának idejét eddig sajnos nem sikerült megállapítanunk, következtetésünk kartográfiai forrásokon alapul. Átokháza elnevezéséről Ferenczi J., Szegedi helynevek. Magyar Nyelvőr 1973. 95.

³ Csongrád megyei Levéltár (a továbbiakban CsmL), Szeged város földbírói hivatalának iratai 1840—1848—1865. Birtokkönyvek 1. Közföldek és utak sz. kir. Szeged városa határában ahogy a szakaszokon találtak.

⁴ CsmL, Jegyzéke Sz. kir. Szeged városa határa egész kiterjedésének, Szegeden, Február 24. 850. Maróthy Mátyás főmérnök. 1 hold = 1200 négyszögöl

⁵ Reizner J., (1900) 343.

⁶ Petrovics javaslatát, valamint Kolb Ádám és Korda János vitáit részletesen ismerteti Bálint S., (1934).

a hagyományos jószágtartáshoz ragaszkodó módos civisek hangadói elleneztek és megbuktatták. A vitából — mint Bálint Sándor rámutat — kitűnt, hogy a Város vezető tisztviselőit foglalkoztatta a közlegelő jobb hasznosítása, de megegyezni nem tudtak a kor által már megkívánt célszerű eljárásban.

Amit a Város választott vezetői 1846—47-ben a konzervatív felfogású polgárokra hallgatva elodáztak, arra néhány évvel később rákényszerítette a tanácsot a városi pénztár szűkös helyzete: 1852-ben a közlegelőből 10 ezer hold földet hasított ki és adott 10 esztendei haszonbérletbe. E bérbeadás tényét a századfordulón Reizner közölte,⁷ s azóta monográfiája nyomán úgy tárgyalja a helytörténeti-néprajzi szakirodalom mint a tanyákra való kitelepülés új hullámának elindítóját. Reizner azonban nem tért ki a haszonbérlet feltételeire, arra sem, kik vették bérbe a járásföldeket, így valójában a 10 000 holdnyi közlegelő bérbeadásáról igen keveset tudunk. A szegedi levéltárban fennmaradtak a haszonbérlettel kötött szerződések, amelyek lehetővé teszik, hogy megrajzoljuk a pusztai bérbeadásának körülményeit, a legelőosztás gazdasági, társadalmi, települési következményeit és nem utolsósorban a közben zajló emberi, családi erőfeszítéseket. Forrásként használjuk az egykorú tanácsi, községválasztmányi iratokat, a sajnos töredékesen előkerült árverési jegyzőkönyveket és a szegedi határtérképeket is.

AZ 1852. ÉVI LEGELŐSZTÁS KÖRÜLMÉNYEI ÉS FELTÉTELEI

Szeged város községválasztmánya már 1851-ben foglalkozott a járásföldek bérbeadásának tervével. Az 1852. január 11-i ülésen az előző évi december 7-i községtanácsi határozat nyomán Nováky György mérnök bemutatja „a Város jövedelmei szaporítása tekintetéből 10 évre a Város határ széléin bérbe adatni javallott, s a helyszínén kiszemelt 10 000 holdakat kitüntető térképeket.”⁸

A „Községtanács” utasította a mérnököt: az árverést úgy tartsák meg, hogy a megállapított 5 hold minimum mellett a bérlőknek módjuk legyen még 20 holdakat, vagyis összesen 25 holdat „egy testben felvállalni.”

A szerződési feltételek kimunkálásával a választmány öt tagú bizottságot bízott meg, amely már a február 2-i ülésen bemutatta tervezetét. Az elfogadott haszonbérleti szerződés fontosabb feltételei a következők:⁹

1. A bérlet időtartama az 1852. március 1-től 1862. február végéig terjedő tíz év.
2. Az évi haszonbér negyedrészt az árverés alkalmával biztosítékul le kellett tenni, — ezt az utolsó évi bérbe számították be —, ezen kívül a haszonbér felét ugyancsak az árverésen, másik felét szeptember 1-én tartozott a bérlő befizetni.
3. A bérbevett földet a haszonbérlet „egyedül s kizárólag szántóföldnek vagy kaszálónak használhatja.” Ha földjén bucka, siványhomok volna, azt köteles fákkal beültetni és 10 év múltán minden négyszögöl sivány földön egy élő fát nevelni. A fa nyesedékét használhatja, de az élő fát kivágni tilos!
4. „Ha a bérlő gazdálkodás végett épületeket szándékozna tétetni — az megengedett neki, ... — köteles azonban azokat tíz évek után elbontatni és elvitetni...” (!)
5. Vidéki haszonbérletnek szabad ugyan bérföldjén jószágot tartani, de tilos azokat a Város közlegelőjére eresztetni, megszábotott pénzbüntetés terhe mellett.

⁷ Reizner J., (1900) 433.

⁸ CsmL, Szeged város Községválasztmányának jegyzőkönyve (j.k.v.) 1852. 19. — A hivatkozott térképek, sajnos, eddig nem kerültek elő.

⁹ Mellékletben a haszonbérleti szerződés teljes szövegét közlöm, ezért itt csak a fontosabb feltételeket emelem ki.

6. Elemi csapás vagy más ürügy miatt a bérlőnek a bérleti idő eltelte előtt a haszonbérletét felmondani vagy a bér leszállítását kérni nem szabad.

7. Ha a bérlő a szerződést megszegné, a Város a haszonvételt új árverés útján bérbé adhatja.

Fontos a szerződésnek az a kikötése, amely megengedi a bérföldnek akár szántóként, akár kaszálóként történő hasznosítását. Ezzel a Város egyfelől szorgalmazza a volt közlegelő feltörését, de ugyanakkor engedményt tesz a jószágtartást előnyben részesítő gazdák javára. Meghatározó jelentőségű az a feltétel is, hogy a bérlők a haszonbérlet földön épületeket emelhetnek, de azokat tíz év után le kell bontaniok. E megkötöttség településtörténeti következményeire még visszatérünk.

A községválasztmány 1852 március 25-i ülésén Bauernfeind Ferdinánd tanácsnok és társai már számot adtak a megkezdett árverések részeredményeiről: „... az árverést a felsővárosi részen megkezdvén, ott a kijelölt 4 000 holdakon felül még egynehány holdak is jó sikerrel vagyis egyre másra közeparány szerént holdja pengői 3 forintjával — alsóvárosi részen folytatólag tartott árverés alkalmával pedig 1 213 holdak közeparány szerint váltói 4 ft 27 krajcárjával keltek el.”¹⁰

A felsővárosi pusztából 4 000 hold, az alsóvárosiból pedig 6 000 hold bérbéadását határozták el. A kiosztandó járásokat a pusztá szélén jelölték ki, tehát a községválasztmányt és a tanácsot korántsem az a szándék irányította, hogy 10 ezer hold „jobb minőségű földet” osszon ki — mint forrásai nyomán Reizner írja —, hanem arra törekedett, hogy a határszéli parcellázások révén egyúttal védje, biztosítsa a szegedi közlegelőt a szomszédos települések pásztorainak, tanyás gazdáinak átlegeltéseitől.

Több alsóvárosi „mezei gazda” kérte, hogy „az Ötömös s Rúzsák járása között eső és már kimért három dűlő közül tsak egy adattnék haszonbérbe.”¹¹ Kérelmüket azzal indokolták, hogy ha a megjelölt dűlőket kiosztanák, elvesztenék kútjaikat és „barmaik is a jó legelőből kiszorulván, kopár földre jutnának, s így a barom tenyésztést tsak nem egészen tönkre tétettnék...” A községválasztmány a kérést figyelembe vette és utasította a kiküldött bizottságot: az Ötömös és a Rúzsák közti járáson a három dűlőből kettőt hagyjon ki és az árverést „a helybeli Mészárosok által birt és a város tulajdonához tartozó úgynevezett Ásotthalmi földek betudásával” folytassa. A döntés azt mutatja, hogy a felelős választott testület fontosnak tartotta a jószágtartó gazdák érdekeinek védelmét.

Az alsóvárosi pusztán az árverés vontatottan haladt. Április 13-ig — a márciusban bérbeadott 1 213 holdon felül — mindössze 1 525 holdat adtak haszonbérbe a következő határrészekre:¹²

1. a horgosi határ mentén a Köröséri erdő sarkáig 470 holdat,
2. néhai Hódy Krisztina asszony kertészei körül 300 holdat,
3. a városi kisebb Szálláson felül Nagy István erdeje felé 370 holdat,
4. Rieger tanyája előtti „pántlikázásból” 176 holdat,
5. Csorván 209 holdat.

További parcellázásra az alábbi területeket jelölték ki:

a) Kis csordajárás szélén, Gregus tanyája körül	750 hold
b) ún. Kisötömösben	85 hold
c) Magyarai birtoka körül Mérgesi pusztá felé	1665 hold
d) Mérges és ülési határ között	875 hold
e) a dorozsmai és ülési határ mentén	325 hold
f) a Kárász-család tanyája melletti pántlikázás	95 hold
	<hr/>
	3795 hold

¹⁰ CsmL, Szeged v. Közs. vál. jkv. 1852. 50.

¹¹ CsmL, uo. 1852. 51.

¹² CsmL, uo. 1852. 56.

Számoltak azzal, hogy miután a tavaszi szántás ideje elmúlt, az árverés folytatásának kevés eredménye lesz. Ezért a választmány javasolta, hogy a kijelölt járásokat „nyári legelőül vagy kaszálóul” adják bérbé.

Augusztusban Lengyel Pál tanácsnok és társai jelentették, hogy a közárverésen haszonbérbe adott 6 905 holdból évente 19 403 pengőforint folyik be a városi pénztárba.¹³ Egy hold legelő bérbeadása tehát átlagáron közel 3 forintot jövedelmezett a Városnak. Ez az átlag nagy szóródást takar: a legalacsonyabb haszonbér holdanként évi 2 forint, de akadtak, akik 10—12—15 forintot fizettek a jobb minőségű legelő holdjéért. A kijelölt 10 000 holdat nyárutóra sem sikerült haszonbérbe adni, elsősorban azért, mert későn fogtak az árverezéshez — de hátráltatta a kiosztást az is, hogy a kijelölt határszéli járások igen távolestek a tanyaföldektől. Az ötömösi, mérgesi határ mentén fekvő járásokra még a legközelebb eső csorvai, ásothalmi tanyákról is 10—15 km-t kellett volna a bérlőknek kocsizniuk.

Vitatták, hogy a már korábban bérbeadott *Vágójárás* és az ásothalmi városi kaszáló beszámíthat-e a kiosztandó 10 000 holdba. Az 1 500 holdas Vágójárást a szegedi mészárosok bérelték évi 800 forintért, a 924 holdas ásothalmi kaszáló 1848 október 1-től 1854 szeptember végéig szóló bérletéért pedig Rieger János birtokos évente 1 200 forintot fizetett.¹⁴ Végül a községtanács nem alkudott meg a kényszerű helyzettel, hanem úgy határozott, hogy ezek beszámítása nélkül kell 10 000 hold közlegelőt kiosztani. A Városnak pénzre volt szüksége! Tudjuk, hogy éppen 1852 őszén a Tanács 81 000 ft kölcsönt szándékozott Bécsben fölvenni. Egy bécsi cég hajlandónak mutatkozott 100 000 forintot szerezni 6%-os kamatra, illetőleg hasonló értékű földet megvenni vagy kiárendálni.¹⁵ Tudomásunk szerint a bécsi kölcsönügylet nem valósult meg, a Tanács inkább a közlegelő bérbeadását szorgalmazta.

1852 szeptemberében folytatták a földárverést az alsóvárosi legelőkön, de ekkor már 9 évre — 1852 szeptember 1-től 1861 augusztus végéig tartó időre árvereztek. A Kárász-család zákányi tanyája körül 150 hold, az ülési határ mentén 750 hold, az ülési erdőnél 325 hold földre ajánlkozott haszonbérlő. Mivel a mérgesi és az ötömösi határszélen levő járások árendálására nem akadt vállalkozó, a kiküldöttek javasolták, hogy a hiányzó földeket a városhoz közelebb fekvő járásokból jelöljék ki.¹⁶ A bérbeadás a következő év tavaszán is folytatódott: egyes haszonbérlők a szerződést 1853 áprilisában ill. júliusában írták alá. Végül is a Város 10 247 hold közlegelőt adott haszonbérbe.

			<i>évi bérösszeg</i>
10 évre bérbeadott	7 117 hold	600 □ -öl	19 488 ft 46 kr
9 évre bérbeadott	3 130 hold	900 □ -öl	9 015 ft 13 kr
	10 247 hold	1 500 □ -öl	28 503 ft 59 kr

A haszonbérekből származó egész jövedelmet „a város tartozásai lerovására” fordították.¹⁷

A bérbeadott földek fekvését egykorú forrásunk így írja le: „Ezen földek fekszenek részint felső-, részint alsóvárosi pusztákon; jelesen a felsővárosi pusztán Kistelek alsó déli sarkától fel csengelei erdőig, továbbá a vasútvonal kisteleki beléptétől egész Feketehalomig, Jákóhalma, Majsa és csójoszi határszéleken, végre a felsővárosi tanyák szélébe.

¹³ CsmL, uo. 1852. 190.

¹⁴ CsmL, Régi nyomtatványok. Szeged városának ingatlanokból jövedelem-forrása II. 1850-es évek

¹⁵ CsmL, Szeged v. Közs. vál. jkv. 1852. 226.

¹⁶ CsmL, uo. 1852. 214.

¹⁷ CsmL, Régi nyomtatványok. Szeged városának ingatlanokból jövedelem-forrása II.

Az alsóvárosi pusztán kiosztott földek pedig fekszenek Zákányba, kereseti pusztán, az ülési és mérgesi határ mentén, ötömösi határon, Rivó erdejénél, köröséri erdő mellett horgosi határon, Hodi Krisztina-féle tanya tájékán, Dobóék mellett, Nagy István-féle homokok mellett, Rieger tanyája alatt, Tüskésbe, Csorván Pálfy tanyájának déli oldalánál.¹⁸

Megjegyezzük, hogy az 1850-es években Szeged a közlegelőn kívül is számottevő városi földeket adott bérbe: szántónak mintegy 5 069 holdat — részben a nyomási földekből — rétjeiből pedig 8 868 holdat. Jelentős szántóterületeket, pl. a 2 039 holdas Baktót szintén 1852-től adta árendába szegedi gazdáknak.

A „tízestendős földek” első bérlői, a haszonbérletek megoszlása

A szegedi levéltárban fennmaradt 324 db 1852—53. évi szerződésből mintegy 9 212 hold kiosztott járásföld haszonbérlőjét ismerjük. Úgy véljük, a bérlők és bérbevétel 90%-nak ismeretében következtetések levonására, általánosításra alkalmas képet adhatunk a szegedi pusztá első foglalóiról.¹⁹

A 9 212 hold járásföldön 320 bérlő osztozott. A szerződéseken föltüntettek a más illetőségűek lakóhelyét illetve az aláírás helyét — innen és családnév-vizsgálatainkból tudjuk, hogy a szegedi pusztán számosan jutottak bérföldhöz a szomszéd településekről.

A bérlők lakóhely szerinti megoszlása

szegedi	245 bérlő
dorozsmai	24 bérlő
kisteleki	24 bérlő
majsai	16 bérlő
szabadkai	4 bérlő
ludasi	4 bérlő
félegyházi	2 bérlő
horgosi	1 bérlő

Összesen 75 fő, az ismert bérlők 23,4%-a lakott más településen. Nem meglepő, hogy közülük legtöbben Dorozsmáról és Kistelekről valók. Dorozsma az ollószzerűen szétnyílt szegedi határ két része: az alsóvárosi és a felsővárosi földek közé beékelődött település, kiskun mezőváros, amely pusztáit akkor még a közbirtokosság használatában tartotta. A helybelieknek nehéz volt határukon belül földhöz jutniuk, bizonyára ezért éltek a vállalkozó kedvű gazdák a szegedi haszonbérlet lehetőségével. A Szeged-Dorozsma közti határ mentén 325 holdat 21 dorozsmai gazda közösen vett bérbe, holdanként 2 forint évi árendáért.²⁰ Egy-egy gazdának 15,5 hold feltörhető legelő jutott.

¹⁸ CsmL, uo.

¹⁹ 1852—53-ban a Város 10 247 hold járásföldet adott haszonbérbe. A fennmaradt szerződések 9212 hold bérletéről tájékoztatnak. Úgy véljük, a haszonbérletek több mint 90%-ának ismerete alapot nyújt az általánosításra, következtetések levonására.

²⁰ A bérleti szerződést aláíró dorozsmai gazdák:

1. Veszeloovszki Mihály és neje, Farkas Veron	10. Kappan Tóth Márton és neje, Bálint Rozália
Illés Ferenc és neje, Balog Erzsébet	Farkas István és neje, Süveges Anna
Illés Pál és neje, Simon Anna	Dudás Antal és neje, Szórádi Anna
Rácz József és neje, Szabó Borbála	Nagy Antal és neje, Farkas Borbála
5. Varró Mihály és neje, Lajkó Katalin	Nagy Mátyás és neje, Rácz Ágnes
Kárka Maróti János és, neje Kárka Ágnes	15. Simon István és neje, Gyevi Varga Veron
Pintér Mihály és neje, Gyuris Margit	Gyevi Varga János és n. Nagy Rozália
Tari Mátyás és neje, Kálmán M.	K. Farkas Illés és neje Fekete Katalin
Simon József és neje, Sós Trésia	Turai József
20. Kocsis Imre és neje, Nagy Borbála	
ifj. Rácz Pál és neje, Jámbor Klára	

Kistelek telepítésére 1776-ban hasítottak ki Szeged határából 12 000 holdat. Az új község lakóinak egy része a szegedi határból, zömmel a felsővárosi tanyákról települt és őrizte családi kapcsolatait a szegedi földi rokonsággal. Emellett a kiosztott felsővárosi dűlők nagy része — a *Kisteleki pántlika*, *Feketehalom* stb. — közvetlenül a kisteleki határszélen terült el. E körülmények magyarázzák a kistelekiek vállalkozó kedvét a felsővárosi pusztá árverésén.

A 24 kisteleki bérlő közül 18 1848 előtt telkesjobbágy volt:²¹

	Volt jobbágytelek	Bérelt föld 1852-ben
1. Bartucz Mihály (öreg)	6/4	50 hold
Béres Antal	3/4	25 hold
Harmat János	9/4	75 hold
ifj. Harmat János	2/4	5 hold
5. Hegedűs János (öreg)	3/4	25 hold
Kapás Lajos	4/4	35 hold
Molnár István	2/4	10 hold
Nagy Antal	2/4	5 hold
Nagy Ferenc	1/4	5 hold
10. Rácz Ferenc	3/4	25 hold
Rácz Flórián	3/4	50 hold
Sisák Antal	3/4	25 hold
Sisák János	5/4	104 hold
Sisák József	1/4	5 hold
15. Szalai János	2/4	25 hold
Tóth János	5/4	90 hold
Tóth Tamás	7/4	136 hold
Vig András	3/4	20 hold
		<u>615 hold</u>

Az egy sessio-nál is nagyobb telki állományt bíró volt jobbágyok bérelték a legnagyobb járásföldeket: Tóth Tamás, aki a községnek egy időben bírása is volt, Sisák János, Harmat János (2 1/4 telkes jobbágy!), Tóth János, öreg Bartucz Mihály. Rajtuk kívül az Ausländer kereskedő-család egy sarja bérelt nagyobb legelőt: 35 holdat.

A felsővárosi pusztával határos Majsáról 16 bérlő összesen 432 2/4 hold járást árendált. Két 5 ill. 10 holdas haszonbérlő kivételével valamennyien tőkeerős gazdák illetve kereskedők, s hárman a haszonbérlés felől határául megállapított 25 holdnál többet béreltek: Terbe Sándor 65, Törteli András 50, Migrényi Mihály 40 holdat.

Tanulságos a haszonbérléseket területük szerint áttekinteni. Az egy haszonbérlő által több helyen, külön-külön bérelt területeket összeadtam, viszont ha egy járásföldet a szerződés szerint két vagy több bérlő közösen fogott ki, úgy a területét egyenlően elosztottam közöttük, ami valószínűleg megfelel az egykori földhasználat gyakorlatának. Így kaphatunk valós képet a bérlések megoszlásáról és — ami ezzel összefügg — a bérlők vagyoni helyzetéről.

Az árverés a községtanács utasítása szerint történt, de attól el is tértek. A megállapított 5 hold minimum mellett 79 haszonbérlő, az ismert bérlők egynegyede tartott ki. Ők kevés pénzü, kis örökföldön gazdálkodó kisparasztok vagy más házában élő szegényparasztok, lakók, *tanyások* lehettek, akik a család megélhetésének biztosí-

²¹ A névjegyzék forrása: Földes gazdák az 1848. évi jobbágyfelszabadítás után c. névsor, In: Tanulmányok Kistelek történetéből és népeletéből. Szerk: Juhász Antal, Kistelek Nagyközség Tanácsa, 1976. 511—513.

A haszonbérletek megoszlása²²

A bérelt föld területe	A haszonbérlők száma	%-a
5 holdas	79	24,68 %
10 holdas	58	18,12 %
15 holdas	43	13,44 %
20 holdas	23	7,19 %
25 holdas	59	18,44 %
30 holdas	11	3,43 %
35 holdas	4	1,25 %
40 holdas	2	0,63 %
45 holdas	2	0,63 %
50 holdas	12	3,75 %
65 holdas	5	1,56 %
70 holdas	2	0,63 %
75 holdas	2	0,63 %
90 holdas	2	0,63 %
100 holdas és azon felül	16	5,— %
	320	100,— %

tása végett, jobbára szántónak béreltek járásföldet. Legtöbben viszont éltek azzal a lehetőséggel, hogy 5 hold mellé még lehetett vállalni: különösen a 10 és a 25 holdas bérlők száma illetve aránya számottevő. Az árverésen abban tértek el az utasítástól, hogy 25 holdnál több földet is adtak egy-egy bérlőnek. A vállalkozó kedv, a tehetős gazdák, városi urak tőkeereje lényegesen módosította a legelőosztás megszabott határait: az ismert haszonbérlők közül 58-an jutottak 25 holdnál nagyobb legelőhöz. Kiugró a 100 holdon felüli bérlők száma:

1. Tápé község	750 hold	
Rieger János	745 hold	
Pálffy István	275 hold	
König József	241 bérlő	
5. Freiburger János	180 hold	
Tari József	150 hold	
Nyári István	147 hold	
Petrovits Fülöp és tsa	145 hold	szabadkaiak
Tóth Tamás	136 hold	kisteleki
10. Bánhidi Sándor	125 hold	
Petrovits Fülöp	120 hold	szabadkai
Rengei Ferdinánd	110 hold	
Sisák János	104 hold	kisteleki
Bánhidi Antal	100 hold	
15. T. Farkas János úr	100 hold	
Vedres János	100 hold	

A tízéves járásföldök legnagyobb bérlője Tápé község előljárósága volt, amely az 1853 július 17-én kötött szerződés szerint a 750 holdat 9 esztendőre, holdanként évi 2 forint 54 krajcár haszonbérért bérelte. Bár haszonbérük az alacsonyabbak közül való, évente 2 175 forint bért fizettek. A szerződést a község bírása, jegyzője, két esküdt és 13 gazda látta el kézjeggyével. Az ülési határ melletti 750 hold kb. 40 km távol fekszik Tápétól, emellett ismert, hogy a tápaiak szűkölködtek legelőben, ezért jószá-

²² Az 1852—62 közötti szerződések két iratkötegben találhatók a Csongrád megyei Levéltárban: a „Járási 10 éves szerződések” jelzetű iratcsomóban, alfabetikus rendben 167 db, „Külső járási földekre vonatkozó szerződések 1852—62” jelzetű csomóban 157 db szerződés van. A két iratcsomóba rendezés okát, magyarázatát nem sikerült kideríteni, de annyi bizonyos, hogy a szerződések csoportosítása nem *Alsójárás* és *Felsőjárás* szerint történt mint később, 1861-től.

gaikat igyekeztek korábban is kiváltani a szegedi pusztára. Aligha tévedünk tehát, ha feltételezzük, hogy a 750 hold járást inkább legelőül, legfeljebb kis mértékben kaszálólul használták. Valószínű, hogy a Város, amely a távolabbi járásföldekre alig talált vállalkozó bérlőket, ebben az esetben nem kérte számon a szerződés azon pontjának megtartását, mely szerint a haszonbérlet földet kizárólag szántónak vagy kaszálónak használhatják.

A többi nagybérelő módos szegedi polgár (Rieger János, Pálffy István, Kőnig József stb), vagy hivatalviselő értelmiségi mint Farkas János tanácsos és Rengey Ferdinánd ügyvéd. Figyelmet érdemel, hogy szabadkai, kisteleki, majsai nagygazdák, birtokosok is korlátlanul földhöz juthattak a kiosztott szegedi pusztán. Ha a tápaiak által bérbé vett, fenti fejtegetés szerint bizonyosan közösen használt 750 holdat számításán kívül hagyjuk, az a kép áll elénk, hogy 15 nagybérelő használatába 2 778 hold került, a kiosztott járásföldek 30%-a. Hatalmas, addig csak legelőül élt homokföldön kevés számú gazda és úri birtokos osztozott. Itt számításba vehetjük még az 50—90 hold járásföldet kibérelőket is, akik 23-an voltak és 1 395 holdat árendáltak. Összegezve: az 50- holdas és azon felüli bérlők — mindössze 38-an — a kiosztott járásoknak több mint 40%-át használták. Anélkül, hogy most rátérnénk a járásföldek használatára, annyi már is megállapítható, hogy a legelőosztás kedvező földszerzési lehetőséget nyújtott a vállalkozó kedvű nagygazdáknak és úri birtokosoknak.

Ugyanakkor fontos körülmény, hogy a járási haszonbérleteknek közel fele közép nagyságú, 10—25 hold terjedelmű volt, melyeket hasonló vagy valamivel nagyobb tanyaföldön gazdálkodó parasztok műveltek illetve hasznosítottak. A kiosztott legelők használatáról, a parcellázás településtörténeti összefüggéseiről, az 1860—70-es évek járási haszonbérleteit is figyelembe véve, alább szólunk.

*

1854-ben Szeged városa újabb közös használatban levő földeket adott haszonbérbe. Az úgynevezett „önkéntes államkölcson”-re a város 600 000 forintot jegyzett, aminek a fedezetét úgy teremtette elő, hogy a közlegelőből 12 000 holdat hasított ki 30 esztendőre. A kölcson részleteit a haszonbérekből kívánták törleszteni. A *harmincéves földek* bérbeadását ugyancsak Reizner közli, megjegyezve, hogy a törlesztések elhúzódása és a bérlőgazdaság panaszainak jogorvoslata hosszas pert eredményezett.²³ Megtálatuk az 1854 augusztus 29-én kötött haszonbéri szerződést és a bérlők névsorát²⁴ — melyek mindaddig lappangtak —, ám ezek elemzése a bérbeadás jelentősége és a levéltárban föllelt iratanyag sokoldalú tanulságai folytán — külön feldolgozást érdemel. Itt annyit kell megjegyeznünk, hogy a harmincéves földeket sok helyütt az 1852-ben kiosztott tízéves földek szomszédságában jelölték ki, tehát a közlegelőnek határos, összefüggő területeit adták haszonbérbe. A tíz esztendőre kiosztott járások és az ún. harmincéves földek bérbeadása között azonban 1884-ig, a 30 éves bérlet lejártáig semmi összefüggés nem volt.

JÁRÁSI HASZONBÉRLETEK 1861-1881 KÖZÖTT

Az 1852—53-ban kiosztott járásföldeket Szeged város tanácsa 1861 augusztus 26-án tartott közgyűlése határozata folytán újból haszonbérbe adták. A bérbeadott 9 és 10 éves járásföldek „részint helyeztetésük, részint a föld gyengébb erejénél fogva

²³ Reizner J., (1900) 433—434.

²⁴ CsmL, Szeged város titkos levéltára

újboldi bérbe adásra nem alkalmas átokházi dűlő belső részének feltétlen, az ötömösi dűlőnek pedig a mennyiben a küldöttségi javaslat alapjául vett csekély bérösszegre kilátás bevalósulna, úgy a Rieger-féle 1122⁶³⁶/_{1 200} holdas dűlőnek... a kivételével újra kihasznóbéreltetni rendeltetvén (kiemelés J. A.), a bérbeadási feltételeket illetőleg megállapítatik”:

a) „A kérdéses földek újjólag 10 egymást követő évekre adatván ki, a bérlők bérleteik biztosítására az árverés alkalmával az évi bérösszegnek ... fele részét lefizetni kötelesek, és a bérösszeget előleges félévi részletekben évente október és május hó 1 napjára pontosan lefizetni tartoznak.” A határidő elmulasztása esetén „a bérelt földön található mindennemű termények a Város követelése fedezésére lefoglaltatnak,” és a földet az újabb árverésen más haszonbérlőnek adják;

b) „Amennyiben egyes bérlők a földek között kihagyott dűlők vagy fő- és hajtó utakat bérelt földjei határán túl terjeszkedve elszántanák, azok annyiszor, mennyiszor az ő költségére fognak hatóságilag helyre állíttatni”;

c) A kihasznóbérelt földeknek a haszonbérbe — tulajdonképp al-hasznóbérletbe — adása csak a városi tanács engedélyével történhet.

„Az árverésre egyszerre ... bérbe adandó részletek legcsekélyebb mennyisége 10, — legmagasabb pedig 50 holdban határozattván meg”, a kirendelt bizottságnak a belátására bízták” a Város érdekeit tekintve lehető legcélrányosabban járni el.”²⁵

A közgyűlési határozat értelmében fogalmazták meg a szerződést, mely a tíz évvel korábbinál tömörebb. Az 1. pontban lényeges változást látunk: eszerint a Város 1861-ben „szántás, legeltetés, avagy kaszáltatás alá tetszés szerint leendő használatra” adta bérbe a járásföldeket. Úgy véljük, hogy amikor a tanács — az 1852. évi kikötéstől eltérően — írásba foglalta a bérbeadott járásföldek tetszés szerinti, akár legeltetésre való használatát, akkor az élő gyakorlathoz igazodott, azt törvényesítette. A belátás és a tapasztalat volt a mércéje az árverésre kiküldött bizottságnak is, amikor a legkisebb bérbe adandó területet 10 holdban, a legnagyobbat pedig 50 holdban javasolta megállapítani. Az 5 holdban meghatározott minimumnál 1852-ben csak a bérlők egynegyede állapodott meg, ugyanakkor számosan béreltek 25 holdas maximum felüli területet.

Józanul számolt a bizottság azzal is, hogy a távoli fekvésű, illetve gyenge termőerejű alsó-átokházi és ötömösi dűlők bérbeadását nem érdemes szorgalmazni, így 1861-ben a korábbinál kevesebb járásföldet árvereztek. A bérbeadás 1861 október 1-én kezdődő 10 esztendőre szólt és a járásföldek 10 évre történő árverezését a bérelti idő lejártával megismételték. 1871-ben a városi gazdaszék, majd a tanács közgyűlése megerősítette a lényegében változatlan szerződési feltételeket.²⁶

1871-ből előkerült az árverésre kiküldött bizottság részletes jelentése, amely tájékoztat a bérbeadott járásföldek területéről és a városi pénztárba befolyó bérösszegekről. Az alsórézsi járáson 1871-ben a korábbi osztáshoz képest 146 holdat dűlőútnak kihagytak, s 4 504 hold 1 094 négyszöglet osztottak ki, melyért évente 17 627 ft 64 krajcár haszonbér járt a Városnak. „Jóllehet — folytatódik a jelentés —, hogy eme földekért az előbbi 10 év alatt fizetendő volt évi bérösszeg a most megígért bérösszegnél 1 250 ft 49 1/2 krajcárral több volt, de tekintve azt, miként a most bérbe adott terület ... 146 h. kevesbedett, és hogy a kérdéses járási földek kétszer 10 évi használat után immár nagyrészen kiélve vannak [!], az elért eredmény, mely szerint átlag 1 hold után 3 ft 91 3/4 kr esik, kedvezőnek mondható és jóváhagyatik.”²⁷

²⁵ CsmL, Szeged v. Tanácsának közgy. jkv. 1861. 658.

²⁶ CsmL, Szeged v. tanácsülési jkv. 1871. 1931., 6318.

²⁷ CsmL, Uo. 1871. 7005.

A felsőjárású tízéves földek 1871. okt. 1—1881. szept. 30. közötti bérbeadására tartott árverésről az alábbiakat jelentették:²⁸

a) „a régi kiosztású s most újból 4275 1140/1200 holdban kiadott felsőjárású földekért egy évi bérösszegül	13 068 frt
b) a 43 300/1200 holdnak talált volt erdőmesteri földért	94 frt 50 kr
c) a majsai határszélen nyúló legelőből új kiosztású 254 holdért”	254 frt —
összesen 4 573 hold 240 négyszögölért	13 416 ft 50 kr

A majsai határszélen újabb járásföldet azzal a kötelezettséggel szándékoztak bérbeadni, hogy a bérlő tartozzék a majsai határon kijelölendő vonalon árkot húzni, a kibérlendő földön Szeged város pusztái felé keresztül vezető utakat elzárni. A bizottság javasolta, hogy aki ezeket a kötelezettségeket magára vállalja, az a kiszabott 50 holdnál nagyobb területet is bérelhessen.

Jellemző, amit az új legelőosztás megokolásául a bizottság megfogalmaz: „... amidőn az egész város határa a szomszéd határoktól 10 éves földekkel elválasztva van, ott hol legszükségesebb, honnét a város földjei leginkább bitorolhatók, a kömpöczi határból a majsai határ ... [olvashatatlan szöveg] dombjáiig nyitva hagyattak...”²⁹ Gyakori lehetett, hogy a szomszéd településekről a szegedi közlegelőre hajtották az állatokat legelni — bár valószínű, ezt a szegediek is megtették —, a közlegelőn Szeged felé önkényesen csapásokat, utakat vágtak — ezért a határszéli járasok kiosztásával a puszták védelmét is szorgalmazták. 1861-ben és 1871-ben az alábbi területű járásföldeket árverezték:

	1861	1871
Alsójárás	4 650 hold	4 504 hold
Felsőjárás	4 319 hold	4 573 hold
összesen	8 969 hold	9 077 hold

1861-től az alsó- és felsőjárású szerződések külön csoportosítva, rendezve maradtak fenn a levéltárban,³⁰ ami módot nyújt arra, hogy összevessük a két határrész haszonbérleteinek megoszlását és egyéb sajátosságait. A XVIII. század végén a felsővárosi kaszálóövezetben aránylag több volt a nagy területű szállásföld mint az alsóvárosin, és ez a tanya kialakulásban is éreztette hatását.³¹ Kérdés, érvényesült-e a több örökfölddel bírók vállalkozó kedve a járasok árverésén.

Az első, 1852—53. évi osztáshoz képest másodjára és harmadjára kb. ezer holddal kevesebb járást, de az említett kisebb változtatásokkal ugyanazokat a homokföldeket árverezték.

1861-ben kevesebb az 5 holdas kisbérlet, mint tíz évvel azelőtt — pedig a bérlők száma, a korábbinál kisebb területen, mérsékelten emelkedett. 1871-től ez a kisbérlet a járású földeken lényegében megszűnt, ami nem csupán a tanácsi rendeletnek tulajdonítható, hanem annak is, hogy akkora homokföld termése, haszonvétele egy család megélhetéséhez — kiváltképp a megtelepedéshez — az egykorú termelési technika mellett — kevésnek bizonyult. Viszont növekedett a 10 holdas bérletek száma és aránya, különösen Alsójáráson, ahol 1861-ben a bérlők 55%-a, 1871-ben 45%-a árendált ekkora földet. A pusztát 10 holdanként árverezték, és az alsóvárosi közlegelőn ez

²⁸ CsmL, Uo. 1871. 7166.

²⁹ CsmL, Uo. 1871. 6846.

³⁰ CsmL, Szeged v. Tanácsának iratai, Alsójárású 10 éves szerződések 1861 okt. 1—1871. szept. 30. és Uo. Felsőjárású 10 éves szerződések 1861—1871.

³¹ Juhász A., (1975) 301.

A haszonbérletek megoszlása 1861—1881 között³²

A haszonbérlet területe	1861—1871 -			1871—1881		
	Alsó járási bérlők	Felső-járási	Összesen	Alsó-járási bérlők	Felső-járási	Összesen
5 holdas	5	44	49	1	1	2
10 holdas	108	24	132	72	25	97
15 holdas	1	17	18	4	1	5
20 holdas	36	12	48	29	24	53
25 holdas	2	10	12	1	1	2
30 holdas	10	8	18	14	9	23
35 holdas	6	3	9	3	—	3
40 holdas	5	5	10	6	4	10
45 holdas	3	3	6	2	1	3
50 holdas	10	10	20	8	13	21
55 holdas	4	4	8	—	—	—
60 holdas	1	2	3	8	4	12
65 holdas	1	—	1	1	—	1
70 holdas	—	3	3	2	1	3
75 holdas	—	2	2	—	—	—
80 holdas	2	—	2	3	—	3
90 holdas	1	—	—	—	—	—
95 holdas	—	1	1	—	—	—
100 holdas	1	1	2	—	4	4
100 hold felett	—	3	3	4	6	10
<i>Összesen</i>	<i>196</i>	<i>152</i>	<i>348</i>	<i>158</i>	<i>94</i>	<i>252</i>

a földterület maradt a bérletek leggyakoribb egysége, míg a Felsőjáráson a haszonbérlek nagyobb hányada bérelt 10 holdat meghaladó területet.

Ha a nagybérleket nézzük, azt látjuk, hogy az első legelősztás legvállalkozóbb kedvű 16 nagybérleje közül az 1861-es árverésen csak 3 tartotta meg bérletét, ők is kisebb területen:

A bérlő neve és lakása	1852. évi bérföld	1861. évi bérföld
Freyburger János helyett 1861-ben Ferdinánd	180 hold	110 hold
Tóth Tamás, Kistelek 259.	136 hold	76 hold
Sisák János, Kistelek 258.	104 hold	45 hold

1861—71 között a járásföldeken mindössze 5 nagybérleje volt a Városnak:

Kordás Pál tanyai kapitány, Felsőváros 1007.	251 hold
Back Emanuel kereskedő, Kistelek	217 hold
Vig János, Kistelek 440.	145 hold
Freyburger Ferdinánd, Szeged, Palánk 2639.	110 hold
Reichlinger Zsigmond kereskedő, Kistelek 71.	100 hold

³² Valamennyi haszonbéri szerződés az itt tárgyalt időszakból egy árverésről: az 1871. évi alsójárási legelősztásról maradt fenn. Akkor az Alsójáráson 4504 holdat árvereztek és 4496 hold járásföld haszonbérlelőit ismerjük, így az anyag és e kimutatásunk teljesnek tekinthető. 1861-ben Alsójáráson 4650 holdat osztottak ki, és a megtalált szerződések 3933 hold — az egész terület kb. 85%-a — bérlőiről adnak képet. Felsőjárásról 1861—71-ből a kiosztott földek több mint 90%-nak, 1871—81-re nézve pedig 80%-nak a bérlői ismertek.

Tíz év múltán újból nőtt a tőkeerős réteg vállalkozó kedve, s 14-en béreltek 100 holdat vagy annál több járásföldet:

1. László Mihály kapitány, Szeged, Palánk 1420.	530 9/12 hold	Alsójárás
Steingassner József vendéglős, Szeged	225 hold,	Felsőjárás
Ausländer Jakab kereskedő, Kistelek	210 hold	Felsőjárás
Deutsch Lajos kereskedő, Kistelek	179 1/2 hold	Felsőjárás
5. Kordás Antal kapitány, Szeged, Felsőváros	169 4/12 hold	Felsőjárás
Tanács Pál, Alsóvárosi földek, Jakus kapitányság	156 hold	Alsójárás
Víg János, Kistelek 440.	147 6/12 hold	Felsőjárás
Leffter Mihály ügyvéd, Szeged, Palánk 315.	125 hold	Alsójárás
Tóth István, Alsóvárosi földek, Jakus kapitányság	120 hold	Alsójárás
10. Ausländer Adolf kereskedő, Kistelek	110 hold	Felsőjárás
Csillag József ügyvéd, Szeged	100 hold	Felsőjárás
Kopasz József, Kistelek	100 hold	Felsőjárás
Zsemberi István	100 4/12 hold	Felsőjárás
Szalai János, Kistelek	98 hold	Felsőjárás

Foglalkozását tekintve módos parasztgazda volt 8, zsidó kereskedő 3, ügyvéd 2, vendéglős 1 fő. Figyelmet érdemel, hogy a 10 felsőjárású nagybérlő közül 6 kisteleki illetőségű.

Érdeemes megvizsgálni a járásföldek koncentrációját a fenti nagybérlők és az 50—100 holdat bérelő réteg kezén. A vizsgált bérlet-kategóriák alsó határául azért az 50 holdat választottuk, mivel a szegedi határ homokos járásain ez már számottevő birtoknagyság, másfelől — mint táblázatunkon látható — 50 holdnál „megugrik” a bérlők száma, föltehetően azért is, mert az árverezés előtt ezt tekintették a kiosztható bérletek felső határának.

1852-ben az 50 holdas és azon felüli járási bérletek száma 38 volt és bérlőik 4 173 hold földet használtak, a kiosztott legelőknél több mint 40%-át. 1861-ben ugyan 100 holdon felüli járásföldet csak 5 fő bérelt, de 50—80 holdat jóval többen mint korábban — így a megjelölt határon felül 46 haszonbérlő összesen 3 237 holdat árendált, ami az akkor elérvezett földek 36%-át jelentette. 1871-ben már 54 fő bérelt 50 holdat vagy annál többet, és használatukba összesen 4 658 hold járásföld került, a tízéves földeknek több mint fele (51%-a). A tehetősebb gazdák és az úri birtokosok vállalkozó kedvének 1861. évi csökkenése tehát átmenetinek bizonyult és az 1870-es években nagyobb járásföldek összpontosultak a tőkeerős réteg használatában mint a legelőosztás után.

Alsójáráson a Babarczyak, Dobók, Csipakok, Felsőjáráson a Bárkányi-, Kordás-Rabi-család, valamint a kisteleki Kapás és Sisák gazdacsalád tagjai béreltek jelentősebb — 20-50 holdas — járásföldeket.

A haszonbéri szerződészek összevetésének fontos tanulsága, hogy a járási bérlők nagyobb része tíz évenként kicserélődött. Erre a folyamatra és az ebből adódó következtetésekre még visszatérünk, itt arra utalunk, hogy az 1860-as évek elején több mint ezer hold felosztott járás elhagyottá vált. 1866 márciusában a bérlők által „gazdátlan hagyott szántóföldek”-et nyílt árverésen, 6 esztendőre újra árverezték. Az alsórészen 40 bérletet, 519 hold 400 négyszögölet, felsőrészen 492 hold 100 négyszögöl területen 23 bérletet árvereztek. Az alsórésziek zöme 10 holdas volt, de akadt köztük 20—30, sőt 56 holdas is. A 40 régi bérletet 30 személy vette haszonbérbe, s 4 bérleten ketten vagy többen osztoztak. Az új alsójárású bérlők haszonbérleteinek megoszlása:

5 holdas	2
10 holdas	15
15 holdas	3
20 holdas	4
25 holdas	1
30 holdas	2
35 holdas	1
55 holdas	2
	<hr/>
	30 bérlő

Felsőjárason több 20 holdon felüli, négy 50 holdas, egy 70 holdas haszonbérlet is új bérlőre talált. Több tanyai kisparaszttól kisteleki és majsai zsidó kereskedők vették át a parlagon hagyott földeket: ekkor tűnt fel a felsőjárasi bérlők között a kisteleki Ausländer Henrik 22 hold, valamint a majsai Beck Ábrahám és Mózes 70, illetve 33 hold bérlőjeként.

Nem tudjuk, miért hanyagolta el 51 régi bérlő a járásföldjét — lehet, hogy a homokföldek kimerültek, keveset teremtek, lehet, hogy a bérleti díjat nem győzték fizetni —, mindenestre tény, hogy az új árverésen az elhagyott földekért a régi haszonbérnek felét sem kapta a Város.³³

Ami a bérlők lakóhelyét illeti, Alsójárason néhány szabadkai birtokos és ludasi gazda mellett a dorozsmaiak vállalkozó kedve a korábbiakhoz képest csökkent. 1861-ből csak 6 dorozsmai haszonbérlőt ismerünk — igaz, *Kappan* Tóth Márton 3 társával még 150 holdat bérelt, ám 1871-ben adataink szerint egyikük sem tartotta meg bérletét.

Felsőjárason a szegedi tanyák népe mellett egyre jelentősebb a kistelekiek részvétele: míg az 1860-as években 33 kisteleki haszonbérlő 1 546 1/4 holdat használt, 1871-től 1 713 3/4 hold járásföld volt 35 kisteleki használatában. Bár éppen az 1871–81 közötti évtizedből csak a felsőrészi járásföldek 80%-ának a haszonbérlőit ismerjük, a kistelekiek által bérelt földek aránya elég magas: a bérbeadott felsőrészi járás 37,5%-a. Figyelmet érdemel az is, hogy a kistelekiek zöme az átlagosnál több földet bérelt.

Kisteleki haszonbérlők 1871–81 között

10 holdas	5 bérlő
20 holdas	12 bérlő
30 holdas	1 bérlő
40 holdas	2 bérlő
45 holdas	1 bérlő
50 holdas	6 bérlő
60 holdas	2 bérlő
100 holdas	2 bérlő
100 holdon felül	4 bérlő
	<hr/>
	35 bérlő

A kisteleki bérlők 40%-a bérelt 50 holdon felüli járásföldet.³⁴

³³ Az alsórészi földekért 1866 márciusától 985 ft 1 krajcár, a felsőrésziekért 807 ft 99 krajcár haszonbér járt a Városnak, ami végül is 1873 ft 63 krajcárral volt kevesebb a korábbi haszonbérnél. Alsójárasi 10 éves szerződések 1861–1871. 329., Felsőjárasi 10 éves szerződések 1861–1871. 204.

³⁴ Ausländer Jakab kereskedő 210 hold
 Deutsch Lajos kereskedő 179 1/2 hold
 Vig János nagygazda 147 1/2 hold
 Ausländer Adolf kereskedő 110 hold
 Kopasz József 100 hold
 Szalai János nagygazda 98 hold
 ifj. Bene Mihály 63 3/4 hold
 Seiben István 60 hold
 Kapás Lajosné 50 hold

A kistelekiek szembetűnő vállalkozó kedvét több tényező magyarázza. Említetük a falu közelségét az elárvezett felsővárosi legelőkhöz, és azt is, hogy a szegedi földről elszármazott falubeliek őrizték rokoni kapcsolataikat a szegedi tanyákon élő véreikkel. Ennél is fontosabb lehetett azonban, hogy a falunak olyan törzsökös gazdái és vagyonos kereskedői voltak a múlt század második felében, akik a járásföldek árverésén rálicitáltak a szegedi határbeli parasztiokra. A járásföldet bérlő kistelekiek többsége tanyán gazdálkodó módos középparaszt illetve nagygazda volt, aki nem családi szükségleteinek előteremtése végett bérelt földet, hanem azért, hogy szántóját, kaszálóját vagy legelőterületét ezáltal növelje. Ily módon az egyébként is tőkeerős gazdák állattartásukat biztosabb alapokra helyezhették, nagyobb területen termelhettek gabonát, kukoricát, így — ha a bérföldet jól hasznosították — tanyai gazdaságuk árutermelése és jövedelme szépen gyarapodott. Ez persze elmondható bármely, nagyobb homokföldet bérlő paraszt lehetőségeiről — itt azért emeltük ki, mivel a kisteleki bérlők között nagyobb arányban találunk tőkeerős gazdákat.

Az Ausländer és Deutsch kereskedő-család számára — miként a tehető szegedi úri birtokosoknak is — a járási bérlés jó tőkebefektetésnek kínálkozott. Viszonylag olcsó haszonbérért tekintélyes homokföldeket árendáltak, melyek részint szőlővel betelepítve, részint alhaszonbérletben, kisparasztok által művelve jó jövedelmet nyújtottak. Erre mutat, hogy több úri birtokos az újabb árverések során megtartotta vagy növelte korábbi járási bérletét, amire alább még visszatérünk.

1861—71 között a Felsőjárás — a kistelekieken kívül — 8 majsai, 4 pusztapéteri-i, 2—2 félegyházi és jászszentlászlai bérlőt ismerünk. Velük együtt 49 fő, a felsőjárás haszonbérlők 32%-a lakott a szegedi határon kívül.

A bérlők között voltak városi lakosok is. 1861-ben 17 alsójárás bérlő lakott Szegeden:³⁵ közülük 8 módos palánki polgár (ketten ügyvédek: Leffter Mihály és Pálffy Ferenc), 4 gazdálkodó, 1—1 orvos, illetve malomtulajdonos. Tíz év múlva csak a két ügyvéd és az 530 holdat bérlő László Mihály kapitány volt városi lakos. Felsőjárás 1861-ben Kordás Pál tanyai kapitány és Nováky György mérnök, 1871-ben pedig Csillag József ügyvéd volt városi bérlő.

A szerződéseken 1861-től eléggé következetesen megjelölték a haszonbérlők lakóhelyét, szegedi bérlőknél azt, hogy az alsóvárosi vagy a felsővárosi tanyákon,

Kucsora Pál	50 hold
Rabi Ferenc	50 hold
Tisóczki Antal	50 hold
Tóth József és Pál	50 hold

³⁵ A városban lakó alsójárás bérlők és bérleményük:

Babarczi János, Rókus, Mihály u. 2110	20 hold
Back Manó, Szeged	52 hold
Borsos Mihály, Alsóváros, Nagy Mátyás u.	54 hold
Dobó Antal, Alsóváros 660	20 hold
Dobó János, Alsóváros 799	30 hold
Fryburger Ferdinánd, Palánk 2639	100 hold
Kálmán András, Alsótisza-part	10 hold
László Mihály, Palánk 1420	50 hold
Leffter Mihály ügyvéd, Palánk 315	65 hold
Molnár Benő, Szeged	5 hold
Ördög Pál, Szeged	10 hold
Pálffy Ferenc ügyvéd, Palánk 3525	80 hold
dr. Stuhl Sándor orvos, Felső város, Rózsa u. 1145	20 hold
Szécsi István, Szeged, Segítő Boldogasszony u. 5	20 hold
Zombori András, Palánk, Szentháromság u.	20 hold
id. Zombori Mihály, Palánk 121	50 hold
Zombori Mihály, Palánk, Búzapiac tér	10 hold

mely kapitányságban, hány szám alatt lakott. Innen tudjuk, hogy 1861-re a Város határában kialakultak a tanyai kapitányságok, melyeket a kapitányul választott, rátermett, a tanyaiak bizalmát élvező gazdákról neveztek el.³⁶ Sajnos nincs a haszonbérleti szerződésekkel egykorú szegedi határtérképünk, mely ezeket a korai, családnevvel jelölt kapitányságokat föltüntetné. Ismereteink szerint Gerle Antal 1873. évi nyomtatott határtérképe az első, amely a tanyai kapitányságokat pontosan jelöli. Akkor 20 kapitányságot különböztettek meg, ám nem a korábbi névadási gyakorlatot követték, hanem a határrészek — Fehértó, Szatymaz, Mórahalom stb. — nevét vették alapul, így a szerződéseken talált utalások nyújtanak némi fogódzót a szegedi tanyákon élő bérlők lakóhelyének pontos megismeréséhez.

Néhány esetben a haszonbérleti szerződések adataiból következtetni tudunk a bérlők társadalmi helyzetére. 1871-ben az Alsójáráson 20 holdat bérelt Lovászi Vince, aki a Jakus kapitányságban, a Vöber-féle tanyán és 10 holdat Ördög Antal, aki ugyanabban a kapitányságban, „Bata tanyáján” lakott. Mindketten földtelen vagy kevés földű, napszámba, részes munkára járó szegényparasztok lehettek, és lakók voltak a gazdák tanyáin. Nekik a földbérlés lehetőséget adott arra, hogy a gazdánál ledolgozott munkaalkalmak mellett a maguk lábán megálljanak, termeljenek, idővel a bérföldön házat építsenek. Hasonló indítéka lehetett annak, hogy Márton Piri Pál, az Imre Antal kapitányságban (a felsővárosi tanyákon), 30 esztendő földön létesült gazdaság csősze 1861-ben 5 holdat, majd Rosnai Mihállyal együtt még 25 holdat bérelt. 5 hold évi haszonbére 11 forint volt, a 25 holdas társasbérletért pedig holdanként évi 1,10 illetve 2,10 forintot fizettek. A bérföld megmunkálásában bizonyára a család is segített. Nem tudjuk, a csősz számítása megvalósult-e, de kétséges, mert az 1871. évi szerződéseken nevét nem találjuk.

1861-ben Bálint Szundi János csősz 5 hold, 1871-ben Németh Pál bilisicsi városi csősz 20 hold, Molnár János, a Pallavicini uradalom baksi majorjában élő csősz 40 hold, Kovács László, Péteri állomás mellett lakó vasúti őr 20 hold járásföldet bérelt. Közülük 1881-ben csak Németh Pál tudta megtartani bérletét az alsójárási, alsó gátsarki és Kártyás dűlőben.

Forrásaink szűkszavú utalásai itt-ott tükrözik azt az igyekezetet, amellyel a szegedi tanyák szegény- és kisparasztjai nekifeszültek a homokos legelő feltörésének: megtakarított penzükön 5—10—20 holdat béreltek, feltörték az ősgyepet és vagy szántóföldi műveléssel, vagy a kaszálóra és legelőre alapozott jószágartással próbálták a jövedelmező áruterelésbe bekapcsolódni. Mint a példák mutatják, a járásföld tartós, ismétlődő bérbevétele nem mindannyiuknak sikerült.

A TÍZÉVES FÖLDEK 1881. ÉVI BÉRBEADÁSA

1881. április 30-án tartott ülésén a városi Gazdaszék javasolta, hogy a 10 éves járásföldek szeptember hó végén lejáró bérletét hozzák kapcsolatba a 30 éves földek 1884 szeptember végéig tartó bérdejével.³⁷ A javaslatot azzal indokolták, hogy a 10 éves földek nagyrészt az ún. 30 éves földek szomszédságában, azok közé beékelve terülnek el, s ezért kívánatos újabb bérbeadásukat összehangolni. A tanács az ajánlást magáévá tette és úgy határozott, hogy a 10 éves földeket 1884 szeptember végéig vagyis három évre adja bérbe.³⁸

³⁶ Vö.: *Bőrösök V.*, (1968) — Szerző jellemzi a tanyai kapitány tisztét, feladatkörét, de a szegedi tanyai kapitányságok megszervezésének idejét nem jelöli.

³⁷ CsmL, Szeged v. Tanácsának iratai 205/1881 közgy. sz.

³⁸ CsmL, Uo. 9210/1881 sz. tanácsi határozat

A haszonbéri szerződés feltételeit az 1881. május 27-i tanácsülésen hagyták jóvá.³⁹ Lényegében elfogadták az 1861. és 1871. évi szerződés megfogalmazásait. Minden 10 holdas bérlő ezúttal is jogot kapott arra, hogy további négy 10 holdas részlet ugyanazon árban megtartsa. Változást jelentett a szerződés 14. pontja: „Bérlő bérleményes területe egyharmad részét, ha azon az aratás már megtörtént 1884 augusztus hó 1-én laképítési vagy szántási célra az új bérlőnek minden viszonti követelés vagy bér leszámítolás nélkül átengedni köteles.” E kikötést is magával az étellel kell ütköztetnünk. Jelzi azt, hogy a járásföldeket az újbóli árverésen gyakran új bérlők árendálták, akiknek az érdekképviselőt — a régi bérlővel szemben — a szerződésben rögzíteni kellett.

A felsőjárású földeket Szeged felsőtanyán 1881. július 25—30 között 6 napon, az alsójárásúkat augusztus 8—11-ig és 13-án, 5 napon át árverezték. Az árverési jegyzőkönyvek és a kiosztott dűlők térképei alapján erről a bérbeadásról teljes képet tudunk adni. Változás a korábbiakhoz képest, hogy a járásföldet katasztrális holdban mérték ki.

Alsójárású dűlők

<i>A)</i> Horgosi országot melletti dűlők (délről Horgos község, nyugatról a Kőröséri erdő, északról a hajtóút, keletről 30 éves földek határolják) 1—40 föld	429 9/16 kat. hold
<i>B₁</i> Rivó dűlő (1—30 föld)	264 14/16 kat. hold
<i>B/a</i> Ilovai előtti dűlő (1—22 föld)	225 4/16 kat. hold
<i>C)</i> Granyák dűlő (1—31 föld)	309 6/16 kat. hold
<i>C/a</i> Alsó- és Felső gátsarok (32—41 föld)	101 14/16 kat. hold
<i>C/b</i> Kártyás dűlő (1—15 föld)	151 6/16 kat. hold
<i>D)</i> Keresetszéli dűlő (1—52 föld) (a mérgesi és ülési határszélen)	526 11/16 kat. hold
<i>E)</i> Dorozsmai határszéli dűlő (1—21 föld)	214 2/16 kat. hold
<i>F)</i> Kárász melletti Selymes dűlő (1—11 föld)	112 3/16 kat. hold
<i>G)</i> Csorvai dűlő (1—16 föld) (az örökföldek és a legelő között)	157 7/16 kat. hold
<i>H)</i> Belső csordajárású dűlő (1—103 föld) (a mórahalmi tanyaföldek mellett húzódó hajtóút szélén)	1025 3/16 kat. hold

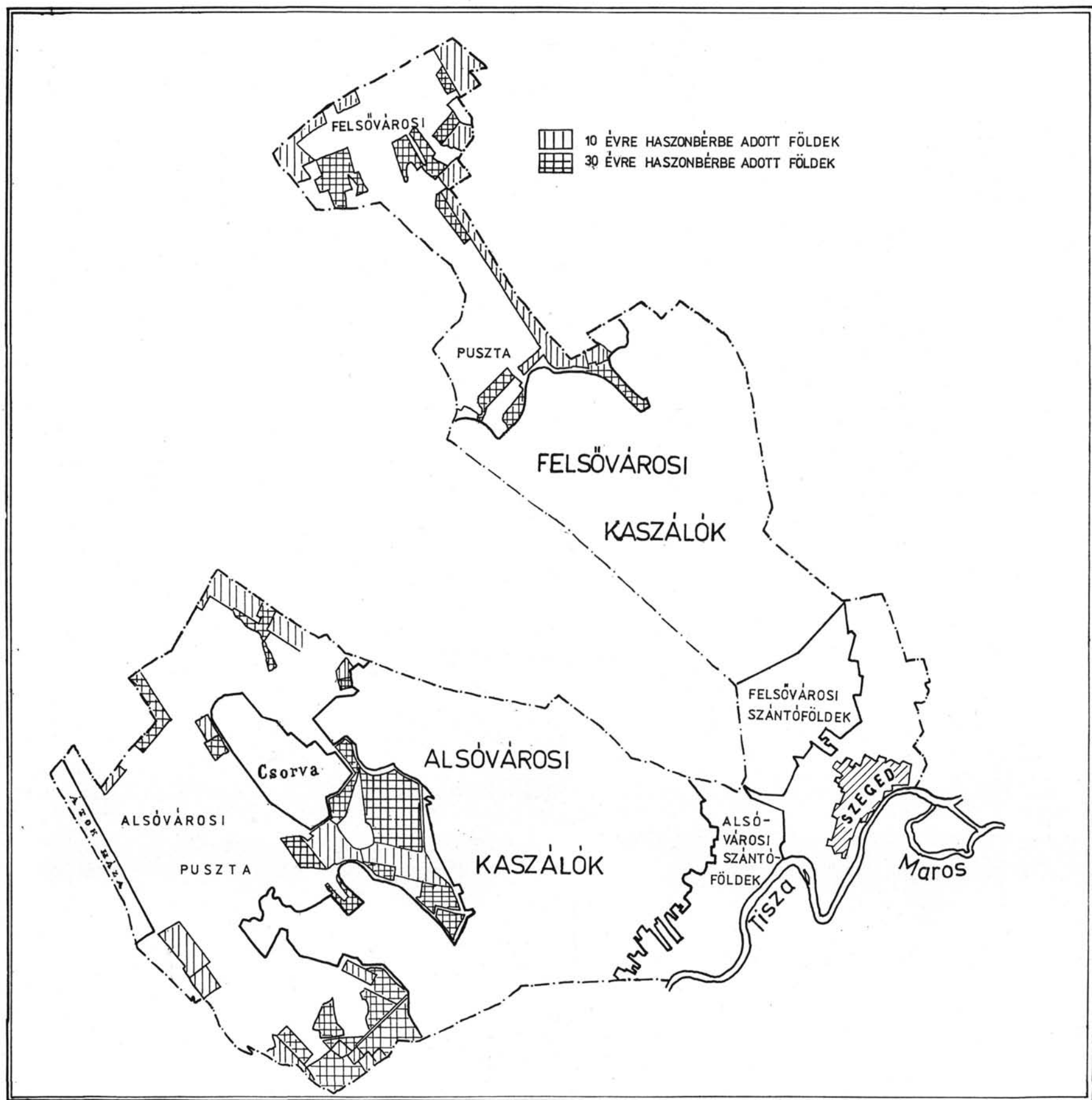
Felsőjárású dűlők

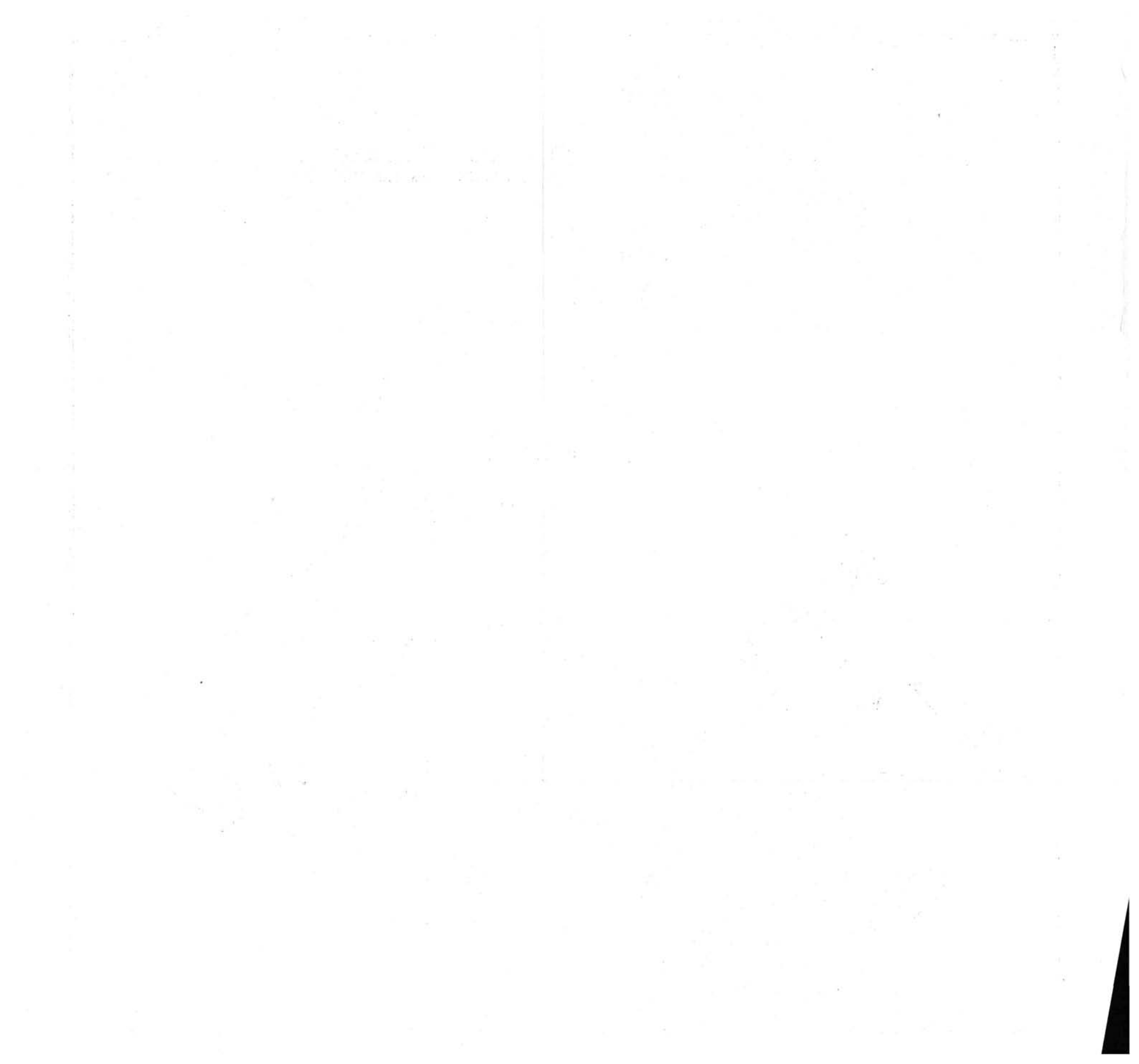
<i>A</i> és <i>A/a</i> Feketehalmi dűlő (1—51 és 1—2 föld) (északon Félégyháza, nyugat felől a vasútvonál, délen Kistelek, keleten Péteri Pusztá határolja)	546 kat. hold
<i>B)</i> Szalai János előtti dűlő (1—25 föld)	257 8/16 kat. hold
<i>B/a</i> Tóth Tamás előtti dűlő (1—17 föld)	170 8/16 kat. hold
<i>C)</i> Kisteleki pántlika dűlő (1—83 föld) Régi erdőmesteri kaszáló (1—3 föld)	840 4/16 kat. hold 33 4/16 kat. hold
<i>D)</i> Kelő és majsai határ melletti dűlők (1—102 föld)	1 028 4/16 kat. hold
<i>E)</i> Bogárhozó dűlő (1—9 föld) Pusztázók kaszálója	94 10/16 kat. hold 22 8/16 kat. hold
Szilber Ignáczné előtti dűlő (1—35 föld)	356 8/16 kat. hold
Vödrös tanya előtti dűlő (1—9 föld)	94 8/16 kat. hold

Az 1881-ben bérbeadott dűlők és az 1855-ben nyomtatott Kerle Antal-féle határ-térkép⁴⁰ egybevetése alátámasztja azt a megállapításunkat, hogy 1852 óta kis változtatással ugyanazokat a járásföldeket árverezték. 1881-ben negyedszer adta bérbe a Város a korábban közösen használt pusztá parcellázásra kiszemelt homokos járásait.

³⁹ CsmL, Uo. 687/1881 sz. iratcsomó

⁴⁰ Szabad királyi Szeged város határának térképe. Készíté Kerle Antal s. mérnök. Az 1855/56 évi iskolai értesítvény melléklete volt. Feltünteteti egyebek között a 10 évre és 30 évre haszonbérbe adott földeket. Móra Ferenc Múzeum (MFM) történeti gyűjteménye 55. 63. 1. (Melléklet)

Az Alsó- és Felsőjáráson kiosztott földek területe és évi bérleti díja az alábbi volt:

Alsójárás	3 516 kat. hold	217 □-öl,	23 612 ft 44 kr
Felsőjárás	3 443 kat. hold	1 000 □-öl	15 879 ft 69 kr
	6 959 kat. hold	1 217 □-öl	39 492 ft 13 kr

Az alsójárási földek évi árendája a 10 évvel korábbihoz viszonyítva 5 985 ft-tal, a felsőjárásiaké 2 463 ft-tal emelkedett — alig változó területen. Ez a pénz lassú értékcsökkenésének figyelembevétele mellett is arra enged következtetni, hogy nőtt a bérföldek iránti érdeklődés, különösen Alsójáráson.

Az 1881-ben kiosztott földeket 1 200 négyszögöles holdba átszámítva, az ismétlődő bérbeadásokról az alábbi táblázat állítható össze:

A tízéves bérföldek területe

	1852	1861	1871	1881
Alsójárás	?	4 650	4 504	4 395
Felsőjárás	?	4 319	4 573	4 305
Összesen	10 247	8 969	9 077	8 700 hold

Említettük, 1861-ben azért árvereztek kevesebb földet mint 1852-ben, mivel az Alsójáráson több dűlőt — részben fekvése, részben a sivány homoktalaj miatt — alkalmatlannak tartottak a bérbeadásra. 1861-től viszont a 10 éves földek területe csak pár száz holddal változott. A bérbeadó Városnak az volt fontos, hogy — bár kevesebb földet osztott — a bérlők a hasznobéri díjat egyre magasabbra licitálták, így a járásföldekből származó bevétele folyton nőtt.

Az 1881-ben bérbeadott járásföldek megoszlása

A hasznobérlet területe	Alsójárási bérlő	Felsőjárási bérlő	Összesen
1—5 holdas	—	2	2
5—10 holdas	8	1	9
10 holdas	84	32	116
10—15 holdas	9	3	12
15 holdas	1	—	1
15—20 holdas	8	8	16
20 holdas	29	23	52
20—30 holdas	7	10	17
30 holdas	15	11	26
30—40 holdas	2	1	3
40 holdas	6	5	11
40—50 holdas	2	3	5
50 holdas	6	11	17
50—60 holdas	1	2	3
60—70 holdas	1	2	3
70 holdas	2	—	2
70—80 holdas	—	2	2
80 holdas	—	—	—
90 holdas	—	1	1
100 holdon felül	2	4	6
	183	121	304

Bár a bérlők nagy része tíz évenként kicserélődött, számuk minden alkalommal 300 körül volt, ami arra vall, hogy a hasznobéres föld szerzésére való törekvés, a vállalkozó kedv nagy általánosságban nem változott. Talán az a leginkább szembevető,

hogy 1881-ben kevesebb a 100 holdas és azon felüli nagybérelő és az általuk bérelt terület, mint a legelőosztás kezdetén és 1871-ben. Ebből arra következtetünk, hogy több nagybérelő nem tartotta jövedelmezőnek haszonbérletét — aminek az lehet a háttere, hogy képtelen volt jól hasznosítani, művelteni 80—100—150 hold homokföldet. Mivel 1881—84-ből a korábban tízéves járásföldek valamennyi bérelőjét ismerjük, érdemes a haszonbérletek megoszlását alaposabban elemeznünk.

Az átlagos haszonbérlet 22,9 kat. hold területű, de az alsórészi és a felsőrészi bérföldek átlaga között jelentős a különbség. Alsójáráson 19,2 kat. hold, Felsőjáráson 28,4 kat. hold járásföld jutott egy bérelőre. Fenti kimutatásunk is ezt tükrözi, vagyis a felsőjárás bérölők nagyobb hányada bérelt 20 holdon felüli területet. 10 holdig terjedő homokföldet ugyanakkor Alsójáráson a bérölőknek éppen fele, Felsőjáráson pedig mindössze 29%-a árendált.

A járásföldek koncentrációja is eltérő a két határrészen. Az 50 holdas és azon felüli bérölők száma Alsójáráson 12 fő volt, Felsőjáráson viszont 22 fő. Ám ha figyelembe vesszük, hogy e felsőjárás bérölők közül 12 kisteleki, 2 majsai, 2 szentlászlai volt — amivel szemben az alsórészen e kategóriában csak 1 szabadkai bérölt találunk —, akkor azt látjuk, hogy a felsőjárás árveréseken a nagy tőkeerőt részben a szomszéd települések, elsősorban Kistelek módos kereskedői és gazdái képviselték. Ott találjuk őket a 100 holdon felüli bérölők között is:

Nagybérölők 1881—84 között

Schwartz Johanna, Majsza	149 2/16 kat. hold	Felsőjárás
Kádár Mihály, Szabadka	142 kat. hold	Alsójárás
Kordás Antal, Szeged	122 4/16 kat. hold	Felsőjárás
Deutsch Sándor, Kistelek	119 2/16 kat. hold	Felsőjárás
Vigh János, Kistelek	110 kat. hold	Felsőjárás
Tóth István, Szeged, Alsórész	110 kat. hold	Alsójárás
Csillag József, Szeged	90 kat. hold	Felsőjárás

Míndez megfelel az előző árveréseken tapasztaltaknak: a nagybérölők ugyanazok a személyek vagy leszármazottaik mint 1871-ben. Kevesebb földet bérelt a korábnál László Mihály alsótanyai kapitány — ezúttal 70 holdat —, a kisteleki Ausländer Henrik (64 holdat) és az alsótanyai Tanács Pál (50 holdat). Hiányzik a nagybérölők közül Steingassner József vendéglős — Tömörkény István apja —, aki részben épp az 1871-ben árendált 225 hold (!) felsőjárás bérlet terhei miatt adósodott el.

Felsőjáráson 42 kisteleki bérelő közel 1400 holdat, 7 szentlászlai 240 holdat, 3 majsai 236 2/16 holdat bérelt. A kistelekiek a faluhoz közel fekvő, 840 holdas *Pántlika dűlő*, az 546 holdas *Feketehalom dűlő* nagy részét bérelték és számottevő részük volt a Szalai János és Tóth Tamás kisteleki nagygazdák tanyája előtti dűlők bérvételében. E nagygazdák tanyája Kistelek határában állott, s a tanyaföldjükkel szomszédos szegedi dűlőket róluk nevezték el.

Alsójáráson 1 hold járásföld átlagos évi haszonbére 6,71 forint, míg Felsőjáráson 4,61 forint volt. Emellett igen nagyok az eltérések, elsősorban a föld talajától függően. A majsai határ menti síványhomokon egy bérlet holdjáért Csáki Márton évente 1 forint 20 krajcárt fizetett, nem messze tőle Báló Ferenc egy holdért évi 5 forint árendát vállalt, pedig nem keveset: 54 kat. holdat bérelt.⁴¹ A szegedi határtérképek ismerete és terepjárásaink nyomán elmondható, hogy a volt alsóvárosi és felsővárosi puszták talaja igen hasonló: mély fekvésű, jó fűvű rétek s legelők váltakoztak szélfúttá homok-

⁴¹ CsmL, Szeged v. Tanácsának iratai, Felsővárosi földek szerződésai 1881—1884. 101. és 104. sz. szerződés

buckákkal, „siványok”-kal. A több száz holdnyi dűlőket egyvégtében árverezték, s nem hagyták ki a kimért dűlőben fekvő buckákat. Egy-egy tíz holdas járásföld kiáltási árát a talaj minősége szerint állapította meg a Város képviselője, s a haszonbér végül is azon múltott, hányan s milyen pénzü emberek pályáztak a föld bérletére. Az alsójárási földek nagyobb átlagbérét annak tulajdonítjuk, hogy az ottani földárveréseken több kis pénzü kisparaszt és törpebirtokos igyekezett legalább tíz holdas bérletet szerezni, mint a felsőrészen, és ők jobban egymásra licitáltak, mint a Felsőjáráson 20—30 holdakat árendáló tehetős gazdák. Emellett az alsóvárosi tanyaföldek népessége jóval meghaladta a felsővárosiakét,⁴² ugyanakkor Alsójáráson 1861-ben és 1881-ben alig valamivel több földet árvereztek mint Felsőjáráson. Mindezek a körülmények együttesen nyújtanak magyarázatot arra, miért fizettek az alsójárási haszonbérlők általában magasabb árendát mint a felsőjárásiak.

FOLYTONOSSÁG, FÖLDHASZNÁLAT ÉS MEGTELEPEDÉS A JÁRÁSI FÖLDBÉRLETEKEN

Említettük, hogy a járásföldek 10 évenkénti újra árverezését követően a bérlők között nagy cserélődés tapasztalható. Az 1852—53-ból ismert 320 járási haszonbérlő közül 80 személynek — a bérlők egynegyedének — volt bérlete az 1861. évi árverés után is. Az 1850-es évek szerződésein még nem tüntették fel a bérlők lakóhelyét, s mivel sok az azonos családnévű haszonbérlő, nem lehetünk egészen biztosak az 1852. és 1861. évi bérlők azonosításában. Gyakori családnevek — Börcsök, Dobó, Csányi, Szécsi, Tóth stb — azonosításánál óvatos mértéktartással jártunk el, ritka családneveknél viszont akkor is folytonosságot tételezünk fel, ha a keresztnév különböző — pl. 1852-ben Freyburger János, 1861-ben F. Ferdinánd volt a bérlő, vagy 1852-ben Ausländer Rozália, 1866-ban A. Henrik írta alá a szerződést —, mivel az újabb haszonbérlő föltehetően az előző testvére vagy leszármazottja volt.

1861-től könnyebb a bérlők azonosítása, mert a szerződéseken jelölték lakóhelyüket. Ettől fogva az okoz gondot, hogy a tanyaiak lacíme más és más, ha tanyai kapitány tisztét tíz év múltán más gazda töltötte be.

1861-ben mindössze két bérlőnél jegyezték meg, hogy 10 éves földön lakott. Az egyik Berényi János 55 holdas alsójárási bérlő, aki 1852-ben 12 holdat bérelt. Ő a legelőosztás előtt „Freyburger úr tanyáján lakott.”

Jójárt Gábor, aki felsőrészen, az Imre Antal kapitányságban, *Csányi Mátyás 10 éves földjén lakott*, 1866-ban Csókási Józseftől 5 holdat, egy másik bérlőtől Fogas Jánossal 10 holdat vett át. Jójárt tehát Csányi Mátyás gazda 1852-ben bérelt 15 holdján lakott — bizonyára azon dolgozott —, és 1866-ban, amikor a környéken két kisbérlő „elbukott”, felhasználta a kínálkozó alkalmat, hogy maga is bérlő legyen. Bérföldjét 1871-ben és 1881-ben is megtartotta.

Rajtuk kívül 1861-ben Rabi Ferencről tudjuk — aki 1866 márciusától a szentlászlai Szűcs Imrével osztozik 50 hold járásföldön —, hogy „bérelt földön” lakott.⁴³

Az 1860-as években 5 felsőjárási bérlőről jegyzik meg a szerződések, hogy Csengelén laktak.⁴⁴ Már pedig Csengelén örökföldek nem voltak, így az otlakók vagy 10 éves, vagy 30 éves haszonbéres földön élhettek.

⁴² Az 1857. évi népességi összeírás szerint a szegedi alsótanyákon 14 052, a felsőtanyákon 9 068 ember élt. CsmL, 1857. évi összeírás iratai

⁴³ CsmL, Szeged v. Tanácsának iratai. Felsőjárási 10 éves szerződések 1861—1871. 172. sz.

⁴⁴ Kucsora Pál, Csengele 655., Tomay Mátyás, Csengele 660., Csikos József csengelei csősz és Bitzók Mihály, aki 1865-ben Kordás Mihály 50 holdas bérletét átvette, Csengelén, a Kelő dűlő oldalán lakott.

1871-ben az Alsójáráson 44, Felsőjáráson 25 korábbi bérlő tartotta meg (vagy növelte) tízéves haszonbéres földjét. Ugyan nem maradt fenn valamennyi haszonbéri szerződés, de nagy többségüket ismerjük, így a folyamatok lényegére bizton követhetünk. Az 1871—81 közötti szerződésekből ismert járási bérlőknek 27,4%-a volt korábban is bérlő.

Az 1881. évi, teljes bérlő-névjegyzéket a 10 évvel korábbi, megközelítő teljességű névsorral összevetve szintén azt találjuk, hogy a haszonbérlőknek 25—30%-a régi, a többi új. A lakóhely- és névazonosítások bizonytalanságait figyelembe véve nem utalunk számadatokra, úgy is a cserélődés, a városi haszonbérletekre áramlás folyamatának a jelzését tartjuk fontosnak.⁴⁵

Mire követhetünk az 1852—81 közötti haszonbéri szerződések névanyagából?

1. A szegedi járásföldök parcellázása vonzotta a szegedi földi és környékbeli parasztság legkülönbözőbb rétegeit és a vállalkozó, gazdálkodással is foglalkozó vagy pénzüket forgatni óhajtó kereskedőket, úri birtokosokat.

A járásföldök bérbeadásából származó városi bevétel növekedése is jelzi a parcellázások iránti érdeklődést:

1852-ben a járásföldök összes haszonbére	28 503 ft 59 kr
1871-ben a járásföldök összes haszonbére	31 044 ft 14 kr
1881-ben a járásföldök összes haszonbére	39 492 ft 13 kr

2. A bérösszegek emelkedése bizonyára azt is jelenti, hogy a bérlők a föld jobb kihasználására törekedtek, hiszen azért vállalkozhattak nagyobb haszonbér fizetésére, mert megérte nekik ez a befektetés.

3. Ugyanakkor a nagy mértékű cserélődés azt is jelentheti, hogy sokan nem találtak jövedelmezőnek a bérföldök használatát. A járásföldök elhanyagolása, gazdátlanul hagyása — amire az 1860-as évek elejéről említettünk példákat — mindenesetre erre utal, de tegyük hozzá, hogy a bérbeadott földeknek mindössze 10—12%-át kellett művelésük elhanyagolása miatt a Városnak újra árvereznie.

Sajnos, csak közvetett adataink vannak a járási bérföldök használatáról. Az 1852. évi szerződés szerint a bérbevett földeket a bérlő „*egyedül s kizárólag szántóföldnek vagy kaszálónak használhatja,*” de az 1861. évi szerződés már engedélyt tesz, amikor a „*szántás, legeltetés avagy kaszáltatás alá tetszés szerint leendő használat*”-ot megfogalmazza. Mint említettük, ennek az lehet a magyarázata, hogy a járási bérföldet számosan legelőnek használták, kiváltképp a nagy területet bérlő, sok jószágot tartó nagygazdák. A szegedi határ művelési ágainak az 1850-es évek elejéről és 1865-ből ismert két kimutatása azonban arra vall, hogy a legelők területe lényegesen csökkent, a szántóföldeké pedig növekedett.

A földbírói hivatal 1840—48. évi birtokkönyve szerint az alsó- és felsővárosi pusztá területe 68 614 hold volt. Ugyanekkorának jelöli a pusztát a Város ingatlanait részletező 1853. évi leltár.⁴⁶ Az 1865-ben megjelent országos statisztika szerint Szeged határában 34 758 kat. hold legelő volt,⁴⁷ ami 1 200 négyszögöles holdba átszámítva megfelel 46 344 holdnak. A legelőterület csökkenése 1853 tavasza és 1865 között 22 270 hold, ami éppen az 1852—53-ban kiosztott 10 éves és az 1854-ben bérbeadott 30 éves földek összegével egyenlő.⁴⁸ Tegyük hozzá: ezzel nem állítjuk, hogy a 10 éves

⁴⁵ Összeállítottam azoknak a bérlőknek a jegyzékét, akik járási bérföldjüket 1861-től, a három egymást követő árverés bizonyíthatóan megtartották. Névsorukat a 3. sz. mellékletben közlöm.

⁴⁶ CsmL, Nyomtatványok, Szab. kir. Szeged városának ingatlanairól szóló leltár I. Szeged, május hó 19-én 1853.

⁴⁷ Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövödelme. Budán, 1865. 112—113.

⁴⁸ 1852—53-ban 10 247 hold, 1854-ben 12 000 hold közlegelőt adott bérbé a Város.

földeket az elsőtől az utolsó holdig szántották, hiszen tudjuk, hogy időközben a Város határában másutt is volt gyeptörés, éppen a belső legelők rovására.

1871-ben az árverező bizottság az alsórészi járásokon ígért alacsonyabb haszonbért magyarázva írta: „... a kérdéses járási földek kétszer 10 évi használat után immár *nagyrészen kiélve vannak*” [kiemelés J. A.] — ami ugyancsak a bérföldek műveléséről bizonykodik.

További következtetésekre juthatunk az 1881. évi felsőjárásí árverési jegyzőkönyv és a haszonbéri szerződések alapján. 1881-ben 12 felsőjárásí bérlő Csengelén lakott:

A bérlő neve	Lakása	A haszonbérlet területe	
Apró István	Csöngölei tanya	20	hold
Bene Mihály	Csöngöle 1562.	56 2/4	hold
Fekete Mihály	Csöngöle 1623.	10	hold
Gombos Péter	Csöngöle 1872.	14	hold
Kucsora József	Csöngöle 1496.	30	hold
Rékasi Mihály	Csöngöle 640.	50	hold
Sejben Márton	Csöngöle ?	50	hold
Sugár Pál	Csöngöle 1847.	14 6/16	hold
Tóth József és Pál	Csöngöle tanya	38	hold
Tóth Júlia	Csöngölei tanyán	20	hold
Vig Róza	Csöngöle 1563.	16 2/4	hold

Csengele a felsővárosi pusztá része volt, ahol az 1852. és 1854. évi legelőosztások és a gyeptörés után teremtődtek meg a letelepedés feltételei, tehát bizonyos, hogy akik 1881-ben csengelei tanyán laktak, azok kizárólag bérföldön élhettek. Bene Mihály már 1861-ben, Fekete Mihály, Tóth József és Pál, valamint Rékasi Mihály pedig 1871-től bérlő volt a járáson, így nekik lehetőségük volt korábban tanyát építeni.

Tóth Júlia lakóhelyét a szerződés így jelöli: „Csöngölei tanyán Kordás F. kapitányság.”⁴⁹ Innen tudjuk, hogy a Kordás kapitányság 1881-ben Csengelére terjedt ki. Már pedig az árverési jegyzőkönyv szerint 24 bérlő lakott a Kordás kapitányságban. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ők is járási bérföldön épült tanyában laktak. Egy kivételével valamennyien a Kelői és Majsai határ melletti dűlőn béreltek földet, ami a pusztának a felsővárosi tanyaföldektől (szállásövezettől) legtávolabbi része. Érthető, hogy az ottani bérlők tanyát építettek, mert 12—15 km távoli házból gazdálkodni nehéz lett volna. Ebben a több mint ezer holdas dűlőben egyébként a 23 csengelei bérlőn kívül 7 szentlászlai, 3 majsai és 1 kisteleki bérlő árendált földet.

Végül is 1881-ben 36 felsőjárásí bérlőről bizonyítható, hogy járási bérföldjén — 10 éves vagy 30 éves földön — lakott.⁵⁰ Ők a felsőjárásí haszonbérlők 30%-át jelentik. Az Alsójárásról és korábbi időből a bérlők megtelepedéséről nincsenek ugyan hasonló bizonyító adataink, de a bérlők migrációjának mértékét tekintve úgy véljük, hogy az 1880-as évek elejéig hasonló arányban telepedhettek a feltört járásföldekre a 10 éves földek haszonbérlői. Aki tanyát épített, az bizonyára ragaszkodott is bérföldjéhez, igyekezett megtartani az újbóli árverésen, még nagyobb bérfizetés árán is. Annál inkább, mivel a Város 1871-ben úgy rendelkezett, hogy a haszonbéri idő elteltével a bérlő saját költségén tartozik eltakarítani a bérföldön emelt épületeket.⁵¹

⁴⁹ CsmL, Szeged v. Tanácsának iratai. Felsővárosi földek szerződésai 881—1884. sz. szerződés

⁵⁰ A bérlők lakóhelyének megjelöléséből egyelőre nem tudjuk megállapítani, hogy 10 éves vagy 30 éves bérföldön laktak-e. Az 1854-ben bérbeadott 30 éves földek szerződésének és névanyagának feldolgozása folyamatban van.

⁵¹ Az 1871. évi haszonbéri szerződést 2. mellékletül közöljük.

ÖSSZEGEZÉS

Kutatásainknak még több kérdőjele van. Kívánatos pontosabban feltárni a szegedi járási bérföldek eke alá fogásának, művelésének mértékét és — ami ezzel nyilvánvalóan összefügg — a bérleteken kibontakozó tanyásodást. Annyit már tudunk, hogy a mintegy 10 ezer holdnyi legelő bérbeadása után nem minden bérlő épített tanyát — mint az eddigi szakirodalom azt feltételezte illetve természetesnek vette — és aki építkezett, az sem mindjárt a gyeptörést követő években. Másik kérdőjele vizsgálatainknak az, hogy nem tudjuk lokalizálni a tanyai bérlők lakóhelyét, mivel nem ismerjük a kapitány tisztét betöltő gazdákról elnevezett tanyai kapitányságok helyét, időről-időre bekövetkező módosulásait. Ha majd megrajzolhatjuk az 1860-as évek tanyai kapitányságainak beosztását, elhelyezkedését, közelebb juthatunk a legelőkön kibontakozó tanyaépítés megismeréséhez is.

Forrásaink nyomán néhány következtetést azonban már most megfogalmazhatunk:

1. A Városnak a járásföldek 1852. és 1854. évi árverezése után még 46 344 hold (1 200 négyzetöles holdban számított) külső legelője maradt, amiből újabb legelőterületet 1879-ig — három évtizeden át — nem parcellázott. A városi pénztárba befolyó haszonbérek — úgy látszik — fedezték a Város tartozásait, az államkölcson részleteit. A Város vezető rétege tehát ragaszkodott a közbirtokosság használatában levő hatalmas pusztához mint városi tulajdonhoz — aminek csupán külterjes legeltetésre való hasznosítása már túlhaladottá vált —, és abból a tárgyalt időszakban csak annyit adott bérbe, amennyire szűkös pénzügyi helyzete, adósságai rákényszerítették. Ebben a Város polgári, parasztpolgári összetételű vezető szerveinek (tanács, községválasztmány, gazdaszék) maradisága jutott kifejezésre.

Párhuzamként említjük, hogy ebben a korban kezdték a közlegelőt kiosztani más alföldi városok is: Hódmezővásárhely az 1850-es évek legelején, Makó 1861—62-ben teljes egészében felosztotta pusztáját.⁵² Igaz, ott a külső legelőt egyszerre és túlnyomórészt a volt telkesjobbágyok között mérték ki, telki állományuk arányában. Ugyanúgy, előjogok alapján történt a közlegelő kiosztása a szabadalmatlan helyeken: a Kunság, a Jászság és a Hajdúság településein. A lakosság korábbi gazdasági, közjogi helyzetéhez igazodó pusztá-felosztástól gyökeresen különbözött Szeged földbirtokpolitikája: a Város súlyos anyagi helyzetében sajátos, tőkés jellegű megoldást talált közföldjei használatára. A közösen használt és a Város közössége tulajdonában levő legelők egyéni vállalkozóknak történő bérbeadása a tőkés földhasználat egy formája, amely a polgárvárossá fejlődő Szegedre jellemző.

További következtetéseink éppen e bérbeadás jellegéből és szerződéseken megfogalmazott kikötéseiből adódnak.

2. A szegedi közlegelő közel egyhatodának bérbeadása haszonbérlethez juttatott számos kisparasztot és szegényparasztot (csószot, más házában lakó tanyai napszámost) és ezzel Szegeden bizonyos mértékig levezette e parasztrétegek földéhségét.

3. A bérbeadott járásföldek 40—50%-a tehetőszegedi és környékbeli gazdák, úri birtokosok, kereskedők használatába került, akiknek az 50—100 holdas (és nagyobb) haszonbérletek lehetőséget adtak árutermelésük (a szemtermelés, jószágtagrtás) jelentős növelésére. Ezáltal a legelők feltörése tágabb teret nyitott mind a parasztnak, mind az úri birtokon a kibontakozó árutermelő gazdálkodás, kapitalizálódás számára.

4. A tízéves földek kiosztása jelentősen növelte a szegedi határ megművelt területeit, de a tanyaépítésre csupán lehetőséget adott. E lehetőséggel nem tudott élni minden bérlő, jelentős részben azért sem, mert az újabb árverésen nem tudta megtartani

⁵² Nagy Gy., (1975) 49., Erdei F. (1932).

bérletét. Más kérdés, hogy mindenki nem is szándékozott tanyát építeni bérföldjén, így pl. olyan kisparaszt, aki közeli tanyájáról maga művelte a járásföldet. Sok család tartós megtelepedését — úgy véljük — fékezte a haszonbérlet viszonylag rövid tartama és az a körülmény, hogy a bérföld elvesztésével a rajta emelt épületeket a bérlőknek le kellett bontania.

Itt kell helyreigazítanunk a Magyarország története 1848—1890 c. kötet szerzőjének azt a megállapítását, hogy „egyedül Szeged határában a feltört városi legelőkön közel 1 700 kisbérő vert tanyát az 1850-es, 1860-as években.”⁵³ Állítása Szűts Mihály adatain alapszik, aki 1870-ből Szegeden 18 654 kat. hold bérföldet és 1 672 bérlőt mutatott ki.⁵⁴ Csakhogy e kimutatásban nem csupán a járási bérletek szerepelnek, hanem a város körüli feketeföldeken és Újszegeden bérbeadott földek és bérlők is — ezért adatai a járásföldekre nem vonatkoztathatók.

A 10 éves földeket a tíz évenként tartott árveréseken 300—350 haszonbérő árendálta, és ha az újabb bérbeadáskor bekövetkező változásokat is tekintetbe vesszük, azt mondhatjuk, 1852 és 1884 között 800—900 bérlő fordult meg a járásföldeken.

Szeged városa 1852-ben közlegelői egy részének bérbeadásával jelentős népmozgalmat indított el. E települési mozgalom kiteljesedése, mely a szegedi tanyák történetének újabb fejezetét alkotja, az 1884 utáni évtizedekre esett.

FÜGGELÉK

1.

Szerződés!

Mely egy részről Szeged Város, más részről *Auzländer Rozália* mint vállalkozó haszonbérő között az alólrít helyen és napon következő feltételek alatt kötött:

1. Átaladja az említett Város a fönnevezett és alólrít vállalkozó haszonbérőnek a városi közlegelőkből kivágott tíz ezer hold földek közül összesen *húsz* 1200 □-ölnyi holdakat 1852-ik évi 1-ső martiustól kezdve, egész 1862-ik évi februárhó utolsó napjáig tíz egymásutáni évekre haszonbérbe, az árverés alakalmával mint legtöbbet ígérőnek, holdjától évenként *váltó* 8. frt. kr. azaz: *nyolcz forint* és így az egész földmennyiségtől évenként 160 frt. kr. azaz: *egyszáz hatvan forint* fizetésért.

2. Az imént említett évenként fizetendő öszvegnek negyedrészt — (caucióul, biztosítékul, mely öszveg az utolsó évi haszonbérbe fog beszámíttatni) úgy fele részét az árverés alkalmával azonnal, másik fele részét pedig 1-ső *április* ben, és így minden következő haszonbériévben 1 martiusban s 1-ső szeptemberben, a meghatározott haszonbéri díjt a Bérlő pontosan lefizetni tartozik, oly szoros lekötéléssel, hogy ha tíz napok alatt a kitűzött s fönnemlített határidők után is meg nem adná, valamint a már letett cautionális pénz haszonbéri díjjal együtt, úgy a haszonbérbe vett földeket is rajta lévő vetéssel együtt tetteleg el fogja veszteni.

3. A haszonbérbe adandó földek öt holdanként tétetnek ugyan ki árverésre, azonban joga léssen a vállalkozónak ezen öt holdakon felül még *húsz* holdakat azon árban, a melyben öt holdak az árveréskor leverettek, megtartani.

4. A haszonbérbe vett földeket a Bérlő tetésze szerint egyedül s kizárólag szántóföldnek-vagy kaszálónak használhatja oly kikötéssel: ha netán a haszonbérlet földek közt valami buczkás vagy siványos föld is találtatna, azt a Bérlő fákkal beültetni tartozik, az ültetésre kívántató vesz szők és dugványoknak pedig a Város erdeiből megszerzése s a szükséghez képesti mennyiségben leendő vágása a bérlő megengedtetik; minélfogva tíz tíz évek eltelte után minden □-öl sivány földön egy élő fát a Bérlő nevelni, s a Városnak általadni tartozik, s csak a nyesedéki használat engedtetik által: élő fát kivágni, a legkeményebb büntetés terhe alatt tilalmas.

5. Ha a bérlő gazdálkodás végett épületeket szándékozna tétetni — az megengedtetik neki, úgy mindazonáltal, hogy a haszonbér ideje elteltével azok megtéríttetni nem fognak — köteles azonban a Bérlő azokat tíz évek után elbontatni és elvitetni, az épület földjeit azon helyre vagy gödörbe visszahordatni, a melyből kiásatta, és így az épületek helyeit egyenességre hozni, miszerint azok ismét használhatóvá váljanak, különben a haszonbérő költségeire fognak eszközöltetni.

⁵³ Szabad Gy., (1979) 561.

⁵⁴ Szűts M., (1914) 425.

6. A vidéki haszonbérlő szabad ugyan a haszonbérelt földjén jószágot tartani, de egyáltalában tilalmas lészen a Város közlegelőjére eresztani, mely esetben ha rajta tapasztaltatik, s bármelyik jószága megfogaték, egy darab szarvasmarhától, lőtől pengői 2 frtot — egy darab juhtól 24 p. krt — egy darab sertéstől pengői 2 frtot büntetésül fizetend.

7. A helybeliek, kiknek fekvő vagyonuk nincsen, jóállót hozni tartoznak; a vidékiek pedig az illető hatóságtól vagyoni biztosítékot kitüntető okmányt hiteles alakban előmutatni.

8. Köteles a Bérlő a haszonbéri öszvegre nézve tökéletes s törvényszerű biztosítékot adni, s ennek eszközzésére kívántató költségeket, t. i. bélyegzett papirosokat, előre jegyzést s más kívántatókat saját költségén eszközzeni, s minden tekintetben legczélszerűbben a Várost bátorságosítani, s ezzel költségeket az árverés alkalmával azonnal lefizetni, mely ebbeli költségek az árverés alkalmával azonnal lefizetni, mely ebbeli költségek pótlásait semmi szin alatt sem követelheti vissza a Várostól.

9. Ha netalán ezen tíz évi haszonbéri idők alatt ezen kibérelt városi közlegelő-földekre adó vetetne, köteles a Bérlő a haszonbérelt földek után járuló királyi adót kifizetni.

10. Tartozik a Bérlő a kibérelt föld határvonalait és dülő felosztásokat, kváltozásokat, alattomos foglalásokat és a határvonal rontását azonnal a Városnak bejelenteni, különben köteles minden onnan származandó károkat s költségeket a Városnak megtéríteni.

11. Marhadög, jégeső, szárazság, tűzveszély vagy más elemi csapás, vagy épen a föld mineműsége miatt, s egyáltalában semmiféle ok bagy ürügy alatt sem fog a Bérlőnek szabadságában állani, a bérlő időnek eltelte előtt a haszonbérléstől elállani, vagy a bérelti somma leszállítását avagy bármi kárpótlást követelni; az ilyes követelésekről tehát a Bérlő már előre tökéletesen lemond.

12. Ha a Bérlő a meghatározott haszonbéri díjat a kitűzött s főnnérített határidőben meg nem adná, vagy ha jelen szerződés bármely pontját s kötelezettségét megszegné, teljes joga és hatalma elend a Városnak a kötelezettséget megszegő Bérlőt a haszonvételtől önhatalmilag rögtön minden előleges megintés nélkül elmozdítani, s a haszonvételt az eként elmozdított Bérlő kárára s veszedelmére azonnal tartando egyszeri árverés utján haszonbérbe bocsátani, s azonnal az új Bérlőnek által is adni; mely tetteles visszafoglalás esetében szintűgy, valamint más esetekben is, hol a Bérlő ellen a bírói közben eljárás felhivatnék, szabadságban leend a bérebeadóknak, úgy a fizetetlen s teljesítetlen maradt haszonbéri díj, a mulasztási időtől számítandó 6-os kamatok s okozott költségek megtérítését, de az új árverésnek, ha netán ezen szerződésbe foglalt öszvegnél kevesebb ígertetnék, ezen árkülönbséget is, az egész bérelti időre minden járulékaival egyetemben követelheti, — A mint tehát a Bérlő erre köteles, úgy alaveti magát a szabadon választandó, s 18²²/16-ik évi 20-ik és 1940. 11-ik t. cikk értelmében eljárandó bármely szóbeli bíróságnak, vagy a törvényhozás által ezentűl behozandó bárói illetőségnek akkép, éhogy az ítélet végrehajtása a Bérlőnek mindennemű ingó s ingatlan bárhol találtató javaiból az 1836. 15-ik t. cikk értelmében a Városnak szabad választása szerint eszközöltessék, ünnepélyesen lemondván a Bérlő minden kifogások s ügyorvoslatokról jelsűl: a visszahelyezés szorgalmazásáról, feljebbvitelről, ellentállásról s perújításról.

13. A mint a Bérlő vagy Bérlőtársak egyetemeslegesen, úgy ha később a bérebe adó Város engedelmé mellett többen társulnának a bérelthez, ezek is kötelesek nejeikkel együtt mind a haszonbér pontos fizetésért, mind pedig a szerződésben foglalt összes feltételek pontos teljesítésért egyetemeslegesen, azaz: egy mindnyájáért, s mindnyájan egyért jót állani, s fizetői kezességet vállalni.

14. A bérlő minden bármely néven nevezendő királyi kisebb haszonvételek a bérelt földön leendő gyakorlatától, hatalmaskodási s azon felül azonnali elmozdítási büntetés terhe alatt eltítatik.

15. Noha jelen szerződés erejénél fogva a bérebe adó Városnak teljes joga vagyon ezen haszonbéri kötésből eredő követelések iránt kielégítését a Haszonbérlő összes vagyonából s szabad választása szerint eszközölni, a Város nagyobb bátorságára mindazonáltal közös akarattal megállapítatik, hogy a kibérelt földből a haszonbéri idő alatt nyert gabona még kívül a földeken, vagy még a föld gyomrában mint vetés, vagy már a föld területén, de tőle még el men válva, épűgy tekintessék mint a Városi részére 1840. 22-ik t. cikk 35. §-sa értelmében különösen leköttöt ingó zálog; — mindezen termes tehát a Haszonbérlő által már most előre s az egész haszonbérelti idő alatt a főnnemlített törvény értelmé szerint zálogba adatik, s minden évben mindaddig zálognak fog tekintetni, s elhordatása a Város által tetteles gátoltathatik, míg a városi követeléseknek s tartozásoknak elégtéve nincsen, feljogosítatván a Város a haszonbérlő által arra is, hogy a főnnemlített biztosítására, megőrzésére s kezelésére azennel a szükséges rendeleteket s lépéseket tetteles a Haszonbérlő költségeire megtehesse.

Amellynek nagyobb erejére nézve jelen szerződés az illető felek által saját kéz aláírással részint kereszt vonással megerősített Szegeden Martius hó 6 853

*Ausländer Rozália
Ausländer Albert neje
saját kezem x vonása.*

Haszonbéri szerződés

Mely egyrészlől Szeged sz. k. Város, másrészlől *Ambrus Gedó Pál* közt (Szegeden) a város tulajdonához tartozó tíz éves járásföldek haszonbérbeadása iránt tartott nyilvános árverésen kihirdetés-kellőleg megmagyarázott föltételek alapján 871 évi 7349/sz. tanácsi határozat folytán következőleg kötötték:

1-ör: Szeged szab. királyi város átengedi az árverés alkalmával a helyszínén felvett árverési jegyzőkönyv szerint *Ambrus Gedó Pálnak* mint legtöbbet ígérő bérlőnek 195, 196. folyó és (7. 8.) térképi sz. a. összesen *Húsz hold* földet szántás, legeltetés, kaszáultatás alá leendő használatra 1871. évi október 1-ső napjától 1881 évi szeptember hó végeig, vagyis tíz évre, holdjától évenként fizetendő o. é. 7 frt 80 kr bérfizetésért.

2-es: Lekötelezi magát a nevezett haszonbérő az által megajánlott évi haszonbért az egész 20 holdnyi földtől 156 frt. — kr szóval: o. é. *Egyszázötvenhat forintot* fél éves előleges részletekben, minden bérletév október és ápril. hava 15-ig napjain kész folyópénzben a városi pénztárba befizetni; mulasztás esetére 6%-li késedelmi kamatok fizetésére is bérlő magát ezennel kötelezi.

3-szor: Ha a haszonbér az imént kikötött időkbén pontosan be nem fizetettnek, joga leszen a városnak a bérleményes földeken található mindennemű, lábon álló vagy begyűjtött terményeket, s a haszonbérőnek netalán ott talált lábas jószágait s egyéb ingóságait, valamint lakásán, vagy bárhol található vagyonait azonnal, a haszonbér fizetése iránt indítandó per megkezdése előtt is biztosítási végrehajtás útján az adós előleges meghallgatóság nélkül zálogul legofaltatni, és a város által szabadon választandó zárgondnok kezelése alá adatni; nem állhatván ellen a bérleményes földeket a város bejegyzése nélkül netán bírláló alhaszonbérő azon kifogása sem, hogy a foglalása alá vett tárgyak az ő tulajdonát képezik, s a városnak még a bérleményes földeken található s alhaszonbérő tulajdonát képezett javakat is foga levén lezálogolni, s kielégítésére fordítani; alhaszonbérő netaláni károsodása iránt csak is a főhaszonbérő ellen fordulhat. Ezen intézkedések összes költségeit a késedelmes haszonbérő tartozik viselni.

Ezen haszonbéri tartozásba semmiféle ellenkövetelések beszámítása meg nem engedtetik, csupán az árverés alkalmával letett 78 frt — kr félévi bérösszeg számíttatik be az első fél éves részletbe.

4-re: A haszonbérő semmi esetben és semmi szín alatt haszonbér elengedésért folyamodni nem fog. Továbbá kötelezi magát haszonbérő, miképp az esetben is, ha a kibérelt földön létező termés tűzvész, háború, dögvész, elemi csapás, árvizek, részbeni bagy teljes terméketlenség, vagy bármely baleset miatt épen nem élveztetnék vagy használtathatnék, sőt ha netalán a bérbeadó-várossal bármely ürügy vagy cím alatt perbe ereszkednék is, a kikötött időkbén a haszonbért pontosan lefizetni.

5-ör: A haszonbérőnek a kibérelt földeket visszaélés által elhasználni vagy azokat megrongálni nem szabad, mert ellenkező esetben az ilyépp okozott károkat is megtéríteni köteles leendő. —

6-or: A kibérelt földet a városi tanács bejegyzése nélkül sem egészben, sem részenként alhaszonbérbe adni, vagy

7-er: ezen földekre épületeket emdelni szintén a városi tanács engedelmé nélkül nem szabad, mit ha mégis tenne, a haszonbérő ezen épületeket a haszonbéres idő elteltével saját költségén eltakarítani s a földet kiegyenlíteni tartozand.

8-or: Ha a haszonbérő a fent elősorolt pontokban foglalt bármely föltételnek eleget tenni vonakodnék vagy képes nem lenne, joga leendő a városnak nemcsak az esedékes haszonbéri részleteket és adókat az 186 5/8 évi 54. I. c. 3-ik címének 1. fejezete értelmében sommas eljárás szóbeli útján bérbeadó városi tanács által szabadon választandó bíróság előtt a bérlő azonnal behajtani, hanem még ezen felül a város azon joga is nyilván fennmarad, miszerint 8 napi megintés előrebocsátásával a szerződésnek azonnali megszüntetését követelheti, eszközölheti és a földet a függő termésekkel együtt a bérlő kárára és veszélyére új árverés folytán másnak kiadhatja; világosan kikötöttvén, hogy a tanácsi bejegyzés nélkül szerződött alhaszonbérő a város ellen semmi igényvel föl nem léphet, s a földeket átengedni, s annak birtokából elvonni tartozik, s netaláni károsodását csakis a főhaszonbérő ellen érvényesíthető. Mindezen esetekben alája veti magát haszonbérő a fentebb körülírt sommas szóbeli bíraskodásnak.

9-et: A jelen szerződés, mely a kikötött évek elteltével elenyészik, hallgatag újítható semmi szín alatt nem leszen.

10-er: Köteleztetik haszonbérő ezen szerződéssel járó bélyegdíjakat be és kitáblázási, s egyéb a bérlettel egybekapcsolt költségeket és százalékot önmaga minden megtérítési igény nélkül viselni.

11-er: Elvállalja haszonbérő a haszonbérbe vett földek után a városra, mint földesurra rótt, vagy ezután rovandó kir. földadóknak, országos- és hadi-pótadóknak s jövedelmi-adóknak viselését is, kötelezvé magát ezen adóknak a városi pénztári hivatal kimutatása szerinti összegben legkésőbb minden adóév végével a városi pénztárba való megtérítési igény nélkül befizetésére, mulasztás esetén 6% késedelmi kamatokot is tartozik fizetni.

12-er: Alólírt haszonbérlok világosan egyetemlegesen solidaris — kötelezettséget vállalnak, s a szerződés minden pontja őket egyetemlegesen kötelezi.

Kézzel írott záradék:

13-or: A jelen bérlemény biztosítására bérlok leteszi a nevére kiállított ... számú 156 frt szülő Szeged—Csongrádi Takarékpénztári könyvecskét, mely nékie a bérlet letelte után vagyis akkor adatik vissza, ha bérloki kötelezettségeinek mindenben eleget tett.

Szeged, 1871 évi December 20-án

Szerződő felek aláírásai

3.

Bérlok listája

A szerződések hiányos fennmaradása és az azonosítás nehézségei miatt a teljesség igénye nélkül felsoroljuk azokat a haszonbérlokot (illetve családokat), akik 1861-től a három egymást követő árverésen járási bérletüket bizonyíthatóan megtartották. *-gal jelöljük azokat, akik már 1852-ben is járási bérlok voltak.

Felsőjárás	1861-71	1871-81	1881-84
A bérlok neve és lakása 1861-ben	bérelt föld holdban		
*Ausländer-család, Kistelek (1866-tól)	22 6/12	320	84 12/16
*Böröcz Antal, Imre Antal kap. 525	10	10	10
*Böröcz Ferenc, Imre A. kap. 524	15	50	40
Csikos József, Imre A. kap. 533	10	10	10
Deutsch-család, Kistelek	30	103	50
*Drinovszki András, Dóró I. kap. 398	25	70	40
Harkai Imre, Majsza 38	25	30	49
Jójárát Gábor, Imre A. kap. (1866-tól)	10	20	20
Kapás János, Kistelek 495	50 4/12	50	50
*Kocsó-család, Kordás Pál kap. 623	39 6/12	50	30
Kopasz József, Kistelek 519	51 6/12	100	10
Kordás Antal, Kordás Pál kap. 2100	69 9/12	169 4/12	122 4/16
Minda Mátyás, Kistelek 266	25	20	10
*Rácz Ferenc, Kistelek 390	30 6/12	30	10
Sejben István, Kistelek 22 (1866-tól)	34 8/12	60	30
Sisák Antal, Kistelek 491	30 8/12	40	30
*Szalai János, Kistelek 541	50	98	75
Tóth Tamás, Kistelek 259	76	45 6/12	22 8/16
*Vigh János, Kistelek 440	145	147 6/12	110
*Veszelka Pál, Imre A. kap. 1393 (1866-tól)	15	30	10
Alsójárás			
*Babarczy János, Dobó János kap.	17	51	18 1/2
*Babarczy József, Dobó J. kap. 805	28	28	13
*Bata József, Gregus József kap.	20	50	20
Bite Tamás, Jakus Imre kap. 1039 (1871-ben Hegedűs Bite)	30	20	11
Borsos Mihály, Kiss Lukács kap. 243	30	30	30
Fürtön Tamás, Oltványi Ferenc kap. 775	10	10	10
Hegedűs Bite István, Jakus I. kap. 138. Csorva	10	40	17
Jakus József, Jakus kap. 1049	10	50	20
Kádár Mihály, Szabadka	40	60	142
Köteles Mihály, Volford J. kap.	11 9/12	10	11
László Mihály, Szeged Palánk 1420	50	530	70
Móra István, Volford J. kap. (1881-ben ifj. Móra I.)	10	40	20
Pály Ferenc, Szeged, Palánk 3525	80	70	28
*Szél Gáspár, Dobó J. kap. 804 (1881-ben Szél János)	43	59	23 7/16
Tanács József, Kiss L. kap. 699	10	10	8
Temesvári Imre, Volford J. kap. 505	10	10	33
Temesvári János, Volford J. kap. 502	10	30	10
Túró Pál, Volford J. kap. 406	22	70	49

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bálint S.*, (1934) Régi tervek a szegedi közlegelő hasznosítására. Népünk és Nyelvünk, Szeged (1976), A szögedi nemzet. MFMÉ 1974/75. 2. Szeged
- Benke J.* (1888), A szegedi bérlő gazdaság bérleti ügyének fölvilágosításául. Szeged
- Börcsök V.* (1968), Szeged—Alsótanya közigazgatásának és népi jogszemléletének kialakulása. MFMÉ 1966—67. 1. 131—139.
- Erdei F.* (1932), A makói tanyarendszer I—III. Népünk és Nyelvünk, Szeged
- Juhász A.* (1974) Átokháza. Egy tanyasor települése és közösségi élete. MFMÉ 1972—73/1. Szeged (1975) Adatok a szegedi tanyák kialakulásához. Ethnographia 2—3. 276—309.
- (1976) Tanulmányok Kistelek történetéből és népeletéből. (Szerk.) Kistelek
- Nagy Gy.* (1975), Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba
- Reizner J.* (1900), Szeged története III. Szeged
- Szabad Gy.* (1979), Az önkényuralom kora. A mezőgazdasági termelés. In: Magyarország története 1848—1890. Bp. 19. 557—566.
- Szécsy Gy.* (1967), Képek Mórahalom múltjából és jelenéből, Kiadja a Mórahalmi Tanács
- Szűts M.* (1914), Szeged mezőgazdasága. Szeged

DIE ANFÄNGE DER VERPACHTUNG DER SZEGEDINER GEMEINWEIDEN

(1852—1884)

von

Antal Juhász

Die Agrarentwicklung der Stadt Szeged wich in einigen Zügen von der ungarischen Praxis ab. Ein Unterschied war der, daß die Urbarmachung der Weiden im 19. Jahrhundert unter besonderen rechtlichen Umständen geschah. Die Stadt verteilte nicht die in Gemeinbesitz befindlichen und gemeindlich genutzten Weiden — wie das von anderen Landstädten getan wurde — sondern gab einen Teil der Gemeinweiden in Pacht.

Zu Beginn der vierziger Jahre des 19. Jahrhunderts hatte die Stadt Szegedin 68 615 Katastraljoch Weideland in ihrer Flur. Zur Tilgung eines großen Staatskredits im Jahr 1852 war die Führung der Stadt gezwungen, 10 000 Katastraljoch Weideland für 10 Jahre in Pacht zu geben. 1854 gab die Stadt neuerdings 12 000 Katastraljoch für einen Zeitraum von 30 Jahren in Pacht. Der Verfasser untersucht anhand der erhaltenen Pachtverträge die Umstände der Verpachtung und zeigt die Verteilung der ersten Pächter und Pachtverträge des Weidelandes auf.

Zwischen 1852 und 1861 konnten die Pächter die Felder als Acker oder als Wiese nutzen, ab 1861 jedoch, bei der neuerlichen Verpachtung von Gemeindeland, gestattete man auch die Nutzung des Pachtlandes als Weideland. Damit übte die Stadt gegenüber den Großbauern und den herrschaftlichen Grundbesitzern, die das Land extensiv nutzten, Nachsicht.

Der Verfasser gelangte auf Grund der Quellenbasis des Archivs zu folgenden Schlußfolgerungen:

1. Außer der oben genannten Landgebieten verpachtete Szeged kein einziges Katastraljoch von seinem Gemeindeland, obwohl die Nutzung der Pußta als extensives Weideland in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts schon als rückständig galt. Hier kam der Konservatismus der bäuerlich-bürgerlichen Schicht Szeged's zum Ausdruck. Aus anderem Aspekt war die Verpachtung der Weidegebiete an private Unternehmer eine Form der kapitalistischen Landnutzung, die auch für das sich zur bürgerlichen Stadt entwickelnde Szeged typisch war.

2. Die Untersuchung des Verfassers behandelt die Pachtverhältnisse, die bei den von 1852 bis 1881 für zehn Jahre in Pacht gegebenen 10 000 Katastraljoch Land, bestanden haben. An anderer Stelle beschäftigt er sich mit den Pächtern der 1854 in Pacht gegebenen Weiden. Auf den 10 000 Katastraljoch wirtschafteten zahlreiche Kleinbauern und arme Leute (Flurwächter, Tagelöhner) wodurch in Szeged der Landhunger der bäuerlichen Schicht bis zu einem bestimmten Grad vermindert wurde.

3. 40 bis 50% der in Pacht gegebenen Gemeinweiden gelangten in die Bewirtschaftung vermögiger Szegediner und anreichernder Landwirte und herrschaftlicher Grundbesitzer, denen die Pacht von 50—100 Katastraljoch Land die Möglichkeit gab, ihre Warenproduktion (Getreideproduktion und Tierhaltung) zu Erhöhen. Es war dadurch mit der Urbarmachung der Weideflächen, für die sich entfaltende Warenproduktion bei der Bewirtschaftung bäuerlichen und herrschaftlichen Grundbesitzes, ein weites Feld erschlossen worden.

4. Die Verpachtung der Weiden hatte die bewirtschafteten Gebiete in der Szegediner Flur bedeutend vermehrt, das schuf jedoch lediglich die Möglichkeit, auch Meierhöfe zu bauen. Diese

Möglichkeit konnte nicht von jedem Pächter genutzt werden. Von den uns aus dem Jahr 1852 genannten 320 Pächtern hatten noch 80 Personen nach der Versteigerung von 1861 eine Pacht. Auch auf anderen Versteigerungen behielten ca. 25—30 Prozent der Pächter ihr altes Pachtland. Wir können aus dem großen Anteil an Wechseln schließen, daß nur ein kleiner Quotient der Pächter in den Jahren 1852 bis 1884 auf dem Pachtland Bauernhöfe (tanya) gebaut hatte. Die Erklärung dafür ist, daß schon viele Pächter in Szeged oder in den Nachbargemeinden auf Meierhöfen wirtschafteten. Die Aufgabe der weiteren Forschung ist die Untersuchung der Urbarmachung (des Aufpflügens) der Pachtfelder und der sich dort entfaltenden Bewirtschaftung.

A MAKÓI PARASZTGAZDASÁGOK ELLÁTOTTSÁGA 1781-BEN

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

A történettudomány az úrbéres összeírások alapján ma már választ tud adni a termelőerők és termelési viszonyok alapvető kérdéseiről: az úrbéres föld nagyságáról, milyenségéről, művelési ágak szerinti megoszlásáról; a dézsmalajstromok értékes tanulságul szolgálhatnak a terméseredményekről, a dicális összeírások az állatállomány mennyiségéről, összetételéről stb. A jobbágyháztartások mikrovilágába mégis inkább a gazdaságtan és a szociológia enged bepillantást. A történeti néprajznak ugyan évtizedek óta szintén igénye az ember és az általa létrehozott tárgyi világnak, az egyes gazdaságok ingóságainak vizsgálata, de tervszerűen ez csak a közelmúltban indult meg. A Néprajzi Múzeum távlati kutatási tervet dolgozott ki a feudalizmus-kori jobbágy gazdaságok eszközellátottságának feltárásáról. Az egész országra kiterjedő kutatás bázisforrása — a levéltárakban viszonylag nagy számmal fellelhető — inventáriumok.

A hagyatéki leltárak a legkisebb termelési eszköztől a legnagyobbakig tartalmazzák az anyagi kultúra teljes eszköztárát. Általuk hiteles és árnyalt képet nyerhetünk az adott jobbágygazdaság szintjéről, sőt életmódjáról is. Az inventáriumok sokaságából már általános törvényszerűségek is levonhatók. Különösen hasznos adalékkal szolgálnak a gazdaság állapotáról, a házról, a berendezéséről, a melléképületekről, a táplálkozásról, a viseletről.

A vagyoneleltárak sajátos csoportját képezik azok a conscriptio, amelyeket természeti katasztrófák (tűz, árvíz) után — a kár felmérése céljából — a helységek előljárói állítottak össze. Ilyen természeti csapás volt 1781-ben Makón az a tűzvész, amely a város 1 012 lakóépületéből 50 parasztházat hamvasztott el. A kár tételes felmérése — amelyet Bánffy Péter jegyző két nap alatt végzett el — egyetlen időmetszetben ad hiteles és differenciált képet az elpusztult városrész egyes gazdaságairól. Mivel az összeírás Makó minden huszadik lakóépületére, a házállomány 5%-ára terjed ki: így mint reprezentatív felmérés bizonyos korrekcióval az akkori Makóra is általánosítható. A conscriptio adatait a történeti statisztika módszerével összegeztük.

Amint az eddigiekből is kitetszett, vizsgálatainkat egyetlen bázisforrásra alapoztuk, de természetesen a levéltári kutatásokat a tűzvész előtti és utáni évtizedekre is kiterjesztettük, hogy az egyes adatok megítélésében összehasonlítási alapunk és kritikai távlatunk is legyen. A kárt szenvedett 50 családra vonatkozóan mikrokatatásokat is végeztünk, igen hasznosan kiegészítették a bázisforrást a dicális összeírások, a taxa lajstromok, az 1772. és 1782. évi urbárium.

AZ 1781. ÉVI TŰZVÉSZ MAKÓN

A helytartótanácsnak a veszedelmes gyulladások megakadályozására 1774-ben hozott rendelkezését Makón maradéktalanul végrehajtották. Négy strázsát állítottak, akiknek kötelességükké tették, hogy az esti harangozás után a helység utcáit járva

a kőborlókat és gonosztevőket elfogják. Aki pipázva járkál az utcán, először hat, másodszer tizenkét pálcaütéssel büntetetik. A strázsák napjában háromszor — a takarodásra szóló harangozás után, éjfél tájban és hajnalban — az utcákon az alábbi verset éneklik:

*Hallod-e te háznak ura, asszonya,
Légy tűznek jó vigyázója,
Hogy kárba ne essél miatta,
Kitül őrizzen meg az Uristen. Ámen*

„Ahol pedig a szokott üdön kívül tüzet lát a strázsza, tehát oda menjen és a háznak gazdáját tűznek irgalmas gondviselésére megintse.” Tűz esetén a gazdát és a szomszédait felkelti, a harangok félreverésével figyelmeztet a veszélyre. A megelőzésre is nagy gondot fordítanak: a rossz kéményeket, pitvarokat lerombolják, tilos az udvaron, színben, istállóban gyertyával járkálni, tilalmaztatik kendert és lent kemencében szárítani és kötelező minden utcában egy jó kutat ásni.¹

A város tűzoltó felszerelése az alábbiakból állt:

2 vízfordó szekér	6 középszerű lajtortja	12 fakanna
2 más közönséges szekér	12 csáklya	6 lámpás gyertyával
2 hordó két csappal tíz akós	12 kapa és ásó	6 cseber
2 nagyobb lajtortja		6 fejsze és vasvilla

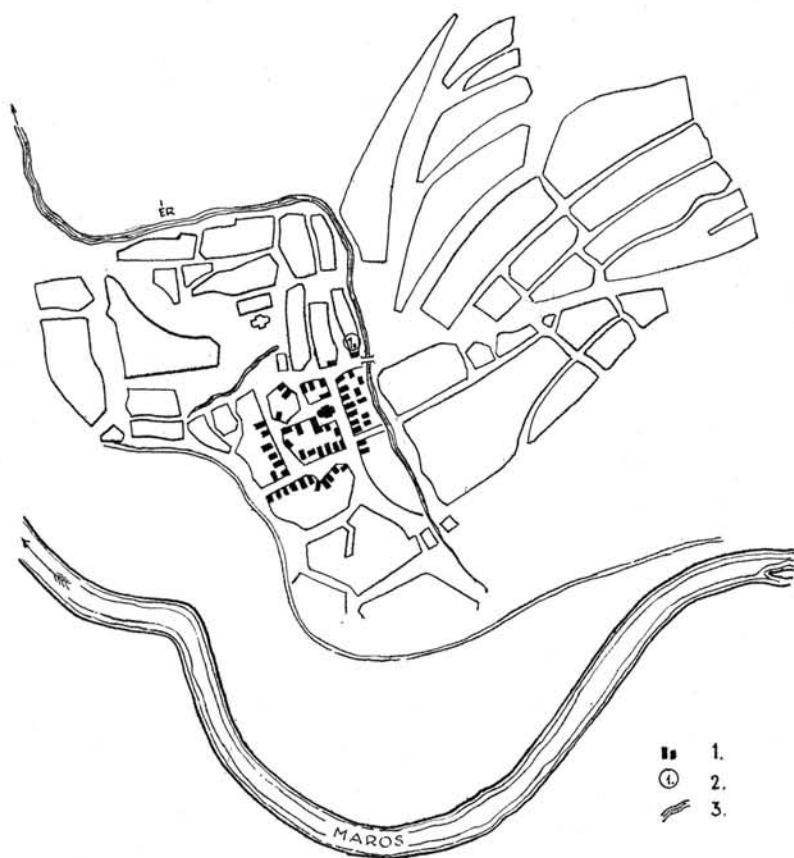
A tűzvész 1781. Szent Mihály havának (szeptember) 12. napján özvegy János Kovácsnének a mai Szegedi utca elején álló házában, a Nagyhídnál keletkezett, amelyet az udvarra kiszórt pörnye okozott. Az igen erős északi-északkeleti szél szinte pillanatok alatt lángba borította a mai Szegedi-, Kálvin-, Mikes Kelemen-, Szirbik Miklós-, és Hold utca elejét, elhamvasztva ötven gazdaság százhusz épületét, a három évvel azelőtt épült református templomot, két parókiát, a református fiú- és leányiskolát, a gyógyszerterát és a kocsmát. Ilyen hatalmas tűz továbbterjedését az akkori tűzoltó felszereléssel nem tudták volna megállítani. Kelet felé a Nagyér, nyugati irányban a templom mögötti Potyész-tó, délre a Hold utcai házak hatalmas telkei természetes védősávot képeztek. A megsemmisült épületek egy részét topográfiailag is sikerült meghatározni. A Hold és a Temető (ma Kálvin) utcában 12 — 12 házat, a templom mögötti — valószínűleg a Temető utcával párhuzamos — Csapó utcában 2 házat, a Nagyhíd (Szegedi) utcában 2 házat sikerült beazonosítani.

A teljes kár 23 728 forintot tett ki, ennek közel fele a református egyházat és Esenpech Kristóf gyógyszerészt sújtotta. A károsultak részére 161 forint könyöradomány gyűlt össze, amelyet a károsodás mértéke szerinti arányban osztottak szét. A református eklézsia előjárói a vármegyétől kértek engedélyt a gyűjtés indítására. Szirbik Miklós leírásából tudjuk, hogy az „oskolák és parochia még azon őszön haszonvehetőkké tétettek, a templom is fedél alá vétetett; ablakok, ajtók, mennyezet az elébbi formára, s a székek a következett három esztendő alatt készültek el. A reá tett költség nints különösen feljegyezve, hanem annyi kivilágosodik a számadásból, hogy a három első esztendő alatt emellett, hogy a helybeli átsok heteken keresztül dolgoztak minden fizetés nélkül, tsupán átsmunkára és fára elment 1 500, a negyedikben pedig rész szerént a többi eklézsiai épületekre 4 000 forint.”

A tűz keletkezésével vádolt özvegy János Kovácsné a vármegye tömlöcébe zárták, ahonnan esdeklő levelet írt: „Alázatosan könyörgök a Tekéntetes Nemes Vármegyének, hogy tűz által mindentől lett megfosztattatásomat, keserves raboskodá-

¹ Makói Városi Levéltár (továbbiakban MVL) Körrendeletek jegyzőkönyve 1774. október 1.

somat és a miatt szegény árváimnak rajtam való siralmokat kegyes szívére véve engemet megszabadítani és az által mind magamat, mind árváimat megvigasztalni méltóztasson.”²

Makó a tűzvész idején

Jelek: 1.= a leégett házak; 2.= a tűz keletkezési helye; 3.= a Nagyér

Újabb tűzvész megelőzésére elrendelték, hogy minden háznál legyen pernyegödör. 1791-ben kötelezővé tették, hogy minden gazda az udvarán vagy háza körül kutat és víztartó helyet csináljon. Megtiltották, hogy bárki a szomszédja kútját használja.³

TELEPÜLÉS, JOGÁLLAPOT, NÉPESSÉG

A török hadak Makót három ízben perzselik fel, de a település folytonossága mégsem szakadt meg. A kontinuitás topográfiai, népességi, gazdálkodási tekintetben, sőt a jogállapot vonatkozásában is kimutatható. 1699-ben az újjátelepülés a régi makói templom környékén, vagyis nagyjából az eredeti helyen, a Nagyér és a Maros

² Csongrád megyei Levéltár (továbbiakban CsmL) Csanád vármegye nemes közgyűlésének iratai 1781. szeptember 19.

³ Eperjessy K., Írások a régi Makóról. Makó 1928. 6–7 lap.

között történt. Az 1717. évi összeírás a lakók származási helyét is feltünteti. A török ellen vívott felszabadító harcokat követően 84 családfő közül 59 (70,2%) makói születésű. A Borkák, a Bozsogiak, a Csalák, a Dégiék, a Diósok, a Dobsák ősi makói családok.⁴ A gazdálkodást is ott folytatják, ahol az utolsó futás előtt abba hagyják: a szőlőtermelés és az állattartás továbbra is jelentős marad. Makó kiváltságos helyzete a 17. században jött létre. Báthori Gábor 1608-ban önálló bíráskodási joggal ruházta fel a makói polgárokat, és a helységet „Privilegium Oppidi Makó” néven említi. 1673-tól kiemelkednek a jobbágy sorból és a királyi kamarával kötnek szerződést. Mentésülnek a robot és a dézsma kötelezettség alól. Az 1699. évi újjátelepülést követően is liberitini regii-ként tekintik őket. A feudalizmus restaurálására a nagy ellenállás következtében csak fokozatosan kerülhet sor. Az uralkodó 1719-től a csanádi püspök személyének, 1741-től a mindenkori csanádi püspök javadalmazására adja Makót és környékét. A város időről időre contractust köt a püspök földesúrral, melynek összege állandóan növekvő.

Az újjátelepülés idején két centrumos település jön létre: Buják, a katolikus és Szentlőrinc, a református városrész. 1740-es években Stanislavits püspök zsidókat és — Szabolcs, Bereg, Ung, Szatmár és Bihar megyéből — ruténeket telepít az akkori várostól többszáz méterre észak-keleti irányban. Az így kialakult négy területi csoport felekezeti hovatartozás szerint oszlik meg. A tűzvész idejére a törzsökös városi mag összeépül a két telepes városrészszel. Akkor a Nagyéren túl húzódó belterületet új fertálynak hívták. Ez — a zsidó és „orosz” városrészen kívül — hat újjvárosi utcát foglalt magába.⁵

Az utcákat ekkor még nem regulázták, sok a girbe-görbe út, amelyet kiszögelések, beugrók és szákcútkák tarkítanak. Irányukat nem egyszer a kisebb erek vagy éppen a korábbi ösvények, utak nyomvonala határozta meg.

Makó népessége 1717-ben 84 családfő, mintegy 400—450 fő. A lélekszám növekedése a továbbiakban roppant gyors.

1. táblázat

A népesség alakulása a 18. század második felében

Lélekszám	
1756	2 900
1771	4 590
1787	9 291
1790	12 250

A II. József-kori népszámlálás szerint a családok száma: 1 922, a jogi népesség: 9 291, ebből férfi: 4 632, nő: 4 659.

A 18. század hatvanas éveitől a nagyobb és termékenyebb föld, a ritka népesség szívéhatása és a szabadabb élet utáni vágy vonzerőt jelentett az ide települni szándékozók számára, de a század végére már annyira megváltozik a helyzet, hogy csak az iparosok letelepedéséhez járulnak hozzá. A társadalom differenciálódása a polarizálódás tekintetében jelentősen előrehaladt. Míg országosan a telkes jobbágyok az úrbéres parasztság kétharmadát teszik ki, addig Makón csak felét, a házatlan zsellérek aránya megközelítően két és félszer akkora, mint az országos átlag.

⁴ Borovszky S., Csanád vármegye története 1715-ig. Budapest 1896 I. 318—22.

⁵ Szirbik M., Makó városának leírása. 1835—1836. A Makói Múzeum Füzetei 22. Makó 1979. 75.

2. táblázat

A parasztság rétegződése az úrbérrendezés idején
(százalékban)

	Jobbágy	Zsellér	Házatlan zsellér
Magyarország	67	27	6
Makó	51	35	14

A társadalmi rétegződés ilyen nagyfokú előrehaladottsága párosul a földterület nagymérvű elaprózódásával is. Ez a társadalmi-gazdasági körülmény teszi szükség-szerűvé az intenzív kertészkedés kibontakozását.

A reprezentatív felmérések során a mintavételt — köztudottan — úgy végzik, hogy elméletileg egy teljes felvétellel azonos eredményt legyen képes adni. Egy tűz-vész során keletkezett „mintavétel” vak természeti csapás eredménye, ezért feltétlenül korrekciót igényel. Ha társadalmi rétegződés szerint összevetjük a megégett város-részt a városi átlaggal, mintegy 5—10 százalékos eltérést mutat.

3. táblázat

Társadalmi rétegződés Makón és a megégett városrészben

(százalékban)

	Jobbágy	Zsellér	Házatlan zsellér
Makó	51	35	14
A megégett városrész	61	31	8

A GAZDASÁG ÁLLAPOTA

A tűzvész idejére a mezőgazdaság két fő ága: a földművelés és az állattartás — a földterület igénybevétele alapján — hozzávetőlegesen azonos szinten állt. Már az állattartásnak nincs meg az az uralkodó szerepe, mint néhány évtizeddel azelőtt, a földművelés szerepe jelentősen megnőtt.

4. táblázat

Makó határának művelési ágak szerinti megoszlása
1779-ben

	Jugerum (1100 □ -öl)	%
Legelő	22 222	30,3
Rét	11 634	15,9
Szántó	33 581	45,9
Belső fundus	460	0,6
Kert, szőlő	1 187	1,6
Erdő	469	0,6
Állóvíz, tó	3 738	5,1
	73 291	100,0

Makó város urbárium a beneficiumok között említi, hogy szántóföldjei termények, amelyet két ugarszerre hat ígás marhával művelnek.

A 18. század elején még mindenki ott és annyit művel, ahol és amennyit tud. Ezt a legelőváltós művelési rendszert a lakosság növekedésével felváltja az osztásos földközösségi forma. A lélekszám növekedésével egyre több földet törnek fel. A terjeszkedés északi irányú volt, a pusztává vált egykori községek (Ígás, Dál, Rákos, Kopáncs, Csókás) területe felé irányult. Az úrbéres szántó nagysága a vizsgált időszakban rohamosan nőtt:

1772	6 696 hold ⁶
1782	22 113 hold

A földközösség 1772-ig, az urbárium bevezetéséig állt fenn. A szilárd telekrendszer tehát a tűzvész előtti évtizedben alakult ki.

Makó határa teljes egészében úrbéres föld volt. Chrisztovits Imre püspök követelésére a Csanád megyei törvényszék 1779-ben község kezében levő földből megítél ugyan 60 sessio majorsági földet, de a helytartótanács kimondja, hogy „Makó városának lakói 1699-ben az egész határt megkapták, s az uradalom által kért puszták ... továbbra is a község birtokában hagyandók.”⁷

A következő évben kötött contractus értelmében három sessio földet mégis kiszakítanak a püspöki uradalom részére, ami a teljes szántóterület 0,5%-át tette ki.

A külterjes szemtermelés intenzív szőlőtermeléssel és kezdeti kertkultúrával egészül ki.

A megsemmisült mezőgazdasági terményekről pontos adatokat tartalmaz a ki-mutatás. Ennek mennyiségét társadalmi rétegenként összegeztük, jelölve az egyes gazdaságok átlagos ellátottságát.

5. táblázat

Egy háztartásra jutó gabona mennyisége
(kőbőlben)

	Jobbágy	Zsellér	Házatlan zsellér
Búza	11,5	3,6	1,5
Árpa	9,4	3,4	1,0
Zab	5,4	1,3	0,7
Kukorica	1,5	—	—
Köles	0,3	0,01	—

Számításba kell vennünk, hogy a tűzvész nem sokkal a nyomtatás befejezése után történt. A 33 telkesgazda közül 27 még dézsma kötelezettségét sem teljesítette, akiknek az alábbi összegzés szerint a város elengedte az évi gabona dézsmát.

Búza	36,5 kőből
Árpa	36,5 kőből
Zab	29,3 kőből ⁸

1781-ben a rendkívüli időjárás következtében a termés igen alacsony volt,⁹ mélyen a szükségletek alatt állt. Egyik századvégi jelentés szerint a makói föld „terem rendszerént búzát, árpát, zabot, kukoricát az időhöz képest hol bővebben, hol pedig

⁶ Makó mezőváros urbárium a 1772. és 1782. évből. Egy hold = 1100 □-öl

⁷ Makó város községe urbéri viszonyainak jogtörténeti vázlat. Szeged 1859. 1. 1.

⁸ MVL Makó Város Tanácsának iratai 1780—81. 15. csomó 18.

⁹ CsmL Csanád vármegye nemes közgy. iratai 1781. szeptember 19.

szűkebben. Ha jó termő idő jár, gabonája elég van, különben a miatt van leginkább szüksége.”¹⁰ A tűzvész éve is ilyen szűk esztendőnek számít.

A helység eredeti szántóföldje, az Ugar, amelynek kiterjedése 1779-ben 1 498 hold. Ezen túli övezetben jöttek létre a szállásföldek, 31 728 hold terjedelemben. A kukorica földek a város alatt terültek el. Vertics József felmérése szerint 1779-ben az alábbi területen:

Szentlőrinci szőlők mellett	194 hold
Kálvária mellett két helyen	60 hold
Ardics mellett	43 hold
Ingó mellett	56 hold
Jángori szőlők mellett	2 hold
	<u>355 hold</u>

Házi szükségletre termeltek még lencsét, paszurt, borsót, lent és kendert.

A mezőgazdasági munkaeszközökkel való ellátottság igen alacsony fokon áll. Ekéje minden negyedik telkes gazdának és minden tizenhatodik házas zsellérnek van; vonatója pedig minden ötödik telkes gazdának.

A hagymakultúra előiskolája a szőlőművelés volt, melynek első virágzása a török megszállás idejére esik. Zeiler 1664-ben megjelent leírása szerint Makó elsősorban szőlőtermeléséről híres.¹¹ A város első történetírója, Szirbik Miklós 1835-ben részletesen szól a helység szőlőiről és borairól. „Hajdan itt a szőlőtermés nagyon hasznos volt, mellyért sokan szántóföldjüket is eladták és szőlőt szereztek, abból kevesebb bajjal, több jövedelmek lévén; mindhogy a szomszéd Falusiak is ide jártak bort venni.”¹²

6. táblázat

A szőlőterület nagysága Makó város 1772. évi urbáriumában
(fossorban¹³)

Szőlőhegy	Család	Fossor
Újhegy	177	371
Bánom	304	728 1/2
Jángor	30	79
Szentlőrinc	103	235
	<u>614</u>	<u>1 417 1/2</u>

7. táblázat

A szőlőterület nagysága 1781-ben
(fossorban)

	Makón	A megégett városrész	
		Jobbágy	Zsellér
I. Classis	299	26	14
II. Classis	543	32	2
III. Classis	638	16	8 1/2
	<u>1480</u>	<u>74</u>	<u>24 1/2</u>

¹⁰ MVL Makó városát régi időtől érintő iratok — továbbiakban M.v.é.r.i. — 1798. 224.

¹¹ Idézi Eperjessy K., i. m. 43. 1.

¹² Szirbik M., i. m. 35. 1.

¹³ 1 fossor=1 „kapás” föld, kb 94 □-öl

A tűzvész során 2 230 akó üres hordó semmisül meg. A károsult telkes gazdák 91%-a, a házas zsellérek 71%-a rendelkezik boros edényekkel és szőlőfölddel. Átlagosan egy szőlőtermelőre 52, egy telkes gazdára 55 akó hordó jut, házas zsellérekre pedig 43 akó. A kárvalott városrészen a telkes gazdák 12, a házas zsellérek 6%-a rendelkezett bor satuval.

Dohány négy telkes gazdánál 48 mázsa, három házas zsellérnél 110 mázsa mennyiségben semmisült meg. Ezeknek a gazdaságoknak a dicális összeírás szerint külön dohány földjük nem volt. A vizsgált 50 családból 9 rendelkezett dohány földdel. A dohánytermelés nem a telkes gazdák privilégiuma, ők inkább szemtermelők és szőlőművelők. A házas zsellérek részesedési aránya lényegesen nagyobb. A dicális összeírásból kiemelt reprezentatív adatok feltehetően városi átlagot is kifejeznek, ezek szerint a dohánytermelők 12%-a telkes jobbág, 29%-a házas zsellér.

A hagyma és zöldség termelésről az összeírás nem tesz említést. Annak ellenére, hogy a hagymatermelést kálvinista foglalkozásnak tekintik,¹⁴ és a károsultak valamennyien reformátusok,¹⁵ mégis szó áttételesen sem a hagymatermelésről. 1779-ből származó inventáriumban megjelenik a hagymatermelés első speciális eszköze, a hagymakapa is.¹⁶ Más történeti adatokból is tudjuk, hogy e sajátos kertkultúra a 18. század második felében kezd Makón kialakulni.¹⁷ Az 1781. évi tűzvész a református városrész módosabb területét pusztította el, a hagymatermelés pedig a szegényebb rétegek között bontakozott ki,¹⁸ így eleve nem is jelentkezhett a kár felmérésénél.

Az állattartásnak a földműveléssel szemben nemcsak a „futások”, de az újjátelepülés utáni évtizedekben is döntő szerep jut. A 18. század folyamán az állattartás sokat vesztett kiváltságos helyzetéből. Ezt az átalakulást az egy gazdaságra eső állatállomány aránya is jól kifejezi.

8. táblázat

Egy gazdaságra eső állatállomány
(darab)

	Ökör	Tehén	Ló	Juh
1717	2,6	3,0	1,5	6,8
1781	1,4	1,6	1,7	8,4

A város alatt — a szőlőskerteken túl — terült el belső legelő vagy Nyomás a fejőstehenek, juhok és hámos lovak számára „mely vagy a makai, szentlőrinci, szentmiklósi és tömpösi részeken.” Az 1779. évi felmérés szerint 8 334 hold terjedelmű.

A sertéseket a vizenyősebb réti földeken legeltetik. A lelei praediumtól a jángori szőlők aljáig terült el: Mejje rét, Biberesi rét, Ludas rét, Gencs rét és Jakab rét. Területe 11 032 hold.

A csürhejáráson kívül eső rét kaszálólul szolgált. Ilyen volt Darabhát, Mogyoróshát, Hajdova stb. 196 hold területen. A város kaszálói — az igási csárdánál, a rákosi csárdánál, a zugolyi erdő közt, a nádtermő rét közt, Nagy Lucson és Kollárháton — 406 holdat tettek ki.

¹⁴ Petrovics Gy., A makói hagyma. Makó 1922. 11. 1.

¹⁵ CsmL Csanád vármegye nemes közgy. iratai 1781. szeptember 19.

¹⁶ MVL M.v.é.r.i. 1779. 197.

¹⁷ Tóth F., A makói hagyma történetéhez. A MFMÉ 1969. I. Klny. A Makói Múzeum Füzetek 4. 55—59. 1.

¹⁸ Erdei F., Futóhomok Bp. É. n. 111. 1.

A külső legelő a legtávolabbi övezetet képezi Pusztá, Kopáncs, és Csókás körzetében 13 888 hold terjedelemben.

A tűzvész sújtotta gazdaságok állatállománya magasabb volt a városi átlagnál.

9. táblázat

Egy gazdaságra eső állatállomány a megégett városrészen (darab)

	Jobbágy	Zsellér
Ökör	3,6	—
Tinó	3,3	0,6
Tehén	2,9	0,5
Borjú	1,5	0,4
Ló	3,6	0,5
Csikó	1,4	0,3
Sertés	2,3	0,2
Juh	3,6	—

A 18. századi baromfitartásról nincsenek a levéltárakban megfelelő források, a dicális összeírások sem tartalmaznak ilyen adatokat. Ezért különösen értékes az aprójószágban esett kár összeírása. A baromfiállományban történt pusztulás alapján feltételezhetjük, hogy a tűzvész az erős szél következtében roppant gyorsan terjedt, az emberi élet mentésén túl, erre már nem kerülhetett sor.

A baromfitartás igen általános lehetett. A gazdaságok 78%-a egy vagy két tyúkóllal ellátott, 14%-ában pedig az aprójószágot nem ólban tartották. Ez a 92%-os ellátottság is csak a realitás alsó fokát jelzi, nem tartalmazza a katasztrófát átvészelő baromfiállományt.

Tartottak libát, kacsát és tyúkot. Megsemmisült egy háztartásban 16 lúd, 11 gazdaságban 175 kacsá és 26 háznál 683 tyúk.

10. táblázat

A tyúkállomány gazdaságonkénti nagyságrendje a megégett városrészen (százalékban)

Darab	%
1—10	23
11—20	31
21—30	11
31—40	4
41—50	31

A tyúktartás terén nem mutatkozik különbség a telkes jobbágyok és házas zselérek között, átlagosan 26 esik egy háztartásra. A kacsánál már az átlag: 18 illetve 11%. Libában esett kár csak telkes gazdánál fordul elő.

Az ipari tevékenységet az újjátelepülést követően paraszt specialisták láthatták el, ugyanis az 1715. és 1720. évi összeírásban kézműves nem szerepelt.¹⁹ 1733-ban

¹⁹ Bohdaneczky E., Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században Makó 1940. vm. Kvt.: 36. 70. p.

viszont számuk már 33, 1780-ban 72. Jogállapotuk szerint valamennyien házas zselérek.

A kárt szenvedettek között három kézműves volt.

Szilágyi István fazekas kárlajstromán 300 korsó, 5 tál, 5 fazék; Szücs Mihály szűcsnek pedig — ki tímársággal is foglalkozhatott — 4 csávaskád és 80 báránybőr szerepel. A legmódosabb iparos Szabó György szabó, de mesterségbeli káráról nincs szó. Kőrösi Mihálynak pintér mesterséghez való szerszámái semmisültek meg, valószínűleg felhagyott a szakmával, ugyanis a dicalis összeírás nem sorolja a kézművesek közé.

A korabeli inventáriumok az egyes kézművesek szerszámkészletére pontos adatokkal szolgálnak.

Tajts György csizmadia műhelybeli eszközei: 25 pár kaptafa, 3 pár sámfa, 2 mustra, (egy réz, a másik vas), 1 tőke, cifrázó, sodrók.²⁰

Kutas Mátyás kerékgyártó szerszámai: vonószék, esztergáló eszköz, köszörűkő vályúval, keréktalpaló szék, tengelyhúzó, czirkalom, rámás fűrész, kisebb fűrész, nagy kalapács, kis kalapács, faragó balta, faragó bárd, 4 ráspoly, 8 véső, 7 apró véső, füles véső, 2 kétkézvonó, 14 fűrő, (ebből 1 hosszú, 3 nagy, 7 kicsi) 3 gyaluvas, sróf-metsző. Vannak még a műhelyben félkész termékek: (16 küllő, 8 talp, 20 tengelyfa, 2 rúdfa karikával, 2 talpatlan kerék) és különféle anyagok (14 lőcsnek való fa, 38 talpnak való, 1 tuskésfa, 1 vasék, dirib darab fák).²¹

György Kovács műhelyfelszerelése: öreg üllő, szarvas üllő, 2 fűrő, 3 előütő pöröly, pöröly, 2 félkéz kalapács, 9 fogó, 7 szegfejező, 6 kohóbavaló, 6 spáring, 2 fejsze-fogzó, marokvas hajtó, patkó homorító, ráfhúzó, köszörűkő, 4 igazító, 2 vágó, lukasztó, 2 gömbölyű lukasztó, 3 hegyes lukasztó, szegletes lukasztó, cifrázó fáncc, 2 harapó fogó, köröm faragó, patkoló verő, 3 ár, állatgyógyászati eszközök: 2 érvágó, ló száj tisztító vas.

Farkas György szűrszabó műhely berendezése és szerszámai: műhely asztal, szabó asztal, láda, 2 műhelyben való szék, kis tőke, kis fogas, 2 dézsa, vagdaló (deszka), metszővas, cérna gombolyító fa; leltárba vett anyagok: egy vég fekete posztó, egy vég fehér posztó, két darab posztó, öt gombolyag zsáknak való, egy fehér prém, három gombolyag varrni való cérna.²²

A tűzvést megelőző esztendőben leégett a város serháza, ezért Christovits Imre csanádi püspök 1780-ban „az Maros mellett levő maga serházát, ott levő serfőzőnek házával és mindennemű található épületekkel, kerítésekkel, tulajdon maga nagy kazánjával és az serfőzéshez kívántató eszközeivel együtt a városnak örökösen által ad.”²³

A serház eszközlétára 1798-ban készült el. Maga az épület állt a tulajdonképpeni serházból, a pálinkaházból, a serivóból, a serfőző szoba-konyhas lakásából, malomból, az udvaron lóistálló, sertésól, kút. A fűtés föld kemencével történt, a házon üvegablakok és pléhes ajtók vannak. A serház felszerelése 1 véka, 6 puttony, 8 fertályos saffli, 3 egyfülű saffli, 3 kármentő, 2 malátás hordó, 3 komlós hordó, 23 seres hordó, 1 kisebb kád, 1 másló kád, 6 másló lapát, 3 ser alá való vályú, 1 standár, 2 cserpál, 1 ser kazán, 1 hűtő, 1 komlós kas. A pálinkaházban van: 2 pálinka főző kazán, mindenik 3 csövel, 2 csüves hordó, az üres hordók felett vályú, 1 tisztázó lajter, 3 másló

²⁰ MVL Tü. jkv. 1788. 64.

²¹ MVL Tü. jkv. 1801. 16.

²² MVL Tü. jkv. 1801. 30.

²³ Idézi Reizner J., Makó város története. Szeged 1892. 124—125. lap. A serház a mai Liget és Gőzmalom utca sarkán állt. A második világháború során megrongálódott épület utolsó falmaradványait 1980-ban bontották le. A Gőzmalom utca korábbi neve Serház utca.

²⁴ MVL Tü. jkv. 1798. 5.

kád, 1 vatkának való 5 akós hordó, 2 cserép tál, 2 katlan (vas ajtóval). A serivó házban a föld kemencén kívül 2 pad található.²⁴

A zsidóság közvetlenül a földesúr fennhatósága alá tartozva külön községet képez a városban. 1773-ban az 50 család között 1 üveges, 3 szabó, 1 vésnök, 1 rozsolis készítő van.

A malmok száma a népességgel arányosan gyarapodott. Makó alatt a Maroson 1721-ben egy vízimalom kelepelt, 1753-ban kettő, 1781-ben négy, 1790-ben kilenc. A ház- és tárhajóból álló vízimalom értéke és fenntartása jelentős költségbe került. Egy 1788-ból származó specifikáció szerint:²⁵

	f	kr
Az egész vízimalom alkuja volt	350	
A kotsinak kétszeri felmenéskor fizettem	24	
Kormányosnak hazáig való bére volt	36	
Mester embernek munkája értékkel együtt térszen	100	
Vas ára	25	
Két kő	12	
100 Deszka	18	
két Csákány	3	
Létz és Sindely Szeg	10	
Sindely	16	
Kovács munka	4	
Bor ára	20	
Somfa	8	
Nagy szegek		48
	<hr/>	<hr/>
Summa	626	48
	24	
	<hr/>	<hr/>
Adtam a Malomhoz egy Csónakot	650	48

Előfordult, hogy a molnárok egymás öröktetőit elcsalogatták. Az egyik malmos bepanaszolja Balog Józsefet és feleségét, mert „a múlt ősz ulta minden módon azon vagyon, hogy az én malmomba senki ne örölyön, hanem csak az övébe, e végre az én malmomat mindenkéltől gyalázta, rossznak mondta, ha leeresztettem a kerengőjét, ő feleeresztette, az örlősöket az én malmom elől elhívatta, és elhítette, hogy most vág-ták a követ, most darálnak rajta ... melly által énnékem igen sok kárt okozott.”²⁶

Az áradások, a fagy és a távolság miatt a folyamparti városban is nagy szerep jut a száraz malmoknak. 1781-ben 23 van belőlük, a tűzvész egyet hamvasztott el, melynek értéke 300 forint. A kivetett taxa évi összege vízimalom után 6, szárazmalom után 3 forint.

Az ipari tevékenység nem szakadt el a földtől. A kárt szenvedettek közül kettőnek szölleje, egynek dohány földje volt.

A kereskedelmi forgalom vásárokon és piacokon bonyolódik. Makó város urbárium a beneficiumok között említi: „Vásárló Piacz vagyon az Helyben, ahol a Natúrálékat néha néha tūrhető áron el lehet adni.”²⁷

Négy országos vásártartás jogát szerezte meg a város, a hetivásárokat szerdán és pénteken tartották. A vásárok árendásai 1787-ben említik, hogy a vidékiek „vízen számosabb életet vagy más egyéb jószágot venni ... szoktak.”²⁸

²⁵ MVL Tű. jkv. 1789. 28.

²⁶ MVL Tű. jkv. 1787. 62.

²⁷ Országos Levéltár Mikrofilmtár: 4164.

²⁸ MVL Tű. jkv. 1787. 37.

A kézművesek megoszlása Makón 1780-ban:

Campanat	1
Cerdones (timár)	2
Cothurn (csizmadia)	18
Faber ferrarius (kovács)	5
Faber lignarius (ács)	3
Faber seror (lakatos)	2
Figulus (fazekas)	5
Funifeg	1
Murarius (kőműves)	1
Pellio (szűcs)	9
Sartor (szabó)	7
Sutor (varga)	2
Textor (takács)	10
Vietor	1
Egyéb	5
	<hr/>
	72

Király József kárvallottnak „boltbeli portékái” is megsemmisültek. Kis szatócs üzlete lehetett, ugyanis bolt berendezés és az árukészlet értéke 50 forint. (Ez 25 köből búza értékével azonos.)

János Kovács özvegye piaci árus lehetett, ugyanis a dicális összeírás a kereskedők-nél nem tünteti fel de a tűzvész során saját igényét messze meghaladó készlete semmi-sült meg: 34 rőf hetes vászon, 38 rőf tizenhármas, 47 rőf tízes vászon, 25 rőf pamutos szélű vászon, 10 rőf kendervászon, 15 rőf szősz vászon.

A közlekedés igen elmaradott szinten áll. Szárazföldi utak az év nagy részében járhatatlanok. Az első katonai felmérés ország leírása részletesen kitér az utak minő-ségére is. „Az országút Vásárhely felé a Nagymikocsai-halomnál említett hídon ke-resztül szántók és legelők között vezet. Éppen ezért jó. Az Igarházi-erdőnél a hídon át Apátfalvára vivő út az előbb említett patak áradása miatt nem járható. A komlói útnak a Rákosi-csárdánál és a Feketehalmon át húzódó részei, valamint a Rákosi-csárda mellett Orosházára vezető útszakaszok szántókon át haladnak és jók. Csak az utóbbinál van közben egy jelentéktelen mocsár. Az Igási csárdánál Vásárhelyre és Orosházára vivő utak, melyek Nagylaknál egyesülnek, az előbbiekhöz hasonlóak. Az orosházi út azonban tavasszal az Igási-csárda melletti szakasz kivételével a mocsaras rétek miatt nehéz fuvarral nem járható. A földéaki út tavasszal a Csősz-tó miatt, amely 3 láb mély, nem járható. Ezért a vásárhelyi országotat kell használni. A Maros mellett Szegedre vivő út az említett mocsár miatt csak ősszel és télen járható. Nyáron Vásárhelyen át kerülni kell.”²⁹

1788-ban olyan rossz minőségű a Szegedre vezető út, hogy a forspontozásnak sem tudnak eleget tenni. Korábban minden héten hat négylovas kocsit küldtek, me-lyen annyi pozíciót vittek, ami egy hétig maguknak és lovaiknak elegendő.

A terményfelesleg értékesítésére a vízi közlekedés révén nyílt lehetőség. A hajó-sok nem a „Maros tekervényes hosszú útján, hanem a kiöntési területeken, nyílegye-nesen haladtak. Amikor pedig a vizek medreikbe tértek, akkor a makói hajók és de-reglyék a Bogdány és Porgány erekben hajóztak be Szegedre, ami szakadatlan villon-gásokra és perlekedésekre adott alkalmat.”³⁰

A makói réven keresztül Bánátba vezetett az út. Christovits Imre csanádi püspök-ke 1780-ban kötött szerződés említi, hogy a révecske forgalmát „mostanában ott levő

²⁹ Eperjessy K., Csanád megye az első katonai felvétel (1782—1785) idején. A Makói Múzeum Füzetek 7. Makó, 1971. 23—27. lap

³⁰ Reizner i. m. 48.

hajóval” bonyolítják le. A II. József kori ország leírásból is tudjuk, hogy a város alatt Zugoly kivételével, ahonnan Zomborba lehet kocsival vagy gyalog eljutni, sehol sem lehet átkelni. A tűzvész során 4 kocsi, 1 kocsi kas, 2 szán, 6 nyereg, 3 kocsi kötél semmisült meg; továbbá hám, gyeplő, kantár, ponyva, ponyva kötél, rudas fa tengely fa. A talicskával történő teherhordás is általános lehetett, a gazdaságok 10%-ánál jeleztek ilyen jellegű kárt. Zsák átlagosan — mind a telkes jobbágyoknál, mind a házas zselléreknél — gazdaságonként 4 semmisült meg.

NÉPI ÉPÍTÉSZET

A belső telek nagyságát az urbárium egy jugerumban (Csanád megyében 1 100 □-öl), illetve általánosságban akkora földterületben határozták meg, melybe két pozsonyi mérő magot lehet vetni. A telek nagyságát a mértékegység tört számával (pl: 2/8, 4/8, 9/16, 10/16) fejezték ki, (a táblázatban ezt négyszögöltre átszámítva is adjuk). Az urbárium a tűzvészt követő évben készült, mely az 50 kárt szenvedett gazdaságból 41 családra vonatkozóan tartalmaz adatokat.

11. táblázat

A belső telek nagysága a vizsgált városrészben
(százalékban)

Jugerum	□-öl	Jobbágy	Zsellér
11/16	756	3,5	—
10/16	688	14	17
9/16	619	10	—
8/16	550	7	33
7/16	481	3,5	—
6/16	411	7	17
5/16	344	17	—
4/16	275	31	25
2/16	138	7	8

A házas zsellérek belső telek átlaga mind a megégett városrészben, mind az egész helyiségben magasabb a telkes jobbágyokénál.

12. táblázat

Egy gazdaságra eső belső telek nagysága
(□-ölben)

	Mégégett városrész	Makó
Jobbágy	434	382
Zsellér	446	570

A leégett városrész Makó törzsökös települése, ott a teleknagyság az újjátelepülés idején alakult ki 400—500 □-öl között ingadozva. E terület eredeti lakói telkes jobbágyok voltak, a viszonylag kis számú házas zsellérek a későbbi évtizedekben jelentek meg.

Mária Terézia úrbéri rendelete szerint, ha a belső fundus nem éri el az előírt nagyságot, a külső telek kimérésénél kell kiegészíteni. A házas zsellérek esetében erre egyre szűkebb lehetőség nyílik, legfeljebb kender, dohány vagy veteményes kerttel kárpótolhatták őket. A rendelet megjelenése utáni telek parcellázások során a házas zsellérek a belső teleknek lehetőleg egy tagban való kimérésére törekedhettek. Döntően ezek az új osztások emelheték meg a házas zsellérek belső telek átlagát.

Az egyes telkek nagysága vagy formája változhat, megoszthatják, bővíthet is, de mégis inkább a telekhatárok állandósulása jellemző. Az 1824. évi Giba Antal-féle felmérés — a nagy számok törvénye szerint — képes reális képet nyújtani a korábbi telekformákról. Ezek nagyjából szabálytalanok, nyoma sincs a mérnöki kiosztásnak, a telekhatárok jobbra eltérnek a derékszögű vonalvezetéstől, vagy a párhuzamos határvonalaktól. Makón a kettős beltelek rendszer nem alakult ki.

A telkek körülhatárolása túlnyomórészt sövénykerítéssel történhetett. Halasi György „Péror György szomszédságában épített házát, istállót, sövénykerítésével, kapujával ... Makó városának eladja.”³¹ A közelebbi múlt tavasszal udvarunkat akarván békeríteni, történt, hogy Férjem a Fejér háznál levő (urasági csösznek) eladta sövény karókért a Szigetben levő szilvásunkat.”³²

A telekrend meghatározója a lakóépület helye. Erdei Ferenc egy rövid összegzésében megállapítja: „Az első korszak paraszt építés módja tiszta, világos és áttekinthető, de rideg és szűkmarkú. A ház szabadon áll a telken. A telek határától legalább egy öl választja el, és az állhat az utca vonalával párhuzamosan vagy merőlegesen. Ez utóbbi azonban gyakoribb. Kerítés sohasem csatlakozik a házhoz: ember, kutya bátran körüljárhatja. Az udvar tagolatlan egységben gazdasági udvar. Külön tömböt képeznek a lakóház mellett a gazdasági épületek. Gyakran nem is a ház mögé, hanem a ház elé építik az istállót és az ólakat. Ezt az építés módot szigorúan a termelés szükségletei határozták meg.”³³

Az 1824. évi Giba Antal-féle felmérés a házakat a telekhatáron tünteti fel, valamennyi véggel néz az utcára. Az épületek — a kapuhoz való viszonylatukban — az utca egyik oldalában „jobbosak”, másik oldalában „balosak”, ugyanis a ház hátulja északi tájolású.

A 18. századi összeírások — a házak klasszisba sorolásán túl — nem tartalmaznak statisztikailag feldolgozható adatokat. Bázis forrásunk legfőbb értéke, hogy belőle a 18. századi Makó népi építészetére — a házak alaprajzi elrendezésére, az egyes helyiségek házon belüli funkciójára, a melléképületek differenciáltságára, típusaira — igen megbízható és pontos adatok meríthetők.

Az összes gazdaságoknál a kár összeírása a lakóházakkal kezdődik. A tűzkár 50 parasztgazdaságot sújtott, a helytörténeti irodalom viszont 67 házról tesz említést. A „ház” szó fogalmát „szoba” jelentéssel azonosítottuk, ahogyan még ma is használják az öregek; „nagyház” az utcai szoba, „kisház” a belső szoba. A II. József-kori katonai felmérés (1784) a megégett városrészben olykor két épületet is feltüntet egy telken. Ez a térképszelvény három évvel a tűzvész után készült, az új házat utcarendezés következtében máshová is építhették, de olykor helyreállíthatták a benti öreg házat is. A térkép a házzal össze nem épített nagyobb melléképületet (istálló, kamra, pálinkás ház) is jelölhet. Azon telkes gazdáknál, hol zsellérek is laktak, minden esetben két ház szerepel a kimutatásban, ők lakhattak tehát külön szobában illetve külön házban is, mindez a helyiségek számát nem módosítja. Inantsi József házas zsellér lakóépületében viszont, amely egy házból és kamrából állt — ezen szoba-konyha-

³¹ MVL M.v.é.r.i. 1734. 40.

³² CsmL Csanádi Püspökség makói uralma iratai 1784. 87.

³³ Erdei F., A makói városi és tanyai parasztház. Tér és Forma 1937. 174—175. 1.

kamrás házat értünk — Lásbas Nagy Mihályné zsellér is ott lakott. Ez patriárkális kapcsolatot is jelenthet.

A konyha vagy pitar kifejezés sem a tűzkár összeírásában sem a korabeli inventáriumokban nem szerepel. Általánosnak mondható az ilyen megjelölés: „vagyon házam, ahoz tartozandó kamrával és istállóval”. A házon tehát nem pusztán szobát értettek, hanem szoba-konyha együttest.

A társadalmi rétegződés az alaprajzi tagolódásban is jól tükröződik. A telkes jobbágyok házai 3—6, a házas zselléreké 2—4 osztatúak. Mindez azt mutatja, hogy az újjátelepülés után nyolc évtizeddel — a lakók második nemzedéke — már igen differenciált tagolású házakban laknak.

13. táblázat

A leégett házak alaprajzi elrendezése

	Jobbágy db	Zsellér db
Szoba-konyha	—	3
Szoba-konyha-kamra	17	9
Szoba-konyha-kamra-kamra	8	1
Bolt-szoba-konyha-szoba	—	1
Szoba-konyha-szoba-kamra	3	3
Szoba-konyha-szoba-kamra-kamra	3	—
Szoba-konyha-szoba-kamra-kamra-kamra	2	—
	33	17

A szoba-konyhás ház továbbfejlődésének fő tendenciája egy vagy több kamrával való bővülés. A második szoba főleg társadalmi rangot fejez ki, a kamrák növekvő száma pedig a gazdaság differenciáltságát is.

Általánosítás céljából a helyiségek elnevezésétől eltekinthetünk, az előfordulás %-os megoszlása:

14. táblázat

A vizsgált házak alaprajzi tagolása
(százalékban)

	Jobbágy	Zsellér	Összesen
2 osztatú	—	18	6
3 osztatú	52	53	52
4 osztatú	33	29	32
5 osztatú	9	—	6
6 osztatú	6	—	4
	100	100	100

A vizsgált városrészben többségében 3 osztatú házakban laktak, de a telkes jobbágyok közel fele ennél nagyobbban. A városi átlag lényegesen rosszabb, hiszen a mintavétel a városközpontot reprezentálja. Ennek korrekcióját a dicális összeírások alapján a házak osztályba sorolásával végezhetjük el.

15. táblázat

A házak osztályba sorolása 1781-ben
(százalékban)

	Megégettek	Makó
I. Classis	32	13
II. Classis	50	36
III. Classis	18	51
	100	100

A házak klasszisa, osztályba sorolása nem a bennük levő helyiségek számától függően történt, hanem az épület állaga, státusa szerint, de az építmény nagysága alapján kifejeződik benne az alaprajzi tagolódás is.

Ha a házak városi szintű osztályba sorolását összevetjük a leégett épületek alaprajzi tagolódásával, következtetni tudunk a városi szintű állapotokra. Az első osztályú házak 5—6 osztatúak, 24—30 méter hosszúak, a második osztályba soroltak általában 4 osztatúak, 16—20 méter nagyságúak, az épületek több mint fele harmad osztályú, 2—3 helyiséggel, 8—14 méteresek.

A házépítés módjára az elégett anyagok megnevezéséből lehet következtetni. Simon Istvánnak volt két szelemen ágasa, többeknek gerendájuk, palincsuk, deszkájuk.

A tetőt gyékénnyel és náddal fedték. Tíz háznál 3 600 kéve gyékény semmisült meg, amelyet tetőjavításra tartalékolhattak. „A városházánál levő istállónak fedelét gyékénnyel és náddal egészen újonnan megfedik, gyékénnyel felverik és náddal belől, felől megveretik és szegik.”³⁴

Az újjátelepülés idején a házak kivétel nélkül patics-falúak voltak, hiszen még a katolikus és református templom is így készült. Az előbbi 1718-ban, az utóbbit csak 1778-ban építették át. A vizsgált városrészben az első megtelepülők sövényfalú szükség épületeit már szilárdabb falúra cserélték ki. A végrendeletek több esetben két házat említenek: egy megroskadt ócskát és egy újat. Ez nemcsak állapotbeli megjelölés, hanem az építés-technikában történt változás kifejezője is. Makón a vertfalú házak terjedtek el, a sövényfal a melléképületeken és a periférikus városrészekeken élt tovább. Megjelentek a házépítő paraszt-specialisták: házverők, házfedél csináló mesteremberek.³⁵

Kovács István telkes gazda lakóháza kiegészül egy másik épülettel, Joó Mihályé egy sütőházzal. A sütőháznak főzést is szolgáló kiskonyha funkciója nem volt, még nem alakult át a felső konyha tiszta konyhává, ugyanis az egyik feljegyzésben ez áll: „Az Udvaron sütő kis ház. Abban Pálinka főző kazán egész készséggel.”³⁶

A gazdasági melléképületekkel való ellátottság a vizsgált városrészben igen magasszintű. A jószágot istállóban, tehén akolban, esztrengában, sertés-tyúk- és lúdólban tartották; a gabonát életes kasban, hambárban, kukoricás kasban; a kocsit kocsiszinben.

A telkes jobbágyok gazdaságának 88%-a, a házas zsellérek 59%-a istállóval ellátott. Több gazdaságban (a telkes gazdák 27, házas zsellérek 0,6%-ánál) két istálló

³⁴ MVL Tü. jkv. 1793. 3. 2

³⁵ MVL Tü. jkv. 1793. 23, 1801. 22.

³⁶ MVL Tü. jkv. 1789. 27.

szerepel, ami a tehén- és a lóistálló különválását jelenti. Oláh Mihály telkes gazda teheneit akolban tartotta.

Sertésól a telkesgazdák 88%-ánál, a házas zsellérek 83%-ánál fordul elő.

16. táblázat

A vizsgált házak disznóállal való ellátottsága
(százalékban)

Disznóól száma	Jobbágy	Zsellér
0	12	18
1	27	53
2	55	23
3	6	6
	100	100

A disznóólat általában az első szomszéd felől udvarkeresztben építették. Görbe Ferenc 1787-ben bepanaszolja a városnál szomszédját, Diós Sándort, hogy a sertésólat fundusához közel építette. Diós Sándor védekezésében egy általános gyakorlatra hivatkozik: „ezen épületem eö neki tsak legkisebb kárára sem lehetett, melyért az maga helyén meg ne maradhasson, mivel a magáé sokkal közelebb vagyon Szemes Istvánéhoz, hasonlóképpen Szűcs Ferencé és B. Szűcs Jánosé szomszédgyaikhoz ... sőt 400 ollyas formán, és oly közel való épületek is a városban taláztatnak, mellyek éránt senki mind eddig nem panaszkodott.”³⁷

A tyúkóllal való ellátottság is jelentős: a telkes gazdák 93, a házas zsellérek 48%-ánál fordul elő. Ólban történő baromfitartás a gazdálkodás bizonyos szintjét mutatja. 14%-ot tesz ki azon háztartások száma, ahol tyúk-kárt jeleztek, de tyúkoluk nincs. Kettős tyúkol házas zselléreknél egyáltalán nem fordul elő, telkes gazdáknál a tyúkolak 33%-a kettős ól. Varga György telkes jobbágnak külön lúd ólja is volt.

A birkák elkülönítésére szolgáló esztrenga átlagosan minden negyedik telkes gazdánál fordul elő (24%). „A vesszöböl fonott fejő isztronga”³⁸ később teljesen kiveszett Makón.

A gabonát kasban és hambárban tartották. Az életes vagy gabonás kast szánkótalpra építették, felfelé szélesedő, vesszöböl font falát kívül-belől tapasztották. A kas a török idők emlékét őrzi. A „futások” alkalmával lovat fogtak elé, és valami közeli rejtekhelyre vontatták.³⁹ Földközelen állt, csak tuskót vagy követ tettek alá. Bátky Zsigmond szerint tűz esetén elvontatható⁴⁰, ezt a feltevést a makói tűzvész nem igazolta.

Az életes kas tapasztatlan változata a kukoricás kas, melyben csöves kukoricát tároltak.

Igaz András portáján 3, Halasi Jánoséknál 2 gabonás kas állt; erre nem feltétlenül a nagy mennyiségű gabona miatt volt szükség, hanem adott esetben a búza, árpa, zab, morzsolt kukorica vagy avas gabona elkülönítése miatt.

A kis bebúvó ajtó nehézkessé tette a kas használatát. A gabona termelés növekedésével megjelentek a hambárok. A kis befogadóképességű kassal szemben a hambár nagyobb méretű, oldalfalai párhuzamosak, masszívabb és rangosabb építmény. Oláh

³⁷ MVL Tü. jkv. 1787. 80.

³⁸ MVL Tü. jkv. 1798. 27.

³⁹ Bálint Sándor egykori szíves szóbeli közlése

⁴⁰ Magyarország Néprajza I. kötet Bp. 1941. 2. kiadás, 60. 1.

Mihály hambárja kétszáz köblös. A vesszőfonatú hambárok mellett megjelent a deszkahambár is. Jámbor Gergely portáján egymás mellett állt a gabonás kas, egy kas hambár (sövényfalú) és egy deszkás hambár.

A gabona tárolása az egyes gazdaságokban az alábbi megosztást mutatja:

17. táblázat

A gabona tárolási módja a vizsgált gazdaságoknál
(százalékban)

Tárolás	Jobbágy	Házasszellér
Nincs gabona	6	18
Kas	15	18
Hambár	15	—
Egyéb helyen	64	64
	100	100

Mivel a gabona termelés még nem nagy volumenű, elsősorban az önellátást szolgálja, a gazdaságok zömében nincs külön tároló épület. A házi szükséglet kamrában és padláson is elfér. Gabonás vermet nem alkalmaztak. A kukoricás kas még ritkább lehetett, csak egy házasszellér gazdaságában szerepelt.

A házatlan zselléreknek helyel-közzel megengedhették a kisebb gazdasági melléképületek létesítését. Szilágyi János személyi tulajdona között szerepel sertés ól és kas.

A színnel való ellátottság a telkes gazdáknál 39%, a házasszelléreknél 23%. A színen valószínűleg kocsiszínt kell érteni.

Az összeírás a bútorzatra, a házi és konyhai felszerelésre, a viseletre, a földművelésre és az állattartás eszközeire vonatkozóan koránt sem ad teljes képet, ugyanis egy ilyen, mindent megsemmisítő katasztrófa esetén az alapvető termelési eszközök elvesztése háttérbe szorítja az apró-cseprő használati eszközöket. Az egyes házak kárlajstroma többször egy összegző tétellel fejeződik be: „házi szükségre való mindenféle eszközök”, „apró-cseprő eszközök”, „házbéli készülék”.

A házak bútorzatára és berendezési tárgyaira a korabeli inventáriumok hitelesebb és pontosabb adatokat tartalmaznak, ezért egy olyan jellemző hagyatéki leltárat választottunk, amely általánosítható adatokat tartalmaz. Ilyen Nagy Pál János inventárium.

Az 1792-ben elhalt Nagy Pál János két jobbágytelkes gazda volt: 72 jugerum szántót, 5 fossor szőlőt művelt és 40 falcastrum rétet kaszált.⁴¹ Szoba-konyha-kamrás házát — melynek numerusa 1 206 — a rovatos összeírás harmadik klasszisba sorolja. Családjuk három tagú (családfő, feleség, 16 év feletti fiú). Állatállománya: 2 tehén, 3 hámos ló, 1 ménesbeli ló.⁴² Nagy Pál János hagyatéki leltárának a pontosságra való törekvés mellett — nagy értéke, hogy a tárgyakat helyiségenként sorolja fel.⁴³

A szoba bútorzata áll: 1 asztalból, 2 almáriomból, 2 nyoszolyából, 2 ládából, 2 hosszú karszékéből, 2 karos nagy karszékéből, 3 karszékéből, 1 tükrösből, 3 fogasból, rúdból.

⁴¹ 1 jugerum = 1100 □-öl, fossor = 1 „kapás” föld, kb. 94 □-öl, falcastrum = kb. 1 jugerum

⁴² MVL Dicalis összeírás 1791.

⁴³ MVL Tü. jkv. 1792. 10.

A bútorok megnevezéséből lehet következtetni elhelyezésük rendjére. *Két hosszú karszék a fal mellett* sarokpadot jelent, mely a kemencével ellentétes sarokban állt. Ez övezte a *fából készült asztalt*, e mellé került a *két karos nagy szék*. A két *nyoszolya* közül az egyiket a ház hátulja felőli sarokba, a másikat az ajtó mögé állították. A *tükkör* az ajtóval szemközti falra került. Ez alá helyezhették a *kisebb ládát*. A *nagyobb ládát* és a *két almáriumot* az ágyak mellé, a *három karszéket* az ágyak elé állították. A *három fogas* közül az egyik az ajtó mögé, a másik a kemence mellé, a harmadik a sarokpad fölé kerülhetett. Az utóbbi *tálas fogas* lehetett, feltehetően erre helyezték a két *czintálat* és a tizenegy *czintányért*, a hét *kisebb-nagyobb tálat*. Az öt *cseréptányér* valószínűleg a falon kapott helyet. A mennyezetre erősített rúdon volt a helye a tíz *pamukos törülköző kendőnek* és a három *pamukkal szüvött nagy abrosznak*.

A párnák száma alapján bizonyosra vehetjük, hogy az első ágy *fölvetős* volt. A 11 párna közül 7 *szüvött* és 4 *viseltes*, *czíha* nélküli. A két nyoszolyán 5 *derékalj*, 1 *dunna*, és 2 *vászony lepedő* volt. Az almáriumban tartották a 6 *pamukkal szüvött párna haját*, a 2 *lepedőt* — mely közül az egyik halottra való *csipkés lepedő* — 1 *üres derékaljat*, 1 *viselős abroszt*, 1 *pamukkal szüvött viseltes abroszt*, 1 *nagyon viseltes szütt abroszt*. Az almáriumon lehetett a 8 darab *egy itcés kancsó*, a *két itcés kancsó*, *négy meszel üveg pohár*.

A nagyobb, zöldre festett ládában volt a helye a 4 *vászon — ágyra való — lepedőnek*, a 10 *kender vászonbul* készült *szakajtóruhának*, 1 *sütőabrosznak*, 1 *viseltes szűnyogháló*nak, 1 *férfi ingnek* és 1 *paplannak*.

A tarkára festett kisebb ládában volt 6 *pamukos párnahaj*, 1 *vászony lepedő*, 1 *vékony lepedő*, 1 *halottra való csipkés lepedő*, 1 *lepedőriül lefejtett csipke*, 1 *asztal abrosz*, 6 *törülköző kendő pamukkal szüvött*.

A konyha berendezése 1 *tálasból*, 1 *almáriomból* és 2 *fali fogasból* áll. A tálason lehetett a 16 *kisebb nagyobb tál*. A konyhai eszközöket a táplálkozásról szólva ismeretjük.

A kamrában tároltak 8 köből *kétszeres búzát*, 1 *borhordó csebert*, 1 *nagy kádat*, 11 *hordót* (1 egyakós, 1 négyakós, 1 ötakós, 1 hatakós, 6 hétakós, 1 tízakós). Az egyik hordó vasabroncsos, a tízakós hordó félig van dohos borral. A táplálkozással kapcsolatos eszközökön kívül található még 1 *kis teknő* a boros csap alatt, 1 *mosó teknő*, 1 *vasrosta*, 2 *félvékás*, 1 *vasas* és 1 *füles favödör*, 1 *rossz ponyva*, 12 *zsák*, 1 *korcsola*, 1 *ócska* — gabonátárolásra szolgáló — *lábasszekrény* apró-cseprő van benne.

A padláson mindössze 5 *üres vajas kanta*, 1 *sajt szék*, 2 *köpülő* (egyik vasabroncsos), 1 *rossz ablak* és 1 *kis teknő* található.

A szellérek semmiféle bútorral vagy berendezési tárggyal nem rendelkeznek. Nagy Andrásnének van 2 *párnája*, 1 *ponyvája*, 1 *lepedője*, 1 *derékalja*. Sajátjuknak mondhatnak még apróbb házkörüli eszközöket: teknőt, üstöt, serpenyőt, zsákot és néhány konyha eszközt. Szilágyi Jánosnak van 12 akónyi *hordója* és 1 *ponyvája*.

TÁPLÁLKOZÁS

Minden bizonnyal Szirbik Miklósnak az a későbbi megállapítása, hogy a makóiak élelmódja „egyszerű, de nem sovány,”⁴⁴ erre az időre is vonatkozik. A hajdani lakodalmakat pazarlónak nevezi.

A gabonával való ellátottságról fentebb szóltunk. Lisztkár csak két telkes jobbágnál fordul elő, az egyiknél hat véka, a másiknál négy köből.

A disznóvágás ebben a korban is általános volt, de a katasztrófa idejére, szeptember 12-re a készletek igen megfogyatkoztak. A telkes jobbágyok kétharmadánál

⁴⁴ Szirbik i. m. 37.

a kárlistán nem szerepel a szalonna és a vaj, háromnegyedénél a zsír. A háztalan zseléreknél semennyi sincs belőlük. Dobsa Ferenc négy sziósz gazda háztartásában viszont 70 font szalonna, 180 font zsír (háj), 40 icce vaj és 40 darab sajt volt felhalmozva.

18. táblázat

A károsultak szalonnával való ellátottsága
(százalékban)

Font	Jobbágy	Zsellér	Házatlan zsellér
0	67	70	100
1—5	6	6	—
6—10	6	6	—
11—20	9	12	—
21—50	9	6	—
51 felett	3	—	—
	100	100	100

19. táblázat

A károsultak hájjal (zsír) való ellátottsága
(százalékban)

Font	Jobbágy	Zsellér	Házatlan zsellér
0	76	88	100
1—5	—	6	—
6—10	15	—	—
11—20	6	—	—
21 felett	3	6	—
	100	100	100

20. táblázat

A vajkészletben károsultak
(százalékban)

Ice	Jobbágy	Zsellér	Házatlan zsellér
0	64	94	100
1—5	12	—	—
6—10	12	6	—
11—20	6	—	—
21 felett	6	—	—
	100	100	100

21. táblázat

A sajtékészletben károsultak
(százalékban)

Darab	Jobbágy	Zsellér	Házatlan zsellér
0	64	100	100
1—10	9	—	—
11—20	15	—	—
21—40	9	—	—
41 felett	3	—	—
	100	100	100

A gyümölcs tartósítása aszalással történt. Kizárólag aszalt meggy fordul elő, a szilva aszalási ideje a tűzvészkor még nem jött el. A kárt szenvedett házas és házatlan zselléreknél egy-egy esetben, a telkes jobbágyok 21 százalékánál fordul elő az aszalt meggy. Gazdaságonkénti mennyisége egy vékától két köbölíg terjed. Egy telkes jobbágy háztartására átlagosan három véka esik.

Az élelmezésben szerepet kap a paszuly, a lencse és a borsó.

22. táblázat

Főzeléknek való szemes termény
(százalékban)

Mennyiség	Paszuly	Lencse	Borsó
Nincs	85	70	85
1 véka	12	18	6
2 véka	3	3	6
3 véka	—	3	3
1 köböl	—	6	—
	100	100	100

Nagy Pál fentebb idézett hagyatéki leltárában táplálkozással kapcsolatos konyhában levő eszközök: 1 rézüst, 1 kisebb és 1 nagyobb *lábás serpenyő*, 1 kisebb és 1 nagyobb *lábatlan serpenyő*, 1 nagyobb *nyeles*, 4 kisebb *nyeletlen tepszi*, 1 *pecsenye* alá való tepszi, 2 sótartó, 1 *csikmákszűrő* bádognál, 1 nagyobb *mosogatótál*, 1 nagy *vasláb*, 1 *nyújtódeszka*, 1 ócska és 1 új *tormareszelő*, 4 *cserépfődő*, 3 nagy *kalán*, 4 *vas kalán*, 1 *kü butykos*.

A kamrában tartják a *sütőteknőt*, a 2 *sütőlapátot*, a 2 *szitát* és a *dagasztó széklábat*. Mivel a vaj és sajtékészítés eszközeit (vajas kanta, köpülő, sajtszék) a padláson vették nyilvántartásba, ezek rendszeresen nem lehettek használatba.

A tűzvész kárvalótjainál előfordul még *üst* (telkes gazdánál rézüst is), *cseber*, *fejő*, *törő*, *pecsenye alá való*.

VISELET

A ruházatra vonatkozóan — az összeírás felületességéből adódóan — statisztikusan összegző leírást nem tudunk adni, de a korabeli viseleti darabokat ismerjük.

Az asszonyoknál általános volt a *fehér ruha*, mely *ingből* és *pöndölből* állt. *Pruszlíkot*, *ingvállt*, *szoknyát*, továbbá *mentét*, *gubát* és *ködmönt* hordtak. Szirbik Miklós, a város krónikása 1835-ben írt könyvében külön szól a fiatalok és az öregek ruházatáról. „Posztó réklit vagy ködmönt csak az öregek viseltek; a panyókául viselni szokott mente is mint régiség maradványa, már csak ezeken látható ... Az asszonyok főrevalójok, az öregebbeké fátyol főkötő.”⁴⁵

A férfiaknál szintén általános volt a *fehér ruha*, mely *ingből* és *gatyából* állt. Viseltek még *lajbit*, *nadrágot*, *kankót*, *szúrt*, *gubát* és *ködmönt*. A *csizma* mindkét nemnél általános volt, Kovács István két sessiósz gazda eszköztárában 6 pár szerepelt. „A férfiak öltözete — a köz rendűeket értve — szűr, kankó, tsávált és tört suba, ködmön, de igen közönséges a kék posztó ujjas is, mejjre valóval és nadrággal ... lábbeli-jük tsizma; botskort csak takaráskor látni imitt amott.”⁴⁶

Az összeírásból a társadalmi rétegződésre vonatkozó következtetéseket nem tudunk levonni. Nagy Andrásné zsellér asszony ruhakészlete: 4 pár *fehér ruha*, 1 *kendő*, 1 *mente*, 2 *pruszlik*, 1 *csizma*. A szintén zsellér Szilágyi Jánosnak 6 pár *fehér ruhája* van.

János Kovácsné ruha készlete feltűnően gazdag: 1 *róka-torkos asszonymente*, *arany paszomántokkal*, 1 *rókás asszonymente aranyos sinorral*, *aranyos ráncra valóval*, 1 *matska bőrrel prémezett mente*, 1 *szederjes anglia posztó szoknya*, 1 *zöld kamelot szoknya*, 1 *kék kamelot szoknya*, 2 *egész rása szoknya*, 4 pár új *fehér ruha*, 3 *buja vászon ingvállak*, 1 *posztó lajbli*, 1 *viseltes lajbli*, 3 pár *csizmának való kikészített bőr, hozzá való talppal*, 3 *bocskor*.

Nagy Pál hagyatéki leltárában özvegyének személyes ruhadarabjai: 8 *ingváll gyolcsbul*, 1 *kék szövött vászony kötő*, 1 *zsebbe való keszkendő*, 1 *fekete Tamasek kötő és laibl asszonyinak való*, 1 *tevebőr arany csipkés laibl*, 1 *rongyos ködmön*, 1 *fekete laibl*, 1 *fekete szoknya posztóbul*, 7 *alsó ing*.

Ha valaki elállt szolgálni, kikötötték, hogy milyen ruhaneműket kap fizetségként. Halász Panna Jutka nevű leánya Csapál Apollónál esztendeig szolgált, fizetsége: 2 pár *fehér ruha*, 1 *szoknya*, 1 *pruszlik*, 1 *kötő*, 1 *kendő*, 1 pár *csizma*. Erzsébet nevű leánya Király Sándornál hat hónapig szolgált, fizetése: 1 *szoknya*, 1 *kötő*, 1 *pruszlik*, 1 pár *csizma*.⁴⁷

ÉRTÉKRENDSZER

Az inventárium-kutatás sokfelé folyik már az országban, de jelenleg összehasonlító anyag még nem áll rendelkezésre. Így csak a helyi adatok alapján vállalkozhatunk bizonyos összegzésre, főleg arra, hogyan éltek a 18. század végi jobbágyok Makón. A mennyiségi ellátottságról a tematikus egységeknél szoltunk. A tárgyak milyenségét és minőségét nagyobbreszt homály fedi. Ritkán megjegyzik ugyan, hogy *vasas veder*, *vasas kocsi*, *szijjkantár*, *ócska kerék*, *új láda* stb. de ezek a gyér adatok alig általánosíthatók.

Az életmódra a tárgyak pénzbeli értékéből vonhatunk le következtetéseket. A hagyatéki leltarak — így a vizsgált összeírás is — tételesen feltüntetik ugyanis a tárgyak becsértékét.

⁴⁵ Szirbik i. m. 39. lap.

⁴⁶ Szirbik i. m. 39. lap.

⁴⁷ MVL Tü. jkv. 1787. szám nélkül

A gazdaságonkénti kár összege 12—952 forint között ingadozik. Átlagosan a telkes jobbágyokat 236, a házas zselléreket 239, a házatlan zselléreket 28 forint kár érte. A házas zselléreknél kimutatott magasabb összeg valószínűleg a részletesebb bevallásból adódik. Ha ebben az esetben fel is tételizzük az összeírásban rejlő torzulást, mégis úgy tűnik, a telkes jobbágyok és a házas zsellérek között eszközellátottságban nincs alapvető különbség, mindkét réteg igénytelenül él. Csak alapvető termelési eszközökkel rendelkeznek, kényelmet szolgáló tárgyak nem fordulnak elő.

Az összeírás felületességeit igyekeztünk kiszűrni. A telkes jobbágyok felénél — köztük jómódúaknál — nincs például feltüntetve bútorkár, pedig a veszedelem olyan gyorsan keletkezett, hogy a bútor és berendezési tárgyak mentésére nem volt lehetőség. A gazdaságok felére vonatkozó átlagot az egész sokaságra kivetítettük.

23. táblázat

Néhány vagyoni kategóriában az egy háztartásra eső kár
(forintban)

	Jobbágy	Zsellér
Bútor	17	3
Ruházat	21	26
Házi és konyhai eszköz	16	10
Mezőgazdasági termék	46	38

A házak értékmegállapítása igen pontos. Az egyes termények mennyiségét egy-két vékával vagy köböllel többnek is mondhatták, de az egyes károsultak házainak forgalmi értékét mindenki pontosan tudta, az összeírást készítő Bánffy Péter jegyző is. A telkes jobbágyok házainak értéke 25—260, a házas zselléréké 13—180 forint között ingadozik. Ezt tükrözi a rovatos összeírás is, ugyanis az előbbi társadalmi réteg házai zömmel első és második osztályba tartoznak, az utóbbiak a másodikba. A két társadalmi réteg közötti rangbeli különbséget legjobban a házak átlagértéke fejezi ki: a telkes jobbágyoké 114, a házas zselléréké 75 forintot ér.

A háztartások mikro kutatása igen tanulságos a termelési eszközökkel való ellátottság vonatkozásában. A házas zsellérek eszköztárában is előfordul: az eke, a kassa, a villa, a kocsi, a szán, a nyereg, a hám, a gyeplő stb, de nem abban a mértékben, mint a telkes jobbágyoknál.

Sajátos megítélés alá esik a szőlőtermelés és az ezzel kapcsolatos eszközellátottság. Hordóval a házatlan zsellérek is rendelkeznek, ezek ürtartalma 12—40 akó között ingadozik. A telkes jobbágyok gazdaságonkénti hordó mennyisége 4—122 akó.

Mivel a szőlő a telki állományba nem tartozott bele, szőlő földet a házas zsellérek is birtokolhattak. A telkes jobbágyok 82 százaléka, a házas zsellérek 53 százaléka rendelkezett szőlő területtel. A házatlan zsellérek pedig a ledolgozási rendszer következtében részesülhettek valamennyi szőlőből, illetőleg borból.

A házatlan zsellérek csak személyi tulajdonnal rendelkeztek. Ezek köre az ágy-nemű, a ruházat és az alapvető konyhai eszközök. Lehetett viszont olykor tulajdonukban valamilyen melléképület (sertésól, gabonás kas).

A telkes jobbágyok és a házas zsellérek között sokkal nagyobb rétegbeli különbség volt, mint ahogy ez az eszközellátottságban megnyilvánul. A kárvallott családokra nagy lábas jószágból a telkes jobbágyoknál 16, a házas zselléreknél 2 darab jut. Nem ennyire polarizált arányokat fejez ki a dicális összeírásban feltüntetett adó

összege. Egy telkes jobbágyra eső házi és hadi adó átlaga 18, a házas zselléréké 4 forint.

A tűzvész igen súlyos gazdasági-társadalmi következménnyel járt. A kárvallott házas zsel érek 71 százaléka házatlan zsellér sorba süllyedt. Mindössze öt családnak sikerült a volt házát részben vagy teljesen újjáépítenie, ezt is csak az állatállomány árubabocsátásával tudták elérni.

A telkes jobbágyok 11 százaléka nem tudta a házát helyreállítani. Rokonokhoz vagy inkább szállásra költözhetek. Állatállományuk 31 százalékkal csökkent. A kárvallott telkes jobbágyokat is érzékenyen érintette a tűzvész, de jogállapotukban változás nem történt.

Tűzvészek és más természeti csapások ellenére Makó a 18. század végére virágzó mezővárossá kezd fejlődni. Természeti és gazdasági adottságai kedvezőek, földje jó minőségű, jobbágytelkei az országban a legnagyobbak közé tartoznak, a püspök-földesúrtól a függési viszony taksás jobbágyi, az egész határ úrbéres föld, a Maros 1754. évi szabályozása után ezek az évtizedek árvízről mentesek.

FÜGGELÉK

Összeírás az 1781. évi makói tűzvész által keletkezett kárról

Pro Memoria

A° 1781

Die 12° Septembris Makó Városában támadott gyulladás által szegény Lakosok és a Reformatata Eklésia minemű kárt vallott Conscriptatott Tekintetes Nemes Vármege által
A kár Summája tészen 23 728 f 24 x

Conscriptio

Damnorum, per fatale Incendium Die 12° Mensis 7^{bris} Anni nunc Labentis 781 in Episcopali Oppidi Makó Comitatu Chanadiensi ingremiato exortum Causaturum, quemadmodum hic infrascripti Damnificati Sub juramento Corám nobis revarunt

(1)

372 Dobsa Ferencz

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 2 3/8 jobbágytelek, 2 fossor szőlő, 78 nagy lábas jószág, 13 sertés, 14 juh. Első osztályú háza a Temető utcában.)

2 Domus cum reliqvis adiectys	200
14 Cubus Tritei	28
6 Cubus Hordei	6
180 adiqis a x 12	36
70 Laridi	10 30
40 medial Butyri a 14	11 20
40 Casei ax x 17	11 20
100 Ut vasa vaena a x 12	20
3 Ponyva a f 6	18
25 Sacci a x 17	7 5
3 Lecticae a f 2	6
100 darab sonfa a f 4	4
Házi szükségre való mindenféle eszközök	70
1 Kűső	3
Summa	431 15

(2)

374 Kováts István

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 1 jobbágytelek, 9 nagy lábasjószág, 30 juh. Második osztályba sorolt háza valószínűleg a Temető utcában állt 2/8-os beltelken.)

1 ház kamarával és egy épület	150
9 cub Avena	9
6 font Szalonna a x 9	54
15 itze vaj a x 14	4 15
12 sajt a x 17	3 24
2 véka kender mag	2
10 akó üres hordó a x 12	2
12 Tyúk a x 6	1 12
2 Nyoszolya	3

500 kéve gyékény a f 1 x 25	7	5
2 Sák		34
Fejér ruha és egyéb apró cseprő házi szükségre való	10	
1 Eke és Szántó Talyiga	3	
2 Tésla		34
2 Fa villa és 2 rudas fa	1	
		<hr/>
Summa	197	50

(3)

374 Darida Lukás

(Házaz zsellér. Gazdasága 3 fossor szőlő. Második osztályba sorolt háza 3/8-os beltelken állt.)

1 ház, kamara, szin, 1 s. v. sertés ól és Tyúk ól	65	
1 1/2 K. Búza a f 1 x 42	3	
2 véka árpa		30
30 akó hordó a x 12	6	
20 font Szalonna a x 12	3	
2 pár csizma	3	
1 nadrág	1	59
1 süveg		51
1 Új kankó	1	49
1 üres Láda		51
3 'Sak		51
1 Menté	6	
1 Ködmön	1	25
2 abrosz, 50 csomó kender, 20 akó kád, 10 szál deszka, 10 kácsa és konyhába való minden eszköz	19	32
	<hr/>	
Summa	113	48

(4)

381 Diós István

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 2 5/8 jobbágytelek, 4 fossor szőlő, 1/8 szilvás, 1/3 szárazmalom, 27 nagy lábas jószág, 9 sertés, 100 juh. Első osztályba sorolt háza a Temető utcában állt 9/16 beltelken.)

2 ház, 2 kamara, 2 Istálló 2 s. v. sertés ól, Tyúk ól és Esztrenga	230	
20 köből tiszta búza á 2 f 16 xr	45	20
18 köből árpa á 1 f	18	
10 font háj a x 12	2	
16 sajt a x 17	4	32
7 icze vaj a x 17	1	59
65 akó üres hordó a x 12	13	
1 Ponyva	2	
2 pár új csizma	3	24
30 kátsa	3	30
Kender, Fazekak, Tálak, Tányérok és egyéb eszközök	10	
	<hr/>	
Summa	333	45

(5)

370 Király József

(Házasszellér. Gazdasága: 2 nagy lábas jószág. Második osztályba sorolt háza 4/8 telken állt.)

2 szoba, Bót, Istálló s. v. sertés ól és kotsi szín	150
5 köből árpa és zab	5
2 sertés	20
2 Borju	10
50 akó üres hordó a x 12	10
Bótbéli Portéka	50
1 $\frac{1}{2}$ véka kender mag	1 30
1 Nyereg Szerszám	10
2 Hám 1 gyeplű	3
Apró cseprő eszközök	15
Summa	274 30

(6)

375 Szabó György

(Házasszellér. Gazdasága: 4 fossor szőlő, 5 nagy lábas jószág. Második osztályba sorolt háza 4/8 telken állt.)

2 Szoba, kamara, Istálló, s. v. sertés ól, Tyúk ól, kukoriczás kas	170
2 köből búza a 2 f	4
1 köből árpa a 1 f	1
8 kenyér	1 12
35 font szalonna a x 9	5 15
Élés Láda benne levő Lencse, borsó, Kása és Palaczkok	3
1 Láda, a melyben volt selyem és pamut ruha	30
2 Láda tele feje ruhával	10
32 vontató széna	32
65 mázsa Dohány a f 3 x 32	227 30
40 mázsa Dohány a 3 f	120
122 akó Borhoz való üres edény a x 12	24 24
8 Désa a x 9	1 12
1 Réz üst	4 18
2 vas Lábas serpenyő	1 12
1 Petsenye alá való Konyhába való egyéb apró cseprő eszközök	20
70 fenyő Deszka a x 16	11 12
2 szál fenyő gerenda	2
11 oszlopnak való Tölgyfa a x 27	3 7
40 szál horogfa	4 32
12 Tölgy fa gerenda	3 24
12 fűzfa oszlop	42
8 szál fűzfa horogfa	1 8
1 s. v. sertés	3
13 Kátsa és 50 Tyúk	6 31
1 Lajblinak való Selyem matéria béllésivel	3 42
Summa	694 57

(7)

486 Simoni István

(Házasszellér. Gazdasága: 3 jugerum szántó, 3 fossor szőlő, 2 borjú. Második osztályba sorolt háza a Hold utcában 2/8 beltelken állt.)

1 ház kamarástul, Istálló, Szin s. v. sertés ól, Tyúk ól	180
1 köből búza	2
8 köből árpa	8
105 akó üres hordó a x 12	21
50 fenyő deszka	8
Malomhoz való fák, oszlopok	10
Ruhák, házi és konyhába való eszközök	40
30 egész Sufferd in parate	380
Summa	649

(8)

376 Fekete István

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 4/8 jobbágytelek, 2 fossor szőlő, 1/8 szilvás, 5 káposztás, 6 nagy lábasjóság. Második osztályba sorolt háza a Temető vagy Csapó utcában 4/8 beltelken állt.)

1 ház, kamara, Istálló, 3. s. v Sertés ól, és Tyúk ól	100
10 köből búza	20
11 köből árpa	11
4 köből zab	4
1 véka Lencse, borsó	1
35 akó üres hordó a x 12	7
4 Sák 17 xr	1 8
1 Derékally és 2 pórna	5 50
1 1/2 köből Liszt	3 24
1 Tepszi	1
1 Szíjj és 1 Kender hám	1
1 Eke	1 25
Konyha béli és házbéli apró cseprő eszköz	10
Summa	166 47

(9)

344 Diós János

(Telkes jobbágy. Gazdasága: két és fél jobbágytelek, 1 fossor szőlő, 1/8 szilvás, 13 nagy lábas jóság, 5 sertés, 100 juh. Első osztályba sorolt háza 5/8-os beltelken állt.)

2 ház, 3 kamara, 2 s. v. sertés ól	250
15 köből árpa és zab	15
28 akó üres hordó	5 36
1 ágyra való Tarka ponyva	1 21
1 nyeregbe való szerszám	3 30
180 kéve gyékény ab l f 25	2 33
40 Szalonna a x 12	6
8 itze vaj a x 17	2 16
Konyhai eszköz	3
Summa	289 16

(10)

463 Gyula István

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 2 jobbágytelek, 3 fossor szőlő, 1/8 szilvás, 4 káposztás, 1 dohányföld, 24 nagy lábas jószág, 4 sertés, 40 juh. Első osztályba sorolt háza a Hold utcában 5/8-os beltelken állt.)

1 ház, 2 Kamara, 2 Istálló, 3 s. v. sertés ól, 2 Tyúk ól	200
35 köből búza a 2 f	70
40 köből árpa	40
20 köből zab	20
2 véka kender mag	2
7 itze vaj x 17	1 59
8 Sajt x 17	2 16
104 akó üres edény a x 12	20 48
16 zsák a x17	4 32
1 ökör után való szán	4
1 Ló után való szán	1
4 új kerék	4
Házi és konyhai eszközök	20
2 Szij kantár	3
1 gyeplő	3 7
300 kéve gyékény	4 15
16 Lúd a x 12	3 12
50 Tyúk a x 6	5
2 Vontató Kötél	2
Summa	418 9

(11)

462 Igaz András

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 4 jobbágytelek, 3 fossor szőlő, 2 dohányföld, 30 nagy lábas jószág, 10 sertés, 140 juh. Első osztályba sorolt háza 5/8-os beltelken állt.)

2 ház, a kamara, a Istálló 2 s. v. sertés ól, 2 Tyúk ól	230
10 köből búza	20
15 köből árpa	15
20 köből zab	20
10 font háj a x 12	2
20 sajt a x 17	5 40
50 akó üres hordók a x 12	10
3 Életes kas	7
1 Suba	3
3 Nyoszolya	6
Ház és konyhabéli eszközök	15
8 Kácsa a x 7	56
50 Tyúk a x 6	5
Summa	339 36

(12)

379 Kádár Dániel

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 1 4/8 jobbágytelek, 4 fossor szőlő, 14 nagy lábas jószág. Első osztályba sorolt háza 3/8 beltelken állt.)

2 ház, 3 kamara, 2 Istálló 2 s. v. sertés ól	160
30 köből búza	60
15 k. árpa	15
15 k. zab	15
1 Ponyva	4

5 Zsák 17 x	1 25
1 Véka Paszur	1
1 Véka Lentse	1
2 Véka kender mag	1 30
3 Désa	54
3 Tekenő	51
1 Bor Sutu	10
3 Pár csizma új	6
2 Pár viseltes csizma	2
1 Kása daráló és küli	4
1 Só daráló	3
2 Nyoszolya	3
2 Nadrág	4
8 Máza dohány	24
2 Kocsi	16 30
420 kéve gyékény ab 1 f x 25	5 57
2 Járom Téslástul	1 8
1 Suba	3
1 Szűr	34
2 Vontató kötél	1 30
96 akó Boros edény a x 12	19 12
12 Tyúk a x 6	1 12
Summa	365 43

(13)

371 Sinka György

(Házaz zsellér. Gazdasága: 6 jugerum szántó, 4 kaszás rét, 1 1/2 káposztás, 1 fossor szőlő, 5 nagy lábas jószág. Háza második osztályba sorolva.)

1 ház, 1 kamara, 1 Istálló 1 s. v. sertés ól	40
10 köből búza	20
4 köből árpa	4
4 köből zab	4
12 font Szalonna a x 9	1 48
3 $\frac{1}{2}$ font Háj a x 12	42
2 Derékaly	5 6
4 Párna	5 40
3 Lepedő	2 42
2 Tarka ponyva új	2 42
1 Viseltes tarka ponyva	41
1 Szekérre való ponyva	2
12 Zsák a x 17	3 24
31 akó üres hordó a x 12	6 12
Házi és konyhai eszköz	4
Summa	102 57

(14)

380 Kováts Ferencz

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 1 jobbágytelek, 2 fossor szőlő, 1/8 szilvás. Első osztályba sorolt háza 2/8 belteleken állt.)

1 ház, 1 kamara, 2 Istálló, 1 s. v. sertés ól, 2 Tyúk ól, 1 Szín	130
10 köből Búza	20
15 Köből Árpa	15
1 Egész Szalonna	8

20 font Szalonna a x 12	4
1 Véka Lentse	1
3 Véka Len mag	2 17
45 akó üres hordó a x 12	9
2 Párna tollal teli	3
2 Lepedő	2 6
60 Véka Kukoritza	8
40 Pászma fonal zsáknak való	3
1 Kék Posztó mente	6
3 Szita	36
25 Kácsa a x 7	2 55
3 icze vaj	51
1 Lúgzó Désa	24
6 Korsó	18
8 ökör után való készség, úgy mint annyi járom és Tesla, eke szerszámmal	5 6
4 Tekenő	1 45
Summa	223 16

(15)

382 Baranyi János

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 6/8 jobbágytelek, 2 fossor szőlő, 11 nagy lábas jószág. Második osztályba sorolt háza a Temető utcában állt.)

1 ház, 1 kamara, 1 Istálló, 2 ól,	
1 Tyúk ól, 1 Szín	100
21 köből búza	42
21 Köből árpa, zab	21
12 font háj a x 12	2 24
16 akó üres hordó a x 17	3 12
1 pár csizma	1 25
1 Nadrág	1 8
Házi és konyhai eszköz	12
1 Eke és egy Talyiga	2 50
1 Ló után való Szán	1 8
550 Kéve gyékény	7 47 1/2
1 Élés kas	2
1 kotsi kas	1
15 Tyúk a x 6	1 30
Summa	199 24 1/2

(16)

383 Turi Varga János

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 1 jobbágytelek, 3 fossor szőlő, 1 dohányföld, 11 nagy lábas jószág, 5 sertés, 37 juh. Második osztályba sorolt háza 9/16 beltelken állt.)

1 Ház, 2 Kamara, 1 Istálló, 1 s. v. sertés ól	100
6 köből árpa	6
1 Véka Lentse	1
4 akó üres hordó a x 12	48
Házi és konyhába való eszközök	8
6 szál deszka	45 1/2
Summa	116 33 1/2

(17)

485 Baranyi István

(Telkes jobbággy. Gazdasága: 4/8 jobbágytelek, 3 fossor szőlő, 1/8 szilvás, 3 káposztásföld, 3 nagy lábas jószág. Első osztályba sorolt háza 5/16 beltelken állt.)

1 ház, kamara, 1 Istálló, 1 szin	
2 Tyúk ól, 1 s. v. sertés ól	120
4 Köből Liszt a f x 40	10 40
3 Köből Búza	6
4 Köből árpa	4
7 Köből zab	7
6 font Szalonna a x 9	54
50 akó üres hordó a x 17	10
Konyhába való eszköz	6
6 pár feje ruha	9
1 Suba	2
3 pár új csizma	5 42
7 Zsák	1 59
Summa	183 15

(18)

460 Öreg Jó János

(Telkes jobbággy. Gazdasága: 4 jobbágytelek, 5 fossor szőlő, 1/8 szilvás, 5 káposztásföld 32 nagy lábas jószág, 5 sertés, 100 juh. Első osztályba sorolt háza 9/16 beltelken állt.)

1 ház, 2 Kamara, 1 Istálló, 2 s. v.	
Sertés ól, 2 Tyúk ól, 1 Szin, 1 esztrenga	180
35 köből búza	70
7 köből árpa 3 zab	10
30 itze vaj a x 17	8 30
60 Sajt a x 17	17
100 akó üres boros edény a x 12	20
50 szál deszka	8
6 Véka Lentse	6
3 Véka Borsó	3
6 véka aszalt meggy	6
Házbéli készület, úgymint Paplan, feje ruha, vászon, kender, azonkívül konyhábéli eszközök	50
1 Bor Sutu	12
1 Száraz Malom	300
700 kéve gyékény	9 55
Summa	700 25

(19)

480 Varga Sámuel

(Telkes jobbággy. Gazdasága: 1 jobbágytelek, 12 nagy lábas jószág, 1 sertés, 30 juh.)

1 ház, 1 kamara, 1 Istálló, 2 ól	90
1 köből búza	2
5 köből árpa és zab	5
11 akó hordó a x 12	2 12
45 font szalonna	6 45
10 font háj a x 12	2
1 Lasnak	1 8
1 Pokrósz	1 21
3 Lepedő	4 3
1 Lepedő	3

6 pár fejér ruha	9
2 új kankó	3 18
4 icze vaj a x 17	1 8
6 Sajt a x 17	1 42
10 szál deszka a x 16	1 36
2 kotsi kerék	1 8
1 Eke	1 25
3 darab Tölgyfa	51
2 Bárány bür	1
1 Véka Lentse	1
1 Véka aszalt meggy	1
40 kita kender	3
1 Szita és 1 rosta	1
12 kátsa a x 7	1 24
20 Tyúk a x 6	2
Summa	148 1

(20)

461 Királyi Sándor

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 1 6/8 jobbágytelek, 5 fossor szőlő, 14 nagy lábas jószág. Első osztályba sorolt háza 7/16 belteleken állt.)

2 Ház, 2 kamara, 1 Istálló 2 s. v. sertés ól,	
1 Tyúk ól, 1 Szin	160
25 köből zab	25
10 köből árpa	10
20 itze vaj	5 40
12 sajt	3 24
100 akóra való üres hordó	20
150 darab Somfa Malomhoz való	3
1 Ruha Láda	6
70 pászma fonal	11 5
2 véka aszalt gyümölcs ládával együtt	2 8
1 véka len mag	1
1 véka lentse	1
Malomhoz való mók	2
1 Szúnyog háló	9
2 ökör szekérbe való kerék	2
3 tengely fa a xr 9	27
1 forgó gombolyító	1
1 ponyva	1
1 hombárra való oszlopok és gerendák	6
1 boglya széna	6
300 kéve gyékény	4 15
Házbéli és konyhabéli eszközök	20
13 Rutza	1 31
50 Tyúk	5
3 kötés kender	3
Summa	309 30

(21)

484 Varga György

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 1 jobbágytelek, 1/8 szilvás, 14 nagy lábas jószág, 1 sertés. Második osztályba sorolt háza a Hold utcában 2/8 belteleken állt.)

1 ház, 2 kamara, 1 Istálló 1 s. v. sertés ól,	
1 Tyúk ól, 1 lúd ól	30
30 köből búza	60
20 köből árpa	20

6 köből zab	6
12 font Szalonna a 9 x	1 48
12 font háj a 12 x	2 24
55 akó üres hordó	11
1 új ponyva szekérre való	6
3 dézsa	54
5 zsák a xr 19	1 25
2 Kankó	1 30
1 új Süveg	1
4 pár csizma viseltes	4
1 Nyereg szerszám	3
6 Kotsi Széna	3
10 Tyúk	1
2 1/2 véka paszuly	2 30
1 párna	1 25
Ház és konyha béli eszközök	12
1 eke Talyigástul	2 50
2 kotsi kerék	1 30
2 kotsi oldal új	1
Summa	194 16

(22)

377 Jó Mihály

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 1 4/8 jobbágytelek, 3 fossor szőlő, 2 káposztás, 12 nagy lábas jószág. Első osztályba sorolt háza a Temető utcában 9/16 beltelken állt.)

2 ház, 1 Kamra, 1 Sütőház, 2 Istálló, 2 s. v. disznó ól, 1 Tyúk ól	260
29 köből búza	58
16 köből árpa	16
12 köből zab	12
3 véka lentse	3
2 véka borsó	2
2 véka len mag	1 30
96 akó üres hordó és kád	19 12
32 mázsa dohány a f 3	96
45 Tyúk a xr 6	4 30
2 Süveg új	2
150 kéve gyékény	2 7 1/2
Oszlopok, deszkák	9
Házban levő ruházatra való és más eszközök, úgy konyha beliek	128 23
Summa	613 42 1/2

özv. Veres Ferenczné

(Házatlan zsellér.)

2 köből búza	4
2 zsák a 17 xr	34
3 serpenyő	55
1 Űst	1 25
21 akó üres hordó a 12 xr	4 12
1/2 véka paszuly	30
Azon kívül Király József, aki hasonlóképpen megégett levő apró cseprő eszközök	10
Summa	21 36

(23)

464 H Kováts János

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 2/8 jobbágytelek, 3 nagy lábas jószág. Második osztályba sorolt háza a Hold utcában 2/8-os belteleken állt.)

1 ház, 1 kamara, 1 Istálló, 2 s. v. sertés ól 1 Tyúk ól	50
8 köből búza	16
4 köből árpa	4
50 akó üres hordó	10
1 Vontató kötél	1 20
3 kotsi kötő kötél	1
2 Mázsa dohány	6
15 Tyúk	1 30
Ház és Konyhabeli eszközök	10
Summa	88 20

(24)

469 Lórintz Andrásné

(Házasszeller. Gazdasága: 8 jugerum szántó, 5 kaszás rét, 1 1/2 fossor szőlő, 3 nagy lábas jószág. Második osztályba sorolt háza a Hold utcában állt.)

1 ház, 1 kamara, 1 Istálló, 2 s. v. sertés ól, 1 Tyúk ól	40
3 köből árpa	3
4 köből zab	4
18 akó üres hordó a xr 12	3 36
Kender	1 15
1 Véka kender mag	45
Ház és konyha beli eszközök	3
1 kotsi	8
Summa	63 36

(25)

483 Biró Mihály

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 2/8 jobbágytelek, 2 fossor szőlő, 3 nagy lábas jószág. Harmadik osztályba sorolt háza Hold utcában 2/8-os belteleken állt.)

1 ház, 1 kamra, 1 Istálló, 1 s. v. sertés ól	25
5 köből búza a f 2	10
5 köből zab a f 1	5
34 akó üres hordó a xr 12	6 48
Ház és konyhabeli eszközök	6
16 Tyúk a 6 xr	1 36
Summa	54 24

(26)

479 Szilágyi Mihály

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 6/8 jobbágytelek, 2 nagy lábas jószág.)

1 ház, 1 kamara	39
2 Új hám	1 8
10 Tyúk a xr 6	1
1 eke	1 42
1 új Talyitska	34
Summa	43 24

(27)

482 Kováts Nagy István

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 1 jobbágytelek, 3 fossor szőlő, 2 káposztás, 11 nagy lábas jószág, 20 juh. Első osztályba sorolt háza a Hold utcában 5/16 beltelken állt.)

1 ház, 2 kamara, 2 Istálló, 2 s. v. sertés ól,	
2 Tyúk ól, 1 esztrenga	80
20 köből búza	40
10 köből árpa és 2 köből zab	12
5 font Szalonna a xr 9	45
8 font háj 12 xr	1 36
60 akó üres hordó a 12 xr	12
1 ponyva székérre való	2
1 paplan és egy szúnyog háló	3 30
Ház és konyhabeli eszközök	4
2 kerék	1
1 ló után való szán	2
1 Talyitska	34
1 hízó Süldő	2
20 Tyúk a 6 xr	2
Summa	163 25

(28)

477 Jámbor Gergely

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 2/8 jobbágytelek, 1 fossor szőlő, 1/8 szilvás, 6 nagy lábas jószág. Harmadik osztályba sorolt háza a Hold utcában 2/8 beltelken állt.)

1 ház, kamara, 1 Istálló, 1 Tyúk ól	30
5 köből búza a f 2	10
4 köből árpa a f 1	4
3 font szalonna a xr 9	27
1 itze vaj	17
19 akó üres hordó a xr 12	3 48
1 hambár deszkás egy kas hambár	3
8 köből kukoritza vékája 8 xr	4 16
1 kas	1
2 új süveg	2 8
Kender	1 15
1 kisebb ponyva	1 21
5 zsák a xr 17	1 25
Ház és konyhabeli eszközök	4
Summa	63 9
6 mázsa dohány	18
Summa	81 9

(29)

475 Veres István

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 5/8 jobbágytelek, 2 fossor szőlő, 1/8 szilvás, 6 nagy lábas jószág, 1 sertés, 28 juh. Második osztályba sorolt háza a Hold utcában 5/16 beltelken állt.)

1 ház, 1 kamara, 1 Istálló és 1 esztrenga	50
13 köből búza a f 2	26
14 köből árpa a f 1	14
6 köből zab a f 1	6
15 itze vaj a xr 17	4 15
12 sajt a xr 17	3 24

1 véka paszuly	1
1 véka lentse	1
2 véka aszalt meggy	2
1 csomó kender	1
44 akó üres hordó xr 12	8 48
2 Nadrág viseltes	1
2 pár csizma	2 50
Apró cseprő ház és konyhabeli eszközök	1
2 kerék	1
2 tengel	1
Summa	<u>124 17</u>

(30)

472 Halasi János

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 4/8 jobbágytelek, 2 fossor szőlő, 2/8 szilvás, 1 káposztás, 4 nagy lábas jószág. Háza második osztályba sorolva a Hold utcában 2/8 beltelken állt.)

1 ház, kamara, 1 Istálló 2 s. v. sertés ól,	
1 Tyúk ól	30
12 köből árpa a f 1	12
8 köből zab a f 1	8
2 köből köles	2
20 akó üres hordó a xr 12	4
2 életes kas	3 34
11 zsák a 17 xr	7 7
1 kisebb ponyva	1 48
1 eke talyigástol	2 50
1 ló után való szán	1
200 kéve töretlen	5
1 Pányva kötél szörbül	45
1 Vontató kötél	1 30
1 kötél	17
1 Nyereg szerszám pokrótzustul	4
Házi és konyhabeli eszközök	1 12
30 rudas széna	2
Summa	<u>83 3</u>

(31)

476 Erdelyi János

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 2/8 jobbágytelek, 2 fossor szőlő, 2 nagy lábas jószág. Harmadik osztályba sorolt háza a Hold utcában 2/8 beltelken állt.)

1 Ház, 1 Kamara, 1 Istálló, 1 s. v. sertés ól,	
1 Tyúk ól	43
5 köből árpa	5
10 akó üres hordó a 12 xr	2
10 szál deszka	1 36
2 Új Süveg	1 42
1 Kankó	34
1 Nyereg szerszám	6
3 Nyoszolya	3 24
1 Asztal két paddal	1 19
1 Ponyva	17
2 Villa, 1 kasza nyelestül	42
Házi és konyhabeli eszközök	3
1 Véka paszuly, 1 véka meggy	2
6 Tyúk a 6 xr	36
Summa	<u>71 10</u>

(32)

469 Öreg Nagy István

(Házaz zsellér. Gazdaságában 1 sertés. Első osztályba sorolt háza a Hold utcában 4/8-os beltelken állt.)

1 ház, 2 Kamara, 1 Istálló, 3 s. v. sertés ól,	
1 Tyúk ól	50
12 köből búza	24
12 köből árpa	12
4 köből zab	4
2 kenyér	18
20 akó boros üres edény a 12 xr	4
Házi és konyhai eszközök	12
26 zsák a 17 xr	7 22
9 Tyúk a 6 xr	54
1 Ponyva	1 8
1 Vasas veder	1
Summa	116 42

(33)

478 Pap János

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 4/8 jobbágytelek, 1 fossor szőlő, 3 nagy lábas jószág. Harmadik osztályba sorolt háza a Hold utcában 2/16-os beltelken állt.)

1 ház, 1 kamara, 2 Istálló, 2 ól	40
2 köből búza	4
6 köből árpa, zab	6
20 akó edény a 17 xr	4
Eke szerszám	51
Házi és konyhai eszköz	4
30 Tyúk a 6 xr	3
6 zsák a 14 xr	1 42
2 pár fejér ruha	3
Summa	66 33

(34)

467 Kardos Péter

(Házaz zsellér. Harmadik osztályba sorolt háza 2/8-os beltelken állt.)

1 ház	20
Házi és konyhai eszköz	2
Summa	22

(35)

442 Körösi István

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 7/8 jobbágytelek, 1 dohány föld, 2 nagy lábas jószág. Harmadik osztályba sorolt háza a Csapó utcában 1/8-os beltelken állt.)

1 ház, 1 kamara, 1 Istálló, 2 s. v. sertés ól,	
1 Tyúk ól, 2 Szín	40
20 köből kukorítza a 32 xr	10 40
3 Fűrész	2 30
30 akó üres hordó xr 12	6
Pintér mesterséghez való szerszám	4
25 Tyúk a 6 xr	2 30
1 Szövőszék	4
1 Eke Taliga	2 50
1 Talitska	50
Summa	72

(36)

440 Grézi János

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 1 jobbágytelek, 1 fossor szőlő, 2 káposztás föld, 13 nagy lábas jószág. Második osztályba sorolt háza a Csapó utcában 2/8-os beltelken állt.)

1 ház, 1 kamara, 1 Istálló, 1 szín,	
2 sertés ól, 1 Tyúk ól	60
15 köből búza	30
Búzas kas	2
12 köből árpa, 3 köből zab	15
13 akó üres edény a 12 xr	2 36
1 lepedő	1 3
5 Zsák a 17 xr	1 25
56 rudas széna	2 48
3 járom és 3 tésla	1 42
1 Ló Szán	2
8 ótska kerék	4
200 kéve gyékény	2 50
2 szál deszka	19
1 Talitska	1
47 Tyúk a 6 xr	4 42
Summa	131 25

(37)

1051 Kusz János

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 1 4/8 jobbágytelek, 1 fossor szőlő, 21 nagy lábas jószág, 30 juh. Első osztályba sorolt háza a Temető utcában 3/8-os beltelken állt.)

1 ház, 1 kamara, 1 Istálló, 1 Szín, 2 s. v.	
Sertés ól, 1 Tyúk ól, 1 sövénybül font hambár	80
14 köből búza	28
1 köből árpa	1
1 köből köles	1
8 zsák a 17 xr	2 16
2 véka Len-mag	2
1 véka Kendermag	1
12 font Szalonna a 9 xr	1 48
8 itze vaj a 17 xr	2 16
23 sajt a 17 xr	6 31
1 ökör Borjú	5
Házbéli és Konyhai eszköz	20
2 Nyoszolya	3
1 Asztal	2
2 Pad	1 30
300 kéve gyékény	4 15
1 kazal széna	10
33 akó boros edény a 12 xr	6 32
Summa	178 8

(38)

471 Nagy János

Házasszellér. Gazdasága: 1/8 szilvás, 1 dohányföld, 1 sertés. Második osztályba sorolt háza (3/8-os beltelken állt.)

1 ház, 2 s. v. sertés ól, 1 Tyúk ól,	
1 Búzas kas	40
2 köből búza	4
3 köből árpa	3

2 $\frac{1}{2}$ köböl zab	2 30
1 véka köles	15
1 véka kendermag	1
véka Lenmag	30
9 zsák a 17 xr	2 33
1 Dagasztó tekenő	34
1 Bótső	34
1 Törő	15
2 darab Tölgy fa	1
2 Szelemen ágas	51
6 Tyúk a 6 xr	36
1 Kasza nyelestül	30
1 fa villa	6
Summa	58 14

(39)

378 Kováts István

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 2 jobbágytelek, 6 fossor szőlő, 4 káposztás föld, 22 nagy lábas jószág, 4 sertés, 110 juh. Első osztályba sorolt háza a Hold utcában 11/16-os beltelken állt.)

2 ház, 1 kamara, 1 Istálló, 2 s. v. sertés és Tyúk ól, esztrenga és Szín	150
4 köböl búza a 2 f	8
2 köböl köles a 1 f	2
15 zsák a 17 xr	4 15
1 Ponyva szekérre való	6
130 akó üres hordó a 12 xr	26
1 Sajtó	15
1 Hambár	12
20 Katsa a 7 xr	2 20
40 Tyúk a 6 xr	4
6 köböl kender és len mag	24
2 köböl aszalt meggy	8
30 sajt a 11 xr	8 30
6 pár csizma	9
40 szál deszka	6 24
1 eke és Talyiga	2 50
1 Szekér Széna	1
Ház és konyhabeli eszközök	10
Summa	299 19

(40)

490 Inantsi József

(Házás zsellér. Gazdasága: 3 jugerum szántó, 2 kaszás rét, 1/8 szilvás, 1 dohány föld, 6 fossor szőlő. Második osztályba sorolt háza a Temető utcában 5/8-os beltelken állt.)

Kész pénz	550
1 ház, 1 kamara, 1 Istálló, 2 s. v. sertés 1 Tyúk ól	130
5 köböl búza	10
15 köböl árpa	15
5 köböl zab	5
4 köböl korpa	1 20
4 ponyva	19
75 akó üres hordó a 12 xr	15
1 búzás kas	2 16
50 Szál deszka	8
5 tengelyfa	45

60 Tyúk a 6 xr	6
1 Sutu	12
Ház és konyhabéli eszközök	20
5 darab palints 24 xr	2
1 Nyereg szerszám	5
Kender	5
Vászony vékony és vastag	10
1 Pálinka főző kazány	15
15 pár fehér ruha ab 1 f 30 xr	22 30
Az ágybéli eszköz	20
Asszonyi ruha ládástul	60
Két akó etzet a 5 f	10
Épületre való fa	5
1 köből aszalt gyümölcs	4
Summa	952 51

Lábas Nagy Mihályné

(Zsellér.)

40 akóra való hordó 12 xr	8
6 szál deszka	57 ½
Konyhabéli eszköz	4
Summa	12 57 ½

(41)

489 Oláh Mihály

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 2 jobbágytelek, 5 fossor szőlő, 1/8 szilvás, 24 nagy lábas jószág, 2 sertés, 67 juh. Második osztályba sorolt háza a Temető utcában 5/16-os beltelken állt.)

2 ház, 2 kamara, 2 szín, 1 Esztrenga, 1 Tehén akol, 2 s. v. sertés ól, 2 Tyúk ól, 200 köblös hambár	150
15 köből búza	30
20 köből árpa	20
8 köből zab	8
1 köből Lentse	4
2 véka Borsó, 1 véka Paszuly	3
25 zsák a x 17	7 5
3 ponyva	18
3 itze vaj a x 17	51
9 sajt a x 17	2 33
210 akó boros üres edény a x 12	42
1 Bor Sajtó	12
1 Pálinka főző kazány csüves hordóval	19
1 Só-Daráló	2
4 Szekér kerék	4
1 Vasas kotsi allya	10
20 fenyő Deszka	3 12
2 Cseber	1
2 Désa	30
3 nagy Tekenyő	1 59
4 kis Tekenyő	1
3 Veder	54
6 Láda tele ruhával	120
1 Armárium tele férfi ruhával	100
1 Pohár-Szék	30
Házi és konyhabéli eszköz	10
30 Tyúk a x 6	3
1 fa villa	5
6 pár csizma	7
Summa	611 9

(42)

365 János Kovátsné

(Házasszellér. Gazdasága: 25 jegerum szántó, 30 kaszás rét, 1 fossor szőlő, 15 nagy lábass jóság. Első osztályba sorolt háza Nagyhíd utcában, a híd mellett állt.)

1 ház, 1 kamara, 1 s. v. sertés ól	100
15 köből búza	30
55 akó üres hordó a 12 x	11
11 Derékalj a 4 f	44
17 Párna a 2 f	34
12 Lepedő a 3 f	36
1 Paplan	7
1 Dunyha	6
1 Pokrótz	1 8
9 Abrosz a 2	18
10 darab párnahajnak való varrás	15
Három fél vég Baja vászon	20
1 Ezüstel elegyes Selyem öv	8
1 Réz gombos dolmán	2
34 rőf hetes vászon a xr 7	3 58
38 rőf tizenhárom a x 12	7 36
47 rőf tízes vászon ab 8 xr	6 15
25 rőf Pamutos Szélű vászon a x 15	6 15
10 rőf Kender Vászon a x 8	1 20
15 rőf Szősz Vászon a x 7	1 45
1 Róka-torkos asszony mente Arany Paszomántokkal	40
1 Rókás asszony Mente Aranyos Sinorral, Aranyos rántzraválóval	20
1 Rókás férfi Mente	10
1 Matska bőrrel prémezett Mente	8
1 Leánynak való mente	5
1 kis Leánynak való Mente	3
1 Világos kék rókás férfi mente	6
5 Szita	1 37
3 Rosta	51
3 Vas Gereben	2 45
3 pár új csizma	6
40 font háj a 12 x	8
2 $\frac{1}{2}$ font Szalonna	15
1 Szederjes Anglia Posztó Szoknya	10
1 Zöld Kamelót Szoknya	12
2 Egész rása Szoknya	8
4 Pár új fejtér ruha	6
3 Buja vászon Ingvállak	4 16
9 Törülköző Kendő a 15 x	2 15
10 Szakasztó ruha 9xr	1
8 rőf Pamutos rúdra való ruha	2
4 Láda	6
1 Szekrény	1
1 Armárium kettős ajtóval	3
8 itze vaj a x 17	2 16
2 egész Véka a x 17	34
2 réz Űst	8
1 Bádóg Lámpás	30
Konyhabéli eszköz	12
6 Kátsa a 7 xr	42
2 Nadrág	3
1 Posztó Lájtbli	2
1 Viseltes Lájtbli	51

3 Pár Csizmának való kikészített bőr,	
hozzá való talppal	4 30
3 pár bocskor a x 15	45
4 Tekenő ax 12	48
10 icze Só a 3 x	30
	<hr/>
Summa	585 58

(43)

439 Szilágyi István

(Házasszellér. Harmadik osztályba sorolt háza a Temető utcában 1/8-os beltelken állt.)

2 ház, 1 kamara, 2 s. v. sertés ól	70
2 köből búza	4
6 zsák a x 17	1 42
300 Korsó a x 3	15
5 Tál	15
2 Kar Szék	48
5 Fazék	10
5 Kátsa a x 7	35
	<hr/>
	92 30

Nagy Andrásné

(Zsellér.)

1 Derékaly, 2 Párna, 1 Ponyva, 1 Lepedő	6
1 Menté	8
4 Kikészített Bárány bőr	1 42
1 pár csizma	1 15
2 Puszli	2
5 zsák	1
1 Viseltes Kankó	24
4 Pár fehér ruha	6
1 Mosó Tekenyő	17
1 Sütő Tekenyő	24
	<hr/>
Summa	27 2

(44)

319 Szűts Mihály

(Házasszellér. Gazdasága: 2 dohány föld, szűcs mester, innen a ragadvány neve, hivatalos neve Asztalos Mihály. Második osztályba sorolt háza 4/8-os beltelken állt.)

1 ház, 1 kamara, 1 Istálló színnel együtt,	
1 s. v. sertés ól	50
4 csávás kád	5
80 Bárány bőr	24
10 akó boros hordó a 12 xr	2
60 kéve ázott kender a x $1\frac{1}{2}$	1 30
2 kerék	1 30
1 Désa	9
1 Fejő	4
20 darab épületnek való fa	1
	<hr/>
Summa	85 13

(45)

468 Kerekes János

(Házasszellér. Uradalmi halász. Háza harmadik osztályba sorolt.)

1 ház, 1 kamara	40
2 köből árpa	2
3 mázsa Dohány a 3 f	9
1 Gabonás Kas	2
4 szál fenyő deszka	37
1 Suba	2
16 Tyúk a x 6	1 36
7 Kátsa a x 7	49
Konyhabeli eszköz	1
Summa	59 2

(46)

441 Nyúzó András

(Házasszellér. Gazdasága: 4 jugerum szántó, 3 kaszás rét, 5 káposztás föld, 1 dohány föld, 7 fossor szőlő. Háza második osztályba sorolt.)

1 ház, 1 kamara, 2 Istálló, 1 s. v. sertés	
1 Tyúk ól	50
6 köből búza	12
4 köből árpa	4
3 zsák a x 17	51
4 akó üres hordó a x 12	48
6 font Szalonna a x 9	54
26 Tyúk a x 6	2 36
Házi és konyhabeli eszköz egy ekével és Talyigával	10
Summa	81 09

(47)

444 Jó Sámuel

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 2 4/8 jobbágytelek, 4 fossor szőlő, 1/8 szilvás, 23 nagy lábas jószág, 150 juh. Második osztályba sorolt háza a Hold utcában 4/8-os beltelken állt.)

1 ház, 2 kamara, 1 Istálló, 1 s. v. Sertés ól,	
1 Tyúk ól	80
40 köből búza	80
20 köből árpa	20
12 köből zab	12
5 köből köles	5
Házi, konyhai és kamrabéli eszközök	50
Summa	247

(48)

470 Megyesi János

(Házasszellér. Gazdaságában 1 nagy lábas jószág volt. Második osztályba sorolt háza 5/8-os telken állt.)

2 ház, 1 kamara, 1 s. v. Sertés ól	60
2 $\frac{1}{4}$ köből búza	4 30
3 $\frac{3}{4}$ köből árpa	3 45

9 zsák a x 17	2 33
Ruházat	4 30
1 Sátor Ponyva	1 8
23 Bárány bőr	3 27
26 Katsa a x 7	3 2
50 Tyúk a x 6	5
1 pár fejelés csizma	51
1 Guba	1 8
1 pár ótska Chizma	30
1 Lajbli	24
12 akó hordó a x 12	2 24
40 Tsomó Dohány	40
14 iczés hordó	7
Házi és konyhabéli eszköz	2
Summa	95 59

(49)

466 Oláh János

(Házasszellér. Harmadik osztályba sorolt háza a Temető utcában 2/8-os beltelken állt.)

1 ház	13
2 köből búza	4
1 zsák	17
Házi és konyhabéli eszköz	2
Summa	19 17

(50)

481 Nagy Ferencz

(Telkes jobbágy. Gazdasága: 6/8 jobbágy telek, 2 fossor szőlő, 10 nagy lábas jószág, 3 sertés, 60 juh. Első osztályba sorolt háza a Hold utcában 5/16-os beltelken állt.)

2 ház, 2 kamara, 1 Istálló, 2 s. v. Sertés ól,	
2 Tyúk ól, 1 Szín	80
35 köből búza	70
1 hambár	6
2 véka Lentse	2
1 véka borsó	1
4 véka aszalt meggy	4
10 font háj a x 12	2
45 font Szalonna a x 9	6 45
72 akó hordó és kád ax 12	14 24
4 kerék	2
1 Ló után való Szán	1 30
50 Tyúk a x 6	5
30 Véka kukoritza a x 8	4
1 Nyereg minden készületivel	6
2 Derékaly	5
3 Párna	4 30
1 Paplan	3
1 Szita	27
1 Rosta	30
15 Bárány búr 1 Irha	4 48
Konyhabéli eszköz	10
Summa	232 54

Szilágyi János

(Zsellér. Nagy Ferencz telkes jobbágy zsellérje.)

1 s. v. sertés	4
1 ól	4
1 Búzás kas	4
4 köből búza	8
4 köből árpa	4
3 köből zab	3
6 Pár fejér Ruha	9
200 marok Kender a x 1 $\frac{1}{2}$	5
2 véka aszalt meggy	2
7 zsák a x 17	1 59
1 Kotsira való új Ponyva	4
12 akó hordó a x 12	2 24
100 fő káposzta	3
Summa	54 23

(51)

Turfirtt Márton
Város Kortsmárosa

100 szál deszka	15
2 ól fa	9
200 Abroncs	5
50 Veder	10
25 Vas alá való Veder	3 45
15 Fél vékás mérték a x 8	2
25 Bődöny a 6 xr	2 30
2 véka árpa	30
2 Pár csizma	4 30
1 Falra való Óra	2
Egész konyhabéli eszköz	4
Bor méréshez való edények	3
1 Teknő és 1 Szita	1 21
1 Nyoszolya	2
1 Karszék	30
Kés, Kalán, melly megégett	1
6 csirke a x 3	18
2 Öreg Tyúk	12
1 kakas	6
Summa	66 53

(52)

Apothecarius
Esenpech Kristóf

1 Apothea, 5 Szoba, 2 kamra, 1 konyha, 1 istálló, 1 Szín, 1 Kő Pincze	1 030
Apothecaban mindennemű Medicinákkal és ahoz való réz és vas eszközökkel	2 500
A mellett a Pestről mostan hozatott és Férschlag- őan megégett orvosságok, mellyek árával adós	700
Házi készülétek mindennemű Selyem és más materia Ruhák Ágyak, és Ezüst gombok, csattok, gyűrűk, Petsét Nyomók és egyéb affélék	1 000
Széna, mellynek ára térszen	50
50 köből Árpa	50

30 köből zab	30
3 öl fa	9
1 Loggos Kotsi	20
Kész pénz	240
Summa	5 629

(53)

Város Korcsmája 51 11

(54)

Reformata Ekklésia részéről megégyvén

1 Templom, Torony, abban levő 2 harang,
két Parochiális ház 7 épületekkel és két Iskola
négy épületekkel együtt, a kár számláltatik 6 000

Suma Sumarum 23 728 27
M P Makó Város
Bírái

Sig. Makó die 14. 7^{bris} 781

Per Notarium Petrum Bánffy
item Notarium Stephan Vámosy

GERÄTENVORRAT DER BAUERNWIRTSCHAFTEN IN DER STADT MAKÓ 1781

von
Ferenc Tóth

Im Jahre 1781 hat ein großer Feuerbrand in Makó von den tausend Wohnhäusern fünfzig—d. h. 5% der Häuser — vernichtet. Über die Mobilien und Immobilien ist eine detaillierte Zusammenschreibung gemacht worden, die ein zuverlässiges und differenziertes Bild in einem Zeitabschnitt über die einzelnen Wirtschaften des verbrannten Stadtteiles gibt. Wir haben die Angaben der Zusammenschreibung mit der Methode der historischen Statistik bewertet. Im Zusammenhang mit den einzelnen Haushalten sind auf Grund der Dechanatzusammenschreibungen, Abgabenverzeichnisse und Urbaren Mikrountersuchungen durchgeführt worden.

Die Wirtschaft der Stadt hat — nach den Befreiungskriegen gegen die Türken — am Ende des 18. Jahrhunderts einen Aufschwung erlebt. Der Ackerbau und die Viehzucht standen — auf Grund Benutzung des Bodens — beinahe auf gleicher Stufe. Die grundlegenden landwirtschaftlichen Arbeitsgeräte stehen noch nicht in genügendem Maße zur Verfügung. Jeder vierte Hintersasse und sechszehnter Kleinhäusler hat eine Pflug. Neben dem Weinbau beginnt auch die Entfaltung des Zwiebelanbaus. Die Inventare enthalten sehr wertvolle Angaben über die Geräte der Handwerkerwerkstätte.

Am Ende des 18. Jahrhunderts sind im untersuchten Stadtteil die dregeteilten Wohnhäuser allgemein gewesen. 52% der Hintersassen und 53% der Kleinhäusler hat in solchen Häusern gelebt. Ein Drittel der Hintersassen hat in viergeteilten, ein Sechstel in fünf- oder sechseteilten Häusern gelebt. Diese letzten sind schon 24—30 m lang gewesen. 88% der Hintersassen bzw. 59% der Kleinhäusler hat einen Stall in der Wirtschaft. Die Zusammenschreibung enthält auch im Zusammenhang mit den Möbeln wertvolle Angaben.

Die Ernährung der Makóer ist einfach aber nicht dürftig. Das Schweineschlachten hatte immer eine sehr große Rolle.

Der durchschnittliche Wert der Häuser der Hintersassen ist 114, — Forint, der der Kleinhäusler 75, — Forint gewesen. Die Schaden erlittenen Familien haben bei den Hintersassen 16 Stück, bei den Kleinhäuslern 2 Stück grosses Zuchtvieh bekommen.

71% der Kleinhäusler ist infolge des Feuerbrandes Kleinbauer ohne Haus geworden; die Rechte der Hintersassen haben sich nicht geändert.

ADATOK A PÁLINKAFŐZÉSHEZ ÉS A PÁLINKA FOGYASZTÁSÁHOZ SZEGEDEN ÉS KÖRNYÉKÉN

BÖRCSÖK VINCE

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

TÖRTÉNETI VISSZATEKINTÉS

A pálinkafőzésről már a VII. századtól tudunk. Költséges eljárással készült a drága ital, ezért csak az előkelők fogyasztották. Orvosságként használták és az *élet vize* elnevezéssel illették. Itáliában *Happo Clavicula* a borpárlatot égetett víznek nevezte, Marcus Graecus, Albertus Magnus és Villanova a XIII. században *aqua vitae* néven emlegette. A mediterrán országokban bő termés esetén a gyenge borokból borpárlatot főztek.¹

Vidékünkön a pálinkafőzés és fogyasztás első adatai a XVIII. század elejéről valók. A szegedi *arendás és égettboros kocsmák* kiegészítő jövedelemként növelték a tanács bevételeit. A boros kocsmákért egyenként 25 Ft-ot, az égettboros, tehát a pálinkás kocsmákért az 1740-es években 8 Ft-ot kellett fizetni. A város lakossága a török hódoltság után igen tarka képet mutatott. A magyarok mellett jelentős számban éltek szerbek és németek is Szegeden. A szerbek kedvelték a pálinkát. Nem véletlen, hogy a *Palánkban* 1746-ban összeírt 24 pálinkás kocsmából 22-nek szerb bérlője volt.² Szeged városrészeinek lakossága jól jellemezhető a kocsmák, különösen a pálinkás kocsmák számával. Vezet a Palánk vagy *Belváros*, ahol a szerb népelemek túlsúlya következtében különösen magas volt a pálinkás kocsmák száma. *Felsőváros* polgárosultságával a második helyre szorult. A főleg pásztorokodással és földműveléssel foglalkozó *Alsóváros*on volt a legkevesebb italmérés az 1747—48-as összeírás adatai szerint.

A XVIII. század végén fellendült a pálinkafőzés Szegeden. *Vedres I.* írja 1799-ben: *Égető kazánym tsuró 53.*³

A XIX. sz. közepén jelentős mértékben fejlődött a pálinkafőzés technikája, de a kisüsti pálinkafőzők száma is gyarapodott. Szeged város 1846. évi összeírásai adatai szerint 120 kazány, pálinkaskazány működött az egész közigazgatási területen.⁴

A XIX. sz. harmadik harmadának az elején, 1870-ben Alsótanyán hat pálinkafőzőt vettek számba.⁵

Az égettboros kocsmák számának alakulása Szegeden a XVIII. században⁶

	1746—47	1747—48	1774	1775
Palánk	24	30	18	11
Felsőváros	18	17	6	27
Alsóváros	13	12	6	8

¹ *Soós I.—Rakcsányi L.*, 1935. 53.

² *Tápai Szabó L.*, 1—85. (évszám és oldalszám nélkül)

³ *Vedres I.*, 1799. 3.

⁴ CsmL. Szeged városának 1846/7. összeírásai adatai szerint.

⁵ CsmL. Szeged városának 1870. évi összeírásai alapján. Köszönet illeti Juhász Antalt az adatok rendelkezésünkre bocsátásáért.

⁶ *Tápai Szabó L.*, 1—85. (évszám és oldalszám nélkül)

A három évre szóló egyedárusítási jog megszerzéséért 1880-ban

Boruch Lázár 37 255 Ft.,

Patzauer Miksa és Krausz 39 288 Ft.,

Jankovich Hugó 50 400 Ft.,

Décsi Ferenc és Deutsch Károly 35 525 Ft.,

Milkó Vilmos és Fiai, továbbá Lövinger Salamon 32 150 Ft. évi összeget aján-

lott fel.

A város területén az egyedárusítási jogot három évre a legtöbbet ígérő Jankovich Hugó kapta meg.⁷

Ezzel egyidőben jelennek meg a mértéktelen fogyasztást korlátozó javaslatok. Szabolcs és Bereg megye ajánlja, hogy a pálinkamérések vásár- és ünnepnapokon zárva tartassanak.⁸

Az első világháború előtt és alatt többször kísérleteztek pálinkafőzdek szervezésével. Végül 1918-ban sikerült egy határozatot kikényszeríteni, amely szerint a város körüli feketeföldek igényeinek kielégítésére új, harmadik szeszfőzdet kell felállítani. Szegednek eddig két jelentős szeszfőzdeje volt, Alsótanyán és Szatymazon.⁹

A tanács határozatot hozott, hogy a vámhatárokon beszállított pálinka és egyéb szesz italok után külön vámot kell fizetni.¹⁰ Ez a rendelkezés elsősorban az alsó- és felsőtanyai termelőket sújtotta. A vámhatárokon belül ilyen külön költségek nem merültek fel.

Szabályozták a szeszfőzdek által kérhető díjakat is. Egy mázsa törköly [népünk szókincsében *törkő*] kifőzéséért 35 korona, egy mázsa gyümölcscefréért 45 korona díjat kellett fizetni. A gazdák sokallták a tarifát. Sérelmezték, hogy ezenfelül még 5 koronát is felszámítanak hordók, csöbrök, vasvillák, lapátok használatáért. Az utóbbi öt koronát csak azoktól kérték, akik a kifőzött törkölyt elvitték. Ugyanis ennek öt korona volt az ára, ami éppen fedezte a költségeket. Az 1920. évben 200 gazda vette igénybe a szeszfőzdeket és 56 456 korona volt a város bevétele.¹¹

Az I. világháború után 1922-ben — újabb szeszfőzdek — Nagyszéksóson kettő, Királyhalmon kettő, Ásotthalmon egy — kezdték meg működésüket. Egy 160 literes üst használati díját három koronában állapították meg.¹²

A szeszforgalmi állami adó, az adópótlék és a kazánhasználat 1,93 pengő volt literenként. Egy liter 50 fokos pálinka eladási ára 1.80—2 pengő körül mozgott. Ezért sokan nem főztek ki a törkölyt. Következményeként jelentős gazdasági érték ment veszendőbe, de elmaradt a lakosság téli foglalatossága is.

A városi tanács által kezdeményezett nagyobb kapacitású szeszfőzdek mellett 1918-ig *kiskazánok* is működtek, mind Alsó- mind Felsőtanyán. Pálinkafőző készség sok tanyában volt. Elsősorban a saját szükségletének kielégítését szolgálta, de vállaltak feles főzést is. A nyári konyhát rendezték be, ezért *kazánház*, *kazányosház* neve idős emberektől ma is hallható.¹³ E dolgozat írójának ősei Mórahalom környékén rendszeresen foglalkoztak pálinkafőzéssel. Az eljárás apáról fiúra szállt és kialakították a kisüsti pálinka jóhírnevét. Az első világháború után a kiskazánokat betiltották.

⁷ Csongrád megyei levéltár küzgyűlési jegyzőkönyvei (továbbiakban CsmL kgy. jkv.) 543/1880.

⁸ CsmL kgy. jkv. 587/1908.

⁹ CsmL kgy. jkv. 226/1922.

¹⁰ CsmL kgy. jkv. 16831/1919.

¹¹ CsmL kgy. jkv. 63/1921.

¹² CsmL kgy. jkv. 367/1922.

¹³ CsmL kgy. jkv. 367/1922.

¹³ Vö. Tóth J., 1965., Tóth F., 1979. 8., Gönczi F., 1904. 102., Sebestyén Á., 1977. 53.

A tanácsi iratokból megállapítható, hogy a háború utáni labilis gazdasági helyzetben a pálinkafőzés igénye fokozott mértékben jelentkezett. A pénz devalválódása miatt, mint értékmérő, cserétárgy fontos szerepet töltött be a piaci forgalomban.

HÁZI PÁLINKAFŐZÉS SZÁZADUNKBAN

A pálinkafőzés anyaga

A szőlőfeldolgozás mellékterméke a törköly. A város körüli feketeföldeken, később a homokon is termelték a bort. Adott probléma volt, hogy mi legyen a törkölyel? A szőlőfeldolgozás kezdetleges technikája a pálinkafőzéshez jó minőségű anyagot szolgáltatott. A taposott szőlő törkölyében sok erjedésre való cukor és zamatanyag maradt. A cukortartalom a 20%-ot is megközelíthette.

Szüret után a törkölyt frissen félfenekű, népünk szóhasználata szerint *kancahordóba* taposták bele. A hordót előtte különösebben nem takarították, mert abban a téves hiedelemben éltek, hogy az erjedő törköly úgyis lemarja a szennyeződést, a nedves anyag pedig *mögdagasztalja* az edényt. Pedig a dohos, kékköves hordóban erjesztett törkölyből nem lehet jó pálinkát főzni.

A *sutúból* a törkölyt kivesszik. A *kosár* két oldalát a szorító kapcsok kioldása után leveszik. Ásóval a henger alakban tömören összeállt törkölyt kettévágják és nagykosárba belemorzsolják. Majd hordóba öntik és egyenletes terítés után csizmás lábbal beletapossák. (1. ábra) Amint a hordó megtelt, szalmás sárral letapasztják vagy deszkával lefedik és homokkal leterítik.

A hordót az időjárás viszontagságai ellen védett helyen, gyakran a pince előterében helyezik el. (2. ábra) A korábban érő, szeptember végén szüretelhető kadarka törkölyét már november hónapban ki lehet főzni. Legtöbb pálinkát a taposott, majd egyeztetett szőlő törkölye adja. A kétszer sutult szőlő pálinkája lényegesen kevesebb. A *csigerbor* törkölyét nem főzik ki, közvetlenül takarmánynak használják föl. Baromfiak, disznók és tehének kapják. Mértéktelen adagolás esetén eláll a tehén teje. A szőlőcsoma trágyaként kerül a földbe.

Az első fejtés utáni *söprőt* vidékünkön a kifőzendő törkölyre öntik, de ez a pálinka minőségét nem javítja.

Szilvafákat a *szőlőgarádba* ültették. Rendszertelenül a szőlőben is előfordultak. Nem voltak igényes fajták. A család fogyasztása mellett a piac vette fel a fölösleget. Bő terméskor annyira olcsó volt, hogy a szegedi külső határból, a rossz homokos utakon nem vontatták be.¹⁴ Lekvárt főztek belőle és a többi lecefrézték. Kimagvazták, dézsába öntötték, rongypokróccal letakarták. A szilvماغot a disznóknak adták. A szilva 8—9 nap alatt megerjedt.

Sárgabarackból is jó pálinkát főztek. A fa alá lehullott gyümölcsöt *garabolyokba* összeszedték, megrázták, hogy a homok lehulljon róla. A család nehéz munkára alkalmatlan tagjai, az öregek és a gyerekek *kiputtyogatták* majd dézsába öntötték. A barackot nem válogatták. Az éretlen, zöld szemeket nem tették bele, mert abból úgy sem lesz pálinka. A barack kimagvazása elmaradhatatlan, mert ciánt tartalmaz, és a pára közvetítésével mérge kerül a pálinkába. A cefrét nyáron hűvös helyen tartották. Két hét alatt megerjedt. Az erjedés folyamatosságát zavarta, hogy nem egyszerre készült el. Amint hullott a gyümölcs, úgy szedték össze és kimagvazás után öntötték a többi közé.

¹⁴ Vö. *Ikvai N.*, 1977. 154.

Eperből, (*Morus alba* L.) a malacnevelés olcsó és kiváló takarmányából akkor főztek pálinkát, amikor nyári viharok idején annyi hullott le hogy a jószágok nem bírtak el vele. Vödörkbe szedték és dézsába öntögették. Nagy melegben az érés meggyorsult, ponyvát vagy pokrócot terítettek a fa alá, *epörverő rúddal mögkókányolták* a fa ágait és a ponyva sarkainak összefogásával vödörkbe terelték az eperszemeket. Dézsában erjesztették.¹⁵

Szegeden és környékén ismerték a *dinnyapálinkát*. A túlrett sárgadinnyéket magvastól *összemarcingolták*, kevés *morzsótka* ['morzsoltka'] hozzáadásával erjesztették. A morzsótka kenyérsütés után a teknő faláról lekapart kenyértészta, amit

1. A törköly kancahordóba taposása Domaszéken

liszttel feldörzsöltek, vászonacskóba tették és langyos helyen tárolták. A következő kenyérsütéskor ezzel készült a kovász. Élesztő helyett használták. Ha a sárgadinnyét a dinnyeföldön a héjánál megsértették, az így keletkezett nyíláson a belseje erjedésnek indul és szeszes aromáját fogyasztáskor megéreztek.¹⁶

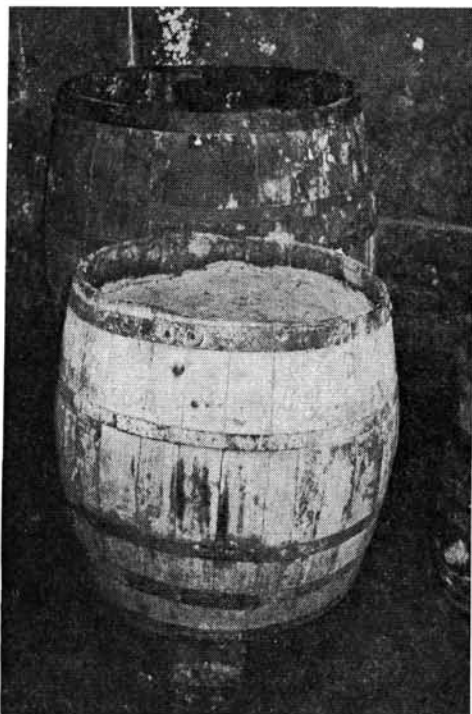
Bőséges almaterméskor a feleslegből pálinkát főztek. Az almát *csumiszolóval* összezúzták, kevés vizet öntöttek rá és dézsában megerjesztették. Ha egy-egy gyü-

¹⁵ *Bálint S.*, 1974/75. 588.

¹⁶ *Uo.* 588.

mölcsfajtából kevés termett, többfélét cefréztek egy dézsába és vegyes gyümölcs-pálinka készült belőle.¹⁷

A második világháború után, amikor a pálinka értékmérő szerepet töltött be, cukorrépából is főztek pálinkát. Rossz kanállal a répát egyenként a földtől megtisz-

2. Letapasztott törkölyös hordók a pince előterében Forráskúton

tították, legyalulták és a meleg istálló egyik sarkában kancahordóban, kevés vízzel fölöntve erjesztették. Átható illata miatt *hétköznapos* ital volt és inkább teába használták.¹⁸

A gabonát, jobb tárolóhely hiányában, gyakran szalmával bélelt, földbeásott verembe raktározták el. Ha sok volt a csapadék befüledt és erjedésnek indult. Kialakult szeszes aromája. Ez a tapasztalat vezette rá a mindig kísérletező paraszt embert, hogy szemes terményből is lehet pálinkát főzni.

A kukoricát megdarálták, vízzel megáztatták és ha siettetni akarták az erjedését, kevés morzsoltkát tettek bele. A rozst is megdarálták, morzsoltkával összegyúrták, tepsiben megsütötték, kézzel összemarcingolták és alkalmas edényben erjesztették. Aszályos években, amikor takarmányínség volt, megtiltották a gabonapálinka főzését.¹⁹

A háztartások kisebb mennyiségű cefréjüket cukorral dúsították, hogy az aroma viszonylagos megtartása mellett minél több pálinkát nyerjenek. Télen, amikor gyümölcscefre készítésére nem volt lehetőség, víz, cukor és élesztő vegyítésével gyorsan

¹⁷ *Bálint S.*, i. m. 594.

¹⁸ *Bálint S.*, i. m. 589.

¹⁹ *Vö. Implom J.*, 1973. 157; *Bálint S.*, i. m. 588.

erjedő anyagot hoztak létre. Aroma nélküli, jellegtelen pálinkát nyertek belőle. Ez a pancsolás inkább a falusi, városi lakosság körében a második világháború után terjedt el.

Bálint Sándor kutatásai szerint Szegeden spiritusból is készítettek pálinkát. Olykor a cefrét erősítették meg spiritusz hozzáadásával.²⁰

Az ország más vidékein a helyi termelési hagyományoknak megfelelően más nyersanyagból is főztek pálinkát.²¹

A pálinkafőző készség és felszerelés

A pálinkafőzés azon az elven alapszik, hogy a szesz fajsúlya kisebb, mint a vízé. A szesz a víz forráspontja előtt párává alakul, ami a hideg vízen keresztül vezetett csőben lehül, lecsapódik. E sajátos folyamat lebonyolításához igényes felszerelés kell.²²

A lepárló készülék főbb tartozékai:

1. A tüzelőberendezés legegyszerűbb formája a vályogból készült katlan, amibe az üstöt beleteszik. Használták a krumplifőző kazánt, másnéven fülesztőt is. A pálinkafőződékekben optimális határfokkal működő, külön erre a célra készített kazánok vannak.

2. A lepárló üst legegyszerűbb formája a mosáshoz használt, katlanra helyezett kétfülű rézüst. (3. ábra) Ha mód volt rá, kettőt összerborítottak és megoldódott a lefedés gondja is. Sajnos gyakori jelenség volt, hogy az egyszerű paraszti készségek nem rézből készültek. Használtak zománcos, de jobb hiányában vasüstöt is.²³

3. A fedő lehet deszkából. Gyakran kármentőt borítottak a púposra rakott rézüstre. Kisebb átalakítással használt rézüstöt alkalmaztak lefedésre.

4. A páracsőveket elengedhetetlenül rézből készítették. A katlan mellett két-három hektóliteres hordóba hideg vizet tettek. A páracső úgy jó, hogy minél több utat

3. A kisüsti pálinkafőzésnél használt rézüst.
M[agassága]: 40 cm, f[első] á[tmérője]: 60 cm.
Lelt. sz.: 72. 5. 1. (MFM)

4. Hűtőfazék spirális páracsővekkal
Fá: 50 cm, m: 32 cm. Lelt. sz.: 73. 11. 1. 4.
(MFM)

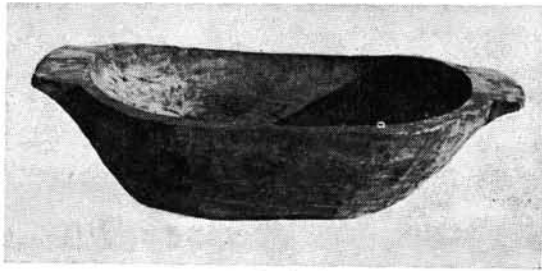
²⁰ Bálint S., 1976/77. 188.

²¹ Vö. Szabadfaluy J., 1956. 478.

²² Soós J., — Rakcsányi L., i. m. 44.

²³ Vö. Szilágyi M., 1977. 506.

tesz meg a pára a hűtővízben. Nemcsak lecsapódik, de a cseppfolyóssá váló anyag le is hűl. Kisebb edényben ezt úgy lehet megoldani, hogy a pára-csővet, népiesen *kígyócsövet* spirálisan körbevezetik. Így több hőt ad le, viszont a hűtővíz fokozott cseréjéről gondoskodni kell. (4. ábra) Tekintettel arra, hogy az igényesebb kígyócső kialakításához már iparos munkája szükséges, aki árthat az alkalmi kisüstön illegálisan főzőnek, ezért inkább nagyobb dézsát alkalmaznak és egyenesen vezetik a pára-csővet a hűtővizet tartalmazó edény tetején, majd a dézsa belső falán kb. 10 cm távolságra derékszögben megtörik és lefelé halad. A fenék fölött 10 centiméteres távolságban derékszögben ismét megtörik, és a szemben levő oldalon kialakított kőralakú

5. Fateknő

H[ossza]: 50 cm, sz[élessége]: 32 cm, m: 14 cm. Lelt. sz.: 64. 11. 2. (MFM)

nyíláson kivezetik és a cső végét ellaposítják. Ha a hűtődézsza a földön van, mélyedést ásnak a pálinkát felfogó edény számára. Gyakoribb, hogy tuskókkal, téglákkal felmagosítják, és a kisteknő könnyen elfér. (5. ábra) Használtak kármentőt, később zománcos vajlingot is.

Az állami engedéllyel működő szeszfőzdék felszerelése sokkal igényesebb. A főző üst 250—300 literes, buktatórendszerű, 2 mm-es vörösréz-ből készül, két mázsa törköly, vagy gyümölcscefre befogására alkalmas. A *sisak* néven ismert fedő közepén kőralakú nyílás van. Ebbe kapcsolják *hollanderrel* az ugyancsak vörösréz-ből készült pára-csővet. A pára-cső 5 centiméter átmérőjű, öt méter hosszú és kb. 800 literes hűtőtartályba kapcsolódik. A pára 1 méter magas, 30 centiméter átmérőjű hűtőpalackban cseppfolyóssá válik, és a *Szóllósi*-féle szűrőn keresztül a *Weszniczky*-féle szeszmérő-géphez, végül a felfogó edénybe kerül.

A finomító üst is 2 milliméteres vörösréz-ből készül, kb. 140—150 liter űrtartalmú, téglába épített közvetlen tüzelésű, leeresztő csappal ellátott. A finomító üst süveg-alakú sisakját 12 csavarral erősítik az üsthöz. Belsejében a szeszpárák lecsapódására 4 fémkarika szolgál. A sisak felett 17 centiméter magasságban a bográcsalakú *pisztórium*, tányér van. Tetőzetük peremes. A cső a langyos vizet a sisak tetejéte vezeti. A hűtőtartály kb. 800 literes. Állandóan tele van vízzel. Benne van az 1 méter átmérőjű 30 centiméter magas hűtőpalack. A szeszfőzde két helyiségből áll. Egyikben folyik a vodkázás, a másikban a finomítás. A finomító helyiségben egy alkalmi, fából készült *pricc*s van, ahová felváltva pihenni térnek az éjszakai finomítás alatt.

A pálinkafőzéshez használtak még vödörket, *vellákat*, lapátokat és vasgereblyét. Gondoskodni kellett a pálinkának való edényről is. A vellával és a vasgereblyével a törkölyt szedték ki az erjesztő kádból. Vödörökbe rakták és úgy öntötték a főzőüstbe. Nem tartottak erre a célra külön szerszámokat. Az istállóban tartott vellák egyikét megtakarították és a pálinkafőzési szezonban ott használták, majd visszakerült eredeti rendeltetéshez. A századfordulóig favödörrel dolgoztak. A harmincas évek végétől cinezett bádogyödörök kerültek használatra. Tekintettel arra, hogy a disznók etetésére

használt *csávásvödör* jócskán meghibásodott és erősen szennyezett volt, a favödöröt a zománcos váltotta fel, ami a pálinkafőzés befejezése után másra is fel tudták használni.

A pálinkát szívesen tárolták 15—20 literes kopasz, *ballon* üvegekben. Könnyen tisztán tartható, amellet a párolgási veszteség is minimális volt. Sűrűn nem emelgették az üveget, és így nem tört össze. Tartottak még pálinkát 5—10 literes bekötött üvegekben, ha sok volt, hordóban is. A hordó repedéseit, hajszálvékony nyílásait parafinnal kenték be.

A pálinkafőzde udvarán cementkádakba rakták a kifőzött törkölyt, majd azt is elszállították.

A pálinkafőzés

A századforduló táján többnyire a hagyományos kisüstökben főzték a pálinkát. Amikor a cefre megerjedt, munkához láttak. A gyümölcscefrék főzését úgy irányították, hogy a dologidő elmúltával, a cséplés befejezése és a krumpleszedés közötti időben, általában augusztus hónapban került rá sor. A cefrén kialakult 10—15 centiméter vastag habos réteget nem bolygatták meg, akkor nem csökkent a szesztartalma.²⁴ A ponyva vagy pokróc, amivel letakarták ugyancsak védelmet nyújtott és csökkentette a veszteséget. A kazánt megtöltötték. Hagytak helyet a habzásra is. A gyümölcscefrének volt elegendő leve. Ha a törköly nem eresztett levet, vízzel pótolták. Általában egynegyedrészt lé vagy víz kellett ahhoz, hogy ne kozmásodjon le az anyag. A pálinkafőzdék főzőüstjébe betöltött két mázsa törkölyhöz 70 liter vizet kellett hozzáönteni.

A kiskazánra a megtöltés után rátették a fedelét és a nyílásokat rozskorpával betapasztották. A szeszfőzdék főzőüstje tökéletesen zárt. Először szőlővenyigével, *szárizékkal*, olajfa rőzsével nagy tüzet csináltak. A jó tűzrevaló hatására hamar, már 70 fokon megindul a pára. A tüzet lecsendesítik, tuskóval egyenletes, lassú tűzön folyik a *vodkázás*. A vodka szesztartalmát mind sűrűbben vizsgálják. Egy evőkanálnyit tüzre dobnak és ha fellángol, tovább folytatják a főzést. Szokás az evőkanálba csurgatott vodkát meggyújtani. Ha gyullad, akkor még van szesztartalom a cefrében. Két-három óra alatt lefő az üst, aztán felbontják. A kiskazán fedelét leveszik, a páracsőveket is lebontják majd a főzőüstöt kiüritik. A pálinkafőzdék főzőüstjén a sisakot szorító szárnyas csavarokat fellazítják, a páracsővet kiemelik, a sisakot félreteszik. Az üstöt lebuktatják és gereblyével kikaparják a törkölyt. A töltést és kiüritést megkönnyíti, hogy a főzőüst a földbe mélyítve épül.

Ha többször is kell tölteni a kazánt, a tisztázáshoz összevárják a vodkát, hogy legalább egy töltés legyen. A pálinkafőzdékben 140 liter vodka kell a *finomítás*, *tisztázás*, megkezdéséhez. Ha a finomítás ugyanabban a főzőüstben történik, amelyből a vodkát leeresztették, tisztázás előtt ki kell mosni. Legjobb kisebb mennyiségű vizet párolni benne. Így a hűtőcsövek is mentesek minden vodkával kapcsolatos szennyeződéstől.

Finomításkor fokozottabban kell ügyelni a tüzelési technikára. Kezdetől fogva lassú tűz a jó. Az először meginduló pára szesztartalma a leggazdagabb, *rézeleje* néven ismerik. Mérgező anyagot tartalmaz, és magas 70—80 szeszfok miatt ivásra nem alkalmas. Csak a főzető részére vesznek belőle kisebb mennyiséget. A többbit visszaöntik az *alszeszgyűjtőbe*. Fájós végtagok bedörzsölésére, orvosságként használják. Amikor a tisztázón lefolyt pálinka 52 fokon, leállnak. A visszamaradt anyagnak *alszeszvíz*,

²⁴ Drozd J., 1922. 4.

másként *salakvodka* a neve. Nem szokták fölvenni. Melegítve jó köhögés ellen.

A hagyományos kisüsti pálinkafőzésnél a szeszfokot a lánc tartással állítják be. Fehér üvegbe háromnegyed részig pálinkát öntenek, a száját ujjukkal befogják és jól megrázzák. Ha a pálinka szintjén az üveg fala mellett körben kialakult buborékokból keletkezett lánc aránylag hosszán tartja magát, jó a pálinka.

Az erőse sikerült pálinkát esővízzel, vagy forralt vízzel hígítják. Legjobb megoldás azonban, úgy irányítani a tisztázást, hogy az először lecsurgó magas szeszfokú anyag és a végén a gyengébb pára együttesen alakítsa ki a kívánt erösséget. A szeszfőzdeknél mindez nem probléma, mert a Weszniczky-féle szeszmérő pontos adatokat szolgáltat.

Népünk kísérletező kedve különféle eljárásokkal próbálja emelni a pálinka értékét. A tisztázóba egy-két cső kukoricát tesznek, így a pálinka enyhén sárgás áttetsző lesz. A megtört barackmag fényességét, a befőtt az aromáját emeli.

Amíg a régi kisüstökkel főzték a pálinkát, a termelő ráérő ideje szabta meg az időpontot. Ha feles főzést vállaltak, akkor is viszonylag könnyen megegyeztek. A szeszfőzdeknél a pálinkafőzési szándékot előre be kellett jelenteni. *Ütemöt* kellett kérni. A szezon itt augusztus egytől március egyig tartott. A beütemezést állandóan figyelemmel kellett kísérni, mert a kialakított sorrend közben meg is változhatott. A falusi szeszfőzde fórum volt, ahol meghányták-vetették a világ dolgait, tájékoztak a piaci, vásári árakról, kicserélték termelési és az állattartással kapcsolatos tapasztalataikat.

Alsótanyán 15—20 holdas parasztemberek a szőlő és gyümölcsös nagyságától és a termés mennyiségétől függően egy-két nap alatt végeztek a pálinkafőzéssel és 15—20 liter pálinkát vittek haza felesfőzésre. Ha az egész pálinkára igényt tartottak, hetvenes évek végén hektóliter fokonként 56 Ft-ot kellett fizetni, ebben benne volt a főzési díj és az adó is.

Az egy hektóliter fok 100 foknak megfelelő pálinka mennyisége. Az 50 fokos pálinkából 200 liter felel meg egy hektóliter-fok pálinkának. A háború után, amikor a pénz elértéktelenedett, egy liter pálinkáért hét kilogramm gabonát adtak.

A pálinkafőzés befejezése után hazavitték a kifőtt törkölyt. A pálinkát pedig üvegekben tárolták. Több pálinka eltevésére hordót készítettek elő. Ha piros bor volt benne, *schillerös*, a *lángkadar* színéhez vált hasonlónak.²⁵ A pincében, kamrában olykor a tiszta szobában helyezték el.

A pálinka minőségének megállapítása

A pálinka értékeléséhez nagy tapasztalatra volt szükség. Az erösségét a már említett lánc tartás mikéntjével állapították meg. Kézmosás után a pohárba töltött pálinkát jól összerázzák, majd az ujjukat a pohárba dugják. A kezüket kiemelik és megszagolják. Először a szesz párolog el, azután az illatanyag.

Szájukba vett pálinkát jól megforgatják, majd kiköpik és utána kenyeret esznek. A 60—70 fokos pálinkát már nem lehet ízlelni, mert a magas szesztartalom eltompítja érzékelésüket.

A *szárazpróba* alkalmával a pohárból ki kell önteni a pálinkát. Langyos helyen állni hagyják. A csaknem kiszáradt pohárba beleszagolnak. Így lehet következtetni a pálinka minőségére. A pálinkából keveset a tenyerükbe öntenek, megszagolják, majd kezüket lóbálva ismét megszagolják. Az üveg dugóját jól beszorítják, összerázzák, majd a dugót kiemelve orrukát az üveg szájába dugják és levegőjét felszívják.

²⁵ D. Kálmán M., 1922. 109. — Henze J., 1974. 6.

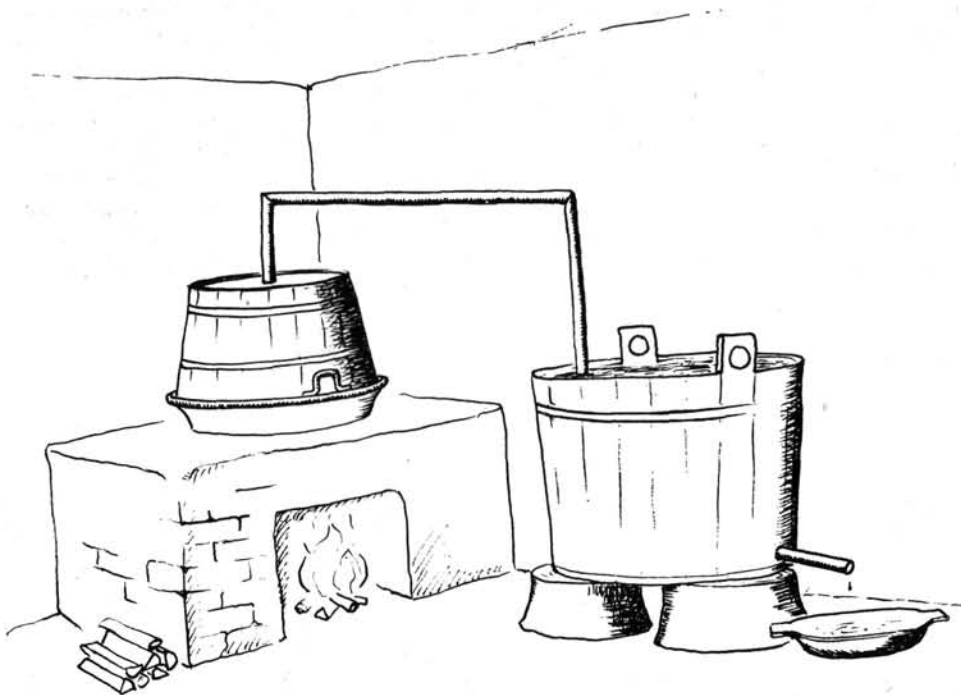
Meleg vizet, majd pálinkát öntenek a pohárba. A pálinka 20—30%-os legyen. Megrázzák, megköstölják. A meleg folyadékban az illat és a zamatanyag jobban kiérződik. Ha szesz és az aroma gyorsan elpárolog, mindenképpen gyenge pálinkát sejtet.

Az illegális főzés

Elég gyakori jelenség. Nincsenek megbízható adataink az engedély nélkül főzött pálinka mennyiségéről. A pénzügyőrség üldözi, és egy-egy sikeres eljárásnak eredményét közli a sajtóban.²⁶

Nem a hagyományos nyersanyaggal dolgoznak, mert a törköly és cefre meg se kottyán forgalmukban. Vízben cukrot oldanak fel, majd élesztőt tesznek bele. Enyhe helyen gyorsan megerjed.

Az illegális pálinkafőzők messze túlhaladnak saját szükségleteik kielégítésén. Adót nem fizetnek. Olcsó nyersanyagból dolgoznak és jellegtelen pálinkával nagy haszonra tesznek szert. (6. ábra)

6. Kisüsti pálinkafőző készség rekonstrukciós rajza. Készítette: Szűcs Árpád.

A Szeged környéki tanyákon télen, zord, havas időben foglalkoznak a tiltott pálinkafőzéssel. Ilyenkor még a kutyát sem szokás kikergetni, ezért legkisebb esélye van a *fináncjárásnak*. Főzték istállóban, kocsiszínben, de az erdő is alkalmas helynek bizonyult. Az ily módon nyert pálinkát, nagyobb tételben eladták, de poharazták is. A *bögrecsárdák* gazdái jelentős haszonra tettek szert, ami meglátszott a házukon,

²⁶ Délmagyarország 1975. febr. 25. 4.

öltözködésükön.²⁷ A második világháború alatt, egy tanyai fiatal, egyik városszéli magánkereskedőnek szállította a feketén főzött pálinkát, aki kimérte, elpoharazta. A pénzügyőrök leleplezték, és méltányos eljárást helyeztek kilátásba, ha a szállítót kezükre juttatja. Az meg is jelent a szokott időben a pálinkával. A pénzügyőrök kikísérték a tanyájukba, ahol az apa fogadta őket. Azzal védekezett, hogy a fiú még nincs 18 éves, a szülei tudta és beleegyezése nélkül foglalkozott pálinkafőzéssel és eladásával, így az eljárást meg kellett szüntetni.

Ha megbüntették a fekete pálinkafőzőt, kifizette a büntetést és tovább folytatta a főzést. Részben népünk élelmessége, találékonysága, gyakran szociális helyzete magyarázza, hogy elég gyakori az illegális főzés. Más esetben előre nem várt, hirtelen jött kiadás indokolja szerintük a szabálysértést. „*Möghát a kislányom. Szöttem egy kis barackot. Főrottantottam és möglött a temetkezési költség.*”

A pálinkák értékelése

A pálinkák királya barackból készül. Halványan az ananász kellemes aromája uralja. Kevés készül belőle, mert a barackot exportálják, és korlátlan felvevő piaca van.

A *szilvórium* szilvából készül. A *meggyórium*, meggyapálinka ritkaságszámba megy. *Epőrpálinka* nem rangos ital, mégis kuriózum, nyersanyaga fontos és olcsó állati takarmány. *Vegyesgyümölcs-pálinka*, nyári érésű gyümölcsök cefréjéből készül. A *répapálinka* átható illata miatt, nem kedvelt. *Rozspálinka* alig ismert napjainkban, mert újabban nem készítik. *Kukoricapálinkának* csak az emlékét őrzik, *subapálinka* spirítusból készült. Kiadós, olcsó és hitvány ital. *Zsidópálinkát* a spirítusszal dúsírtott cefréből csinálták. A szegedi kocsmákban mértek *borovicska-pálinkát* is.²⁸ Legelterjedtebb a törkölypálinka volt és ma is az.

A FOGYASZTÁS

Elsősorban a férfiak itala. Szegeden és attól délre elterülő vegyes (szerb és magyar) lakosságú falvakban a szerbek a nap bármelyik szakában szívesen itták. Ezt nemcsak tapasztalatból tudjuk. A szerb bérlők által üzemeltetett pálinkás kocsmák nagy száma is ezt igazolja. A magyar lakosság reggelente *éhomra* élte a pálinkát. Télen, hidegben naponta, a jó idő beálltával bizonyos alkalmakkor fogyasztották. A parasztemberek kulacsból vagy *butellából* ittak. Nyugodtan ittak egymás után, mert a pálinka *dezinficiál*, fertőtleníti. Ha *nadrágos*, azaz városi, úri embert kínáltak meg, pohárba töltötték az italt. A pálinkás poharak 2 centiliter nagyságúak. Koccintáskor egymás tekintetét keresve: *Aggy Isten egészségünkre!* köszöntést mondják. Olykor, főleg tanyán rigmus is elhangzik. *Békesség e háznak, s benne minden lakójának!* Ha butellából vagy üvegből kínálnak, akkor a pálinkás edényt a gazda felé tartva kissé megemelve mondják a szokásos köszöntést, azután isznak. Alsótanyán volt imakönyv alakú butella, az oldalán fészülettel. Ivás előtt meg kellett csókolni, mert a kínáló jó néven vette, és így máskor is szívesen nyújtotta a pálinkás butelláját.

A mértéktelen fogyasztás lerészegít. Inkább a férfiak rúgnak be. Asszonyoknál ritkán fordul elő. Népünk hite szerint a pálinkától berúgott ember szájába tejet öntenek, ami a szeszt felhígítja, ha rágyújt, meggyullad benne a pálinka. Ha nincs kéz-

²⁷ Zám T., 1974. 57; Szabó I., 1960. 139.

²⁸ Bálint S., i. m. 188.

nél tej vagy víz, az emberi vizeletet is felhasználják életmentésre. Teában is itták. A legkülönfélébb igénytelen anyagokból, dióhéjból, meggyzáróból, vöröshagyma leveléből készült teát nyakon öntötték pálinkával és melegen fogyasztották. A teás pálinka gyakran megártott, *mögkopolyodott*, megbolondult az ember tőle.²⁹

A tanyai élet jelentősebb eseményei előtt, szőlőnyitáskor, csépléskor reggelenként megkínálták a munkásokat. A Pick gyárban a munkások reggel féldeci pálinkát kaptak. A kubikosok tarisznyájából sem hiányozhatott a pálinkás kulacs.³⁰ Sándorfalván a birkanyírokat pálinkával kínálták meg.³¹

A szegedi pusztára kiváltott jószágot alkalmasint *föltekintették*. Amikor a jószág kint telelt a pusztán, kemény télben takarmányt vittek a részükre. A pásztoroknak pedig pálinkával kedveskedtek, hogy jól gondozzák az állatokat.³²

Az asszonyok kevés pálinkát fogyasztottak. Ismerték és kedvelték a mézes pálinkát. Disznótorban hajnal felé zománcos tányérba öntötték a pálinkát. Kenyérhéjat és cukrot tettek bele, meggyújtották, megégették és csemegeként fogyasztották.³³

A szegedi konyha jóhírnevének kialakításában is nagy szerepe volt a pálinkának. Ha rétestésztába tették, porhanyóssá vált a sütemény és a hájast pedig felfújta.

Orvosságként is használták. A fájós végtagot rézelejével dörzsölték be. A fájós gyomrot pálinkás paszullyal borogatták. Sárgaság ellen a fehérliliom virágszirmait pálinkában érlelték és azt itták. A becsípásodott szemet pálinkában áztatott ruhával simították végig. A darázscsípés helyét pálinkával kenték be. Nyakmerevedés esetén pálinkával masszírozták a fájós részeket. Fogfájást is pálinkával csöndesítettek.³⁴

Utólérhetetlen a Szegeden és környékén készített *ágyaspálinka*.

Az alsótanyai ágyas választékos fűszerekből és füvekből készült. Két-három literes szélesszájú fehérüvegbe került: fehérgyömbér, sárgafehér cukor, narancs-, citromhéj, mazsolaszőlő, fahéj, pirított búza, ezerjófű, szekfűszeg, barackmag, meggy, dió, füge, köménymag, szentjánoskenyér, birsalma, piros csövespaprika. Volt dió-ágyas és meggyágyas. A nyári ágyas friss gyümölcsökből, a téli ágyas inkább aszalt gyümölcsökből és száraz növényekből készült. Az üveg egyharmada ilymódon megtelt, a többi részre pálinkát öntöttek. Sötét helyen érlelték. Időnként jól összerázták. Egy hét múltán fogyasztható volt. A legkedvesebb vendéget vagy rokont kínálták meg vele. Orvosságként is használták. Az így elkészített ágyas a magas szesztartalom és a csípős fűszerek miatt még az egészséges embernek is könnyet csalt a szemébe. Ha a pálinka lefogyott az ágyásról újra felöntötték.³⁵

A várostól délre levő községek szerb lakossága is készített ágyas pálinkát. Aszalt meggy, aszalt szilva, rozmaringág, bazsalikom, majoranna, cseresznyepaprika, füge és szentjánoskenyér került az üvegbe. Pálinkával színültig töltötték az üveget. Egy hét múltán ez is fogyasztható volt.

A pálinka, ha nem is volt fő itala a szegedieknek, mégis fontos szerepet töltött be népünk életében. A legkülönfélébb nevekkel illették. Tömörkény szerint leggyakoribbak: *snapsz*, *szíverősítő*, *éhségcsináló*, *subagallér*, *nyakolaj*, *hosszúlépés*, *gégemarkoló*, *ereszd el a haját*. Dugonics szerint: *gyűlölmital*, *boszorkányfing*, *kerítésszagató*, *lacibetyárköpés*, *piacilégköpés*, *majomtej*, *gébérdusz*, *papramorgó*.³⁶

A pálinkát nemcsak otthon fogyasztották, útra is vitték. Különösen téli időben

²⁹ Börcsök V., 1976/77. 248.

³⁰ Katona I., 1963. 375; 1978. 45.

³¹ Juhász A., 1978. 292; Vajkai A., 1959. 157.

³² Börcsök V., 1976. 387.

³³ Gémes E., Délmagyarország 1975. május 14. folytatásokban.

³⁴ Bálint S., i. m. 188; Tömörkény I., 1907. 241.

³⁵ Bálint S., i. m. 188.

³⁶ Bálint S., i. m. 188.

elengedhetetlen tartozéka volt a piacra vagy a városba egyéb ügyben bekocsizó Szeged környéki parasztember tarisznyájának. A pálinkából töményebb alkoholtartalma miatt kevesebb kellet. Amíg nyáron a bort bekötött üvegben vagy két literes csatosüvegben, régebben *csobolyóban*, esetleg vállra akasztható kishordóban készítettek föl a kocsiira, addig a pálinkát *butella*, *pálinkás butella* elnevezésű mázas cserépedényben vitték magukkal.

A szegedi és hódmezővásárhelyi fazekasok korlátlan mennyiségben készítették a változatos alakú butellákat. Nagyságuk és úrtartalmuk erősen változó. Általában egy liter alattiak. A legkisebb butellába két deciliter pálinka fér bele. Tömörkény István: Falusi agyagedények c. munkájában mutat be kulacsokat és butellákat.³⁷

A rajzot és a szöveget égetés előtt karcolták be az edény falába, a mélyedéseket fekete festékkel kitöltötték és az egészet mázzal újra bevonták. A fazekas mester rendelésre is készített személyes természetű írásokat tartalmazó butellákat. A piacra, vásárba készülő árut díszítés és felirat szerint osztályozták.

Gyakori a téglatest alakú, végére állított, zöldmázas feliratos edény. Készült kulacs-, imádságos könyv alakú butella, rajta feszület.

A felirat tartalma szerint különböző hangulatú lehet:

1. *vallásos* Ezönyóczszáz nyócvan ötbe
Sok porkukacz vót a földbe.
Elrágták a kukoriczát,
Csúffá tötték a földmunkát.
Jámbor szűzek a kápolnánál,
Imádkoztak az Úr Jézusnál.
Az Úr Jézus nagy fölhőt kerekítött
Röttentő sok esőt ledűtött.
Fojt az eső, mint a patak,
Az kukaczok fölpukkattak.
2. *hazafias* Jó Istenem, ezt add érni nekem
Hogy szép hazám szabad legyen,
Hozd rá a szabadság napját.
Áld meg a magyar hazát.
3. *tréfás* Zöld butella az én nevem
Ha jó pálinka van bennem.
Ha pálinka nincsen benn
Akkor csak cserép a nevem.
E butella kérdés kié
Marsi István ácsmesteré
Készítette nem magának
Hanem sok jó barátjának.
4. *obszcén* Kerekes Istvánné ez a butella.
Igyál pajtás
Én köszöntöm nem más
Van nékem egy borzas tyúkom
Te tojód meg nem más. 1879

³⁷ Tömörkény I., 1912. 203; Kiss L., 1915. 60; Kós K., i. m. 369.

A Móra Ferenc Múzeum néprajzi gyűjteménye butellákban is gazdag. Alábbiakban bemutatunk³⁸ néhány feliratos példányt belőle: A 7. ábrán levőnek mind a négy oldala karcolással díszített, két szemben levő oldalán szöveg (A szöveget a karcolás helyesírása szerint közöljük):

Egyik oldalon:

*Ez butelát
kérded kié
Sánta Lajos
uramé melyet
szerzet nem
magának
Nem seb jó ba
rátyának igyunk
Addig miglesz bene
Hakifogy tölte
sük tele Wivát*

Másik oldalon:

*Tehozád
Teljes szív
ből kiáltok
szüntelen
És Te megvi
Dámitasz
Engemet
Éljen a haza*

7. Pálinkásbutella.
M: 27 cm, sz: 18 cm, v[astagsága]: 9 cm,
sz[íj]ny[ilása]: 1 cm,
Lelt. sz.: 66. 12. 50

Kisebb, álló, téglatest alakú, karcolással díszített, két oldalán szöveg (8. kép).

Egyik oldalon:

*Csanki
Sándoré ez
Butella
Készítete
1885
évben*

Másik oldalon:

*Ki ez butelának
szorul lopására
Kívánom hogy
jusson nagy
szomorúságra
Pest és budai
tajiga tolás
ra*

³⁸ A fényképeket Toppantóné Nagy Czirok Anikó készítette.

Sötétbarna, fedelén peremdíszek, közepén felírás.

Egyik oldalon:

*IMA
KÖNYV*

Másik oldalon:

*Kicsi imakönyv
vem te vagy a
reményem ha
belőled jót
huzhatok érzem
mindjárt jobban
vagyok.*

8.

9.

8. Pálinkásbutella

M: 22 cm, sz: 5 cm, v: 5,5 cm, szny: 1 cm. Lelt. sz.: 50.818.1.

9. Könyv alakú pálinkásbutella

M: 14,5 cm, sz: 10 cm, v: 5,5 cm, szny: 1 cm,
Lelt. sz.: 63.36.1.

Sárgamázás cserépkulacs, kör alakú négy lábbon álló. A dugó a cserépből készült szíjtartóba belekötve. Mindkét oldalán karcolt díszek, magyar koronával. Egyik oldalán *élljön* felírással. (10. kép).

Asszonyalak csípőre tett kézzel, bőszoknyával. Zöldesbarna mázzal bevont. A szoknyán karcolt felirat (11. kép).

*Iluska az én nevem,
mikor jó pálinka van bennem,
azért édes gazdám úgy igyál,
hogy meg ne tántor odjál*

*készítette
Palotás
Ferenc
1910*

Zsebben hordozható a sorrendben utoljára bemutatott butella világos barna mázzal, *Gyurka, Pista* felírással (12. kép).

10. Pálinkásbutella
Á: 15 cm, v: 6 cm, szny: 1 cm. Lelt. sz.: 50.755.1.

11.

11. Pálinkásbutella
M: 17 cm, á: 10 cm, szny: 1 cm Lelt. sz.: 70.23.22

12.

12. Pálinkásbutella
M: 13 cm, sz: 7 cm, v: 3 cm, szny: 1 cm. Lelt. sz.: 50.837.1.

Végül megállapíthatjuk, hogy a pálinkafőzésnek vannak hagyományai Szegeden és környékén. A feltételek jók. A táj fejlődő gyümölcs- és szőlőkultúrája egyre fokozódó mértékben teremti meg a nyersanyagbázist. A szeszfőzdek jól ötvözik a kisüsti tapasztalatokat a modern nagyüzemi eljárásokkal. Nincs ugyan palackozott pálinkamárkánk, mint Kecskemétnek. Ellátja azonban a helyi igényeket és tulajdonképpen hulladékból teremt jelentős értéket és részben megoldja a lakosság téli foglalkoztatottságát.

IRODALOM

- Bálint S.*, (1974/75) A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Első rész: Szőlőművelés. MFMÉ. 568—598.
- Bálint S.*, (1976/77) A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Második rész. Italok MFMÉ. 179—180.
- Börcsök V.*, (1976) Hagományos állattartás Kisteleken. In: Kistelek történetéből és népeletéből. Kistelek. Szerk. Juhász A. 383—420.
- Börcsök V.*, (1976/77) Adatok a szegediek borkereskedelméről és borfogyasztásáról. MFMÉ 233—251.
- Csippék J.*, (1907) Adatok a felvidéki olajkárók történetéhez. A Magyar Nemzeti Múzeum Osztályának Értesítője VIII. 1. 2. 247—268.
- Drozd I.*, (1927) A szilvaszeszfőzdek üzeme, különös tekintettel a nemes szilvapálinka előállítására. Borászati lapok. 2. 1—74.
- Gönczi F.*, (1904) Göcseji haranglábak és pálinkafőző kunyhók. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője V. 93—101.
- Henze J.*, (1974) Pálinkafőzés Vilmos körtéből. Berlin, Hamburg.
- Ikvai N.*, (1977) Földművelés az Ipoly és a Börzsöny között. In: A Börzsöny néprajza. Szentendre. Szerk. Ikvai N. 129—218.
- Implom J.*, (1973) Inséges évek. In: Mezőberény története. Mezőberény, 156—159.
- Juhász A.*, (1978) Juhászat, juhász-családok. In: Sándorfalva története és népelete. Szerk. Id. Juhász A. 286—292.
- Katona I.*, (1963) Szeszfogyasztás, kocsmázás, mulatozás kubikmunkán. NK. VIII. 1. 2. 378—411.
- Katona I.*, (1978) A magyar kubikusok élete és mozgalmái a Tisza mentén. Honismeret. 5. 6. Bp. 45—50.
- Kiss L.*, (1915) A hőmezővárashelyi tálasság. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. XVI. 1. 4. 51—75.
- Kós K.*, (1976) Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest.
- D. Kálmán M.*, (1922) A központi szeszfőzdek kézikönyve. Bp.
- Reizner J.*, (1900) Szeged története Szeged III.
- Sebestyén A.*, (1977) A bukovinai és Andrásfalvy székelyek élete és története Mádéfalvától napjainkig. Szekszárd.
- Soós I. — Rakcsányi L.*, (1975) Borpárlat és pálinkafőzés (Népies szakkönyv) Bp.
- Szabadfalvy J.*, (19. 6) Méhészkedés a szatmári Erdőháton. Ethn. LXVII. 4. 451—482.
- Szabó I.*, (1960) Kísérletek az alföldi tanyavilág megszüntetésére az 1780-as és az 1850-es években. Agrártörténeti tanulmányok. Bp. 139—207.
- Szilágyi M.*, (1977) Technikai felszereltség. In: Gyomai tanulmányok. Gyoma. Szerk. Szabó F. 596—608.
- Tápai Szabó László.*, A boros és égettboros kocsmák összeírásának adatai Szegeden a XVIII. sz-ban. (Évszám és oldalszám nélkül.) Bálint S. tulajdonában.
- Tóth F.*, (1979) Melléképületek Makón a XVIII. sz-ban. A néprajzi múzeológusok 1979-ben Szekszárdon tartott tanácskozására készült tanulmány. Makó 1—12.
- Tóth J.*, (1965) Göcsej népi építésze Bp.
- Tömörkény I.*, (1907) Tanyai orvosságok. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője VIII. 238—241.
- Tömörkény I.*, (1912) Feliratos agyagedények. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője XIII. 197—207.
- Vajkai A.*, (1959) Táplálkozás. In: Szentgál. Bp. 127—171
- Vedres I.*, (1799) Nemes Szabad Királyi Szeged városa meg nagyobbítandó tanácsház talpkövének le tétele alkalmatosságára készült versek. Pesten. I. köt.
- Zám T.*, (1974) Szeszmesterek (Szocigráfia a tiltott pálinkafőzésről). Forrás 5—6. Kecskemét. 51—61.

ANGABEN ZUR SCHNAPSBRENNEREI UND DEM BRANDTWEINGENUSS IN SZEGED UND DER UMGEBUNG

von

Vince Börcsök

Die Traditionen der Schnapsbrennerei und des Brantweingenusses können wir in unserer Gegend seit dem XVIII. Jahrhundert verfolgen. István Vedres erwähnt im Jahre 1799 53 Kessel zum Brennen Schnapses.

Die meisten Schnapskneipen waren im Stadtteil „Palánk“. Sie waren meist von Serben gemietet und sie haben nur 8 Forint Miete bezahlt. Die Miete der Weingaststätten wurde in 25 Forint festgesetzt. Das drückt gut aus, dass die Szegediner lieber Wein getrunken haben. Der Schnaps war das Lieblingsgetränk der Serben.

Das Rohmaterial der Schnapsbrennerei war meist der Treber. Auf der Schwarzerde in der Umgebung der Stadt entwickelte sich der Weinbau. Nach der Verwüstung der Phylloxera verbreitete sich der Weinbau auch auf dem Sand.

Die primitive Technik der Weinverarbeitung schuf gutes Rohmaterial zur Schnapsbrennerei. In der Weintrotte blieben viel Zucker und Aroma.

Der Treber nach dem ersten Treten gab den meisten Schnaps. Der Treber nach dem dritten Treten, weiterhin der des Tresterweins waren zur Schnapsbrennerei nicht geeignet, sie wurden als Futter verwendet.

Neben dem Treberschnaps wurde auch Kornbranntwein und Brantwein aus verschiedenem Obst — oft zusammengemischt — hergestellt. Der Brantwein aus Zuckermelone war auch bekannt.

Die Fertigkeit der Schnapsbrennerei war ausserordentlich primitiv, aber sie entsprach dem Zweck. Auf einen Kessel wurde ein Kupferkessel gesetzt. Er wurde mit Zapftrog bedeckt. Das Dampfrohr wurde am Deckel des Holzgefässes herausgeführt. Im Bottich mit Kühlwasser wurde es nach dem Bruch in rechtem Winkel hinuntergeführt, dann 10 Zentimeter vom Boden am unteren Teil des Bottichs herausgeführt.

Nach der Füllung des Kessels schmierte man die Öffnungen mit Roggenkleie ein. Mit grossem Feuer erwärmte man den Kessel, bis die Wodka zu tropfen anfang. Danach wurde der Brantwein auf langsamen Feuer mit Klotz gekocht. Sie haben oft den Alkoholgehalt der Wodka kontrolliert. Man goss einen Löffel Wodka aufs Feuer, wenn sie in Flammen aufschlug, kochten sie den Schnaps weiter, wenn sie lieber das Feuer löschte, hörten sie mit dem Kochen auf. Vor der Verfeinerung spülte man den Kessel aus und danach setzte man die Wodka auf. Bis zum Ende liessen sie den Brantwein auf langsamen Feuer tropfen. Der erste Liter war sehr stark und wurde „Kupferanfang“ genannt. Zum Einreiben verwendete man ihn. Man liess den Schnaps 52 Grad (Alkoholgehalt) sein. In Flaschen, manchmal in Fässern wurde er gelagert.

Brantwein wird vorwiegend von Männern getrunken. Sie nehmen ihn in den Bouteillen mit sich, die von den Söpfern Szegeds und Hódmezővásárhelys gemacht wurden. An den ausgezeichneten Tagen des Bauernlebens, bei Schweineschlacht, Dresche, nach der Beendigung grösserer Arbeiten tranken sie Schnaps.

Die Frauen tranken ihn mit Honig und Anis gewürzt.

Aus verschiedensten Obstarten, Gewürzpflanzen und Heilpflanzen machten sie Schnaps für Kranken.

Man verwendete diese als Medikament gegen viele Krankheiten.

A CSONGRÁD MEGYEI FÉNYKÉPÉSZET KEZDETEI (1859—1879)

T. KNOTIK MÁRTA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

ÁLLANDÓ JELLEGŰ FÉNYKÉPÉSZET

Több, mint százhusz esztendeje 1859-ben a következő hír jelent meg a Szegedi Híradó 21-ik számában¹: „Debrecenyi Ignác fényképész hazánk fia, ki e művészetet a legújabb módszer szerént és a legtökéletesebben kezeli, Északamerikából hazaérkezett ... az arcképeket nem csak jól és tökéletesen hanem még hozzá olcsón veszi le. Lakása Radisics házban a kegyesrendiek átellenében” van.

A Csongrád megyei fényképészet történetének témájához tulajdonképpen kényszerűségből fogtam hozzá. Az elmúlt évtizedben a szegedi öltözködés feldolgozásához családi fényképeket gyűjtöttem. Pár éve az új Magyarország Néprajza „Viselet” fejezetéhez, Fél Edit kérésére a gyűjtést kiterjesztettem egész Csongrád megyére. A fényképek adatait szolgáltató emlékezet finomításához, esetleges ellenőrzéséhez, de főleg az adat nélküli fényképek datálásához a felvételeket készítő fényképészek működési ideje kitűnő támpontnak bizonyult. Erre vonatkozólag azonban Szakács Margit 1974-ben megjelent, az általa ismert versok alapján összeállított közlésén² kívül más irodalmat sajnos nem találtam.

Első lépésként a megyei lehetőségeken túl a budapesti fényképgyűjtemények anyagát néztem át és azt tapasztaltam, hogy a Tornyai János Múzeum Plohn gyűjteményén³, a Néprajzi Múzeum Keglovich gyűjteményén kívül az általam név szerint keresett fényképezők, még az oly gazdag fényképanyagban is, mint a Munkásmozgalmi Múzeumé és a Fotóművészek Szövetségéé, mindössze pár darabbal vannak képviselve. Több mint ezer darabos gyűjtésemet a Csongrád megyei és budapesti gyűjtemények fényképeivel kiegészítve cégjelzéseik, versoik alapján kezdtem meg az első két évtized fényképészeire vonatkozó adatok felkutatását az újságokban és a levéltári anyagban. Az 1859—79-ig fellelhető megyei hírlapok⁴ „helybeli újdonságok” rovatában és a „hírdetésekből” szépen nyomom követhető fényképészeink munkássága. Hasonlóan bővítették adatainkat a levéltárak tanácsi jegyzőkönyvei⁵. A műtermek pontos helyének megtalálásához Szegeden az árvíz után készült „Építési Törzskönyv” kötetei⁶ szolgálták alapul. Ezek megőrkítették az árvíz előtti épületek alaprajzát, a ház magasságát, esetleg rendeltetését, tulajdonosát az új utca-házszámolás szerint. Más városokban a tanácsi jegyzőkönyvek és az irodalom összevetésével

¹ Szegedi Híradó (továbbiakban SZH) első évfolyam, 1859.

² Szakács M., A fénykép meghatározásának néhány módszertani problémája. Bp. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeumok Közleményei 1974/2. 3—37. — Ezen a helyen mondok köszönetet Szakács Margitnak, cikkem lektorának munkájáért és segítségéért.

³ Dömötör J., A Plohn gyűjtemény MFMÉ. 1968. 165.

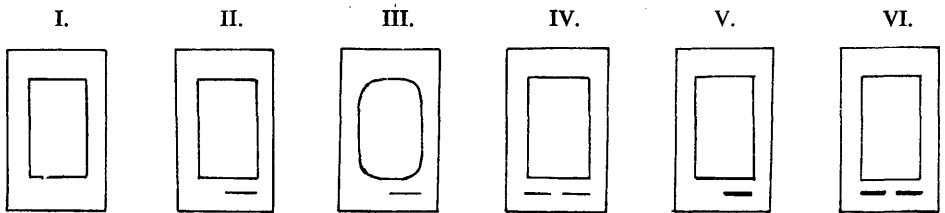
⁴ Kárász J., A csongrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1843—1970. Szeged. 1974. A Somogyi Könyvtár kiadványa.

⁵ Szeged, Szentés, Hódmezővásárhely, Makó, Csongrád Levéltárainak tanácsi jegyzőkönyvei, összeírások, térképek stb.

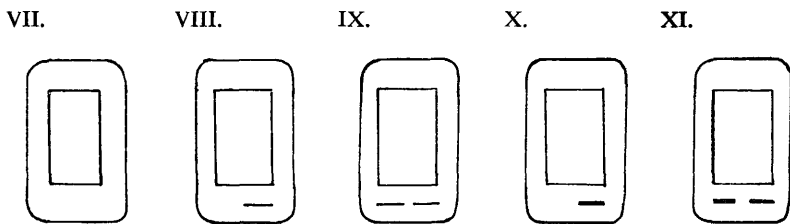
⁶ Szeged város mérnöki hivatalának iratai, Építési Törzskönyv (továbbiakban ÉT) A—Z-ig kötetei.

jutottunk eredményre. S mivel a vizsgált korból szinte sehhol sem találtunk térképet, ezért általában egy korábbi és egy későbbi térkép egymásra vetítésével dolgoztunk⁷.

A felkutatott fényképek legnagyobb része a családok tiszteletreméltó ragaszkodása folytán sajnos nem kerülhetett a múzeum gyűjteményébe. A róluk készült reprodukciókat⁸ azonban negatívtárunkban őrizzuk, ezekre a negatív leltáriszámokra szögletes-zárójelben hivatkozunk. A vizsgált időszak fényképei zömmel látogatójegy formában készültek. Felvételük időpontjára nemcsak versok, de előlapjaik is jellemzőek. (L. alant I—XVII. típus.) Divatjuk gyors változását a versok alapján időrendbe sorakoztatott képekről olvashattuk le. Az előlapok segítségével még tovább finomíthattuk datálásunkat.

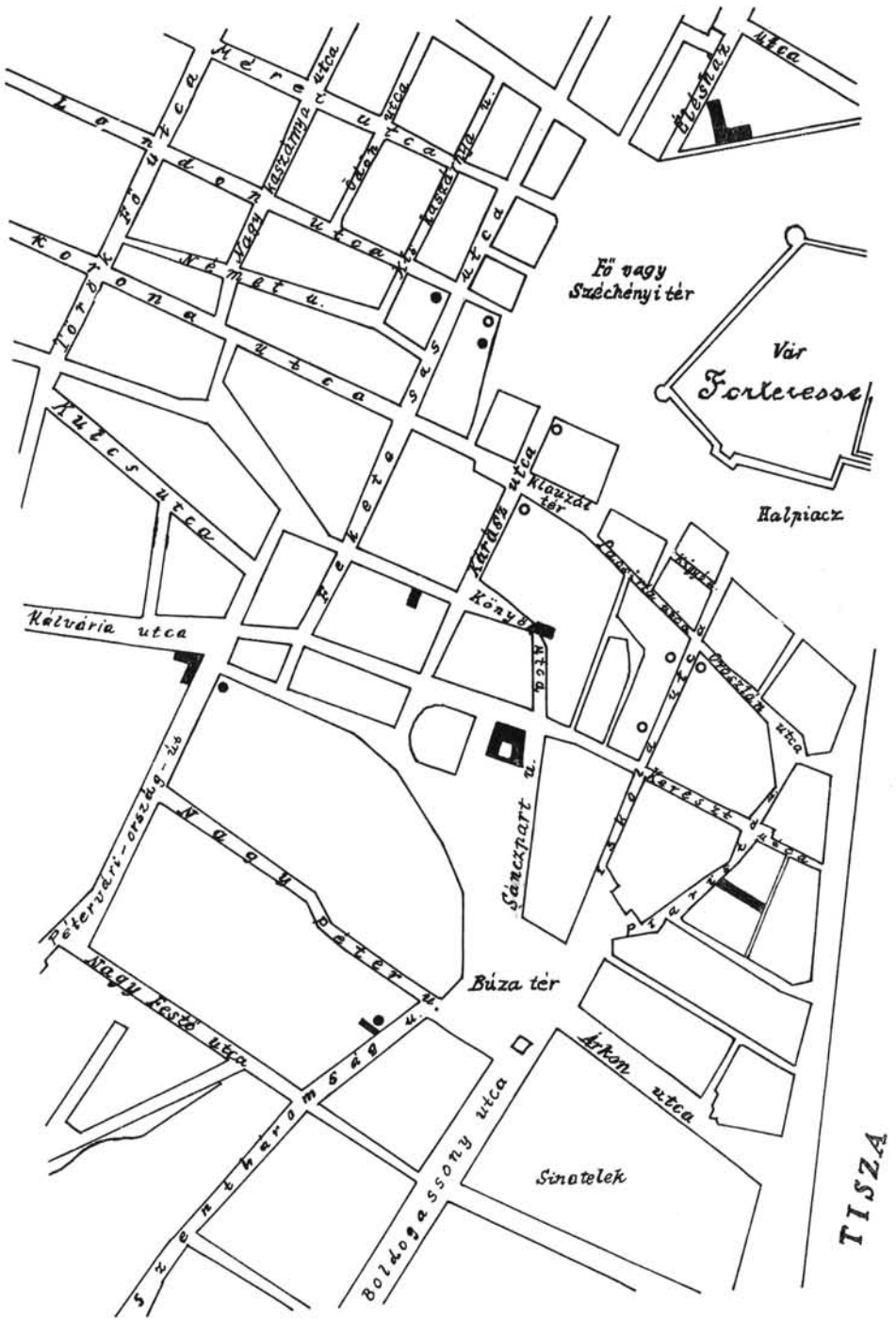
I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Debrecenyi
Bietler	Landau	Landau	Bietler
.....
.....
Zoó	Herzl	Herzl	Herzl	Lauscher
Plohn	Plohn
.....

VII.	VIII.	IX.	X.	XI.
.....
.....	Bietler	Bietler
.....	Letzter	Letzter
.....	Finali
.....	Herzl	Herzl
.....
Plohn	Plohn

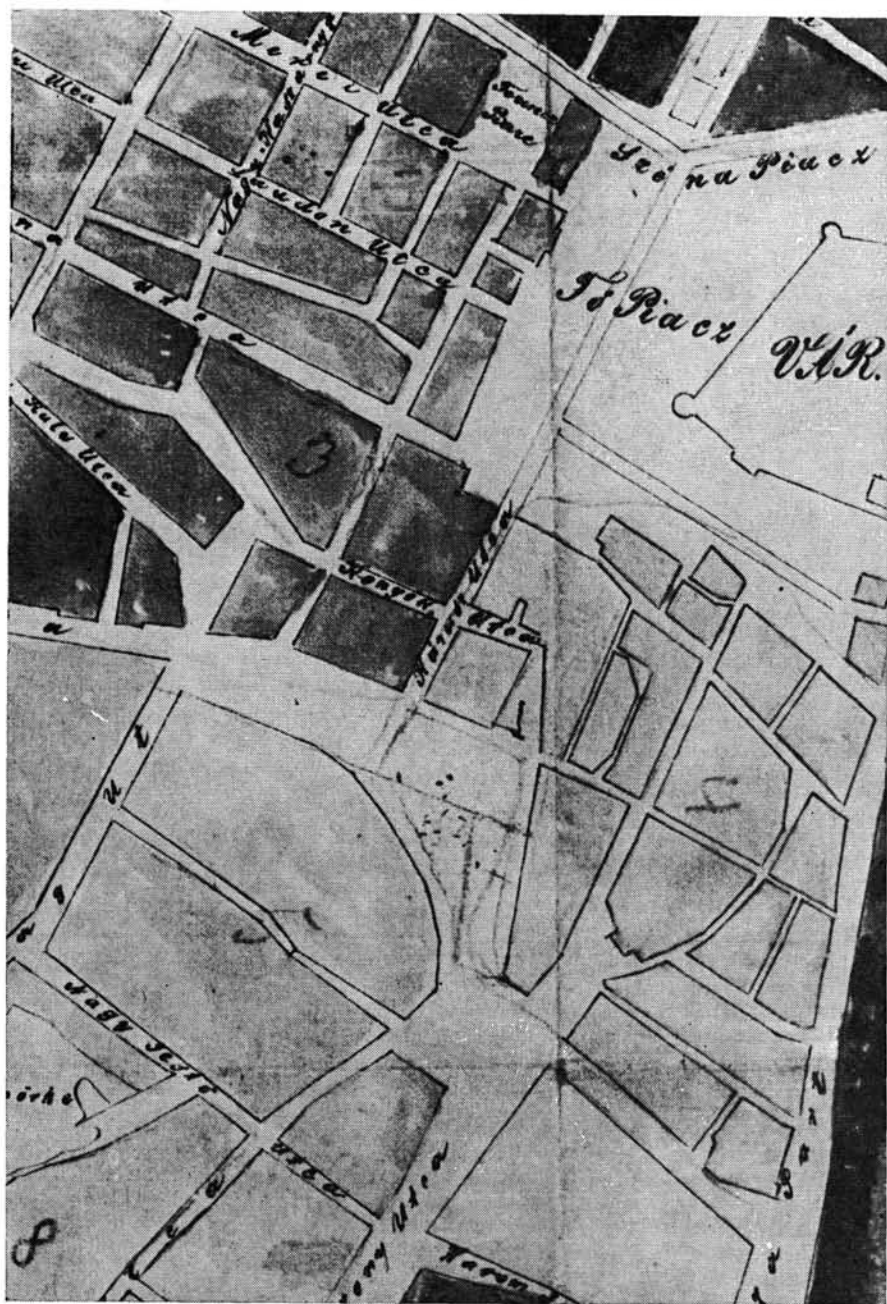
⁷ A térképeket és rajzokat *Fári Irén* (Szeged, Múzeum) másolta.

⁸ A képek zöme *Toppantóné Nagy Czirok Anikó* (Szeged, MFM) reprodukciója. Az 52. kép *Dudás Lajos* (Csongrád), a 66. kép *Flesch Bálint* (Budapest) reprodukciója.

TISZA

1—2. kép

XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.	XVII.
.....
.....	Letzter	Letzter	Letzter	Bietler Letzter
Lauscher	Lauscher	Lauscher
.....	Plohn	Plohn	Plohn

Szeged

A megyében elsőnek Szegeden, 1859-től működött fényképész, országos viszonylatban is az elsőik között. Szakács Margit kimutatása szerint ekkor Budán és Pesten öt, vidéken (Debrecenben) egy mester dolgozott. Kutatásunk alapja az 1859-ben indult Szegedi Híradó, melynek hiánytalan 20 évfolyamát a Somogyi Könyvtár őrzi.

Debrecenyi Ignác fényképíró (1859—1863)

Az első szegedi fényképíró jelzésével egyetlen fénykép maradt ránk dr. Csongor Győző családi albumában. Debrecenyi Ignác, ahogy már a bevezető idézetben olvashattuk 1859-ben kezdte meg működését Szegeden. Műterme, ill. lakása a „kegyesrendiek” utca⁹ 373 számú Radisics házban volt, a „kegyesrendiek háza átellenében.”

Ez a ház két szegedi térkép¹⁰ egymásra vetítésével (1—2. kép), egy „víz utáni” utca-házzsámos térkép felhasználásával¹¹ és adataik egybevetésével valószínűleg megegyezett a Révai utca 18. sz. házzal, mely az Építési Törzskönyv felvételekor Firigyházi Jánosné Radisics Anna tulajdona¹² volt.

Debrecenyi „arcképeket a kívánt nagyságban, a legújabb modorban¹³ és a leg-tökéletesebben készít. Családok kívánságára lakásukban, betegek és holtak arcképeit is leveszi”, hirdeti magáról az első évben.

Úgy látszik ő sem lehetett próféta saját városában, mert 1861-ben még az újság is felpanaszolja, hogy Debrecenyi Ignác a megbízásokat inkább idegenektől (vidékiek) kapja, míg a helyiektől alig-alig¹⁴. A szegediek inkább a Pestről, sőt Amerikából itt-járt fényképezéseket részesítették előnyben.

⁹ SZH 1859. 24. sz. Ugyanezt az utcát „szerb tanoda-sor”-nak is írja (SZH 1861. 94. sz.). Lásd Péter L., Szeged utcanevei Szeged. 1974. 303.

¹⁰ „Sz Kir: Szeged Városának Helyzetterve Szegeden 1869 Octob 15 másolta Lázár János s. mérnök” T: 24. és „Szeged Szab. Kir. Városának átnézeti vázlatrajza másolva és kiegészítve. A királyi bizottság Műszaki osztálya által Szegeden, 1879 évi július havában” Oltvai Ferenc (Szeged) tulajdona.

¹¹ „Szeged szabad királyi város térképe az utcák, egyes telkek és a házzszámok föltüntetésével a királyi bizottság műszaki osztályának eredet fölvételei alapján. Kiadja Traub B. és Társa Szegeden” 24/1896.

¹² Ét: O-Sz 1411. A műtermek helyét a térképeken a ház fekete tömbjével jelöljük, az ideiglenes műtermekét fekete ponttal. A kirakatok jele: üres kör.

¹³ Tömösváry L., [okleveles gyógyszerész], Magyar fényképész kézikönyv Pest. 1863. és *Kreisheim Gy.*, Régi magyar fényképezés Bp. 1941.

¹⁴ SZH 1861. 94. sz.

Debrecenyi ezt a helyzetet eleinte vidéki körúttal próbálta ellensúlyozni, majd olcsó áraival. 1863-ban bejelenté¹⁵, hogy állandóan helyben marad, s árait leszállítja. Ezért a „jelenleg divatozó papiros, úgynevezett vizit-kártya alakú arcások 12 példányát 4 forintért” készíti. Csak a jól sikerült felvételekért fogad el pénzt, melyeket napfölkeltétől 10 óráig és délután 5—7 óráig vesz fel, borús időben pedig egész nap.

Egyetlen fényképfelvétele maradt ránk, ez a kép Debrecenyi Ignácot, a fényképírót ábrázolja fiatal korában, íróasztal mellett ülve (3. kép). Erről a felvételtől valamelyes képet nyerhetünk műtermének berendezéséről,¹⁶ e jellegzetes bútordarabok felbukkanása más fényképeken meghatározó lehet. Nevéből és lakcíméből álló cégjelzésének ovális bélyegzőnyomata a kép hátán maradt meg. (4. kép).

3. kép

4. kép

6. kép

5. kép

¹⁵ SZH 1863. 29, 32. sz.

¹⁶ Ugyanez a berendezés látható a J. P. M. egyik jelzetlen képén (1095. album, 507. kép). L. még B. Horváth Cs., Adatok a pécsi fényképezés kezdeteihez. J. P. M. 1977. 217—235.

A következő, 1864-es évtől többé nem hallunk Debrecenyi Ignác fényképészről. Valószínűleg nem bírt lépést tartani az időközben megnyíló üvegműtermek (Landau, Bietler) vagyoniilag megalapozottabb és nyilván tehetségesebb fényképészeivel.

Feltehetően ő az a Debrecenyi Ignác, aki 1868-ban az egyik külterületi kézbesítői állomást elnyeri. A hivatallal évi 350 forint fizetés és 150 forint lótartási illetmény jár¹⁷, ami szerény, de biztos jövedelemnek számított. 1913-ban, 93 éves korában halt meg¹⁸. A Szegedi Napló, méltatásával kapcsolatban megemlíti, hogy Amerikában fényképészetből élt, de szegedi működéséről nem ír¹⁹. Halálhíret országos lap, az Érdekes Újság is közli fényképével együtt (5—6. kép).

Fényképe:

Egyszerű előlappal, látogatójegy formátumban maradt ránk.

I. Debrecenyi Ignác, ülő, egész, (3. kép)

I. cégj. a, (Móra F. Múz. 80. 2. 3) [30895]

Landau Alajos akadémiai festő és fényképíró (1862—1870)

„Városunkban az eddig nélkülözött állandó fényképészeti üvegműtermet”
Landau Alajos 1862 november 1-én nyitotta meg²⁰.

Landau, 1833-ban Pesten született, a művészet alapjait apjánál, Landau Lénárt-nál szívtá magába, majd tanulmányait a bécsi akadémián folytatta²¹. 1859-ben Szegedre költözött, ahol a reáltanoda tanáraként rajzot és szépírást tanított. Az 1862-es szünet alatt elsajátította a fényképészetet és ezidőtájt minden szabadidejét annak tökéletesítésére szentelte. Novemberben már meg is nyitotta műtermét a „búzatéren Korda—Dáni-házban”. 1866 januárjában új műtermet létesített a „palánk szentháromság utca 873 sz.” alatt. Majd egyre többet hallat magáról, mint tanárról: rajzból és festészetből magánórákat ad. „A díszítményi rajz elemei” címmel 3 füzetet jelenik meg. Végül is a város kedvelt fényképésze 1870 május 15-én, „halmozott teendőire” hivatkozva a fényképészetből visszavonul, ezután csak a rajztanításnak él. Két év múlva 1872-ben a pesti főreáltanoda kinevezi tanárának²². 1884-ben halt meg. Landau Alajosról fénykép nem maradt ránk, önarcképéről is csak feljegyzésből tudunk. A festmény felbukkanása még remélhető²³.

Fényképészete: Noha nem tudjuk hol és kitől tanult²⁴ Landau, de a mesterség terén elért haladásáról annál többet olvashatunk a korabeli újságban. Felvételeit kezdettől fogva az időjárástól függetlenül készíti. 1863 tavaszán már hírül adják, hogy műtermében több szegedi „jelesen sikerült arcképe” látható. Ekkor kifogásolják ugyan képeinek sötét tónusát, de a nyári híradás már azt állítja, hogy fényképei vete-kedni kezdenek a legjobb pesti fényképészek műveivel. Ugyanekkor, valószínűleg Bietler épülő műtermére és Debrecenyi árszállítására való tekintettel a következő

¹⁷ Tanácsi jegyzőkönyv 1868/3320, 3344 sz.

¹⁸ Szegedi Napló 1913 dec. 16. 7.

¹⁹ Mint ahogy *Lugosi Döme* sem ír erről „Szeged hős fiai az USA szabadságharcában” c. könyvében (1939), pedig egy egész fejezetet szentel Debrecenyi Ignácnak. A hirtelen természetű Debrecenyi kalandos életrajzába azonban sok minden belefért, ezek tisztázása viszont nem a mi feladatunk.

²⁰ SZH 1862. 82, 93. sz.

²¹ *Szelesi Z.*, Szeged képzőművészete. MFMÉ 1972—73/2. 33. és *Éber L.*, Művészeti Lexikon Bp. 1935.

²² „1871 V. 29-én, mint inas felvétetett a szegedi „Árpád a testvériséghez” nevezetű szabadkőműves páholyba, ahol legényfokot nyert az év VI. 29-én, majd mester fokra emelték. Könyvtáros-levéltáros tisztséget viselt. 1872-ben IX. 27-én bejelentette, hogy Pestre távozik, fedezést kért 1873 X. 17-én, majd 1877 II. 16-án fedezést nyert, súlyos és hosszas betegsége miatt”. (Az Árpád páholy egykori jegyzőkönyvei dr. Csongor Győző birtokában.)

²³ *Szelesi Z.*, i. m. 33. 50. jegyzet. *Czóglér Kálmán* „Landau-hagyaték” jegyzékét lásd a Móra Ferenc Múzeum képzőművészeti gyűjteményében. A jegyzék 26. sz. tétele: Landau Alajos halász-kosztümös önarcképe, eredeti, olaj, 1860—67-ből.

²⁴ SZH 1862. 82. sz.

áránlatot teszi közzé. A régi modor szerint készült vizitkártyából 12 darabot 5 forintért, míg az „új modorú, úgynevezett porcellán-fényképekből” 9 forintért 12 darabot ad. „A porcellán fényképeket az országosan ismert modor szerint készíti, igen finomak és fényüket nem veszítik el²⁵. Landaut, mint folytonosan bűvárkodó fényképész tartják számon a városban.

. kép

1864 tavaszán hallunk először szabadban készült fényképéről (7. kép). A nyári szünidők alatt állandóan továbbképezi magát, ez évben Bécsben és Pesten a legelső műtermeket látogatta meg. Útjáról nemcsak tapasztalatokat, de új gépeket és eszközöket is hoz magával, hogy a város közönségének igényeit minél jobban kielégíthesse²⁶.

1865-ben adja hírül a Szegedi Híradó, hogy „Bécsben új látogató jegyek jöttek divatba, melyek az illető fényképével vannak ellátva” és mindjárt hozzáteszi, hogy ilyeneket már Landau is készít, „melyekhez a könyomat Burger Zsigmond nyomdájából került ki”²⁷. A város legkeresettebb műtermének tulajdonosa ez év nyarán már arról gondoskodik, hogy fényírdáját megnagyobbítva a munkaerőt is szaporítsa. Az új műterem nagyság, berendezés és felszerelés tekintetében is több lehetőséget nyújt a szakma fejlesztésére. Itt már életnagyságú képek is készülhetnek. Ezenkívül „élethű fekete és színezett arcképek, chromotyp- s porcellán-arcképek ... levélpapírok s minden nemű medaillonok” sőt „olaj festmények, rajzok, okiratok, térképek fényképészet újtáni másolatai, stereoscop-, arc- és tájképek”²⁸.

²⁵ SZH 1863. 21, 48, 55. sz.

²⁶ SZH 1864. 71. sz.

²⁷ SZH 1865. 36. sz.

²⁸ SZH 1866. 3. sz.

1866 tavaszán hallunk először arról, hogy a tanács is igénybeveszi fényképeszeti tudását, egy férfi hullát fényképeztetnek vele. Ezzel, a külföldön már alkalmazott módszer, az áldozat lefényképezése, városunkban is gyakorlattá válik.²⁹ Ekkortájt készített másolatot a „Deák album”-ról a Szegedi Kaszinó számára. A fényképezés terén tett haladásának remek példajaként újságolják ez év karácsonyán, hogy az „iskola utcában” felállított kirakatban csodálható egy hölgyet életnagyságban ábrázoló, tökéletesen sikerült fényképe³⁰.

1867 őszén a tanács egy másjellegű témában foglalkoztatja, vitás építkezési ügy kapcsán az Oskola utca elején álló Szávits-féle házat fényképeztetik le vele (8. kép).

8. kép

A helytörténetileg is igen becses kép (19×25 cm) az Oskola utca páratlan oldalán álló (1—7. szám) Lemle—Szávits—Mozgay—Bozsics házakat örökíti meg. A kép a Szávits testvérek, István és György házának átalakítási terveire (9. kép) csatolva maradt meg³¹. Az irathoz mellékelte helyzetrajz (10. kép), egy 1887-es helyzetrajz³² (11. kép) és irataik összevetéséből tudjuk, hogy a Szávits fűszerkereskedők háza helyén álló mai épület (Oskola u. 3.) 1938-ban épült. Lemle Miklós kalapos

²⁹ SZH 1866. 10. sz. és Tanácsi jegyzőkönyv 1866/616. A kép két példányáért „o. e. 10 frtot” fizetett a tanács.

³⁰ SZH 1866. 59, 103. sz.

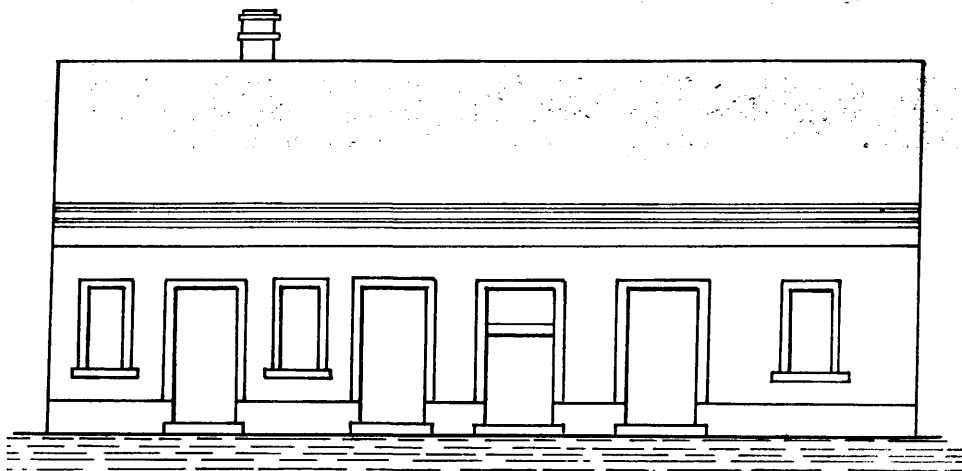
³¹ Lásd Tanácsi jegyzőkönyv 1867/6517, Tanácsi iratok 1869/5847 és Szépitő bizottmányi iratok 1867/10, 1869/11, 28, 46, 59, 1870/63.

³² Szépitő bizottmányi iratok 1861/24 és 1887/11006. ÉT: D-K 783-85.

csöppnyi házából³³, az utcából és a képen nem látható, 1861-ben Hoffer Károly által bővített³⁴, a „vizkor” még meglévő egy emeletes épület helyének egy részéből lett a mai Oskola u. 1. számú ház. Mozgay Károly szabónak³⁵ a képen is látható háza ma is áll (Oskola u. 5.), úgyszintén Bozsics János németzsűcs háza (Oskola u. 7.): a képen jobbra csak a tűzfala látszik. Ez utóbbit 1861-ben Arleth Ferenc tervezte³⁶, tervrajzának másolatát a 12. képen közöljük. A ma is álló épület megérdemelné, hogy homlokzatát a tervrajz szerint felújítsák.

Műterme változatlanul a legkeresettebb a városban, mégis rendszeres újsághirdetésén kívül többet hallunk rajztanári eredményeiről, mint fényképészetről. 1869-ben hirdetései is ritkulnak, 1870-ben elmaradnak, május 15-én már be is jelenti, hogy fényképészete megszűnt³⁷.

Műterme: Az első a „Búza piac Dáni—Korda” házban³⁸ 1862—65-ig működött. Az „e célra épült jeles gépekkel s készletekkel ellátott fotográfiai üvegműtermében ... a legsikerültebb képeket képes előállítani”. Ez a fényirda reggel 10-től délután 2-ig áll a közönség rendelkezésére. Itt készült képeiről jól leolvasható a műterem berendezése, mely segítségünkre lehet cégjelzés nélküli fényképeinek felismerésében. Legjellegzetesebb egyetlen, nagyméretű szőnyege, melynek virágmotívumait kettős sávok fogják geometriai rendbe. A háttér legtöbbször, semleges, oldalt drapériával, de megjelenik a festői háttér is. Jellegzetes a csipőig érő faburkolat profilált betétekkel, másutt az ívelten áttört rácsozat. Asztalai közül különösen szembetűnő a vaskos-csavartlábú-szögletes forma. Kerek asztala barokkos faragású, három lábön nyugvó. A két párnázott szék is barokkos formát mutat: egyik csíkos huzatú, a másik bőr vagy bár-

9. kép

³³ Lemle Miklós 1862 végén költözik az „iskola-utca éjszaki sarkára, az előbb „Széchenyihez” címzett helyiségbe”. A Széchenyi Istvánhoz címzett divatáru kereskedést Zemplényi Antal 1860-ban nyitotta meg a „tanoda és kigyó u. sarkán”. SZH 1862. 98. sz, 1860. 56. sz.

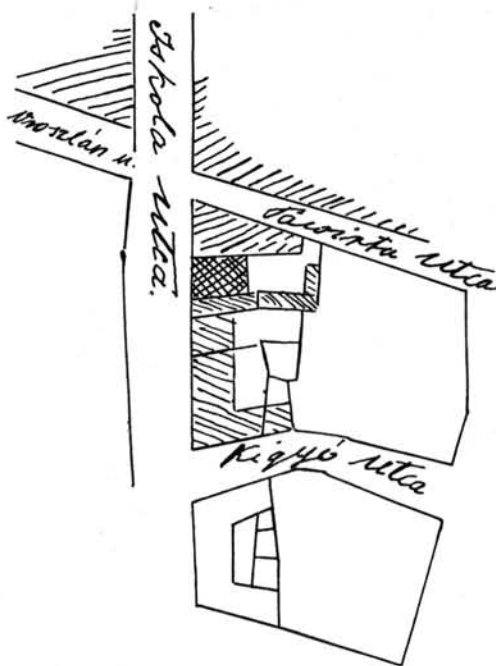
³⁴ Szépítő bizottmányi iratok 1861/29, Egresi Péter számára épült. A Letzter I. sorozat Palánk című (6.) képén látható, balról a második ház.

³⁵ Mozgay Károly férfiruha készítő üzletét az „oroszlán-kávéház átellenében” lévő saját házában 1861-ben nyitotta meg. Ebből feltételezzük, hogy a Bozsics-házzal egy időben épült. SZH 1861. 37. sz.

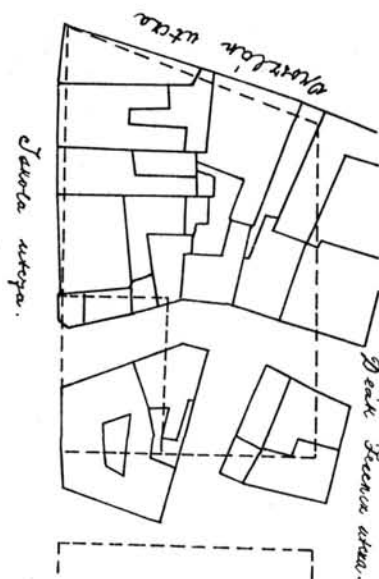
³⁶ Szépítő bizottmányi iratok 1861/74.

³⁷ SZH 1870. 58. sz.

³⁸ Ma Dáni u. 1. ÉT: A-D 364; *Bálint S.*, Szeged Városa. Bp. 1959. 80. 60. kép; *Török L.*, A szegedi eklektika. MFMÉ 1964/65, 232 és 231. 1. kép.

10. kép

11. kép

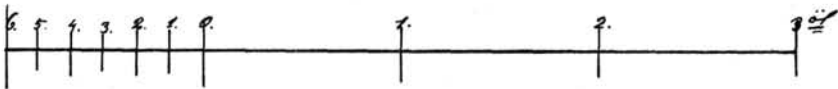
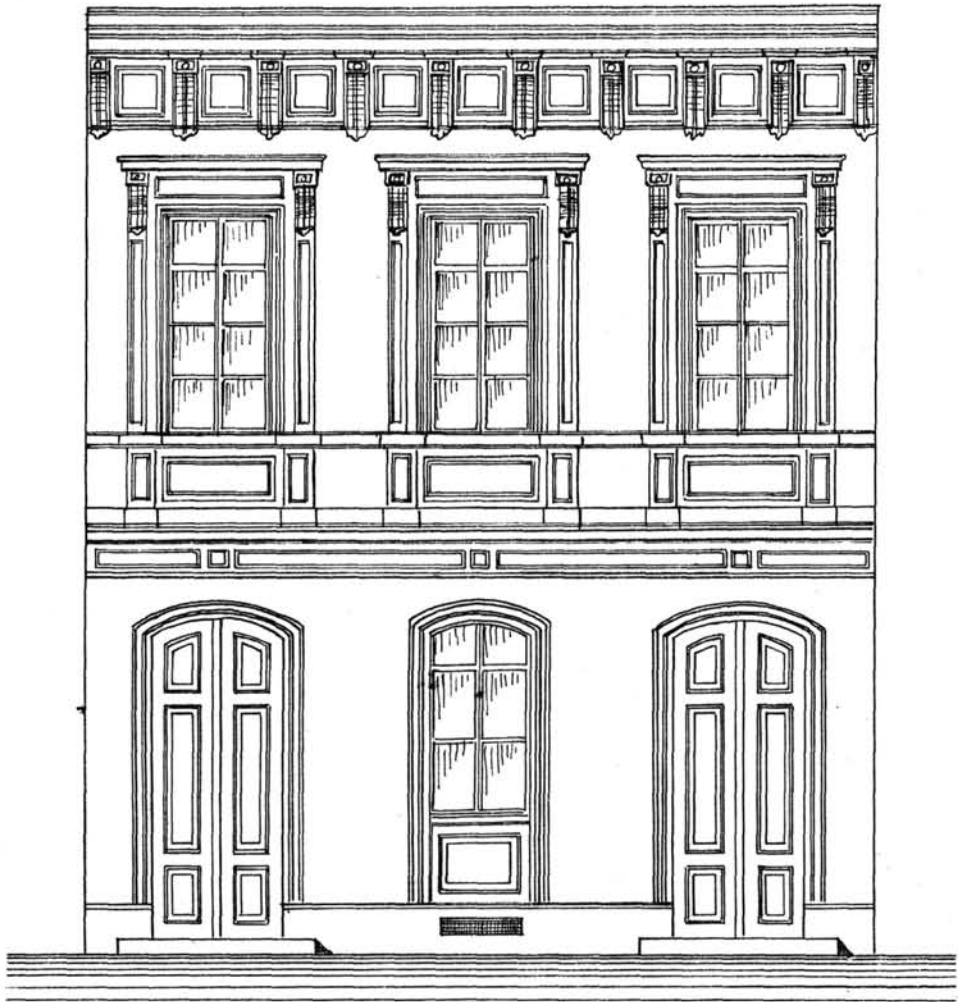
sony bevonatú lehetett, paplanvarrással kárpitozva. A hölgyeket szívesen állítja az ívelt pálcákkal díszített négyzetes-oszlopszerű posztamens mellé. Kerek virágállványa is jellegzetes tagolású, talpas virágtartó edénye szintén egyedi formákat őriz. Ezt a jól felszerelt fényírdát az eltelt négy év alatt kinövi, szűknek-kicsinek bizonyul.

Feltűnő, hogy a „Dáni—Korda”-házban készült fényképek nőalakjai mind a biedermeier ruha kerek formáját viselik. Mintha csak divat váltást jelentene az 1866-os esztendő. A férfiak hosszú aljú, zsinóros kabátot, és pelőcés nadrágot hordanak.

Második műterme Rohrbach Antal gyógyszerész „palánk szentháromság utca 873. sz.” alatti házában³⁹ 1866—1870-ig működött. Négy-ötezer pengő költségen egyedül e célra építette ki. Az udvart park csinosítja: a fényképészet „a tiszta udvar hátsó részét foglalja el, s oly nagy, hogy bármelyik pestivel versenyezhet. Szép váróteremmel, igen nagy, üveggel fedett fölveteli teremmel s több dolgozó szobával, másoló és festő szobával” rendelkezik⁴⁰. Berendezése egy újabb, s talán még egyedibb szőnyeg. Semleges vagy festői háttér, időnként alsó falburkolattal. Megtaláljuk az előző műterem kerek asztalát és csíkos huzatú székét, posztamensét. Feltűnik egy újabb hajlított-nádazott tonettszék, fehér szőgekkel kivert kárpitú fotel és egy kecsesebb formájú virágtartó edény, tükrös asztalka.

³⁹ Reizner J., Szeged története III. 212. A házat 1865-ben özv Takácsné Szerdahelyi Viktóriától vásárolta meg Rohrbach Antal, aki 1877-ben Pestre költözött. 78-ban Rohrbach Mária a háztulajdonos, 79-ben felsorolják a víz által elpusztult házak között. Kimutatás az árvíz által károsult lakosoknak...” Pontos helyét a Szépitő bizottmányi iratok 1868/23. helyzetrajzának segítségével tudtuk meghatározni. ÉT: Sz-Z 1667. Szent Háromság u. 9.

⁴⁰ SZH 1865. 92. sz., 1866. 1. sz. Ennek ellenére Rohrbach Antal (42), aki mint vegyészethez értő maga is foglalkozott a fényképészettel, nehezen kap rá bérlőt Landau után (Finali és Társ.).

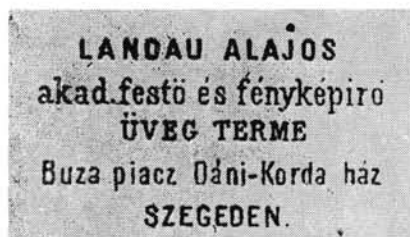
Adelb ferenc

12. kép

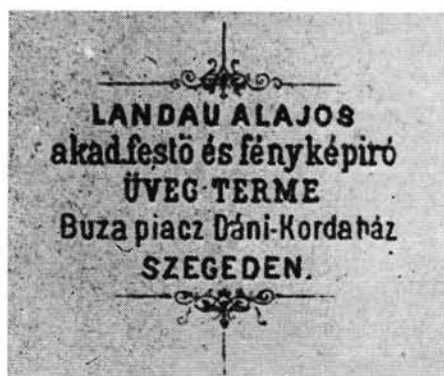
Ezeken a képeken a nőket túlnyomórészt tojásdad aljú krinolinban látjuk, a férfiakon pedig megjelennek a más formájú és különböző anyagú kabátok.

Kirakat: Az Oskola utcában egy, valószínűleg ideiglenesen felállított kirakataról tudunk, 1866-ban itt csodálhatták meg életnagyságú női portréját.

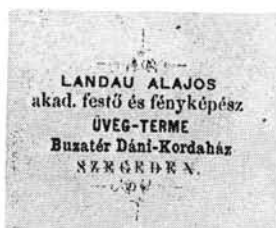
Cégjelzés: A Dáni—Korda-ház műtermében 1862—65-ig háromféle versot használ (13—15. kép), melyeket a képjegyzékben *a*, *b*, *c*, betűkkel jelölünk⁴¹. Szentháromság utcai műterméből 1866—70-ig kétféle cégjelzését ismerjük (17—18. kép), ezeknek *d* és *e* betű a jele. Feltételezésünk szerint a versok helyi nyomdában készültek, mint ahogy erre az egyik újsághír is utal.

13. kép

14. kép

15. kép

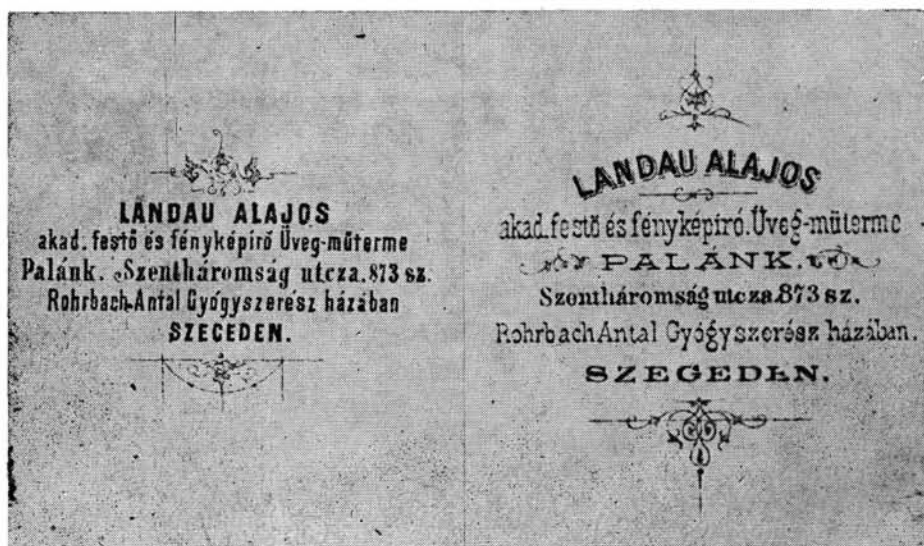

16. kép

Fényképei: Egy kivételével (8. kép) látogatójegy formátumban (10×6 cm), sárgásra fakulva maradtak ránk. Előlapjuk kétféle típust mutat (II.—III.), képeinek sarkát 1862 és 65 között gyakran lekerekítve ragasztotta rá a szürkésfehér kartonra (6—17, 27—28, 30), jobbra lent a „Landau Alajos” jelzés áll.

A felvételek megkomponálásán, az adott tér megteremtésén, betöltésén és az alakok változatos beállításán a festész látásmódja érvényesül. Technikai kivitelük

⁴¹ Ugyanígy a többi fényképésznél is.

17. kép

18. kép

fejlődést mutat, a korai erős kontraszt később oldottá válik. Első műterméből színezett képeit (21—23.) ismerjük. Fényképei között sajnos csak egy olyat találtunk, melyen a parasztpolgári réteg is megjelenik (58.), 1868-ból Vass János fölsővárosi legény személyében.

1. Levesosztó intézet ⁴² belvárosi konyhája, 1864. márc.	céj.?	?	?
2. „A szegedi jótékony nőegylet egyik levesosztó intézete ⁴³ , 1864. (7. kép)	céj. —	(Móra F. Múz. 80.23.1)	[14 243]
3. Kettős férfi képmás, álló-ülő, egész,	II. céj. a.	(Fotóműv. Szöv. ⁴⁴) 72.855	
4. Férfi képmás, álló, egész,	II. céj. a.	(Csongor Győző, Szeged)	[30 732]
5. Női képmás, álló, egész,	II. céj. a.	(Fotóműv. Szöv. 74.36)	
6. Házaspár képmása, álló, egész,	III. céj. a.	(Munkásmozg. Múz. 54.811.1)	
7. Női képmás, álló, egész,	III. céj. a.	(Fotóműv. Szöv. 67.176)	
8. Női képmás, álló, egész,	III. céj. a.	(Balázs-Piri alb. ⁴⁵)	[31 559]
9. Női képmás, álló, egész,	III. céj. a.	(Fotóműv. Szöv. 68.51)	
10. Lányka képmás, ülő, egész,	III. céj. a.	(Hankó albumok ⁴⁶ Szentés)	[31 520]
11. Tóth Mihály, 1864. VI., mell,	III. céj. b.	(Szegedi Levéltár)	[31 402]
12. Hevesi Tóth Józsefné Czibula Juszтина ⁴⁷ karonülővel, ülő-álló, egész,	III. céj. b.	(Csongor Győző, Szeged)	[30 743]

⁴² SZH 1864. 26. sz.: „A tömérdek inséges csoportozatában a nagy üstök közelében, a nőegylet néhány lelkes tagja is látható. A kép jól sikerült, s hisszük, hogy e szomorú év [=1863. T.K.M.] emlékeül, a jótékony intézet javára keletnek is fog örvideni”.

⁴³ A felsővárosi intézetről készült, melynek Pfann József úrnő, a nőegylet választmányi tagja ajánlott fel alkalmas helyet. SZH 1864. 8. sz. Őt jelöli a képen látható kereszt. A képet Pfann Józsefné dédunokája, dr. Aigner Gyula ajándékozta a MFM-nak. A kicsi, 6,5×10 cm-es kép ára 50 kr., a nagyé 2,— forint volt.

⁴⁴ Fotóművészek Szövetségének fényképgyűjteménye Budapest. A fotótörténeti anyag gyűjtője és gondozója Gorzó Magdolna.

⁴⁵ A családi albumokat Balázs-Piri Aranka őrzi Kiskundorozsmán.

⁴⁶ Hankó László tulajdonában lévő albumokról bővebben Szentésnél.

⁴⁷ Csongor Győző nagyanyja.

13. Házaspár képmása, *ülő, egész,*
 14. Hármass családi képmás, *ülő-álló, egész,*
 15. Női képmás, *álló, egész,*
 16. Fiú képmás, *álló, egész,*
 17. Zoffcsák József, *álló, egész,*
 18. Duka László, *álló, egész,*
 19. Pósz Lajosné⁴⁸ Ivánkovics
 Ida, *mell,*
 20. Rákossy festő⁴⁹ (Krebs J.), *mell,*
 21. Rákossyné sz. Lukács, *mell, (színezett)*
 22. Férfi képmás, *mell, (színezett)*
 23. Női képmás, *mell, (színezett)*
 24. Veszelovics Bazil szegedi
 főbíró, *ülő, egész,*
 25. Veszelovics Bazilné,
ülő, egész,
 26. Férfi képmás, *ülő, egész,*
 27. Férfi képmás, *álló, egész,*
 28. Lányka képmás, *álló, egész,*
 29. Oskola utca 1—7. sz. házak 1867,
 30. Löfler Cecília, *álló, egész,*
 31. Női képmás, *ülő, térdig,*
 32. Löfler Cecília, *álló, egész,*
 33. Auszländer Cecília, sz. Löfler, *mell,*
 34. Női képmás, *ülő, egész,*
 35. Schwimmer Mártonné⁵⁰ (Magyarkanizsa),
mell,
 36. Női képmás, *álló, derékig,*
 37. Női képmás, *álló, egész,*
 38. Mayer Paula és Nelli, *álló, egész,*
 39. Pósz Lajos, Szeged, *derékig,*
 40. Mayer, Szeged, *mell,*
 41. Pósz Lajosné *mell,*
 42. Rohrbach, *derékig,*
 43. Férfi képmás, *mell,*
 44. Tóth Péterné⁵¹ Rohrbach Lujza Szeged, *de-*
rékig,
 45. Scholcz Antalnén, *álló, egész,*
 46. Mayer Nelli, *derékig,*
 47. Mayer Paula, *derékig,*
 48. Ivánkovics, *mell,*
 49. Ivánkovicsné Horváth⁵², *térdig, (reproduk-*
ció)
 50. Ivánkovics István és felesége Adler Ilona,
ülő-álló, egész
 51. Ivánkovics Istvánné Adler Ilona,
ülő, derékig,
 52. Rihmer Elekne Adler Berta,
mell,
 53. Horváth Alajos, *mell,*
 54. Horváth Alajosné Lukács Mária, *mell,*
 55. Házaspár képmása, *ülő, egész,*
- III. cégj. b. (Móra F. Múz. 80.2.32) [30 740]
 III. cégj. b. (Hankó albumok, Szentes) [30 702]
 III. cégj. b. (Balázs-Piri alb. Dorozsma) [31 544]
 III. cégj. b. (Hankó albumok, Szentes) [31 519]
 III. cégj. b. (Fotóműv. Szöv. 72.490)
 cégj. b. (Munkásmozg. Múz. 52.1680.1)
 II. cégj. b. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. b. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. b. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. b. (Fotóműv. Szöv. 72. 857)
 II. cégj. b. (Fotóműv. Szöv. 72.858)
 II. cégj. b. (Móra F. Múz. 80.2.30) [30 751]
 II. cégj. b. (Csongor Győző, Szeged) [30 789]
 II. cégj. b. (Nagy Annamária, Szeged) [36 456]
 III. cégj. c. (Hankó albumok, Szentes) [31 526]
 III. cégj. c. (Hankó albumok, Szentes) [30 698]
 cégj. — (Szegedi Levéltár) [31 434]
 III. cégj. d. (Fotóműv. Szöv. 68.49)
 II. cégj. d. (Munkásmozg. Múz. 54.66.1)
 II. cégj. d. (Fotóműv. Szöv. 68.50)
 II. cégj. d. (Fntéműv. Szöv. 68.362)
 II. cégj. d. (Hankó albumok, Szentes) [31 521]
 II. cégj. d. (Klonkai Istvánné, Szeged) [31 472]
 II. cégj. d. (Hankó albumok, Szentes) [30 695]
 II. cégj. d. (Nagy Annamária, Szeged) [36 453]
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)
 II. cégj. d. (Janus P. Múz. 78.119)

⁴⁸ Pósz Alajos (39.) arany-ezüst- és ékszerüzletét „iskola-utca, Pfann-féle házban” hirdeti, (SZH 1868. 97. sz.). A szegedi Ivánkovics leszármazottak emlékezete szerint, a Pósz család egyik ága 1867 körül költözött Szegedre (l. még Bietler 33.). A pécsi ághoz küldött fényképek a Rihmer (52.) család albumával 1978-ban kerültek a JPM-ba.

⁴⁹ Szelesi Z., i. m: 32.

⁵⁰ Klonkai Istvánné nagyanyja.

⁵¹ Tóth Péter fűszerkereskedő, cégvezető Rohrbach Lujza. Szegedi törvényszék cégokmánytára, [cégbíróság iratai,] egyéni cégek jegyzéke I. kötet 203. L. még 113. jegyzet.

⁵² Az eredeti 13×18 cm-es üvegfénykép (MFM 81.56.1) Takács Ferencné Ivánkovits Rózsa ajándéka.

56. Női képmás, álló, egész,	II. cégj. d. (Nagy Annamária, Szeged) [36 455]
57. Johan Elter (Temesvár) 1868,
ülő, derékig	II. cégj. d. (Fotóműv. Szöv. 62. 519)
58. Vass János ⁵⁸ fölsővárosi legény 1868. jún.,
álló, egész,	cégj.? (Ördögh Attiláné, Szeged) [18 424]
59. Női képmás, álló, egész	II. cégj. d. (Fotóműv. Szöv. 68.52)
60. Női képmás, álló, egész,	II. cégj. d. (Hankó albumok, Szentes) [30 694]
61. Szeles Kálmáné ⁶⁴ Magarasevits Krisztina,
álló, egész,	II. cégj. d. (Nagy Annamária, Szeged) [21 205]
62. Férfi képmás, mell,	II. cégj. d. (Fotóműv. Szöv. 67.175)
63. Jung Tivadar, álló, egész,	II. cégj. d. (Nemzeti Múz. 76.238.1)
64. Vidovics gyerekek (Szegevár),
álló-ülő, egész,	II. cégj. d. (Csongor Gyöző, Szeged) [30 746]
65. Férfi képmás, mell,	II. cégj. e. (Fotóműv. Szöv. 67.177)
66. Magarasevits Katalin, álló, egész,	II. cégj. e. (Nagy Annamária, Szeged) [21 213]
67. Férfi képmás, mell,	II. cégj. e. (Nagy Annamária, Szeged) [36 452]

Bietler Ferenc fényképíró (1862—...)

„Bietler Ferenc fényképészeti műterme... a Széchenyi-téren, 152 számú Rieger házban van. Itteni tartózkodásának ideje csupán 14-napra terjed”, olvassuk róla az első híradást 1862 júliusában⁵⁵.

Bietler ezelőtt valószínűleg Kecskeméten működött⁵⁶ és ez a magyarázata, hogy alapítási évének az 1860-at vallja⁵⁷. 1862-ben jár először Szegeden és a következő évben már építteti műtermét, melyet 1864 elején megnyit. Itt versója szerint előbb Mayer⁵⁸ és Bietler céggként működik, 1866-ból még közös cégjelzéssel ellátott, pontosan datált fényképét ismerjük (10.). Később, de még ebben a műteremben önállósul, majd 1869-ben új műtermet építtet a Színház mellett. 1875-ben evvel párhuzamosan még egy műtermet létesít régi fényképészete helyén Bietler és Knirsch cég alatt. Az 1876-os szegedi kiállításon mindkét cége „fényképekért emlékérmét” nyert. 1879-ben még működik, de árvíz-felvételeket nem ismerünk tőle.

Fényképészete: Róla sem tudjuk, hogy tudományát hol sajátította el, de fejlődését végig követhetjük az újságokban. Kezdetől fogva az időjárásra való tekintet nélkül, „a legújabb amerikai modorban” (a felvétel csupán pár perc alatt történt) dolgozik. „Arcképeket tetszés szerinti nagyságban akár természeti színben, akár olaj- vagy más festékekkel kifestve, megszólalásig találólag, szintúgy egyesek mint több személyből álló csoportulatok. — Továbbá egyes arcképek, melltű, gyűrű, inggomb vagy karkötőbe való parányságig” rendelhetők. Látogatójegyein „a képek felette finom és gyöngéd vonásokkal nyomatnak le. A képek hasonlatosságáról és tisztaságáról” kezeskedik.

1863 márciusában híre terjed, hogy üvegműtermet építtet, mely a következő év februárjában már nyitva is áll⁵⁹. 1864-ben nagyméretű tablót készít a szegedi dalárda

⁵⁵ Ördögh Attiláné édesanyjának, Fekete Pál épület- és mulakatos feleségének Vass Veronnak dédapja. (A kép alatt „Verseny fényképészet Szeged Kigyó-utca 6”: itt készült a reprodukció.)

⁵⁴ Szeles Kálmán városi főügyész felesége.

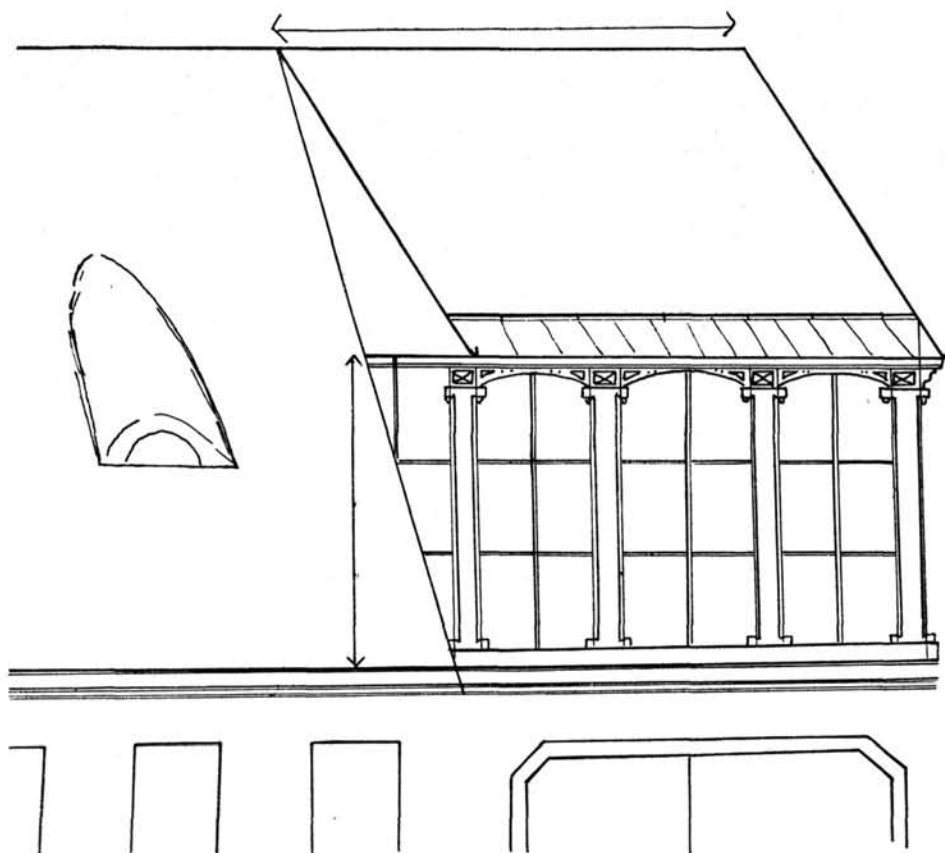
⁵⁶ SZH 1862. 57. sz.

⁵⁷ Tanácsi jegyzőkönyv 1872/282, melyben „Kecskemét városa értesítést kér Bietler Szeged város lakosai közété lett felvételéről”.

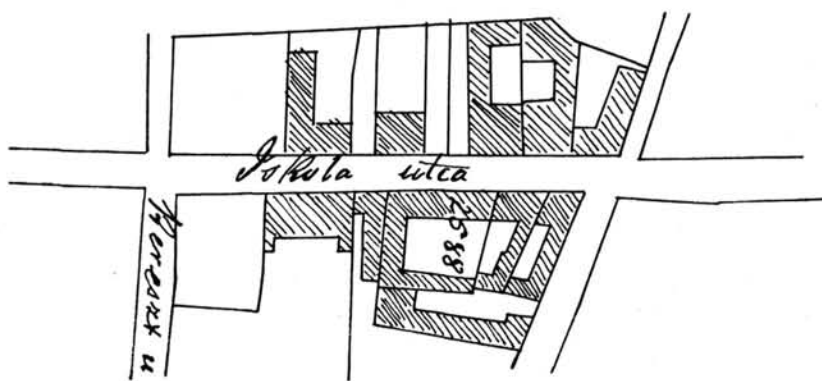
⁵⁸ Szegedi Naptár 1875 (Somogyi Könyvtár) hirdetése.

⁵⁹ Mayer György Pesten, Gratzon és Zágrábon is tart fenn műtermet. Szakács M., i. m. 23: 120. sz, 33: 175. sz.

⁶⁰ SZH 1863. 21. sz, 1864. 11. sz.

19. kép

20. kép

tagjairól⁶⁰, majd évekig hirdetésein kívül nem hallunk róla, hiszen ekkor még Landau fényképészete a legkeresettebb a városban.

Úgy látszik, azért Bietler is megtalálta a számításait, mert 1869-ben új műtermet épített a Színház mellett. Sőt ez évben jelenik meg Szegeden Letzter L. fényképész⁶¹, vele együtt három fényírdász működik a városban, akik között egészséges verseny indul.⁶²

1871-ben hallunk újból Bietlerről, amikor is „a divatba jött Rembrandt-féle árnyazott képeinek” művészi kidolgozását dicsérik, melyek fővárosi műtermek munkáival vetekednek. Hasonló elismerésben részesítik „különböző állásból készült” felvételeit, melyek az elhunyt Császár Miklós színészt és művezetőt ábrázolják⁶³.

Bietler 1873-ban kapja az első tanácsi megbízást és fényképezi az „egyik agyonvert egyént”, munkájáért a város 15 forintot fizet⁶⁴.

1874-es „mintakirakatának” finom kidolgozása, elegáns képei kapcsán ismerhetjük meg a korabeli kritikát, melyet érdemes idézni. „Bietler úr halad az idővel, melynek meglepő vívmányait a fényírás terén mindig ügyesen el tudja sajátítani; a mesteriség technikáját pedig oly tökélyre emelte, hogy szinte művészetnek is beillik”. Új képei közül Dugonics arcképéről készült reprodukcióját emelik ki. A reprodukció egy pastell képről készült, melynek nagyméretű másolatát ugyan a Dugonics-kör rendelte meg, de más is hozzájuthatott a kép e nagyalakú vagy albumlap számára megfelelő nagyságához. A 6,5×5 cm-es nagyságú családi albumokban is található. Pl. Balázspiri albumok, [31 731]. Ezek áráiról nem maradt feljegyzés, de a Szegedi Közlönyben megjelent árajánlatából következtethetünk rá: „6 drb jól sikerült finom arckép 2 frt és feljebb. Legjobb ízléssel összeállított családi képek és nagy csoportok jutányos áron készíttetnek”⁶⁵.

„A fényképészet vidéken aligha vett egy városban is nagyobb lendületet mint Szegeden”, állapítják meg 1875-ben. És valóban, az év nyarán „Bietler és Knirsch” cég néven még egy műtermet nyit Bietler Ferenc, később pedig a város negyedik műtermeként a „Lauscher és társa” cég nyílik meg. Bietlerék készülnek a közeledő szegedi kiállításra, ahová „Szeged és környéke legszebb hölgyeinek tableauxját” tervezik elkészíteni.

Az év őszén kerül forgalomba az a színnyomat-sorozat, melyhez Bietler készítette a reprodukciókat. Az eredeti képeket, valószínűleg aquarelleket és azok készítőjét nem ismerjük, de elképzelhető, hogy Bietler saját művei. Az épületek pontosságából és helyzetéből ítélve az is nagyon valószínű, hogy alapjuk helyszíni fényképfelvétel volt, mely az 1872-es állapotot rögzítette. A „Szeged város látképe madártávlatban” színnyomat ára 80 krajcár volt, arany kerettel 150 krajcár. A sokszorosítás Traub B. nyomdájában készült⁶⁶ (21. kép).

1876-ban⁶⁷ a szegedi kiállításon Bietler Ferenc, főképp ügyesen színezett fényképei-

⁶⁰ „A SZEGEDI DALÁRDA MŰKÖDŐ TAGJAI 1864-ik évben” feliratú tabló 47×60 cm-es kartonján, a 28 db ovális kép alatt sajnos nem szerepelnek a nevek.

⁶¹ SZH 1869. 93. sz, 1870. 7. sz.

⁶² A hetvenes évek szegedi fellendülésével kapcsolatos, hogy 1871-ben Lengyel Lőrinc kárpi-tos, „díszes fényképészeti terem” építésére kér engedélyt a Szépítő Bizottmánytól 1871/63. Külföldi példákra hivatkozva Oskola utca 279 sz. házának kapu feletti részére üvegtermet akar emeltetni (19—20. kép.) Engedélyezik a „fából való építkezést”, de kikötik a házgerinc érintetlenül hagyását. Mivel többé nem hallunk e műteremről, így lehet, hogy fel sem épült.

⁶³ SZH 1871. 38, 75. sz.

⁶⁴ Tanácsi jegyzőkönyv 1873/2828.

⁶⁵ Szegedi Lapok 1874. 14. sz, SZH 1874. 51. sz, Szegedi Közlöny 1874. 1. sz.

⁶⁶ SZH 1875. 71, 95, 117. sz.

⁶⁷ Az év karácsonyán Agnelli helybeli fényképész a „sz.-háromság-utcai Bobcsek-féle” házban egy nagy „stereoskop-szekrényt” rendez be. Az ünnepek alatt itt szándékozik bemutatni „keleti

21. kép

vel „fényképekért emlékérmét”, Bietler és Knirsch szintén „fényképekért emlékérmét” nyert⁶⁸.

A párisi világkiállításra 1877 szept. 30-án még csak Knirsch Antal⁶⁹ részvételét jelzik. Bietlerről a szegedi újságok szinte elhallgatnak. Egyedül az Alföldi Iparlap⁷⁰ a szegedi cégek között felsorolva ír róla ajánlást: műtermében „a legújabb rendszer szerint páratlan finomsággal és művészi dísszel készíti” fényképeit. „Húsz évi folyamatos előrehaladó működése hibátlan, természetű arcképeket biztosít, újabb mechanikai berendezése folytán a legkisebb arcképektől egész életnagyságig jutányos, bármelyik fővárossal versenyképes árban” nagyít.

Bietlerről a következő két évben a makói újságban olvashatunk, ottani működését lásd. Makónál. Nagyon valószínű, hogy az árvíz híre is ott éri és ezért nem találjuk az árvíz-katasztrófa megörökítői között.

úttjáról való képeket, melyek a szent föld nevezetesebb helyeit” ábrázolják: SZH 1876. 153. sz. Nevét még ott találjuk az árvíz által károsult lakosok között a Palánk 872 sz. alatt. Mellette 873 sz. alatt volt Landau műterme.

⁶⁸ SZH 1876. 108. sz., Alföldi Iparlap 1876. 53. sz., Az 1876. évi magyar országos ipar-, termény- és állatkiállítás név és tárgymutatója Szeged, 1876. (Somogyi Könyvtár), Szegedi Lapok 1876. 37. sz. (Emlékérem: MFM 64.13.253).

⁶⁹ Szakács M., im. 22: 91. sz. alatt az 1890-es években Pest Egyetem tér 5. sz. alatt tartja nyilván.

⁷⁰ Alföldi Iparlap 1877. 50. sz.

Műterme: Ideiglenes műtermét 1862 nyarán a „Széchenyi-tér 152. számú Rieger házban⁷¹ reggel 9 órától délután 4-ig tartja nyitva. Feltehetően innen származnak azok a képei, melyekre nevét ceruzával írta vagy bélyegzővel nyomta rá (I—2.). Berendezéséből szembetűnik szőnyege, melynek rajza egyező Landau Dáni—Korda-házban használt szőnyegével. Jellemző a csíkos huzatú, magas támlájú szék. Négyzetes hasáb alakú, profilált posztamense és vaskos kehelyforma virágtartója egyedi megformálású.

Első állandó műterme, melyet „Rieger Mihály úr házában 7-ik szám alatt a takarékpénztár mellett”⁷² épített 1864—69-ig működik. A tavasszal már nyitva álló fény-

22. kép

képzet reggel 9 órától délután 4-ig várja látogatóit. Ezt az üvegműtermet, cégjelzéséből ítélve, nyilván Mayer György fényképiró segítségével emelte. A rendelkezésünkre álló fényképekről szolidan, de változatosan berendezett műterem részleteket ismerhetünk meg. Berendezési tárgyai között az előző műterem posztamensét látjuk viszont. Jellegzetes kőkockás padozatot kettőt is, egyedi hajlítású tonett széket, paplanvarrással magasan párnázott fotelt, füles amfóra-szerű asztaldíszít figyelhetünk meg. Egyetlen olyan képet ismerünk tőle, mely nagyobb betekintést enged a Mayer és Bietler cég pazar kiállítású műtermébe (11.). Szőnyege a 22. képen is látható. Háttére stukkóval gazdagon díszített, asztala dúsan faragott, virágtartó edénye lendületesen barázdált. Jerney Anna tojásdad krinolinja az 1866—68-as évekre tehető.

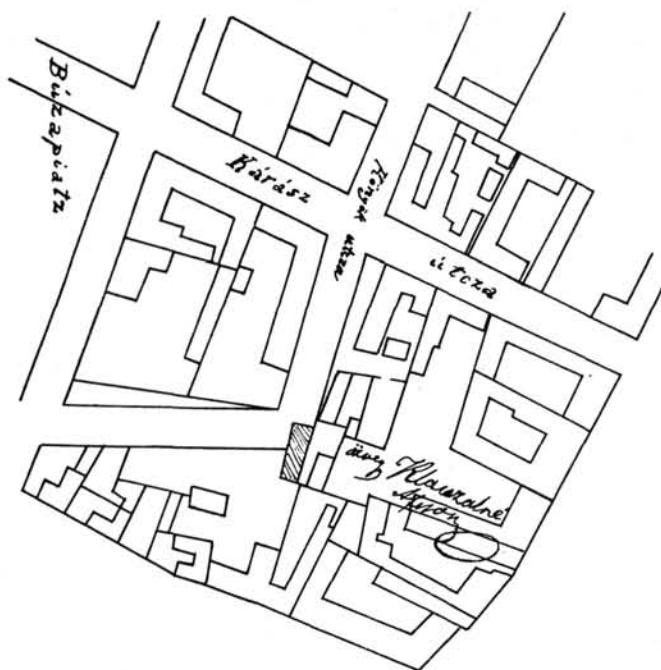
⁷¹ A ma is álló Grün-Orbán-ház melletti épület volt (balra). ÉT: O-Sz. 1581.

⁷² Ma is álló ház, Horváth M. u. 7. sz. ÉT: D-K 752, és „Kimutatása az egyes városrészekben fennálló házaknak”.

A Színház melletti, Könyök utca 308 számú, második műterméről ennél is többet tudunk. Az épületet Kovács József építész⁷³ tervezte.

A tervet 1869 januárjában, mint ideiglenes fényképterm felállítását nyújtják be a Szépművészeti Bizottsághoz. Az épületet „retesz falakból” építenék 6 évi időtartamra. Március 21-én megkapják az engedélyt az építkezésre avval a feltétellel, ha a város szabályozásakor útban lesz, kártérítés nélkül azonnal lebontják. Az engedély azon megfontolásból születik, hogy özv. Klauzálné telkén (23. kép). „oly ronda épület áll” mely a színházba menőket botránkoztatja, míg a „csinosnak mondható műterem” (24. kép) csak javára válna környezetének⁷⁴. A hat évre tervezett ideiglenes műterem tízéves épülete megéri az árvizet, később helyén utcát nyitottak a Széchenyi tér felé, ma ott jár a villamos a Hági étterem és a Royal szálló között.

A fényképezetet reggel 8- este 6-ig látogathatják. Berendezése szerényebb, mint a Mayer és Bietler cégé volt, ami nyilván a fővárosi Mayer György igényeihez és módjához szabódott. Itteni felvételein a párnázott fotel és a barázdált virágtartó ismerős. Jellegzetes szőnyegét hatalmas éléreállított négyzetek alkotják. Alsó falburkolata kétféleképpen profilált (oválok és lemetszett sarkú téglalapok), felette

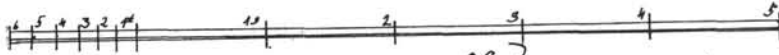
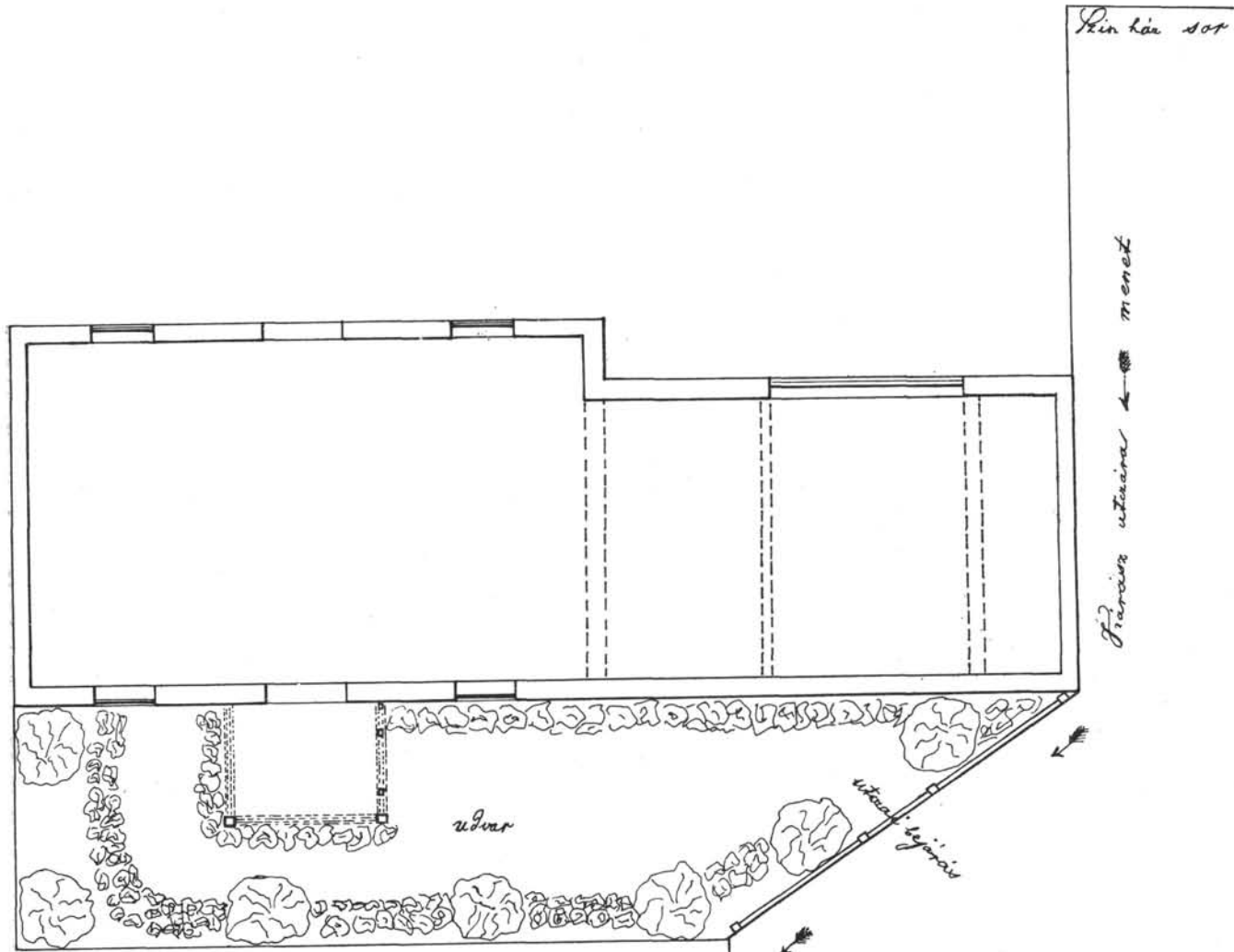
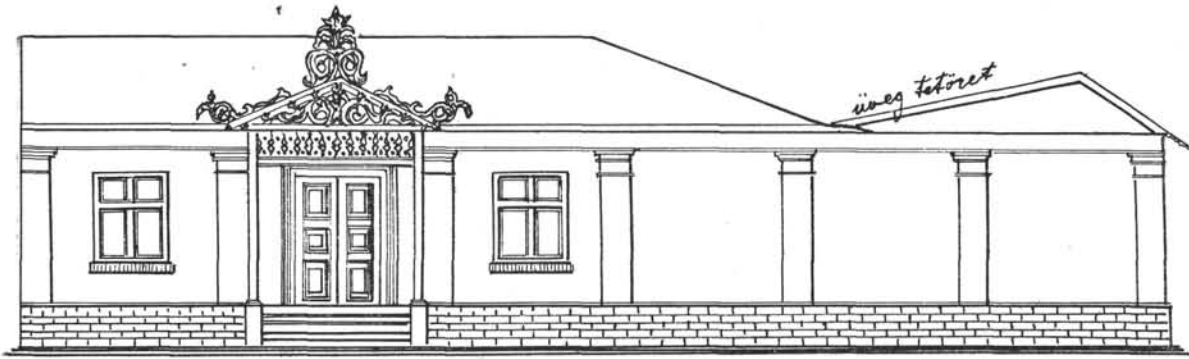

Latta József építész
 1869. február 9-én
 másolta Szegeden
 László János
 1. méretű

23. kép

⁷³ Török L., i. m. 258.

⁷⁴ Szépművészeti bizottsági iratok 1869/8. (A 24. kép a mellékleten).

Kovács József építész
kegyelme

Bietler Ferenc
Fényképész
urnak számára készített
1869. évi

megjelenik a perspektivikus, festői tájkép-háttér. Íróasztala és szögletes asztala dúsán faragott, kicsi kerek asztalát egyetlen háromágú csavart láb tartja. Három alacsony posztamensének teljesen egyedi díszítései vannak. A már említett fotelon kívül fehér szögekkel kárpitozott a szék és a hozzávaló zsámoly. Képein többször feltűnik egy rojtos kárpitú könyöklő-szék. Bármelyik berendezési tárgyának feltűnése nagy segítségünkre lehet jelzetlen fényképeinek felismerésében.

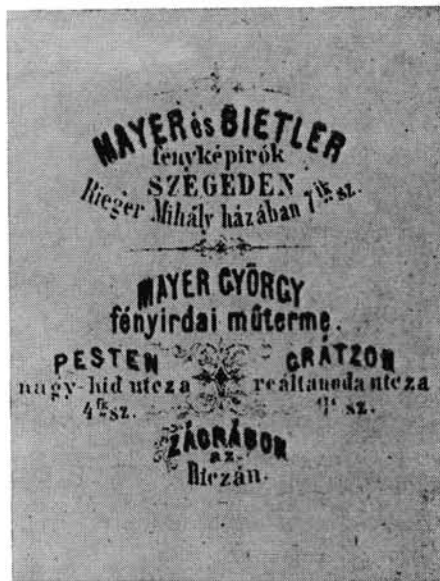
Harmadik műtermét Bietler és Knirsch cég alatt régi fényképészete helyén, a Széchenyi tér 7 szám alatt 1875 júniusában nyitja meg és a Színház mellettivel párhuzamosan tartja fenn. Ez a műterem „díszes, és kényelmes, alkalmas fekvésénél és pompás megvilágításánál fogva a legkitűnőbb fényképészeti munkák elvégzésére” hivatott. Berendezéséről mindössze három fénykép tájékoztat (49–51.), melyen nehéz faragott konzolasztalt vagy inkább kandalló részletet és egy hasonló díszítésű széktámlát látunk.

Kirakat: 1874-ben új fotográfiákból egy mintakirakatot állít fel a Gál és Madárfele⁷⁵ bolt sarkán, mely magára vonja az arra járók figyelmét „Bámulatra méltó az új felvételek finom kidolgozása és eleganciája”. Itt látható Dugonics arcképéről készült reprodukciója is.

Cégjelzés: Első műtermében kétféle versót (*a–b*) használ, az egyiket 1864–66-ig (25–26. kép) a fényképészet Mayer és Bietler céggént szerepel. Mayer Györgynek ez a negyedik műterme Pest, Grátz és Zágráb után. A második versón 1867–69-ig (27. kép) csak Bietler nevét olvashatjuk. Színház melletti műterméből szintén két cégjelzést (*c–d*) ismerünk (28–30. kép), melyeket 1869-től használt. Ezeket már az

25. kép

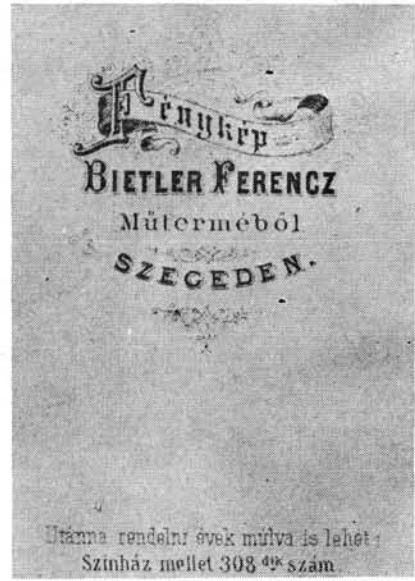

26. kép

⁷⁵ A cég hirdetései alapján boltjuk a mai Kárász u. és Klauzál tér, Tisza part felőli sarkán volt. ÉT: K-O 820.

27. kép

28. kép

29. kép

30. kép

31. kép

32. kép

„Utánna rendelni évek múlva is lehet” figyelmeztetés olvasható. A Bietler és Knirsch felíratú versója (e) pedig 1875-ben jelenik meg (31—32. kép). Cégjelzéseinek metsző-jét és nyomdáját egy kivétellel nem ismerjük. Ez: a 30. képen látható és csupán két képen szerepel az „EISENSCHIML WACHTL WIEN” jelzettel (42—43.).

Fényképei: Zömmel látogatójegy nagyságban, megfakulva maradtak az utókorra. Nagyobb méretű csoport-, családkép (4,25) és város reprodukción (44—47.) kívül nála találkozunk először a későbbi ún. kabinet képek méretével, 14 × 10 cm (27.). Tőle ismerünk a Landaunál emlegetett ún. porcelán fényképekből kettőt (40—41.). Aránylag hosszú működése alatt előlapjai többször változnak. B versójával jelennek meg a lekerekített sarkú kartonok jobbra lent „Bietler F.” jelzéssel (VIII. 12—13). Ugyanilyenek c versós kartonjai balra lent „BIETLER F.” jobbra lent „SZEGEDEN” jelzéssel (XI. 14—21.) új műtermében 1869-től. Majd ugyanezt a jelzést használja, de visszatér a szögletes kartonokhoz (VI. 23—24.), 1871-től a divatnak megfelelően ezt a formát egy vonalkerettel gazdagítva, a képet és jelzést mintegy keretbe foglalják (XVII. 26—43.). Társas műtermében balra lent „BIETLER ÉS KNIRSCH”, jobbra lent „SZEGEDEN” jelzettel használ és a kartont egyedi módon keskeny meggypiros szél szegi (49—51). — Az egyoldali megvilágítás a mellképeken érvényesül igazán. Ezeknél már 1864-től alkalmazza az ovális mezőt (Dalárdatabló). Beállításai a természetes mozgást közelítik meg. Több színezett fényképet ismerünk tőle. Nagy értéket képviselnek számunkra a paraszti és parasztpolgári réteg öltözködését megörökítő képei. Ezek az 1875-ös évekre tehetőek. Szalay József és felesége idős makai házaspár, őket téli öltözetben ábrázolja a kép (38.). Csalá János alsóvárosi legény ünneplős zsinóros öltözetet visel (39.). Hátrakötött-fejű dorozsmai menyecskét megörökítő képen Bietler jóvoltából a virágos selyemruha színeiben is gyönyörködhetünk (50.).

1. Női képmás, *ülő, egész*,
 2. Férfi képmás, *ülő, egész*
 3. Női képmás, *álló, egész*,
 4. Férfi csoportkép⁷⁶ 1863, *álló-ülő, egész*, (22. kép),
 5. Szegedi Dalárda tablója, 1864,
 6. Dr. Aigner Károly orvos⁷⁷, *álló, egész*,
 7. Női képmás, *ülő, egész*,
 8. Férfi képmás, *álló, egész*,
 9. Férfi képmás, *mell*,
 10. Tóth Mihály 1866, *mell*,
 11. Jerney Anna, *álló, egész*, (25. kép)
 12. Férfi képmás, *mell, (ová)*
 13. Eröskövy Lajos, Szeged, *ülő, egész*,
 14. Kettős gyermekképmás, *álló-ülő, egész*,
 15. Férfi képmás, *álló, egész*,
 16. Női képmás, *derékig*,
 17. Aigner Ödönné Hoffer Berta, *mell*,
 18. Férfi képmás, *mell*,
 19. Aigner Vilmos tisztviselő (id. Aigner József fia), *mell*,
 20. Kisfiú képmása, *ülő, egész*,
 21. Férfi képmás, *ülő, egész*,
 22. Tornyok, 1870. kőműves és ács céhjelvényen, *(színezett)*
 23. Férfi képmás, *mell, (ová)*
 24. Férfi képmás, *mell, (ová)*
 25. Kovács István építőmester és családja 1871—72, *álló-ülő, egész*,
 26. Burghardt Károlyné Szabó Etelka⁷⁸, *álló, egész* (30. kép),
 27. Aigner Nándor fűszerkereskedő⁷⁹, *álló, egész, (kabinet méret)*
 28. Kovács István építőmester, 1871, *mell*,
 29. Ivánkovic Árpád és Ernő, 1872, *ülő-álló, egész*,
 30. Női képmás, *ülő, térdig*,
 31. Dugonics reprodukció, 1874, *mell, (ová)*
 32. Bergmann Júlia⁸⁰, *átó, egész*,
 33. Ivánkovic Károlyné Pósz Karolina⁸¹, *ülő, derékig*,
 34. Brauswetter Otília⁸², 1878, *ülő, térdig*,
 35. Derszib Béláné Schwimmer Edit⁸³, *ülő, derékig*,
 36. Szabó Mihály képezdeigazgató és gyermekei, *ülő-álló, egész*,
- I. cégj. (*Fotóműv. Szöv. 72.639*)
I. cégj. (*Fotóműv. Szöv. 72.1157*)
VII. cégj. (*Fotóműv. Szöv. 72.1156*)
cégj. — (*Móra F. Múz. 80.24.1*) [31 451]
- cégj. (*Móra F. Múz. 82.20.1*) [36 465]
cégj. a. (*Aigner Gyula, Szeged*) [14 188]
I. cégj. a. (*Móra F. Múz. 80.2.71*) [30 739]
I. cégj. a. (*Móra F. Múz. 80.2.72*) [36 471]
I. cégj. a. (*Munkásmozg. Múz. 53.1864.1*)
I. cégj. a. (*Szegedi Levéltár*) [31 406]
I. cégj. a. (*Balázs-Piri alb.*) [31 539]
VIII. cégj. b. (*Hankó albumok, Szentes*) [31 529]
VIII. cégj. b. (*Janus P. Múz. 78.119*)
XI. cégj. c. (*Fotóműv. Szöv. 67.171*)
XI. cégj. c. (*Hankó albumok, Szentes*) [31 533]
XI. cégj. c. (*Fotóműv. Szöv. 72.465*)
XI. cégj. c. (*Aigner Gyula, Szeged*) [14 225]
XI. cégj. c. (*Fotóműv. Szöv. 59.822*)
XI. cégj. c. (*Aigner Gyula, Szeged*) [14 187]
- XI. cégj. c. (*Móra F. Múz. 81.50.1*) [33 884]
XI. cégj. c. (*Nagy Annamária,*) [36 451]
cégj. (*Móra F. Múz. 55.33.1*) [34 829]
- VI. cégj. d. (*Balázs-Piri alb., Dorozsma*) [31 713]
VI. cégj. d. (*Balázs-Piri alb.,*) [31 712]
cégj. — (*Somogyi Könyvtár*) [31 343]
- XVII. cégj. d. (*Tolnai—B., Szeged*) [18 455]
cégj. — (*Aigner Gyula, Szeged*) [14 232]
- XVII. cégj. d. (*Móra F. Múz. 81.27.1*) [35 796]
XVII. cégj. d. (*Takáts Ferencné, Szeged*) [14 866]
XVII. cégj. d. (*Munkásmozg. Múz. 70.1007.1*)
cégj. — (*Somogyi Könyvtár*)
XVII. cégj. d. (*Tolnai—B., Szeged*) [18 457]
XVII. cégj. d. (*Takáts Fné, Szeged*) [14 864]
- XVII. cégj. d. (*Réti Béláné, Szeged*) [30 578]
XVII. cégj. d. (*Klonkay Iné, Szeged*) [31 465]
XVII. cégj. d. (*Aigner Gyula, Szeged*) [14 238]

⁷⁶ Repro, keretelésén kézírással [Szegeden ismert iparosnevek]: „1863 Nadler Alajos, Priváry Pál, Jóba Elek, Kabók Imre, Szabó Elek, Kopp János, Mozgay Károly, Lábdy Antal, Szöllösy Mihály”. A 14×19-es kép 23×26,5 cm-es karton keretelésű. — SZH 1863. 45. sz. hasábjain az iparos segédegylet júl. 4-én tartandó „nyári vigalmán az újszegedi népkertben” a műsor szereplői között találjuk Kabók Imre és Priváry Pál iparosok segédek neveit.

⁷⁷ 1875-ben felsőváros kerületi orvosa (Szegedi Naptár).

⁷⁸ Tolnai-Burghardt László dédanyja.

⁷⁹ Az „ifj. Aigner József” cég egyik tulajdonosa.

⁸⁰ Tolnai-Burghardt László családjából, Bergmann József honvédezredes leánya.

⁸¹ Takáts Ferencné Ivánkovic Rózsa nagyanyja, Pósz Lajos (Landau 39.) testvére.

⁸² Brauswetter János szegedi órás leánya.

⁸³ Klonkai Istvánné Derszib Magdolna édesanyja és Schwimmer Mártonné (Landau 35.) leánya.

37. Gyermek képmás, <i>ülő, egész, (színezett)</i>	XVII. cégj. d. (<i>Balázs-Piri alb.</i> ,	[31 714]
38. Szalay József és felesége, (Makó),
<i>ülő, egész,</i>	XVII. cégj. d. (<i>MFM 81.135.1</i>)	[31 312]
39. Csala János ⁸⁴ alsóvárosi legény,
<i>álló, egész,</i>	XVII. cégj. d. (<i>Talpai Emilné, Szeged</i>)	[13 776]
40. Férfi képmás, <i>mell (ovál)</i>
„porcelán-fénykép”	XVII. cégj. d. (<i>Janus P. Múz. 76.67.1</i>)	
41. Férfi képmás, <i>mell, (ovál)</i>
„porcelán-fénykép”	XVII. cégj. d. (<i>Nagy Annamária</i>)	[36 450]
42. Fiú képmás, <i>álló, egész,</i>	XVII. cégj. d. (<i>Balázs-Piri alb.</i>)	[31 711]
43. Férfi képmás, <i>mell, (ovál)</i>	XVII. cégj. d. (<i>Balázs-Piri alb.</i>)	[31 705]
44. „Szeged, Belváros. (Madártávlattból.)”
<i>reprodukció</i> ⁸⁵ (21. kép),
közölve: <i>Reizner II.270.</i>	cégj. (<i>Móra F. Múz. 62.8.24</i>)	[31 506]
45. „Szeged, Főtér” <i>reprodukció,</i>
Közölve: <i>Reizner II.274.</i>	cégj. (<i>Móra F. Múz. 62.8.23</i>)	[31 507]
46. „Szeged, Felső város. (Madártávlattból.)”
<i>reprodukció, közölve: Reizner II.272.</i>	cégj. (<i>Móra F. Múz. 62.8.26</i>)	
47. „Szeged, Belváros. (Új-Szegedről tekintve.)”
<i>reprodukció, közölve: Reizner II.276.</i>	cégj. (<i>Móra F. Múz. 62.8.25</i>)	
48. Női képmás, <i>álló, egész,</i>	cégj. ⁸⁶ (<i>Balázs-Piri alb., Dorozsma</i>)	[31 560]
49. Női képmás, <i>álló, egész, (31. kép)</i>	VI. cégj. e. (<i>Balázs-Piri alb., Dorozsma</i>)	[31 546]
50. Női képmás, (<i>előző színezett példánya</i>)	VI. cégj. e. (<i>Balázs-Piri alb., Dorozsma</i>)	[31 545]
51. Anya és fia <i>álló-ülő, térdig,</i>	VI. cégj. e. (<i>Balázs-Piri alb., Dorozsma</i>)	[31 547]
52. Női képmás, 1879, <i>mell,</i>	XVII. cégj. e. (<i>Móra F. Múz. 82.169.1</i>)	

Mezei Péter borbély és fényképész (1866—...)

A Szegedi Híradó 1866. szept. 13-i számában írják, hogy „Mezei Péter helybeli fényképész lefényképezte Klauzál Gábor családi síremlékét” és mások számára is vállalt hasonlókat. Egyetlen képét ismerjük, primitív festésű tájkép-háttérrel és mintás terítővel földig takart asztallal.

*Fényképe*nek minősége igen gyenge, viszont hátlapján elmosódottan, de megőrzött mestere nevének kívül annak eredeti foglalkozása is (33. kép).

- I. Házaspár képmása, *ülő-álló, egész,* I. cégj. a. (*Nagy Annamária, Szeged*) [36 458]

33.

⁸⁴ Talpai Emilné Budai Gizella nagyapja, vállalkozó, legénykori képe.

⁸⁵ A reprodukció-sorozatról készült 18×26 cm-es üvegnegatívokat 3990, 3992, 3994, 3996 leltáriszámon őrizzük, melyeket valószínűleg Lintner készített Reizner János 1899-ben megjelent könyvéhez. — A nyomdai úton sokszorosított sorozat 16×24,5-es képeit 24,5×32,5 cm-es kartonra ragasztották. A sorozat még kétféle méretben készült. A 45. tétel 5,5×9 cm-es képeit 8×12 cm-es kartonra (MFM. 60.655.1), míg a 47. tétel 9,5×13,5-es képeit 16×24,5 cm-es kartonra ragasztották (MFM 80.2,16).

⁸⁶ A fényképet az „Országos kiállítási — Bietler Ferenc” csonka-feliratú, 9,5 cm széles vonalkeretelésű kartondarab hátoldalára ragasztották fel, a felirathoz tartozó fényképet sajnos nem ismerjük.

Letzter L. fényképész (1869— ...)

Így szól róla az első híradás: „özv. Kátayné házában. Újonnan nyitott fényképészeti műtermében ... csoportok levételét ... egész százakig menő személyekkel” vállalja.

Letzter Lázár 1832-ben született. 1869-ben ő a harmadik fényképész Szegeden. A következő évben már állandó műtermet épített a Próféta vendéglő mellett. A bécsi világiállításra 1872-ben elkészíti első fényképsorozatát a „város szebb részeiről”. 1876-ban érdemérmét nyert a szegedi kiállításon, mellyel kapcsolatos második sorozata Szeged épületeiről. 1877—78-ban külföldi tanulmányutat tesz, útlevelének személyleírása szerint „magas, arca hosszás, szeme szürke, orra-szája rendes, haja feketés”. Az 1879-es árvízről Lauscherral sorozatot hoz forgalomba, megörökítve a vízkori Szeged utcaképeit.

Fényképészete: Nem tudni hol tanulta mesterségét, és azt sem, honnan jött Szegedre. Minden előzetes nélkül 1869. nov. 21-i hirdetéséből megtudjuk, hogy egy új fényképészet nyílt özv. Kátayné házában. A látogatójegyek mellett életnagyságú fényképek készítését, százas létszámú csoportok lefényképezését is vállalja.

Már 1870 januárjában bejelenti, hogy állandó műtermet épített a Próféta vendéglő mellett. Ő talán már tudja, hogy pár hónap múlva Landau visszavonul a fényképésztől, mindenesetre érdemesnek tartja a műterem létesítését. Letzter fényképészetében „nemcsak chromographiák ..., melyek az olajfestményekkel versenyeznek ..., de aquarell fényképek” is készülnek. A nálunk eddig ismeretlen „Rembrandt modorú ... az egyoldalú világítás folytán különös árnyalású” fényképekkel ő ismerteti

34. kép

meg a várost. Ebben az évben Pallavicini örgróf számára a szabadban készített felvételeket a kistiszai zsilipnél álló óriási fűzfáról⁸⁷.

Szegeden úgy ítélik meg 1871-ben, hogy városuk fényképészete az elmúlt év alatt nagy haladást tett. Magyarozatát Letzter letelepedésével megindult verseny lendületében látják. Ebben az évben Makóra is átjár fényképezni (erről ott bővebben), egyik ottani hirdetéséből tudjuk, hogy Szegeden kívül Debrecenben és Kassán is van műterme⁸⁸.

Műtermébe 1872-ben tanoncot keres: egy jó házból való legalább 14 éves fiút, aki rajzolni is tud. Közben készül a bécsi világkiállításra. Ehhez a város egyes részeiről felvételeket készít. A fényképsorozat Burger és és Dörner könyv és írószerkereskedésének kirakatában látható, majd kapható (34. kép). Így hagyta ránk azokat a felbecsülhetetlen helytörténeti értékkel bíró felvételeket, melyek „Szeged utcáinak szebb helyeit, a vasúti hidat stb. ábrázolják az ott talált alakokkal s oly sikerülten, hogy az utóbbiak közül többen felismerhetők”. Pontosan nem tudjuk, hogy hány felvételt készített ebben az időben. A Somogyi Könyvtár régi katalógusa 1895-ös beszerzés-ként „Szegedi fényképek 1870—72, 16 fénykép 1 tokban” tartotta nyilván őket Bietler négy városképevel együtt. Letzter képeiből hetet, negatívról egyet ismerünk, a többi felbukkanását remélhetjük. Az 1872-es kecskeméti kiállításon Szegedről Letzter Miklós vesz részt és nagyított fényképeiért arany oklevelet kap⁸⁹.

Az 1873-as bécsi világkiállításról, ahová I. sorozatát készítette nagyon rövid a hírközlés: „Letzter Lázár, Szeged fényképek és életképek”⁹⁰.

Az 1874-ben induló Szegedi Közlöny Letzter-hirdetéséből munkájáról bővebb felvilágosítást nyerhetünk. Fényirdájában mindenféle képek készülnek: „... gyermekeket legzsengőbb kortól kezdve, legújabb módszer szerint ízléssel kiállítva, ... valamint festéseket, olajban is” vállal. Jutányos áron készít csoport és családi képeket, más fényképekről reprodukciókat színezve is⁹¹.

Ebben az évben Letztert megbízzák a Dugonics hangverseny közreműködőinek csoportképevel. 1874 ápr. 3-án műtermében készül a felvétel. Úgy tervezik, hogy az emléklap már a hangverseny napjára elkészül. A képet jótékony célra árusítják, ára 1 frt 50 kr. Ebből 50 kr. a szobortőke gyarapítását, 1 frt pedig a fényképészt illeti meg. Az árusítás ellenőrzése végett az emléklapot Szabó Imre pecsétjével látják el (35. kép). A kép alatt a közreműködők nyomtatott névsora olvasható⁹².

Az 1875-ös Szegedi Naptárból ismét információt nyerhetünk Letzterről. „Az ország több városában állandó műteremmel bírván” a közönség elismerését mindennél kivívja, mivel az általa készített képek más fényképészek műveit „mind kivitel és tartósság, mint pedig ... művészi fölfogás tekintetében jóval felülmúlják”. Itt mondja el magáról, hogy eddig milyen kitüntetésekert kapott. „néhai Miksa mexikói császár Ő-felségétől egy briliáns melltűt, Vilmos császártól egy briliáns gyűrűt, a würtember-

⁸⁷ SZH 1870. 7,65,76. sz. Gémeskúttal és pásztorokkal, a felső két sarkán lekerekített 29×25,5 cm-es képet 34,5×28,5 cm-es kartonra ragasztották.

⁸⁸ SZH 1871. 42, 75. sz, Maros 1871. 37. sz.

⁸⁹ SZH 1872. 31, 102, 104. sz, és Az 1872-ik évben Kecskeméten rendezett országos iparműtárlat Évkönyve Kecskemét. 1874. (Kecskeméti Katona József Könyvtár.)

⁹⁰ Magyarország a bécsi 1873-iki közkiállításon Bp. 1873. II. 162. Az életkép-sorozat (10×14,5 cm-es képek, 18×23,5 cm-es kartonon) egyes darabjairól készült 12×16 cm-es üveg-negatívokat 3993 és 3997 számon őrizzük. Ezeket valószínűleg Lintner készítette Reizner János 1899-ben megjelent könyvéhez. A Hitel- és Zálog-Intézetet ábrázoló képről készített 6×9-es üveg-negatívot 13 666-os számon leltározták.

⁹¹ Szegedi Közlöny 1874. 1. sz.

⁹² SZH 1874. 40, 42, 45. sz. A ránk maradt példány fényképét—(19×25 cm-es kép 32×40 cm-es kartonon) a „MAGYAR KELETI VASÚT” felirattal 36,5×30 cm-es vonalkeretelésű karton hátoldalára ragasztották. A felirathoz tartozó képet nem ismerjük.

A DUGONITS SZOBOR

javára 1874-ik évi apríl hó 6-án tartott nagy hangverseny emlékeül.

Károly János sr. Flóry János sr. Grószl István k. sr. Fráter István sr. Károly János sr. Károly János sr. Károly János sr.
 Antal János k. sr. Győző István k. sr. Nagy István k. sr. Károly János sr. Károly János sr. Károly János sr. Károly János sr.
 Károly János sr. Károly János sr. Károly János sr. Károly János sr. Károly János sr. Károly János sr. Károly János sr.

35. kép

gi királytól a művészet és tudomány arany érmét, végre a párisi és brüsszeli műtárlatokon elismerő okmányokat.”

Letzterre ismét csoportképet bíznak. Temesváron lefényképezi az ott állomásozó Cezarevics ezred tisztikarát, 86 személyt, az ezred tulajdonosával Sándor orosz nagyherceggel. A Szegedi Közlöny ezt írja róla: „... ritka szépségű és nagyságú fényképcsoportozat ... A kép az orosz korona herceg nevét viselő 61. számú cs. kir. sor ezred tisztikarát tünteti elő mesteri összeállítású csoportozatban ... a maga nemében valódi mestermű ...”

Löv Lipót főrabbi halála után Letzter fényírdájában árusítja a róla készített arcképeit⁹³. Valószínűleg ezt közli Reizner II. kötetének 262. oldalán.

1876-ban a szegedi kiállításon „haladást tanúsító fényképeiért érdemérmét” nyeri. A méltatást Lauscher és Társánál közöljük. Letzter nyilván a kiállításra készítette és forgalmazta „1876. évi Szegedi Országos kiállítás emlékére” című sorozatát. A látogatójegy formátumú sárga kartonra felragasztott fényképeket piros nyomású

⁹³ SZH 1875. 64. sz., 124. sz.

keret és felirat veszi körül (36. kép). A sorozat nyolc darabját ismerjük, nem tudjuk volt-e belőle több.⁹⁴

1877-ben már két éve nagy fellendülés és verseny jellemzi a város fényképészetét, amióta a Lauscher és társa céggel négyre emelkedett a műtermek száma. Az erős versenyből Letzter képei „mind nagyobb tökélyvel” kerülnek ki. Üzletének fejlesztése céljából „Moldva, Oláh ország, Serbia és Törökország”-ba utazik. Magával viszi Gusztáv nevű fiát is. Letzter Gusztáv ekkor 16 éves fényképész-segéd, aki az év októberében ismereteinek gyarapítása végett még egy külhoni útra indul Német- és Franciaországba⁹⁵.

A következő évben, 1878-ban Letzter Lázár az összes európai államokba kéri útlevelét. Működéséről az év végén hallunk újra. Ekkor két fénykép-csoportozatát csodálják, melyen a „temesvár-orsovai vasút építés-vállalkozóinak és építés-vezetőinek híven talált, nagy műgonddal készült” fényképeit izlésesen állította össze⁹⁶.

A szegedi árvízkatasztrófával kapcsolatban az újság a helyi fényképészek közül Lauscher felvételeit dicséri. Az ismert árvíz sorozat azonban Letzter—Lauscher jelzéssel került forgalomba. A katasztrófa segélyezettei között találunk egy Letzter Lőrincz fényképészt is⁹⁷. A Letzter családnak több fényképész tagja volt, ezért szerepelnek a Lázár, Miklós, Gusztáv, Lőrinc keresztnevek. Viszonyuk azonban nem tisztázott, csak annyi bizonyos, hogy Gusztáv Lázár fia volt.

36. kép

⁹⁴ Nagyobb, kartonjából kivágott 18,5×22,5 cm-es nagyságú képet csak a „Kiállítási palota” címűről ismerünk (MFM 82.59.1).

⁹⁵ SZH 1877. 33. sz. és Tanácsi jegyzőkönyv 1877/6192, 12 820.

⁹⁶ Tanácsi jegyzőkönyv 1878/8127. és SZH 1878. 135. sz.

⁹⁷ SZH 1879. 86. sz. és Tanácsi jegyzőkönyv 1879/7876.

Műterme: Ideiglenes műterme özv. Kátayné házában⁹⁸ 1869 novemberében nyílt és pár hónapig működött. Berendezéséről semmit sem tudunk.

Állandó műtermét 1870 februárjában a Kárász-Könyök utca 347 szám alatt, Auer órás házában nyitja meg. Az Auer ház a Kárász és Könyök utca sarkán álló Próféta vendéglő mellett⁹⁹ a Könyök utcában, a mai Kölcsény u. 8. sz ház helyén volt. Mivel Letzter műtermi felvételeiből főleg mellképek maradtak meg, ezért csupán pár darab alapján ismerjük műtermének berendezését. Eleinte egy hatszögletű motívumokkal díszített szőnyeget, kevés drapériát és egy paplanvarrással kárpitozott fotelt használt. Műtermének nagyságát, festői háttérét az 1874-ben készült Dugonics emléklapon mérhetjük le igazán. Az itt látható gazdag rajzolatú szőnyeg és háttér részlete más képein is felbukkan. A festői háttér egy másik, erdei változatát későbbi felvételén láthatjuk (45.).

Kirakat: 1871-ben már több kirakatot emlegetnek a városban, ezek között van Letzteré is. Városképei 1872-ben Burger és Dörner Iskola-utcai kirakatában láthatók. A Cezarevics ezred csoportképét 1875-ben Traub B. Iskola-utcai kirakatában csodálhatják az arra járók. A Temesvár—orsovai tablót 78-ban Várnai L. Kárász-utcai kirakatában állítja ki.

Cégjelzés: Két különböző rajzú versóját ismerjük (37—38. kép), ezeket feltételezésünk szerint párhuzamosan is használta. Az első (a) versót mindössze három fénykép őrzi. Abból is a korábbi neve alatt a „FOTOGRAFISCHE ANSTALT” szere-

37. kép

38. kép

⁹⁸ A ház feltehetően megegyezik az ÉT: Dáni u. 2. sz. víz előtti magasságszintű lakóházával, mely özv. Kátay Imréné tulajdona és szemben állt a volt Landau műterem Dáni—Korda házával.

⁹⁹ Vízelőtti egy emeletes épület, mely ekkor özv. Auer Györgyné Luxader Anna és gyermekei tulajdona. ÉT: K-0 917.

pel (1.). Másik cégjelzését (b) 1870—74-ig találjuk meg, nyomataira „A minta után-
rendelésekre eltétetnik” hibás figyelmeztetés került (38. kép). Majd ez a megoldás
más motivummal is szerepel (b₁), sőt ennek apró változtatásai is vannak. Későbbi
évekből származó versnyomatain (42—45.) bécsi készítője jelöli is magát: „EISEN-
SCHIML WAXHTL WIEN”.

39. kép

Fényképei: Fűzfáján, első sorozatán, emléklapján és „Cabinet” képein kívül látogatójegy nagyságúak. Barna tónusú képeit szemügyre véve nála találjuk az előlapok leggazdagabb változatát. Eleinte, lekerekített sarkú kartonokat használ a versóval balra lent „Letzter L.”, jobbra lent „SZEGEDEN” (XI. 1—3.) jelzéssel. 1872-től már ezeken a kartonokon is megjelenik a barna vonalkeretelés, jobbra lent a keretelés alatt „LETZTER L. 1872” vagy „1873” szerepel (XIII—XIV. 13—20.). A b₁ versós képei mind szögletesek és a balra lent „LETZTER L.”, jobbra lent „SZEGE-

DIN” jelzés eleinte a vonalkeret alatt (XVI. 25—29.), majd benne található (XVII. 38—44.).

Képei zömmel mellképek, sokszor ovális kép kivágással (2.). Ezek között van egyetlen domború „porcelánfényű-fénykép” 1872-ből (1.). Portréit az oldalvilágítás plasztikussá, szinte élővé teszi. Beállításainál kedveli a félprofil, ez jellemzi 22 alakos festői csoportképét (35. kép). Kettős képmásai bensőséges hangulatot árasztanak, érezni az egymáshoz tartozást (16, 17, 22. (39. kép), 45).

1. Női képmás, <i>mell</i> ,	XI. cégj. a. (Fotóműv. Szöv. 68.364)	
2. Csikos Ferenc, <i>álló, egész</i>	XI. cégj. a. (Csongor Győző, Szeged)	[30 791]
3. Gyermekek képmás, <i>álló, egész</i> ,	XI. cégj. a. (Fotóműv. Szöv. 67.179)	
4. Oriás fűzfa 1870,	cégj. — (Somogyi Könyvtár.) T.	[10 428]
5. „Széchenyi tér”, közölve: Reizner II. 267.	cégj. (Móra F. Múz. 82.60.2)	T. [10 475]
6. „Palánk”,	cégj. (Somogyi Könyvtár)	[31 486]
7. „Iskola-utca.” (34. kép),	cégj. (Móra F. Múz. 80.2.35)	[31 487]
8. „Kereszt-utca.”,	cégj. (Móra F. Múz. 80.2.36)	[31 680]
9. „Felsőváros és Új-Szeged.”,	cégj. (Móra F. Múz. 80.2.37)	[31 681]
10. „A Tisza partjától.” közölve: Reizner II. 266.	cégj. (Móra F. Múz. 80.2.38)	[31 682]
11. „Back-féle gőzmalom.”,	cégj. (Móra F. Múz. 82.168.2)	T. [10 534]
12. Hitel- és Zálog-intézet,	cégj. ? ?	[13 666]
13. Női képmás, <i>mell, (ovál)</i>
„porcelán-fénykép”	XIII. 1872. cégj. b.
(Balázs-Piri alb., Dorozsma)	[31 707]
14. Női képmás, <i>mell, (ovál)</i>	XIII. 1872. cégj. b.
(Balázs-Piri alb., Dorozsma)	[31 708]
15. Női képmás, <i>mell</i> ,	XIII. 1872. cégj. b.
(Balázs-Piri alb., Dorozsma)	[31 706]
16. Major Istvánné ¹⁰⁰ és leánya Ilona,
<i>álló-ülő, egész</i> ,	XIV. 1973. cégj. b.
(Nagy Annamária, Szeged)	[21 211]
17. Anya karonülővel,
<i>ülő, térdig</i> ,	XIV. 1873. cégj. b.
(Balázs-Piri alb., Dorozsma)	[31 710]
18. Női képmás, <i>mell, (ovál)</i>	XIV. 1873. cégj. b.
(Móra F. Múz. 81.61.36)	[33 871]
19. Női képmás, <i>mell, (ovál)</i>	XIV. 1873. cégj. b.
(Hankó albumok, Szentes)	[31 517]
20. Burger Zsigmond nyomdatulajdonos,
<i>mell, (ovát)</i>	XIV. 1873. cégj. b.
(Somogyi Könyvtár) T.	[10 454]
21. Dugonics emléklap, 1874, <i>csoportkép</i>
(35. kép),	cégj. (M. F. Múz. 80.242)	[31 693]
22. Burghardt Ádámné Vogel Anna ¹⁰¹ és
unokája Bergmann Júlia, <i>ülő-álló, egész</i> ,
(kabinetkép: 39. kép)	cégj. (Tolnai-Burghardt, Szeged)	[18 429]
23. Gyermekek képmás, <i>ülő, egész</i> ,
(kabinetkép, <i>ovát</i>)	cégj. b ₁ . (Fotóműv. Szöv. 72.149)	

¹⁰⁰ Nagy Annamária nagyanyja.

¹⁰¹ Tolnai-Burghardt László ükanyja. L. még 80. jgy.

24. Schmidt Ádám¹⁰² tanácsnok, 1868, ülő, egész, (reprodukción, kabinetkép)
25. Polgár Teréz, mell, közölve: Kiss-Tonelli, Szeged, Bp. 1927. 368.
26. Fiú képmás, mell,
27. Női képmás, mell,
28. Női képmás, mell, (ovál)
29. Női képmás, mell,
30. „Széchenyi-tér 1876”,
31. „D. Kiss-féle ház 1876”,
32. „Kiállítási Palota” 1876,
33. „Új-sétány” 1876,
34. „Tiszapart” 1876,
35. „Daláracsarnok-szinkör” 1876,
36. „Dugonics szobor 1876”
37. „Tiszapart 1876”,
38. Női képmás, derékig,
39. Férfi képmás, (Karancsbesbes), 1878. szept. 22., derékig,
40. Női képmás, mell,
41. Csíkos Ferenc¹⁰³ városi adótárnok, Fölsőváros, mell, (ovál)
42. Gábor, Szeged, mell, (ovál)
43. Tarnói Csontosh N. plébános, ülő, egész,
44. Beck Pista¹⁰⁴, 1878, mell,
45. Hármass női képmás, álló-ülő, (kabinet)
- céj. b₁. (Somogyi Könyvtár) T. [10 452]
- XVI. céj. b₁. (Szegedi Levéltár) [31 407]
- XVI. céj. b₁. (Fotóműv. Szöv. 68.367)
- XVI. céj. b₁. (MFM 81.24.12) [35 754]
- XVI. céj. b₁. (Fotóműv. Szöv. 71.105)
- XVI. céj. b₁. (Fotóműv. Szöv. 71.104)
- céj. (MFM 80.2.63) [31 500]
- céj. (Móra F. Múz. 80.2.65) [31 502]
- céj. (Móra F. Múz. 80.2.64) [31 501]
- céj. (Móra F. Múz. 80.2.68) [31 505]
- céj. (Móra F. Múz. 80.2.67) [31 504]
- céj. (Móra F. Múz. 80.2.66) [31 503]
- céj. (Móra F. Múz. 81.51.2) [35 785]
- céj. (Munkásmozg. Múz. 66.1389.1)
- XVII. céj. b₁. (Munkásmozg. Múz. 67.2346.1)
- XVII. céj. b₁. (Nemzeti Múz. 78.997.1)
- XVII. céj. b₁. (Fotóműv. Szöv. 68.366)
- XVII. céj. b₁. (Völgyesy János, Szeged) [16 206]
- XVII. céj. b₁. (Janus P. Múz. 78.119)
- XVII. céj. b₁. (Móra F. Múz. 82.21.3) [36 844]
- XVII. céj. b₁. (Fotóműv. Szöv. 72.877)
- céj. b₁. (MFM 80.215.19) [36 422]

Finali és társa fényképészek (1870—71)

A volt Szentháromság-utcai Landau műtermet Finali és Társa bérl ki Rohrbach gyógyszerésztől. A cég 1870 szept. 1-én nyitja meg műtermét, de már 1871-től semmit sem hallunk róla. Három fényképét ismerjük, az egyik fiatal lányt ábrázol (40—41. kép). Dúsan faragott íróasztala nagyon hasonló a Mayer és Bietler műterem asztalához. Ennek és egyedi hajlítású tonett székének feltűnése verso nélküli képeinél döntő lehet. Kabinetképének szőnyege megegyezik Letzter 1870-ben használt szőnyegével. A ránk maradt képek minősége gyenge, ez talán magyarázatul szolgál a műterem rövid működésére.

1. Női képmás, álló, egész,
 2. Férfi képmás (Tóth), mell,
 3. Mayerné gyermekeivel, Szeged, álló-ülő, egész, (kabinetkép)
- X. céj. a. (Balázs-Piri alb., Dorozsma) [31 543]
- X. céj. a. (Janus P. Múz. 78.119)
- céj. a. (Janus P. Múz. 78.119)

Lauscher és Társa fényképészek (1875— ...)

„A főreáliskola háta mögött lévő új Hoffer-féle ház udvarában a Lauscher és Társ. cég egy fényképészeti műtermet” nyitott 1875. aug. 8-án.

Lauscher Lipót (felesége Letzter Nanette) 1838-ban született. 1875-ben műtermet nyit. 1876-ban a szegedi kiállításon „haladást tanusító fényképeiért érdemermet nyert”. 1877-ben külföldi tanulmányutat tesz, útlevelének személyleírása szerint „magassága közép, arca hosszas, szeme kék, orra-szája rendes, haja feketés”. 1879-ben részt vesz a székesfehérvári kiállításon. A szegedi árvízről felvételeket készít. Ezek-

¹⁰² Az eredeti képet valószínűleg Bietler készítette 1868-ban Szeged város tanácsnokáról

¹⁰³ Völgyesy János nagyapja.

¹⁰⁴ A város jellegzetes alakja, 1848—1912-ig élt. Móra F., ír róla a Szegedi tulipános láda Bp. 1964. 79. oldalán. Vö. még Bálint S., A szögedi nemzet I. 49—50.

40. kép

41. kép

ből háromféle sorozat jelenik meg Letzter—Lauscher jelzéssel. Lauscher Lipót 1881. márc. 30-án halt meg. A Szegedi Híradó mint az árvíz utólagos áldozatáról emlékezik meg róla, ki a felvételek készítésekor úgy meghült, hogy többé nem épült fel¹⁰⁵.

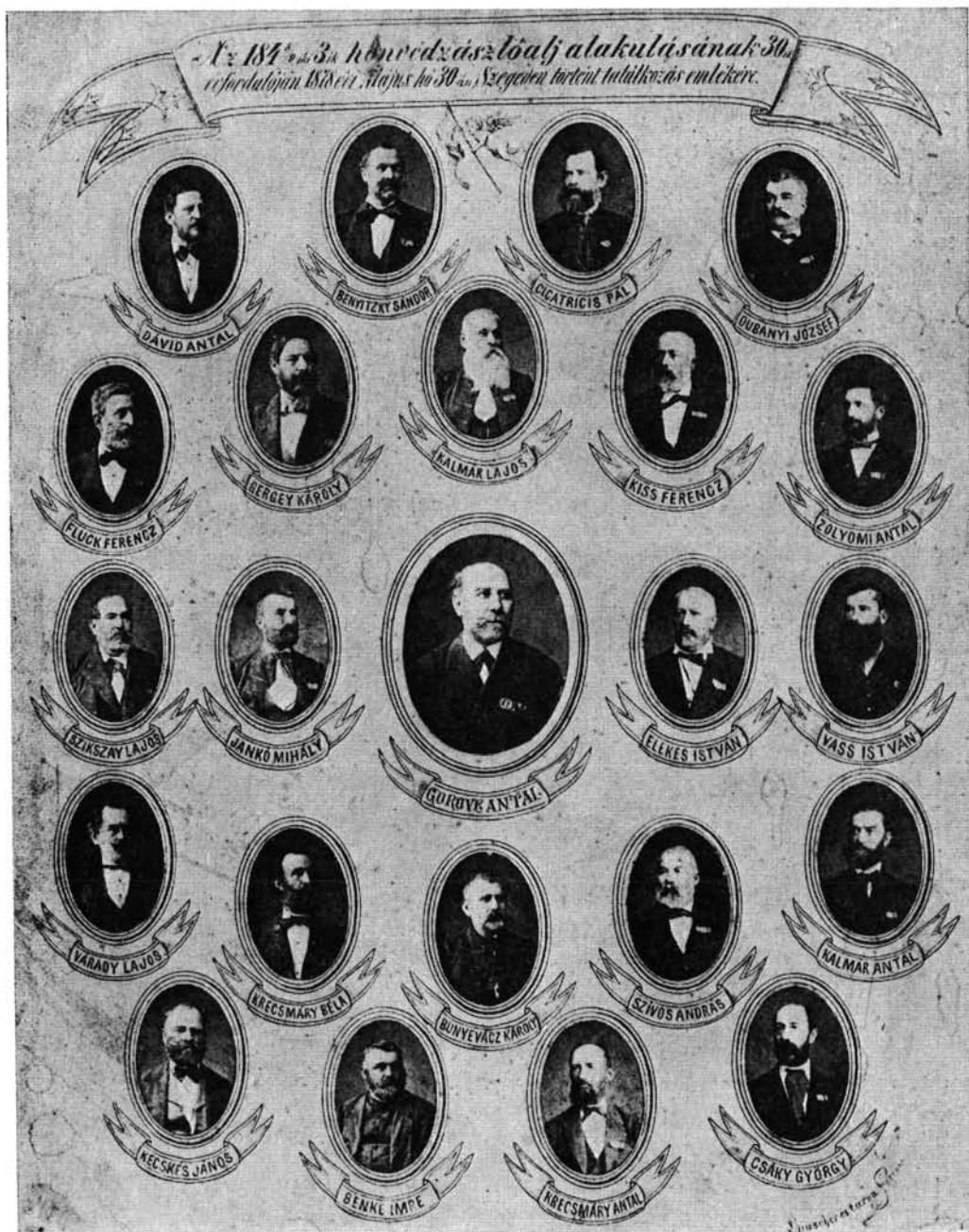
Fényképezete: Nem tudjuk ki tanította mesterségére Lauschert. 1875-ben Szegeden negyediknek épített műtermet. Itt „tájképfelvételeket, visszapótlásokat, nagyításokat, olajfestményeket”, építési munkálatok felvételét és a szakmába vágó egyéb munkákat készít. Vállalja gyermekek fényképezését, hiszen a birtokában levő újonnan feltalált gépekkel művészi és technikai tekintetben a legjelesebbet tudja előállítani. Képei „hűségre, plasztikára, kidolgozásra és ízlésre nézve semmi kívánni valót nem hagynak fönn”. Lauscher minden tekintetben méltó versenytársa itteni elődeinek. Ekkortájt „a fényképezet vidéken aligha vett egy városban is nagyobb lendületet mint Szegeden”¹⁰⁶.

Az 1876-os szegedi kiállításról írják: „szépsége által a legkitünőbb gyűjtemények közé tartozott Letzter L. és Lauscher és társa kiállítása... ott láttuk néh. Dáni Ferencné és Burger Zsigmond nagyalakú mellképeit”. Kiállították az elnökség csoportképét is, melyet a szegedi ipartársulatnak ajándékoztak. „Bár a három szegedi... képei a művészeti fokban igen közel esnek egymáshoz, mégis ha ítélünk kellene hűség, tisztaság és művészi kivitel tekintetében az elsőséget Lauscher és társa valóban pompás arcképeinek adnánk”. A kiállításon érdemérmeket nyert¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Izraelita halotti anyakönyv 1881. és SZH 1881. 75. sz.

¹⁰⁶ SZH 1875. 95, 100, 122. sz. és Szegedi Naptár 1876.

¹⁰⁷ SZH 1876. 108, 117. sz. és Alföldi Iparlap 1876. 64. sz. (Érdemérem: MFM 64.13.234.)

42. kép

1877-ben elegáns kivitelben készíti el a „gimnázium 8. osztályának és tanárának” tablóját. Ebben az évben, Letzterrel egyidőben kér útlevelet ugyanazokba az országokba¹⁰⁸, valószínűleg együtt utaztak.

1878-ban, évforduló kapcsán készült tablójának felirata: „Az 1848/9-iki 3. honvédszázalaj alakulásának 30. évfordulóján 1878 évi Május hó 30-án Szegeden történt találkozás emlékére”. Ezt a tablót a Móra Ferenc Múzeum őrzi (42. kép). Egy izléselesen összeállított „fénykép-csoportját” lelkesesedéssel szemlélik a szegediek. „A különféle alaku és nagyságú fotografiákat... fesztelen könnyedség, természetesség jellemzi”. Egy másik kirakat, „fényképszekrénye” annyira megtetszett, hogy fényes nappal lábrakelt¹⁰⁹.

1879-ben részt vett a székesfehérvári kiállításon. Az árvíz után „Lauscher Lipót” fénykép-műterme, régi helyén a Hoffer-ház udvari épületében nyílik meg. „Legújabbban a természet után készült gyönyörű szegedi árvíz képei által lett nevezetessé, amelyek országszerte nagy kelendőségnek örvendettek”. A sorozatot négyféle méretben, az A sort félbőr kötésben „Szeged, március 12. 1879.” felirattal, Letzter—Lauscher jelzéssel árusították¹¹⁰. A két fényképész viszonyát az adatokból nem látni világosan, de sok apró momentum mutat arra, hogy Lauschernek Letzter lehetett a társa.

43. kép

44. kép

¹⁰⁸ Alföldi Iparlap 1877. 13. sz. és Tanácsi jegyzőkönyv 1877/6193.

¹⁰⁹ SZH 1878. 63, 152. sz.

¹¹⁰ SZH 1879. 60, 86. sz. és Szegedi Kalauz 1880. Albumok: Somogyi Könyvtár, Móra Ferenc Múzeum (80.2.73.). L. még SZH 1881. 75. sz.

Műterme: Állandó műtermét 1875-ben az új Hoffer-házban¹¹¹, a Reál-iskola mellett aug. 8-án nyitotta meg. „A díszesen berendezett elfogadó és női toilette terem az első, a fölvételi pompás oldal és felsővilágítással ellátott ateliér a második emeleten van. A közönség kényelméről minden tekintetben gondoskodva van”. A ház udvari épületében levő műtermet a célnak megfelelően rendezték be. Berendezéséről sajnós keveset tudunk, mert kevés fénykép maradt ránk. Egyik szőnyegének mintázata nyolcszögekből áll, a másiké kisebb éléreállított négyzetekből. Egy jellegzetes rácozat, posztamens, könyöklő-szék, párnázott-, nádazott-szék, fotel és dúsan faragott asztal részlete látható egy-egy képén. Nyolcszöges szőnyege szinte a megegyezésig hasonló Letzter első szőnyegével.

Kirakat: 1875-ben már emlegetik fényképkirakatait. Egyik, Új Aigner-ház¹¹² sarkán lévő kirakataiban 1878-ban „fénykép-csoportját” állítja ki. Másikat, a „Fénykép-szekerényt” a Götz-ház sarkán Tóth Péter fűszekereskedő¹¹³ felügyeletére bizza, mégis lábakel.

Cégjelzés: Kétféle versot használ (43—46. kép), az elsőt (a) valószínűleg 1875—76-ban. Ezekon a képein a nyolcszöges szőnyege szerepel, míg a b versósokon az élére állított négyzetekből álló szőnyeg látható. Az utóbbi versót 76—77-től használja. Ennek nyomtatát ismerjük, „KRZIWANEK WIEN” jelzettel (14—15.) és négyet,

45. kép

46. kép

¹¹¹ Ma Somogyi u. 20 számú ház, ÉT: Sz-Z 1826. „vízelőtti emeletes lakháza”. *Bálint S.*, i. m. 105. és *Török L.*, i. m. 243, 233. 2. kép.

¹¹² ÉT: K-0 819. *Török L.*, im. 245.

¹¹³ A Götz ház a városi bérházzal szemben állt a Széchenyi téren. Saroküzletét Tóth Péter fűszekereskedő bérelte. ÉT: O-Sz 1581. L. még 51. jgy.

ahol versója alatt megjelenik az „Utánna rendelni évek múlva is lehet” figyelmeztetés (10—13).

Fényképei: Az árvízképeket és kabinetképeit (3, 8.) kivéve látogatójegy formában maradtak meg barnásra fakulva. Vajszín kartonra ragasztott képeit barna vagy kék vonalkeret szegi. A vonalkeretben (XVII. 2, 4—7, 9, 14—15.) vagy az alatt (XVI. 1, 10—12.) balra lent „LAUSCHER és TÁRSA” jobbra lent „SZEGEDEN” jelzés szerepel. Ő hagyta ránk az első paraszt-polgár esküvői képet a fölsővárosi gőzhajó kormányos Mészáros Györgyről és feleségéről (8.).

Az árvízről 31 felvételét ismerjük (18—48). Ezek négy méretben készültek, az A sor 30,5×35 cm, a B sor 24,5×29 cm, a C sor 11×16 cm, a D sor 6,5×10,5 cm-es vajszín kartonon került forgalomba. Németül nyomtatott feliratait az A-B sorra papírszalag formájában ragasztották fel, vagy a kartonra nyomtatták rá (C-D sor). A főcím: „ÜBERSCHWEMMUNG SZEGEDIN'S” a fénykép fölé, az alcím a fénykép alá került. A „Photografische Aufnahme von Letzter Lauscher in Szegedin” jelzet az A soron a karton jobb alsó sarkába, a B soron a kép alatt jobbra, a C-D soron a lap két rövidebb oldalán található.

Valószínű, hogy ezek az árvíz képek szerepeltek Ivánkolics Károly edényein, melyeket a Szegedi Napló híradása szerint 1879 májusának elején a székesfehérvári kiállításra küldött.¹¹⁴

Ismert fényképei nem tükrözik a kvalitást, melyről a korabeli leírásokban oly bőven olvashatunk.

1. Női képmás, <i>mell, (ovál)</i>	XVI. cégj. a. (<i>Hankó albumok, Szentes</i>) [31 513]
2. Cseh Györgyné Fekete Viktória, Csongrád, <i>álló, egész,</i>	XVII. cégj. a. (<i>Móra F. Múz. 80.36.1</i>) [31 394]
3. Hármás gyermek képmás, 1875, <i>álló-ülő, egész, (kabinetkép)</i>	cégj. a. (<i>Fotóműv. Szöv. 69.424</i>)
4. Gyermek képmás, 1875. IX. 20. <i>ülő, egész,</i>	XVII. cégj. a. (<i>Fotóműv. Szöv. 68.363</i>)
5. Tombácz Mihály ¹¹⁵ hajótulajdonos és mészégető, Fölsőváros, 1876. szept. <i>mell, (ovál, 43. kép)</i>	XVII. cégj. a. (<i>Móra F. Múz. 80.37.1</i>) [31 374]
6. Női képmás, <i>mell,</i>	XVII. cégj. a. (<i>Munkásmozg. Múz. 67.2343.1</i>)
7. Női képmás, <i>ülő, derékig,</i>	XVII. cégj. a. (<i>Munkásmozg. Múz. 67.2347.1</i>)
8. Mészáros György ¹¹⁶ gőzhajókormányos és felesége, Fölsőváros, <i>álló, egész, (kabinetkép)</i>	cégj. b. (<i>Kertész Jánosné, Szeged</i>) [18 139]
9. Anya karonülővel, <i>ülő, térdig,</i>	XVII. cégj. b. (<i>Szeged Levéltár</i>) [31 408]
10. Gáborné Ivánkolics Cecília, Szeged, <i>mell,</i>	XVI. cégj. b. (<i>Janus P. Múz. 78.119</i>)
11. Kutya, <i>ülő, egész,</i>	XVI. cégj. b. (<i>Nagy Annamária</i>) [36 448]
12. Kettős gyermekképmás, <i>álló, ülő, egész,</i>	XVI. cégj. b. (<i>Fotóműv. Szöv. 72.492</i>)
13. Női képmás, <i>álló, egész,</i>	cégj. b. (<i>Tari albumok, Csongrád</i>) [31 377]
14. Női képmás, <i>mell,</i>	XVII. cégj. b. (<i>Fotóműv. Szöv. 74.337</i>)
15. Magyarasevits Pál, <i>mell, (ovál)</i>	XVII. cégj. b. (<i>Nagy Annamária, Szeged</i>) [36 449]
16. Cseh György gazdatiszt, <i>álló, egész</i>	cégj. — (<i>Móra F. Múz. 80.36.2</i>) [16 191]

¹¹⁴ Szegedi Napló 1879. 10. sz.

¹¹⁵ Dietrich Fülöpné anyai nagypapja, háza, a Maros u. 13, a Tiszapartig nyúlt.

¹¹⁶ Kertész Jánosné apja.

17. 1848-asok tablója ¹¹⁷ , 1878. (42. kép), Árvíz sorozatok:		cégj.	(Móra F. Múz. 80.25.1)	[31 716]
18. „Ansicht Nr. 1. Unterstadt, vom Staats- Eisenbahndam gesehen.”	A	cégj.	(Somogyi Könyvtár)	[T. 9 943]
19. „Ansicht Nr. 2. Unterstadt, vom Staats- Eisenbahndam gesehen.”	A	cégj.	(Somogyi Könyvtár)	[T. 9 986]
20. „Kálvariengasse, Pálffy'sche Paprika-Fabrik.”	A	cégj.	(Somogyi Könyvtár)	[T. 9 976]
21. „Kalvariengasse mit Dugonics-Park.”	A	cégj.	(Somogyi Könyvtár)	[T. 9 975]
22. „Innere Stadt, Deutschegasse.”	A-B	cégj.	(Somogyi Könyvtár)	[T. 9 974]
23. „Ansicht der Kappellengasse mit Sinai-Hof.”	A	cégj.	(Somogyi Könyvtár)	[T. 9 928]
24. „Innere Stadt, 3 Koronengasse Object Nr. 1.”	A, C	cégj.	(Somogyi Könyvtár)	[T. 9 991]
25. „Innere Stadt, 3 Koronengasse, Object Nr. 2.”	A-B	cégj.	(Móra F. Múz. 62.8.13)	[T. 10 048]
26. „Obere Rochusstadt, Theil des Dammdurch- bruches.”	A-B, C	cégj.	(MFM 62.8.16)	[T. 10 050]
27. „Obestad, Nordseite. 3-ter Dammdurch- bruch.”	A-B	cégj.	(MFM 62.8.19)	[T. 10 047]
28. „Innere Stadt, Südseite.”	A-B	cégj.	(MFM 62.8.17)	[T. 9 997]
29. „Alföldér Bahnhof. 1-ter Dammdurchbruch.”	A-B	cégj.	(Somogyi Könyvtár)	[T. 10 046]
30. „Szabadkaergasse.”	A-D	cégj.	(MFM 62.8.11)	[T. 9 965]
31. „Oberstadt, Dugonicsgasse.”	A, C	cégj.	(MFM 62.8.15)	[T. 10 018]
32. „Unterstadt vom Staatsbahnhof gesehen.”	A, C D	cégj.	(MFM 62.8.14)	[T. 10 017]
33. „Fruchtplatz. Object Nr. 2.”	A, C	cégj.	(Somogyi Könyvtár)	[T. 10 016]
34. „Oberstadt mit errichteten Nothzelten auf der Citadelle.”	A-B	cégj.	(MFM 62.8.20)	[T. 10 011]
35. „Rochusstadt vom Waisenhaus gesehen”	A-B	cégj.	(Somogyi Könyvtár)	[T. 10 021]
36. „Ansicht der Kalvariengasse mit Dugonics-Park.”	A, D	cégj.	(MFMúz. 62.8.18)	[T. 10 015]
37. „Innere Stadt, Sániczpart.”	A, D	cégj.	(MFM 62.8.10)	[T. 10 014]
38. „Fischplatz mit Theissufer”	A	cégj.	(MFM 62.8.9)	[T. 10 013]
39. „Unterstadt, Dreifaltigkeitsgasse. Object Nr. 1.”	A	cégj.	(MFM 80.2.47)	[T. 10 007]
40. „Unterstadt, Dreifaltigkeitsgasse. Object Nr. 2.”	A	cégj.	MFM 80.2.49.	[T. 10 009]
41. „Unterstadt, Dreifaltigkeitsgasse. Object Nr. 3.”	A, D	cégj.	(Somogyi Könyvtár)	[T. 9 954]
42. „Innere Stadt, Tiefergrabengasse.”	A-B	cégj.	MFM 62.8.13.	[T. 9 946]
43. „Proviandhausgasse.”	A	cégj.	(MFM 80.2.46)	[T. 9 998]
44. „Pik'sche Liqueur-Fabrik nach dem Brande.	A	cégj.	(MFM 80.2.45)	[T. 9 995]
45. „Ansicht des Hauptplatzes.”	C	cégj.	(Munkásmozg. Múz. 925.21)	
46. „Volksküche in Neu-Szegedin.”	A-B	cégj.	(Somogyi Könyvtár)	[T. 10 429]
47. Klauzál tér és Korona utca.	A	cégj.	(MFM 82.60.7)	[T. 10 060]
48. Klauzál tér és Kárász utca.	A	cégj.	(MFM 82.60.6)	[T. 10 159]

¹¹⁷ A 67×56 cm-es szürke kartonon 23 db ovális mellkép van, piros és fekete kereteléssel, piros felirattal és nevekkal: „Dávid Antal, Benyitzky Sándor, Cicatricis Pál, Dudányi József, Fluck Ferencz, Gergey Károly, Kalmár Lajos, Kiss Ferencz, Zolyomi Antal, Szikszay Lajos, Jankó Mihály, Gorove Antal, Elekes István, Vass István, Várady Lajos, Krecsmáry Béla, Bunyevác Károly, Szivos András, Kalmár Antal, Kecskés János, Benke Imre, Krecsmáry Antal, Csáky György.”

Szentes

Szentes esetében nehezítette a téma kutatását, hogy újságja aránylag későn, 1871-ben indul és az évfolyamok hiányosan maradtak ránk¹¹⁸.

Az ekkotájt már Szentesen élő Herzl Vilmos fényképészről¹¹⁹ elsősorban a szentesi Hankó László¹²⁰ és a csongrádi dr. Tari László¹²¹ családi albumaiban és múzeumokban megőrződött fényképei tudósítottak. Az így megismert művekhez kapcsoltuk azt a kevés híryanagot, amelyet a „Szentesi Lap” hasábjain találtunk vele kapcsolatban. Ezek tudatában kerestünk személyére vonatkozó adatokat a levéltárban.

Herzl Vilmos fényképész és szobafestő (1860-as évek —...)

1872 októberében¹²² „Herzl Vilmos fényképész és szobafestő tudatja, hogy ezentúl állandóan hon marad és a szobafestést ujonnan megkezdi...”

Wilhelm Herzl 1828-ban született Pakson, izraelita szülőktől. Édesanyja, Emilie Háasz viszont Szentesen született. Herzl 28 évesen, 1856 ápr. 13-án Szentesen kötött házasságot az itteni születésű, 18 éves Rosi Körösivel¹²³. 1865. aug. 20-áról pontosan datált fényképfelvételét ismerjük. Az 1869-es állapotot rögzítő népszerűírás Herzl Vilmost önálló szobafestő-mesterként tartja számon saját házában¹²⁴. Az 1876-os szegedi kiállításon „fényképekért emlékérmét” nyert. 1877-ben Brezovszky Nándor fényképpésszel társul¹²⁵. 1893. dec. 19-én halt meg.

Fényképészete: Mesterségét hol tanulhatta nem tudjuk. Működéséről is csak más mesterek kapcsán tesznek említést, akik vagy az ő műtermét használják, vagy távozásukkor őt ajánlják a további felvételek elkészítésére. Személyével kapcsolatban még az oly jelentős hírt sem találjuk a helyi újságban, hogy a szegedi kiállításon érmet nyert¹²⁶.

A Herzl—Brezovszky társulást éppen csak tudatják, többé nem hallunk róla. 1878 őszén egy más jellegű hírrel szolgálnak Herzl Vilmos fényképészről. Ugyanis egy olyan lakfestéket készített, amely a kopott aranyos kereteket újjávarázsolja¹²⁷. Ebből a kis hírből is arra következtethetünk, hogy sok mindennel próbálkozhatott a megélhetésért és sokoldalú, ügyes ember volt. A vele kapcsolatban sokat használt „derék fényképészünk” kifejezésből úgy érezzük, nagyon is természetes volt működése Szentesen és hozzáértő városához.

Műterme: Herzl háza a 70-es összeírásban I. tized Vásártér 495 sz. Később az „izraelita templommal szemközt” emlegetik. Házának ez az újabb megjelölése az időközben felépült új izraelita templommal függ össze¹²⁸. Földszintes háza tehát a

¹¹⁸ Kárász J., i. m. 189.

¹¹⁹ Szakács M., i. m. 30. 106. sz.

¹²⁰ Az Onody és Praznovszky törzsköös szentesi családok leszármazottja, akiktől három albumot őriz.

¹²¹ A Tari és Kovács, csongrádi családok leszármazottja, családi albumuk mellett őri Váry Gellért hagyatékát is.

¹²² Szentesi Lap 1872. 11. sz.

¹²³ Izraelita anyakönyvek, házassági anyakönyv 1856. L. még Tanácsi jkv 1855/130.

¹²⁴ Szentes Város Tanácsi iratai, Népszerűírások 1870/ V. 145. 12. Ekkor már négy fiuk van: Dávid, Ignác, Márton és Izodor.

¹²⁵ Szentesi Lap 1877. 49. sz.

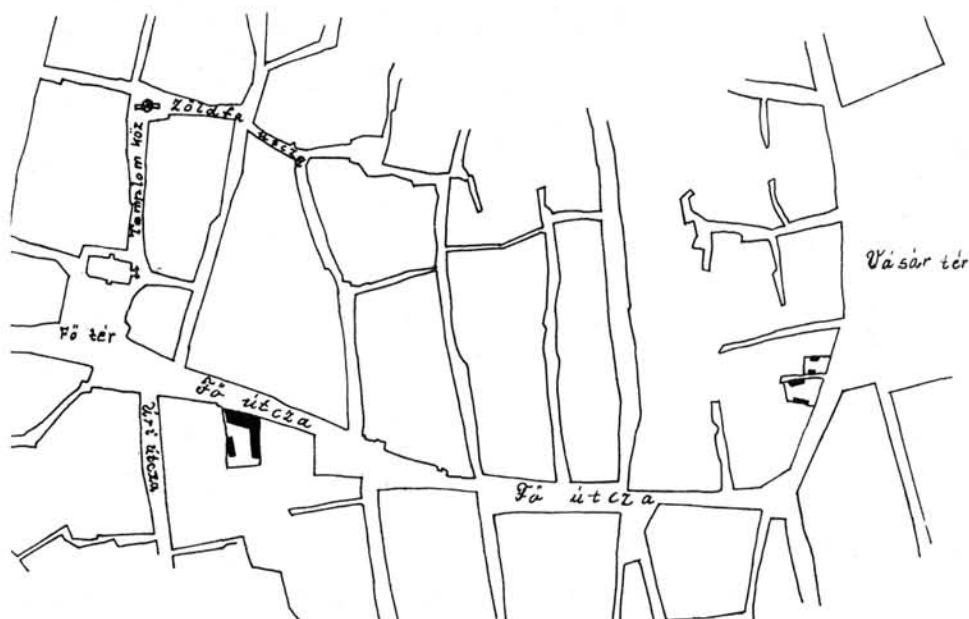
¹²⁶ SZH 1876. sz, Alföldi Iparlap 1876. 53. sz. és az im. Az 1876. évi magyar... tárgymutatója I. füzet 80.

¹²⁷ Szentesi Lap 1878. 37. sz.

¹²⁸ Az új templom építését már 1868-ban elhatározták, 1870 novemberében az építést be is fejezték, felavatása azonban csak 1872 okt. 13-án történt meg. Nagy I., Szentes Bp. 1928. 188.

Fő utca betorkolásánál, a vásártéren (47. kép) állt¹²⁹, ebből két szobát, egy konyhát és egy fészert használt¹³⁰. A ránk maradt fényképek a műterem egyszerű berendezéséről tanúskodnak. Ezeken a képeken (1—8.) a nők még kerek-aljú krinolint viselnek. A képek egyikén feltűnik a festői háttér (7.). Négyzetekbe komponált virágú szőnyege mögött alulra négyzetes beosztású háttér-szegély kerül. Ez valószínűleg két oldalú, egyiken üresek a négyzetek, másikon közepüket csillagszerű palmetta díszíti. Ehhez a belső térhez egy háromoldalú, variálható szekrényke tartozik. Az ilyen képen nőalakjai már többségükben ovális-aljú krinolint hordanak. Egyik széke finomvonalú, hajlított-nádazott tonett, a másik párnázott, szép ívű támlával. Faragott karszéke egy másfajta padozattal és háttérszegéllyel szerepel.

A közös műterem is Herzl házában van, melyet Brezovszky Nándor¹³¹ így ír le a Szentesi Lapban: „teljesen párisi módon világított és fűtött... ahol a fényképezés, képszínezés és képfestés a legjobb sikerrel és legnagyobb kényelemmel” történhet. „A párisi fényképész egylettől beszerzett legújabb gépem segítségével és a fényképezésben általam tett felfedezés folytán, melynek tudatában kivülem még egy fényképész sincs, képes vagyok... bármely igényt kielégíteni”. Karácsonyi és újévi ajándékkul email fényképek és olajfestmények készítését vállalja.

47. kép

¹²⁹ A térkép-részleten bejelölt két ház valamelyike. „Szentek Beltelke Szukfill Ferenc Cs. Kir. telekkönyvi bizott. vezető. Rajzolta Kérl Vilmos CS. Kir. Telek. Tolnok. Aradi István, Bíró Lukács, Ruzs Molnár Mihály választmányi tag”. Szvk. 17/2. Barta László szíves közlése szerint ezek a választmányi tagok csak 1861-ben szerepelnek együtt.

¹³⁰ A ház másik szoba-konyháját és boltját Gunat Samuel fűszerkereskedő bérlte.

¹³¹ Egy Bresovszky F. zentai fényképész olajfestményeivel szerepelt az 1876-os szegedi kiállításon és egy Bresovszki Ferdinándot említ *Szakács M.*, i. m. 27. 37. sz. Nagyikindáról 1880—90 között.

W. HERZL
 aus
Szentes

48. kép

HERZL VILMOS
 fényképész
SZENTESÉN

50. kép

HERZL VILMOS
 fényképész
SZENTESRŐL

51. kép

49. kép

52. kép

53—57. kép

Cégjelzés: Nyolc versója közül egyiknek (*d*) négy motívum-változatával is találkozunk. Ezek mindegyikén és a *c* versón a *Szentesről* szó az utazgató fényképészre utal. Cégjelzéseinek metszőjét, nyomdáját nem ismerjük¹³². Évszám egyikén sem szerepel. Ennek ellenére megpróbáltuk őket időrendbe sorakoztatni (*a—h*) az ábrázoltak öltözködésének és minden egyéb adat figyelembe vételével (48—57. kép). Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy Herzl már 1865 előtt készített fényképfelvételeket. Feltehetően ezeknél használta első versóját. 1865-től három cégjelt alkalmazott (*b—d*), 1868-tól kettőt (*e—f*) és a hetvenes évektől is kettőt (*g—h*).

Fényképei: Látogatójegy nagyságúak, halványsárgára fakultak. Előlapjaik csupán apró jegyekben térnek el egymástól. Vajszín kartonjain általában jobbra lent „W. Herzl” vagy „Herzl Vilmos” később „HERZL VILMOS” szerepel (II, V.). Más darabokon balra lent „Herzl V.” és jobbra lent „Szentesen” vagy a „Szentesről” alakot találjuk (IV.). A hetvenes évektől jelenik meg nála sárga színben is a lekerekített sarkú karton-forma, jobbra lent a „Herzl Vilmos” vagy „HERZL VILMOS” jellel (VIII, X.).

Két csoportképet ismerünk tőle kilenc és tizenhat fővel. Főleg ezek beállításán és korai képein érződik képi látásmódja az egyszerű berendezés ellenére is. Képeinek technikai színvonala és külleme mérsékelt, de egyenletes fejlődést mutat. Felvételeinek legnagyobb erénye, hogy megőrizték számunkra a Szentes környéki élet egy-egy darabkáját.

1. Női képmás, álló, egész (49. kép),	II. cégj. a. (Hankó albumok, Szentes) [30668]
2. Női képmás, álló, egész,	II. cégj. a. (Nemzeti Múz. 78.1007.1)
3. Pirooska István kovácsmester ¹³³ (Csongrád) 1865. aug. 20. mell,	IV. cégj. b. (Tari albumok, Csongrád) [31495]
4. Női képmás, ülő, egész,	cégj. b. (Nemzeti Múz. 78.1008.1)
5. Női képmás, álló, bokáig,	IV. cégj. b. (Fotóműv. Szöv. 71.149)
6. Anya fiával, ülő-álló, bokáig,	IV. cégj. c. (Fotóműv. Szöv. 72.288)
7. Sarusi Hendri ¹³⁴ és Katalin (Csongrád), álló, egész,	IV. cégj. c. (Móra F. Múz. 80.2.69) [30729]
8. Férfi képmás, mell,	IV. cégj. c. (Hankó albumok, Szentes) [31488]
9. Kettős képmás, álló, térdig,	II. cégj. d. (Móra F. Múz. 80.38.1) [30666]
10. Női képmás, mell,	II. cégj. d. (Nemzeti Múz. 78. 1006.1)
11. Hármás női képmás, ülő-álló, egész,	II. cégj. d. (Nemzeti Múz. 78.1005.1)
12. Praznovszky Sándor ¹³⁵ és Dózsa Károly mint vadászok, álló, egész,	II. cégj. d. (Hankó albumok, Szentes) [30693]
13. Férfi képmás, mell,	V. cégj. d. (Hankó albumok, Szentes) [31528]
14. Vári Mari (Csongrád), álló, egész,	V. cégj. d. (Móra F. Múz. 80.2.70) [30748]
15. Anya lányával ¹³⁶ és unokáival, ülő-álló, egész,	V. cégj. d. (Fotóműv. Szöv. 71.151)
16. Női csoportkép (16 fő), álló-ülő, egész,	II. cégj. e. (Fotóműv. Szöv. 71.150)
17. Női képmás ¹³⁷ (Csongrád), álló, egész,	II. cégj. e. (Tari albumok, Csongrád)
18. Női képmás ¹³⁸ (Csongrád), 1868 X. 26. álló, egész, (53.kép)	II. cégj. e. (Tari albumok, Csongrád) [31414]
19. Meiszter Sándor ¹³⁹ gyógyszerész (Csongrád), álló, egész,	II. cégj. e. (Tari albumok, Csongrád) [31492]
20. Férfi képmás, ülő, egész,	II. cégj. e. (Hankó albumok, Szentes) [31511]

¹³² Az első szentesi nyomdaalapító Cherrier János 1869-ben érkezik a városba. Nagy I., i. m. 212.

¹³³ A kép 45 éves korában ábrázolja.

¹³⁴ A Henrik közkedvelt becézése volt Csongrádon.

¹³⁵ Hankó László dédapja, a károlyi uradalom gazdatisztje és veje. A 70-es összeírásban hivatalnok, községi írnok a III. tized uri utca 1935 sz. alatt.

¹³⁶ Aki a következő csoportképen ugyanebben a ruhában látható.

¹³⁷ Aki az előző csoportképen ugyanebben az öltözetben látható.

¹³⁸ A Váry család egyik tagja.

¹³⁹ A fénykép háttára írt keresztnév téves, mert János és fia, Imre voltak gyógyszerészek. Lásd Váry Gellért, Emléklapok Csongrád múltjából 1904. Kiadja a szegedi Somogyi Könyvtár.

21. Női képmás¹⁴⁰ (Csongrád), álló, egész,
 22. Női csoportkép (9 fő), álló-ülő, egész,
 23. Fiú képmás, álló, egész,
 24. Anya pólyással, ülő, egész,
 25. Kovács Jánosné Kovács Franciska¹⁴¹
 és fia, János (Csongrád), 1872
 ülő, lábközépig,

- céj. f. (Tari albumok, Csongrád)
 II. céj. f. (Fotóműv. Szöv. 71.152)
 VIII. céj. g. (Hankó albumok, Szentes) [31524]
 X. céj. h. (Balázs-Piri alb. Dorozsma) [31540]
 céj. — (Tari albumok, Csongrád)

Zoó János festész és fényképész (1871—72)

1822 aug. 9-én Szentesen született. A 40-es évek elején Pesten, Kiss Bálintnál szívta magába a művészet alapfogalmait. Részt vett a szabadságharcban. Világos után Pestre került, majd 1852-ben belekeveredett a Noszlopy féle összeesküvésbe és 53-ban sáncfogságra ítélték. 1854-ben amnesztiát kapott, először Pestre, majd Bécsbe került. Végül is szülővárosában telepedik le a 60-as évek elején, „megtanulja a fotografálás mesterségét és mint fényképész és festő keresi kenyerét”. 1873-tól a rajz és szépművészet tanára, innen megy nyugdíjba 1893-ban¹⁴².

Zoó János 1871-ben a Szentesi Lapok első számában közli, hogy „fényképészeti fölvételi helyiségét ideiglenesen Jóó Károly ref. kántor úr udvarában rendezte be”. A következő év tavaszán arról értesülünk, hogy „fényképészeti irodát” nyitott „Ónody Sándor úr kaszinóvali átellenes házában”¹⁴³.

58. kép

59. kép

¹⁴⁰ A kovács család egyik nő tagja.

¹⁴¹ dr. Tari Lászlóné Kovács Katalin apai nagyanyja.

¹⁴² Nagy I., i. m. 242. és Éder L., i. m. 1935.

¹⁴³ Szentesi Lapok 1871. 1. sz. 1872. 17. sz. (Dudás Lajos tulajdonában, Csongrád).

A Kaszinó ma is álló épülete Kiss Bálint u. és Munkácsy M. utca sarkán 1892-ben épült¹⁴⁴. A 70-es összeírás kaszinó társulata¹⁴⁵ I. tized Zöldfa utca 181 sz. földszintes háza 7 szobával, előszobával, két konyhával, kamrával rendelkezett. Ugyanennek az összeírásnak I. tized 162 szám alatti földszintes, 5 szobás háza Onody Szabó Sándor okleveles ügyvéd tulajdona. Így a Zöldfa u. (ma Munkácsy M.) és Templom u. (ma Kiss B.) kereszteződésében állt az Onody-ház és a régi Kaszinó.

A Zoó János által készített fényképekből egyetlen darabot ismerünk, mely Hankó László albumaiban őrződött meg. Ez a látogatójegy nagyságú női mellkép (58. kép) feltehetően 1871–72-ben készült. Beállítása és technikai kivitele művészi és szakmai felkészültségről vall.

I. Női képmás, mell.

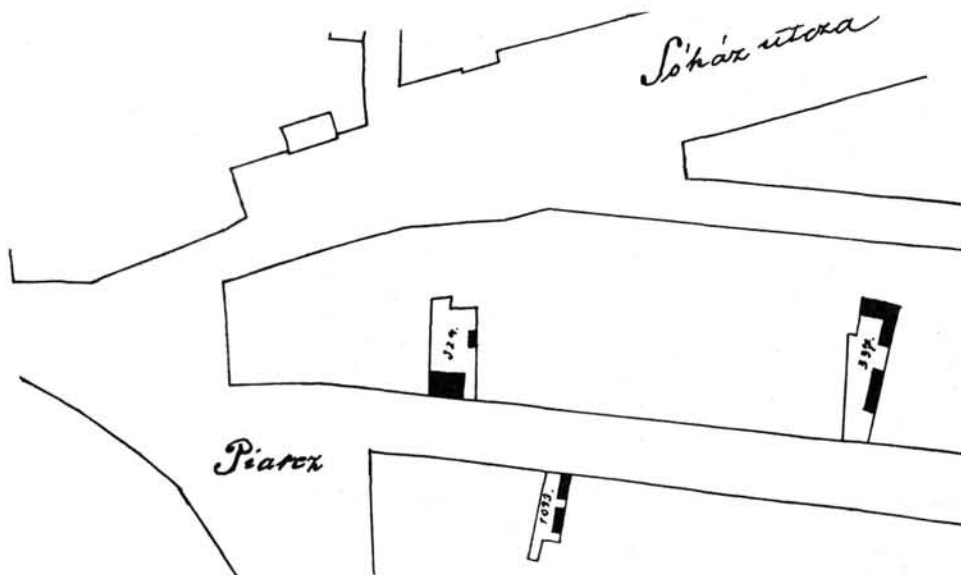
I. cégj. a. (Hankó albumok, Szentes) [31 490]

Makó

Makó fényképészeinek felkutatását nehezítette, hogy újságja, a Maros csak 1870-ben indul és hiányosan maradt meg¹⁴⁶. Fényképész több is megfordul a városban, Szegedről és messzebből is, de véglegesen egyikük sem telepedett meg. Még Plohn Illés sem, akit feltehetően rokonai szálak fűztek Makóhoz, egyhuzamban mindössze két évet töltött itt.

„Auerbach és Kozmata Makó 1866” olvassuk Szakács Margit névsorában. Gyűjtésünk során azonban egyetlen képével sem találkoztunk.

Plohn Illés először 1868–69-ben működött itt. Műterme a Vitéz utca 329. számú Friedman-féle házban¹⁴⁷ volt (60. kép). Berendezéséről alig tudunk valamit, hiszen

60. kép

¹⁴⁴ Szentes és vidéke 1892. máj. 15.

¹⁴⁵ A szentesi Úrikaszinó megalakult 1860-ban. Nagy I., i. m. 322.

¹⁴⁶ Kárász J., i. m. 79.

¹⁴⁷ A Vitéz utca (Nagyzsídó u) 329 számú ház, a nagyvendéglőtől (ma Korona) a harmadik, Friedman Cili tulajdona, egyik bérlője Plohn Illés. Községi adókönyv 1869–70. 239. sz. és „Giba Antal: Csanád megyében fekvő Makó mezőváros térképe 1824. Másolta és továbbrajzolta Mátéffy Pál 1855”. (József A. Múzeum).

mindössze három képét ismerjük. Ezeken a szőnyeg, a nádazott tonett-szék részlete egyedi formát mutat. Kétféle cégjelzést *a—b* használ (61—62. kép), mindkettő figurális és gazdag rajzolatú, ami ezekben az években még szokatlan. Előlapján balra lent „E. Plohn”, jobbra lent „Makó” jelzetet használ. *B* versós képeit lekerekített sarkú kartonra ragasztotta.

Fényképészeti később Hódmezővásárhelyre teszi át, így bővebben ott tárgyaljuk.

vitész utca Friedman féle házban
329 szám.

61. kép

62. kép

Letzter L. szegedi fényképész 1871-ben működik Makón, helyisége a „magy. kir. távirdával egy házban” van¹⁴⁸. A tervezett 154 nap helyett két hónapot tölt itt. Letzter időnként körutat tesz, „hogya a közönség ne csak a nagy városokban, hanem kisebbekben is jól sikerült fényképek birtokába juthasson... (így) nem lesznek kénytelenek afféle utazó fényírdászok tökéletlen fényképeire szorítkozni”. Egy ilyen útja alkalmával készíthette a város legszebb épületéről a „Csanádmegye Széképülete” c. képét (63. kép)¹⁴⁹.

Máyer Sándor fényképész 1872 körül működhetett itt. Egyetlen felvételét ismerjük Nagy Annamária családi albumából. Cégjelzése (64. kép) egyező rajzot mutat a Plohn Illés által 1871-ben Hódmezővásárhelyen használt versóval.

¹⁴⁸ Helyének megtalálásához biztos adatot nem találtunk.

¹⁴⁹ Maros 1871. 37, 40. sz. A barna vonalkeretelésű 24×30,5 cm-es képet 44,5×50 cm-es drapp kartonra hozta forgalomba.

63. kép

Plohn Illés 1876 tavaszán ismét működik a városban, a megrendelésekre való tekintettel három hónapot tölt itt. Lakást azonban nem a régi helyén, hanem a Vitéz utcai Baumstein házban bérel¹⁵⁰.

Bietler F. makói működése 1878 tavaszán kezdődik. Díszes és kényelmes műtermet rendez be egy hónapra a Baumstein-féle Vitéz utcai házban. Különböző hosszabbításokkal még decemberben is itt van. Közben lefényképezi a Maroson álló fahidat. A kitűnően sikerült kép kétféle méretben kapható a Gaál és Gömörly könyvkereskedésben¹⁵¹. A következő év márc. elsejétől újra megkezdí a fotografálást a Baumstein házban. Feltehetően még itt van a szegedi árvízkor és talán ezért nem ismerünk általa készített felvételeket a katasztrófáról. 1879 októberében makói műtermét a „nagy Zsidó-utca Jókay-féle ház, a „magas nyárfá”-hoz teszi” át¹⁵².

¹⁵⁰ Maros 1876. 15, 24. sz. Baumstein Mór házát Makó város birtokrészletei jegyzőkönyve 1880/2648. sz. alatt találtuk meg és az ehhez tartozó térkép segítségével vetítettük át a Gíba térképre, ahol 1033. sz. alatt a Friedman házzal majdnem szemben állt.

¹⁵¹ Maros 1879. 15—17, 33—46, 49—50. sz. A „Maros híd”-ről ismerünk egy színezett levelező lapot „Gaal László könyv- és papírkereskedő 1911”-es kiadásában. (József A. Múzeum)

¹⁵² Maros 1879. 8, 10, 43.sz. A Jókay-féle ház a Nagyzsídó u. 337 számú épülete, „Jókay István lakháza gazdasági épülettel és udvarral”. Makó város birtokrészletei jegyzőkönyve 1880.

1. Férfi képmás, *derékig*,
2. Vidovics gyerekek (Szegvár), *ülő-álló, egész*,
3. Kettős női képmás, *ülő-álló, egész*,
4. „Csanádmegye Széképülete”, (*Letzter felv.*)
(63. kép)
5. Női képmás, *mell*, (*Mayer felv.*)

- IV. cégj. a. (*Fotóműv. Szöv. 67.182*)
 VII. cégj. b. (*Csongor Győző, Szeged*) [30 747]
 IX. cégj. b. 1869. (*Fotóműv. Szöv. 71.256*)
 cégj. (*Móra F. Múz. 80.34.1*) [31 376]

- I. cégj. a. (*Nagy Annamária, Szeged*)
 [36 460]

64. kép

Hódmezővásárhely

Vásárhelyen 1869-ben indul az első újság, ez szerencsésen egybeesik a város fényképészetének kezdetével. Így a Vásárhelyi Közlönyben kezdettől nyomonkövethetjük fejlődésének állomásait.

Plohn Illés fényképész (1869—...)

1869 júniusában adják hírül, hogy Plohn Illés „Beller Lőrinc házában, az „Ipar-egylet” helyisége mellett rövid időre fényképészeti irodát nyitott”.

Elias Plohn 1827-ben Aradon született, ahol édesapja, József vésnök volt. „Ő is a vésnöki pályát szemelte ki, de a fotografálás feltalálásakor ezt tanulta meg”. Feleségét, Kugler Amáliát Bécsből hozta magával.¹⁵³ Plohn működött Simándon, Aradon, 1868—69-ben Makón, 1869-től Vásárhelyen. Kiállítási érmeit 1871-ben Hódmezővásárhelyen, 72-ben Kecskeméten, 74-ben Londonban, 76-ban Szegeden és 79-ben Déésen nyerte. Ebben az évben a szegedi árvívről készített felvételeket.

¹⁵³ *Fejérváry J.*, Vásárhely története családok tükrében Hmvh. 1929. 645.

Fényképészete: Mesterségét nem tudjuk kitől és hol sajátította el, de több ízben megfordul Bécsben, ahol 1869-ben megtanulta a „Brillant-fényképészetet.” Ez év tavaszától már kisebb megszakításokkal Vásárhelyen működik, 70 áprilisában telepedik le végleg és nyitja meg műtermét a Délibáb utcában¹⁵⁴. Már a következő évben a város iparműkiállításán fényképeivel bronzérmeket nyert.

1872-ben meghívják Orosházára, ahol műtermet rendez be és minden hét szerdáját ott tölti. A kecskeméti iparmű kiállításán fényképeieért bronzérmekkel tüntették ki, melynek kapcsán a helyi lap így ír róla¹⁵⁵: „legutóbbi fényképei a tőkély oly fokán állnak, hogy világhiállítási versenyen is bizonyára ki fognak emeltetni.”

Gondosan készül az 1873-ik évi bécsi világhiállításra, képeit a városi tanács termében két napig közszemlére teszik. Ezután még újabbakat készít, „melyek az itteni gazdasági viszonyok némi ismertetésére céloznak. Ilyen pl a Dobossy Lajos úr tanyája, bár itt nagy számmal szemlélhető jószágok előtérbeni csoportosítása kissé mesterkéltnek látszik, továbbá Vetró tanyája mindkettő gazdasági épületeivel, s a gazdasági felszereléshez szükséges jószágokkal...” A bécsi kiállítás azonban nagy csalódást okozott számára, mert „mellképeit, színezett csoport- és látogatójegyképeit”, szabadban felvett képeit úgy helyezték el, hogy alig láthatók. Fényképeinek bonyodalma a helyi lapot is foglalkoztatja¹⁵⁶. Ennek ellenére képei itt tetszenek meg az egyik műkedvelő magyar főúrnak, aki 1874 tavaszán meghívja, hogy őt a fényképészet művészi titkaiba bevezesse. Ősre egy hasonló meghívást kapott. Itthon az „új temlomot és környékét fényképezte le 12, 16, hüvelyk nagyságú képalakban”. A bécsi kiállításán részt vett képeit elküldi a londoni kiállításra, ahol elsőrendű éremmel¹⁵⁷ díjazzák. Mindezek ellenére továbbra is vidéki utakra kényszerül, mert „e kitűnő művész itthon munkahiányban szenved”¹⁵⁸.

1875 tavaszán műtermében gyakornokot keres 12—14 éves ifjú személyében, akit kiképezne a mesterségre. „Jókai féle párttollakat készít; zöld tollat Jókai fotográfizott arcképeivel”, ezeket o.é. 10 kr-ért árusítja¹⁵⁹.

1876 februárjában a városi bizottság a szegedi kiállításra készülő Plohnak mindössze 10 frt segélyt szavazott meg, amikor neki csak a képkeretek 100 frt-jába kerültek. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy a hó végén bejelenti „lakhelyemet más városba teszem át”. Ezt a hírt úgylátszik az üzlet fellendülése követte, mert meghosszabbítja tartózkodását, majd június végén új műtermet nyit a Fő utcán. Itt külföldi segédet alkalmaz, aki távollétében helyettesíti és az újabban kedvelté vált amerikai gyorsfényképekért, melyek öt perc alatt készülnek o. e. 60 kr-t kér. A szegedi kiállításra életnagyságú fényképeket, fény-és tájképeket küld be, ezekért a „hadalást tanúsító keletvidéki tájképekért” érdemérmeket nyer¹⁶⁰.

1877-ben elragadtatással írnak két „arckép csarnokáról” (tabló), melyeknek minden egyes képe „a legkitűnőbb művészi tökélyvel van alkotva, élni s mintegy mozogni látszik” sőt lelkük van¹⁶¹. Mindezek ellenére változatlanul rákényszerül az utazásokra. A megélhetésért ő is sok mindennel próbálkozik, akárcsak Herzl Szentesen. Bécsi útjaira vásárlási megbízásokat vállal, itthon könyveket kölcsönöz stb.

¹⁵⁴ Vásárhelyi Közlöny (Kárász J., i.m.) továbbiakban VK 1869. 23, 27, 32, 36—37, 41—44. sz. és 1870. 17—18, 21—23, 35. sz.

¹⁵⁵ VK 1872. 5, 13, 22, 36. sz. és Az 1872-ik évben... Kecskemét 1874. i. m. 93.

¹⁵⁶ VK 1873. 11, 15, 21, 25—27, 34, 41. sz. és Magyarország a bécsi... Bp. 1873. i. m. 162.

¹⁵⁷ Az érem külszélén „Elias Plohn. Catalogue No 4867 A.” szerepel. VK 1875 jún. 20.

¹⁵⁸ VK 1874. 13, 25, 27, 38. sz.

¹⁵⁹ VK 1875. 10, 21, 25, 27, 48. sz.

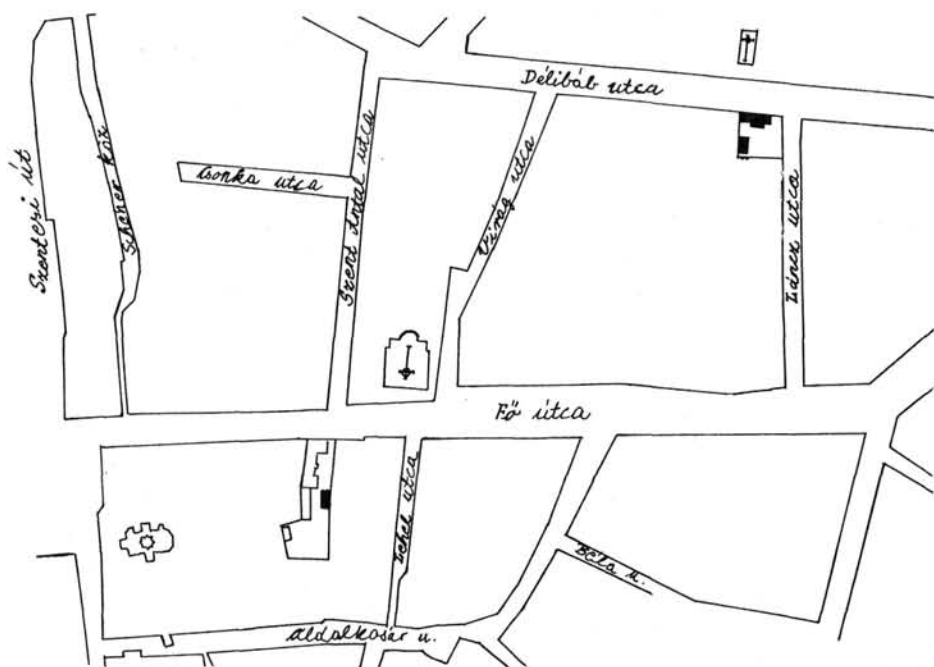
¹⁶⁰ VK 1876. 8—9, 11, 18, 26, 32—33, 39. sz.

¹⁶¹ Egyik „Aradmegye Kisjenői szolgabírói járás közigazgatási tisztviselő és jegyzői képcsarnoka” a másik: „A Kis-jenői főhercegi uradalom tisztikarának arcképcsarnoka. VK 1877. 34, 38. sz.

1878-ban műtermét a kivánalomnak megfelelően egy gyors géppel szereli fel. Vállal életnagyságig fényképeket vagy olajfestményeket, másolatokat bármily rossz képről, tájképeket, valamint saját „találmányát a tükörfénnel színezett vagy színezetlen fényképeket a legművésziesebb kivitelben.” Az év novemberében teszi közzé, hogy saját albuma számára díj nélkül fényképez le minden völegényt a menyasszonyával esküvői ruhában¹⁶².

1879-ben Szegeden árvíz-felvételeket készít, április 20-án már hirdeti, hogy a „Szegedi katasztrófa” szomorú részletei fényképekben nála kaphatók¹⁶³. Az év végén a déési kiállításon bronz érmet nyert.

Műtereme: Ideiglenes műtermét 1869-ben a „Déliabáb u. 778. szám alatt Beller Lőrinc házában az Iparegylet helyisége mellett¹⁶⁴ (65. kép) nyitja meg.

65. kép

Ugyanitt nyitja meg első állandó üvegtermét, mely 1870 augusztusában teljesen készen van. Feltehetően erre az építkezésre vonatkozik Beller Lőrinc előterjesztése a tanácshoz, sajnos a tervrajzot nem ismerjük, mert az adóhivatalhoz továbbították. Ezt a műtermét 1872 tavaszán „egészen új felszerelvényekkel” rendezte be¹⁶⁵. Beren-

¹⁶² VK 1878. 39, 40—42, 45. sz.

¹⁶³ VK 1879. 16, 47. sz.

¹⁶⁴ Térképrészlet: „Hódmezővásárhely törvh. joggal felruházott város Csongrád megyében. 1883. Szerkesztette: Titl János mérnöksegéd...”. Az iparegylet helyisége a Lánicz utcában volt, így a mellette lévő Délibáb utcai Beller ház a két utca sarkán lehetett. Hódmezővásárhely thj. város ipartestületének története 1889—1939. 48. (Hmvh-i levéltár)

¹⁶⁵ VK 1872. 13. sz. és Tanácsi jegyzőkönyv 1870/801.

dezésének lényege egy festői tájkép-háttér épületrészlettel, profilált falburkolat drapériával és geometrikus rajzú szőnyeggel. A faragott asztal-részlet, a kétféle szék, a hatszögletű posztamens és a virágtartó díszek jellegzetes formájúak.

Másik állandó műterme a városközpontoz közelében, a Fő u. 816 szám alatt volt, a kath. templommal szemben. Németh József vasáros házában udvari lakást bérel három évre és a tüzelő tárolásra használt régi felszert átalakította műteremmé. A 11,30 hosszú és 3,80 széles fényképészeti műterem „zindely tetővel, kettős csúrgóra, deszka falakra, sárral betapasztva” épült. Mivel nem volt rá építési engedély és az udvar is nagyon keskeny, ezért a tanács 1876 júniusában le akarja bontatni. „Plohn Illés fényképész kérelméhez üveg műtermének megkimélése és fennhagyása tárgyában” Török Bálint m. e. hallgatóval 1876 szept. 20-án helyzetrajzot készített, erről ismerjük a műterem pontos elhelyezkedését. A bontás feletti huzavona feltehetően évekig eltartott¹⁶⁶. A műterem berendezése megegyezik a délibáb-utcaival, a háttérrel vsz. itt bővíti egy ablakos szobabelső-részlettel. Kétféle könyöklő szék, asztalra terített virágos kendő és geometrikus szőnyeg egészíti ki az együttest.

Kirakat: Plohn kirakatait több ízben is dicsérik. Ezek 1873-ban nyilván a Bellerházon, később a Németh-házon láthatók.

Cégjelzés: A Délibáb utcából négy versóját ismerjük (66—71. kép) Ezek a makiakhoz hasonlóan igényes rajzú darabok, valószínűleg a vésnök Plohn család munkáját és ízlését dicsérik. Az elsőt (a) 1869-ben használhatta, amikor ideglenesen tartózkodott itt, a másodikat (b) 1870—72-ig, 71—72-ben balra fent az évszámmal. A következőt (c) 72—73-ban, majd a d-t 1874—76 között alkalmazza. Fő utcai mű-

66—67. kép

¹⁶⁶ Levéltárosi iratok 1877/45.

68. kép

69. kép

terméből ezidőtájt egy cégjelzését (e) ismerjük (72. kép). Ezen ott találjuk az 1876-os szegedi érmet (43—85). Későbbi nyomatain „K. KRZIWANEK WIEN” (50—67.), ill. „K. Krziwanek Wien” (68—85.) jelzettel.

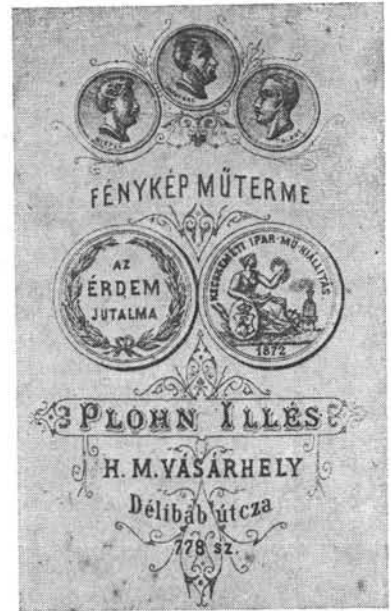
Fényképei: Az árvíz sorozatot kivéve látogatójegy formában maradt ránk. Csupán három nagyobb méretű képével találkoztunk (6, 11, 17.). Látogatójegyeinek előlapjai változatosak. 1870—71-ben lekerekített kartonjain balra lent „E. Plohn”, jobbra lent „H.M. Vásárhely” (IX. 2—5.) a jelzet. 1872-ben a képek barna vagy piros vonalkeretelést kapnak és az előző jelzet a vonal alá kerül (XV. 7—10.). 1873—74-ben a keret alá balra „E. PLOHN”, jobbra „1873” vagy „1874” a jelzet (XVI. 12—15, 22—25.), utóbbinál sárga kartonra. Az 1876-os új céljelzésű kartonjai drapp és sárga színűek, melyeken a jelzet a vonalkeretben kap helyet: balra lent „E. PLOHN”, jobbra lent „H. M. VÁSÁRHELY” formában (XVII 43—85.). Így az 1876-os album képeinek sárga kartonján is.

Tizenhat árvízfelvételéről tudunk a Móra Ferenc Múzeum leltárkönyvi bejegyzéséből (2579—2594), melyekből már csak ötöt ismerünk. A 21×27 cm-es üvegnegatívokat (Ú) feltehetően 1908-ban vásárolták meg, amikor Plohn Józseftől 15 db árvízképet (B) is vettek (Népr. 2319). Az 1930-as években az üvegnegatívokról 18×24-es kicsinyített másolatok (K) készültek. Sajnos, ezeknek is csak egy része maradt ránk.

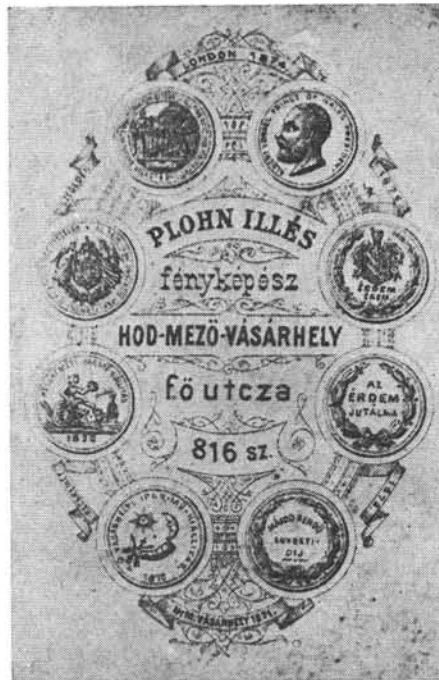
Az árvízzel két sorozat készült. Az első (A) sorozat 32,5×39,5 cm-es nagyságú vajszín kartonon zöldesszürke sávós-kereteléssel és sarok-kiugrókkal. A címetek papírszalagra nyomtatták és ragasztották a kép alá. Cégjelzésük kézírással a keretelés jobb alsó sarkában történt: „Fényképezte Plohn Illés”. A második, későbbi (B) sorozat 32,5×38,5 cm nagyságú fehér keretelésű szürke kartonon (73. kép). Cégjellet a kép jobb alsó sarkába mélynyomással, a kartonra a kép alatt jobbra piros pecsét-

70. kép

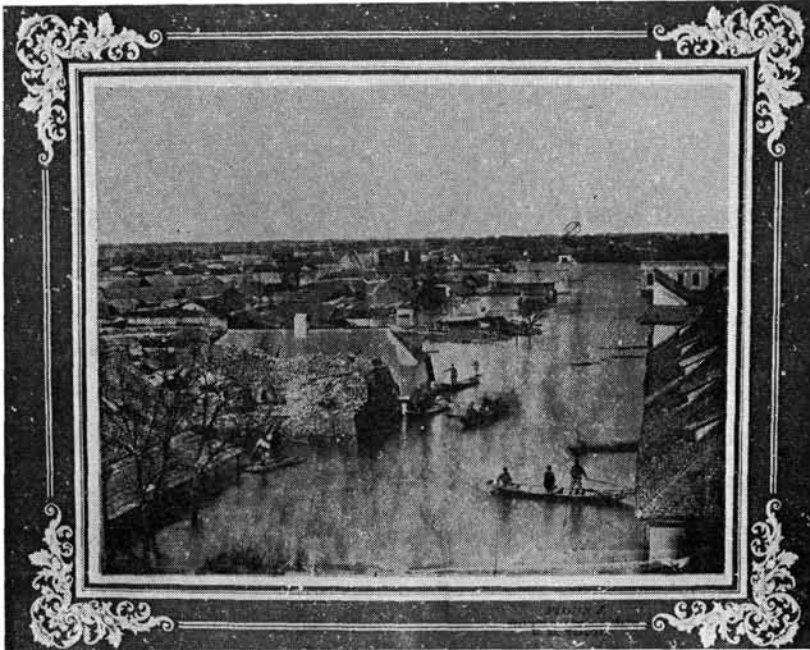
71. kép

72. kép

tel tették. Ez a sorozat valószínűleg a 80-as évek közepe táján készülhetett, ebből való a 15 darabos vásárlás.

Fennmaradt fényképei közül árvízképein mérhető le igazán Plohn Illés művésze. Képei messze felülmúlják még 100 év távlatából is Letzter—Lauscher s Klösz Gy. árvízképeit technikai kivitelben és képszerkesztésben egyaránt.

73. kép

1869-ből maradt ránk egyetlen színezett képe (66. kép.), egyben a legrégebbi vásárhelyi esküvői kép: Karasz Istvánt és feleségét ábrázolja.

Látogatójegy képein 1871-től használja az ovális mezőt. Egyetlen domború „porcelán-fényképet” ismerünk tőle (5.).

1. Karasz István és felesége
álló-ülő, egész, (66. kép, színezett)
2. Garzó Imréné, derékig,
3. Férfi képmás, ülő, egész,
4. Garzó Imre tanár, derékig,
5. Férfi képmás, mell, (ovál, „porcelán-fk.”)
6. Balog Mihály és felesége
Asztalos Zsuzsanna¹⁶⁷,
álló, egész,
7. Férfi képmás, álló, egész
8. Férfi képmás, álló, egész

I. cégj. a. (Hegedüs Sándor, Hmvh) [31 721]

IX. cégj. (Petőfi Irod. Múz.)
IX. cégj. b. (Fotóműv. Szöv. 71.257)
IX. 1871. cégj. b. (Petőfi Irod. Múz.)
IX. 1871. cégj. b. (Fotóműv. Szöv. 71.258)
cégj. — (Erdős Mihályné, Hmvh.)
[33 517]

XV. 1872. cégj. b. (Nagy M. albumok¹⁶⁸,
Hmvh) [31 823]

XV. 1872. cégj. b. (Nagy M. albumok, Hmvh)
[31 822]

¹⁶⁷ Erdős Mihályné a Múzeumnak ajándékozta dédszüleit ábrázoló családi fényképét (6). A kép tárgya: idős parasztházaspár, nagysága: 17,5×13,5 cm, 33,5×23,5 cm-es kartonra ragasztva.

¹⁶⁸ Seres Béláné Nagy M. Zsuzsanna őrizte meg a Nagy M. és Gojdár ősök fényképalbumát és ajándékozta a múzeumnak.

9. Vargané, mell,	XV. 1872. cégj. b. (Kovács Sándorné, Hmwh)]
[31 724]
10. Varga-házaspár, álló, egész,	XV. 1872. cégj. b. (Kovács Sándorné, Hmwh)
[31 723]
11. Varga, álló, egész,
(kabinétméret)	cégj. — (Kovács Sándorné, Hmwh)
[31 715]
12. Férfi képmás, álló, egész,	XVI. 1873. cégj. c. (Nemzeti Múz. 78.1010)
13. Anya karonülővel,
ülő, térdig,	XVI. 1873. cégj. c. (Nagy M. Albumok, Hmwh)
[31 825]
14. Női képmás, álló, egész,	XVI. 1873. cégj. c. (Kovács Sándorné, Hmwh)
[31 717]
15. Házaspár, álló, egész,
(70. kép),	XVI. 1873. cégj. c. (Kovács Sándorné, Hmwh)
[31 718]
16. Kenéz testvérek, 1874,
álló-ülő, egész,	cégj. — (Tárkány Szűcs E., Bp.)
[31 270]
17. Gojdár Mihály, Nagy M. Sámuel és
barátai ¹⁶⁹ ,
álló-ülő, egész,	cégj. — (Nagy M. albumok, Hmwh)
[33 515]
18. „H.M.-Vásárhely városának főutcája”	cégj. ? ?
19. Dobossy Lajos úr tanyája,	cégj. ? ?
20. Vetro tanyája,	cégj. ? ?
21. Új templom, 1874,	cégj. ? ?
22. Gojdár János földbirtokos,
álló, egész,	XVI. 1874. cégj. d. (Nagy M. albumok, Hmwh)
[31 814]
23. Női képmás, álló, egész,	XVI. 1874. cégj. d. (Nagy M. albumok, Hmwh)
[31 815]
24. Női képmás, álló, egész,	XVI. 1874. cégj. d. (Nagy M. albumok, Hmwh)
[31 816]
25. Férfi képmás, mell,	XVI. 1874. cégj. d. (Hmwh-i Levéltár, album)
26. Házaspár, álló, egész,	XVI. cégj. d. (Nagy M. albumok, Hmwh)
[31 813]
27. Péli lányok (Makó),
álló-ülő, egész,	XVI. cégj. d. (Hankó albumok, Szentes)
[30 670]
28—42. Férfi képmások, mell,	XVI. cégj. d. (Hmwh-i Levéltár, album) ¹⁷⁰
43. Férfi képmás, mell,	XVII. cégj. e. (Hmwh-i Levéltár, album)
44. Karasz István, mell,	XVII. cégj. e. (Hegedűs Sándor, Hmwh)
[31 725]
45. Női képmás, álló, egész,	XVII. cégj. e. (Nagy M. album, Hmwh)
[31 818]
46. Férfi képmás, álló, egész,	XVII. cégj. e. (Nagy M. albumok, Hmwh)
[31 817]
47. Kettős gyermekképmás, ülő-álló, egész,	XVII. cégj. e. (Fotóműv. Szöv. 72.328)
48. Férfi képmás, mell, (ovál)	XVII. cégj. e. (Fotóműv. Szöv. 72.518)
49. Dalárda-tabló, 1877	XVII. cégj. (Hmwh-i Múzeum)
50—67. Férfi képmások, mell,	XVII. cégj. e. (Hmwh-i Levéltár, album)
68—85. Férfi képmások, mell,	XVII. cégj. e. (Hmwh-i Levéltár, album)
Árvíz sorozatok:	
86. „Széchenyi tér.”	2579 Ü A-B cégj. (Somogyi Könyvtár)
[T. 9 922]
87. Dugonics tér. (Közölte Bálint S. 1959. 81.)	2580 cégj. ?
88. Dugonics-tér.	2581 B K cégj. (Somogyi Könyvtár)
[T. 10 399]
89. „Alsó palánk.”	2582 Ü A-B cégj. (Móra F. Múz. 62.8.21)
[T. 9 907]
90. „Tiszapart felsővárossal
és a várkastélya.”	2583 Ü A-B K cégj. (Móra F. Múz. 80.2.39)
[T. 9 924]
91. Demeter templom.	2584 B K cégj. (Somogyi Könyvtár)
[T. 9 920]

¹⁶⁹ A 15×18,5 cm-es kép (17.) 21×27 cm-es kartonra ragasztva.

¹⁷⁰ Album: „Tekintetes Pokomándy István polgármester úrnak emlékül Hódmezővásárhely város tisztikara. 1876. rajz: Alföldi János” 63 képmással.

92. „Három korona utca.”	2585	A-B	cégj. (Somogyi Könyvtár)	[T. 10 056]
93. Templom-tér.	2586	Ü B K	cégj. (Somogyi Könyvtár)	[T. 10 396]
94. Belvárosi ház.	2587	B	cégj. (Somogyi Könyvtár)	[T. 9 910]
95. „Alsóváros.”	2588	A-B K	cégj. (Somogyi Könyvtár)	[T. 9 923]
96. Felsőváros.	2589	Ü B K	cégj. (Somogyi Könyvtár)	[T. 9 902]
97. „Alsóváros.”	2590	A-B	cégj. (Somogyi Könyvtár)	[T. 9904]
98. Rókus	2591	B	cégj. (Somogyi Könyvtár)	[T. 10 409]
99. Rókus (73. kép)	2592	B K	cégj. (Somogyi Könyvtár)	[T. 9 911]
100. Alsóváros.	2593		cégj. ?	?
101. Alsóváros.	2594	K	cégj. ?	[T. 10 538]

Csongrád

A tárgyalt időszakban nincs konkrét adatunk csongrádi fényképészről, Tisza-vidék c. lapjuk csak 1890-ben indul, elképzelhető azonban, hogy az akkortájt itt működő Weiss Markus vagy Szilber János már itt él azokban az években, melyekkel vizsgálataink zárulnak.

VÁNDORFÉNYKÉPÉSZEK A MEGYÉBEN

Szegeden

1859-ben két fényképész is járt a városban. Az Amerikából jött *Baer B. Morris* három új forintért tetszés szerint üvegen, papíron, vason, bőrrön vagy vászonon dolgozik. Felvételeit reggel 9-től d. u. 4-ig a „feketesas” vendéglő 12-es szobájában készítette.

A Feketesas vendéglő a Feketesas- (Bajcsy-Zsilinszky), Német- (Nagy Jenő) és Laudon- (Károlyi) utcák által bezárt területen épült, Jacob Gebhardt 1819-es terve szerint (74—75. kép). A tervhez csatolt helyrajzon még „Svertz Háza” van jelölve ott, ahol nemsokkal később Grün Orbán ma is álló háza épült. A vendéglőt Valdmüller Lénárd helybeli polgár építteti, az iratból az is kitűnik, hogy szomszédai, Burghardt Ádám és Rieger János több éve épült házához kell igazodnia.¹⁷¹

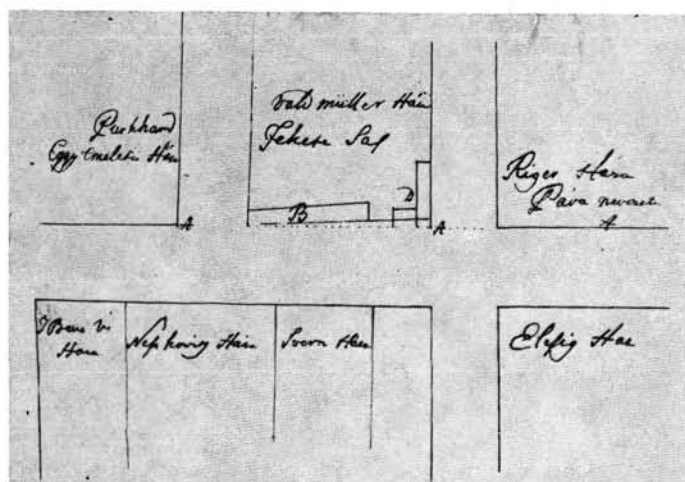
A másik fotográfus és festész *Knezsevits György* Pestről¹⁷² érkezett Szegedre, ahol az oskola utcai Rákits féle házban működött. Innen 1860-ban Szabadkára megy, de amennyiben Burger könyvkereskedőnél 30—40 jelentkezés összegyűl, úgy eljön a felvételeket elkészíteni, majd Szabadkán kidolgozza és visszahozza a képeket. Megjegyezzük, hogy hirdetésében ő már elavultnak tartja a vászonra, üvegre, csontra fényképezést. Ez évben a Megyehatóság a tanács költségén vele fényképeztetni le a

¹⁷¹ SZH 1859. 35. sz. Jákob Gebhardt működését említi *Bálint S.*, i. m. 94. Tervrajz: Tanácsi iratok 1819/2040, melyre Tolnai József hívta fel a figyelmemet. ÉT: D-K 522. (A 75. kép: mellékleten)

¹⁷² Szakács Margit a fővárosiak között nem tartja nyilván, de a vidékiek között említi egyet az 1865 körüli időből Pécs, Megye u 5 szám alatt.

Zsótér házat három nézetből. A Szegedi Levéltárban őrzött 14×19 cm-es nagyságú fényképek kartonjába mélyített bélyegzője: „Knezsevits festész és fényképész”¹⁷³.

1862-ben szintén ketten jártak itt. *Schrecker Ignác*¹⁷⁴ pesti fényképész a Feketesas utcai Gál házban¹⁷⁵ dolgozott szegedi tartózkodása alatt. Ő a látogatójegy nagyságú képekből 12-öt készít 6 forintért és az akkor még „ritkán sikerülő kisdedek és családi csoportok” fényképezését is vállalja.

74. kép

Több mint másfél évtized után 1878-ban Schrecker és Kalmár fővárosi fényképészek tartottak fenn ideiglenes műtermet a Dugonics tér 811 szám alatt a Krebszféle házban¹⁷⁶.

Az árvíz hírére érkeztek újra külső fényképészek Szegedre. 1879 április 4-én újságolják: „fényképiró érkezett... műszereit egy tágas ladikban állította fel... lefényképezte a Dunagözh[ajózási] társ[aság] azon 50 munkását is Csermendy L. ügynök úrral és néhány tisztviselővel együtt, akik a veszél idejében oly derekasan kitüntették magukat...”. Ez a fényképész Klósz György¹⁷⁷ volt Budapestről, aki ismereteink szerint 47 felvételt készített. Ezekből 13 db csak üvegnegatívon maradt meg, 24 db csak fényképen és 10 db az, amiről negatívot és képet is ismerünk. A 23×23 cm-es üveglemezeket a Munkásmozgalmi Múzeum őrzi, melyek négy-lencsés géppel készülhettek. Így egy lemezen négy felvétel van, általában ugyanabból a témából, néha kettőből, kevés térbeli eltolódással. Képeit kétféle sorozatban hozta forgalomba. Az egyik a 30×39 cm nagyságú vajszín kartonra ragasztott képet ujjnyi széles sárgás keretelés veszi körül. A címet szürke papírszalagra nyomtatták magyarul és németül, majd a kép alá ragasztották. Jelzés a keretelés alatt: balra németül, jobbra

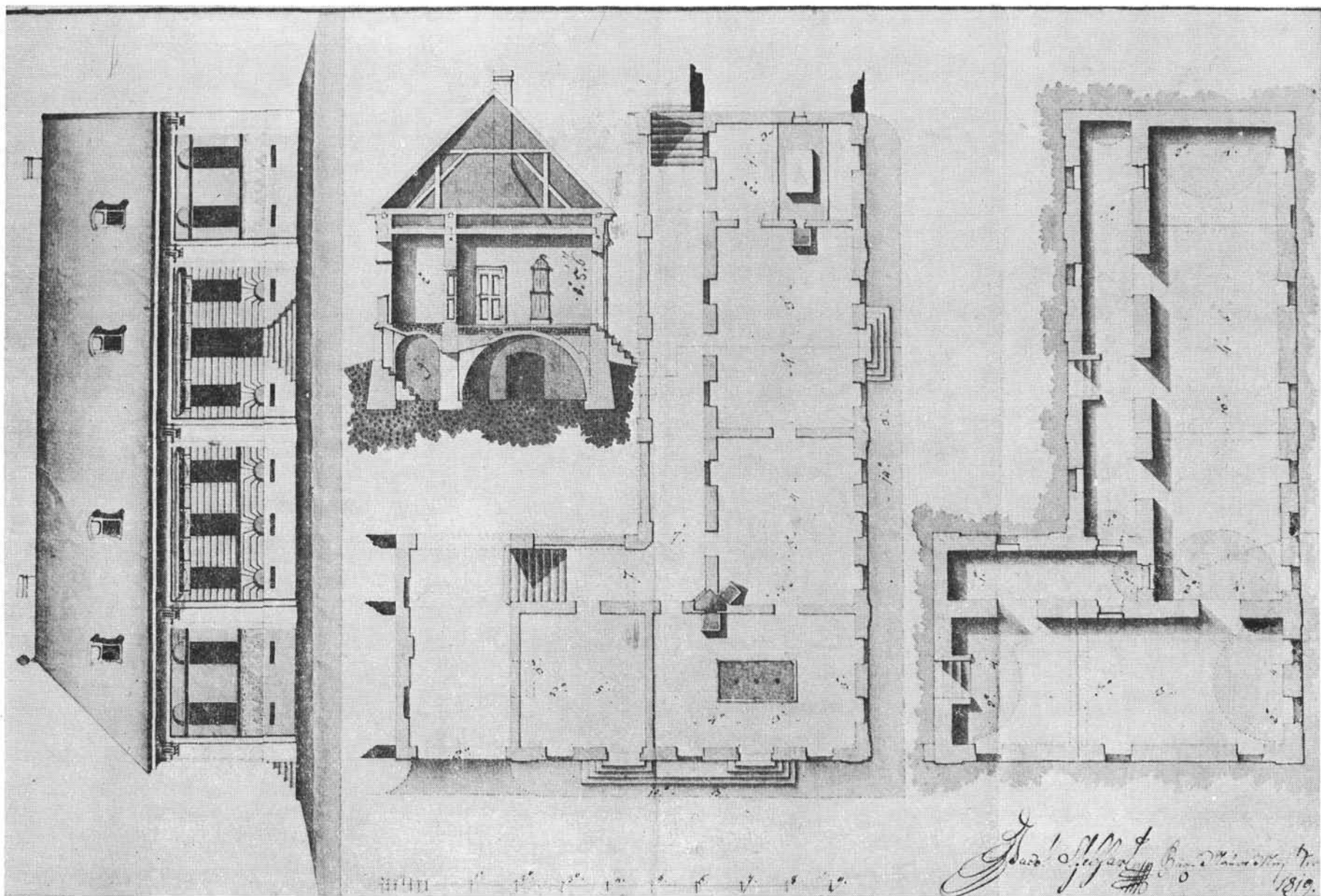
¹⁷³ *Oltvai F.*, — *Vinczi Károlyné*, A szegedi Zsótér ház építése. MFMÉ 1966—67. 201. közlik a képeket.

¹⁷⁴ *Szakács M.*, im. 24. 146. sz.

¹⁷⁵ SZH 1862. 30, 48. sz. A Gál ház feltehetően megegyezett a Feketesas u. 20 számú „víz előtti egyemeletes lakházzal”, melynek Gál Ferenc és neje a tulajdonosa. ÉT: D-K 524.

¹⁷⁶ *Szakács M.*, im. 22. 84. sz ; 24. 146. sz. A ház a Napsugár Áruház helyén lehetett.

¹⁷⁷ *Szakács M.*, im. 22. 90. sz.

magyarul nyomtatva. A második sorozat fennmaradt darabjai jelzetlenek. A képeket 30×39 cm-es vajszín kartonra ragasztották fel. A címek szürkés papírszalagra nyomtatva magyarul és németül kerültek a kép alá. A harmadik sorozaton a 9×18 cm-es piros kartonra kettősével ragasztották fel a fent lekerékített sarkú, kb. négyzet alakú képeket egyazon témából. A magyar és német cégjelzést a karton két rövidebb oldalára nyomták. A negyedik sorozat 7×10,5 cm-es sárga kartonjainak rövidebb oldalára ragasztották a papírszalagra nyomtatott magyar címeket. Cégjelzés a hátoldalon.

Szentesen

A szentesi levéltár anyagában először egy pesti fényképész, *Büki Fejér* nevével találtunk 1864-ben. Valószínűleg járt, illetve dolgozott Szentesen¹⁷⁸.

1874 nyarán Décey Ede Pestről, „a harmincad utca I.ső szám” alól érkezik országos körútja során a városba. A körút lényegét magyarországi népviseletek felvételében jelöli meg. E mellett természetesen vállal arckép felvételeket és olajban festett arcképeket is. Ez alkalommal tíz napig tartózkodik itt, lakása „a takarékpénztári helyiség udvarán Pollák-féle házban” van¹⁷⁹. Feltehetően itt készült az a két Décey felvétel, melyet a Hankó-féle albumok őriznek.

A szentesi takarékpénztár történetéből¹⁸⁰ tudjuk, hogy 1869 szeptemberében „kibérelték Pollák Emánuel „Nagyvendéglő” melletti házának azt a helyiségét, mely a kapu alatt jobbra esett...” A nagyvendéglő a 70-es összeírásban a Fő és Uri utcák sarkán álló földszintes 12 szobás épület a mai Petőfi szálló helyén. Közvetlen mellette a Fő utcán találtuk meg Pollák Emánuel földszintes házat 10 szobával, ebből egyben a takarékpénztár foglal helyet¹⁸¹.

1875 őszén Halmy József jön a városba s bár azt állítja, hogy Pesten Borsos és Ellinger¹⁸² műtermeiben képezte magát, mégis csak a jól sikerült próbafelvételek után fogad el megrendelést. „Csinos és híven talált arcképeket” ígér. Mindössze pár hétig tartózkodik itt, ez idő alatt fényirodáját Herzl házában nyitja meg.

1878 júliusában érkezik ismét a városba külső fényképész *Varságh János* magyar királyi udvari fényképész személyében, aki Borsos ud. fényképész utódjaként¹⁸³, hirdeti magát. Rövid időzése alatt felvételeit az Onody háznál¹⁸⁴, gondosan berendezett műtermében készíti a Kaszinóval szemközt. Hirtelen távozásakor az elmaradt képek elkészítésére Herzl Vilmost, mint az egyik legjobb vidéki fényképészt ajánlja.

Makón

1876 végén *Wipper A.* fényképész átutazóban nyit ideiglenes műtermet Makón a Friedman féle házban, ahol a Plohn-műterem volt két éven keresztül. Fényképészetét de. 9- du. 4-ig tartja nyitva és többek között az új chromo-fényképek készítését is ajánlja¹⁸⁵.

¹⁷⁸ Szentesi polgármester iratai 1864/1203. Feltehetően egyezik Büki Fejér R.-rel aki Pest Soroksári út 12 szám alatt működött 1870 körül. *Szakács M.*, i. m. 20. 34. sz.

¹⁷⁹ Szentesi Lap 1874. 28. sz. és *Szakács M.*, i. m. 20. 43. sz.

¹⁸⁰ *Lestyán S.*, A hetvenötéves szentesi takarékpénztár 1869—1944 Bp. 1944. 14. (Szentesi Levéltár)

¹⁸¹ 70-es összeírás III. tized Fő és Uri utca 1932. sz. vendéglő és kávéház, Szentes város tulajdona, mellette III. tized Fő utca 1931. sz.

¹⁸² Szentesi Lap 1875. 37. sz. *Szakács M.*, i. m. 20. 30. sz..

¹⁸³ Szentesi Lap 1878. 29. sz. *Szakács M.*, i. m. 20. 30. sz.

¹⁸⁴ Nyilván arról a házról van szó, melyben Zoó János műterme volt.

¹⁸⁵ Maros 1876. 42—44. sz.

1877-ben *Halmy József* rövid időre települ le a városban. Felvételeit a „nagyvendéglő melletti vitéz-utcai Menzer-féle házban”¹⁸⁶ készíti. Munkájával és behízelgő modorával meghódítja az egész várost, éppen ezért nagy meglepetésre tartozásokat hagyva maga után nyomtalanul eltűnik május közepén¹⁸⁷. Valószínűleg ő az a Halmy, aki 1875-ben Szentesen járt.

Hódmezővásárhelyen

1879-ben elsőnek *Schrecker* és *Kalmár* fényképész Budapestről, majd *Ebert József* bécsi akadémiai festő, aki olajfestményeket készít érkezik a városba. Októberben pedig *Décsey Ede* körútja során érkezik ide. Itt tartózkodásuk alatt mindhárman Plohn Fő utcai műtermében dolgoznak.

Csongrádon

„*Büki Fejér M.* pesti fényképész előfizetési felhívása” 1864 júniusában érkezik Csongrádra¹⁸⁸. Hogy ő is eljutott-e ide, azt nem tudjuk, de nyilván arról van szó, akinek a nyomát Szentesen is megtaláltuk. Csongrádi gyűjtésünkéből biztosra vehetjük, hogy *Herzl Vilmos* sűrűn megfordult a Szentesehez közel eső városban.

ANFÄNGE DER PHOTOGRAPHIETÄTIGKEIT IN KOMITAT CSONGRÁD (1859—1879)

von

Márta T. Knotik

Die Verfasserin führt hauptsächlich auf Grund zeitgenössischer Zeitungen und archivarischer Angaben die Tätigkeit der Photographen des Komitats zwischen 1859—79 auf. Ihre Untersuchungen breitet sie auf alle auffindbare Beziehungen ihrer Tätigkeit und Person aus.

Sie systematisiert das Material in chronologischer Hinsicht und nach einzelnen Städten, und behandelt die Biographie der einzelnen Photographen, ihre Tätigkeit, ihr Atelier, ihre Auslage, ihre Firmenbezeichnung, die Formlösungen der von ihnen verwendeten Vorderblätter und das Niveau ihrer Photos.

Der erste Photograph des Komitats Ignác Debrecenyi beginnt 1859 in Szeged seine Tätigkeit. Ihm folgt 1862 der Maler und Photoschreiber Alois Landau. In gleichem Jahr kommt der Photoschreiber Ferenc Bietler, in die Stadt, dann werden die Ateliers der Photographenfirma L. Letzters seit 69 und der Photographen Lauscher und Kompagnon im Jahre 1875 eröffnet.

In Szentese arbeitet vom Beginn der 1860-er Jahren der Zimmermaler und Photograph, Vilmos Herzl, ihre Tätigkeit breitet sich auch auf die benachbarten Dörfer aus.

In Makó gibt es nur 1868—69 ständiges Atelier, in dem der Photograph Illés Plohn, arbeitet. In den späteren Jahren verkehren hier mehrmals auch Bietler und Letzter.

Nach Hódmezővásárhely siedelt Illés Plohn 1869 von Makó um und führt ein Atelier durch Jahrzehnte.

In Csongrád gibt es in diesen Jahren keinen Photographen, nach Zeugnis der in der Stadt gesammelten Photos kommt auch hierher Vilmos Herzl von Szentese.

Zuletzt behandelt Verfasserin die Tätigkeit und Beziehungen der in Komitat Csongrád verkehrten Photographen im behandelten Zeitabschnitt.

¹⁸⁶ A nevet nem találtuk az adókönyvekben, hasonlót is csak egyet: Mandl Józsefét, a 2716. sz. alatt.

¹⁸⁷ Maros 1877. 7, 14, 21. sz.

¹⁸⁸ Csongrádi járás főszolgabírójának iratai 585/1864. A Csongrádi levéltár iratára Dudás Lajos hívta fel a figyelmet.

A SÁNDORFALVI KISS MÁTYÁS TÁNCA

MARTIN GYÖRGY

(Budapest, MTA Zenetudományi Intézet)

A 60 éves Kiss Mátyás virtuóz táncára 1954 nyarán a budapesti Mezőgazdasági Kiállítás szabadtéri színpadán rendezett népművészeti műsorok egyikén figyeltem fel, ahol a sándorfalvi, a nagykállói, a mezőkövesdi, a bajai délszláv, valamint a mátészalkai cigány népi együttes adott műsort. Kiss Mátyás táncát két ízben sikerült rögzíteni. Először szereplése után 10 m terjedelmű, 8 mm-es filmre szólótáncát (MTA Ft. 365. lsz.). Másnap Maác Lászlóval kb. 30 m terjedelmű 16 mm-es filmre ugyanezt megismételtük s kiegészítettük a csárdás felvételével is (MTA Ft. 262. lsz.). Az utóbbinak részlete a közkezen forgó „Magyar tánc típusok” c. gyűjteményes film-összeállítás II. 8. sz. tánca.¹

Kiss Mátyás táncának alkalmi kísérődallamát saját dúdolása nyomán jegyeztem le, mivel akkor még sem folyamatos szinkron filmfelvételre, sem magnetofonos rögzítésre nem volt lehetőség. A felvétel modernebb eszközökkel való megismétlésére sajnos később már nem került sor. E régi felvételek Kiss Mátyás rögtönzött táncalkotási módjáról, annak teljes folyamatáról és a zenével való kapcsolatáról csak hiányos képet adnak ugyan, de ma már megismételhetetlen, egyedüli dokumentumok. Tánca még így, csak részletekben rögzített, töredékes formájában is fokozott figyelmet érdemel, mert fontos mozzanatokkal gazdagítja a délkeleti Alföld hajdani népi tánc kultúrájának ma már csak hasonló töredékes mozaikokból összeállítható képét.

Kiss Mátyás szólótánca az Alföld déli, délkeleti részére korábban jellemző régi stílusú férfítáncnak, az *ugrósnak* vagy más néven „oláhos”-nak egyik legszebb, gazdag és kiforrott formakincsű vátozata. *Csárdása* pedig a magyar nemzeti párostánc délföldi verziójának két régibb, gyakran emlegetett, jellemző mozzanatát tartalmazza, az ún. „röszkettetés” és a „darudöbögő” sándorfalvi változatát. Egyéni tánc-kincse a szűkebb délföldi tánc hagyományt képviselve illeszkedik a magyar népi tánc kultúra egészébe. Erről *motívumkészletének* összehasonlító áttekintésével adunk részletes képet.

KISS MÁTYÁS TÁNCMOTÍVUMAI

I. Kétlépés—darudöbögő—ostor

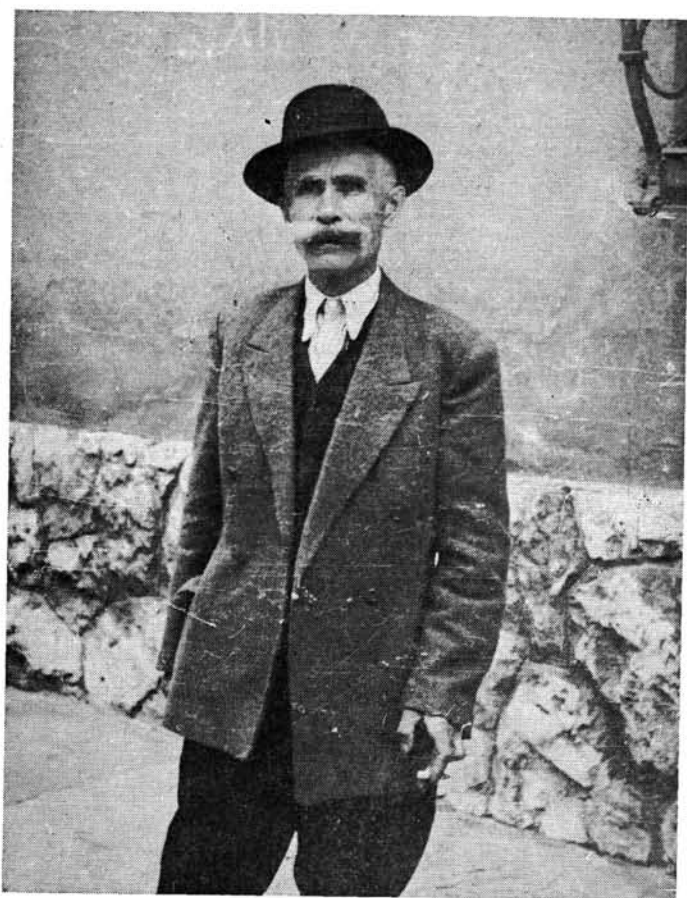
Kiss Mátyás szóló- és párostáncának egyik jellemző, virtuóz lépése az ún. „darudöbögő” motívum,² melyet tánca kezdetén, ill. visszatérő alapmotívumként több változatban is alkalmazott (5—12, 21—24, 30. motívumpélda). E motívum egyszerű

¹ A MTA Zenetudományi Int. Filmarchívuma anyagából a Népműv. Int. részére 1967-ben összeállított film. Sándorfalva táncairól, táncéletéről l. bővebben Felföldi L. 1978; Martin Gy. 1978.

² A tápai eredetű „darudöbögő” motívumelnevezés [*Bálint S.* (1957); *Martin Gy.* (1971), 749] Sándorfalván nem használatos. A tanulmányban előforduló többi motívumnév is másutt alkalmazott elnevezése a bemutatott lépéseknek.

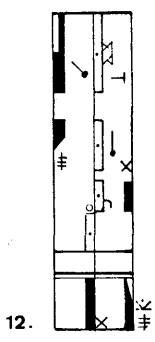
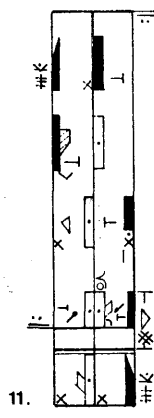
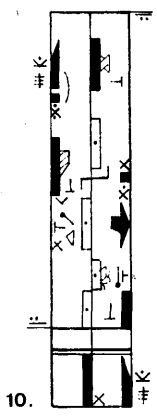
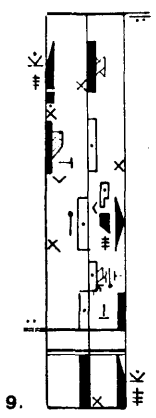
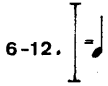
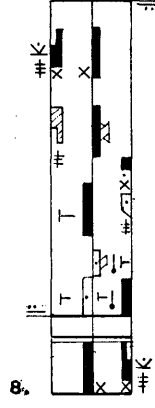
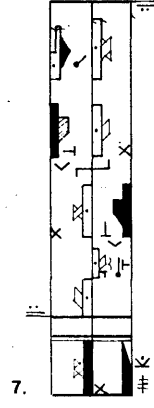
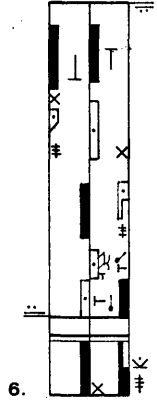
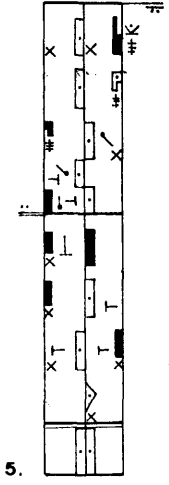
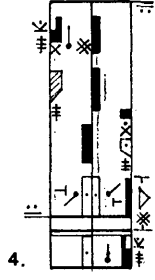
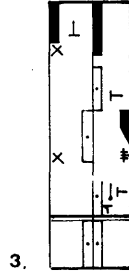
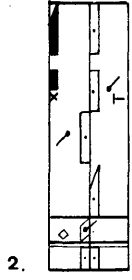
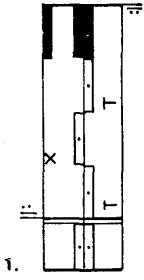
alapformája az általánosan ismert, szimmetrikus kétlépéses csárdás (1—5. motívumpélda). Ezt tánca folyamán fokozatosan variálva alakítja át sajátosan cifrázott virtuóz figurává. Az egyszerű kétlépéses első felét ritmikailag elaprózza* ($a \rightarrow b$), a nyitó-záró lépést sarkazással, kis ugrással és gyors lábfejforgató mozgással helyettesíti (6—12. motívumpélda). A kétlépéses motívum második felét alkotó kilépő-mellézáró részt pedig széles hátra-előre láblendítéssel párosuló ollós ugrással cseréli fel. Ez még gyakran lábszárccapással is kiegészül (21—24. motívumpélda). Az egyszerű kétlépéses alapformától tehát alig különböző változatok sorozata vezet egyre inkább eltérő formákig.

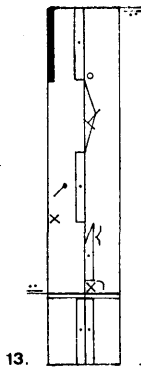
A kétlépéses motívum fejlesztésének, átalakításának ez a módja a délföldi ugrósokra, csárdásokra (pl. Apátfalva, Tiszaujfalú, Tápé: 13—16. motívumpélda), az alföldi román friss párostáncre (pl. Elek: 17. motívumpélda), a bunyevác és sokac

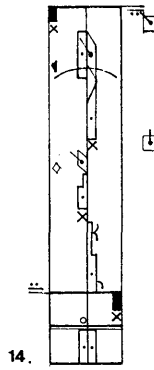
* A szövegben a ritmusképleteket jelöljük ($a-j$) a következőképpen:

a: ♩ ♩ , b: ♩ ♩ , c: ♩ ♩ ♩ ♩ , d: ♩ ♩ ♩ ♩ , e: ♩ ♩ ♩ ♩ ,
 f: ♩ ♩ ♩ ♩ , g: ♩ ♩ , h: ♩ ♩ ♩ , i: ♩ ♩ ♩ ♩ , j: ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

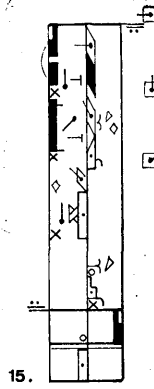

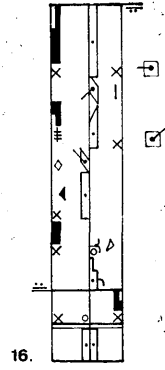
13.

14.

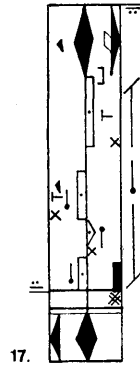

15.

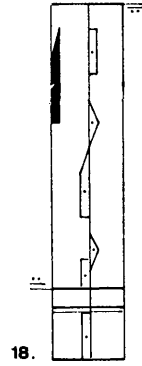

16.

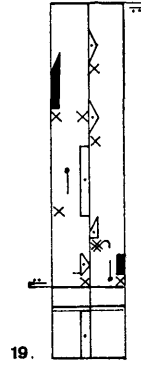
13-24.

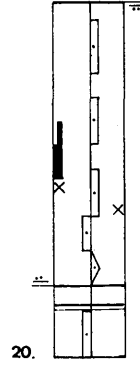
17.

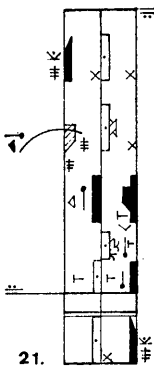
18.

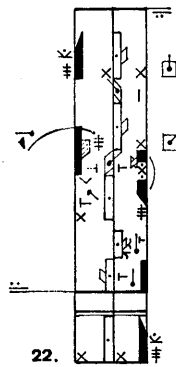
19.

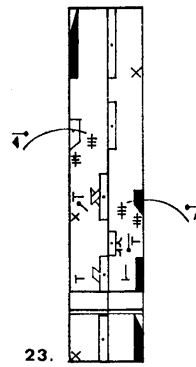
20.

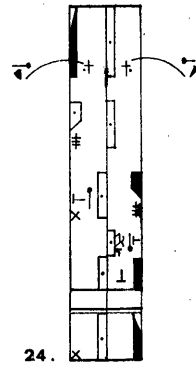
21.

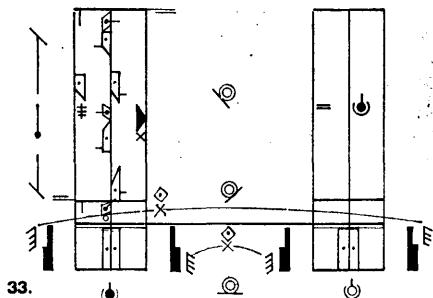
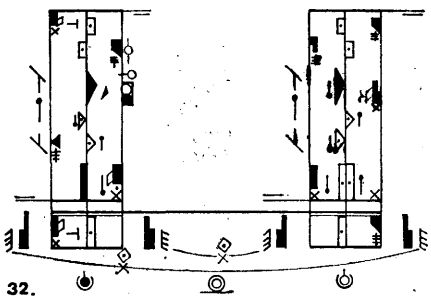
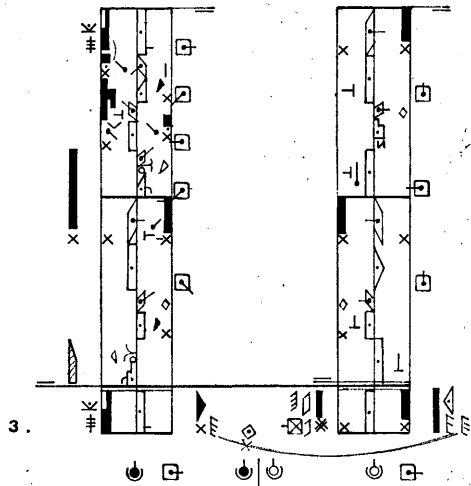
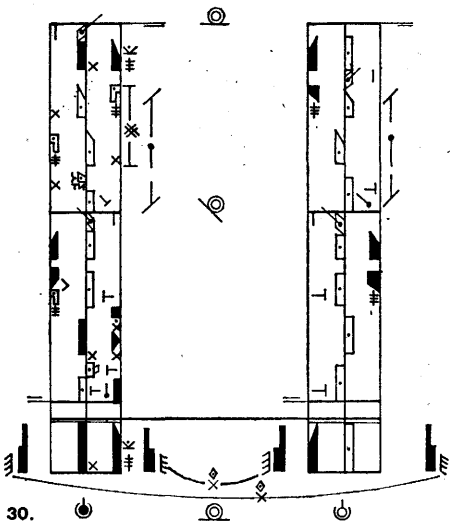
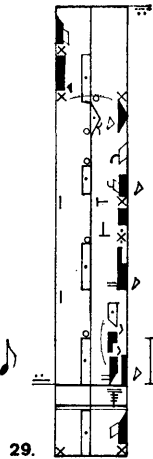
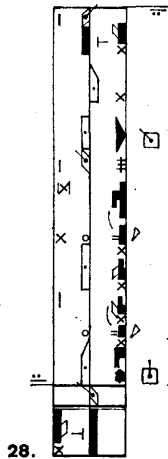
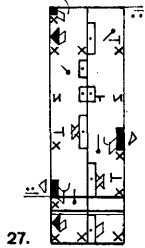
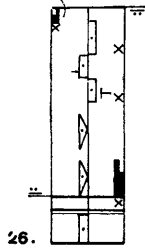
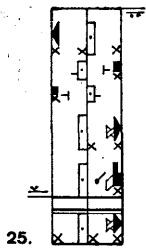
22.

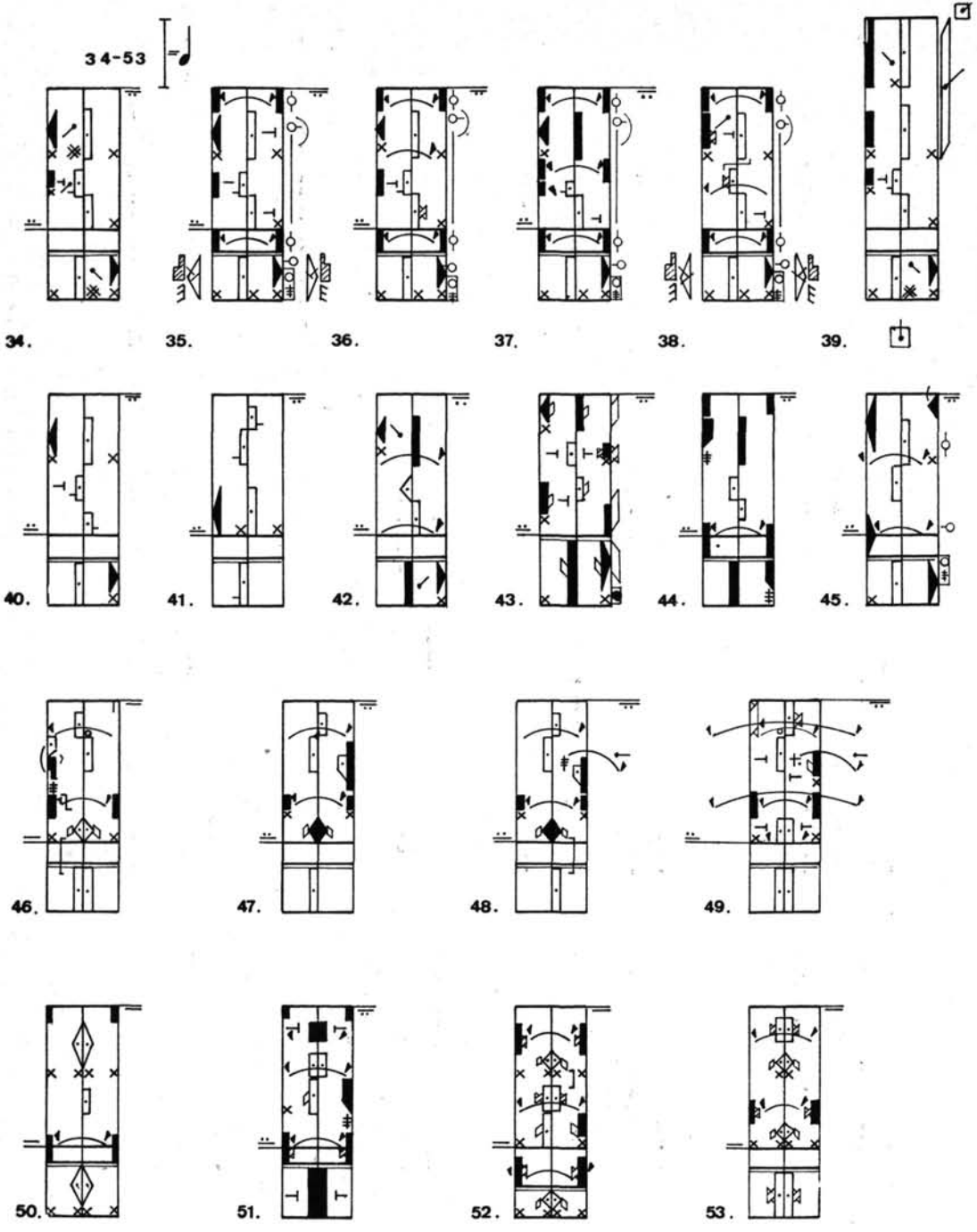
23.

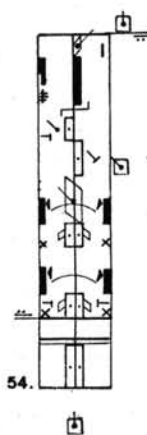
24.

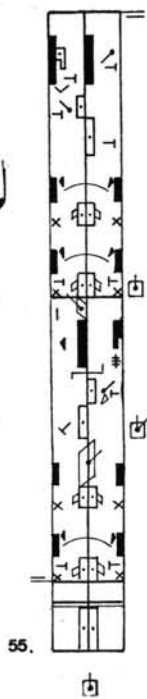
34-53

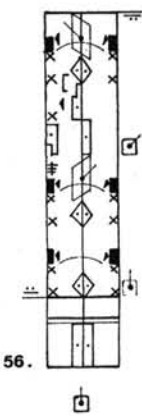
54-65.

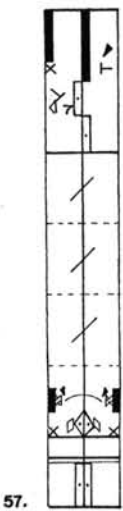
54.

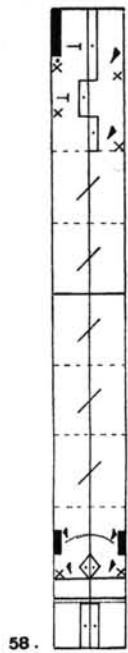
55.

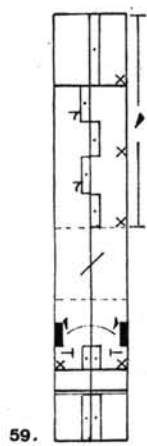
56.

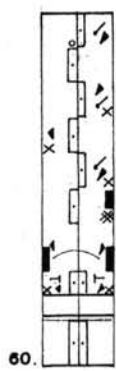
57.

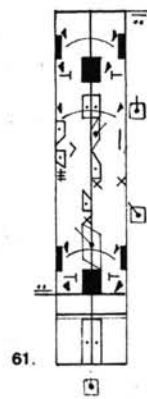
58.

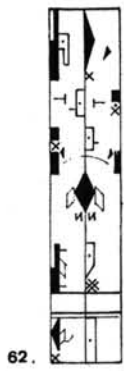
59.

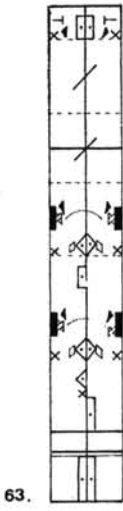
60.

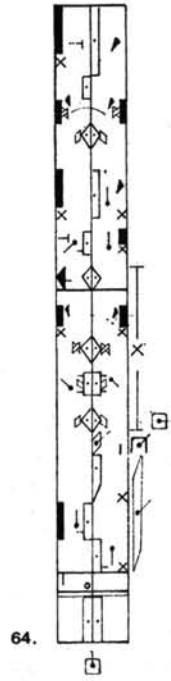
61.

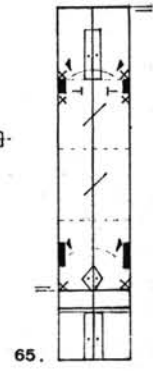
62.

63.

64.

65.

kolokra (18—19. motívumpélda), valamint a szlavóniai magyar ugrósokra is jellemző (20. motívumpélda). A *c* ritmusú cifrább motívumváltozatokat ezekben a táncokban is éppúgy az egyszerű kétlépéses alapforma vezeti be, mint Kiss Mátyás táncában.

A csárdásban alkalmazott lépésváltozatokat Kiss Mátyás partnerével szembenállva kétkézfogással táncolta. Eleinte jobbra-balra oldalazva táncolt, majd fokozásként minden második lépéssel felet fordulva helyet cserélt párjával (30. motívumpélda). Hasonló ún. hosszú kézfogással táncolják Déldunántúlon az ugróst, a Tisza-vidéken a friss csárdás figurázós részét, valamint az alföldi románok az ardeleanát. A lépés félkézfogással-elengedéssel járt változata a híres tápai darudöbögő (31. motívumpélda). A páros félfordulást Szegvárról,³ s más lábmotívikával pedig a Fekete-Körös-völgyi Köröstárkányból ismerjük (32. motívumpélda). Tápén a hosszú kézfogással járt futó páros forgásnak is hasonló a mozgásképe (33. motívumpélda).

A motívum legszűkebb rokonsági körén túllépve a földrajzi határok is kitágulnak. Dunántúlon fordított sorrendű változatokban él, vagyis *d* ritmusban (25—27. motívumpélda). A Duna-menti marsban,⁴ a déldunántúli ugrósban, az északdunántúli dusbán⁵ mindig a szélesebb lendítő-ugró mozdulatokat követik az elaprózott lépések vagy szökkenések. A sándorfalvi lépés távolabbi, szinkópált ritmusú rokona a fejlett erdélyi legényesben is feltűnik (28. motívumpélda), sőt a magyar népies mütáncok egyik jellegzetes figurája, az ún. „ostor” is e motívumfajta rokona (29. motívumpélda).

Kiss Mátyás tánca e legfontosabb motívumán keresztül nemcsak a délföldi magyar, román és délszláv táncokhoz kapcsolódik, hanem a dunántúli és erdélyi régi stílusú táncainkkal, valamint a magyar népies mütáncok formakincsével is érintkezik.

II. Kisharang-nagyharang

Kiss Mátyás az ún. kisharang figurát bevezető vagy pihenő motívumként alkalmazta, melyet az egyszerű *b* ritmusú forma mellett (34. motívumpélda) bokázókkal kiegészített virtuóz *e* és *f* ritmusú változatokban is táncolt (35—38. motívumpélda).

A kisharang már az első magyar népies mütánc (Szőlősi Szabó Lajos Körtánc 1841) egyik jellemző motívumaként szerepelt, s táncmestereink formakészletének fontos részévé válva a tánciskolákon keresztül is visszahatott a néptáncokra.⁶

A lépés széles körben, sokféle változatban él a különböző vidékek néptáncjaiban. A sándorfalvi lépés-változatok közvetlen párhuzamait a Tisza-vidéki csárdásokból és verbunkosokból ismerjük. E javarészt bokázó-sarkantyúzó változatok (35—38, 42, 44. motívumpéldák) már egy másik, széles körben ismert virtuóz motívumnak az ún. nagyharangnak is rokonai (45. motívumpélda). A kisharang lépés másvidéki változatai hasonló jellegű eltéréseket mutatnak, mint az előző motívumfajtaiban. A déldunántúli friss csárdásban pl. fordított sorrendű *g* ritmusváltozatban táncolják (41. motívumpélda). Szinkópált ritmusú formája pedig (*h*) az erdélyi legényesek egyik gyakori pihenő lépése (43. motívumpélda).

³ MTA Zenetudományi Intézet Filmtára 426. lsz.

⁴ Lásd. pl. a hajósi mars (Bács-Kiskun m.) motívumait. *Keszler M.* (1973), 107—115.

⁵ Lásd *Martin Gy.* — *Pesovár E.* (1963), 208. motívum.

⁶ *Róka P. P.* (1900), 176; *Pesovár F.* (1959).

III. Felverős bokázó

Kiss Mátyás táncának egyik hatásos, virtuóz motívuma az ún. felverős bokázó (46. motívumpélda), melyet egy másik ugró-bokázó motívuma (a IV. motívumfajta) fokozásaként, tánca befejezésül szokott — alig variálva — alkalmazni. Ez a négytagú *i* ritmusú ugró-bokázó motívum kizárólagos következetességgel kapcsolódik a Kárpát-medence különböző népei körében élő régi férfi- és párostáncokhoz: a dunántúli magyar ugróshoz (50. motívumpélda), a cigánytánchoz (47—48. motívumpélda), az alföldi román ardeleanához (49. motívumpélda), bizonyos délszláv férfikolokhoz (52—53. motívumpélda), valamint az erdélyi magyar (51. motívumpélda) és román legényes táncokhoz, sőt még a Tatra-vidéki goralok régies párostáncának is egyik főmotívuma (64. motívumpélda). Ennek alapján e motívum egy régi, közös gyökerű keleteurópai táncréteg „alapszókincsébe” tartozik. Az új típusú táncokban (verbunk és csárdás) viszont csak elvétve, véletlenszerűen fordul elő (a Tisza-vidéken).

A motívum táji-etnikai változatai között ez esetben is bizonyos sorrendi-ritmikai-hangsúlybeli különbségek figyelhetők meg. A sándorfalvi motívum közvetlen párhuzamai az alföldi cigány és román táncokban (47—49. motívumpélda), a délszláv kolokban (53. motívumpélda), valamint a goraloknál fordulnak elő. A dunántúli (50. motívumpélda) és erdélyi (51. motívumpélda) motívumváltozatok viszont eltérő sorrendben tartalmazzák ugyanezeket a mozdulatokat, s ezáltal más ritmikai-dinamikai hatásúak. A cigány, román és erdélyi magyar táncanyagban e motívum gyakran csapással, tapssal is kiegészül (48—49. motívumpélda).

IV- Ugrós-bokázó és dobogó

Az előző motívumfajta rokona a *j* ritmusú, összetett szerkezetű figura, mely ugró-bokázó és dobogó lépések kombinációja (54—55. motívumpélda). Kiss Mátyás e legvirtuózabb — de csak alig variálódó — motívumát tánca derekán, ill. befejezése előtt szokta alkalmazni, s ehhez záradékként kapcsolta a III. figurát.

E motívum elterjedése az előzőhöz hasonló, vagyis a régi férfi- és párostáncokhoz kapcsolódik. A sándorfalvihoz közeli változatokat a délföldi ugrósokból (Tiszaújfalú, Tápé: 56—57, 63. motívumpélda), a rábaközi dusból (58—59. motívumpélda), valamint a sárközi verbunkból ismerjük (62. motívumpélda). Az alföldi román ardeleana (60—61. motívumpélda), a goral párostánc (64. motívumpélda), valamint a székely verbunk és a marosszéki forgató (65. motívumpélda) formakészletében találhatók további változatai.

A román és az erdélyi magyar változatok olykor a motívum alkatrészeinek sorrendje tekintetében térnek el, s gyakran szinkópált ritmusúak (61. motívumpélda). E motívumfajta jellegzetes továbbfejlesztési módja Kiss Mátyás táncában kivételesen nem érvényesült ugyan, de más délföldi változatokra (Tápé) jellemző lévén, szükségesnek tartjuk megemlítését. Mind az ugró-bokázó, mind a dobogó motívumrész megsokszorozásával, bővítésével az egyszerűbb kétütemes alapformából különböző időtartamú változatok jönnek létre (vö. az 54, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 65. motívumpéldákat.)

V. Rezgő egylépés

Kiss Mátyás csárdásának egyik — általa is külön számontartott — régies motívuma volt az egylépéses csárdás bokarugózással járt ún. „röszkettetős” formája⁷ (66. motívumpélda).

Az *a* ritmusú egylépéses motívum minden régies csárdás változat — különösen a nyugati, Duna-vidéki friss csárdások — fontos, kezdő és pihenő funkciójú alaplépése.⁸ A térdrugózásból eredő rezgés is általánosan jellemző minden újabb, kétlépéses motívumot tartalmazó lassú csárdásra (73. motívumpélda). A bokarugózással történő, sajátosan finom, de tudatos ritmikai aprózás — mely az egész testet gyorsan megrezegteti — a magyar nyelvterület déli részére, valamint délszláv szomszédaink északi népcsoportjainak (a bácskai, baranyai, szlavóniai szerbek, bunyevácok, sokacok, horvátok) táncmódjára jellemző (70—71. motívumpélda). Ezt a népi tudat is külön számontartja, ami a táncnévadásban, a terminológiában is tükröződik (rözgő, röszketős, kenyérmorzás, drmeš, drmačica). A déli magyar táncdialektusokban ez a finom rezgő mozgásmód különösen a délalföldi csárdásokban, a délkelet-dunántúli és szlavóniai karikázókban (69. motívumpélda) és csárdásokban (72—73.) motívumpélda), ritkábban az ugrósokban is érvényesül.

A rezgés háromféle ritmikai változata *b* (70, 73. motívumpélda), *g* (71—72. motívumpélda) és *i* (69. motívumpélda) közül leggyakoribb a Kiss Mátyás táncára is jellemző *b* forma. Mindhárom ritmus előfordul viszont a délkeletdunántúli és szlavóniai magyar táncokban (69, 72—73. motívum), valamint bácskai, baranyai, somogyi és szlavóniai-horvátországi délszláv kolokban (70—71. motívum).

*

Kiss Mátyás táncát a néptáncgyűjtés korai időszakában még nem tudtuk teljes folyamatában rögzíteni, mert a rugós felvevő gépekkel csupán 30—40 másodperces kiragadott táncrészletek rögzítése volt lehetséges. Ő pedig 2—3 percig is járta szólótáncát, s a csárdást pedig jóval hosszabban. Csak a felvett részletek alapján tudunk tehát következtetni arra, hogy a felsorolt 5 lépésfajtából — melynél teljes motívumkészlete bizonyosan bővebb lehetett — hogyan alkotta meg rögtönzött táncát. Csárdásának rögzítését nehezítette, hogy nem volt módunk egy nemzedékébe tartozó idősebb asszonnyal filmrevenni, csupán egy nála négy évtizeddel fiatalabb sándorfalvi leánnyal. A nem hozzáillő partner miatt tánca nem fejlődhetett ki a szokásos módon s még motívikai tekintetben is hiányos maradt. A lassú csárdásban pl. csupán az I. motívumfajta két változatát (5—12, 30. motívumpéldák), a „frisses”-ben pedig csak a V. „röszkettetős”-t járta, holott a — minden csárdásra jellemző — folyamatos páros forgást pl. biztosan ismernie kellett.

KISS MÁTYÁS SZÓLÓTÁNCA

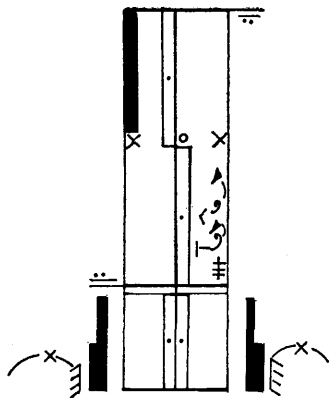
Szólótáncáról teljesebb képet nyújt a filmjeinken szereplő négy táncrészlet. Ezek alapján nagyjából vázolni tudjuk szólótánca felépítését, táncmotívumai összeállításának folyamatát.

Szót kell ejtenünk a tánc típusát meghatározó kísérődallamról is. Kiss Mátyás szólótáncát a filmfelvétel alkalmával a „Mondjátok meg sándorfalvi (simongáti) lá-

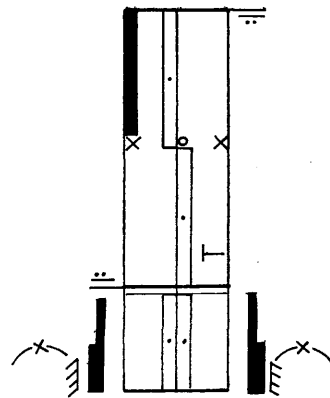
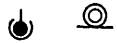
⁷ Kiss Mátyás által is használt helyi elnevezés. Lásd még *Martin Gy.* (1971), 750.

⁸ *Martin Gy.* (1955), 37; nő (1964) 452—510. motívum.

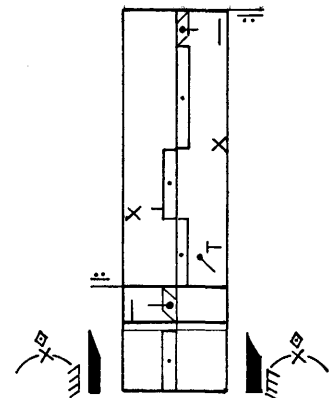
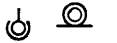
⁹ *Ivančan, I.* (1964/b), 24.

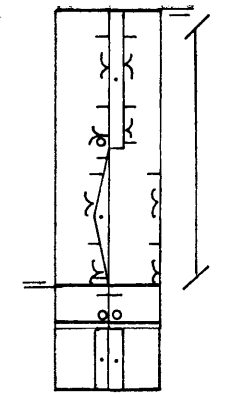
66.

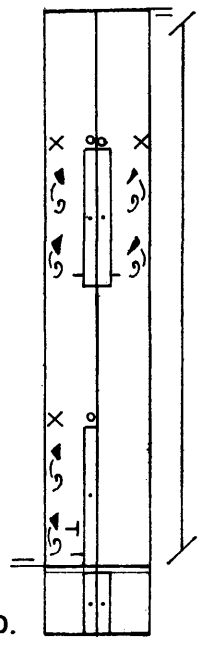
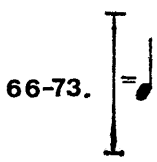
67.

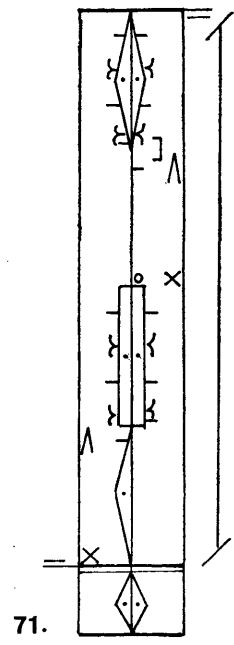
68.

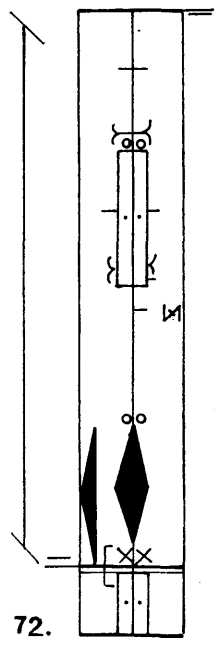
69.

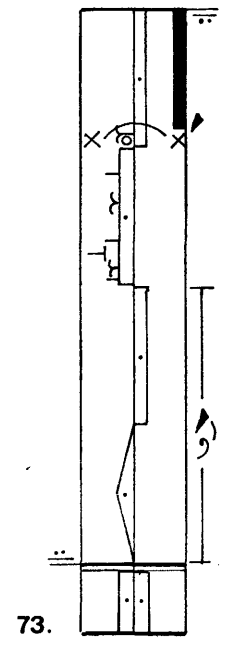
70.

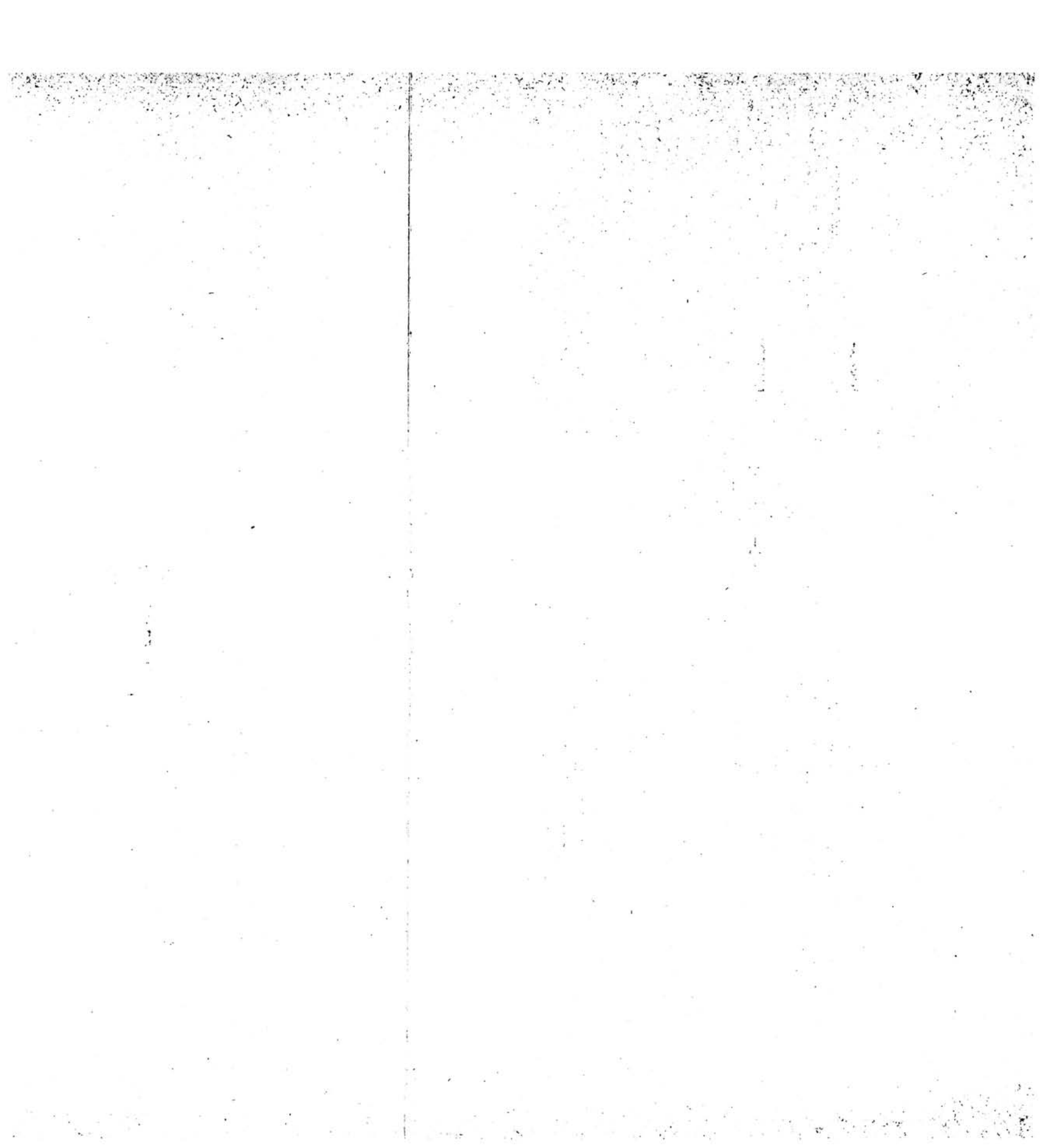
71.

72.

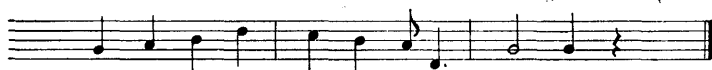
73.

nyok”... kezdetű népies műdal csonkított, helyi változatára járta (lásd a dallampéldát), mely jellegzetes csárdás dallam. Szólótáncának motívumkincse, s másik kedvelt, gyakoribb kanasztánc dallama (Az oláhok, az oláhok facipőbe járnak...) alapján azonban tánca tulajdonképpen az ugrós vagy oláhos nevű régi férfitánc típus. A filmen rögzített szólótánc olyan alkalmi, átmeneti változat, melyben a régibb kanasztánc-ugrós dallamot alkalmilag csárdás zene helyettesítette. Férfitáncaink esetében gyakori, hogy egyazon táncot kétféle — régibb és újabb — zenére is táncolják kisebb-nagyobb módosítással. Erre a másik kiváló délföldi táncos, a tápai Ács György táncgyakorlata is szolgáltat példát, aki férfitáncát az oláhos és a csárdás zenéjére egyaránt táncolta¹⁰. Kiss Mátyás közölt szólótánc tehát a régi ugrós tánc típus alkalmilag csárdás zenére járt verziója. A dallamcsere általában a táncban bizonyos ritmikai és szerkezeti módosulást eredményezhet, főként a tánc és kísérődallam illeszkedése tekintetében.¹¹ Ennek vizsgálatára azonban sajnos nincs módunk egyrészt azért, mert Kiss Mátyás ugrós dallamra rögzített táncváltozata egyáltalán nem áll rendelkezésünkre, másrészt azért, mert még az itt közölt csárdás zenére járt táncváltozatok sem szinkronizálhatók egyértelműen. Táncát tehát nem is közölhattük a szokásos módon — a kísérő dallammal együtt pontos szinkronban — csupán a zenei ütembeosztást valószínűsíthettük megközelítő biztonsággal.

Mondjátok csak sándorfalvi lányok ...

Az alábbi szerkezeti képletek Kiss Mátyás három, rendelkezésünkre álló *táncfolyamatának felépítését* szemléltetik. Közülük egyik sem teljes ugyan, mégis megfelelő képet ad szólótáncának szerkezetéről, rögtönzött táncalkotási módszeréről.

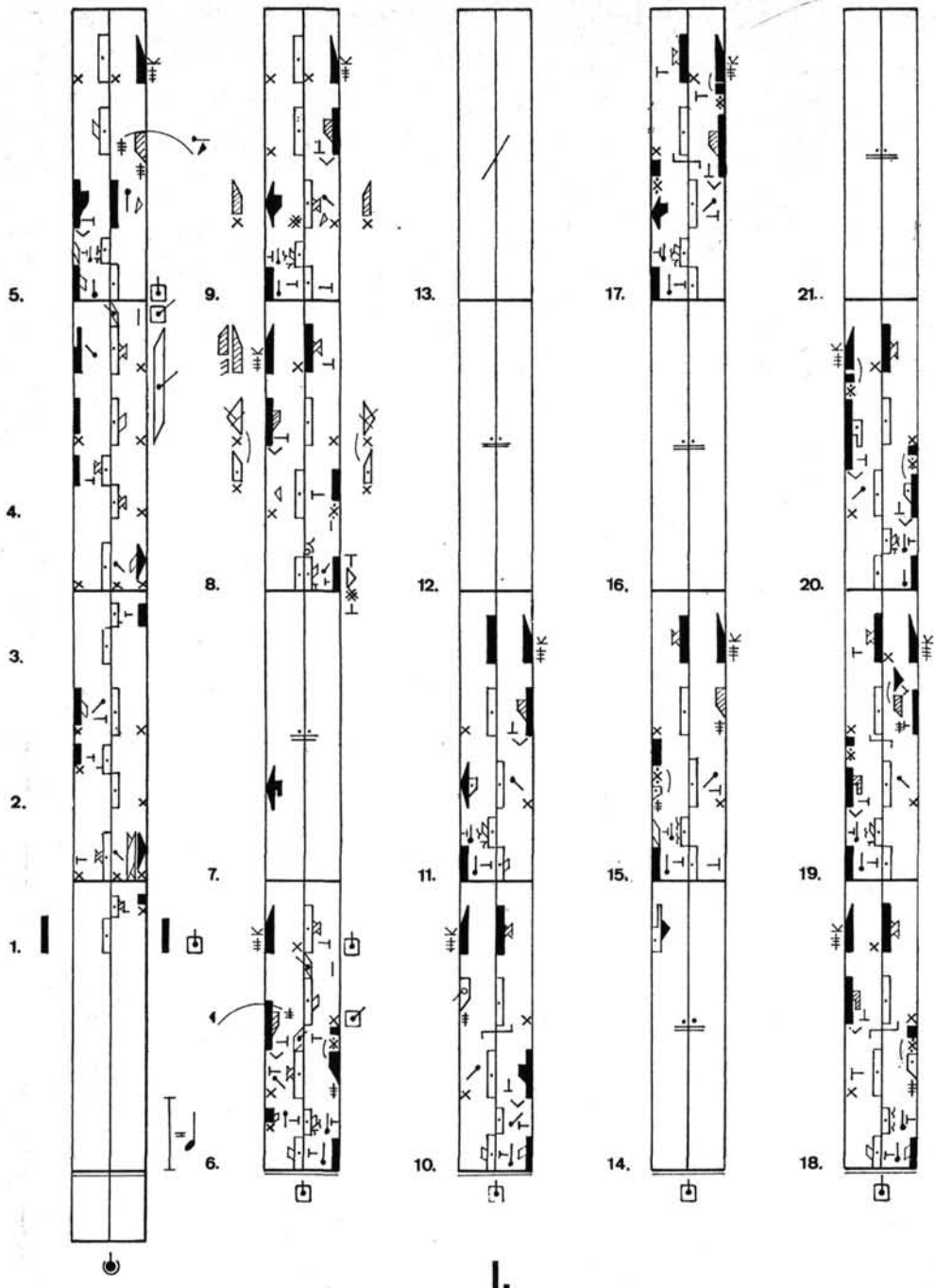
I. sz. tánc;

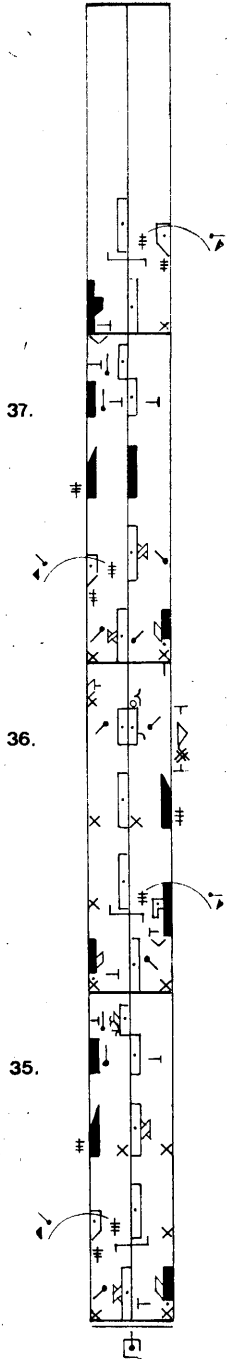
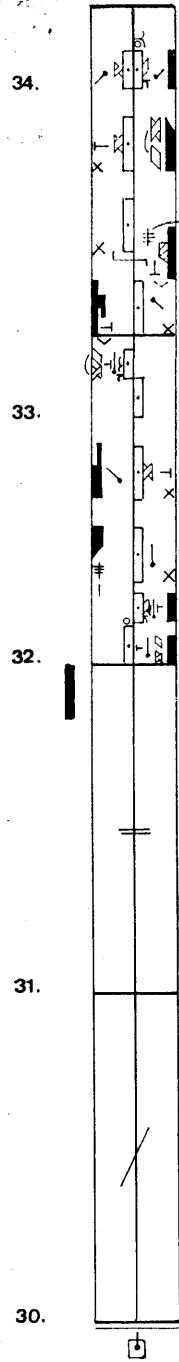
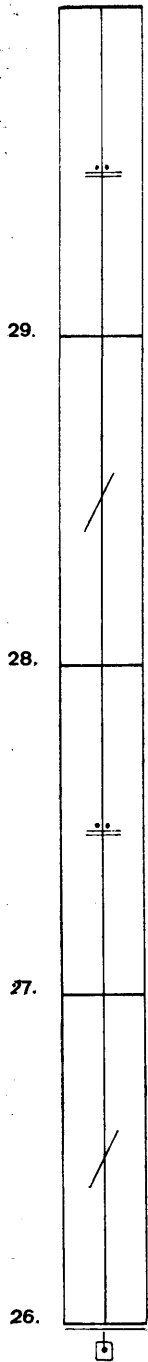
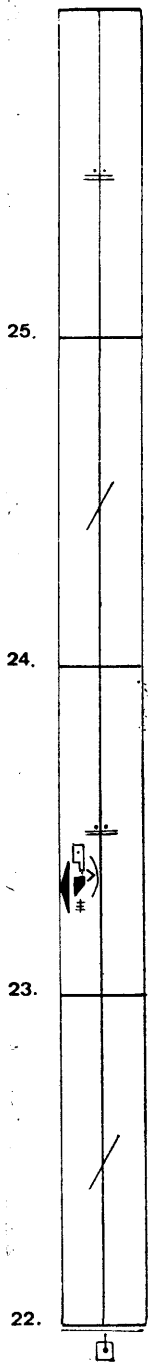
$A(\dots 3a_1 + a_2) + B(3b_2 + 24b_3 + b_4 + 5b_2) \dots + C + D \dots$

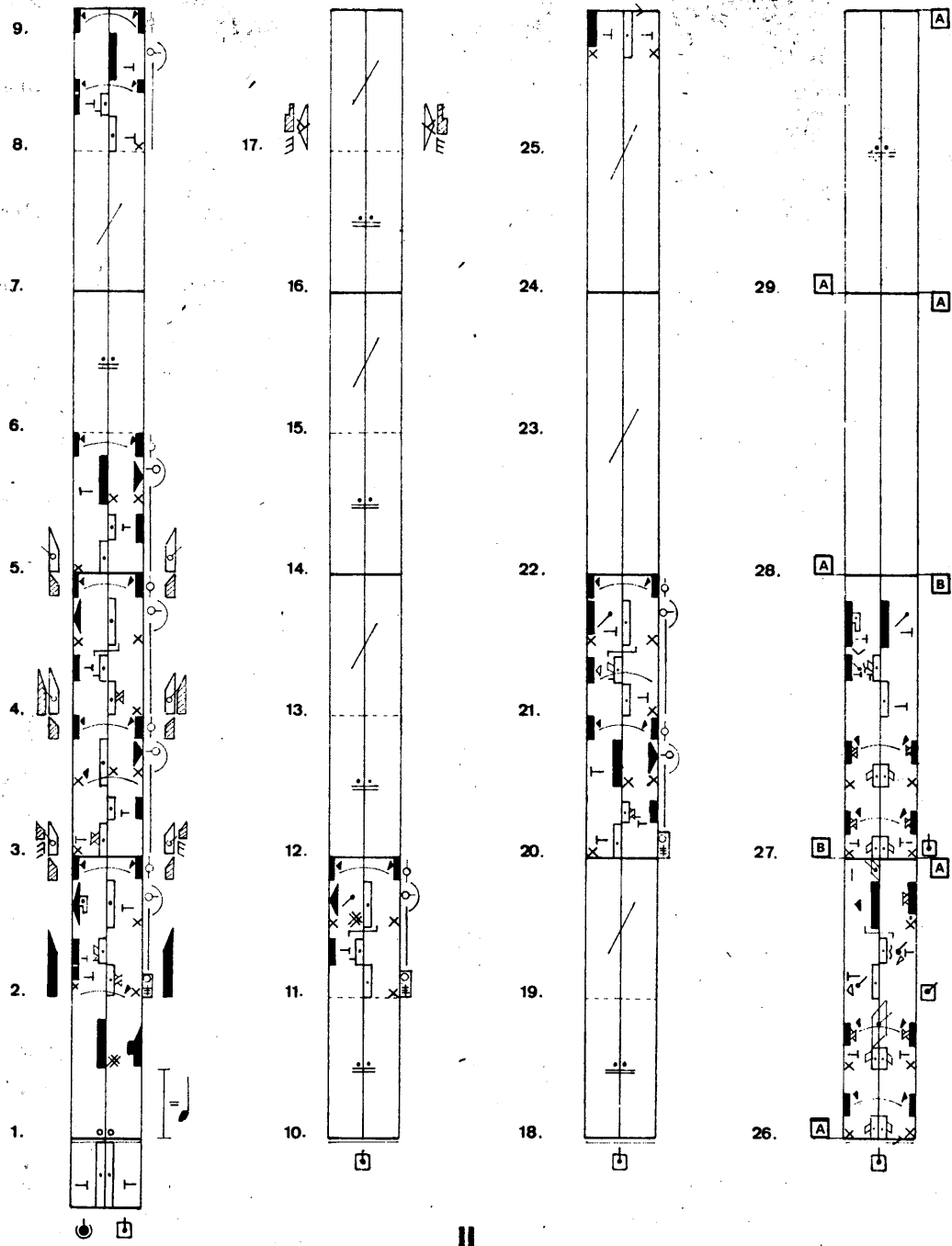
_____ 2 · 5 _____ | _____ 32 · 5 _____

¹⁰ Martin Gy. (1971), 748.

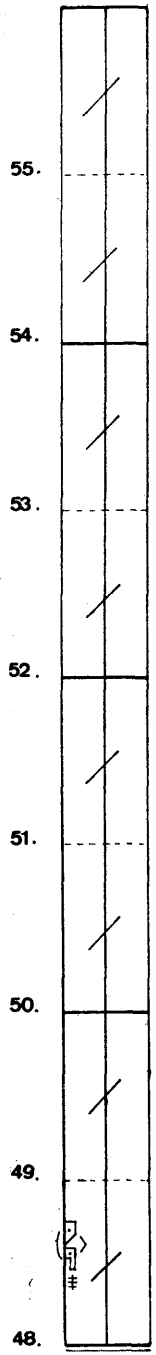
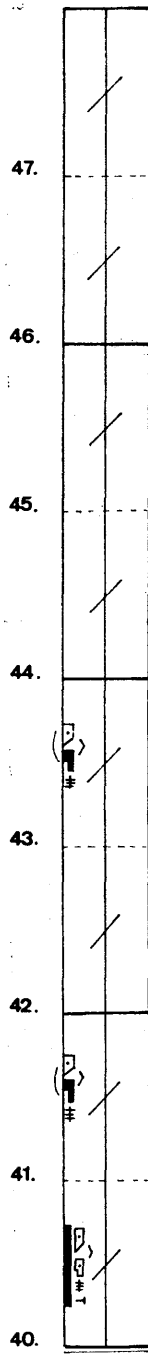
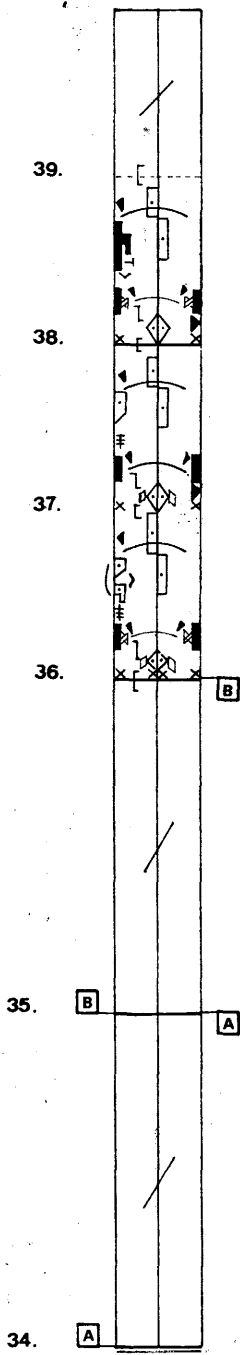
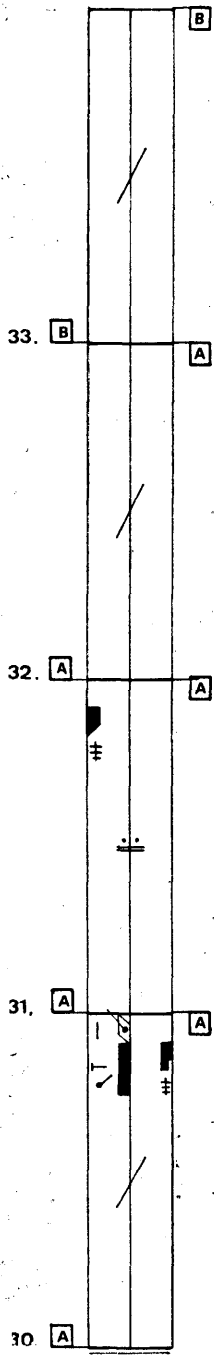
¹¹ Martin Gy. (1973).

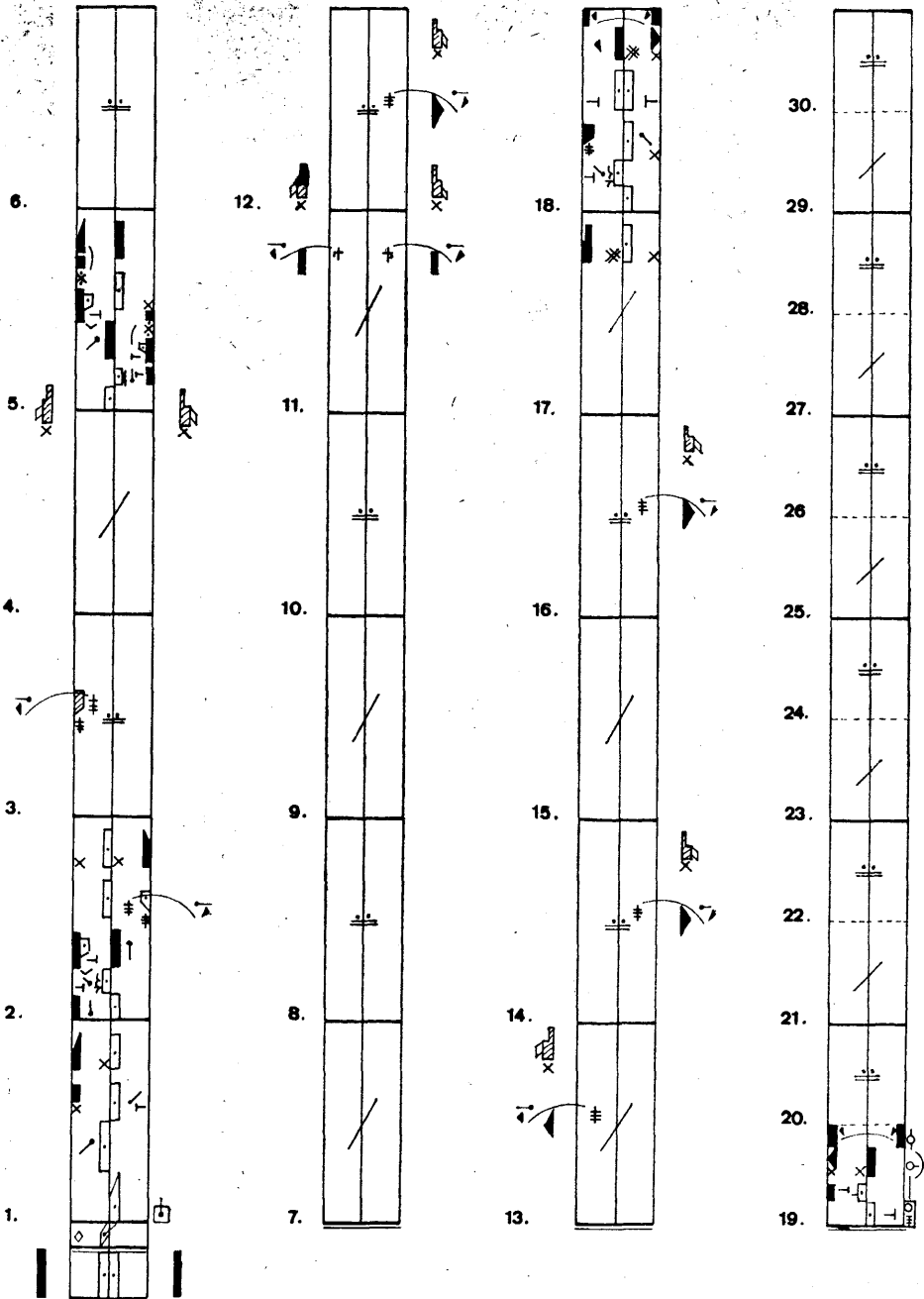

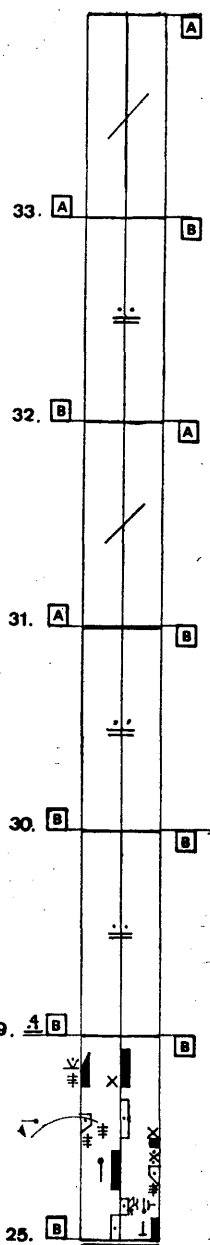
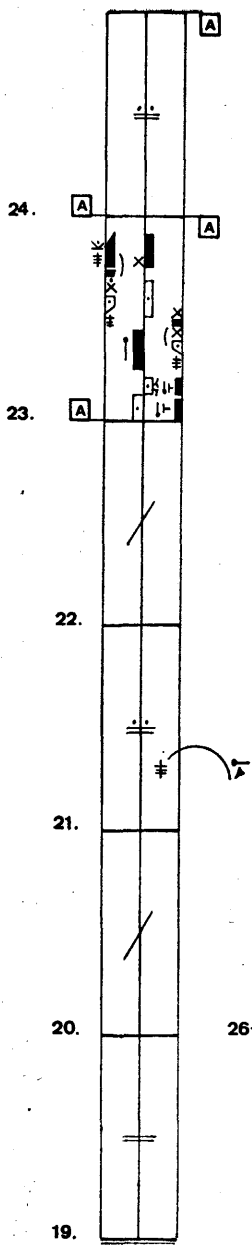
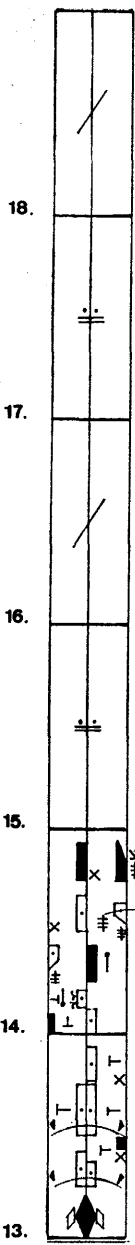
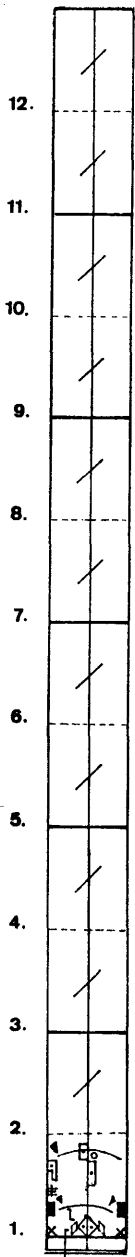

II.

III.A

III.B

II. sz. tánc:

$$A(24a_1) + C(10c) + D(20d) \dots$$

$$\underline{\quad 12 \quad} \quad \underline{\quad 10 \quad} \quad \underline{\quad 10 \quad}$$

III. sz. tánc:

$$B(b_1 + 3b_2 + 6b_3 + 7b_2 + b_5) + A(12a_1) \dots + C + D(\dots 12d + e) +$$

$$\underline{\quad \quad \quad 18 \quad \quad \quad} \quad \underline{\quad 6 \quad} \quad \quad \quad \quad \quad \underline{\quad 7 \quad}$$

$$+ B(9b_2 + 2b_3 + 6b_2 + b_3 + b_2 + b_3) \dots + A(\dots 12a) \dots$$

$$\underline{\quad \quad \quad 20 \quad \quad \quad} \quad \quad \quad \quad \quad \underline{\quad 6 \quad}$$

Képleteinkben az *ABC* nagybetűivel az ún. táncszakaszokat jelöljük, melyek a motívumnál nagyobb, de az egész táncfolyamatnál kisebb, mondatszerű kompozíciós egységei. A-val jelöljük a II. motívumfajta (kisharang) változataiból felépülő táncszakaszokat, B: az I (darudöbögő), C: a IV. (ugró-bokázó), D: a III. (bokázó-felverés) motívumból álló szakaszokat jelöli.

Az *abc* szám-index-szel ellátott kisbetűi egyes motívumfajta változatait jelölik, miáltal a táncszakaszok belső szerkezete is leolvasható a képletekből. A betűjel előtti szám az illető motívum ismétlési mennyiségét jelöli. Pl. $3a_1$: azt jelöli, hogy az a_1 motívumváltozat háromszor ismétlődik.

A képletben *jelölt motívumváltozatok* a következők:

a_1 : kisharang (II. motívumfajta, 34—38. motívumpélda).

a_2 : kisharang + előrevágó (II. motívumfajta, 39. motívumpélda).

b_1 : kétlépéses csárdás (I. motívumfajta, 1—5. motívum példa).

b_2 : darudöbögő csapással (I. motívumfajta, 21—24. motívumpélda).

b_3 : darudöbögő (I. motívumfajta, 6—11. motívumpélda).

b_4 : darudöbögő 3/4 (I. motívumfajta, 12. motívumpélda).

b_5 : darudöbögő zárással (I. motívumfajta, III. A. sz. tánc 18. motívuma).

c: ugró-bokázó + dobogó (IV. motívumfajta, 54—55. motívumpélda).

d: felverős bokázó (III. motívumfajta, 46. motívumpélda).

e: Záró bokázó (III. B. sz. tánc 13. sz. motívuma).

A szaggatott vonallal aláhúzott táncrészekre (pl. C+D) a filmen szereplő töredékekből csak következtetni tudunk. Pontozással (...) jelöljük a felvételek folyamatosságának megszakadását, a hiányzó, meghatározhatatlan időtartamú táncrészeket. A képletek alatt elhelyezett számok a szakaszok 4/4-es ütemben kifejezett terjedelmét jelölik.

A három képletből s különösen ezek leegyszerűsített formájából (I: ABCD, II: ACD, III: BACDBA) világosan kitűnik, hogy Kiss Mátyás tánckezdéséként az A vagy B szakaszt (a II. vagy I. motívumot) szokta alkalmazni. E két szakasz a táncfolyamatban többnyire egymást követi, sorrendjük azonban meg is cserélődhet (AB vagy BA). Ezek után szokta a még szorosabban összetartozó, mindig egymást követő C és D szakaszokat (a IV. és III. motívumot) járni, mely táncának fokozódó hatású, dinamikusabb második része. A II. sz. tánc olyan rendhagyó táncfolyamatnak tűnik, melyből a tánc első felében szokásos B szakasz kimaradt, s valószínűleg csak a folyamat későbbi — a filmről már lemaradó — részében kerülhetett rá a sor. A III.

leghosszabb részletből rekonstruálható — táncfolyamat arról tanuskodik, hogy Kiss Mátyás a szokásos 4 táncszakaszának végigtáncolása után mintegy újakezdte a folyamat felépítését a kezdő B és A táncszakaszokkal. Ez a visszatérő újakezdés a csekély motívumkészletű ugrós táncokban, verbunkokban és csárdásokban megszokott, általános jelenség.

Kiss Mátyás szólótáncának szakaszai változó terjedelműek, szinte mindegyik eltérő hosszúságú. Táncában 2,5, 6, 7, 10, 12, 18, 20 és 32,5 ütemes szakaszok fordulnak elő. A széles határok közötti rapszódikus ingadozás azt mutatja, hogy tánc felépítését kevésbé szabályozták a kísérőzene állandó terjedelmű egységei (a dallamsorok és strófák). A tánc és dallam illeszkedésének ez az esetlegessége régi ugrós táncaink jellemző vonása.

A szakaszok terjedelmi ingadozásában kétféle szabályosság figyelhető meg:

1. *A hosszú és a rövid táncrészek törvényszerűen váltakoznak* (Az I. sz. táncban: 2,5—32,5, a III. sz. táncban: 18—6—7—20—6 ütemes szakaszok követik egymást). A hosszú (18—32 ütemes) szakaszok, egyhangú, a rövid (2,5—12 ütemes) szakaszok pedig változatos, gazdagabb formakincsű táncfelépítést eredményeznek.

2. *A táncszakaszok terjedelme összefügg a motívumtartalommal*. A hosszú motívumsorok mindig az I. motívumfajtból épülnek fel (lásd a B-vel jelölt táncszakaszokat). A plasztikai és ritmikai tekintetben legváltozatosabb I. motívum ugyanis szerencsésen ellensúlyozza a sokszori ismétlés monotonitását. A rövidebb és egysíkúbb motívumok (II—III—IV. motívumfajta) azonban mindig rövidebb táncszakaszokba csoportosulnak (lásd az A, C, D szakaszokat).

A táncszakaszok homogén felépítésűek, azaz mindig egy-egy motívum sorozatos (szimmetrikus v. azonos) ismétlődéséből állnak. Az ismétlés során a motívumok általában kevésbé variálódhatnak. Csupán az I. motívumból felépülő hosszú (B) szakaszokban érvényesül jelentősebb variálódás. Az I. motívumfajta variálódása kétféleképpen ellensúlyozza az ismétlések monotonitását: Egyrészt a motívum csizmacsapással és anélkül járt változata rendszeresen váltakozik (lásd a B szakaszokat). Másrészt a motívum szokásos zenei ütembeosztása egy idő múlva — 3/4-es motívum egyszeri közbeiktatása miatt — metrikailag megbomlik, ill. átértékelődik (lásd az I. sz. 32. motívumát). A továbbiakban hangsúlyeltolódással ismétlődik a motívum.

A táncszakaszok általában a legegyszerűbb módon, ún. cezurákkal határolódnak, vagyis a következő táncszakaszra való áttérés egyszerű motívumváltással történik. Megjelennek olykor a fejlettebb táncszerkesztésről és tagolásról tanuskodó kezdő- és záró motívumok is. A III. sz. tánc első szakaszában pl. bevezető és záró motívumváltozatok is feltűnnek (lásd a III. A. sz. tánc 1. és 18. motívumait). A III. motívumból álló táncszakasz is egyízben záró motívummal végződik (lásd a III. B. sz. tánc 13. sz. motívumát). Sajátos jelenség amikor két táncszakasz kapcsolódását Kiss Mátyás úgy valósítja meg, hogy a II. motívumból álló táncszakasz utolsó motívumát mintegy összeolvastja következő — I. motívumból álló — szakasz egyik elemével. Ezáltal sajátos 3/4-es záró-átvezető funkciójú motívumváltozat keletkezik (lásd. az I. sz. tánc 4. sz. motívumát).

*

Kiss Mátyás szólótánc a Dél-Alföld népi kultúrájának legértékesebb „táncleletei” közé tartozik. A tápai Ács György, az apátfalvi Kardos István és Kerekes Márton filmrevett szólótáncainak¹² sorába illeszkedve gazdagítja az Alföld legjelentősebb régi férfitánc-típusára, az alföldi ugrósra vonatkozó ismereteinket. A felsorolt

¹² MTA Ft. 277. lsz.

kiváló táncos egyéniségek ismeretében szembetűnően mutatkozik meg a magyar néptáncok gyakran említett vonása: az individuális táncalkotás nagyfokú érvényesülése. Még egy szűkebb terület egyivású tánc kultúráján belül, sőt egyazon tánc típus azonos formakincséből is jelentősen eltérő egyéni táncalkotások képződnek.

Kiss Mátyás és Ács György táncalkotási módja pl. a hasonló formakészlet mellett is jelentősen eltér. Ács György gazdagabban variálta, s nem oly véglegesnek tűnő, kicsiszolt alakban táncolta motívumait, mint Kiss Mátyás. Szinte minden alkalommal másként újraformált táncban alkalmi jellegű változatok sora jelent meg. Szabadabban kezelte formakészletét, s olykor bizonyos lépések ki-ki maradtak rögtönzéséből. A lazábban körülhatárolt, erősen variálódó motívumok és szakaszok miatt tánc felépítése lazább, változékonyabb volt. Kiss Mátyás azonosan megformált, határozott ritmikai és plasztikai arculatú, alig variált motívumokból építette fel táncát. Világosan határolt, homogén szerkezetű táncszakaszaiban kevés az esetlegesség. A motívumok és táncszakaszok sorrendjében, tánc felépítésében nagyfokú következetesség érvényesül. Rögtönzései tudatosabban megszerkesztett kompozíciók, melyben a táncszakaszok hatásosan fokozódva követték egymást, s egy-egy alkalommal minden motívumát sorra vette. Kiss Mátyás tánc — motívumkincsének kiforrottsága és a táncszakaszok sorrendjének következetessége révén — az alföldi ugrós formai-szerkezeti tekintetben egyik legfejlettebb egyéni fokozata.

Kiss Mátyás tánc leginkább közelít az ugrós tánc típus fejlettebb erdélyi rokonához, a legényeshez is. Kiss Mátyás tánc nemcsak a szűkebb délföldi, hanem távolabbi vidékek régi tánciához is többágúan kapcsolódik. Táncának dunántúli és erdélyi motívumváltozatai nemcsak a széleskörű kapcsolatokra, hanem a helyi, délföldi jellegzetességekre is felhívják a figyelmet. Motívumainak a nyugati és keleti változatoktól való szabályszerű eltérései (fordított ritmusú dunántúli és szinkópás erdélyi változatok) hozzájárulnak régi táncaink regionális típusainak pontosabb meghatározásához.

Sorszám	Táncnév	Helység	Forrás (MTA Filmtára vagy irodalom)
1.	Lassú csárdás	Sándorfalva	Ft. 262. 4.
2.	Férfiszóló	Sándorfalva	Ft. 365. 1.
3—5.	Lassú csárdás	Sándorfalva	Ft. 262. 4.
6—12.	Férfiszóló	Sándorfalva	Ft. 262. 1.
13.	Lassú csárdás	Apátfalva, Csongrád m.	Ft. 277. 1.
14.	Oláhos	Tiszaújfalu, Szolnok m.	Ft. 229. 4.
15.	Oláhos	Tiszaújfalu, Szolnok m.	Ft. 229. 4.
16.	Darudöbögő	Tápé, Csongrád m.	Ft. 154.
17.	Máruntáua	Elek, Békés m.	Ft. 309. 8.
18.	Povračanac	Babina Gora, Szlavónia	<i>Ivančan, Ivan 1964 a/153.</i>
19.	Šokačko kolo	Baranya m.	<i>Kricskovics Antal 82, 1. mot.</i>
20.	Ugrós	Szentlászló, Szlavónia	<i>Berkes Eszter 1967, 71. mot.</i>
21—22.	Férfiszóló	Sándorfalva	Ft. 262. 1.
23—24.	Férfiszóló	Sándorfalva	Ft. 365. 1.
25.	Ugrós	Sárpilis, Tolna m.	<i>Martin György 1964, 171. mot.</i>
26.	Üvegtánc	Haraszti, Szlavónia	<i>Berkes Eszter 1967, 93. mot.</i>
27.	Ugrós	Sárpilis, Tolna m.	<i>Martin György 1964, 187. mot.</i>
28.	Pontozó	Lőrincréve, Alsó-Fehér m.	Ft. 432. 11.
29.	„Ostor”	népies mütánc motívum	<i>Elekesné, Weber Edit 1935, 65.; Molnár István 1947, S. 1. mot.</i>

30.	Lassú csárdás	Sándorfalva	Ft. 262. 4.
31.	Darudöbögő	Tápé, Csongrád m.	Ft. 154.
32.	Ugrós	Kőröstárkány, Bihar m.	<i>Martin György</i> 1970. II. rész. 6. táncpélda.
33.	Csárdás	Tápé, Csongrád m.	<i>Molnár István</i> 1953, 31, 15. mot.
34.	Férfiszóló	Sándorfalva	Ft. 262. 1.
35—38.	Férfiszóló	Sándorfalva	Ft. 262. 3.
39.	Férfiszóló	Sándorfalva	Ft. 262. 1.
40.	Kisharang	<i>Szöklői Szabó Lajos</i> Körtáncából.	<i>Kilányi Lajos</i> 1845, 11. mot.
41.	Friss csárdás	Decs, Tolna m.	<i>Martin György</i> 1964, 626. mot.
42.	Kisharang	a szatmári csárdásból.	<i>Pesovár Ferenc</i> 1959, 330, N 15. mot.
43.	Legényes	Györgyfalva, Kolozs m.	Ft. 393.
44.	Kisharang	a szatmári csárdásból.	<i>Pesovár Ferenc</i> 1959, 330, N 16. mot.
45.	Nagyharang	a szatmári táncmesterek motívumaiból	<i>Pesovár Ferenc</i> 1959, 329, D 3. mot.
46.	Férfiszóló	Sándorfalva	Ft. 262. 3.
47—48.	Cigánytánc	Kölcsé, Szatmár m.	Ft. 404. 9.
49.	Ardelenescu	Méhkerék, Békés m.	Ft. 388. 2.
50.	Ugrós	Madocsa, Tolna m.	<i>Martin György</i> 1964, 34. mot.
51.	Legényes	Inaktelke, Kolozs m.	Ft. 13. 4.
52.	Kopogós kolo	Lakócsa, Somogy m.	<i>Borbély Jolán</i> 1973, 13. mot.
53.	Kopogós kolo	Lakócsa, Somogy m.	<i>Borbély Jolán</i> 1973, 19. mot.
54—55.	Férfiszóló	Sándorfalva	Ft. 262. 3.
56.	Oláhos	Tiszaújfalu, Csongrád m.	Ft. 229. 4.
57.	Oláhos	Tápé, Csongrád m.	Ft. 467. 7.
58.	Dus	Szany, Győr-Sopron m.	Ft. 759. 4.
59.	Dus	Szany, Győr-Sopron m.	Ft. 94. 5.
60—61.	Ardelenescu	Méhkerék, Békés m.	Ft. 388. 2.
62.	Verbunk	Decs, Tolna m.	<i>Martin György</i> 1964, 358. mot.
63.	Oláhos	Tápé, Csongrád m.	Ft. 467. 7.
64.	Kresák	Suchá Horá, Csehszlovákia	<i>Tóth Štefán</i> 1965, 216.
65.	Marosszéki forgató	Nyárádmagyarós, Maros-Torda m.	Ft. 395.
66.	Röszkettető	Sándorfalva	Ft. 262. 5.
67—68.	A röszkettetőst kísérő női motívumok,	Sándorfalva	Ft. 262. 5.
69.	Karikázó („rözgő”)	Dunafalva, Baranya m.	<i>Martin György</i> 1964. 247. mot.
70.	Kolo („drmeš”)	Lakócsa, Somogy m.	<i>Borbély Jolán</i> 1961. 160.
71.	Kolo	Habjanovci, Szlavónia	<i>Ivančan, Ivan</i> 1964 a/144.
72.	Öreges, friss csárdás	Szentlászló, Szlavónia	<i>Berkes Eszter</i> 1967, 224. mot.
73.	Lassú csárdás	Sárpilis, Tolna m.	<i>Martin György</i> 1964, 395. mot.

A táncfolyamat közlések adatai:

I. sz. tánc: MTA Ft. 262. 1.

II. sz. tánc: MTA Ft. 262. 3.

III. A—B sz. tánc: MTA Ft. 365. 1. a—b.

A filmről való tánclejegyzés *Lányi Ágoston* munkája.

IRODALOM

- Bálint S.* (1967), Szegedi Szótár I—II. Bp.
- Berkes E.* (1967), A szlavóniai magyar népszízet táncagyományai. In: Tánc tudományi Tanulmányok 1967—68. Bp.
- Borbély J.* (1961), Egy horvát tánc típus magyar kapcsolatai. In: Tánc tudományi Tanulmányok 1961—62. Bp.
- Borbély J.* (1973), Lakócsa táncai. In: Sokszínű hagyományunkból I. Bp.
- Elekesné, Weber E.*, 1935. Magyar táncok. Bp.
- Felföldi L.* (1978), Tánccélet, néptánc, népzene. In: Sándorfalva története és népélete. Sándorfalva 1978. (Szerk. Id. Juhász A.) 341—360.
- Ivančan, A.* (1964/a), Narodni Plesovi Hrvatske 1. Zagreb.
- Ivančan, I.* (1964/b), Geografska podjela narodnih plesova u Jugoslaviji. In: Narodna Umjetnost 1964—65. 3. Zagreb.
- Keszler M.* (1973), Hajós táncai. In: Sokszínű hagyományunkból I. Bp.
- Kilányi L.* (1845), A Kör-Táncz, melyet Szőlősi Lajos, minden tánczrészt könnyen felfogható rajzolatával, és magyarázatával terjedelmesen előadta Kilányi Lajos. Bécsben.
- Kricskovics A.* (é. n.), Magyarországi délszláv táncok. Bp.
- Martin Gy.* (1955), Bag táncai és táncélete. Bp.
- Martin Gy.* (1964), Motívum kutatás—motívumrendszerezés. A sárközi—dunamenti táncok motívumkincse. Bp.
- Martin Gy.* (1970), A magyar tánc típusok és tánc dialektusok I—III. Bp.
- Martin Gy.* (1971), Adatok Tápé tánc hagyományaihoz. In: Tápé története és néprajza. Tápé
- Martin Gy.* (1973), Legényes, verbunk, lassú magyar. In: Népi Kultúra—Népi társadalom VII. Bp.
- Martin Gy.* (1978), Kiss Mátyás tánca. In: Sándorfalva tört. és népélete. 361—364.
- Martin Gy.—Pesovár E.* (1973), Motívum típus meghatározása a tánc folklorban. In: Tánc tudományi Tanulmányok 1963—64. Bp.
- Molnár I.* (1947), Magyar tánc hagyományok. Bp. 1953 Darudöbögő. In: Néptáncosok Kiskönyvtára 1. Bp.
- Pesovár F.*, 1959. Tánc mesterek a szatmári falvakban. In: Tánc tudományi Tanulmányok 1959—60. Bp.
- Róka P. P.*, 1900. A tánc művészet tankönyve. Nagykőrös.
- Tóth, S.*, 1965 A szlovák néptáncok alaptípusai. In: Tánc tudományi Tanulmányok 1965—66. Bp.

DER TANZ VON MÁTYÁS KISS AUS SÁNDORFALVA

von

György Martin

Der Aufsatz möchte einen wichtigen Beitrag zur Untersuchung der traditionellen Tanzkultur der in Hinsicht des Volkstanzes nur mangelhaft erforschten südlichen Tiefebene hinzufügen. Der im Jahre 1894 geborene Mátyás Kiss aus Sándorfalva war einer der hervorragenden Tänzer in der Umgebung. Der Aufsatz analysiert auf Grund der Archivfilme vom Anfang der 1950-er Jahre die charakteristischen Züge zweier traditioneller Tänze von Mátyás Kiss, die des *Csárdás* und des *Männersolotanzes*.

Im ersten Teil wird die beschreibende und vergleichende Untersuchung des *Motivbestandes der Tänze* durchgeführt. Die Verschiedenheiten und Ähnlichkeiten des Motivbestandes der Sándorfalvaer Tänze zu den ungarischen, rumänischen und südslawischen Tänzen der Umgebung bzw. der Tänze fernerer Gebiete (Transdanubien und Siebenbürgen) werden an 70 Motivbeispielen dargestellt.

Von den zwei Tänzen muß besonders der auch in Einzelheiten aufgenommene — und heute nur noch kaum auffindbare — Solotanz beachtet werden. Ein ehemaliger virtuoser, formreicher Männertanz an der unteren Theiß war der sogenannte „*Walachische*“ oder „*Hüpfer*“. Der zweite Teil des Aufsatzes beschreibt mit der strukturellen Analyse der Improvisierungen des Solotanzes von Mátyás Kiss die Züge der individuellen Tanzbildung. Der Tänzer aus Sándorfalva wird mit einem anderen berühmten Solotänzer in Südungarn, mit György Ács aus Tápé verglichen.

Der Solotanz von Mátyás Kiss ist hinsichtlich der Form und der Struktur die meist entwickelte individuelle Stufe der Version des sogenannten „*Hüpfers*“ in der Tiefebene. Die Varianten des Motivbestandes des Tanzes weisen nicht nur auf die weiten Beziehungen sondern auch auf die lokalen Züge in der südlichen Tiefebene hin. Infolge der regelmäßigen Unterschiede zu den westlichen (Transdanubien) und östlichen (Siebenbürgen) Tanzvarianten werden die Konture des lokalen Typs unserer alten Männertänze, des sogenannten „*Hüpfers aus der südlichen Tiefebene*“ sichtbar.

A HUNGARUS-TUDAT KIFEJEZŐDÉSE FIALA JAKAB
„SZEGEDIS” CÍMŰ EPÜLLIONJÁBAN

TÉGLÁSY IMRE

(Szeged, Somogyi-könyvtár)

FIALA JAKAB ÉLETE, MUNKÁSSÁGA

1714. október 22-én egy tizennyolc esztendőes fiatalember öltötte magára a noviciusok ruháját a kegyesrendi tanítók privilégiumai [ma Szlovákiában: Prievídza] házában. Az ifjú világi holmijainak följegyzéséhez nem kellett sok hely a leltárkönyv lapjain. A ruhadarabokat átvevő pap könnyen megállapíthatta öltözetéről, hogy a rendház ezúttal szlovák származású növendékkel gyarapodott. Egy zöld nyári inget, egy piros övet, egy bőrmellényt, egy kék színű köpenyt, egy pár hamu színű csizmát és egy piros sarut hozott magával a jövevény.¹ A ruhákat leltárba vették s ezzel alapszabályában megváltozott az ifjú élete, aki ruhadarabjaival együtt világi nevééről is lemondott és papjelöltként a Jozef Fiala név helyett a Jacobus a Sancte Felice nevet kapta. A rendtörténeti feljegyzések Jacobus Fialaként emlegetik.² Kísérjük végig, hogyan is alakult e költői hajlamokkal rendelkező fiatalember élete!

1715-ben, egy évvel a privilégiumai beöltözés után már a principisták és a szintén „alsó tagozatos” kicsik osztályát tanítja magisterként Nyitrán.

Az 1716/17. és az 1717/18. tanévben az egyre inkább tért hódító piarista iskoláztatás hírnevének terjesztője Vácott. Itt 1716. október 20-án tesz szerzetesi fogadalmat, majd szintaxist, azaz elemi grammatikai ismereteket és katekizmust tanít.

Az 1719/20. tanévet noviciátusának egykori színhelyeén, Privigyén tölti. A következő évben Breznóbányán (ma: Brezno) tanít. Második váci tartózkodása 1721/22-re esik, amikor retorikát és költészetet oktat. 1722/23-ban Nyitrán tartózkodik, itt szentelik pappá 1723-ban.³ A következő, 1723/24-es tanévben Privigyén tanít retorikát és poézist. Ekkor lesz áldozó pappá. Első szegedi tartózkodása az 1724/25-ös tanévre esik. Ő foglalja el a már régóta betöltetlenül váró, poétikai és retorikai ismereteket kívánó állást. Egy évi pesti működés után másodszor is visszatér Szegedre. Ezúttal két tanévi tartózkodást ír neki elő a rendi vezetőség. 1728/29 során Kecskeméten lát el gyóntatói feladatokat. Rövidesen ismét meg kell válnia az alföldi vidéktől. 1729/30-ban ismét Privigyén tanítja promagisterként a noviciusokat. Feltételezhetjük, hogy gyenge egészségi állapota, légzőszervi megbetegedése miatt esetleg ő maga is kérte a helyváltoztatás lehetőségét. Gyenge tüdeje miatt igazán csak a hegyes, ózondús levegőjű vidéken érezhette magát jól. Szentgyörgyön, — Szentantaltól [ma: Antol] nyugatra lévő falucska — prédikátorként működött, 1731-ben ugyanezt teszi

¹ A budapesti Piarista Gimnáziumban található kézirat szerint ezt írta magáról rendbelépése alkalmából Fiala: „...tuli mecum ex seculo tunicam viridem aestivam, chlamydem caerulei coloris, cingulum, caligas cinerei coloris, cothurnos rubros per indutiorum strophiola pileum latum.” (Fo-19. Nr. 6. 45.)

² „Jacobus a S. Felice in Saeculo Josephus Fiala Slavo-Hungarus Rakosiensis ex comitatu Cassoviensi...” (Uo.)

³ *Prónai A.*, A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban előadott drámák jegyzéke (1670—1788.) Itk., 1915. 119.

Korponán [ma: Krupina]. Ez az esztendő kellemetlenül érinthette. Ekkor halt meg ugyanis a piaristák nagy pártfogója, Koháry István országbíró (1649—1731). Koháry elhunyt márcsak azért is fájdalmasan hathatott Fialára, mert neki ajánlotta nyomdakész költői műveit. Koháry — aki maga is híres költő volt — bizonyára ki is adatta volna saját költségen a neki ajánlott verseket, ha még néhány évig él. Fiala személyes sorsát nemcsak kiadatlan kéziratának kilátástalan helyzete nehezíthette. 1732/33-ban még prédikál ugyan Breznóbányán, de egyre súlyosbodó gyomor- és tüdőbaja miatt érzi, neki sincs már hátra sok ideje.⁴

1733. május 8-án Breznóbányán éri a halál, mely meggátolta abban, hogy új álmóhelyén, Rózsahegyen [ma: Ružomberok] átvegye a házfőnöki hivatalt.⁵

*

Fiala Jakab irodalmi munkásságáról a „Szegedis” című epülliont [kiseposzt] leszámítva, sajnos többnyire csak utalások maradtak fenn.⁶ Pedig terjedelmes költői, drámaszerzői életművet mondhatott magáénak.

A tudósítások szerint 1722. január 25-én nyitrai tanítványaival adatta elő a „Virtus Praemiata de Joanne Corvino” című darabot, majd ugyanezen év szeptemberében az „Improvida Providentia de Stephano Moldaviae Vojvoda” című iskoladrámája került bemutatásra.

Pesti tanárkodása idején, azaz 1726-ban újabb két művével lépett közönség elé. Moralizáló, vallásos tanításokat fogalmazott meg mindkettő, a „Contemptus divitiarum propter libertatem ab Albidio expetitus” és a „Zelotypia religionis Christianae in Bennisio Bulgarorum rege.”⁷ Nagy kár, hogy ezek közül egyiknek sem ismerjük a szövegét, pedig bizonyára közelebbi adalékokkal szolgáltak volna arra vonatkozóan, hogy a piarista iskoladráma milyen mértékben használta fel a nemzeti tárgyú színjátszást pedagógiai célok elérésére.

Fiala más műveiről is csak híradásokra támaszkodhatunk. Ezek szerint Ovidiust utánzó költői leveleket írt korponai tanársága idején,⁸ a budapesti Piarista Gimnáziumban őrzött egyik latin kéziratot rendtörténeti munka szerzője az iskoladrámák, költői levelek és prózai munkák mellett feltűnő dicsérettel illeti Fiala kabbalisztikus verseit.⁹

⁴ A Piarista Gimnázium nyugdíjas tanára, Léh István magister úr kezelésében lévő rendtörténeti kimutatás alapján.

⁵ Haláláról a Piarista Gimnázium *Suffragia Nostrorum*a tudósít: „Obiit et Apostoliensis Evangelicae Praedicationis munus non miori cum fructu quam Zelo. Item Vice: Rectoris Pro-Magistri Novitorum et Procuratoris, quae omnia magna cum Charitate administravit. Dumpue et ultimo Evangelico Praedicationis munere Zelosi fungeretur, calculo pthysi et cholica per aliquot annos patientissime toleratis, totus debilitatus, et viribus destitutus, celebrato festo S. Michael. Archangeli magna cum devotione 11. Missa Sacrificio die immediati 3. ...1. 8bris gravissimo ex viscerum convulsione et calculi intensione promanente dolore, ed extremam deductus, omnibusque sacramentis praemonitus inter nostrorum preces expiravit in domo nostra Briznobaniensi die ut supra Anno 1733 Annorum 37. Rel. 18.” (Fo-19. Nr. 6.)

⁶ Fiala „Improvida Providentia de Stephano Moldaviae Vojvoda” című iskoladrámájáról tudósít *Bitay Á.*, Egy román tárgyú piarista iskolai dráma 1722-ből. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 16. A tudósítás semmi konkrétumot nem ad, pusztán a dráma létét regisztrálja.

⁷ Nincs tudomásunk Bennisus nevű, vagy ehhez hasonló bulgár uralkodóról. Talán egy ma már ismeretlen szláv mondat dolgozott fel a szerző, melyben ez a név szerepelt. Lehet azonban, hogy fiktív történeti alak.

⁸ *Almásy Gyula*, Piarista latin költők és költészet a XVIII. században. Doktori disszertáció. Kézirat. Szeged, 1948. 103.

⁹ „...talentum pro humanioribus sibi a Deo liberaliter collatum, cum faenore reddere cupiens in tantum ea coluit, ut omnes ipsius opellae tum soluta, tum ligata oratione elucubratae, prelo subjici meruissent, si vita longiore potitus, easdem in ordinem redigere, et deducere potuisset. Inter alia

Egyik rendtársa három komikus darabjának kéziratát látta még a szerző halála után Breznóbányán. Ezeket a műveket még Vácott írta Fiala¹⁰. Később azonban mindennek nyoma veszett és csak egy alapos csehszlovákiai levéltári kutatás kecsegtethetne ezek valamelyikének megtalálásával.

Fiala munkáiról legutóbb Almási Gyula kéziratosa doktori disszertációja tudósított. Eszerint Fiala munkáinak kiadását Koháry halálán kívül „egyéb körülmények is” megakadályozták. Hogy melyek voltak ezek, arról nem ír. Kácsor Keresztély, akire Almási hivatkozik, a nyomdakész kézirat sorsáról csak annyit tudott mondani, hogy „valaki bizonyára elcsente s mindmáig lappang valahol.”¹² Meglátása első felét illetően kétségeink vannak, mivel senkinek sem fűződhetett érdeke ehhez, a másik felét illetően igaza van. A Magyar Országos Levéltárban végzett kutatómunka során mindenestre arra már fény derült, hogy Fiala összegyűjtött művei a Koháry István-felé levéltári anyagban nem maradtak fenn. Nem tudtak Fiala-kéziratról a budapesti Piarista Levéltárban sem (ennek ellenére itt még alaposabban körül kellene nézni), nem tartanak számon Fiala-művet a Besztercebányai Állami Levéltárban sem [Štatny Okresny Archiv v Banskej Bystrici].

Fiala egyetlen ismert műve a dolgozatunk tárgyát képező *Szegedis*. A négy könyvre tagolt, 1197 sorból álló „eposzocska” 1735-ben, szerzőjének halála után két évvel került kiadásra Budán, Fiala egykori rendtársa, Demény László¹³ „*Ars orandi*” című szónoklattani műve függelékeként. A kiadványt nyomdába adó s azt Koháry Andrásnak ajánló Ernestus a Beer (Béri Ernő)¹⁴ valószínűleg német származású volt, szegedi diákként juthatott a mű kéziratához. Ő ugyan nem nevezi meg ajánlásában az *Ars orandi*hoz függelékként csatolt *Szegedis* szerzőjét, de Kácsor már említett rendtörténetéből tudjuk, hogy Fiala megírta Szeged város mítikus történetét s ez Budán még is jelent egy szegedi retorikahallgató költségén 1735-ben.¹⁵ Ennek alapján kétségtelen ténynek tekinthető Fiala szerzősége.

A továbbiakban saját magunk által fordított szövegrészletekkel illusztrálva ismertetjük a *Szegedis* tartalmát. A műnek néhány soros részletét korábban Bede Anna már magyarra fordította. A teljes műfordítás elkészülte esetén a mi munkánk a szegedi Somogyi-könyvtár kiadványaként jelenik majd meg.

SZEGEDIS

I. ének

A költő nehéz szellemi munkától fáradtan sétára indul a szegedi határban lévő Öthalom¹⁶ felé. Útközben találkozik egy vénséges vén öregemberrel:

actionem etiam Cabbalisticam eleganti adeo stylo elucubratam produxit, ut raro illo artificio omnes quorum notitiam subiit, in stuporem et admirationem aequorum notitiam subiit, in stuporem et admirationem eduxerit magnumque sibi laudem et commendationem comparavit...” (Piarista Gimnázium, Suffragia Nostrorum, Fo-19. Nr. 6.)

¹⁰ Kácsor Keresztély, *Virorum doctrina illustrium*. (Kézirat. Piarista Gimnázium és Levéltár For. 0-5. Nr. 2.)

¹¹ *Almási*: i. m. 103.

¹³ Demény László Fialával együtt tanított Szegeden. Szónoklattana példamondatait Szeged történetéből meríti.

¹⁴ Egyik elégiája fennmaradt *Halápy Konstantin*, *Epigrammatum, Aenigmatum ac Tumulorum libri*, Tyrnaviae, 1745. című művének VII. könyvében.

¹⁵ Uo.

¹⁶ A Szegedtől északnyugatra lévő Öthalomról van szó, ahonnan többször kerültek elő régészeti leletek. Ma már szinte teljesen észrevehetetlen, mivel az 1879-es árvíz után jórészt ennek földanyagát használták a várost átélelő körgát kiépítésére, megerősítésére. Néprajzi vonatkozásaihoz:

*Hóhaju vénember termett egyszercsak az úton.
Lomha öregség súlyai rajta: sovány, kimerült és
fáradt. Mélyenülő, rút ránc szántotta föl arcát,
sűrű homály festette sötétre szemét, a tekintet
mély üregébe zuhant le, fogát elrágta a romlás,
tompá morajjal szűrte rekedt hangját motyogóvá.
Két keze reszket, a teste bizony nem test, csupa jég-váz,
és nem az élők oszlopa: sziklaszilárd, de merev már. (18—25)*

(Ford: Téglásy Imre)

Fiala megszólítja a ballagó öreget s menet közben azt kérdezi tőle, tudja-e, hogy honnét vannak itt a hatalmas halmok. Az öreg elkezd mesélni.

Egy forró nyári napon már nem bírta elviselni a hőséget, ezért úgy gondolta, hogy lemegy a Tiszára, megfürdik, s a víz talán majd felüdíti amúgy is beteg testét. A Tisza azonban igen sárosnak, zavarosnak tűnt neki, ezért ócsárolni kezdte:

*Érintém csak a habzó partra futó utat éppen,
s máris ilyen, vagy efféle hiú gőg hangjait adva
ostoba szóra fakadtam: -Ej, mi gyönyörre találhat,
hogya bekenete magát eme sárral, a test? Ki lehetne
csak kicsit is tisztább e zavart víz cseppjeit érve?
Légy másé, te ily ocsmány sártól ronda folyóvíz!
Énhozzám tisztább folyam illik, a szépvizü forrás:
kristálytisza a víz s a derült ég csak, mi hasonló,
melyet ajándékként a Maros szállít Nereusnak. (74—82)*

(Ford.: Téglásy Imre)

Tibiscus, a Tisza istene azonban meghallja az öreg szitkozódását, haragra gerjed és vihart támaszt, hogy ladikjával együtt mélybe rántsa őt:

*Felforrott a hűvös Tisza, bámulatos, de haragtól!
És amig én a hajót rendeztem bontva vitorlám,
ő habi népét ingerlette efféle szavakkal:
-Én vagyok itt a magyar földön fejedelme a hírnek,
nem nemesebb fővenyével a Dráva, a Száva folyó sem.
Én, a Dunánál is jelesebb, eredettől a végig
pannón tájakon át szaladok, szórt falvait unva.
Eddig még mindig becsülést szerzett ez az érdem,
ám amiért szentségemet így sértette, Hádészre,
szarvait én iszonyún letöröm. (93—102)*

(Ford.: Téglásy Imre)

A magát legmagyarabb folyónak tartó és erre büszke Tisza harangja elől a káromkodó ember csak nagy nehezen tud elmenekülni. A szomszéd Maros egészen másként fogadja, csodálatos tájjal, békével, nyugalommal:

„Jeles hely volt ez mindig, valamikor az ántivilágban itt adta össze a hóhér az ördöggel cimborálókat a köteles lányával. A boszorkányok itt szoktak diétázni, mikor a sátán összesípolta őket az akasztott ember sipcsontjából készült furulyán.” (Kovács János: Szegedi emlékek. Szeged, 1895. 7.) Eszerint régen itt végezték ki a boszorkánysággal gyanúsított személyeket. Más hagyomány szerint azoknak a törököknek a tetemeiből emelték a halmot, akiket a zentai csata idején egy tündér levágott. (Vö. Bálint S., Szegedi szótár. II. köt. Bp., 1957. 256.)

*Enyhet adott a veszély, lelohadt a dühös, viharos szél,
 felragyogó nap szült újjá, s az előbbeni béke
 bűvöletében aludt el a hullám. Csónakom épen
 állt a folyó közepén. Vászontalanul, segítőktől
 távol, kértem a jó szél gyenge fuwalmát,
 s jött gyönyörű szárnyán nyomban lágyröptű Zephürosz,
 síma padokra vezette hajómat. Az életem öre
 épp az a sors bizonyára, susogtam halk szavaimmal,
 Aeneast is amely, vizen és földön sokat űzöttet
 épen mégis megmenekíti. A partra siettem.
 Itt épp loccsan a víz, kószál csak a fövényen, érzem
 langy a sekély. Szomorúfűz bontja haját le a földig,
 s asszonyi fegyverrel száll szembe a nyári meleggel.
 Vékony hangon kezdi siralmát sirni susogva,
 és a közelben a rét ugyanígy sóhajt föl az égre.
 Éger nőt föl amott, túl, mert szeretője folyóvíz,
 százfele tartó ágaival mindenféle nyúlik,
 ámde silány árnyékot nyújt vigaszul csak e nyárban. (164—181.)*

(Ford.: Téglásy Imre)

*Árnyat adó liget állt ott lombkoronás juharokkal.
 Vad foga nem hántotta le még soha gyors harapással,
 fejsze sebet sosem ejtett rajta, a Kerberosz ezt nem
 merte behányini a meddő sárral, a sztüxi iszappal.
 Zsenge tavasszal nőtt hús lomb táplált kicsi, jámbor
 állatokat, csoda nyár volt, és a virágaiban dús,
 lány kikelet pora illatozón töltötte a lépet.
 Körben a fű zöld, Flóra hadának örök nyugovóágy:
 egyeseket vér hint kecsesen, más részük aranyló,
 napra hasonló. Erdőszerte virágözön árad.
 Égboltunk ettől ragyogó rét — esküszöl, így van —
 s nincsen az éjjeli ég csillagzó képei közt szebb,
 mint violák dús híme, amint szürkéslila, égkék
 ékköveit szétszórja a fűben. Szüzi fehér is
 sarjad már hármás hadirendben, akárhova nézel,
 s jól emlékszik a küproszai vértől megdagadott víz
 árja fölé hajló Narcisszosz az ősi alakra:
 issza magát arcát arcába merítve a részeg.
 Mítsem félve tövistelenül leng itt vizirózsa,
 emberi kéz nem becteleníti. Az illatozó gyep
 lány nyoszolyáján halkszavu Béke enyelig Nyugalommal. (185—205.)*

(Ford.: Téglásy Imre)

Ezután a Maros istenével találkozik, aki megszólítja az ijedt embert:

*A mélyből
 ily szavakat szolt: — Mily balsors ragadott el e tájra?
 Mért üli arcod a félsz? Mért rogyan a lábod?
 Nem hullasz furiákhoz, a Sztüxbe, a lenti világba,
 ellenség várába se jutsz, sose látod a kigyós
 hajfonatot viselő Meduzát, kinek arca ijeszt: genny.*

*Mondd, e vidéket, ahol lakozunk, ki mutatta neked meg?
 Lépteidet ki vezérli? — eképp szolt s rémulitemtől
 megszabadulva feleltem. — A nyár heve elleni enyhet,
 kívánkozva a tiszta habokba, kerestem, ahogy kell,
 ám nem eléggé tetszettek meg a szennyszínű ágak,
 táplálójuk a szomszéd víz, de szemem fele csillant
 akkor e tiszta folyó, ide vágytam, e sártalan és szép
 árhoz elérni. A sárterelő Tisza gyűlöletében
 — úgy gondolta, halálos bűn lebecsülni vízéért —
 száz iszonyú orkánnal tépte le vásznam erővel.
 Észak erős szele korbácsolta magasra a hátát,
 jégbeli felleget, égzengést, zivatart borított rám,
 én sosem-ártó, árva fejemre. Az isteni gond
 már a halál torkából vont ki vigyázva e partra. (263—282.)*

(Ford.: Téglásy Imre)

A Marost természetesen lekenyerezi ez a hizelgés, ezért jutalmul elmeséli hősünknek a honfoglalás történetét.

*Szép szavaimra kegyelt meg a szellem. — Kérd csak a díját —
 szolt — eme tettnek! Én a nagy ősök művei titkát
 tudni kívántam. — Mily fáklyák gyűjtotta dicsőség
 kapta Szeged nimfáit a hírre? Mi hősi merészség
 adta királyi nevét? Bólintott s kezdte regélni. (292—296.)*

(Ford.: Téglásy Imre)

II. ének

Az Állhatatlanság istennője (Inconstantia) az írás segítségével kíván vizsályt támasztani a földön. Egy csodálatosan szép pergamentekercsre azt írja, hogy nem a szittyá, hanem az egyiptomi a föld legősibb nemzete. Ezt a tekercset egy öreg boszorkány képében becsempészi a szittyá előkelők gyülekezetébe. A szittyák azonban nem tudják megfejteni a hieroglifák titkát (ez csak Champollionnak sikerült a XIX. században), ezért a nemzet főisteneként tisztelt Marsot kérik meg, hogy segítsen rajtuk. Ám Marsnak, a hadistennek sem kenyerre a betűvetés, ezért az Olümposzon lakó istennőhöz, az Igazságot képviselő Thémiszhez tessékeli őket. Thémisz azonban maga sem tudja eldönteni a vitás kérdést, sőt maguk az istenek is hajba kapnak rajta. Juppiter közbelépésre kényszerül. Megígéri, hogy a témáról könyvet írat Pallaszszal, a szkítáknak pedig megparancsolja, hogy forduljanak haza, s ahelyett, hogy álproblémákon vitatkoznának, foltozzák ki inkább hálójukat. Fiala a következőképpen összegzi a probléma lényegét: „Innét származnak a tudós tollak vitái, hogy melyik nemzet volt legelőször, és ez a kérdés még ma se dőlt el.”

III. ének

Hatalmas pusztítás képét rajzolja meg a költő. Állhatatlanság istennő ugyanis afeletti dühében, hogy nem sikerült vizsályt támasztani a földön, hatalmas földrengéssel sújtja a szittyá birodalmát. A szittyák kénytelenek elhagyni otthonaikat és új hazát keresni. Mars segítségükre siet. Pártfogása jeléül saját kardját dobja le nekik. A továbbiakban Fiala az *Isten kardja* monda elemei szerint folytatja, építgeti művét.

A hegyével fölmeredő fegyver megsebzí egy üsző lábát, a pásztorok a véres nyomokon haladva megtalálják a ledobott kardot, melyet a királyhoz visznek. E kedvező jelet egy másik követi. Kalandozó vitézek hozzák híriül, hogy kitűnő legelőre és termőföldekre találtak nyugaton.

IV. ének

A szittyák ezek alapján elhatározzák, hogy fölkerednek és elindulnak új hazát keresni. Hosszú harcok után Pannoniába érkeznek. Itt letelepednek, városokat alapítanak, melyek egyike Szeged. Ennek dicsőségét zengve végződik az epüillion.

„Ó nagyhírű Szeged, ki e földön messze sugárzod
Büszke neved fényét, munkádat még ne fejezd be!
Tisztes erényed sem nyert még méltó diadalmat!
Nézd Jupiter fegyvertársát, hogy igyekszik a Félhold
Elleni harcba, siet Belgrád meredek fala mellé
Hős elszántsággal, tábort ver, sánccal övezve,
S ostromló kossal döngetve a nagy falat egyre,
Kén-lövedékeit ontja a fellegvárra serényen.
Hűségéről itt nem tettél még hitet eddig!
Légy oly lelkű ma is, mint rég, amikor bekerített
A török és öt domb nőtt holtjainak teteméből,
Kiknek — mondják — harci erényed vette a vérét,
És vészterhes halmot emelt testükből a szántón.
Belgrádnak falait nem döngeti már a török Mars,
Most csak az ennivaló baljós szüksége, a vészes
Éhínség, s a gonosz nyomorúság pusztít a tájon.
Egy-két száj kaphat már csak száraz kenyeret, vagy
Annak rossz héját. Könnyíts e súlyos bajokon már
Ó Szeged, indulj hát! Rakj négyfogatú szekerekre
Táplálékokat, ennivalót, ingyen! Ha segítesz,
Ósi szabadságod levelét elnyerheted újra.
Melyet az őrjöngő török elragadott kezeidből.
Régi jogod, fényed, s meghitt hajlékod örömmel
Szerezd vissza megint! Ó, égnek gondviselése!
Ó könyörülés! Ó, áldás Szeged ősi jogát, jogárát és
Régi szabadságát most vivja ki újra magának!
Íme ezek, — ismétli az aggastyán — ezek itt mind
Ósi nemességünk javai, miket a Maros árja
Nékem ilyen rendben tárt fel. S ezzel befejezte,
Mást nem mondott. Múzsám úgy zengett, ahogy ő szólt.
Elmondtam mindent. És könyörölgjön a Múzsák
Szent hajléka szegény költőn: s a kapzsi öregség
El ne eméssze, se rossz, nyavalyás nedvek ne gyötörjék!”
(1064—1097)

(Ford.: Bede Anna)¹⁷

Fiala ismertetett műve a nemzeti tárgynak megfelelően lelkes hangnemben íródott. A történet ügyes bonyolítását, az egyes részletek szép kidolgozását sajnos zavarja a magyar és a görög mitológiai nevek keveredése. Kelecsényi János mutatta ki, hogy

¹⁷ Bede Anna fordítása. Délmagyarország, 1960. 156. sz.

Fiala a magyar mondavilág forrásait Bonfiniből merítette. Az *Isten kardja* és a *Csodaszarvas* mondáját éppen úgy Bonfini alapján dolgozta ki, mint azt a motívumot, mely a szittyákat Herkulestől eredezteti. Bonfinire mutat annak fölvetése is, hogy vajon az egyiptomi, vagy a magyar (=szittyá, szkíta) nép-e az ősbibb.¹⁸

A „Szege-dis” jelentőségét mindenestre az adja meg, hogy a város egy olyan periódusáról tájékoztatja az olvasót, melynek Dugonics előtt nincs a századból másik krónikása. A „Szege-dis” teljes feldolgozása, a szerző életpályájának részletes feltárása bizonyára még sok értékes adattal gazdagíthatná a helytörténeti kutatást. A kiséposznak azonban nemcsak helytörténeti értékei vannak. Ideológia-történeti jelentőségére az alábbiakban szeretnénk rámutatni.

A mű megírására látszólag azok a nyugati „tudományos” életben elterjedt nézetek szolgáltattak alapot, melyek szerint a magyarok az ördög fattyai, alávaló, barbár nemzetség. Valójában azonban sokkal nagyobb szerepe volt megírásában a XVII. század közepe táján kibontakozó ugynevezett *hungarus-tudat*nak. Fiala azon törekvések első irodalmi képviselője a század elején, melyek jegyében a Magyarországon lakó nem magyar értelmiség a magyar birodalmi tudat ápolásával csatlakozik ugyan a magyarsághoz s azonosul ennek történelmi-kulturális múltjával, ezzel együtt azonban saját nemzetiségük egyenjogúsítására is kísérletet tesznek. Ezt az egyenjogúsítást a magyar őstörténet forrásainak átértelmezésével igyekeznek elvégezni. Ha ugyanis sikerül nekik a honfoglalás, illetve az azt megelőző korszak magyar történelmének részeseivé tenni a maguk etnikumát, akkor lényegében sikerül megszüntetni a magyarországi nemzetiségeket hátrányos helyzetbe hozó magyar—nem magyar distinkciót.

Vessünk egy pillantást a *hungarus-tudat* kialakulására! A középkorban és a XV. század folyamán még szó sincs ilyen fejleményekről. A korabeli szóhasználat többnyire nem megy túl az állampolgárságot mutató *pannonius* jelzőnél, mely nemzeti tekintetben indifferens módon csupán a magyarországi származást jelentette. A *pannonius*szal szemben a *hungarus* szűkebb értelmű jelző, a magyar nemzethez való etnikai kapcsolódást fejezte ki. A XVI. század közepétől lassan meginduló nemzeties fejlődés előlegezi a következő században már nyilvánvalóvá váló *hungarus-tudat* feltételeit. Ennek legfőbb tényezője a közös történelmi-kulturális sors, mely egységesítő szervező erővé lesz a török ellen fellépő kelet-európai keresztény értelmiség körében. A XVII. századra a *hungarus* jelző jelentése kitágul, kiszélesedik és egyre inkább kezdi magába foglalni azokat a nemmagyar népcsoportokat is, melyek az ország területén élnek. Tarnai Andor írja erről klasszikusan tömör és találó monográfiájában: „Hungarusan a XVII. század magyarországi polgára értendő, mégpedig a született magyar éppúgy, mint a német és a szlovák...”¹⁹

A Magyarországot ismertető művek szerzői is ezt szem előtt tartva mutatják be a soknemzetiségű országot. Lucas de Linda írja 1655-ben megjelent művében: „A magyarok nyelve (értsd: a *hungarusok*!) különbözö; németül, szlávul és törökül beszélnek.”²⁰

Érdekes, hogy míg a külföldi, nyugat-európai szerzőknél egyaránt „magyar” (*hungarus*) a Magyarországon lakó összes nemzetiség, addig a hazai történetírás — bár meglehetősen kezdetleges eszközökkel — olykor mégis megkísérli a különbségtévést.

Lisznyai Pál debreceni iskolamester 1692-ben megjelent „Magyarok cronikája”

¹⁸ Kelecsényi J., Adalékok a magyarországi latin költészet történetéhez. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1910. 680.

¹⁹ Tarnai A., Extra Hungariam non est vita. Bp., 1969. 73.

²⁰ Uo.

című munkájában már a hungarus-tudatot veszélyeztető nacionalista tendenciák jelentkeznek. Lisznyai ugyanis kijelenti, hogy a hun avarok *nem igazi magyarok* voltak a honfoglalás idején: „Az Avarosok, avagy Hunnus Avarosok (kik nem Hunnus Hungaricusok, avagy nem magyarok (...) nemzetségekre nézve oroszok és így Tótok voltak.”²¹ Vagyis: Lisznyai a közös nevező ellen támadva különbséget tesz *igazi magyar* és *nem igazi magyar* között. Hogy kik ezek? Igazi magyarok szerinte azok, akik etnikailag is a magyar nemzet tagjai. Ezzel a nézetével voltaképpen történeti érvelést ad ahhoz, hogy visszautasítsa azokat a nemzetiségi törekvéseket, amelyek a hungarus-tudat alapján állva fontosabbnak tartották a jogegyenlőséget feltételező magyar állampolgárságot, mint a magyar etnikumhoz való tartozás ismérveit. Lisznyai a bontakozó magyar nacionalizmus jegyében *már* támadja „csökkent értékű állampolgárokat”, vagyis a nemzetiségeket, ezek viszont *még* nem tudnak mással védekezni, mint *hungarus*-ságuk, azaz a közös vonások hangsúlyozásával. Mivel pedig az avarok eredetének tudományos tisztázása mind a mai napig nem történt meg hitelt érdemlő bizonyossággal, nem szabad csodálkoznunk, ha ezt a már korábban is vitatott kérdést interpretálja céljainak megfelelően a hungarusságot védő, magát a birodalom teljes értékű tagjának érző nemzetiségi értelmiség.

Tarnai Andor írja, hogy a XVII. század végén fellépő értelmiségi garnitúra éppúgy nem szól ugyan hozzá a rendi társadalom alapkérdéseihez, mint elődei, de annál érzékenyebben reagál az ország műveltségét felhánytorgató külföldi véleményekre.²² Figyeljük csak Tarnai szóhasználatát! *Ország*-ról, nem pedig *nemzetről* beszél! Igen, mert ez a „közös nevező”, a közös hungarus alap. Lisznyai és Fiala egyaránt érzékenyen reagál ezekre a véleményekre, de mégis másképpen. A különbséget akkor vesszük észre, ha a válaszokat nem a külföld felé mutatott *hungarusság*, hanem az ország belső viszonyait érintő nemzetfogalom alapján vizsgáljuk.

Lisznyai több évszázada tartó vitát elevenít fel akkor, amikor a VI. századi gót történetíró, Jordanes azon állítása ellen hadakozik, mely szerint a magyarok származása ördögi: „Edgy Jornándes nevű görög Historicus ki...a magyaroknak természet szerint való ellensége vala, az ő Gottusokrul írott historiájában így szól: (...) edgy Alirumna nevű (...), igen magas, vastag, parázna és Boszorkányságot tudó Asszony...az erdőkön és pusztákban lakozék, az után edgy ördög, Iffiú legény képeben öltözék, az erdőben ezzel az asszonnal közösödék, ezt az Asszonyt teréhben ejté, az után ez az Asszony egy fiú magzatot szült és ettül származtanak az után azok a Tatárok, kik Tatárországból Atyllával edgyütt Európában, Erdélyben, Magyarországbán és Pannoniában kijöttek és Magyarokká levének; és így ezek a Magyarok attyokra nézve nem embertül, hanem ördögtül fajzottanak és származtattanak...”²³

A szlovák²⁴ származású Fiala maga is kikel a Jordanes vádjait ismétlő történetírók ellen: „Gonosz örültség kerítette hatalmába azokat a történészeket, akiknek agyát elhomályosította a magyarok háborúban és békében egyaránt megerősödött erénye. Ezek az éjszakát baglyok módjára töltik s a dicsőséget, amit egyfelől a katonáköpeny, másfelől a kevésbé kedvelt toga szerzett, gonosz irigységükben a pannónok származásával feketítik be.”²⁵

Fiala tehát mind harci erény, mind kulturális tevékenység alapján dicsőségesnek tartja a *pannónokat*. Dühösen száll szembe a külföldi rágalommal: „Ó, te hamis tanú, hát milyen meggondolás alapján állítod, hogy erdei ördögöktől származnak a szkíták?”²⁶

²¹ *Lisznyai P.*, Magyarok cronikája. Debrecen, 1692. 34—35.

²² *Tarnai*, i. m. 80.

²³ *Lisznyai*, i. m. 38—39.

²⁴ Lásd a 2. jegyzetet!

²⁵ *Fiala Jakab*, Szegedis. In: *Demény L.*, *Ars orandi*. Pest, 1735. Függelék. 325—330. sor

²⁶ Uo. 331—332. sor

Az ördög helyett Fiala a már Mátyás udvarában is népszerűsített szkíta elődöt, Herkulest mutatja fel ősként, majd ezután fogalmazza meg a maga hungarus álláspontját:

„...a szkíta birodalomnak az volt a törvénye, hogy a háborúban kimagasló szkíta nemzeteket saját, megkülönböztető melléknévüktől függetlenül egyaránt szkítáknak hívják.”²⁷

Míg Lisznyainál a meghatározási szándék mélyén az „igazi” magyar etnikum elkülönítésének igénye munkált s ennek érdekében állította egymással szembe a *Hunnus Avars* és a *Hunnus Hungaricus* fogalmakat, addig Fialánál a nemzeti jegyek szándékos elkenése figyelhető meg. Lisznyai a koranemzeti fejlődés jegyében már a nemzeti definiálásán fáradozik, Fiala még a hungarus tudat alapján áll és a közös vonásokat emeli ki.

Fiala eposza latinul íródott. A latin kiválóan alkalmas a soknemzetiségű birodalom lakóinak közös érintkezésére a maga semleges jellege miatt. A magát Slavohungarusnak író Fiala önmegjelölése is tanulságos. Hungarusnak tekinti magát, de ugyanakkor oda kell tennie a szlovák származásra utaló jelzőt is. Hungarus volta jegyében nyúl a Magyarországon lakó népek közös birodalmi tudatát tükröző, védő latinhoz.

Fiala epüllionjának a fentiekben vázolt tendenciája arra figyelmeztethet, hogy a hungarus-tudat nemcsak az evangélikus értelmiségi rétegnél figyelhető meg, hanem a katolikusoknál is számíthatunk elterjedésére. Tény, hogy a XIX. század elején erőteljes fejlődésnek induló magyar nacionalizmus a Lisznyai-féle elkülönítési szándéknak kedvez. A megkülönböztetés jegyében tiltakozik majd egyre élesebben a nemzeti vonásokat tudatosan másodlagosnak tekintő *hungarusság* ellen. Hogy az mennyire így van, azt igazolja Szeged másik epikusa, Dugonics András. Dugonics 1803-ban a *Szittyiai történetek* Előljáró beszédében írja:

„...a mostani irkálók közül egy-kettő Attilát is (Honnyaival együtt) Tótnak meri mondani. (...) Egy tudós Tót arra akart venni engöm is: hogy a Scitákat közönségesen TÓTOKNAK ítélyem; de a Szittyiai Magyarokat MAGYAROKNAK mondom.”²⁸

Dugonics nacionalizmusát mi sem tükrözi jobban, mint a nyomdatechnikai eszközök nyomatékos alkalmazása. Ez a fajta nemzeti felfogás már gondolkodás nélkül kisöprüzi a magyar őstörténetből az idegennek tekintett nemzetiségeket.

Fiala Jakab *Szegedise* tehát ugyanazt az ideológiatörténeti irányvonalat példázza, amit Tarnai Andor mutatott ki. Viszont a felekezeti határainak bővülését is tanúsítja. Vagyis: kifejezi a szlovák evangélikus és katolikus értelmiségi réteg „patriotizmusát és feudális állapmolvárságát, amely a XVII. század közepe tájától fejlődött ki, virágkorát az 1690-es évektől 1770-ig élte, s értelmetlenné válva eltűnt, amikor a régi Magyarország népei a nemzeti fejlődés útjára léptek.”²⁹

²⁷ Uo. 353—356. sor

²⁸ *Dugonics A.*, Szittyiai történetek. Pest, 1803. Előljáró beszéd.

²⁹ *Tarnai*, i. m. 100.

JAKOB FIALAS KLEINEPOS „SZEGEDIS“ ALS AUSDRUCK DES HUNGARUS-BEWUSSTSEINS

von

Imre Téglásy

Jozef Fiala (Rákos, 1696 — Breznóbánya 1733), der slowakischer Herkunft war, bekam, in den Piaristenorden getreten, den Namen Jacobus a Sancte Felice. Nach der Rekonstruktion seiner biographischen Angaben und der Übersicht seiner nur von den Titeln bekannten Werken, besprechen wir das auch Druck im erschienenen Kleinepos „Szegedis“ lateinischer Sprache mit Hilfe von Übersetzungspartien.

Dieses Werk erschien ohne die Angabe des Namens vom Verfasser 1735 in Ofen (Buda) als Abhang zum predigttheoretischen Werk László Deménys. Fiala bearbeitet hier die Mythologie der ungarischen Landnahme — nach einem besonderen Gesichtspunkt — auf Grund des sogenannten Hungarus-Bewusstseins. Bei der Interpretation vom Fialas Werk wurde darauf verweist, dass sein Verfasser den gemeinsemen Reichsgedanken für die in sog. historischen Ungarn lebenden Völker eigen macht. In diesem Zeichen betont Fiala nicht die nationalen, voneinander trennenden Züge, sondern die verbindenden, die Reichszüge. Fiala, seinem Zeitgenossen, Paul Lisznyai ähnlich, widersetzt sich apologetisch den ausländischen Behauptungen, die die Ungarnländer für ungebildet halten. Beide werden dadurch verbunden, dass beide die Kultur, Geschichte des gemeinsam betrachteten Landes gegenüber den ausländischen Einwänden verteidigen. Fiala betrachtet die auf dem Gebiet des Landes lebenden Völker gleichsam als Szythen, also als Altmagyaren. Fiala besteht noch mit diesem Ausspruch auf Grund des Hungarus-Bewusstseins, hebt die gemeinsamen Züge hervor. Lisznyai bemüht sich *schon*, der praenationalistischen Auffassung nach, um die Absonderung der nationalen Züge. Fialas „Szegedis“ ist also zu der ideologie-geschichtlichen Richtung zu rechnen, die „den Patriotismus der feudalen Staatsbürgerschaft“ der slowakischen katholischen und evangelischen Intelligenz ausdrückt, „die sich von der Mitte des 17. Jahrhunderts entwickelt hatte, ihre Blütezeit von den 1690-er Jahren bis um 1770 gelebt hatte, und sinnlos geworden verschwand, als die Völker des alten Ungarns auf den Weg der nationalen Entwicklung traten“ (nach *Andor Tarnai*).

IDEGEN NÉPEK — MAGYAR EMBEREK*

(ÁCS GEDEON NAPLÓJÁNAK FÖLDRAJZI ÉS NÉPRAJZI VONATKOZÁSAI)

ZOMBORI ISTVÁN

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A Kossuth emigráció tagjai szétszóródtak a világ minden részében. Többen közülük katonai pályát választottak, (Czecz János, Türr István, Stahel-Szamwald Gyula) másokból ismert utazó és fölfedező lett (Xantus János). Sokan mások egyszerű dolgozó emberként élték életüket, mint Ács Gedeon is. Ami személyét mégis érdekessé teszi, az 13 kötetnyi kéziratot naplója, amely 10 éves (1851—1861) amerikai tartózkodása élményeit őrzi.¹ A hatalmas mennyiségű — zömmel publikálatlan — kézirat elsőrendű forrása a múlt századi amerikai társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális életnek. Ezen túl azonban, Ács Gedeon széleskörű érdeklődése révén, bepillantást nyerünk a múlt századi útleírás és néprajzi irodalomba is, végül Ács fiatalkori élményeinek felidézése által értékes adalékokhoz jutunk Alsó-Baranya, Kiskunhalas, Kecskemét, Eszék, Debrecen és más vidékek népéletéről, szokásairól, közmondásairól stb. E tanulmányban a napló földrajzi, néprajzi vonatkozásait, és a sajátos műfaj jellegű diákkori élmények forrásanyagát szeretnénk ismertetni — terjedelmi okok miatt nem a 13, hanem csak a Szegeden őrzött 3 (sorrendben 7., 9., 12.) kötet alapján. Az itt vázoltakat a többi kötet még számos vonatkozásban kiegészítheti.²

* Jelen tanulmány folytatása korábbi dolgozatomnak, amely Ács Gedeon életét, naplóját, politikai nézeteit stb. tárgyalja: *Zombori I.*, A múlt századi Amerika — magyar szemmel. (Ismeretlen kézirat a Kossuth emigrációból) Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (a továbbiakban: MFMÉ) 1976—77/1 325—364.

¹ Habent sua fata libelli. Kevés olyan könyv és kézirat van, amelyre annyira ráillik e mondás, mint Ács Gedeon naplóira. Hiszen csaknem száz év után olvasható ismét együtt a 13 kötet. Naplójának időrendi sorrendje, őrzési helyük és jelzeteik föltüntetésével a következő:

(OSZK = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár;
MFM = Móra Ferenc Múzeum Történeti Gyűjtemény)

1. Bostoni Jegyzetek	1856. szept.—nov.	OSZK	Q. H.	2340	N. 1.
2. Bostoni Jegyzetek	1856. nov.—1857. aug.	OSZK	Q. H.	2340	N. 2.
3. Bostoni Jegyzetek	1857. aug.—nov.	OSZK	Q. H.	2340	N. 2/a
4. Cím nélkül	1857. dec.—1858. febr.	OSZK	Q. H.	2340	N. 3.
5. Bostoni Jegyzetek	1858. febr.—júl.	OSZK	Q. H.	2340	N. 4.
6. Bostoni Jegyzetek	1858. júl.—aug.	OSZK	Q. H.	2340	N. 6.
7. <i>Bostoni Jegyzetek</i>	1858. szept.—nov.	MFM	L. sz.	66.93.	1.
8. Bostoni Jegyzetek	1858. nov.—1859. jan.	OSZK	Q. H.	2340	N. 5.
9. <i>Jegyzetek</i>	1859. jan.—ápr.	MFM	L. sz.	66.92.	1.
10. <i>Jegyzetek</i>	1859. ápr.—júl.	OSZK	Q. H.	2340	N. 7.
11. <i>Jegyzetek</i>	1859. júl.—nov.	OSZK	Q. H.	2340	N. 8.
12. <i>New-Yorki Jegyzetek</i>	1859. dec.—1860. nov.	MFM	L. sz.	66.91.	1.
13. <i>Jegyzetek</i>	1860. nov.—1861. dec.	OSZK	Q. H.	2340	N. 9.

Vö. Zombori I., i. m. 329.

² Elsőként Rédeyné Hoffmann Mária közölt néprajzi tárgyú részletet Ács naplójából. Az Etnográfia (1926, 20—28) hasábjain néhány soros bevezető után szó szerint közölte az OSZK Q. H. N. 2. kézirat 160—200. oldal közti részét, amelyben Ács Gedeon ismerteti *George Brand*,

Ács Gedeon naplóiban az egymást követő részek nincsenek összefüggésben egymással. Amit egy-egy nap írt, az alkot egységet. Ha másnap egészen eltérő dolgot olvasott, vagy egyéb eseményt látott, akkor arról írt. Így néprajzi vonatkozású részek is rapszódikusan találhatók, mind időrend, mind téma tekintetében. A dolgozat a tematikailag összetartozó részeket sorrendben tárgyalja. Először a külföldi vonatkozásokat, majd a hazaiakat. Hozzá kell tenni, hogy a leírásokban a néprajzi tartalom nem a mai értelemben vett szigorú tudományági kritériumnak megfelelően lelhető föl. Keveredik bennük a történeti leírás, a nyelvészet, a pszichológia és művészettörténet. Ezzel együtt is értékes adalékot jelentenek a mai szakembernek, általában véve pedig érdekes olvasmányt.

IDEGEN NÉPEK

Törökország

Ács Gedeon naplóiban gyakran találkozunk Törökország nevével. Érthető ez, hiszen számkivetettségének első két éve a török birodalom területén telt el, részben annak bulgáriai, részben ázsiai vidékein. Minden nehézsége és megpróbáltatása ellenére is jó emlékekkel távozott innen. „*Én szerettem a törököt, s igazhitű ismerőseim engem szinte szerettek. Midőn tőlük elbúcsúztam, nem egy könnyezett. Ha örültem is a Kjutahjáról elszabaduláson, örömben sem feledtem, hogy irántam két év alatt egyetlen török sem viselte magát gyengédtelenül, hogy hozzám valamennyi udvarias volt. Sok igen szives, és hogy kormányuk — mire mákszemnyire sem volt köteles — pár évig gondoskodott rólam is. Ha szenvedtem is inséget a két év alatt, azt nem török okolta, sőt ez azt sokképpen enyhítette. A szeretet, s hála, mellyel irányukban köteles valék s melyet most is mélyen érzek, mérsékelte a fogságból szabadulásomi örömet, de jó kedvem volt.*” (7:45.)

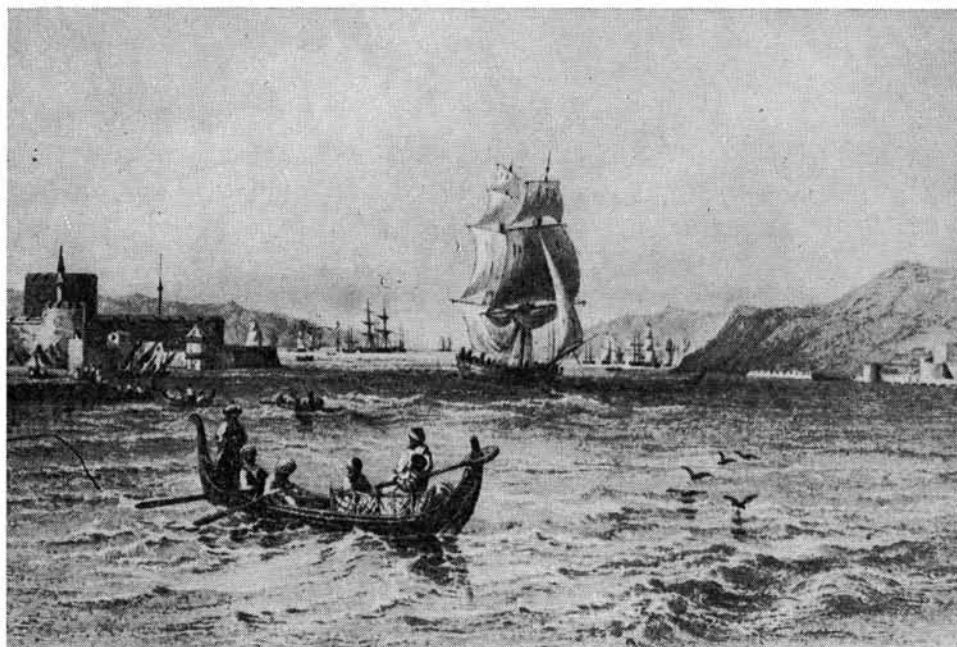
Leírja útjukat Kutahiából a tengerpartig (ahonnan Amerikába indultak) és érdekes beszámolót ad az ázsiai tengerparton található göröglakta falvakról. Jót derül azon, hogy egy görög családnál szállásolták el, akik a tiszteletére hatalmas mulatozást rendeztek, de a nehéz bortól berúgtak és elaludtak. Másnap nem győztek tőle elnézést kérni, nem azért, „*hogy megpikósodtak, hanem hogy elaludtak, a helyett, hogy tiszteletemre egész éjjel ittak volna.*” (7:47.)

Más alkalommal egy angol szerző könyve váltja ki haragját, amelyben (Diary in Turkish and Greek Waters by the Right Honorable the Earl of Carlisle) a törököt holmi európai-angol felsőbbrendűség nevében leszólja. Kárhozatja őket a többnejűség, az iszlám vallás és a miatt, hogy a török állam a rabszolgatartásra van alapítva. Ács sorra megcáfolta a felsorolt szempontokat, rámutatva, hogy a többnejűség nem kötelező, az ágyastartás viszont valóban elítélendő, de nem rosszabb, mint a prostitúció, ami Angliában vagy New Yorkban virágzik. A rabszolgaságot illetően pedig elég az USA-t említeni arra, hogy a fejlett európai kultúra sem különb. (9:203—208.) Más helyen oldalakon át ismerteti a koránt és a muzulmán hit több tételét, bizonyos összehasonlításokkal a bibliára. (12:30—38)

Általánosságban is elmondjuk, hogy Ács tagadhatatlan rokonszenvet táplált a keleti világ és életmód iránt. Egy angol utazó fejtegetései kapcsán, — aki Kelet va-

Observation on the Popular Antiquities at Great Britain c. könyvét, kiegészítve saját, magyarországi tapasztalataival.

Ezúton mondok megkészt köszönetet Bálint Sándor professzornak, aki a fenti tanulmányra fölhívta figyelmemet, és a dolgozat elkészítését számos baráti tanáccsal segítette elő.

A Dardanellák 7:48 (*The Dardanelles*) 7:48.

rázsát az európai élet- és gondolkodásmódtól való eltérésben vélte megtalálni — megjegyzi, hogy mindez igaz, de ő még kiemeli a civilizáció zajától való távolságot, a nyugalmat és a keleti család zárt egységét. (7:277—279.) Fontos dolog szerinte, hogy a keleti népek mindennapi életükben gyakran élnek allegorikus megfogalmazások konkrét alkalmazásával. Erre már a biblia is adott példát, de ő is idéz néhányat. (uo.)

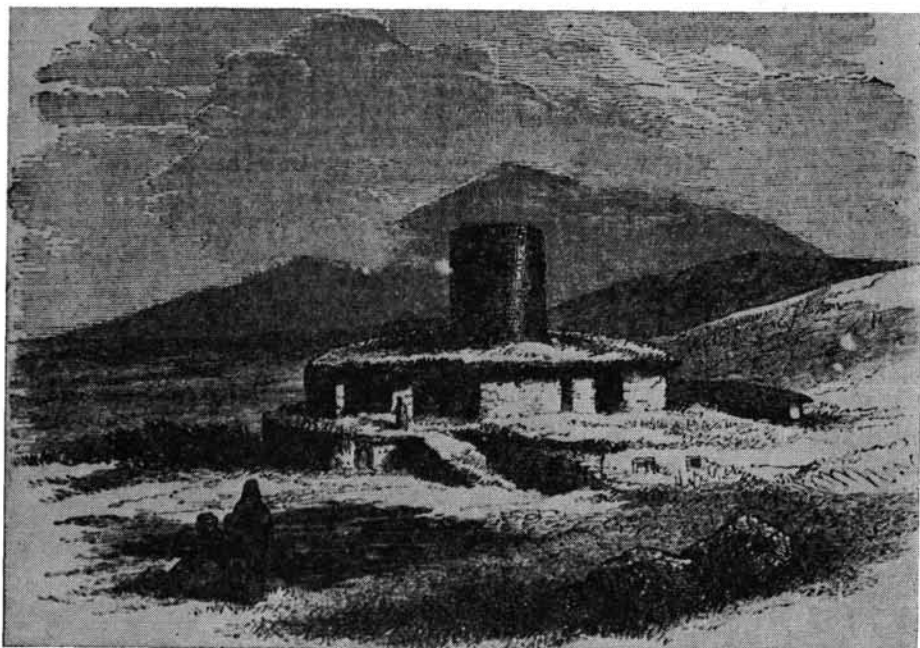
Oroszország

Több helyen ír naplójában az orosz birodalomról. Jóllehet az 1848—49-es szabadságharcot elnyomni segítő cárral — érthető módon — nem rokonszenvez, a napi fejlemények kapcsán számos hírt elmond. Mivel a krími háborúban a cár sok hajót vesztett, ezek helyett az USA-ban rendelt újakat. Ez aztán Amerikában orosz szimpátiát váltott ki. Sok itt a „*muszka-ímádó*” — írja Ács (7:155. és megjegyzi: az amerikai „*nem bánja, ha holnap muszka hajósereg bombázza is Londont, csak vele ma hajót építtessen a cár.*” (uo.)

Hat teljes oldalat szentel a kaukázusi népek életének és szokásainak ismertetésére. Ír a kurdokról, cserkeszekről, odatelepült németekről, de legtöbbit az örményekről. Elmondja, hogy földművelésből élnek, hogy igen értelmesek, és hogy érdekes szokás van érvényben a fiatal házasságokra. Részletesen elmesél egy érdekes történetet, amelyben az örmények az általuk Kigyóhegynek nevezett hegy mesés eredetét mondják el. (7:93—94).

Ács Gedeon nem sajnálja a fáradságot. Ha valahol olyasvalamit olvas, aminek úgy gondolja, valaha hasznát veheti, nem rest azt beírni a naplójába. 1859 januárjában 15 oldalon keresztül csak közmondásokba foglalt bölcsességet jegyzett fel. Az or-

szágok szerint csoportosított anyagban találunk dán, holland, német, olasz, spanyol, portugál és francia mondásokat, majd mintegy összegzésül néhány tucat olyat jegyez fel, amelyet szinte változtatás nélkül minden nemzet anyagában meg lehet találni. (9:29—43.)

Georgiai megfigyelőtorny és ház (Kaukázus) 7:90 (*Farm and Watch-tower in Georgia, Caucasia*)

Kína

Talán a Kelet iránti vonzódása indokolja, hogy gyakran olvas Kínával kapcsolatos irodalmat. Az angol nyelvterületen nem is volt hiány ilyen témájú, frissen készült könyvekben. Hosszasan tárgyalja Robert Fortune angol botanikus Kína-leírását. A szerző 1853—56 között járt ott és „...sok érdekesebb mond a kínaiak szokásairól s jelleméről és — mit az olvasó alig várna angoltól — nem nézi baromnak a mennyei birodalom lakosát.” — jegyzi meg Ács Gedeon. Részletesen ismerteti a könyvnek a kínai földművelésről, halászatról, kertművelésről, a zöldtea-ivás szokásáról, Sanghajról és a kínai hajózásról szóló részeit.

Bár az olvasott anyagot mindig komoly kritikával kezeli, olykor — talán saját szórakozására — túlzásokat is lejegyez. Így 1860. szeptemberében készült feljegyzésében olvashatjuk: „*Most ismét írok ki egy rakást Dr. Taylor »Öt év Chinában« című munkájából. Nem hiszem, hogy mind igaz, mit Dr. Taylor mond, de mi gondom rá, ha néha tán füllent is az antithesis kedvéért. Azért én mégis gyönyörködöm benne, mint az Ezeregy éj meséiben s Plinius csodálatos leírásaiban.*” (12:235.) Előszeretettel időzik a kínaiak sajátos szokásainál. Ír a női viseletről, a legyezőkről, a gólyaláb használatáról és a vendéglátásról, egy-egy érdekesebb történettel illusztrálva. (7:96—98.)

Japán

A másik távol-keleti ország sem kerülte el Ács érdeklődését. Japánban a XVI. század végétől a megerősödő központi hatalom hermetikusan elzárta az országot a külvilág elől. A XVI. században gyakran odalátogató, kereskedelmi kapcsolatokat kiépítő európaiak lezárt kikötőre találtak és évszázadokon át Japán az elzárkózottság, titokzatosság ködfátyolába burkolódzott.

A XIX. század közepén saját erejét próbálgató, a gyarmatosítási versenyben megkésétt Egyesült Államok néhány hajóból álló expedíciót indított, M. G. Perry kapitány vezetésével, hivatalosan azzal a céllal, hogy teremtsen meg a kereskedelmi kapcsolatot Japánnal. 1853-ban futottak be a hadihajók a tokiói öbölbe, az akkor még Jedonak nevezett japán főváros kikötőjébe. A japánoknak megmutatták hajóikat, fegyvereiket és valóságos hadgyakorlatot rendeztek bemutatásukra: milyen hatékonyak is ezek. Céljukat elérték; az erődemonstráció „meggyőzte” a shogunt, hogy a kereskedelmi szereződés megkötése elől nem zárkozhat el. Az amerikai hajók előtt megnyílt két japán kikötő (Hakodate és Simoda). Az expedícióról részvetettek közreműködésével Perry 3 hatalmas kötetben jelentette meg 1856-ban japán élményeit és tapasztalatait, hosszú idő óta az első korrekt, részletes ismertetést a fölkelő nap országáról. Ezt a művet ismerteti 15 oldalon keresztül Ács, kiemelve a japánok eredetére, nyelvére, viseletére, szokásaira, valamint a japán földművelésre, kereskedelemre, orvostudományra, irodalomra és vallásra vonatkozó részeket. (7:164—179.)

1860. nyarán japán küldöttség utazott Washingtonba, hogy ott kereskedelmi szerződéseket írjanak alá. Az esemény megtörténte után a japánok beutazták a keleti partvidék nagyobb városait, és eljutottak New Yorkba is. Ács Gedeonnak ezúttal módjában állt őket személyesen is megnézni, és naplója bőséges részleteket őrzött meg a nagy sajtóvisszhangról és a közvélemény reagálásáról. Együttal újabb részleteket ír a japán életről, lakóházaikról és a birtokviszonyokról. (12:195—202.)

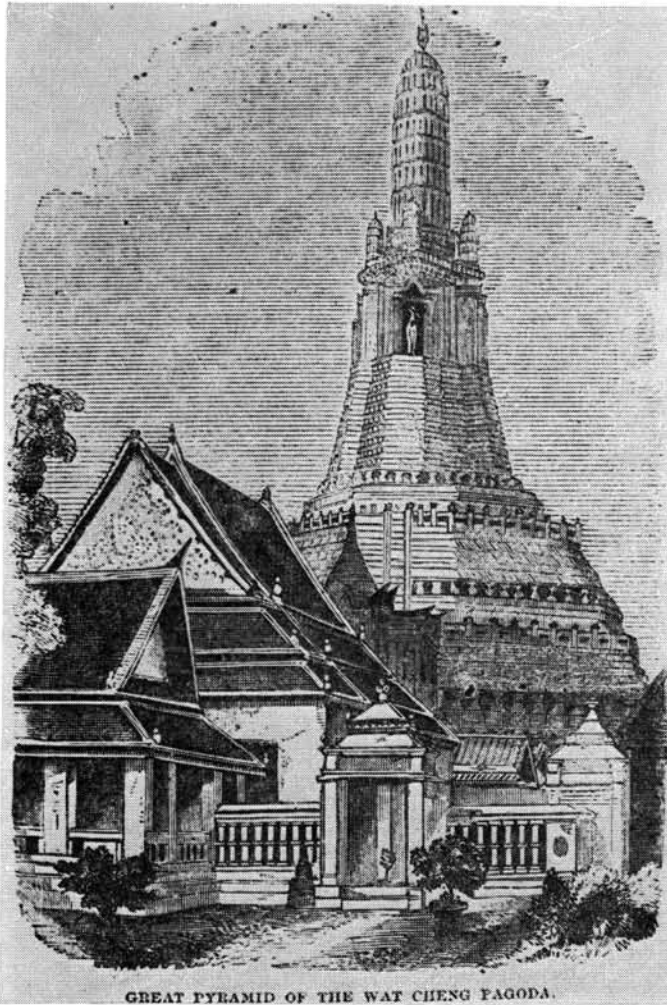
Egyiptom

Sajátos, régi vonzódás köti Ács Gedeont Egyiptomhoz. Nyilvánvalóan már a hazai klasszikus oktatási rendből következően is beható ismereteket szerzett az ókori Egyiptomról. Érdeklődése amerikai tartózkodása alatt sem csökkent, sőt, amikor 1854-ben Bostonba költözött és bejáratos lett a G. K. Stearn házában működő „Magyar Klubba”, számos tanfolyamot és előadást tartott — főleg Egyiptomról és az asszírokról.³ Naplója lapjain hol itt, hol ott bukkan föl hosszabb-rövidebb megjegyzés a fáraókról és a görögök által átvett szokásokról. Elismeréssel szól a falafestményekről, amelyek révén a hétköznapi élet számos jelenetéről kapunk pontos tájékoztatást. Hosszasan tűnődik, vajon mi indokolta a skarabeus bogarak szent tisztelését. Véleménye szerint az Egyiptomból a rómaiak közvetítésével került Európába a vörös- és fokhagyma ismerete, és az egyiptomi hiedelemre vezethető vissza a magyar „Esküszik, mint a vereshagyma” mondás is. (7:77—79; 81—84.) Kitér a régi játékokra, amelyek szintén egyiptomi eredetűek. Részletezi az egykori vendéglátást és itt is arra a következtetésre jut, hogy civilizációnk számos vonását közvetlenül a fáraók birodalmától örökölte. (7:87—89.) Amikor 1859-ben ismét visszatért New Yorkba, elment megnézni a kor egyik igen híres egyiptomi gyűjteményét, amelyet 20 év ottélés során gyűjtött össze egy bizonyos Abbot nevű úr. Ács nagy élvezettel tekinti meg a kiállított anyagot, amelynek jónéhány érdekes darabját fel is sorolja. (12:4—7.)

³ *Vasváry Ödön*, Ács Gedeon. Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. 1939. ápr. 1. 16.

Sziám

Nemcsak Japán, de a Távol-Kelet számos, addig ismeretlen országának leírása is fölkelte figyelmét. Ezt nemcsak a tény igazolja, hogy írt ezekről naplójába, de a terjedelm is. Bizonyos dolgokról csak néhány sort jegyez föl, másokról egy-két oldalt. De csak ritkán szentel valamely témának 6—8, vagy annál több teljes oldalt.

Sziámi pagoda 7:116 (*Great Pyramid of the Wat Cheng Pagoda*) 7:116.

A most említendő Sziámról viszont 13 oldalt találunk és mellékként 3 nyomtatott rajtot is. Ismereteit Sir John Bowring: *The Kingdom and People of Siam* c. kétkötetes műből merítette. A tényszerű jegyzetelés mellett itt is fontosak számunkra saját megjegyzései, párhuzamai és jóhumorú, szókimondó nyíltsága. „*Az első kötet elején őfelségének a sziámi első királynak arcképe. Ő felsége épen nem szép fiú s füle konya,*

orra lapos, és nagy szájának ajkai kipityedők, de szeméből ész és becsületesség látszik. A király beszél s ír angolul, csinosb betűkkel, mint úri magam, de az enyimnél veszedelmesebb sztyllet s helytelen írással.” (7:109). Ismerteti az ország lakosságának nemzetiségi összetételét, a politikai, közigazgatási rendszert. Ír a sziámi bíróságról, a házasságkötés szertartásáról, a rabszolgaságról, és a buddhizmusról. Számos sziámi közmondást idéz és szól az ország uralkodójáról is. (7:122.)

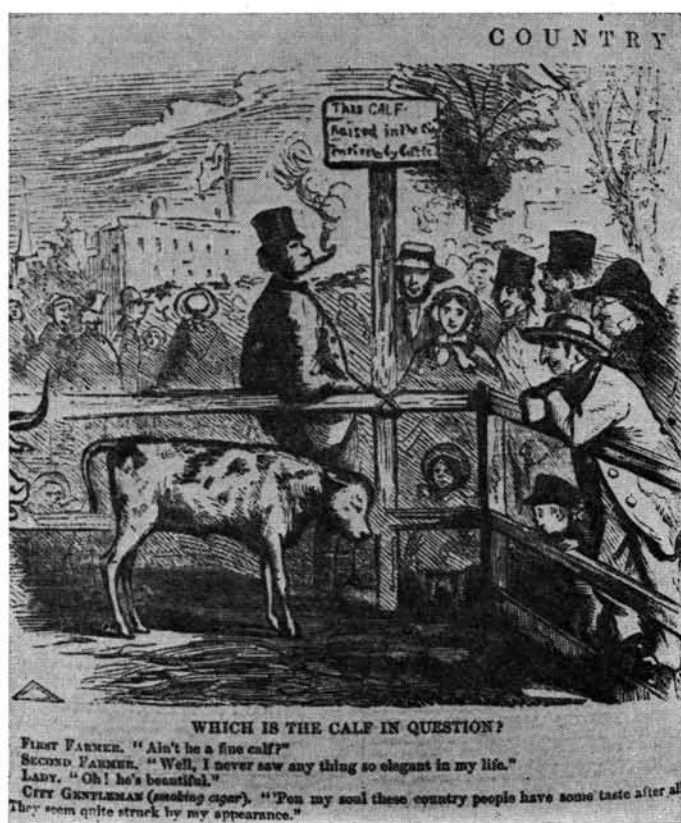
A sziámi király 7:120 (*The King of Siam*) 7:120.

USA

Érthető módon érdemben és terjedelemben is legtöbbet az amerikai kontinenssel foglalkozott. Pedig csalódott e földrészben. Törökországból illúziók és nagy tervek nélkül, de határozott bizakodással indult el. „Örültem, hogy szabad leszek, hogy országot s világot látok. Amerikától ajándékot nem vártam s azt sem, hogy nekem, ügyetlennek, jól fizessen munkámért — de azt még is reménylettem, hogy munkát nem lesz nehéz kapnom s — csalódtam, és ez nehezen esett. Mennyit szenvedhetett az, ki sokkal nagyobb dolgokat várt és sokkal keserűbben ábrándult ki!” (7:44—45.)

Ír az amerikaiak kíváncsi természetéről és remek képet rajzol az új divat teremtőiről. Az az asszony, aki először vesz föl valami új típusú ruhadarabot, kiteszi magát a szóbeszédnek, neveltségessé válásnak, szidalmazásnak — hogy aztán néhány hét, vagy hónap múlva viszontlássa a kérdéses darabot a többi nőn is. Leírja a karácsonyi ünnepek szokását és azt is, hogy ez remek alkalom az üzletemberek számára, hogy

a szokásosnál több árut adjanak el. Valóságos kis tanulmányt állít össze a méhekről és a méhészetről, miközben Vergilius „Georgica-”jából eredetiben idézi a méhészetre vonatkozó részeket. S az utolsó sorok elárulják vágyódását: „*Most nincs házam, nincs maradandó lakásom, nincsenek penateseim* [„házi istenek” a rómaiaknál; a megtelepült, nyugodt élet jelképei.] *s talán többé nem is lesznek! De mikor járkálás közben néha légvárakat, legalább légházakat építek, azok mellé csinos kis méhkast is szoktam építeni, és képzelem, mintha mulatva foglalkoznám méheimmel...*” (9:154.)

Vidéki jelenet (USA) 7:16t60 (*Country sketch USA*) 7:160.

Amerikai tartózkodása alatt többször fordul érdeklődéssel az indiánok sorsa felé. G. Catlin 1832—1839 közötti utazásáról készült könyv alapján ismerteti az észak-amerikai indiánok szokásait, különböző törzseit. Ír a totemválasztásról, (7:223) a gyógyításról (uo.), temetési szertartásról (7:224), a hitvilágukról (7:225), az indiánok között élő vízözön-mondáról és az ezzel kapcsolatos ünnepségről (uo.). Beszámol a bivalytáncról, amelynek eljárása arra szolgál, hogy a nagyszellem sok bivalyt küldjön a területre. (7:227.) Leírja a férfiváavátás szertartását, amelyet borzasztóan kegyetlennek talál. Szól az indiánok törzsszövetségéről (7:238). Ismerteti az indiánok útját, ahogy átkeltek Ázsiából Amerikába a Behring szoroson át (7:242—243.) és ír arról, hogy a fehér emberek civilizációja lassan halad az indiánok területei ellen. A járványok, az alkohol és az addig ismeretlen betegségek pusztítják az indiánokat, akiknek sorsa Ács szerint megpecsételődött. (7:241.) Más helyen megemlíti,

hogy az Egyesült Államok nyugati részén nagy halmok figyelhetők meg, amelyet egykor temetkezőhelyül használtak az indiánok. Mindez őt a magyarországi kúnhalomokra emlékeztette (12:271.)

Egy 1850-es, határkítúzó expedíció naplóját olvasgatva ismerteti a déli indiánok sorsát is. Az USA által kiküldött bizottság Barlett vezetésével azt a feladatot kapta, hogy az Egyesült Államok és Mexikó között jelölje ki a határvonalat. A bizottságot kísérő mérnökök, tudósok számos érdekes megfigyelést tettek a területen élő indián lakosságról. E beszámoló alapján ír Ács Texas, Új-Mexikó, Kalifornia népeiről. (7:128—129.) A korábban spanyolok által gyarmatosított terület bemutatása átvetett bennünket a napló bőséges dél-amerikai részleteihez.

Dél-Amerika

1858 őszén barátja, Podhradszky Károly levelet írt Ácsnak, amelyben tudatja, hogy ismerősei biztatják: menjen Brazíliában, ott megtalálja a szerencsését. Ennek kapcsán Ács is elgondolkozik és elkezd Brazíliáról és más dél-amerikai országról olvasni „*hogyan láthassam, vajon tanácsos lenne-e P-nak [Podhradszkynek Z. I.] s tán nekem is, oda mennünk.*” (7:157.) S valóban, az ezt követő oldalakon Pernambuccot és Bahiát mutatja be, majd ír Rio de Janeiróról, Montevideóról, Buenos Airesről és La Platáról. (7:156—159.) Mindezt egy Hatfield nevű szerző angol nyelvű munkája alapján. Néhány nappal később Dr. Hermann Burmeister: *Reise nach Brasilien* című munkáját tanulmányozta, ebből is számos érdekes dolgot merített. Megjegyzi, hogy a brazil férj (férfi) igen féltékeny, a brazilok szeretnek ünnepelni, tűzijátékot rendezni. (7:186—191.) Az USA kormánya megbízásából 1851-ben egy katonai expedíció járta végig a Cordillerákat és az onnan eredő folyókat. A két vezető, Gibbon és Herndon beszámolója 1854-ben jelent meg két kötetben. Ezt olvasva jegyzetel Ács az Amazonasról, a Paranáról és az őserdőben található indián törzsekről. (7:153—154.) Említi még Paraguayt is. (7:61—62.)

Afrika

Viszonylag kevés szó esik a „fekete kontinens”-ről Ács naplójában. A négerek eredete és a rabszolgaszállítások kapcsán említi a nyugati partvidéket. A 12. kötetben viszont hosszabb terjedelemben számol be egy friss könyvélményéről. Rich J. Burton: *Közép-Afrika tavainak vidéke* című művéről van szó, amelyben a szerző seletük, erkölcsök, kultúrájuk bontakozik ki Ács jegyzetei alapján. (12:343—347.) Rendkívül széles skálán mozog ez az érdeklődés az ismeretlen világ iránt. Jóllehet az ismeret alapja mindig valamilyen leírás, könyv, jellemzőnek tartjuk a témaválasztást, annak csoportosítását, és Ács megjegyzéseit, amelyek humorát, jó átlátó képességét, politikai és erkölcsi intelligenciáját bizonyítják. Ezzel szemben a hazai témák saját tapasztalataira alapozottak, így a történetek, anekdoták forrásértékkel bírnak és ez fokozza jelentőségüket számunkra

MAGYARORSZÁG

Külföldi leírások

Természetes, hogy Ács Gedeon nagy figyelemmel olvasott mindent, ami hazájára vonatkozott. Hol elismeréssel, hol meg bosszankodva, esetleg gúnyolódva ismerteti a kisebb-nagyobb terjedelmű írásokat. Általában örömmel veszi, ha dicséretet hall, de igen érzékenyen reagál a bírálatokra.

Már Törökország kapcsán szó volt egy angol munkáról, amelynek szerzőjét⁴ Ács igen megszólta. A könyv írója Magyarországon is járt, de itteni emlékeit olvasván Ács fölcsattan: „*Bécsben jól érzi magát s ott mindent dicsér. Úgy hallja, hogy a bécsiek — kivéven a felsőbb osztálybelieket — igen buják. Az udvar — ide érve a jelenleg uralkodó császárt is — feddhetelen erkölcsű. Megnézi Gr. Zichy Edmond bámulatos fegyvergyűjteményét, meglátogatja az angyali jellemű »Princess Sarah Esterházyt«. Ebédel Es. Pál hercegnél. Mégegyszer dicséri a császárt »ki szeplőtlen erkölcsű, s tisztében lelkiismeretesen jár el«, jó lovas, stb. Azután indul a „Széchenyi” gőzösön, lemegy Buda Pestre, kocsiba ül s áthajtat a »rendkívül szép lánchídon,« Budapestet [sic!] festőinek találja, de nem annyira mint Prágát s minket — istenadta plebejus magyarokat — említésre sem méltat...» (9:206.)*

Ismételten fölháborodik mikor egy másik angol szerző „A török s Keresztyén birodalmak határ-tartományai” című kétkötetes munkája a kezébe kerül. Írójáról csak annyit mond, hogy „eredetibb Cocneyt keresve sem találhatni” (9:7.) (A cocney szó az angolban a tipikus tősgyökeres londoni polgárt jelöli, aki saját városán túl más vidéket nem ismer.) Bevallása szerint 1850—1851-ben járt a jelzett vidéken és munkája 1853-ban jelent meg.⁵ Magyarországról elég sokat ír, de roppant megbízhatatlanul. Eleve gyanakodva figyel az ország lakóit, mindenkiben zsványt lát. Fiuméből Horvátországon át utazva a Száván gőzösre száll, beszélget az ottani utasokkal, tőlük kapja a legtöbb információját — innen a borzasztó sok zagyvaság. Kezdeti gyanakvás a magyarok iránt eloszlik, de írása ettől nem jobb. „*Szerzőnk sokat ír rólunk, de semmi újat, s a régít is zavarosan s hibásan.*” (9:10.)

Megelégedéssel szól Robert Gordon Lathan művéről, (?) amelyben az antropológiai szempontból osztályozza az egyes embertípusokat és népeket. A magyarok eredetét és etnikai hovatartozását — kora tudományos ismeretének szintjén — kiválóan adja elő, beszél a magyarok útjáról, Baskiriától a Kárpát medencéig, az ugorokról, más rokonnépekről is. Hasonló a véleménye egy Prichard nevű, szintén angol szerző magyarokra vonatkozó írásáról is (7:265—266.)

Elmarasztaló a véleménye egy amerikai szerző könyvéről,⁶ amelyben az ugyan dicsérőleg szól a magyarokról, „*de dicséretének sem örülhetek, mert az igen keveset nyom oly író szájából ki 500 lapon csupán sületlenséget beszél, s kinek könyvében még ez is, mit jobb iratoktól kölcsönöz vagy csen, mit igen gyakran tesz, eredeti ízét s zamataját csakhamar teljesen vesztí.*” (9:194.) E helyen egyúttal az is kiderül, hogy nemcsak a könyvtárakban tetszés szerint kezébe került könyveket olvasta, hanem mint ez esetben is, a sajtó keltette föl érdeklődését, mely egekig magasztalta az író, és az „oláh” kérdés nagytekintélyű szakértőjének kiáltotta ki. Ám az első négy sor elolvasása elég volt Ács Gedeonnak, hogy „...*belássam mikép e könyvre — (520 lapnyi) egész napot vesztegetnem bolondság lenne.*” (9:194.)

Gyakran előfordult, hogy hosszú időn át nem jutott levélhez vagy más egyéb hírhez rokonaitól, barátaitól. Bújkáló honvágya és nyomorúsága ilyenkor még erősebben jelentkezett. Ezért külön örömet jelentett számára, ha egy-egy magyar vonatkozású hírt olvasott az újságban. 1858. augusztus 30-án is ez történt, amikor a Boston Courirban egy cikket olvasott a magyar borról, ami azért is meglepte, mert ez a lap „*mióta olvasom, soha gúny és piszkolás nélkül nem említett semmit mi honunkra*

⁴ Diary in Turkish and Greek Waters by the Right Honorable The Earl of Carlisle. v. ö. Ács Gedeon naplója: 9:203—209.

⁵ A megadott magyar cím alapján, szerző nélkül, csak találgatni tudunk. Valószínű, hogy az 1853-ban, Edinburgh-ban kiadott: Turkey and Christendom: an historical sketch of the relations between the Ottoman Empire and the States of Europe című munkáról van szó.

⁶ Noyes, James O., Roumania. New York, 1857.

vonatkozik.” (7:9.) De a szerző ezúttal elismeréssel szól a magyar borról, sőt odáig megy a dicsérésben, hogy verset kerekít Hungarian Wine címmel. Ács Gedeon be is másolta naplójába az angol versnek mind a négy versszakát. (7:9 – 10.)

Román család 9:10 (*A Romuain family*) 9:10.

Népdalok, mondák, népszokások

Ünnepi alkalommal szokta olvasgatni A magyar Népdalok és Mondák⁷ (sic!) három kötetét, mintegy honvágyúzóként. Bár a hazai történetek és versek örömet jelentenek neki, egy idő után elege van a sok szomorú panaszból. A költők „*költeményeik egyharmadában sirba szállnak s kérik a lányt, ejtsen arra csak egy könnyet is. Másik harmadában pedig Julist és Judkát szidják, sőt átkozzák hűtlenségéért. Van egy-két kivételes költőnk, ki a juhnyáj kolompján, és leányhűségén kívül egyébről is énekel, de bizony kevés.*” (7:40.) Irónikusan szól a legényekről írt dalokról. Ezekben a legény mindig nyalka, hódító, a lányok csak úgy bolondulnak érte.

Saját tapasztalatából mesél arról a hiedelemről, amit az ő vidékükön, de az országban máshol is gyakran hallott, nevezetesen, hogy az alvó egyén torkán lecsúszott egy kígyó, és megtelepedett a gyomrában. Mindent kipróbálva végül is forralt tej gőzével tudták csak onnan kicsalni. A napvilágra ismét visszatért kígyó elpusztult, de vele együtt, esetleg harmadnapra meghalt az is, akinek a gyomrába befészkelte. (7:231—232.)

Kossuthról is mond egy történetet, melyet 1849-ben hallott először, s azóta többször is. Eszerint az európai uralkodók összegyűltek Bécsben. Vastáblákkal elzárt ab-

⁷ A Kisfaludy Társaság megbízásából 1846-ban Erdélyi János állította össze a Népdalok és Mondák c. kötetet. Ezt 1847-ben a II. és 1848-ban a III. kötet követte. Valamennyi Pesten jelent meg. Nyilván ekkor vásárolta meg Ács Gedeon is, és vitte magával a bujdosásba.

lakú helyiségekben tanácskoztak, csak a gyertyafénynél. De a fejedelmek csak nem tudtak megegyezni a sok vitatott kérdésben, ezért azt mondta a magyar király, van neki egy embere, aki meg tudja adni a helyes választ, mit tegyenek. El is küldött azonnal Kossuthért, aki mikor megérkezett, tüstént eloltotta a gyertyákat, majd föltárta az ablakokat. A királyok erre nagyon dühösek lettek, de Kossuth a gyertyákhoz lépett, mindegyiket kettétörte, és megmutatta, hogy azok belseje tele van lőporral, amittől néhány percen belül fölrobbantak volna. Ács megjegyzi: „*E mondásban a tanulságon kívül igen érdekes a magyar nép naivsága is, mely szerint mikor javában harcolt a császár elen, azt conclaveben tanácskoztatja collegáival s ministereivel a nemzet megnyugtatójáról.*” (12:248—249.)

Leírja azt is, hogy a XIX. sz. elején vasár és ünnepnapon a harangszóra egyszerre indult meg a falu apraja-nagyja, hogy a templomba menjen, mégpedig először a falu szélén lakók indultak el, s a beljebb lakók a ház előtt állva várták be őket és csatlakoztak hozzájuk. (9:287.)

Kedvenc időtöltése Ács Gedeonnak, hogy eltűnődik egy-egy magyar szó, kifejezés tartalmán, eredetén, próbálkozik, hogyan is tudná lefordítani angolra vagy németre. A „molnár” és a „malom” szó szerinte a németből került a magyarba, a „kampó” a görögöből. Viszont nagyon nehéz más nyelvre ültetni olyan kifejezéseket, „adósságba veri magát”, „valamibe fekteti a pénzét”, „vérszemet kapott”, stb. Egy idegennek semmit sem mond ez a kifejezés, hogy „Tamás vagyok benne”. Elmesél egy esetet, ami apjával történt Alsó-Baranyában, mikor is egy hívő a tiszteletesnek nagy kosár barackot vitt ajándékba. Az öreg Ács sokallta az ajándékot és kérte, hogy felét vigye vissza gyermekeinek. „*maradt otthon a gyermekek számára is, én egyet sem viszek vissza, ide sajnáltam.*” *Az oda sajnálásom atyám jó izüeket szokott nevetni. Azonban a nem alsó-baranyai magyar a helyett ezt mondta volna: »ide szántam« s ez mivel jobb?...”* (9:290.) Oldalakon át ír közmondásokat, melyeket az ország különböző részeiben hallott, s őrzött meg emlékezetében.

Külön szokás alakult ki arra is, hogy milyen alkalomra, milyen virágot kell használni. „*A magyarnak mennyasszonyi virága az illatos, de komoly és szerény, s cifrálnakodni nem szerető rozmarin. Rózsát a fiatal halott koporsójára teszünk. A rózsza igen szép s kedves illatú is, de rendesen féreg van benne. A rozmarinon is van apró bogárka, de — én legalább — nem láttam rajta soha undorító férget.*” (9:74.)

Hosszasan beszél a magyar nép humoráról. „*A magyarban több az elméncség, mint a humor, ez utóbbira kissé komoly nép vagyunk... Középünk devajkodni tud és szokott. Eredeti elméncségig azonban ritkán meg. Van néhány nemzeti elméncségünk, melynek némelyikét tán még Árpád apánk hozta Etelcuzuból...*” (9:69.) Ács nem csodálkozik ezen, és a magyar méltóságjeljes viselkedésének okát történelmünkben keresi „*Azon búsulnék, ha nemzetem a mohácsi csata óta lefolyt századok alatt a sok szenvedés és küzdelem következtén meg nem komolyodott volna. Azon búsulnék, ha az iga alatt népünk bécsi és berlini sörházi elméncségeket gyártana.*” (9:70.)

Kecskemét

Kecskemét városáról naplóiban számos alkalommal, igen nagy szeretettel emlékezett meg. Nemcsak a családi szálak kötötték ide, hanem diákéveinek legszebb részét töltötte itt. Ebből következően emlékeinek nagy része a kollégiumi élettel és diákcsinnyekkel kapcsolatos, jöllehet ezeknek ő csak megőrkítője — és bámulója, mert nem a kollégiumban lakott, hanem a városban, de így is igen sokat leír. Szó van ezekben falánk diákokról, éjszakai légyottra induló, de kútba eső fiatalemberről, szórakozott professzorról. (7:12—16.) Más helyen barátjáról, Dömötör Diniről be-

szél, akivel diákélete első éveiben együtt lakott egy Méhes nevű ember házában, akit alacsony termete után csak Kis Méhesként emlegetett. (A következő évben átköltözött nagyanyjához, Dini barátja pedig kollégista lett). Megjegyzi azt is, hogy ő ezidőben „csak 15—16 éves ártatlan fiúcska” volt, amiből következik, hogy az itt elmondottak 1834—35 körül történtek. Barátja viszont néhány évvel már idősebb volt, és sokat járt a lányok után. Ebből számos bonyodalom támadt és Ács mindezeket följegyezte. (7:36—39.) Azt is megtudjuk, hogy alig nyolc éves korában került Halasra tanulni, s 15 éves korában ment innen Kecskemétre a főiskolára, majd onnan Debrecenbe a teológiára (7:123.) Kecskeméten a diákok igen szabadosan viselkedtek. Mivel ez az iskola nemrég nyílt meg, a tanárok és az igazgatóság nem mert erélyesen föllépni a diákokkal szemben, nehogy otthagyják az „alma matert”. Ezt látva a hallgatók vérszemet kaptak és sokszor részegen mentek be az órákra — vagy sokszor nem is mentek napokig. Ács megjegyzi: „Szégyenlem és sajnálom, hogy én a korhelyek kolomposainak egyike voltam, azaz olyan legény, ki a billiárd botot gyakrabban forgattam, mint a tollat s leckére mindig előkészület nélkül mentem. Ezt tudták a társaim s mivel korhelységem dacára is mindig első vagy az elsők egyike voltam, népszerű voltam köztük, ámbár bortivornyákra nem igen, kéjhölgyek közé pedig soha sem csalhattak el... Megtörtént, hogy hetekig sem voltam fölolvason, de mindennap a kávé-s színházban, lányok között stb.” (7:183—185.) Megemlékezik Limpeck úrról, a kecskeméti postamesterről, ki eléggé együgyű ember volt („a lőport nem ő találta föl” — írja) és elmondja azt, hogy egyik évben két bérese becsapta a derék Limpecket, mivel a vetőmag árát elitták, de a földet azért fölszántották, mintha a mag is benne lenne. Mikor aztán tavaszra a többi gabona kikelt, az övé nem, a turpisság kiderült s az egész város a gazdán nevetett. (7:257—258.) Ács szerint a kollégiumi tanárok is hasonlóak a béresekhez. „Hej, sok Limpeket ismertem, ki fiát iskolára vitte, hogy ott annak fejébe a collégiumi béresek ismeretek magvait hintsék. A Limpek-apa megfizette a vetni való mag árát s fizetett a béreseknek is, és azok szántottak, boronáltak, még csépelgettek is — de magvat — melynek árát fővették — nem vetettek. A Limpek-apa, tán csodákozott, hogy mi sem kel ki, tán nem is nézett utána, hogy valjon kél-e ki valami. Elég az hozzá, hogy a collégiumi bérest ki nem kötötték, fejük fölé táblát senki sem akasztott.” (7:258.)

Az amerikai álszentséget megrója, és megjegyzi, hogy a magyar nem kétszínűsködik, nem álszenteskedik. Sőt, ellenkezőleg, olyan dolgot is nyíltan művel, ami már nem helyénvaló. Kecskeméten például a sétatéren levő gyepes részen minden este szerelmes párok feküdtek oly sokan, hogy a később jövő pároknak várni kellett, amíg hely üresedik. „A szőlők közti kutak melléke, a malmok alja, alkonyat után borítva volt a hetedik [a r. kath. katekizmus szerint 6. parancsolat Z. I.] parancs fumi-gálóival.” (9:143)

Halas

Kiskunhalasra is szeretettel emlékezik vissza, ahol gyermekkorára java részét töltötte. „Az én életem nagyobb része száműzetésben telt. Még nyolc éves sem voltam, midőn először vittek hazulról Halasra, hol az öreg Szilárdy bácsi túlságos szigorú s a nagy tokájú Szilágyi Márton uram vesszeje alatt nyögtem át tíz hónapot minden évből; s midőn kinőttem a vessző alól, távolabbra mentem Kecskemétre...” (7:123) Ír játékokról, amelyeket gyermekként játszottak, (7:55.) beszél az öreg Péter dobosról, az obsitosról, aki roppant méltósággal látta el feladatát, a hirdetések közzétételét, és a pálcabüntetés végrehajtását. Szívet derítő módon írja le, miként vészett össze két kofa a vásártéren, s hogy a perlekedésre megjelent városházi baktert, majd a segítségére érkező egész bakterhadat hogy futamította meg a két — hirtelen kibé-

kült—asszonyosság. (7:31.) Szól arról is, hogy Halason külön tisztviselőt tartottak azért, hogy figyelje és ellenőrizze, a téli tüzelés idején a kemencék kéményei tiszták-e, hogy a szolgálók nem öntenek-e ki tüzes parazsat stb. Ugyis hívták, hogy pörnye-bíró. (9:99—100.)

Szeged

Szegedhez kapcsolódó személyes élményeiről több alkalommal is ír. Néhány alkalommal át is utazott a városon, s bár ezt konkrétan nem mondja, nyilvánvalóan debreceni diák korában történhetett, amikor Szegeden, Zomboron át mentek haza Alsó-Baranyába. Érdekes módon a nagy alföldi városhoz kapcsolódó történetei így vagy úgy a szegedi asszonyokhoz és főleg a kofákhoz kötődnek. Ezekből főleg az eszéki vásárban látott jónéhányat. Véleménye nem túl hízogó: a szegedi asszonyok borzasztó csúnyaszájúak, álhatatlanok, akik férfiemberrel szemben is megállják a helyüket. Egy veszekedés során a vásárban a szegedi kofa törött paprikát szórt vele pörlekedő férfi szemébe, majd jól eldöngötte a kárvallottat. (7:32) Más helyen az amerikai közélet erőszakos voltát ecsetelve ilyen hasonlatot ír: *„Természetes, hogy — míg nálunk egykor ritkaság volt a goromba szóváltás, a kard pedig gyűlésben a XVII-ik és XIX-ik század alatt tán csak egyszer repült ki hüvelyéből, itt [USA, Z. I.] a szóvali veszekedés gyakoribb, mint a szegedi kofák között...”* (9:200.)

Amikor egy hazánkban járt amerikaival beszélget, annak áradozását a magyar nők szépségéről és nagy számáról azzal inti le, hogy az utazó példái, Szeged, Körös és Halas városok, e szempontból nem jelentik az egész országot, sőt, *„kivált a két elsőbb városban a feslettség nagyobb, mint egyébutt honunkban.”* (7:287.)

Debrecen

Számos alkalommal ír a másik nagy alföldi városról is, ami nyilvánvaló, hiszen éveken át tanult itt teológiát. Följegyzéseiben — érthető módon — a kikapós menyecskek mellett gyakran diáktörténeteket olvashatunk. A nebulók sokszor űztek tréfát az általuk lenézett civisekből, kihasználva azok jószándékát és hiszékenységét. Történeteinek egyik főszereplője Molnár Gida, nádudvari diák, Ács tanulótársa, aki állandóan kész volt tréfákat csinálni, a tanárok becsapni és bosszantani. (9:22—24.) El-elcsodákozik azon, hogy a városban bizonyos szavak más jelentésben használatosak. Kinevették, mikor *„túrós téisztás”* kért, mert e kifejezés csak a nyers téisztát jelölte. Mikor pedig háziasszonyának azt találta mondani, hogy ne legyen olyan lusta, az nagyon megsértődött. *„Kisült, hogy míg én a lustát a resttel synonymnak véltem, ő azt a kéjhölgygel egyet jelentőnek tartotta.”* (9:114.) Ami a debreceni erkölcsöket illeti, Ács szerint ezek sem jobbák a Kecskeméten tapasztalhatóknál. Különösen sok a hetedik parancs ellenvető fiatal pár, akik a nyilvánosság előtt nem titkolva töltötték kedvüket. *„...ha télen essőben mentem haza színházból a városháza tornáca alatt, gyakran nagyokat buktam efféle mulatókon keresztül, s foglalkozásukban háborítám őket.”* (9:143.)

Eszék

Valószínű, hogy a gyermek Ács Gedeon apjával többször megfordult a híres eszéki vásárban, amit a fogékony gyermeki fantázia felnagyított és megőrzött. Később a látványosságon túl meglátja az embereket, az egymást keresztező érdekeket és nagyszerű képekben örökíti meg a vásári forgatag hangulatát. Szinte magunk előtt látjuk a természetes, siklói Jóbyné asszonyt, amit eltorzult arccal ordítózik, ve-

szekedik a halasi Míkó urammal, amely egyenlőtlen küzdelem végül is az utóbbi gyászos megfutamodásával ért véget. (7:33.) A vásárban persze nemcsak kofák árultak, hanem becsületes mesteremberek is. Ács elmondja, hogy egy alkalommal csizmát rendelt egy csizmadiánál, aki az eszéki várban lévő házban lakott. A mesterben egykori iskolatársát fedezte föl. „*Apám látta, hogy nem lesz belőlem tudós, de lesz csizmadia s kivett az iskolából. Tán jól tette, mert most állok tíz ezer forintig s ezen kívül e ház is enyém, és keresetem évenként öregbül*—mondta a mester magyarázatul. (12:144—145).

Alsó-Baranya

Természetesen gyakran ír a Dráva-vidékről, ahol a testvérei, rokonai élnek, és ahol ő lelkészként tevékenykedett. Érdekes módon az alkalmasint elmesélt anekdotákon vagy népszokásokon kívül, elsősorban egyházával, a hívekkel és tisztelendő-társaival kapcsolatos dolgokról ír. Főként az bántja, hogy az otthonról érkező hírek szomorú állapotokról számolnak be. „*Ott a nepotizmus, simonia, s a vaskalapos consistorialis rendszer megtermette vackor gyűnölcsét*” írja. Ennek egyik okát abban látja, hogy ő nincs otthon, mert akkor ilyen dolgok nem történhetek volna meg. Az egykori templombajáró laskóiak „*templomkerülővé*” lettek, vagy ha el is mennek, képesek az istentisztelet közepén fölállni és kimenni a templomból. (7:60.)

Beszél arról is, hogyan éltek a katolikusok és protestánsok együtt. Édesapja — ki szintén lelkész volt — néhány alaklommal összeütközött a környékbeli katolikus tisztelendőkkel. Így például 1831-ben a nagy kolerajárvány idején néhány katolikus a protestáns temetőbe temettek. Ezeket a szomszéd béklyei katolikus pap később ki akarta ásatni, hogy az ő temetőjük szentelt földjébe helyezték el, „*de az én különben non-resistant atyám ezúttal szokatlan tűzre gyűlt a nemcsak hírlapi nyilvánossággal és vármegyével, hanem egész erőszakos ellentállással is fenyegetőzött és a catholikus collegát szándékától elijesztette.*” (9:73.) Ugyanitt hasonló esetről is beszámol, ami vele történt meg.

Érdekes szokás volt Baranyában az is, hogy ha a falu népe valamely egyházi előljáróra megharagudott, és hivatalából el akarta távolítani, akkor a vasárnapi istentiszteleten megfogták a padra kitett kalapját és kidobták a templomból. Az illető kiment a kalapért és rendszerint volt annyira bölcs, hogy nem is ment vissza előre, az előljáró padjába, hanem a hátsók valamelyikébe, vagy esetleg a faluból is elment. Ez még mindig jobb szokás — mondja, mintha az illetőt magát dobták ki, és a kalapot utána. Ennek kapcsán eltűnődik, vajon a „*kiteszik a szűrét*” szólás esetén valóban csak az egyén szűrét tették ki, vagy őt magát is kidobták. (9:78).

Az bizonyos, hogy őt nagyon tisztelték, sőt szerették hívei. Elmondja, hogy 1849-ben, mikor Pécsről hazakerült (ahol börtönben volt a szabadságharc melletti buzdítás miatt) és bement a templomba, látta, hogy valamennyi híve gyászruhát viselt — azt hívén, hogy őt már többé nem látja viszont. Ács hozzáteszi: lehet, hogy halála esetén nem, vagy alig gyászolnák őt lévén kevés ismerőse Amerikában, de „*ha senki nem gyászolna is értem, nem panaszkodhatnám, mert a szeretet ezen adóját még életemben megkaptam.*” (9:93.)

Megtudjuk, hogy otthon maga irányította az eklézsia földjeinek és szőlőinek művelését. Ennek kapcsán több nevet említ, akik neki munkájában segítettek. Két fiatal lány nevét is megjegyzi. Ennek a lapnak az az érdekessége, hogy a nevek mellé csillagot tett és ehhez a lapján megjegyzést fűzött. Ebből kiderül, hogy a két lányból asszony lett, és egyikőjük meghalt. A másik megözvegyült „*de hozzám — nagyon jó*” írja Ács Gedeon, 1861-es dátummal. (9:99) Így arra kell következtetni, hogy lapalji jegyzetet már hazatérte után illesztette oda, amikor otthon az egyes köteteket átnézte.

Számos tréfás szólást, történetet is elmesél. Otthon a faluban, ha egy legény a bíró, vagy egy prezbiter előtt úgy ment el, hogy nem emelt kalapot, akkor azok megkérdezték tőle, tán veréb van a kalapja alatt, vagy azt, tán a fejére szögezték a kalapot. Ez azután szólássá is lett. (9:70)

A fentebb elmondottak csak izelítőt adhatnak a rendkívüli gazdaságból, amit Ács Gedeon naplóí rejtenek. Bár bizonyos rendszert követve igyekeztünk a kéziratok sokrétűségét, bemutatni, számos kiegyesítésre és bővítésre van szükség, különösen az OSZK-ban őrzött tíz kötet esetében.

FÜGGELÉK

A jelen tanulmány lezárásaként és mintegy illusztrálásul, bemutatunk néhány oldalnyi válogatást Ács Gedeon följegyzéseiből.

(Diákcsinylevések)⁸

... Nos, hárman voltunk, kecskeméti fiúk, patrióták, s még egy máshonnan való, és elgondolkoztunk, mit tehetünk, mert adósságunk ugyan bőven volt, s hazuról nem várhattunk pénzcsekét egy ideig: de négyünk zsebében azért összesen sem volt több, mint mennyire két ital vinkót vehettünk. „Ez se legyen! igyuk meg! — mondta Végh — tán ivás közben bukkanunk valamely okos gondolatra! Benéztünk egy csapszékbe. Én⁹ elől mentem s alig nyitottam ki az ajtót, láttam, hogy azon civis, ki egy asztalnál borozgatott, épen nekünk való ember. Intettem két társamnak, hogy maradjon ak kün. mi pedig véggel beléptünk, leültünk s egy itce bort hozattunk és pár perc alatt tervünket kifőztük. Megkináltuk borunkból a civist, az is minket az övéből s aztán vele barátságos beszélgetésbe eredtünk. „Kelmed derék ember — mondtam a vastagfejű civisnek — s én kelmedről sok jót hallottam; okos ember, jó természetű stb. de csak egy hibája van!”... „Mi az? mondja — meg az úr!” kiáltta a civis, kinek a vinkó már kezdett fejébe szállni. „Eh! jobb ha nem mondom.” — felelém — „a rossz világ eleget beszél mindenkiről, de azt jobb embernek füle mellett eleresztenie. Kelmed különb legény, mint hogy hihetném felőle a pletykát, melyet beszélnek.” Ingereltem egyideig emberünket vonakodással, s ő mind tüzebben követelte, mondjam meg mit hallottam róla. „Azt — felelém végre, tettetett vonakodásaim után — „hogy kelmed fél feleségétől; hogy az viseli a kalapot a háznál s kelmed mukkanni sem mer!” „Én félnék az asszonytól? — kiáltá dühösen a civis — „én ne mernék mukkanni?” „Igen — folytatam —:” mondják kelmed legjobb barátját sem meri házához hívni, vagy egy pohár borral kinnálni otthon; mert lenne mit hallania érte az asszonytól!” „Hazugság! gyalázatos rágalom! — pattogott a civis — én ne mernék parancsolni saját házamnál? — Jöjjenek velem az urak tüstint! Menjünk! Majd megmutatom én ki az úr a háznál.”... „Sajnálom” — mondtam — „hogy nem mehetünk! Hiszen én úgy sem hiszem a mit mondanak; tudom hogy pletyka az egész, ámbár mindenki beszél, de tudom, hogy pletyka! Sajnálom hogy nem mehetek, de már késő este is van. „Eh dehogy van — sürgeti a türelmetlenné lett civis — hiszen még alig múlt kilenc s nem az az urak baja, hanem az hogy félnék hozzám jöni; azt hiszik van valami a dologban stb.” A civis nem hagyott békét s erővel húzott házához. Míg a rovást fizettük, Vég kiszólt a künn lapuló társaknak. kik aztán a sötétben távulról utánunk kullogtak s midőn a házhoz értünk, az után kün maradtak. Mihelyt mi beléptünk, a kis civis mérgesen kiáltott a civára: „Asszony? erre arra teremtette! süss főzz tüstint! Mit állasz bámulva, mint borjú az újkapura! Süss kolbászt és oldalast egyszerre, erre arra... hozz bort a nagy kancsóban! Mozogj frissen, mert különben taplót égetek a sarkadon! Majd megmutatom én ki az úr a háznál!” s káromkodott egyre a furkost emlegette. A szegény asszony nem tudta mit véljen⁸ részeg-e férje vagy megbolondult. Rohant borért s azután szaladt a padlásra kolbászért és pecsenyéért. A kün leleselkedő társak egyike utánna lopódzott s a padlás ajtó kulcsát kihúzta szépen és zsebre tette. Az asszony azt kereste midőn visszatért de nem találván azt hitte, azt leejtette s nem mervén sokáig piszmogni annak keresésével, sietett a konyhára, hogy dühös és káromkodó férje nagyobb galibát ne csináljon. Röviden szólva, jó vendégséget csaptunk, ettünk ittunk s későcsként és ködös fejfel kerültünk haza. Két társunk már hon volt s a sok kolbászból, szalonnából és pecsenyéből, melyet a padlásról cseberűdon cipeltek haza kétszer fordulás után, még egy hónap múlva is jó ízűen vacsoráztunk. (7: 17—18)

⁸ Ahol a közlésre kiválasztott résznek nincs külön címe, vagy nem jellemző az idézett szakaszra, ott magunk adtuk az újat zárójelbe téve, megkülönböztetésül Ács Gedeonétól. A szöveget egyébként Á. G. eredeti írásmódjával és interpunkciójával közöljük.

⁹ A fenti történet nem Ács Gedeonnal esett meg, hanem egy diáktársa elbeszélését írta le.

(A szegedi nők)

Dömötör Palival s még pár baranya vidéki diákkal jöttünk hazafelé egy évben a szünnapokra. Egyik útitársunk volt egy nagyon piros fiú, Szabó Károly, kivel rakoncátlankodásai miatt sok bajunk volt. Midőn Szegedet elhagytuk, láttuk, hogy egy szép pirosposzsgás menyecske jó szemközt, gyalogolva a város fele, s a piros hajú fiú jelentette, hogy ő azt szándékozik megtréfálni. „Jobb lesz azt nem tenned Károly — intettem a vörhenyest — mert az szegedi menyecske s nálad sokkal különb legényt is könnyen lefőz.” Az intés nem használt s mihelyt a szép, de igen kihívó kinézetű menyecske közelébe értünk, a piros fiú rákiáltott: „hova szándékozik, galambom?” — Én — felele hamis mosollyal a menyecske — szabad királyi Szöged városába, rózsám! kutya menjen háttal Szegedre!” (7:40)

(A magyar nők)

Egy amerikai, ki pedig honunk s nemzetünk iránt legmelegebb részvételt viseltek, kinek asszonyaink úgy megtetszettek, hogy őket nem győzte emlegetni s közhelyen, több száz amerikai nő hallatára ki merete mondani, hogy Kecskeméten, Szegeden több szép asszonyt látott, mint egész New Englandban: nekem bizodalmasan megsúgta, hogy egy nem tetszett neki a magyar asszonyokban. Beszédben, magaviseletben — rendkívüli kényesség mellett gyakran *parasztágot* követnek el, vastag szavakat használnak, illetlen kifejezéssel élnek, sőt férfiak irányában úgy viselik magukat, hogy ő nem tehet róla, de azon meggyőződésre jött, hogy a házastársi hűsége s feddhetetlensége nem csak férfaink, de tán még inkább az asszonyok — nem sokat tartanak. Figyelmeztettem, hogy Szeged, Kőrös is Kecskemét nem *egész Magyar ország*: hogy kivált a két elsőbb városban a feslettség nagyobb, mint egyébutt honunkban. Említettem, hogy midőn ilyesekről ítélt, nem kell felednie, mit maga is gyakran említ, mikép népünknel nyiltabbat s őszintébbet nem ismer. Nálunk a hiba, sőt bűn is könnyen látható, mert nem igen takarózik kétszínű kegyeskedés köntösébe, s ezért sok idegen, ki pár hetet tölt városainkban, azt véli, a nép romlottabb mint az ő honában, s pedig az nem áll. (7:287)

(Szegedi kofák)

Az amazon-kofák hazája Szeged. Egy szappanos szegedi amazon az eszéki vásárban összeveszett szomszédjával, egy eszéki alsó városi rác szappanossal, ki azonban nem tartozott a szép nemhez. Jó ideig feleselgettek, de bár a rác mind saját nyelvén, mind magyarul káromkodott eleget a szó csatában ő vesztett s ezen földülvén, kiugrott s főlzakasztván egy száldeszkat a sátor előtti pallóból, azzal igen lovagiasan fenyegette a szegedi szépet. Ez azonban mákszemnyire sem szeppent meg, sőt cifrán megteremtettéze a rácot, ő is kiugrott a sátor elé s ellenségének szemközt állván, csipejére tette két kezét s ezt kiáltotta: „Ide üss! ilyen amolyan!” — S a rác oda akart futni és e célból fölemelte a deszkát, de mielőtt azt az amazon fejére lebocsáthatta, ez a kezében készen tartott tört paprikából egy maroknyit vágott a támadó szeme közé. Az pedig elejtette a deszkát is mindkét kezeféjével kezdte törölgetni szemeit. Az amazon nem volt rest s a megvakított rácot galléron ragadván sárba vágta, megdöngette s a néző sokaság nagy multságára győzelmű táncot járt annak hátán.” — Eként végződött e nevezetes csata, melyhez hasonló — tudtommal — nem fordult elő az eszéki vásártéren, mert a másik, melyre emlékszem, összeütközés nélkül végződött s a férfi bajnok dárdáját nem is használva megfutott, mihelyt amazon ellenségének leleplezett roppant ágyútelepét megpillantotta.

Mikó kompektor (könyvkötő Z. I.), a halasi, több vásárban árulta már naptárait, a nemzetieket és debrecenieket és zsolttárait, Hübneireit s kiskátéit Jobyné asszonyságnak, a hasonló cikkeket áruló siklósi kompektornének tő szomszédságában, de azért baráti viszonyban egymással mégsem léptek, sőt gyűlölködésük annyira ment, hogy egyszer az eszéki vásárban tüzes szó harc után a zsíros testű Jobyné ki ugrott sátrából s Mikó uram felé háttal fordulván, azon tagját kezdte tenyerével paskolni, melyre ülni szokott. Mikó uram erre elannyira tűzbe jött, hogy egy párt szippantván nagyszíjjal tubákszelencéjéből, mintegy szíverősítőül, ő is kiugrott a sátrából s félretéven mint den respectust, mellyel férfi tartozik viselteni a szép nem irányában, lóbőr csizmájának orrát Jobyné asszonyság kidőlesztett tagjával érintkezésbe hozni igyekezett. A kövér amazon azonban nemcsak meg nem ijedt, sőt tüztelepét tüstént leleplezte s öreg ágyúját Mikó uramra szegezvén, arra tenyerével kihívólag tapsolt. Mikó uram nem volt olyan ember ki minden hitvány hat fontos láttára hátat fortára hátat fordított volna, de ez esetben nem hat, nem is tizenkét nem is 24 fontos volt rászegezve, hanem az ágyúk öregannya. Mikó uram pár piha! kiáltás és messziről irányzott pökés után visszaugrott sátorába, s magát nemzetes naptárai és kátéi mögé besáncolta. Az amazon pedig beleleplezván ismét ágyú telepét, diadalt harsogva tért vissza saját sátorába. (7: 32—33.)

(Falusi humor)

„Nincs semmi a világon, mit annyira szeretnék, mint a túrós bélest! monda egy kövér falusi libácska, imádója pedig nagyot sóhajtott és felelvén szóla: „Ó, bárcsak túrós béles lennék!” Zsuzsika e furcsa ohajtásra elmeresztette szemeit s azután ártatlan mosollyal nézvéni imádójának ábrándos szembe kérdezte: „De ha aztán megenném Önt, *mi lenne önből?*” Helyes! Zsuzsánna!

— „Ha lehetne, szeretnék virággá változni, még pedig jácinttá; — hát Ön?...kérdező egy szüzcseke. „Nem bánom én, bármi lennék — felele udvarlója — „Csak hogy ültethetnének önnel egy ágyba!” (9:27).

Lisztlopó

Ma beszélgetés közben egy furcsa esemény jutott eszembe, mellyen hajdanában nagyott kagcagtam. Mentem gőzösön Eszékéről Pestre s az első napon az első helyen igen kevés utas volt; három fiatal somogyi, kik csaknem mindig kártyáztak a fődözetben; három szép ifjú hölgy — egyik menyecske — ha jól emlékszem Pécsről, a B. Prandan (?) családból; s rajtam kívül még tán pár egyén. Midőn Mohács táján jártunk, reggel én unalomból a gőzös gépezetét nézegettem a fődözetből s a három hölgy mellém jött és a szép menyecske — alkalmasint csak mert unta magát s ohajtott valakivel beszélgetni — mellém jött s kérte magyarázzam nekik a gépezetet. Mondám, hogy ahhoz én sem értek. Míg beszélgettünk, néhány malom mellett mentünk el, s némelyikből a molnár dühösen fenyegetőzött felénk öklével, vagy káromkodott s egy épen puskát is fogott ránk. Ezt a menyecske bámulta s kérdezett, tudom-e mi bőszi fel a molnárokat? — „Azon három fiatal ember” — felelém, a somogyiakra mutatva: — valahányszor malom mellett megyünk-el, kalapját leveszi s úgy tesz mintha abba öklével valamit tömködne, s a molnár tudja mit jelent a pantomim s hogy őt lisztlopónak csúfolják.”

— Közeledtünk ismét egy malomhoz s a menyecske mosolyogva figyelmeztetett, lessük-meg miként fog a molnár dühöngeni. A malomhoz oly közel mentünk, hogy a molnárnak, ki ajtajában állt, már csak ezért is oka volt bosszankodnia. A három somogyi keményen gyúrta a képzelt lisztet, de a molnár kurta üngében s szides gatyájában erre hederíteni sem látszott s gondtalanul füstölt a kurta szárú pipából. Azonban, mikor éppen szemközt voltunk vele, hirtelen megfordult, egyet rántott a madzagon, gatyáját letolta s meztelen ülepét felénk dőlesztette. A három szép hölgy, ki feszült várakozással lesté mi fog történni, olyast látván, mit nem is gyanított, pirulva kotródott le a lépcsőkön s nem láttam többé őket, míg Baja alá nem érkeztünk a Sugovicán. A liszt lopó keményen rájuk ijesztett! (12:25)

Régi magyar egyházi szokás

Négy öreganyám volt, s ezek egyikétől hallottam, hogy az ő leány korában még szokás volt baranyai református faluban, hogy midőn vasárnap templomra harangoztak, a falu kis végéről a szélszélő házak lakosai indultak s ünnepélyes lassúsággal ballagtak a templom felé sorban, elül a gyermekek, aztán az asszonyok, utánuk a legények s hátul az öregek. Minden utca ajtónál kün állva várta őket a család és hozzájuk csatlakozott. Így haladt a folyton növekedő menet a templomig, harsányan énekelve a régi éneket: El-bemegyünk nagy örömmel, Felséges Isten, A te szentidnek gyülekezetébe, A te templomodba, Felséges atya isten! ¹⁰ A templom előtt összeért a falu két végéről jövő két csapat s rákezdte a XV-ik vagy XXIV-ik zsoltárt s annak harsogása alatt párosával ballagott be a nép a templomba. Gyönyörű régi szokás, kár hogy ki ment divatból. (9:287)

(A legény a népdalokban)

— A legény népdalainkban, mint az életben, nyalka, kevély, kényes, rátartós, hetyke stb. A kevélység valamennyis árnyalatára bőven van legényünk, de nem-kényes, nem rátartós tán egy sincs. Igen szeretem nézegetni őket dalainkban. Ott van p. o. a kállai legény.

„A kállai utca ki van festve
Teli van legénnyel minden estve

Sétálnak kevélyen, mint a páva;
Csak úgy mosolyognak a leányra.”

Egyik legkülönb legény a faluban, a „még a szóga bérót is megszólátja”, mivel, hogy van „vagy háromszáz forintja, s piros bőrből van a pigyullárosa.” Másik lesi, mikor a kislány visz a vizet, s azt hiszi, azt olyankor a szerelem hidege leli, még pedig ő érte, mert úgymond „Egyet ketőt kacsintok reája s mindjárt csókra mosolyog a szája. S minél jobban kacsintok reája, Annál jobb ban mosolyog a szája.” Nem is csoda, mert a magyar legény a kacsintáshoz mesterileg ért. Egyik állítja, hogy ha ő rózsájának szemét meg pillantaná, azt „*egyszeriben teli kacsintaná.* De a másik

¹⁰ A kéziratban is folyamatosan írva található az eredetileg nyilván sorokra tagolt ének.

hegykébb és sértő hetvenkedéssel kérdezi a leánytól: „Azt gondolod, kapok rajtad? Hogy a szemek kopik rajtad? „...Ez fősvénykedik szemével s nem akarja, hogy az kopjék. — A berényi legény kevélyen énekl: „Porzik a berényi utca, Ha én végig megyek rajta. Nyílik a babám ajtaja, Ha én kopogtatok rajta!” — Azt az ajtót az ezeregyjé valamennyi nyílt szeszámja sem lenne képes megnyitni, de a berényi legény egyet koccant rajta s az ajtó tüstint, magától megnyílik. — Ismét másik legény dicsekszik vele, hogy ő ugyan hajdan gazdag volt, most pedig szegény, de azért most is talál szeretőt, még pedig minden újjára kettőt. — Másik dalolja:

Én vagyok a hetyke kis legényke,
Én húzatom az újmódi nótát,

Én állok a kocsmá közepére
Összeverem a sarkantyús csizmát!”

Az ilyenek dicsősége csak addig tart, míg meg nem házasodik. Mert azután másként énekel:

„Mikor én nőtlen voltam,
Egyet kettőt kurjantottam,
A kapuba kiállottam,
Mindjárt tudták, hogy én voltam.

De mióta házas vagyok,
Akár százat kurjanthatok,
A kapuba kiállhatok
Mégsem tudják hogy én vagyok!

Némelyik igen furcsán titkolozik, po. egyik énekekl: „Be van az én szűröm ujja kötve, De nem tudod, pajtás, mi van benne!” Aztán, mint a magyar szokta, saját maga árulja-el a nagyitkot, „Az egyikben acél, kova, tapló, A másikban százforintos bankó.”

A másik így szól barátjának: „Tudom, ki a kend mátkája! Nem mondom meg, ki kis leánya”. A harmadik legfurcsább s érdemli, hogy ha akad magyar Burns, az is énekeljen róla egy jó ízű dalt: „S hej! — mond ezen legény, ki hihetőleg félre szokra vágni cseperke kalapját. „S hej, Duna Tisza tinta volna, Hat vármegye diák volna, S hej, még sem tudná azt kiírnia, Hej, kit szeretek a faluba!” A legérdekesb legények egyike ezt mondja: „Ez a falu bevagyon kerítve; Kincsem, rózsám, hogy mégyszki belőle?... Be vagy te a szivembe kerítve, Kincsem, rózsám ki nem mégysz belőle!” Ne is akarjon! Mert különben könnyen megeshetik, hogy *lányok asszonya* lesz belőle.¹¹ (7: 41—43)

(Korteskedés)

Eszembe jutnak a mi egykori korteskédéseink. Honunk valamennyi megyéjében tíz év alatt összesen sem történt annyi kihágás és rendetlenség, legalább nem oly iszonyú nemű, mint Baltimoreban szokott minden évben s még is Anarchiáról s jó isten tudja — még — miről-nem beszéltek szives német szomszédaink. De ha egymást nem igen késeltük is, annyit nem tagadhatunk, hogy az ivás és itatás sok helyen és sokszor nagyban ment. — A hiba már most meg szűnt s a német nem beszélhet jelenleg anarchiáról, mert megyéinkben halotti a csend! Én sem firkálok kortesnapjainkról, mert fáj rájuk gondolnom. De azon kortes anecdotákból, melyekre még emlékezem, egy párt följegyzek.

A sz. királyi ¹² kortes addig ivott a leendő új vicispán tiszteletére, míg végre lábai nem bírták többé a honfiúi lelkesülés terhét, s a kortes ledől egy utcán egy ház fala mellé, s hanyatt fekvé hortyogott. Míg ő aludt, megeređt az eső s a ház ereszeről épen az alvó kortes nyitott szájába kezdett csorogni. „Ne töltsd belém, az angyalát — kiálta az erre féligébredt sz. királyi — „úgy is többet ittam, mint mennyi belém fér.” Társát, ki szinte az utcán aludt, tagadhatatlan jeleit adván, hogy többet ivott, mint mennyi gyomrába fért, az ebek kezdték nyalogatni. „Dejszen engem hiába csókolgat a Fejes úr — mondta félálomban a kortes — „mert én voksomat már másnak adtam — el.” (7:215)

(Külföldiek magyarokról)

A legtöbb utazótól, ki honunkban járt, csak ily aprószzerű vétségek megrovását hallottam s ezt is csak futólag említve, míg a magyar nép józan esze, politikai műveltsége, becsületessége, nyíltsága szivessége stb. magasztalásában fáradhatatlanok voltak. De e csekélyszzerű hibák említése is rosszul

¹¹ Erdélyi János munkájából (Id. 7 sz. jegyzet) az idézetek egy részét sikerült azonosítani. Így I. 45 = A kállai utca ki van festve; I. 208 = Be van az én szűröm ujja kötve. II, 38 = Azt gondolod, kapok rajtad; II, 62. = Mikor viszi a kis lány a vizet; II, 147. = Én vagyok a hetyke legény; II, 173 = S hej Tisza, Duna tinta volna.

Az egybevetések során az is kiderült, hogy Ács Gedeon nem mindig pontosan írta ki a szövegeket. Így pl. a II. kötet 173. oldalán lévő dal utolsó sora:

„Sej kit szeretek a majorba” — Ács Gedeonnál: „Hej, kit szeretek a faluba” változatban található Lehetséges, hogy eltévesztette, de az sem kizárt, hogy ő esetleg ilyen szövegvariánsban ismete.

¹² Szentkirály — falu Alsó-Baranya megyében.

esett. Azt gondolnám, a yankeet kivéve, aligha van nemzet mely oly érzékeny lenne a külföldiek ítéletére, mint a magyar. Még csekélyebb hibáink említésére is tüstént tűzbe jövünk, s néha erősen is kikelünk. — New Yorkban találkoztam egy híres puffaszkodó yankeével, Dr. Baird-del, ki említette, mikép ő járt honunkban s ott vallásosságának legkisebb jelét sem látta. Nem gondolnám hogy valaha embert erősebben megraktam volna mint e híres tanárt. Ostoba s teljesen alaptalan vádaival tűzbe hozott s aztán mondtam neki, hogyha ő honunkban azon anglo-amerikai vallásosságot kereste, mely áll zsidónál zsidósb szombat szentölésből s a kétszínű kegyeskedés egyéb humbugjából — épen nem csodálom, hogy nemzetünket vallástalannak tartja. Az ellenkező csodálkoznám. De azt különösnek találok, hogy ő ki Bécsből lement egy gőzösn Pestre, ott pár egyénnel beszélt, s aztán visszatért Bécsbe, ki honunk protestánsait nem is látta, azokkal — nyelvből egy igét sem értvén — nem is beszélhetett, — ki a magyar prot. egyház háromszáz éves történeteiből mit sem tud s azon egyház jelen állapotjáról sincs fogalma, nem szégyenl úgy beszélni, mintha azt jól ismerné; s azon még inkább bámulok, hogy ily tudatlan egyének pöffedt önhittségét New York lelkészei nagy tisztelettel bámulják stb. Mindezt elég vastagon mondtam, de hogy azt tettem, azóta sem bántam-meg. Némely más hibánk hallatára mélyen szoktam lapítani, mert érzem, hogy a megrovást érdemeljük: de vallástalannak nem tartom népünket (7: 289)

(Külföldi utazó a magyarokról)

Utazónk¹³ beszél a magyar nemzetről is, mely — szerinte — nevét azon szekerektől kapta, melyeken jött a Crimen környékétől a Dunához, mert ezen szekereket *madjaroknak* nevezték. Nesztek! történelmi szürkei őseinknek. A madjarszekér kitol titeket a történelemből! — A magyar — szerzőnk szerént mind nemes; a slavovniai és a rouman a magyarnak yeomane. Járt a jámbor Turopolya¹⁴ vidékén is, és hallotta, hogy annak lakossága nemes *horvát*; de ez az ő régiebb bal-véleményét meg nem ingatja. Egyébiránt, ha hibás is előadása midőn rólunk beszél, nemzetünk iránt félreismertetlenül jó indulattal van. A magyart az európai népek egyik leg életrevalóbbikának nevezi. Maradt benne nem egy hibája a feudális kornak, de több erénye is. Hazafisága hősie. Árulástól, csalárdságtól borzad, s ha egykor zavargásrai hajlama s erős szenvedélyei lecsillapodnak, munkás erély s üdvös élénkség fogja a magyart jellemezni. Hogy a Magyar annyi századon át is megőrzi nyelvét s nemzetiségét s nem olvadt-be a körülte lévő idegen elembe, szerző annak tulajdonítja, mert a magyar elszántan erélyes, tüzesen bátor és sokkal értelmesebb, mint a többi népfaj körüle. A magyar erős testalkatú s harcias természetű; célaira határozattal s ki tartóan tör; szelid, ha nem bántják; de hajthatatlanul makacs, ha jogait sértik, s engesztelhetetlen, ha kevélységét bántják meg, mert a magyar kevélyebb még a spanyolnál is. Általában véve a magyar magas, karcsú, erős apró szemei, kiugró szemöldökei és arccsontjai tatár eredetre mutatók. Szinre barna stb. (9: 9—10)

Karácsony

A Karácsonnt itt is megüli a r. katolikus és az episcalista, s mostanában már kezdi megülni némely orthodox calvinista is. Sokan utánozzák a német, sokan az angol karácsonyt; de azért a napnak még sincs ünnep kinézése, s nem nyerheti teljesen vissza azon jellemét, melyből a puritánok vakbuzgósa kivetkőztette. A puritánoknak egyik ellenvetése a karácsony megülése ellen az volt, mert az nem apostoli eredetű ünnep, hanem csak Gergely neo-caesareai (Pontusban) püspök által volt divatba hozva, a pogányok átszalogatására, kik nem örömet mondtak le a bachanáliákról és saturnaliákról. Másik, hogy az sem bizonyos, mégcsak nem is valószínű, hogy Krisztus télen született. Gyűlölték azért is, mert az angol karácsoni népszokásokból sok világosan pogány eredetű. A templomokat azon napon egyebek közt repkényel is ékesítették s az Bachusnak volt hajdan szentelve. A *mistleve* [fagyöngy, Z.] I. a Druidáknál is nagy becsületben állt. De különösen pogány eredetű a Karácsoni tuskó égetés. A druidok is hajdan vastag s hosszú tuskót égettek a két solstitium [napforduló, Z. I.] alatt, a nap tiszteletére s e szokás megmaradt a kereszténység elterjedése után is s megvan még ma is a két Sz. János ünnepén (Jún. 24. Keresztelő s Dec. 27. Evang. János napja), csakhogy a nyárin szabadban raknak tüzet Irelandban és Cornwall megyében a nyári János éjjelén a nép szurkos fáklyákkal jár föl s alá. Hajdan szokás volt átugrani is (tisztulás végett) a sz. János tüzét. Későbbben a kereszténység bibliai magyarázatot adott a pogány eredetű szokásnak, minthogy János, kinek ünnepén rakják a tüzet, tanubizonyságot tett a világosságról mely e világra jöendő vala. Figyelemre méltó hogy a két Sz. János nap ünnepe a szabadkőműveseknek. A régi Run ünnepeken *kerék* volt a jelképe a nap fordulatnak s Ker. János ünnepén hajdan szokás volt kereket hempergetni le valamely dombról, jelül hogy a nap is lefelé kezd forogni a Zodiacuson. A kereket szalmával tekerték körül s meggyújtották.

¹³ A dolgozatban már említett: A Török és Keresztény birodalmak határtartományai c. kötet szerzőjéről és művéről van szó.

¹⁴ Turopolya, helyesen *Turopolja* horvát kistáj Varas közelében. Parlagi, mulatós, „hészilváfás” kisnemesek lakták.

Az efféle régi szokások, melyekért a puritán gyűlölte a Karácsont, e honban soha sem divatoztak. A Karácsony helyére az itteni puritánok a Hálánapot hozták be, a zsidó sátoros ünnep utánzására. Azonban a gyűlölet már megszűnt s most évről évre mindinkább igyekeznek a jobbak azon, hogy Karácsony visszanyerje ünnepi jellemét. Némely államban a nap törvényes ünneppé is lett. (12: 41—42)

(Kíváncsiság)

Uticaban — nem a Catósban, hanem Katósban, mely New York államban fekszik — mindenki jobban szeret szomszéda ügyeivel törődni, mint sajátjaival. Mindenki lesi szomszédját, mit csinál, hova jár, ki megy hozzá stb. Ha legparányibb nesz hallatszik az utcán s szomszédságban, mindenki résen áll s az ablak függőnye mögül lesi mi történt. Lehet, hogy fejét ki is dugja az ablakon. Az Utica Observer szerkesztője nem tudja így van-e az másutt is, de azt igen, hogy Uticaban egy légy sem röppenhet be bárki házába, hogy azt valamennyi szomszéd asszony, és-még a férfi szomszédok nagy része is észre ne venné. Minap azonban néhányan megjárták — s lehet, tanultak is rajta. A város egy részében lakik egy csinos özvegy asszony, ki — szerencsétlenségére — nem áll szomszédnei kegyében. Mostanában házánál beteg lévén egy orvos gyakran benézett hozzá, s mivel az özvegy ka-

Vidéki jelenet (USA) 7:160 (Country sketch USA) 7:160.

puja előtt nem volt ágas, lovát egy szomszédház előtti ághoz szokta kötni. De az ágas tulajdonosa ettől jövőre eltöltötte. Midőn Aesculap látogatába jött ismét, kérdezte az özvegyet, ki éppen ablakánál állt, hova kösse lovát, „Ott hagyhatja ön bátran — felele a nő hangosan, úgy hogy szomszédnei is hallhatták — ne féljen, majd ügyelnek rá a szomszédok! szemöket sem veszik-le róla.” (7: 256)

Erről eszünkbe jut — mond erre egy más vidéki szerkesztő — mi történt egyszer rajtunk egy helységben — nevezük a helységet Kandifalvának! — Ott jártunk egyszer. Csupán átlovagoltunk a falun — ismét ott jártunk tizenegy év múlva, csak átlovagoltunk a falun ismét. Két fickó állt az utcán s hallottuk midőn egyik így szólt a másiknak: „Jancsi! nézd csak! ezúttal kék sudarat font ostorára!” (7: 256—257)

(A Kossuth család)

Karácson előestéjén Lászlóval¹⁵ kimentem Brooklynba Zsulavszkynéhez. Szegény, sorvadásba esett s aligha ér két tavaszt. Nem is gondoltam hogy nála vendégeket találjak s igen kellemes meglepetéssel láttam hogy ott van Ruttikayné is, ki most iskolát tart mintegy 30 mérfölddel fölül New-Yorkon, a Hudson partján. Ott volt Meszlényine¹⁶ két árva lánya is Ilka és Gizi, kiket egy gazdag hölgy, Krugerné neveltet. Több mint öt éve hogy utószor láttam őket s azóta felnöttek, eladókká. Gizi szépecske, Ilka elég kellemes, mindkettő csinos magavesetű. Ott volt pár honfitársam Zágonyi és Kausér,¹⁷ mindegyik fél-német, fél-amerikai nejjével. E két menyecske is elég csinos. A két lány hosszasan zongorázott, meglehetősen; a két menyecske párszor táncolt is; én pedig leginkább a két hölgygel beszélgettem. Ruttikayné hitt, menjek-ki hozzá pár napra, de ezt aligha tehetem. Zsulavszkyné sokat beszélt Karádyról¹⁸ s növendékeiről és mondott sok érdekeset is. Karády levelei közt volt néhány, melyet tán azért említett, mert egyik némileg engem különösebben érdekel. Párizsban Karády szükségesnek vélte némi oktatást adni a fiúknak,¹⁹ s ezt számokra egy imát is és az levelében Kossuth-tal közölte. Ez pedig az imát vissza küldte *pár sorral megtoldva*, melyben főhászkodás volt a magyar hazáért. Kossuthné, ki kath. vallásban volt növelve, de vallással mitsem gondol, írja Karádynak, hogy ő nem igen látja szükségesnek a vallásos oktatást, de azt ellenezni nem akarja, hanem óhajtja, hogy ha már vallást is tanítanak nekik, tanítsák azt oly modorban, mint pár hónapig én tanítottam őket Kjtűtháján... Az imához férje által toldott sorra célozva pedig megjegyzi, hogy ő óhajtja ugyan hogy a fiúk szeressék hazájukat, de azt nem hogy Karády igyekezzék beléjük fanaticizmussal honszeretetet oltani. Így lévén a dolog, én K-th mámitól három complimentet kaptam, sőt négyet. Egyszer egy kosár körtét. Marsaillesnél egy immortelle koszorúból, melyet a nemzeti dalt harsogó franciák dobtak a hajóra, egy szálát. New-Yorkban eljött a magyar templomba férjével s aztán meghitt ebédre s azt említettem. Mellesleg mondvá, szeretném hallani a mámit imádkozni. (12: 46—47)

A cserkesz²⁰

A cserkesz keményen bánik a hadi fogollyal, sőt még a hozzá átszökő lengyelrel is. Herr von Turnau, vitéz muszka tiszt fogságra esett, vasat vertek rá s midőn ezért zúgolódott, a cserkeszek ezt felelték: „Ha ön asszony volna, nejeinkkel őrzetnők; de ön férjfi s vitéz s van-e férjfi, ki rabságot túrne, ha csak le nincs láncolva?” Mily magasztos ószerű jellemre mutató szavak! kiált-föl a báró ki szokás szerént gyakran emlegeti a német szabadság szeretet, feledvén hogy az ő népére vasat sehol sem szokás verni, mert a rabszolgaságot önkényt tűri mindenütt, sőt külföldre meg kibérelni magát porkolábnak a rabszolgák urainál, és segíti elnyomniok a szabadságot világszerte. (7: 93)

(Az amerikai indiánok)

Pár hét előtt egy hűvös vasárnapon estvefelé járkálni indultam s a sétatér vaskerítésén kívül menvén, észrevettem, hogy azon belül két fiatal indián leány siet, szokott kékosztó lepedőjökbe burkolva, melyet fejökre is fölhúztak. Senki sem volt közelökben s a két lány jó kedvvel beszélgetett, én pedig sietve előkapván szemüvegemet, néztem őket a vasrácson keresztül. Elég csinos arcú volt mindkettő, barna, kövéres. Magyarországon mindenki csinos cigány lányoknak vélne őket. Egyik észrevett s nagyot kacagva szemüvegemen, mutatott társának s aztán mindkettő nevetett s mutogatott rám. A bajszos-szakálás-szemüveges jelenet a barna szüzeket pajkos kedvre derítette; megálltak pár pillanatig s ujjongottak örömeükben s aztán kacagva távoztak. Midőn visszatértem járkálásból, a városház előtti kis téren Franklin szobra előtt ismét találkoztam velök, de szegényeket néhány

¹⁵ Lehet, hogy Sándor Lászlóról van szó, akivel Ács Gedeon barátságban volt — akinek farmárványozó gyárában egy ideig dolgozott is. Nem kizárt, hogy esetleg László Károlyra utal, aki a Kossuth emigráció krónikása volt, és szintén személyes kapcsolatban álltak egymással. Egyúttal helyesbítenem kell Ács Gedeonra vonatkozó tanulmányom megjegyzését (MFME 1976—77/1, 357.) ahol az szerepel, hogy Podhradszky Lászlóval ment ki Zsulavszkynéhez.

¹⁶ Zsulavszkyné, Ruttikayné és Meszlényiné — Kossuth húgai.

¹⁷ Kausér az amerikai emigráció közelebről nem ismert személye. Ács Gedeon többször említi nevét.

¹⁸ Karády Ignác 1848-tól Kossuth fiainak nevelője. Velük együtt utazott 1851-ben Southamp-tonba, majd Londonba, 1853 januárjában pedig Párizsba, ahol 1857-ig maradtak. Karády alig egy év múlva, 1858 szeptember 6-án halt meg szívbajban, amint éppen úton volt Angliából az USA-ba.

¹⁹ Kossuth fiainak.

²⁰ A fenti részt *Báró Hasthausen*, Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Ruszlands c. munkájának angol változata alapján írta Ács Gedeon, amely Transcaucasia címen jelent meg 1854-ben.

otromba kamasz gúnyos üvöltéssel, röhögéssel — minőre csak anglosaxon fickó képes, kergettemeg. Fejükre húzva kékköpenyöket kotródtak az istenadták — tán nem értve azon ocmányságot, mit a betyár csapat utánok kurjongatott — s elstiettek a város azon része felé, melyben a becsületes szegény — nem lévén képes fizetni jobb szállásért — magát undorító férjfiak s nők szomszédságában kénytelen meghúzi pár napra, ha e méreg drága városban jó. A két leánynak tán volt ott apja, anyja s testvére, ki védhette dúrva matrózok nyájaskodása s tolvajok és tolvajnök gazságai ellen.

A vasúti indóházaknál is láthatni Bostonban indiánnöket, kik ott papucsot, dohány s pénz-zacsokt s művészetök egyéb mutatványait árulják az utasoknak; — ritkán látok köztök fiatal s csinosat; a legtöbb aszott fonnyadt vén s hallgatva ül kirkott áru mellett. Néha 12—13 éves lányok járnak az utcákon is papucsokkal s némelyik jó kedvvel s mosolygva kínálgatja áruit. Szegények, e nagy városban olyanok, mint hal szárazon s elegans hölgyeink mellett — (s itt elegans a szakácsné is) — kékposztó lepedőjökben igen gyászos kinézésűek. — Mondják, de nem tudom igaz-e, hogy Chicago s Buffaló környéken a squaw-k is megkívták a fehér néptől az abroncsokat.²¹ S magoknak az erdőben hasonlókat faragtak, sőt némelyik vesszőből font kasban jár. (7: 221)

(Az indiánok)²²

Az ész. amerikai indián népek kivesznek. Ha ragály s egyéb természetes csapás pusztítaná-e őket, illő lenne hogy irányukban részvényt mutassunk — mond Catlin. De mi vesszük-el földjeiket, mi gyilkoljuk ki őket s midőn kigyilkoltuk, emléküket is feketítjük. A kivesző nemzet a gyilkos hódítótlól még halálban sem várhat méltánylást. Az indiánt egyes fehér, szabadalmazott társaságok s a kormány is gyalázatosan csolja, rabolja, üldözi gyilkolja — s indiánok elkötvetett oknélküli, borzasztó kegyetlenségért senki sem felelős, senki sincs büntetve az életben, s bűnét szárazon viszi az ítélet napig. Catlin becsületes indignatioval kél-ki saját nemzetének barbársága ellen, mely az indiánok irányában borzasztóbb mint a spanyoloké, mert még a XIX. sz.-ban is népeket gyilkol-ki. (7: 241)

(Perry és a japánok)

Perry, hajóival ismét a jedomi öbölbe ment, hol a cs. biztosok mindent elkövettek, hogy a fő várostól lehetőleg távol tartsák, de a vén commodore²³ nem hagyott magával oly könnyen bánni, mint a hollandiak szoktak s rendesen kivitte a mit akart. Az alkudozásokban — a yankeek szerint — a japaniak, mint minden keleti nép, igyekeztek huzás-halasztás, föllentgetés és egyéb efféle fortélyok által nyerni előnyöket, s ezen diplomatai fogadásokról embereink oly modorban beszélnek, mintha a keresztyén országoknál jelenleg divatozó diplomatiából a huzás, halasztás, a föllentgetés és egyéb aljas fogások teljesen ki lennének zárva, s a mi Talleyrandjaink nyelve arravaló lenne, hogy azzal azt mondják, a mit gondolnak. A civilizált és az általunk nem-civilizáltak bélyegzett közt e tekintetben a különbség az, hogy amaz nagyban, emez kicsinyben hazudik. A keleti népek nagyobb része, kivált az Indiahoz közel eső, tudja, hogy a kereskedelmi szerződés, consulok behelyezése, ker. vallás terjesztése szabadságának kialakuvása nem egyébre való, mint ezek által megtenni az előleges lépéseket az illető keleti ország meghódítására. Ki a múlt századok történeteibe pislant, ha lelkiismerete van, nem fogja kárhozzatni a japanit s egyéb keletit, hogy az kizárja az európai különösen a térítőt, s hogy fél megengedni országában a külnemzetek consulainak kiváltságos garázdálkodását. Hazudozásról, erőszakokodásról, hitszegésről, ha arcán a bőr nem tenyérnyi vastag, sem angol sem portugál sem egyéb nyugati nem fog beszélni keleten. A yankee még fiatal nemzet, s a régi bűnöket édes anyjára Angliára kenheti, de ha úgy halad mint kezdte s rabló csapatokat küldöz Nicaragua, Cuba s egyéb államok ellen, nem sokára látandja egész világ, mikép Jonathan csak alattomosabb s kétszínűbb, de cseppel sem kevésbé ragadós kezű, erőszakos és hitetlen, mint maga John Bull.²⁴

A szerződést végre megkötötték. Simoda és Hakodadi lőn kijelölve mint azon két kikötő, melyben am. hajók horgonyozhatnak, hol szenet, vizet élelmet s egyéb szükségest szedhetnek-be. A japániak kötelezték magokat, hogy hajótörésből a japáni partok bárhol menekült amerikaiakat azon két kikötőbe szállítják, hogy veszély idején am. hajó ideiglenesen más kikötőbe is be lesz bocsátva, hogy Simodában am. clonsul lakhassék stb.

Uncle Sam igen ügyesen váltogatta ajándékait a japáni császár számára, s nem hasztalan cseccse-becsét küldött, hanem a leghasználhatóbb tárgyakat, melyeken az ügyes japáni sokat tanulhat. Küldött ugyan ital nemüket és illatszereket is, de egyszersmind példányokat sokféle fegyver

²¹ Az akkor divatos abroncsos szoknyára gondol.

²² G. Catlin 1832—39 között tett utazást az észak-amerikai indiánok között. Utjáról írt levelei később könyv alakban is megjelentek. Ezt olvasva írja Ács Gedeon az idézett részt.

²³ Perry kapitányról van szó, akinek könyvét már említettem (I. Japán c. fejezet, 211. o.)

²⁴ Jonathan Ács Gedeonnál mindig az USA-t, John Bull pedig Angliát jelenti.

nemekből, könyveket, táv-csővet, kemencéket, egy. áll. [Egyesült Államok? Z. I.] különféle mérlegeit, magvakat, földművelési műszereket, távírási szereket, életmentő csólnakokat, órákat, kisvasutat géppel kocsiikkal stb. — Mind erről a japániak tudtak egykeveset, hallomás és olvasás után, de még vasutat, telegraphot nem láttak, s azért azt nagy gyönyörrel bámulták. Igen értelmes nép lévén a vasút s életmentő csólnak használatát hamar megtanulták, de a távírás eleinte sehogyan sem ment. Azonban azt is hamar megtanulandják. A yankeek ott léte alatt valamennyi japáni férhetett hozzájuk, s mehetett gőzöseikre, mindent figyelemmel vizsgált, ügyesen kérdezősködött és sok gőzgépek szerkezeteit s használása módját oly jól fölfogta, hogy midőn másodszer jelent meg a hajóraj a jeddói öbölben, Jones a káplár a parton egy mesterembernél a gőzhajógépezetének *tökéletes* rajzát találta, melyet az maga készített, de melytől megválni semmi árért sem akart, bár azt Jones nagyon óhajtotta haza hozni. A mandarinok nemcsak mindent figyelemmel vizsgáltak a hajón, hanem a látott tárgyakról jegyzéseket s rajzokat is készítettek. (7:174—176.)

Chinai babona

Fortune²⁵ rég tudta, hogy a chinai hajók és sajkák orrára szem van festve, s gyakran hallotta, mit szokott felelni a chinai, ha kérdezik, mire való ez a szem: „Tegyük föl, nincs szeme: mivel lát?” — de azt hitte ezt csak tréfából mondják, s hogy nincs oly bolond, ki azt képzelné, hogy a sajka, ha szemet festenek orrára, valósággal lát. Egyszer a mint sajkán utazott, a chinai sajkások egyike hirtelen lekapta nagykarimájú kalapját, futott vele a sajka orrához, s azt a festett szemre tartotta. A többi sajkán, mely mellettök ment, a sajkások hasonlót tettek. Fortune elbámult s nem tudta mit gondoljon, de pár perc múlva ő is észrevette, hogy a folyamon holt test úszik-le egyenesen a sajkák felé, s ezek szemét azért takarták-be, hogy e bajjóslatú tárgyat meg-ne lássák, mert a roszt oméntől a sajka meg ijedne s végre is pórul járna. A chinait F. igen mértékletesen írja. Részeket nem láthatni a tartomány belsejében. A nép leghitványabb a tengerparti *városokban* hol európaiakkal jó érintkezésbe. (9:108.)

FOREIGN PEOPLES — HUNGARIANS

(GEOGRAPHICAL AND FOLKLODIC REFERENCES OF GEDEON ÁCS'S DIARY)

by

István Zombori

Members of the Kossuth emigration got scattered all over the world. Several of them took to military career (János Czecz, István Türr, Gyula Stahel-Szamwald), others became well-known travellers and explorers (János Xantus). A number of them lived the lives of ordinary working people — one of them was Gedeon Ács. What makes his personality interesting, is his 13 volume hand-written diary in which he describes his experiences of his ten-year stay (1851—1861) in the United States. This massive manuscript — most of it is still unpublished — is a very valuable source for the research of the political, economic, social and cultural life of 19th century America. In addition to this — owing to Gedeon Ács's wide sphere of interest — we get a glance into 19th century travel-books and folklore literature. By recalling memories from his youth, Ács gives us important data about customs, proverbs and life-style in Lower-Baranya, Kiskunhalas, Kecskemét, Eszék, Debrecen and other areas of Hungary. He also writes about foreign countries such as Turkey, Italy, China, Japan, Thailand (Siam), Egypt, South-America, Africa and of course the USA, too.

In this study we make an attempt to present the geographical and folkloric references of the diary and the sources of the author's experiences as a schoolboy — this latter forms a peculiar genre — on the bases of 3 volumes which are to be found in Szeged (7th, 9th, 12th). This present study can be completed in various respects by data from the other volumes.

²⁵ Robert Fortune angol botanikus 1853—56 között Kinában járt. Útjáról könyvet írt, ezt olvasva jegyezte föl Ács Gedeon az idézett részt.

In Gedeon Ács's diary the successive parts are not in connection with one another. Parts written daily from separate units. If he read about a completely different thing the next day, he would write about that thing. This parts with folkloric references can also be found rhapsodically as regards to both chronology and topic. This study deals with the parts belonging to a certain topic systematically. First it presents foreign, later Hungarian references. Mention must be made of the fact that the folkloric descriptions do not occur in the diary according to the modern, strict criteria of folklore. Historical descriptions, linguistics, psychology and art-history are mixed in them. With all this they mean valuable data to the experts and interesting reading to the public.

This study can be regarded as an extension of another study by the same author „America in the Last Century -Through Hungarian Eyes” — which appeared in the Yearbook of Ferenc Móra Múzeum (N°1 1976/77, pp. 325—363.)

A KISGAZDAPÁRT ÉS A TELEKI-KORMÁNY LEMONDÁSA

SIPOS JÓZSEF

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

IV. KÁROLY VISSZATÉRÉSI KÍSÉRLETE

1921. március végén IV. Károly, volt osztrák császár és magyar király kísérletet tett magyarországi hatalma visszaszerzésére. Ez azonban a bel- és külpolitikai erőviszonyok következtében sikertelenül végződött. A puccskísérlet egyik leglényegesebb következménye a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti harc kiéleződése volt, ami gr. Teleki Pál kormányának lemondását eredményezte. Marxista történétiróink (más kérdések kapcsán) érintették már ezt a témát, *önálló és részletes feldolgozására azonban még nem került sor*.¹ Így homályban maradtak azok a belpolitikai erők, amelyek a puccskísérlettel szembefordultak és azok az éles politikai harcok, amelyek a Teleki-kormány lemondását eredményezték. Tanulmányomban *elsősorban a belpolitikai küzdelmeket vizsgálom*, amelyek a puccskísérlet miatt nemzetközi jelentőséget nyertek *különös tekintettel a Keresztény Kisgazda- és Földművespárt* (továbbiakban — Kisgazdapárt) *e harcokban újrafogalmazott követeléseire* és azok fogadtatására. Fontos feladatnak tekintetem a *Kisgazdapárt belső struktúrájának feltárását*, az egyes csoportok és politikusok politikai-ideológiai állásfoglalásainak elemzését.

A visszatérés titkos előkészületeinek befejezése után IV. Károly Svájcból Franciaországon keresztül, Bécsbe utazott, ahonnan 1921. márciusá 26-án érkezett Szombathelyre. Ott Mikes János püspök palotájában találkozott Vass József kultuszminiszterrel és Lehár Antal ezredessel, másnap hajnalban pedig gr. Teleki Pál miniszterelnökkel, aki gr. Sigray Antal nyugatmagyarországi kormánybiztos közeli birtokán töltötte a húsvéti ünnepeket. Teleki vállalta a közvetítést a király és Horthy Miklós kormányzó között, autón elindult Budapestre, hogy előkészítse IV. Károly érkezését. A véletlen azonban úgy hozta, hogy a később induló IV. Károly hamarabb ért a budai várba, mint Teleki.² Horthy a volt király megérkezéséről értesülve mozgósította a szabad királyválasztó Prónay zászlóalját és hívatta a legitimista Ostenburgot, mivel bizonyosra vette, hogy amennyiben puccs készül, abban neki és csapatainak főszerepet szántak. Gömbös Gyula riadóztatta és felfegyvereztette a MOVE budapesti egységeit, Kozma Miklós — az MTI vezetője — pedig baráti körüket (gr. Bánffy Miklóst, Feilitzsch Bertold bárót, Pröhle Vilmos egyetemi tanárt, a KNEP képviselőjét, Gyarmathy pátert és másokat értesített) tájékoztatta és megbeszéltek a teen-

¹ A témát érintő marxista feldolgozások közül az alábbiakat emelem ki: *Andics E.*, Ellenforradalom és bethleni konszolidáció. Szikra, 1948.; Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon. 1919—1921. (Szerk. és a bev. tanulmányt írta: Nemes Dezső). Szikra, 1956.; *Nemes D.*, Az ellenforradalom története Magyarországon. 1919—1921. Kossuth, 1962.; *Fehér A.*, A magyarországi szociáldemokrata párt és az ellenforradalmi rendszer 1919. augusztus — 1921. Akadémiai, 1969.; *Pölöskei F.*, Horthy és hatalmi rendszere 1919—1922. Kossuth, 1977.

² *Kerekes L.*, A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák—magyar viszonyok 1921-ben. Századok, 1976. 1. sz. 3—50.

döket.³ Közben Horthy fogadta IV. Károlyt, *aki a hatalom átadására szólította fel. A kormányzó* először elbizonytalanodott, de később — az őt támogató erők túlsúlyáról értesülve — *az ország azonnali elhagyására kérte a volt királyt.* IV. Károly a leghatározottabban igyekezett fellépni. Ismételten követelte, hogy a kormányzó a hatalmat azonnal tegye le az ő kezébe. Briand francia miniszterelnökre hivatkozott, mint akinek jóváhagyásával jött Budapestre, és aki biztatta őt, hogy teremtsen kész helyzetet, melyet az egész világ respektálni fog. IV. Károlyt meggyőzendő, Horthy hívatta a külügyminisztériumból gr. Khuen-Héderváry Sándort, mert Gratz Gusztáv külügyminiszter Bécsben tartózkodott, helyettese, Kánya Kálmán pedig beteg volt. A gróf kifejtette a volt királynak, hogy a Habsburg-ház magyarországi restaurációja esetén Jugoszlávia és Csehszlovákia 48 órán belül megtámadná az országot, ami annak teljes feldarabolását vonná maga után.⁴ Másfél órai tárgyalás után, amelybe másokat is bevontak, IV. Károly „morálisan letört”. Megígérte, hogy visszamegy Szombathelyre és elhagyja az országot. Megállapodtak, hogy Teleki (aki időközben megérkezett és a megbeszélések második részében már ő is részt vett) és Sigray IV. Károlyt az országhatárig kísérik.

Gömbös már csak a király távozása után ért fel a várba. Ott Telekinek kijelentette: „Két év óta figyelmeztetek ennek a kétségbeesett próbálkozásnak a lehetőségére. Nyugatmagyarország vezetésével megbízott katonai és civil faktorok a kormányzónak szavukat adták, hogy puccskísérletet nem tűrnek és elő nem segítenek.” Az uraknak többet nem hisz — mondotta — mert lehetetlen az, hogy a király váratlanul és segítség nélkül meg tudjon jelenni Pesten a kormányzó szobájában. Megjósolta, hogy Szombathelyről a király nem akar majd elmenni és ígérete ellenére onnan a hatalom átvételét fogja követelni. A király távozása után a történekről Horthy tájékoztatta a kormány Budapestben lévő tagjait és néhány vezető politikust, akik eljárást megnyugvással vették tudomásul.⁵

A budapesti hatalomátvétel kísérlete tehát sikertelenül végződött. Ezt elsősorban IV. Károly, Horthyban való jogosulatlan bizalmának, a legitimista erők szervezetlenségének és a kormányzó mögött álló katonai körök szervezetségének tulajdoníthatjuk. A fővárosban tartózkodó legitimista politikusok többsége csak este értesült a történekről. Beniczky Ödön és Szmrecsányi György kijelentették, hogy autón azonnal a volt király után mennek és nem engedik meg neki, hogy az ország határán átlépjön. Lingauer Albinnak, Szombathely legitimista képviselőjének telefonáltak, hogy IV. Károlyt bírja maradásra. Ennek érdekében Nyugatmagyarországon plakátot tassa ki, hogy a volt király átvette az uralkodást és hadd hasson oda, hogy Lehár csapatai az esküt IV. Károly kezébe letegyék. A két legitimista politikust azonban 28-án Hajmáskéren a kormányzó parancsára feltartóztatták és őrizetbe vették. Lehár ezredet pedig táviratilag felszólították: a kormányzó elvárja tőle, hogy IV. Károlyt „a határon keresztül viszi és annak megtörténtét sürgönyileg jelenti”. Lehár azonban nem engedelmeskedett! Sőt, a Szombathelyen tartózkodó legitimista politikusokkal (Sigray, Lingauer stb.) a hatalom átvételére biztatta a volt királyt. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy *28-án IV. Károly ismét lemondásra szólította fel Horthyt.* Követelte, hogy a „csapatokat azonnal eskesse fel a királyra, a parancsnokságot az összes magyar csa-

³ Tanulmányunk nem vállalkozik a puccskísérlet részletes elemzésére, csupán a témánk szempontjából fontos bel- és külpolitikai összefüggések felvázolására. Ehhez alapvető forrásnak tekintettük az Országos Levéltár, Kozma Miklós iratanyagában, Adatgyűjtemény, 1920—24. c. kötetében található 19 gépelt oldalas anyagot, melyet Kozma 1921. március 28—29—30-án írt le. Ez eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Továbbiakban: OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

⁴ OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24, A király hazatérése.

⁵ Uo. és a Magyar Falu, 1921. ápr. 3, 8.

patok fölött azonnal adja át Lukasich altábornagynak, s maga azonnal vonuljon vissza.”⁶

Erre a kormányzó megfigyelés alá helyeztette Lukasichot és utasítást küldött Szombathelyre, amely megtiltotta a csapatoknak, hogy rajta kívül bárki parancsait teljesítsék. A minisztertanács pedig Bethlent és Andrásyt Szombathelyre küldte, hogy IV. Károlyt tervéről lebeszéljék, és a polgárháborút megakadályozzák. Bethlen a tárgyalások vezetésére teljhatalmat kapott és ha szükségét látta, a volt király szabad mozgását is meggátolhatta. Velük utazott Hegedűs tábornok is, a Lehár helyére dezinált új szombathelyi körletparancsnok.

Horthyék határozott fellépése természetesen szoros kapcsolatban volt a bel- és külpolitikai helyzet alakulásával. A belpolitikai erőviszonyok Horthyéknak kedveztek. A katonaság nyugodt maradt és a kormányzónak engedelmessé vált: Prónay zászlóalja megszállta a főváros legfontosabb pontjait, és Gömbösék a sorkatonaságon kívül mintegy 2000 MOVE tagot fegyvereztek fel. A legitimisták elbizonytalanodtak, a Horthyt támogató szabad királyválasztók viszont határozottan cselekedtek. A puccskísérletről értesülve Meskó Zoltán és Rubinek István 28-án összehívták a Kisgazdapárt Budapesten tartózkodó tagjait, hogy megbeszéljék a teendőket. Táviratilag a fővárosba hívták a párt vezéreit: Nagyatádi Szabó Istvánt és Mayer Jánost. Kovács J. István, a szabad királyválasztók egyik vezetője a párt nevében a kormányzóságon a következőket jelentette ki: Pártja a kormányzó és környezetének valamint a nemzeti hadseregnek nemzeti érzéséről meg van győződve. A helyzetet azonban annyira komolynak látják, hogy javasolni fogják a kormányzónak a Ház elnapolását és a hatalom legalább néhány héten keresztül történő diktatórikus gyakorlását. Követelik a restaurációs kísérlet legszigorúbb vizsgálatát és a felbujtók könyörtelen megbüntetését. Meggyőződésük — mondotta Kovács J. — hogy sem a miniszterelnök, sem a kormány az ügybe beavatva nem volt. Azt a körülményt, hogy Teleki kísérte fel a királyt Pestre, kellemetlen látszatnak tekintik, de ennek dacára Telekivel szemben bizalmatlanok.⁷

28-án délelőtt az antanthatalmak követői is tudomást szereztek az eseményekről. Hohler angol főmegbízott, francia és olasz kollégája kíséretében nem hivatalos látogatást tett Horthynál, aki tájékoztatta őket, a történekekről és kormányai segítségét kérte, hogy IV. Károly sértetlenül visszajuthasson Svájcba. A követek lojális nyilatkozatokat tettek és kormányaiknak, ilyen értelemben jelentettek.⁸ „A szomszédos államok kormányai azonban 28-án és 29-én követek útján tiltakoztak a magyar kormánynál a restaurációs kísérlet ellen.”⁹

Míndezek hatására 29-én IV. Károly már engedékenyebbnek mutatkozott. Közölte Bethlennel, hogy hajlandó az országot elhagyni, ha deklarációt adhat ki, melyben a „kormányzót és a kormányt állásában megerősíti, de a cselekvés jogát a jövőre nézve fenntartja magának.” Ezt a nyilatkozatot azonban sem Bethlen, sem a kormány nem tartotta kiadhatónak, mert az a királyi jogok gyakorlásának elismerését jelentette volna, amit az 1920. évi I. tc. megtiltott. IV. Károly helyzetét tovább rontotta, hogy Fouchet francia követ 29-én már legerélyesebben cáfolta, hogy Briand miniszterelnök közvetve vagy közvetlenül IV. Károlyt a hatalom átvételére biztatta volna.¹⁰

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ *Karsai E.*, Brit diplomáciai iratok az 1921. évi húsvéti királypuccs történetéhez 8. irat. = Levéltári Közlemények, 1968. 117—118. és OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

⁹ *Juhász Gy.*, Magyarország külpolitikája. 1919—1945. Kossuth K. 1968. 374.

¹⁰ OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

A Kiszgazdapárt fővárosban tartózkodó tagjai — a bel- és külpolitikai helyzet alakulását látva — 29-én már nem a képviselőház elnapolását szorgalmazták. Esti értekezletükön *elhatározták, hogy kéri a nemzetgyűlés haladéktalan összehívást*,¹¹ „azért, hogy IV. Károly királynak az ország területére való bejövetele alkalmából álláspontját leszögezhesse”.¹² Fontos momentum, hogy az értekezleten megjelentek a pártból 1921. február 15-én kivált Független Kiszgazda Földműves és Polgári Párt (továbbiakban — Rassay-párt) tagjai (Balla Aladár, Katona Imre, Kerekes Mihály, Rassay Károly, Tomori Jenő) és bejelentették a vezetőségnek csatlakozásukat a nemzetgyűlés összehívását kérő ívhez. Ez azért volt lényeges, mert csak így lett meg a képviselőház összehívásához szükséges 30 aláírás. Bizalmas megbeszélésükön az a vélemény alakult ki, hogy „Teleki, Vass és még több miniszter semmi szín alatt sem maradhat meg a kabinetben, amely a párt felfogása szerint válságba jutott és meg kell buknia”.¹³ *A szabad királyválasztás elvi alapján álló Kiszgazdapárt és a liberális, szabad királyválasztó ellenzéki Rassay-párt a puccskirélet következtében tehát — mai szóhasználattal élve — akcióegységet teremtett, és erős támadásra készült a kormány ellen.*

Bonyolította a helyzetet, hogy Szmrecsányi és Beniczky elfogatása miatt a KNEP szélsőséges legitimistái körében nagyfokú nyugtalanság uralkodott és a párt egy része szintén Teleki lemondását követelte.¹⁴ A pártok nyugtalansága pedig kezdett átterjedni a főváros lakosságára. Március 29-én éjjel Nádosy Imre főkapitánynál a társadalmi egyletek vezetői bizalmas megbeszélésen voltak, ahol elmondták, hogy „az eddigi általános nyugalmat nyugtalanság kezdi felváltani.” Félő volt, hogy a tájékozatlanság miatt a tisztikar is nyugtalankodni kezd, amit valamelyik külföldi állam felhasználhat Horthy megbuktatására.¹⁵

A belpolitikai feszültség növekedése Horthyt és környezetét további gyors intézkedésekre készítette. A kormányzó 30-án kétszer fogadta kihallgatáson Nagyatádi Szabót, közben a Kiszgazdapárt követelésére április 1-re összehívták a nemzetgyűlést.¹⁶ *A nemzetgyűlés összehívása Horthy pozícióit erősítette*, hiszen abban az őt támogató szabad királyválasztók többségben voltak. A puccskirélet résztvevőinek megbüntetését, Teleki és Vass megbuktatását azonban Horthyék nem tartották aktuálisnak, mert a legitimisták aktivizálódását eredményezhette. Ezért e tekintetben a *Kiszgazdapárt leszerelésére törekedtek*.¹⁷ Horthy közvetlen környezetének tagja, Kozma Miklós rábeszélte a szabad királyválasztó Gömböst és Srétert, hogy „párt és személykérdéseket kikapcsolva igyekezzenek egy platformra hozni mindenkit, akinek a király behozatalában megbízhatóan részük nem volt.”¹⁸ E tárgyalások eredményeként — a kritikus kül- és belpolitikai helyzetre való tekintettel — a Kiszgazdapárt többsége lemondott Telekiék azonnali megbuktatásáról.¹⁹

¹¹ Új Barázda, 1921. márc. 30. 1. 29-én este a Kiszgazdapárt értekezletén Mayer János elnökölt, Sréter István nyug. honvédelmi miniszter ismertette a történeteket és Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyi- és megbízott belügyminiszter számolt be a kormány intézkedéseiről. Magyar Falu, 1921. ápr. 3.

¹² Nemzetgyűlési Napló, 1920-22. IX. köt. 147.

¹³ Pesti Napló, 1921. márc. 30. 1. és OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

¹⁴ Magyarság, 1921. márc. 31. 2.

¹⁵ OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

¹⁶ Világ, 1921. márc. 31. 1. A nemzetgyűlés összehívását kérő ívet március 30-án Berki Gyula, Meskó Zoltán, Hencz Károly, és Rassay Károly adták át Kenéz Bélának, a Nemzetgyűlés elnökének,

¹⁷ Magyarság, 1921. márc. 31. 2. A Kiszgazdapártban március 30-án este megjelent Simonyi-Semadam Sándor, aki hosszasan tanácskozott Gaál Gasztonnal és elsimítani igyekezett azt a kiélezett hangulatot, amely a pártban Telekivel és Vass-sal szemben uralkodott.

¹⁸ OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

¹⁹ Új Barázda, 1921. márc. 31. 1. és a Világ, 1921. márc. 31. 1. Nagyatádi Szabó márc. 30-án

A 30-án lebonyolított tárgyalásokon a Kisgazdapárt vezetői IV. Károly országból való eltávolítását sürgették. A minisztertanácsban Nagyatádi Szabó kijelentette: „A király deklarációt a nemzethez nem intézhet, adjon magáncikket bármely külföldi újságnak, s ha jószántából az országot a legrövidebb időn belül el nem hagyja, akkor erőszakkal kell eltávolítani.”²⁰ Horthy a nemzeti hadsereg megnyugtatóására 30-án hadparancsot adott ki. Ebben megállapítja: „Erőszakos, hirtelen változás a kormányzás terén a nemzet létét fenyegetné. Ezért ez utolsó napok eseményei dacára is... hazánk létérdekében helyemen kitarítottam”. Majd köszönetet mond a hadseregnek „kísérőlt fegyelméért”.²¹ Ugyanakkor telefonon beszélt Bethlennel és sürgette: ultimátumszerűen kérje a király elutazását.²² Mindezek ellenére *Bethlenéknek nem sikerült a királyt az ország azonnali elhagyására bírni*. IV. Károly még ekkor is bizonyos volt abban, hogy a francia kormány mögötte áll és csak abban az esetben volt hajlandó elhagyni az országot, ha „a budapesti francia főmegbízott elmegy Szombathelyre és kijelenti, hogy a franciák nem támogatják.”²³

Teleki, Bethlen és Andrássy március 31-én érkeztek vissza Budapestre. Mindhárman egyenesen a Várba mentek, ahol a kormányzónál koronatanács volt. Ezen részt vettek a fővárosban tartózkodó összes miniszterek és pártvezérek. A koronatanács után minisztertanács volt, melyen a másnapra összehívott nemzetgyűlés részleteit beszélték meg.²⁴ E megbeszéléseken Horthyék arra törekedtek, hogy a koalícióban lévő pártok — Kisgazdapárt, KNEP és a disszidensek — egymás között össze ne marakodjanak és az ügyből ne csináljanak király és kormányzó közötti kérdést. „Az ország mai helyzetében szükséges — mondották —, hogy minden politikai frakció, mely nem köztársaságot akar, közös platformot találjon, mert a megtörténő kormánynyilatkozat csak akkor fog igazi súllyal bírni, ha az összes pártok egységesen állnak mögötte.”²⁵

A minisztertanács után a Kisgazdapárt és a KNEP intézőbizottságai tanácskoztak, amit pártértekezletek követtek. A Kisgazdapárt értekezletén Teleki miniszterelnök ismertette a helyzetet és vázolta azokat a kormányintézkedéseket, amelyeket foganatosított. Nagyatádi Szabó is foglalkozott a politikai helyzettel és végezetül kijelentette: „A kormány annakidején részletesen be fog számolni mindenről és tartsa fenn mindenki arra az időre a kritikai jogát.” Nagyatádi tehát nem a felelősségrevonás elvetését, csupán elhalasztását kérte, amit a párt elfogadott. A nemzetgyűlés másnapi ülése elé terjesztendő párthatározatot Hencz Károly, a szabad királyválasztók egyik vezére ismertette. Meskó Zoltán pedig azt indítványozta, hogy a párt fejezze ki bizalmát a kormányzó iránt, aki történelmi pillanatokban a nemzet nagy érdekeihez méltón cselekedett. Rubinek Gyula, Tankovics János, Kovács J. István, Simonyi-Semadam Sándor és Orbók Attila felszólalásai után az értekezlet mind a Hencz-, mind a Meskó-indítványt egyhangúan elfogadta.²⁶

A KNEP-ben egyetértettek abban, hogy a nemzetgyűlés másnapi ülésének méltóságáteljesen, zavaró incidensek nélkül kell lefolytania. Elhatározták, hogy arra az esetre, ha a tanácskozás olyan kérdéseket vetne felszínre, amelyeknek tárgyalása nem kívá-

— a Horthyval való tárgyalások után — tárgyalt Berki Gyulával, Kovács J. Istvánnal, Meskó Zoltánnal, Hencz Kárlollyal és Gömbös Gyulával.

²⁰ OL. Kozma Iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ *Karsai*: i. m. 127 és 129.

²⁴ Pesti Napló, 1921. ápr. 1. 3. és a Világ, 1921. ápr. 1. 1.

²⁵ OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

²⁶ Szózat, 1921. ápr. 1. 2.

natos, a párt tagjai zárt ülést kérnek, és az ehhez szükséges aláírásokat meg is szerezték. A párt nem jelölt ki szónokot és kijelentették, hogy csak akkor vesznek részt a vitában, ha a Kisgazdapártból erre okot szolgáltatnának. A KNEP felfogásával azonosították magukat a disszidens képviselők is, akik közül Pallavicini György őrgróf, Korányi Frigyes báró, Huszár Elemér, Reischl Richárd, Tarányi Ferenc és Mikóvényi Jenő képviselők jelentek meg értekezleten.²⁷

A KNEP és a disszidensek állásfoglalásáról értesülve, (de valószínűleg Horthyék nyomására is!) a Kisgazdapárt vezetősége elhatározta, hogy a nemzetgyűlés másnapji ülésén a koalícióban lévő pártokkal egyöntetű magatartásra törekszik és e célból az ülés megkezdése előtt javaslaik szövegét közlik a többi párttal.²⁸

Ennek megfelelően *április 1-én a nemzetgyűlés kezdete előtt pártközi értekezletet tartottak*. A Kisgazdapártot Nagyatádi Szabó és Tomcsányi Vilmos Pál miniszterek, a KNEP-et Andrássy, Huszár Károly, Haller István, Windischgraetz Lajos és Rakovszky István a nemzetgyűlés elnöke, az ún. Friedrich-pártot Weisz Konrád, a Rassay-pártot Rassay, a Demokrata Pártot pedig Vázsonyi Vilmos és Ugron Gábor képviselte. Jelen voltak még Teleki miniszterelnök és Bethlen, akik a disszidenseket is képviselték.²⁹

A KNEP és a disszidensek vezetői elfogadhatatlannak találták Hencz indítványát, melyet pedig már Kovács J. Istvánnal, Meskóval és Dömötörrel közösen átdolgoztak. Megkezdődött az alkudozás. Több mint két órán át tartottak a megbeszélések arról, hogy mit foglaljanak a határozati javaslatba. Végül Apponyi Albert grófort és Gaál Gasztont bízták meg a deklaráció megszövegezésével, amelyet az ülésen Hencz terjesztett elő.³⁰

E javaslat szerint a nemzetgyűlés újból kimondta, hogy az államfői hatalom ideiglenes betöltéséről szóló „1920. évi I. tc. által megállapított közjogi rendhez ragaszkodik, annak megdöntésére irányuló minden törekvés ellen a leghatározottabban felemeli tiltakozó szavát és utasítja a kormányt, hogy annak minden egyoldalú megzavarását megakadályozza.”³¹ A javaslat elfogadását Teleki is kérte a nemzetgyűléstől. A KNEP képviselők csendben megszavazták, hisz mint Andrássy mondta „ez sokkal enyhébb javaslat, mint amit a radikális szabad királyválasztók először erőltetni akartak.”³² Nyilván arra célzott, hogy Hencz eredeti javaslata — szemben az elfogadottal — a restaurációs kísérlet előkészítőinek és résztvevőinek felelősségrevonását is követelte.

Meskó Zoltán betervezte a Kisgazdapárt másik javaslatát, amely szerint a képviselőház „mély hálóját, hódolatteljes, törhetetlen ragaszkodását fejezi ki Magyarország kormányzója, Nagybányai Horthy Miklós úr őfőméltósága iránt, a közelmúlt napok sorsdöntő eseményeiben tanúsított, a nemzet életbevágó érdekeit szolgáló, egyedül törvényes és alkotmányos magatartásáért.” Ezt a javaslatot nem beszélték meg a pártközi konferencián. Ezért a KNEP képviselők egy része Andrássy vezetésével a szavazás előtt eltávozott a nemzetgyűlésből, az ellenzéki képviselők legitimista csoportja (az ún. Friedrich-párt) pedig tartózkodott a szavazástól. Ezzel azt a véleményüket juttatták kifejezésre, hogy a kormányzó IV. Károllyal szembeni fellépését nem tekintették törvényesnek. A javaslatot azonban a nemzetgyűlés többsége megszavazta. Ezután Balla Aladár, a Rassay-párt egyik vezetője követelte, hogy

²⁷ Magyarország, 1921. ápr. 1. 2.

²⁸ Új Barázda, 1921. ápr. 1. 2.

²⁹ Új Nemzedék, 1921. ápr. 2. 1.

³⁰ Magyarország, 1921. ápr. 2. 2. és Budapesti Hírlap, 1921. ápr. 2, 1.

³¹ Nemzetgyűlési Napló, 1920—22. XI. köt. 147.

³² Magyarország, 1921. ápr. 2. 3.

Teleki részletesen számoljon be a királylátogatásról, „mert tudni akarjuk, hogy az a kormány tudomása és hozzájárulása nélkül történt.” Teleki válaszában hangsúlyozta: „A jelen pillanatot nem tartom még olyan időpontnak, amelyben nyilatkozhatnánk, mert még nincs befejezve az akció”. Kérte a nemzetgyűlést, hogy a kormányt e munkájában támogassa, „a felelősség kérdését pedig velünk szemben csak akkor érvényesítse, ha majd beszámolhatunk arról, amit tettünk.” A nemzetgyűlés ezt elfogadta.³³

A nemzetgyűlés ülése viszonylag nyugodtan zajlott le. *A kritikus kül- és belpolitikai helyzetre való tekintettel a Kisgazdapárt és a Rassay-párt elhalasztotta a restaurációs kísérletben résztvevők és a kormány felelősségrevonását.* Úgy látszott, a kormány helyzete megszilárdult. Az ülés után a Kisgazdapártban optimista volt a hangulat, úgy vélekedtek, hogy az elfogadott határozati javaslat egyelőre tisztázta a helyzetet.³⁴ Nagyatádi Szabó április 2-án délelőtt tanácskozott párhíveivel és elhatározták, hogy türelemmel megvárják a kormány tevékenységének eredményeit. Elvárják azonban Telekitől — mondották — hogy a nemzetgyűlés április 5-i ülésén „olyan kijelentéseket fog tenni, amelyeket megnyugvással vehet tudomásul az ország”.³⁵ A nemzetgyűlés állásfoglalása ellenére — miután IV. Károly nem hagyta el az országot — „Csehszlovákia és Jugoszlávia az esetet casus belli-nek nyilvánította és részleges mozgósítást rendelt el. A helyzet Magyarország és a szomszédos államok között rendkívül feszültté vált és a fegyveres összeütközés veszélyével fenyegetett.”³⁶ Erről és IV. Károly követeléséről értesülve, az antanthatalmak Párizsban ülésező képviselői, a *Nagykövetek Konferenciája, Jules Cambon elnöke alatt április 1-én ülést tartott.* Cambon felolvasott egy nyilatkozatot, amely cáfolta, hogy a francia kormány támogatást ígért volna Károlynak. Kijelentette, hogy a francia kormány továbbra is kötelezőnek tartja magára nézve a Habsburgok visszatérését tiltó korábbi antant-nyilatkozatot. Elhatározták, hogy budapesti főmegbízottjuk útján tudomására hozzák a magyar kormánynak, hogy a nagyhatalmak továbbra is ragaszkodnak az 1920. február 4-i nyilatkozatukhoz.³⁷ *Az antanthatalmak jegyzékét április 2-án nyújtották át Teleki miniszterelnöknek.* Ebben ismét kijelentették, hogy a „Habsburgok visszahelyezése a békét alapjaiban rendítené meg, tehát ezt a restaurációt a szövetségesek sem el nem ismerhetik, sem pedig meg nem tűrhetik.” Végezetül pedig — minden félreértést elkerülendő — leszögezték: a volt uralkodónak a magyar trónra való visszatérése „azonnal a legvégzetesebb következményekkel járna Magyarországra.”³⁸

Az antanthatalmak jegyzékét a minisztertanács tárgyalta. Rakovszky Istvánt Szombathelyre küldték,³⁹ valószínűleg azért, hogy a jegyzékkel IV. Károlyt az ország elhagyására bírja. Csehszlovákia és Jugoszlávia háborúval való fenyegetése és az antanthatalmak jegyzéke ideges nyugtalanságot keltett a politikai körökben. Ezt csak fokozta az a hír, hogy IV. Károly elutazása megromlott egészségi állapota és technikai okok miatt késett. *Az antanthatalmak jegyzékét kihasználva a Kisgazdapárt szabad királyválasztó többsége ismét annak sürgős felderítését kívánta, hogy kiknek volt előzetes tudomásuk IV. Károly utazásáról és kik készítették azt elő.*⁴⁰ Véleményüket

³³ Nemzetgyűlési Napló, 1920—22. IX. köt. 149—151.

³⁴ Népszava, 1921. ápr. 2. 3.

³⁵ Magyarság, 1921. ápr. 3. 13.

³⁶ Juhász, i. m. 79.

³⁷ Karsai, i. m. 130.

³⁸ OL. MTI Bizalmas értesítések 1314. köt. 1921. ápr. 1., a Nemzetgyűlési Napló, 1920—22. IX. köt. 160. és az 1921. IV. 6-án megjelent jelentősebb újságokban.

³⁹ Magyarság, 1921. ápr. 3. 3. A Minisztertanácsai jegyzőkönyv hiányzik.

Rubinek Gyula, a párt tiszteletbeli elnöke, az *újkonzervatív-agrárius szárny* (kb. 43 képviselő) egyik vezetője fejtette ki legrészletesebben. Eszerint „a legsúlyosabb felelősség terheli mindazokat, akik IV. Károly megjelenésének előidézésében részesek. A kisköz- és földművespártnak az a határozott álláspontja — mondotta —, hogy amint IV. Károly az ország határát elhagyja, elérkezik az ideje annak, hogy a felelősségrevonás tekintetében a szükséges lépések megtéssenek. Ugyancsak teljes elégtétel-lel állapítják meg azok, akik a királykérdés megoldásától tartottak, hogy félelmük jogosult volt és hogy a jövőben hasonló, az ország népét veszélyeztető és a nemzetet mélyen megalázó puccskísérleteknek elejét kell venni megfelelő intézkedések és személyi biztosítékok szerzése útján. Bizonyos, hogy a felelősségrevonás után a kormányzatban is megfelelő változások fognak történni. Hogy milyen mértékben, azt természetesen a kormány felelősségének a mértéke fogja megszabni.” Tény az — fejezte be nyilatkozatát Rubinek — hogy ma a Kisközpart a kormányban nincs kellőleg képviselve, azért feltétlenül személyes biztosítékokat kell keresni abban az irányban, hogy a súlyának megfelelő helyet nyerjen az ország ügyeinek intézésében.⁴¹ Rubinek nyilatkozata jelezte, hogy a *Kisközpart* az *antanthatalmak állásfoglalását a konzervatív-legitimista erők kormánypozícióinak meggyengítésére, illetve saját hatalmának megerősítésére kívánja felhasználni*. A restaurációs kísérlet előkészítőinek és résztvevőinek felelősségrevonását akkor már a *párt újkonzervatív-agrárius szárnyához tartozó Gömbös-csoport* (kb. 10 képviselő) is helyeselte, bár ők hangoztatták, hogy az nem irányul a kormány ellen, mert annak magatartását tisztázottnak látják.⁴² *Nagyatádi Szabó és a párt centrumát alkotó liberális-agrárdemokrata szárny* (kb. 48 képviselő) többsége IV. Károly országból való eltávolítását tartotta a legsürgősebb teendőnek. Szerintük annak hosszabb jelenléte a királykérdés előtérbekerülését eredményezhette, ami a kritikus helyzetben polgárháborút okozhatott. Ezzel összefüggésben pedig az antanthatalmak megtorló lépéseitől is tartottak, elsősorban az ország szerb és cseh csapatok általi teljes megszállásától. Természetesen szintén egyetértettek a restaurációs kísérlet résztvevőinek felelősségrevonásával.⁴³ A válságos helyzetben azonban továbbra is a párt tagjainak mérséklését látták szükségesnek.⁴⁴ *Azonban a radikális szabad királyválasztók — akik a konzervatív-agrárius szárny Rubinek-csoportjából* (kb. 10 képviselő) *és a liberális agrárdemokrata szárny kb. 10 képviselőjéből verbuválódtak — kormány ellen készülő támadását lecsendesíteni már nem lehetett*. Mozgalmukat erősítette, hogy a liberális szabad királyválasztó ellenzékkel (Rassay-párt) együttműködve léptek fel, akik szerint a kormányt a legsúlyosabb felelősség terheli a történekekért.⁴⁵ A kormány helyzetét súlyosbította, hogy a KNEP-ben is többen követelték a kormány felelősségrevonását.⁴⁶

Valószínűnek tartjuk, hogy a Teleki-kormány helyzetének ez az ismételt megrendülése is hozzájárult ahhoz, hogy Gratz külügyminiszternek és Rakovszkynak az antanthatalmak jegyzékével végre sikerült az ország elhagyására bírni IV. Károlyt. A radikális szabad királyválasztók és a szélső legitimisták közötti ellentétek azonban

⁴⁰ Szózat, 1921. ápr. 3. 1. Válság után c. vezércikk.

⁴¹ Új Barázda, 1921. ápr. 3. 1.

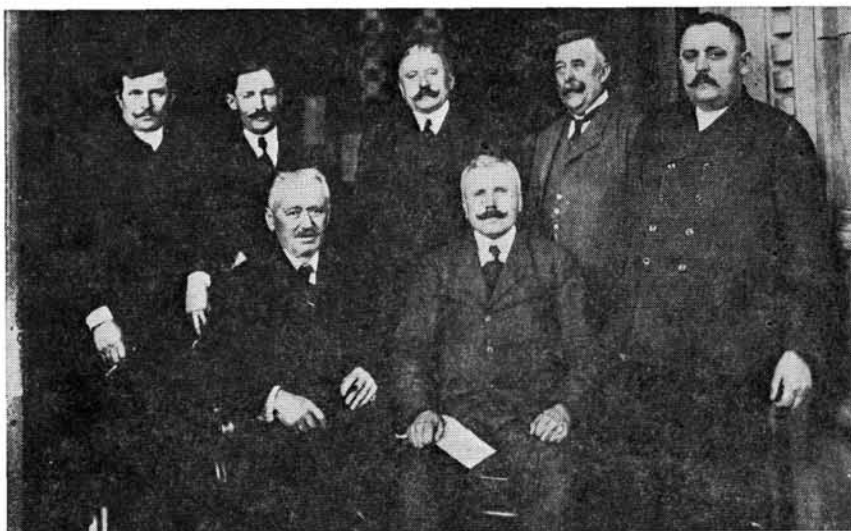
⁴² Szózat, 1921. ápr. 3. 1.

⁴³ A Kisközpart, 1921. ápr. 10. 1.

⁴⁴ Április 2-án este a pártklubban a Telekit kritizáló képviselőknek Nagyatádi Szabó ismételtén kijelentette: „A nemzetgyűlésen a kormány be fog számolni az eseményekről és a történetek ismertetésében a nemzetgyűlés többségének módjában lesz döntenie arról, hogy tudomásul veszi-e a kormány eljárását vagy sem. Véleményem szerint Teleki Pál gróf miniszterelnök derekasan viselkedett.” Lásd: Új Barázda, 1921. ápr. 3. 1.

⁴⁵ Népszava, 1921. ápr. 3. 1.

⁴⁶ 8 Órai Újság, 1921. ápr. 3. 5.

A Kisgazdapárt liberális-agrárdemokrata szárnyához tartozó képviselők
Álló sor balról jobbra: Letenyey Pál, Plósz István, Szijj Bálint, Kolozsi Endre, Borgulya Pál.
Ülnek: Könyves Lajos, Jávos Antal

már annyira kiéleződtek, hogy várható volt a két tábor viharos összecsapása. Ezért a nemzetgyűlés április 5-i ülésén Teleki csak azt jelentette be, hogy IV. Károly aznap 10 óra 35 perckor elindult Szombahelyről. A restaurációs kísérletről és a kormány tevékenységéről szóló jelentését másnapra tűzette napirendre.⁴⁷ Tette ezt abban a reményben, hogy még leszerelheti a radikális szabad királyválasztók és a szélső legitimisták összecsapását, és így elkerülheti a kormányválság kirobbanását.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az első Habsburg restaurációs kísérlet meghiúsításában jelentősebb szerep jutott a belpolitikai erőknek — köztük a Kisgazdapártnak — mint azt az eddigi történeti szakirodalom bemutatja. Sőt, bátran állíthatjuk, hogy a restaurációt elsősorban a belpolitikai erők akadályozták meg. Hiszen IV. Károllyal való szembefordulásuk megelőzte a szomszédos államok tiltakozását, az antanthatalmak pedig csak azután tiltakoztak, mikor a restaurációs kísérlet teljes csődje már nyilvánvalóvá vált. Kétségtelen azonban, hogy a Habsburg restaurációval szemben álló belpolitikai erők a külpolitikai nyomást felhasználják céljaik elérésére, elsősorban IV. Károlynak az országból való eltávolítására. Az antanthatalmak tiltakozását pedig a Kisgazdapárt arra kívánta felhasználni, hogy a restaurációs kísérletben exponálódott legitimistákat (a hatalom tradicionális birtokosait) kiszorítsa a hatalomból, az 1920 őszétől elveszített pozícióit a kormányban visszaszerezze.

A TELEKI-KORMÁNY VÁLSÁGA

Április 5-én este Teleki megjelent a KNEP-ban és bizalmas beszélgetésen közölte másnapi nemzetgyűlési beszédének „lényegét”. Egyrészt, hogy a király érkezéséről semmiféle felelős magyar tisztviselőnek nem volt tudomása, másrészt, hogy itt tartózkodása alatt elhatározásait illetően nem állott semmiféle presszió alatt és a külpolitikai nyomás következtében határozta el magát a távozásra. *Az események ilyen mó-*

⁴⁷ Nemzetgyűlési Napló, 1920—22. IX. köt. 153.

don történő beállításával Teleki elérte, hogy a KNEP elhatározta: a nemzetgyűlésen továbbra is nyugodt magatartást fog tanúsítani, és a másnapi ülés nem lesz viharos lefolyású. Ha a szabad királyválasztók mégis ennek ellenkezőjét akarnák, abban az esetben a párt zárt ülést indítványoz, és csak akkor állít szónokot, ha a Kisgazdapárt a restaurációs kísérlet résztvevőinek felelősségrevonását követelné.⁴⁸ Teleki tehát megnyerte a KNEP-et, sőt annak állásfoglalása az ellentétek elsímítására inspirálta a Kisgazdapártot.

Teleki ügyesen taktikázott. A Kisgazdapárt értekezletén ugyanis azt hangsúlyozta, hogy IV. Károly elhagyta az országot, majd kijelentette: a kormány vizsgálatot indított és eddig már megállapították, hogy túlnyomóan külföldiek voltak az ügybe beavatva. A radikális szabad királyválasztókat azonban ez nem elégítette ki. Kovács J. István *parlamenti bizottság kiküldését kérte*, amely az ügyet felülvizsgálja. Teleki ezt feleslegesnek tartotta, Kovács, ennek ellenére fenntartotta véleményét: a parlamenti bizottságot — mondotta — mint ellenőrző közeget gondolja. *Dömötör Mihály éles hangon bírálta a kormány és a miniszterelnök eljárását.* Részletesen ismertetette a legitimista propagandát és a kormány szigorú felelősségrevonását követelte, valamint tárgyi (törvényekben rögzített) és személyi garanciákat arra, hogy a mostani esethez hasonló többé ne fordulhasson elő. Véleménye szerint a miniszterelnököt súlyos felelősség terheli a történetekért, és a kormányt restaurálni kell. Végezetül kijelentette, hogy nem nyugszik addig, amíg a királykérdést intézményesen, törvényhozási úton nem rendezik. Gömbös Teleki segítségére sietett. Rá kell bízni a pártvezetőségre — mondotta —, hogy mikor és hogyan foglaljanak állást ebben a kérdésben. Kérte a párt tagjait, „ne nehezítsék meg a kormány állását most, amikor a külfölddel szemben minden erőre és támogatásra szükség van”. Teleki végül a radikális szabad királyválasztók leszerelése érdekében még a alkotmányrevíziós javaslatok nemzetgyűlés elé terjesztését is megígérte, amit pedig addig megakadályozott. Ezután a Kisgazdapárt Nagyatádi Szabó javaslatára elhatározta: ha a nemzetgyűlésen a legitimisták azt akarják igazolni, hogy tulajdonképpen nem történt semmi, akkor a párt hivatalos szónoka kifejti álláspontjukat. Ennek lényegét a pártvezér úgy fogalmazta meg, hogy a legutóbbi események a nemzetre nézve nagy veszedelmet jelentettek. A kormány nemcsak látszólag teljesítette kötelességét, hanem pozitív irányban is és a pártnak semmi kivetni valója nem lehet annak eljárásával szemben. Nagy érdeme a kormánynak — mondotta — hogy erélyes intézkedésekkel erőszakos fellépéseknek vette elejét. A párt álláspontjának kifejtésére Kovács J. Istvánt választották meg.⁴⁹

A KNEP és a Kisgazdapárt tehát olyan határozatot hozott, amelyek lényegében kizárták annak lehetőségét, hogy hozzászóljanak a másnapi miniszterelnöki és külügyminiszteri beszámolóhoz. Teleki tulajdonképpen egymás ellen játszotta ki a két pártot. Ezt azért tehette meg, mert a Kisgazdapárt nem volt egységes a kormány felelősségrevonása tekintetében. Gömbösék, Nagyatádi Szabó és szűkebb környezete és az úgynevezett „mérsékeltek”, az ujkonzervatív-agrárius szárny *Örffy-Schandl—Vasadi Balogh csoportja* (kb. 23 képviselő) nem értett egyet Teleki, illetve a kormány felelősségrevonásával. A radikális szabad királyválasztók viszont azt vallották, hogy a kormány addig követett politikája volt az oka annak, hogy az események a restaurációs kísérletig fejlődtek. Éppen ezért követeltek tárgyi és személyi garanciákat arra nézve, hogy hasonló esetek ne ismétlődhessenek meg. Teleki távozását és olyan kormány összeállítását kívánták, amelyben a miniszterek valamennyien a szabad királyválasztás álláspontján állanak. Miután a Kisgazdapárt értekezlete nem ennek megfelelően

⁴⁸ Magyarország, 1921. ápr. 6. és Pesti Napló, 1921. ápr. 6. 2.

⁴⁹ Új Barázda, 1921. ápr. 6. 1.

harározott, a radikális szabad királyválasztók úgy döntöttek, hogy minden erejükkel támogatni fogják Rassayék mozgalmát.⁵⁰

Ebben a helyzetben ült össze április 6-án a nemzetgyűlés. Teleki elmondotta, hogy IV. Károly elhagyta az országot. Távozására döntő hatással a nagykövetek tanácsának állásfoglalása volt. Őfelsége tehát saját jószántából ment el, külső nyomás hatása alatt ugyan, hangsúlyozta a miniszterelnök, de ezzel kapcsolatban kijelentette „a kormány nem ezen akut befolyásolások alapján cselekedett, hanem egyszerűen annak a tényleges helyzetnek mérlegelése alapján, amelyben az ország van.”⁵¹ *Teleki tehát rendkívül diplomatikusan fogalmazott*, hogy abban a legitimiták és a szabad királyválasztók se találhassanak kifogásolnivalót. Gratz külügyminiszter a román, az olasz, a jugoszláv és a csehszlovák kormányok restaurációs kísérlettel kapcsolatos tiltakozásának, illetve háborúval történő fenyegetésének ismertetése után azonban azt mondotta: „A magyar kormány a belső és a külső helyzet ismeretében... azt az álláspontot foglalta el, hogy Károly királynak Magyarország területén való megmaradása az adott körülmények között, *fájdalom*, fenntartható nem lesz.” Beszédében védelmezte IV. Károlyt s végül *hitet tett a szent korona tana*, a nemzet és a király egységéről szóló tan mellett. Hangsúlyozta, hogy az „jövő fejlődésünk, belső megújulásunk és e gyászos helyzetből való újabb kiemelkedésünk egyetlen biztos alapja lehet.”⁵²

A Kisgazdapárt radikális szabad királyválasztó képviselői nagy felháborodással fogadták Gratz legitimista kijelentését, de nem szóltak hozzá jelentéshez. A szabad királyválasztó ellenzék nevében Rassay reflektált a miniszterelnök és a külügyminiszter beszédeire. „Abban a hitben voltunk eddig, hogy a kormány a nemzetgyűlés akaratát hajtotta végre, hogy az 1920. I. tc.-ben... lefektetett államrendet kívánta megvédeni és ma előáll a kormány és cselekedeteinek indokál és magyarázatát semmi egyebet nem jelent ki, mint a külső erőszakot. *Tárgyalni kívánom a kormány politikai felelősségét, elsősorban a miniszterelnök úr és a külügyminiszter felelősségét* — mondotta — akik a múltban követett politikájukkal az eseményeket szükségszerűleg ide fejlesztették.” Rámutatott, hogy ezeket az eseményeket számtalanszor megjövendölték, de „minden figyelmeztetésünk ellenére a kormány tovább folytatta a kétszínű, minden félremagyarázásra alkalmas adó politikát, s ezzel egyenesen felbátorította mindazokat, akik ezzel a kalanddal akarták a hatalom szekerére felkapaszkodni”. IV. Károly itt-tartózkodásának egész ideje alatt a kormány magatartása további kétértelműségek forrása volt — folytatta — amivel „egyenesen tápot adott azoknak a kalandos híreknek, hogy itt Franciaország segítségével történt a ... kísérlet és hogy semmiféle beavatkozásra számítani nem kell, hogy a területi integritás visszaszerzésének közeli lehetősége áll.” Befejezésül a következő határozati javaslatot jelentette be: „A nemzetgyűlés kimondja, hogy a kormánynak az alkotmányjogi kérdésekben tanúsított politikája iránt bizalmatlan. Kilenc tagú bizottságot küld ki mindazoknak a körülményeknek felderítésére, amelyek IV. Károly Magyarország volt királyának... itt-tartózkodását lehetővé tették. A bizottság 30 nap alatt köteles jelentést előterjeszteni, és a nemzetgyűlés a jelentés alapján fog határozni. Ugyancsak kilenc tagú bizottságot küld ki a nemzetgyűlés az alkotmányjogi kérdéseknek törvényhozási szabályozása céljából azzal az utasítással, hogy a bizottság jelentését 30 nap alatt törvényjavaslatok formájában a nemzetgyűlés elé terjessze. A bizottságok megválasztását a legközelebbi ülés napirendjére tűzi ki.”⁵³

⁵⁰ Világ, 1921. ápr. 6. 2.

⁵¹ Nemzetgyűlési Napló, 1920—22. IX. köt. 160.

⁵² Uo. 161—162.

Rassay beszédét és különösen határozati javaslatát a Kisgazdapárt többsége és a szabad királyválasztó ellenzék élénk helyesléssel fogadta. Rassay ugyanis — igen nagy taktikai érzékkel — a Kisgazdapárt szabad királyválasztás elvét valló többségének véleményét is megfogalmazta. Határozati javaslatában pedig éppen annak a parlamenti bizottságnak a kiküldését javasolta, amelyet már Kovács J. István is szorgalmazott. Az alkotmányjogi kérdéseknek törvényhozási szabályozása szintén régi követelése volt a Kisgazdapártnak. Különösen a közigazgatás reformjáról és a választójogról szóló törvényjavaslatok sürgős elkészítését kívánták a kormánytól, mert azoktól a parasztság — különösen a közép- és gazdagparasztság — hatalomból való nagyobb részesedését remélték. Így aztán Rassay beszéde illetve határozati javaslata csak fokozta a párt Gratz jelentése miatti felháborodását. A hangulatra jellemző volt, hogy az esti értekezlet előtt az a hír terjedt el, hogy Kovács J. István, Hencz, Dömötör, Lipták Pál és még néhány erősen exponált szabad királyválasztó kilép a pártból, ha az nem elképzelésüknek megfelelő határozatot fogad el.⁵⁴

Az értekezleten Sziij Bálint, a párt egyik alelnöke, a radikális szabad királyválasztók bizalmi embere, *bizalmatlansági indítványt terjesztett elő a kormány ellen,* amely így szólt:

„1. Mondja ki a párt, hogy a Teleki-kormány azonnali lemondását kívánja, mert az adott súlyos helyzetből nem vezetheti ki sikeresen az országot olyan kormány, mely — Nagyatádi Szabó István kivételével, ki iránt változatlan és rendületlen bizalommal viseltetünk — közvetve és közvetlenül is bebizonyítottan hibás, hogy a helyzet ide fejlődött.

2. Mondja ki a párt, hogy a puccsban részesek felelősségrevonását záros határidőn belül kívánja.

3. Mondja ki a párt, hogy a királykérdésben a szabad királyválasztás elvi alapján áll.

4. Követeljük a szabadsajtót általában és külön is a királykérdésben, mint kizárólagos belügyi kérdésben, mert csak az ellenséges pártoknak kedvez az, ha igazságainkat nap-nap után nem hirdethetjük.

5. Követeljük a gabona szabad forgalmát. ...

6. Követelünk olyan közgazdasági és adópolitikát, mely a Kisgazdapárt programjának megfelel. A kisgazdák, kisiparosok, kiskereskedők és általában a kisemberek hatásosabb védelmét és támogatását kívánjuk. Nem tűrhetjük, hogy ezen kategóriák újból a bankadósságba sodortassanak.

7. Követeljük a felekezeti béke intézményes és következetes helyreállítását és biztosítását minden vonatkozásban.

8. Mondja ki a párt, hogy csak olyan kormányt támogat, mely ezen programot magáévá teszi, melyben a párt számarányának megfelelően képviselve van, ugyanúgy a főispáni karnál is.

9. Mondja ki a párt, hogy ezen kérdések elodázásába, kikapcsolásába és semmiféle áthidalásába bele nem megy.”⁵⁵

A Sziij Bálint által előterjesztett bizalmatlansági indítvány tehát egyrészt a radikális szabad királyválasztók követeléseit, másrészt — és ez a fontos — a *Kisgazdapárt tömegbázisát alkotó kis- és középparasztság, a liberális kispolgárság, gazdasági (szabadforgalom, progresszív adózás) és politikai (sajtószabadság, felekezeti béke) követeléseit is megfogalmazta.*

Nagyatádi Szabó igyekezett csillapítani a szenvedélyeket, azonban ő maga is elismerte, hogy a párt tagjainak a kormánnyal kapcsolatos kifogásai nagyrészt megokol-
tak. Felhívta az értekezlet figyelmét, hogy nem szabad elhamarkodottan határozni, s mielőtt véglegesen dönt a párt, *tisztázni kell az erőviszonyokat.* Számolni kell minden lehetőséggel és nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy *Teleki bukása súlyosabb komplikációkra vezethet.* Nincs kizárva az sem, mondotta, hogy a válságot

⁵³ Uo. 165—173.

⁵⁴ Pesti Napló, 1921. ápr. 7. 1.

⁵⁵ A Kisgazda, 1921. ápr. 17. 1—2.

a nemzetgyűlés mai keretei közt egyáltalán nem sikerült megoldani és az esetben a nemzetgyűlés felosztatására is sor kerülhet. Az új választások kiírása a Kisgazdapártra meglehetősen kedvezőtlen időpontban történne, mert a kisgazdapárti képviselők nem tudnának beszámolni arról, hogy a nemzetgyűlés olyan törvényeket hozott, amelyek a kisgazdák érdekében állanak. A földbirtokreformot ugyan megszavazta a nemzetgyűlés — folytatta Nagyatádi Szabó — de a reform végrehajtása nagy nehézségekbe ütközik. Ezzel szemben több törvényt hozott a nemzetgyűlés — és ide

Nagyatádi Szabó István, a Kisgazdapárt vezetője

tartoznak a pénzügyminiszter tárgyalás alatt álló javaslatai is — amelyek súlyos terheket rónak a kisgazdaosztályra. Ha a választók az iránt fognak érdeklődni, hogy a képviselők mit váltottak be azokból az ígéretekből, amelyeket a választások alkalmával tettek, a képviselők nagyon kellemetlen helyzetbe kerülhetnek. Éppen ezért *mindent el kell követni*, — fejezte be a pártvezér — *hogy a nemzetgyűlést egyelőre ne oszlassák fel és hogy együtt maradhassanak addig, amíg a földbirtokreform végrehajtását biztosíthatják*. Kérte a képviselőket, hogy mindezeket vegyék figyelembe akkor, amikor a kormányzattal szemben állást foglalnak.⁵⁶

⁵⁶ Világ, 1921. ápr. 7. 1.

Ennek ellenére Rubinek, Hencz és Dömötör nagyon élesen bírálták Telekit és különösen Gratz felszólalását.⁵⁷ Már Gömbös is kifogásolta a miniszterelnök és a külügyminiszter jelentését,⁵⁸ aki — mint láttuk — 5-én még a kormányt védte. *Ez a párt Gömbös-csoportjának Telekiékkel való szembefordulását jelentette.* Az egyre izgatottabb hangulatban egymást követték a felszólalások, amelyek *valamennyien Gratz azonnali lemondását követelték.* A felszólalók különösen azt kifogásolták, hogy a külügyminiszter beszédében csak külföldi befolyásra hivatkozott és egyáltalán nem mutatott rá arra, hogy a kormány azért járt el úgy, ahogy eljár, mert ezt az 1920. évi I. tc. előírja. Ezt egyébként Telekinél is kifogásolták. Többen követelték, hogy a párt nyilvánítsa bizalmatlanságát Telekivel szemben. Ez azonban végül is elmaradt és *csak Gratz külügyminiszter eltávolításának követelését mondották ki határozott formában.* Ugyanakkor a párt utasította Nagyatádi Szabót, hogy 7-én délelőtt lépjen érintkezésbe a miniszterelnökkel és kérjen felvilágosítást tőle: azonosítja-e magát Gratz kijelentéseivel. Amennyiben Teleki nem tudott előre a külügyminiszter beszédéről, felszólította a párt, hogy a nemzetgyűlés másnapi ülésén ezt jelentse ki, és egyben ismertesse a maga álláspontját. A párt azt is követelte Telekitől, hogy Gratz külügyminisztert szólítsa fel lemondásra. Szijj Bálint indítványát pedig a pártértekezlet a másnapi intézőbizottsági ülés elé utalta azzal az utasítással, hogy a kormány iránti bizalom kérdésében a miniszterelnöknek a nemzetgyűlésen történő kijelentései alapján határozzon.⁵⁹

Rassay nemzetgyűlési beszéde, illetve határozati javaslata és a Kiszgazdapárt állásfoglalása tehát kritikus helyzetet teremtett. Várható volt, hogy másnap Rassay javaslatát a Kiszgazdapárt egy része megszavazza,⁶⁰ a radikális szabad királyválasztók pedig heves támadást indítanak a legitimisták és a kormány ellen. Ebben a helyzetben Teleki „*IV. Károly király a nemzethez*” címmel közzétette a király — elutazása előtt írt — kiáltványát, sőt bevezető sorokkal látta el.⁶¹ Ezt a Kiszgazdapárt szabad királyválasztó többsége a legitimista álláspont tervszerű alátámasztásának fogta fel, így a miniszterelnök által is megsértve látták az 1920. évi I. tc.-et.⁶² A Kiszgazdapárt vezetősége április 7-én reggel rögtönzött intézőbizottsági értekezleten foglalkozott az ügygel. Azután Nagyatádi Szabó és Tomcsányi Vilmos miniszterek közölték Telekivel, hogy „ha a kormány eddigi összeállításában maradna meg, úgy kénytelenek volnának lemondani”.⁶³ Teleki ezt a helyzetet arra használta fel, hogy a nemzetgyűléstől az ülések elnapolását kérte és egyben bejelentette, hogy a kormány állására vonatkozólag előterjesztést kíván tenni a kormányzónak. A meglepett képviselők hozzájárultak kéréséhez.⁶⁴ A nemzetgyűlés elnapolásával Teleki megakadályozta, hogy Rassay határozati javaslatával foglalkozzanak és így a Kiszgazdapárt azon követelésének sem kellett eleget tennie, hogy a királykérdésben ismertesse a maga álláspontját.

⁵⁷ Ruppert Rezső érdeklődésére a pártértekezlet egyhangúlag kimondotta, hogy a kormány iránti bizalmat az eset kapcsán nem teszik pártkérdéssé.

⁵⁸ Szózat, 1921. ápr. 7. 1. Az értekezleten Nagyatádi Szabó István bejelentette az Ébredő Magyarok Egyesülete szabad királyválasztó szárnyának a párthoz való csatlakozását. Lásd: Új Barázda, 1921. ápr. 7. 3.

⁵⁹ Világ, 1921. ápr. 7. A Kiszgazdapárt 1921. április 6-án megtartott értekezletéről részletesen tudósít még a Pesti Napló, 1921. ápr. 9. 3. és Az Újság, 1921. ápr. 7. 2.

⁶⁰ Rassay határozati javaslatát már április 6-án a Kiszgazdapárt 5 tagja aláírta, amit a nemzetgyűlési titkos szavazáson természetesen sokkal többen támogattak volna. Lásd: Magyarország, 1921. ápr. 7. 3.

⁶¹ A nyilatkozatot és Teleki bevezető sorait lásd: Az Újság, 1921. ápr. 7. 1.

⁶² Bodrogközy Zs. A magyar agrármozgalmak története. Bp. 1929. 292. és a Magyarság, 1921. ápr. 8. 1—2.

⁶³ OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1921. ápr. 8.

⁶⁴ Nemzetgyűlési Napló, 1920—22. IX. köt. 182.

Ezzel sikerült elkerülnie a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti ellentétek kirobbanását és a kormány esetleges leszavazását.

A nemzetgyűlés elnapolása után — a Kisgazdapárt állásfoglalása miatt — Teleki bejelentette Horthynak a kormány lemondását. A kormányzó azonban a kül- és belpolitikai helyzetre való tekintettel a lemondást nem fogadta el. Kérte, hogy a kormány maradjon a helyén, de megígérte, hogy politikusokat fog meghallgatni a kibontakozás mikéntjére vonatkozólag. A lemondást pedig csak akkor fogadja el — mondotta — ha az új kabinetet egyúttal 24 órán belül ki is nevezheti.⁶⁵

Horthy döntéséről értesülve a Kisgazdapárt intézőbizottsága 7-én este értekezletet tartott, amelyen kimondták, hogy a párt az új kormányt csak bizonyos feltételek mellett hajlandó támogatni. Ezeknek körvonalazására szövegező bizottság kiküldését javasolták a pártértekezletnek, amit az el is fogadott. Ennek tagja lett: Nagy-Atádi Szabó István, Rubinek Gyula, Tomcsányi Vilmos Pál, Mayer János, Gaál Gaszton, Meskó Zoltán, Sziij Bálint, Ferdinándy Gyula, Örfy Imre, Kovács J. István és Schandl Károly. A szövegező bizottság még akkor este összeült, és a párt feltételeit a következőkben állapította meg:

„1. A párt kimondja, hogy az 1920. évi első törvénycikk alapján áll és ennek értelmében megállapítja, hogy a nemzetet a királykérdés rendezésében megilleti az önrendelkezés joga. Ennek a jognak gyakorlását a párt e pillanatban nem tartja aktuálisnak.

2. A párt a közelmúlt napok eseményei következtében szükségesnek tartja az alkotmányrevízió keretében tartozó törvényjavaslatok sürgős letárgyalását. Követelik tehát, hogy a közgazgatási reformról, a felsőház reformjáról, az országgyűlési választójogról és a királyi hatalom revíziójáról szóló törvényjavaslatokat a kormány sürgősen készítse el, terjessze a nemzetgyűlés elé és tegye lehetővé, hogy ezeket a javaslatokat a pénzügyi javaslatokkal párhuzamosan tárgyalhassa a Ház.

3. A párt követeli a szabadforgalom sürgős helyreállítását és azt, hogy a kormány a szabadforgalom helyreállítására már most tegye meg a szükséges előkészületeket.

4. A párt követeli a földbirtokreform, a kisbérletek és a házhelyekről szóló törvény sürgős végrehajtását. Tárgyi és személyi garanciákat kíván abból a szempontból, hogy a belügyminisztérium e tekintetben a törvények intencióinak megfelelő eljárásra fogja utasítani a közgazgatási szerveket.

5. A párt követeli, hogy a kormányban számarányához megfelelő képviseletet nyerjen. A párt végül kimondja, hogy minden tekintetben szolidáris lemondott miniszterével, a lemondás tényét helyesli és a lemondás indokait is mindenben a magáévá teszi.”⁶⁶

Az új miniszterelnök személyére nézve a párt többségének az volt a véleménye, hogy mindenkit támogatnak, aki ezeknek a feltételeknek a teljesítésére biztosítékot tud nyújtani. A radikális szabad királyválasztók és Rubinek azonban továbbra is hangoztatták, hogy Teleki újabb vállalkozását lehetetlennek tartják, mert a miniszterelnök eljátszotta a párt bizalmát.

Ha összehasonlítjuk a Sziij Bálint által előterjesztett indítványt a szövegező bizottság feltételeivel, akkor látjuk, hogy *a kettő között lényeges különbség van*. Ez utóbbi nem követelte a Teleki-kormány lemondását, a puccskísérletben résztvevők felelősségre vonását, a sajtószabadságot, a progresszív adózást és a felekezeti béke intézményes és következetes helyreállítását. *Viszont követelte a hatalomban való részesedés szempontjából igen fontos alkotmányjogi törvényjavaslatok pénzügyi javaslatokkal párhuzamos tárgyalását, a földbirtokreformról, a kisbérletekről és a házhelyekről szóló törvények sürgős végrehajtását*. A szövegező bizottság (szűkebb pártvezetőség) tehát egyrészt politikai engedményeket tett a kormánynak és a legitimis-

⁶⁵ OL. Minisztertanács jegyzőkönyv, 1921. ápr. 8.

⁶⁶ A szövegező bizottság által megfogalmazott feltételeket a Világ, 1921. ápr. 8. 1. ismerteti legpontosabban, de az Új Barázda, 1921. ápr. 8. számában is megtalálható.

táknak, másrészt (viszonzásképpen) a párt kardinális programpontjainak megvalósítását követelte.

Április 8-án délelőtt Horthy kihallgatáson fogadta Nagyatádi Szabót, aki tájékoztatta a párt kívánságairól. A kormányzó kifejtette, hogy szeretné ha a kormány — tekintettel a király látogatásának külpolitikai vonatkozásaira — Teleki miniszterelnökségével és lehetőleg kevés változtatással a helyén maradna. *Megigérte, hogy a párt számarányának megfelelő képviselőt kap a kormányban és négy tárcát, nevezetesen a belügyit, a földművelésügyit, az igazságügyit és a közéletmezésit kigazdapárti politikussal töltik be. Gratz pedig kimarad a kormányból,* sőt bécsi követnek sem tér vissza.⁶⁷ A kihallgatás után összeült a Kigazdapárt intézőbizottsága.⁶⁸ Nagyatádi Szabó beszámolt Horthy kívánságáról és ígéreteiről. Tomcsányi a királykérdés kikapcsolásának szükségességét hangoztatta, amiről hosszabb vita indult meg. Végül Vasadi-Balogh György indítványára „a pártnak a királykérdésre vonatkozó álláspontját olyan szövegezéssel fogadták el, amely szerint ezt a kérdést a nemzetgyűlésnek teljes élettartamára kikapcsolja és a döntést az új választások után összeülő országgyűlésre bizza. Ezt az álláspontot az intézőbizottság ülésén Kovács J. István is magáévá tette.”⁶⁹ A királykérdésében tett jelentős engedmény mellett a felszólalók nagy többségének az volt az álláspontja, hogy „a kormánynak napirendre kell tűznie a pénzügyi reformok mellett az alkotmányjogi javaslatokat is, nehogy az a helyzet álljon elő, hogy a nemzetgyűlés ne foglalkozhassék az alkotmány reformjával. Többen feszültek a szabadforgalom haladéktalan helyreállítása érdekében is.”⁷⁰ A vita után az intézőbizottság Gaál Gaszton indítványára a következő határozati javaslatot fogadta el:

„1. Pártunk szolidáris lemondott minisztereivel.

2. Hajlandó más keresztény és nemzeti alapon álló pártokkal együttműködésben részt venni a kormányzás munkájában. Megköveteli azonban, hogy az alábbi programpontok megvalósítása érdekében a párt számarányának megfelelőleg képviselőt nyerjen.

3. A királykérdésben a párt a szabad királyválasztás elve alapján áll. Ezen elv sértetlen fenntartása mellett ebben a kérdésben a végleges döntés a nemzet újabb megkérdezése után kialakuló alkotmányos képviselőre kívánja bízni. Ezen minden idegen befolyástól mentes döntés megtörténteig változatlanul ragaszkodik az 1920. évi I. törvény cikk rendelkezéséhez.

4. Követeli a most tárgyalás alá került pénzügyi javaslatokkal váltakozva az alkotmányjogi javaslatok letárgyalását és pedig lehetőleg a következő sorrendben: A törvényhatósági és községi szervezeti reformról, a felsőház szervezetről, az államhatalom főszerveinek (király és országgyűlés) jogköréről és egymáshoz való viszonyáról, végül a képviselői választói jog reformjáról szóló javaslatok letárgyalását.

5. Követeli végül a pártprogram egyéb pontjainak, különösen a mezőgazdasági termékek és termékek szabad forgalmának haladéktalan megvalósítását és a földbirtokreform sűrű végrehajtását.”⁷¹

A Kigazdapárt vezetősége—Horthy kérésére és ígéreteinek hatására — tehát nyilvánította: „hajlandó más keresztény és nemzeti alapon álló pártokkal (KNEP, disszidensek) együttműködésben részt venni a kormányzás munkájában”. Azokkal való megegyezés érdekében pedig a királykérdés hosszútávú kikapcsolását

⁶⁷ Új Barázda, 1921. ápr. 9. 1.

⁶⁸ Az intézőbizottsági ülésen részt vettek: Nagyatádi Szabó István, Tomcsányi Vilmos Pál, Rubinek Gyula, Dömötör Mihály, Ferdinándy Gyula, Sréter István, Gaál Gaszton, Kovács J. István, Sokorópátkai Szabó István, Meskó Zoltán, Szijj Bálint, Berky Gyula, Hermann Miksa, Patacs Dénes, Iklódi-Szabó János, Héjy Imre, Vasadi-Balogh György, Henczer István, Órffy Imre, Schandl Károly és Muszti Imre. Lásd: Magyarország, 1921. ápr. 9. 1.

⁶⁹ Pesti Napló, 1921. ápr. 9. 1.

⁷⁰ Szózat, 1921. ápr. 9. 3.

⁷¹ Új Barázda, 1921. ápr. 9. 1.

is felvették a határozati javaslatba. Az intézőbizottságban ugyanis többségben voltak az ún. „*mérsékelték*” (Tomcsányi, Ferdinándy, Gaál Gaszton, Patacsi, Iklódi-Szabó, Vasadi-Balogh, Örfly, Schandl és Muszti), akik a szabad királyválasztás elve alapján állottak ugyan, de a *KNEP-pel és a disszidensekkel való pártszövetség legfőbb szorgalmazói és Teleki legaktívabb támogatói voltak. Antiliberális, újkonzervatív nézeteket vallottak, többségükben az agráriusok közé tartoztak és elsősorban közép-birtokos-gazdagparaszti érdekeket képviseltek.* Sajtóorgánumukban, az Új Barázdában (főszerkesztő: Schandl Károly) a következőképpen értékelték a helyzetet. „A jelen pillanatban a válság magát a keresztény irányzatot fenyegeti, a királykérdés előtérbe tolásától épp azért tartottak a komoly munka hívei — írták — mert ez a kérdés megbontja a keresztény magyarság egységét és súlyos bonyodalmakat idéz elő. A parlament egyik pártja sem bír akkora erővel, hogy a másik nélkül kormányozzon, és ezért a pártszövetségi parlamenti kormányzást feladni nem lehet. A két nagy pártnak (KNEP és Kisgazdapárt) meg kell értenie egymást s az, aki az ellentéteket szítja és élezi (ti. a radikális szabad királyválasztók), ahelyett, hogy a parlamenti munka érdekében összefogásra egyengetné az utat, rövidlátó politikát követ.” követelték, hogy „a politikai helyzet orvoslása az ország gazdasági viszonyaira való tekintettel minél gyorsabban következze be.”⁷²

Horthy kérése, ill. ígéretei a radikális szabad királyválasztók egységét megbontotta. Amint láttuk, Kovács J. beleegyezett a királykérdés hosszútávú kikapcsolásába. Rubinek pedig hajlandónak mutatkozott Teleki elfogadására. Az intézőbizottság értekezlete után ugyanis kijelentette: „ha Teleki marad, akkor a Ház legközelebbi ülésén olyan kijelentéseket kell tennie, amelyek orvosolják Gratz Gusztáv nyilatkozatát, valamint a miniszterelnök nyilatkozatának ama részét is, amely szerint a király eltávolítása tisztán a külföldi nyomás hatása alatt történt.”⁷³

A liberális nézeteket valló radikális szabad királyválasztók (Sziij és Dömötör) az intézőbizottságban kisebbségben voltak. Így a liberális követelések — progresszív adózás, sajtószabadság, felekezeti béke — kimaradtak a határozati javaslatból. *Ez feszültséget okozott a párton belül.* A liberális nézeteket valló radikális szabad királyválasztók nem éjtettek egyet a restaurációs kísérletben résztvevők felelősségrevonásának elhagyásával és Teleki további miniszterelnökségével sem. Ez a csoport szeretett volna Nagyatádi Szabóval ellenzékbe menni és egyesülni Rassayékkal.⁷⁴

A radikális szabad királyválasztók az intézőbizottság javaslatát nem is fogadták el. A párt esti értekezletén az alkotmányjogi kérdések sorrendjének módosítását, a sajtócenzúra megszüntetését és a királykérdés hosszútávú kikapcsolásának megváltoztatását követelték. Hencz Károly az intézőbizottság azon javaslatával szemben — hogy az alkotmányjogi kérdések közül a választói jog reformját utolsónak tárgyalják — kifejtette: „a legsürgősebb teendő az új választói jog megalkotása, mert addig, amíg ez nincs meg, ki vannak téve annak, hogy esetleg házfeloszlatás esetén a régi választói törvény alapján volnának az új választások megejtendők.” Sürgette, hogy a párt vegye fel követelései közé a sajtócenzúra megszüntetését.⁷⁵ A királykérdés tekintetében pedig rámutatott, hogy az intézőbizottság javaslata ellentétben áll az 1920. évi I. törvénnyel, mert eszerint a királykérdésben még ez a nemzetgyűlés van hivatva dönteni, nem pedig az országgyűlés. Oly értelmű módosítást ajánlott, hogy a párt maga állapítsa meg az időpontot, amikor a királykérdés megoldása idő-

⁷² Új Barázda, 1921. ápr. 8. 1.

⁷³ Új Barázda, 1921. ápr. 9. 1.

⁷⁴ 8 Óra Újság, 1921. ápr. 8. 1—3.

⁷⁵ Szózat, 1921. ápr. 9. 1.

serű lesz, mert hiszen akadhatnak belső és külső körülmények, amelyek ebben az irányban gyors elhatározást tesznek szükségessé. Mindezekért indítványozta, hogy a határozati javaslatot új szövegezés céljából az értekezlet adja vissza az intézőbizottságnak. Rubinek is ilyen értelemben beszélt. Dömötör és Rupert Rezső pedig még ekkor is azt hangoztatták, hogy a pártnak követelnie kell mindazok szigorú megbüntetését, akiknek részük volt IV. Károly puccszerű bejövételében.⁷⁶

Nagyatádi Szabó felszólalása után — melynek tartalmát nem ismerjük — „az értekezlet egyhangúlag elfogadta az intézőbizottság határozati javaslatát, azonban néhány pótlást és stílusos módosítást vett fel a javaslatba és ezeknek megszövegezésével az intézőbizottságot bízta meg.” Elhatározták még, hogy az intézőbizottság április 11-én ül össze, amely azután nem terjeszti többé a pártértekezlet elé a véglegesen megszövegezett határozati javaslatot, hanem közli azt a miniszterelnökkel.⁷⁷

Ez egyrészt azt jelentette, hogy *a radikális szabad királyválasztók javaslatait, vagy azok egy részét, elfogadták és ezzel a párton belüli ellentéteket csökkentették, másrészt, hogy az elkövetkező tárgyalásokon taktikázási-lavirozási lehetőséget biztosítottak a pártvezetőségnek.* További engedmények adására szoríthatták Telekit, de a pártvezetés is visszavonulhatott, ha a helyzet úgy kívánta. Az értekezlet után mindenesetre megerősödött az a felfogás, hogy nem a kormány kiegészítésével, hanem új kormány alakításával, új miniszterelnökkel kell a válságot megoldani, mert Telekivel szemben egyre többen lettek bizalmatlanok. A pártnak mind erősebben volt hallható az a kívánság, hogy ha nem kiscgazdapárti, akkor Bethlen álljon a kormány élére, amivel Nagyatádi Szabó legbizalmasabb hívei (Dr. Barla Szabó József, Dr. Berki Gyula, Bottlik József) is egyetértettek.⁷⁸

Áttekintve és elemezve a IV. Károly távozása utáni napok történetét, megállapíthatjuk, hogy a restaurációs kísérlet leglényegesebb belpolitikai következménye a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti hatalmi harc kiéleződése volt, ami a Teleki-kormány válságbakerülését eredményezte. Az események ilyen részletes feltárása bizonyítja, hogy *a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti hatalmi harc szoros kapcsolatban volt az ellenforradalom konszolidálásának tartalmával.* A legitimisták a polgári demokratikus forradalom előtti hatalmi-politikai viszonyok restaurálására törekedtek. Velük szemben a szabad királyválasztók, az elmúlt 3 év alatt, jelentősen megváltozott gazdasági-társadalmi összefüggéseknek megfelelően alakult új hatalmi-politikai viszonyok stabilizálására törekedtek. Ez szövegeződött meg a Kiscgazdapárt alapvető programjaiban is. Ebből az aspektusból vizsgálva nem a szabad királyválasztás elvéhez való ragaszkodás a lényeg, hanem a közigazgatás demokratizálásának, az általános és titkos választójog fenntartásának, a földbirtokreform sürgős végrehajtásának követelése. *Ezek jelezték a Kiscgazdapárt széles társadalmi bázisra támaszkodó politikai célkitűzéseit, amelyek szerintem a magyar társadalom demokratizálásának igényét is hordozták.* A Kiscgazdapártnak persze nem minden csoportja támogatta e törekvéseket. A Nagyatádi Szabó körül tömörülő liberális-agrárdemokrata szárny és a hozzájuk tartozó radikális szabad királyválasztók csoportja azonban ezek realizálásáért küzdött. A sikertelen restaurációs kísérlet után úgy tűnt, elérhetik céljukat.

⁷⁶ Népszava, 1921. ápr. 9. 1.

⁷⁷ Pesti Napló, 1921. ápr. 9. 1.

⁷⁸ Magyarország, 1921. 10., 1. és a Pesti Napló, 1921. ápr. 10, 1.

A Kisgazdapárt állásfoglalása kétségessé tette Teleki miniszterelnökségét, aki azért további engedményekre volt hajlandó. Április 8-án a Magyarország tudósítójának adott nyilatkozatában — lényegében a párt követeléseire válaszolva — a következőket állította: a királykérdést ő már régen kikapcsolta, Gratz a nemzetgyűlésen csupán egyéni véleményt hangoztatott, az ő bevezető sorainak hatására IV. Károly kiáltványa vesztett közjogi jellegéből. Igérte, hogy a tárcák betöltése nem okoz problémát, az alkotmányjogi reformokat pedig elkészülésük után a nemzetgyűlés elé fogják terjeszteni.⁷⁹ A Kisgazdapárt értekezlete után megtartott minisztertanácson pedig bejelentették, hogy Lehár ezredest, a szombathelyi katonai körlet parancsnokát és Késmárky Dezsőt, a szombathelyi rendőrkerület vezetőjét felmentették állásukból. Sigray Antal gróf, Nyugat-Magyarország kormánybiztosa, Károlyi József gróf fejeérmegei és Cziráky József gróf vasmegeyei főispánok — ismert legitimisták — ugyanakkor lemondtak.⁸⁰

A KNEP azonban sokallotta a Kisgazdapártnak tett ígéretekét és azok csökkentését kívánta elérni. 8-án este⁸¹ miután Andrassy tájékoztatta a képviselőket a kormányzónál történt kihallgatásáról — a pártban az a vélemény alakult ki, hogy Teleki megmaradása a kormány élén lehetetlenség abban az esetben, ha Gratz kimaradna a kabinetből. A kormányt rögtön rekonstruálni kell, a tárgyi feltételekben meg kell egyezni — mondták — de ezeket nem lehet olyan ultimátumszerűen nekiszegezni a pártnak, mint azt a kisgazdák tették. Ha a Kisgazdapárt megmaradna eddigi határozata mellett, abban az esetben a KNEP kész ellenzékké vonulni.

Ehhez járult, hogy az Andrassy által finanszírozott és Milotay István által szerkesztett Magyarország c. napilap éles támadást intézett Teleki ellen. „A helyzet az — olvashatjuk az eseményeket értékelő cikkben —, hogy Teleki nyilván megmaradása kedvéért kénytelen egyre több terhet kidobni a maga politikai hajójából, s egyre több engedményt tenni a Kisgazdapártnak, hogy e párt előtt ellenszenvessé vált személyét újból elfogadtassa s átmeneti parlamenti támogatását biztosítsa magának. Akár Bethlen, akár más valaki vállalkoznék kormányalakításra, kétségtelen, hogy sokkal olcsóbb alkura tudna lépni a gazdapárttal, és sokkal kevesebb személyi és politikai áldozatot kellene hoznia a hatalom megtartásáért, mint Teleki Pálnak, aki a versenytársai közül azzal a megbecsülhetetlen előnnyel rendelkezik a Kisgazdapárt szempontjából, hogy akarja a miniszterelnökséget, akarja talán túlságosan drága áron is, ... Teleki további maradása egyet jelentene a Kisgazdapárt tárgyi, politikai és személyi követeléseinek kielégítésével.”⁸¹

Az ellentmondásos helyzetet a disszidensek az egységes kormánypárt létrehozására szerették volna felhasználni. Vezetőjük, gróf Klebelsberg Kunó, április 8-án a kormányzónak Bethlent ajánlotta miniszterelnöknek és kifejtette, hogy kísérletet kell tenni az egységes kormánypárt megalakítására.⁸² Tervüket arra alapozták, hogy a KNEP-ben és a Kisgazdapártban is voltak csoportok, amelyek egyetértettek elképzelésükkel. Az uralkodó osztályok nemzetgyűlésen kívülrekedt, volt munkapárti csoportjai szintén erősen szorgalmazták az egységes kormánypárt létrehozását. E csoportok a kormányválság gyors megoldásának elmaradása esetére a nemzetgyűlés feloszlásával vélték megoldani a válságot.⁸³

⁷⁹ Magyarország, 1921. ápr. 9. 2.

⁸⁰ OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1921. ápr. 8. Új Nemzedék, 1921. ápr. 9. 2.

⁸¹ Magyarország, 1921. ápr. 9. 1.

⁸² Magyarország, 1921. ápr. 12. 1.

⁸³ 8 Órai Újság, 1921. ápr. 8. 1.

Horthy és Teleki ígéretei, a puccskísérletben kompromittálódott legitimisták állásukból való felmentése, ill. lemondása, a KNEP törekvése a Kisgazdapártnak tett engedmények lefaragására, a disszidensek kísérlete az egységes kormánypárt létrehozására, Nagyatádi Szabót 9-én már arra kényszerítette, hogy — az elért eredményeket megtartva — a kormányválság megoldását szorgalmazza. Részletesen kifejtette álláspontját a párt tagjai előtt és kérte őket, hogy ne csináljanak újabb kormányválságot. A legfontosabb érdek a gazdasági problémák megoldásához fűződik — mondotta — és hogy a válság elnyújtása, amihez különböző komplikációk járulhatnak, gazdasági katasztrófához vezethet. Minden erővel meg kell akadályozni azt, hogy a nemzetgyűlés munkáját megzavarhassák, — amivel annak feloszlata veszélyére utalt. A radikális szabad királyválasztók — a megváltozott helyzetre való tekintettel, Nagyatádi Szabó kérésére — elállottak attól a szándékuktól, hogy IV. Károly hazahozatalában részesek felelősségrevonását továbbra is követeljék.⁸⁴ Így elhárult a KNEP-pel és Telekivel való megegyezés előli legnagyobb akadály. A megegyezést kívánta segíteni Rubinek Gyula, Új Nemzedék c. lapnak adott nyilatkozata is. Ebben ugyan ismételtelen szükségesnek tartotta a miniszterelnök magyazárkodó nyilatkozatát, de a legitimisták felé kijelentette, „nem tartom kizártnak, hogy mi, a szabad királyválasztók IV. Károly mellett döntsünk, de ebben az esetben is új egyezményt kell kötni a dinasztiaival, mert a pragmatica sanctio hatályát veszítette. ...Ez a szabadkirályválasztók legitím álláspontja.”⁸⁵

A Kisgazdapárt közéléására Teleki úgy reagált, hogy eddigi ígéretein túl a gubona belföldi szabadforgalmát és az alkotmányjogi reformok nyár közepén történő nemzetgyűlési tárgyalását is kilátásba helyezte. Ugyanakkor hangsúlyozta, szükséges, hogy a Kisgazdapárt és a KNEP „között is meginduljanak a megbeszélések, hogy a két párt intézőbizottságai megállapítsák a pártszövetség további fenntartásának tárgyi és személyi feltételeit.”⁸⁶

Az események ennek megfelelően alakultak. Április 10—11-én Teleki tanácskozásokat folytatott Nagyatádi Szabóval és Andrássyval. *A döntő fordulat tulajdonképpen 11-én, a Teleki—Nagyatádi Szabó megbeszélésen következett be.* Teleki megerősítette a pártvezetnek azt a felfogását, hogy az újabb kormányválság ismét visszavetetheti az országot a gazdasági konszolidáció terén. Egyben tudomására adta azt is, hogy *Bethlen, akit miniszterelnökként emlegetnek, csak az egységes párt alapján vállalná a kabinet vezetését.*⁸⁷ Teleki viszont hajlandó volt a párt kívánságára Gratz nemzetgyűlési beszédét korrigálni és IV. Károlynak a lapokban megjelent kiáltványáról is megfelelő magyarázatot adni. Eszerint a külügyminiszter beszédének kifogásolt részeiben csak egyéni érzelmeinek és nézeteinek adott kifejezést, annak tartalmával és szövegével közösséget a magyar kormány nem vállal.

A megbeszélések után adott nyilatkozatában Nagyatádi Szabó hangsúlyozta, hogy „a mai tanácskozások után is alaposan meg kell vitatnunk bizonyos kérdéseket (valószínűleg az alkotmányjogi reformokra, a szabadforgalomra, a belügyminiszter személyére utalt!) azonban azt hiszem, hogy a megoldás a helyes irányba fog tereledni... A helyzet az, hogy *ma csakis koalíciós alapon lehet kormányozni*, már pedig ennek érdekében a pártoknak meg kell egyezniük. Bethlen István gróf, akinek a miniszterelnökségéről szó volt, nem vállalkozik semmiféle szerepre, csak a maga feltételei alapján. Éppen ezért a kibontakozási tárgyalásokat Teleki gróf miniszterelnök

⁸⁴ Világ, 1921. ápr. 10. 1.

⁸⁵ Új Nemzedék, 1921. ápr. 10. 1.

⁸⁶ Teleki nyilatkozatát lásd: Világ, 1921. ápr. 10. 2. és Új Barázda, 1921. ápr. 10. 1.

⁸⁷ Világ, 1921. ápr. 12. 1.

fogja vezetni.”⁸⁸ Ezekután összeült a Kisgazdapárt intézőbizottsága, hogy véglegesen megszövegezze a párt kívánságait.

Ezek szerint:

1. A kisgazdapárt megállapítja, hogy a szabad királyválasztás álláspontján áll, azonban ennek megvalósítását arra az időre halasztja, amikor ennek a kérdésnek az eldöntésénél külföldi befolyások nem érvényesülhetnek.

2. Követeli az alkotmányrevízió keretébe tartozó törvényjavaslatok *sürgős letárgyalását*, mégpedig a következő sorrendben: közigazgatási, választójogi reform, a felsőház szervezetének reformja és az államhatalmi főtényezők (király és országgyűlés) egymáshoz való viszonyának rendezése.

3. Követeli a sajtószabadság *sürgős helyreállítását*, a sajtótörvény megalkotásával kapcsolatban.

4. Ragaszkodnak ahhoz, hogy a miniszterelnök IV. Károly kiáltványának megjelenésével kapcsolatban nyilatkozatot tegyen arról, hogy ezt manifesztumnak, illetőleg kormányzati ténynek tekinti-e és ismertesse azokat az okokat, amelyek a nyilatkozat közzétételére kényszerítették.”⁸⁹

Az intézőbizottság közölte a pártértekezlettel, hogy „a javaslatnak elveszi nyilvános jellegét, mert annak ultimátum íze volna”. A párt tagjai mugukévá tették és helyeselték ezt az álláspontot. Sőt, úgy módosították a határozati javaslatot, hogy az abban foglalt elvek csak a többi pártokkal tárgyaló pártmegbízottak vezérfonalául szolgálnak. Feltétlenül Teleki taktikai győzelmének tudható be, hogy a követeléseket ultimátum jellegétől teljesen megfosztották, s mint a párt belső álláspontját kezelték.⁹⁰

A Kisgazdapárt április 11-én végleges formába öntött követeléseit az úgynevezett „mérsékeltek” és a radikális szabad királyválasztók egymással kötött, valamint a párt egészének Telekivel és a KNEP-pel kötendő kompromisszumát tükrözték. Különösen jól látszik ez a királykérdés megoldására vonatkozó első pontnál. A radikális szabad királyválasztók lemondtak intranzigens felfogásukról, de az ún. „mérsékeltek” elképzelése sem valósult meg. A királykérdés megoldásának arra az időre történő halasztása pedig, amikor az minden külföldi befolyástól mentesen történhetik meg, kielégítette még a legszélsőbb legitimistákat is. Az alkotmányrevízió keretébe tartozó törvényjavaslatokat eredetileg a pénzügyi javaslatokkal váltakozva kívánták a nemzetgyűlés munkarendjébe iktatni, e határozatuk azonban megelégedett azzal, hogy ezeknek a javaslatoknak sürgős napirendre tűzését követelték a kormánytól. Feltételeik közé — a radikális szabad királyválasztók kívánságára — beiktatták a sajtószabadság követelését, azonban ennek megvalósítását csak a sajtótörvénnyel kapcsolatban kívánták, ennek letárgyalására viszont nem állapítottak meg határidőt. A negyedik pont felvétele a követelések közé szintén a radikális szabad királyválasztók befolyását mutatja. Különös jelentősége azonban nem volt, hisz *nem érintette a hatalmi viszonyokat.* A feltételek elemzésének végén felmerült a kérdés: miért nem követelték a mezőgazdasági termékek szabadforgalmának haladéktalan megvalósítását és a földbirtokreform sürgős végrehajtását? Azért nem, — és ez a későbbiek során kiderül — mert e követelés teljesítését Teleki már Nagyatádnak megígérte. *A Kisgazdapárt április 11-i határozata tehát már Teleki és a KNEP engedményeit és kívánságait is tükrözi.* A Kisgazdapárt intézőbizottsága a válság mielőbbi megoldása érdekében, olyan alapra igyekezett helyezkedni, amelyen a két kormányzópárt elvei fenntartásával érintkezésbe léphetett egymással. Elhatározták, hogy 12-én tárgyalásokat kezdenek a KNEP intézőbizottságával, a tárgyalásokba bevonják Telekit is, és a függőben levő kérdések egész komplexumára megállapodást létesítenek, ha az le-

⁸⁸ 8 Óra Újság, 1921. ápr. 12. 3.

⁸⁹ Világ, 1921. ápr. 12. 2.

⁹⁰ Magyarország, 1921. ápr. 12. 1.

hetséges. Az intéző bizottságot követő pártértekezleten egyébként, „döntő volt az a felfogás, hogy nagy horderejű politikai és pénzügyi okokból okvetlen megegyezésre kell jutni a másik párttal, annál is inkább, mert ellenkező esetben a házfelosztás fenyeget.”⁹¹

Másnap ennek megfelelően Teleki, Nagyatádi Szabó és Andrassy hosszasan tanácskoztak. Megállapodtak, hogy a *KNEP és a Kisgazdapárt továbbra is szövetségben marad, s támogatja a Teleki-kormányt*. Teleki és Andrassy elfogadták a Kisgazdapárt feltételeit. Ennek alapján megszövegezték azt a határozati javaslatot, amely a két párt intézőbizottsága elé kerül és megegyeztek abban is, hogy Teleki a nemzetgyűlés első ülésén a kívánt értelemben nyilatkozatot fog tenni.

Ami a személyi kérdéseket illeti, abban állapodtak meg, hogy az újjáalakuló kormányban közlelmezési miniszter Mayer János lesz, Gratz pedig nem foglal helyet abban. Ezért a külügyi tárcát ideiglenesen Teleki fogja vezetni. A KNEP kívánságára pedig Benárd Ágoston népjóléti miniszter helyett Bernolák Nándort tették meg, aki szintén kereszténypárti politikus volt. *A legnagyobb vita a belügyminiszter személye körül zajlott*. A Kisgazdapárt Gaál Gasztont szerette volna, akit azonban Teleki — a KNEP keresztényszocialista csoportjának tiltakozása miatt — nem fogadott el. Ókószó Istvánnak, a Kisgazdapárt képviselőjének, a jogügyi bizottság elnökének ajánlotta fel a belügyi tárcát. Kószó azonban csak abban az esetben akarta vállalni a belügyminiszterséget, ha garanciákat kap a közigazgatási reform végrehajtására. Ezt pedig abban látta, hogy minden egyes pénzügyi javaslat letárgyalása után egy közigazgatási vagy alkotmányjogi javaslat kerüljön a nemzetgyűlés napirendjére.⁹² Igen, ez a párt leglényegesebb követelése volt, de április 11-i határozatuk már nem követelte egyértelműen, hogy a pénzügyi javaslatokkal váltakozva tárgyalják a nemzetgyűlésen az alkotmányjogi reformokat. Ezt pedig Teleki és Andrassy arra használták fel, hogy a pénzügyi javaslatok letárgyalásának prioritást biztosítsanak az alkotmányjogakkal szemben. Nagyatádi Szabó este tájékoztatta a pártot a tárgyalásokról. Kijelentette, hogy a válság megoldottnak tekinthető. A tárgyi nehézségeket sikerült teljesen elsimítani és a személyi kérdések közül csak a belügyi tárca betöltésére nézve nem történt döntés. A párt nagy része ezúttal is Gaál Gasztont kinevezése mellett foglalt állást, de ő kijelentette, hogy nem vállalja a miniszterséget. A párt ezért tudomásul vette Kószó jelölését.⁹³

Nagyatádi ezután bejelentette, megállapodtak a miniszterelnökkel abban, hogy április 20-ig beszüntetik a rekvirálásokat és hogy ettől a naptól fogva helyreáll a gabona szabad forgalma. Az ún. „ellátatlanok” (a bérből, fizetésből élőkét nevezték így) szükségletének fedezéséről a kormány már gondoskodott, egyenlőre 500 vagon külföldi gabonát vásároltat és amennyiben szükségesnek mutatkozik, ezt további külföldi vásárlások fogják követni. A pénzügyi és alkotmányjogi javaslatok megoldása között junktimot állítottak fel, mégpedig olyképpen, hogy a nemzetgyűlés elé kerülő törvényjavaslatok sorrendjét a következőképpen állapították meg: a vagyonváltás, a költségvetés, az önálló magyar államjegy kibocsátásáról, a pénzkicserélésről, a bankjegyforgalom szabályozásáról, az államadósságok rendezéséről szóló pénzügyminiszteri javaslat, a közigazgatási reform, a választójogi reform, a felsőház reformja és végül a király és az országgyűlés jogkörének szabályozásáról szóló alkotmányjogi törvényjavaslat. Hegedűs pénzügyi javaslatainak harmadik csoportjára pedig csak az alkotmányjogi törvényjavaslatok letárgyalása után került volna sor.⁹⁴

⁹¹ Pesti Napló, 1921. ápr. 12. 1—2.

⁹² Világ, 1921. ápr. 14. 1.

⁹³ Budapesti Hírlap, 1921. ápr. 13. 4.

⁹⁴ Világ, 1921. ápr. 13. 1. és Pesti Napló, 1921. ápr. 13. 2.

A megállapodást értékelve meg kell állapítanunk, hogy — bár az kompromisszumos alapon jött létre — *összességében a Kisgazdapárt jelentős sikerének tekinthetjük*. A négy miniszteri tárca, Gratz megbuktatása, a rekvirálások beszüntetése, a gabona szabadforgalmának biztosítása, a sajtóreform és az alkotmányjogi javaslatok közelebbjuttatása a megvalósuláshoz — olyan eredmények voltak, amelyek *kivívták az uralkodó osztályok jelentős csoportjainak ellenállását*. Ezek úgy vélték, hogy Teleki túl sok engedményt tett a Kisgazdapártnak. Különösen a közigazgatási reform közeljövőben történő megvalósításától tartottak, ami a közép- és gazdagparasztság községi, városi és törvényhatósági képviselőtestületekbe kerülését és a Kisgazdapárt további megerősödését, ill. hatalmonmaradását eredményezhette. Ez nem felelt meg az uralkodó osztályok érdekeinek, akik a községi, városi és különösen a vármegyei közigazgatást mindenképpen a kezükben akarták tartani. A községi- és törvényhatósági választójog kiterjesztése ugyanis egyet jelentett volna a földbirtokosok és dzsentrik e testületekből való kitessekelésével. *Ennek következménye pedig a földbirtokreform gyors végrehajtása és a közélet demokratizálódása lett volna*. Kulcsfontosságú kérdésről volt tehát szó, ezért az uralkodó körök szembefordultak Telekivel. A nemzetgyűlésen kívülrekedt, *volt munkapárti politikusok* véleménye szerint „a most készül megoldás, mivel tisztára pártérdekeket igazít el, csak meghosszabbítja a lappangó válságot.”⁹⁵ A nagybirtokosok — bár a gabona szabadforgalmát örömmel üdvözölték — megütközve fogadták Nagyatádi Szabónak azt a bejelentését, hogy a kormány az ellátatlanok részére külföldről akar gabonát behozni. Elismerték ugyan, hogy gabonában hiány van, de hangsúlyozták hogy „még mindig nagy készletek vannak a gazdák (értsd: földbirtokosok) kezén, amelyek a forgalom szabadságának helyreállítása folytán igen nagy mennyiségben fognak piacra kerülni”. *A diszszidensek is ellenszenvvel fogadták Teleki és Nagyatádi Szabó megegyezését és Pallavicini interpellációban kívánt tiltakozni a külföldi gabona behozatala ellen*.⁹⁶ A megegyezéssel természetesen *nem voltak megelégedve a KNEP szélső legitimistái sem*, akik elsősorban Gratz elejtése miatt fordultak szembe Telekivel. Vezető körökben és a KNEP-ben erős mozgalmat indítottak a volt külügyminiszter megtartása érdekében. Más okok miatt, de *a liberális szabad királyválasztó ellenzék (Rassayék) is helytelenítette a megegyezést* és a válságok gyökeres megoldása érdekében a nemzetgyűlés felosztatását, új választások kiírását követelték.⁹⁷ *Horthy és a mögötte álló katonai körök* a kormányválság kirobbanásakor — a veszélyes kül- és belpolitikai helyzet miatt — támogatták Telekit. Ezt mutatta az is, hogy lemondását Horthy nem fogadta el. Telekinek a pártokkal folytatott tárgyalásai folyamán azcnban bennük is olyan vélemény alakult ki, hogy Teleki csak ideiglenesen tudta kikapcsolni a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti ellentéteket, mert azok rövid időn belül újból beállnának.⁹⁸ Már pedig Horthyék hatalmuk biztosítása érdekében, az ellenforradalom konszolidálását óhajtották. Mivel ezt nem látták biztosítottnak a Teleki által létrehozott megállapodásban, ezért — a kialakult helyzetet is felhasználva — *Teleki megbuktatására szánták el magukat*. Ezt azzal érték el, hogy Gömbös, Kozma és Eckhardt április 13-án miniszterelnöki ellenjegyzés nélkül megjelentették a napilapokban Horthy március 30-án kiadott hadparancsát. Teleki annak megjelentetéséhez ugyanis nem járult hozzá, mert nyilvánvaló volt, hogy az újra kielezi a legitimisták és a sza-

⁹⁵ Budapesti Hírlap, 1921. ápr. 13. 1. Céltalanul fut a fakó c. vezércikk.

⁹⁶ 8 Órai Újság, 1921. 14. 5.

⁹⁷ 8 Óra Újság, 1921. ápr. 13. 1. A pártpolitika c. vezércikk azt állította, hogy „a kisgazda Saloméának tálcán átnyújtották Gratz Gusztáv külügyminiszter fejét”. — Lásd: Rassay Károly nyilatkozatait a Világ, 1921. ápr. 10. 2. és Világ, 1921. ápr. 13. 1.

⁹⁸ OL. Kozma iratok. I. Adatgyűjtemény. 1916—1925.

bad királyválasztók közötti ellentéteket. Horthyék éppen ezt akarták. A hadparancs megjelenése a legitimisták és a radikális szabad királyválasztók körében is nagy felháborodást okozott. *A Kisgazdapártban azért, mert nem történt benne hivatkozás az 1920. évi I. törvénycikkre.* A KNEP-ben pedig ennél sokkal erősebben azért, mert kifogásolták, hogy a hadparancsban a kormányzó a nemzeti hadsereg neki tett esküjére hivatkozott a IV. Károly királynak tett esküvel szemben.⁹⁹ *A legitimisták és a szabad királyválasztók közötti ellentétek* — április 13-án a nemzetgyűlés pénzügyi bizottsága ülésén, melyen a belügyi és az igazságügyi tárcák költségvetésével foglalkoztak — *elemi erővel törtek felszínre.* Beniczky Ödön az elköltött pénzekért Telekit tette felelőssé, Szmracsányi György pedig a hadparancs megjelentetésének tényét dobta a vitába. Erre a kisgazdapárti képviselők követelték a karhatalom ügyének rendezését, a rendőrség fejlesztését, a tisztviselők létszámának csökkentését, a közigazgatási reform gyors megvalósítását és az internálások felülvizsgálását, esetleg megszüntetését. A legitimisták és a szabad királyválasztók — természetesen más-más szempontból — Teleki lemondását követelték. Teleki még egyszer kísérletet tett a Kisgazdapárt megnyerésére. Nagyatádi Szabóval, Tomcsányival és Gaál Gasztonnal folytatott megbeszélése — melybe Mattyasovszky belügyi helyettes államtitkárt, a közigazgatási reform előkészítőjét is bevonták — azonban nem vezetett eredményre. Teleki ugyanis nem tudta garantálni a pártnak tett ama ígérését, hogy a pénzügyi javaslatokkal junktimban fogja tárgyalni a nemzetgyűlés az alkotmányjogi javaslatokat. Így Kószó nem vállalta el a belügyminiszterséget.¹⁰⁰ *A Kisgazdapártnak a közigazgatási reformhoz való ragaszkodása, az erőviszonyok kedvezőtlen alakulása és a hadparancs megjelenése Teleki számára lehetetlenné tették a további kísérletezést.* Elkeseredett, és „arra a meggyőződésre jutott, hogy Bethlen felfogása a kormány alakulását illetőleg, mely szerint a kormánynak nem alulról kell kikristályosodni, mintegy a pártok kívánságai alapján, hanem felülről, erre való emberek kijelölésével kell helyét kiküzdenie, a jelen helyzetben célravezetőbb.”¹⁰¹ Ezért Teleki 1921. április 13-án 13 órakor bejelentette Horthynak lemondását, aki azt elfogadta és Bethlent bízta meg az új kormány megalakításával.

Befejezésként megállapíthatjuk, hogy az adott belpolitikai szituációban Telekinak — ha miniszterelnök akart maradni — kilátásba kellett helyeznie a Kisgazdapárt alapvető programpontjainak sürgős megvalósítását. A közigazgatás demokratizálása, a földbirtokreform végrehajtása, és az általános, titkos választójog fenntartása azonban ellentétben állt a magyar uralkodó osztályok érdekeivel. E követelések megvalósítása ugyanis a Kisgazdapárt (és a mögötte álló közép- és gazdagparasztság) további megerősödését, illetve hatalmon maradását eredményezhette. Ennek következménye pedig a társadalom és a közélet demokratizálása lett volna, ami viszont a rendszer konszolidálásának menetét és jellegét is befolyásolta, megváltoztatta volna. Az uralkodó osztályok jelentős csoportjai — a KNEP többsége, a disszidensek és a nemzetgyűlésen kívülrekedt, volt munkapárti politikusok — úgy vélték, hogy Teleki túl sok engedményt tett a Kisgazdapártnak, ezért szembefordultak vele. Ezt Horthyék arra használták fel, hogy Telekit megbuktassák és a szabad királyválasztók őket támogató csoportjának (Bethlenéknek) hatalomra kerülését kikényszerítsék. Teleki bukásával lezárult az ellenforradalom konszolidálásának első szakasza, amelyet tulajdonképpen a legitimista, konzervatív arisztokrácia konszolidációs kísérle-

⁹⁹ OL. Kozma iratok. I. Helyzetjelentések, 1921. február — 1923. június.

¹⁰⁰ A nemzetgyűlés pénzügyi bizottságának ülésén történeteket lásd: Az Újság, a Magyarság és a Pesti Napló, 1921. ápr. 14-i számaiban.

¹⁰¹ OL. Kozma iratok. I. Adatgyűjtemény, 1916—1925.

tének tekinthetünk. Bebizonyosodott, hogy a bel- és külpolitikai erőviszonyok lehetlenné teszik ezen kísérlet realizálását. Az ellenforradalom konszolidálásának második — sikeres — szakasza gróf Bethlen István miniszterelnöki kinevezésétől bontakozik ki.

DIE KLEINLANDWIRTEPARTEI UND DER STURZ TELEKIS

von

József Sipos

Am Ende März 1921 versuchte Karl IV., der ehemalige österreichische Kaiser und ungarische König die Macht zurückzuerobern. Der erste Versuch Karls IV. zur Rückkehr endete infolge der innen- und aussenpolitischen Kräfteverhältnissen mit Fiasko. Die in der Beseitigung des Restaurationsversuchs eine bedeutende Rolle tragende Kleinlandwirtepartei, auch den Protest der Entmächte anwenden, trachtete danach, dass sie die kompromittierten Legitimisten (die traditionellen Inhaber der Macht) aus der Macht herausdrängt, die seit dem Herbst 1920 verlorenen Positionen in der Regierung zurückgewinnt und ihre Programmpunkte damit annehmen lässt. Die Folge dessen war die Verschärfung des Kampfes zwischen der freien Königswähler und der Legitimisten, die das Ergebnis hatte, dass die Teleki-Regierung in Krise geriet.

Die Erfüllung der ersten zwei Forderungen der Kleinlandwirtepartei versprach Horthy, da die Zurückdrängung der Legitimisten aus der Macht und die Erhöhung der Regierungspositionen der freien Königswähler auch in seinem Interesse stand. In der gegebenen politischen Situation musste Teleki — wenn er Ministerpräsident bleiben wollte — die dringende Verwirklichung der grundlegenden Programmpunkte der Kleinlandwirtepartei in Aussicht stellen. Die Demokratisierung der Verwaltung, die Durchführung der Bodenreform und die Erhaltung des allgemeinen, geheimen Wahlrechts aber stand mit den Interessen der ungarischen herrschenden Klassen im Gegensatz. Die Verwirklichung dieser Forderungen hätte nämlich die weitere Verstärkung der Kleinlandwirtepartei (und des hinter ihr stehenden mittleren- und reichen Bauerntums), bzw. ihr In-der-Macht-bleiben erfolgen können. Dessen Folge wäre wohl die Demokratisierung der Gesellschaft und des öffentlichen Lebens gewesen, die aber den Gang der Konsolidierung des gesellschaftlichen Systems und ihren Charakter beeinflusst und sie verändert hätte. Bedeutende Gruppen der herrschenden Klassen — die Mehrheit der Partei der Christlich-nationalen Vereinigung (KNEP), die Dissidenten und die ausser der Nationalversammlung gebliebenen Politiker der einstigen Arbeiterpartei — meinten, dass Teleki der Kleinlandwirtepartei zu viele Vergünstigungen tat und deshalb widersetzten sie sich ihm.

Diese Tatsache verwendeten Horthys um Teleki zu stürzen und den Machtantritt der sie unterstützenden Gruppe der freien Königswähler (die Bethlens) zu erzwingen. Mit dem Sturz Telekis schloss sich der erste Abschnitt der Konsolidation der Konterrevolution, der eigentlich als Konsolidationsversuch der konservativen Aristokratie betrachtet werden kann.

ADALÉKOK AZ 1930—1933-AS ÉVEK SZEGEDI KOMMUNISTA PEREINEK TÖRTÉNETÉHEZ

SÁRKÖZI ISTVÁN

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Az 1929—1933 közötti évek az illegális kommunista mozgalom egyik hősi, sikerekben és kudarokban váltakozó időszaka volt. Ezekben az években két, az ellenforradalmi rendszer uralkodó köreit is megdöbbentő méretű kommunistaellenes politikai per zajlott le a szegedi törvényszéken. Az egyik „Rózner Jenő és társai” ellen, „a fennálló társadalmi és állami rend felforgatására erőszakos megdöntésére irányuló büntett” vádjával 1931. január 14-én kezdődött. Rózner Jenő Kovács István illegális neve volt, aki 1911 októberében született, tanult mestersége kárposztosgéd volt és aki 1927-ben kapcsolódott be a Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetsége (KIMSZ) K. B. tevékenységébe s 1929 végén, 1930 elején a KMP budapesti megbízottjaként segítette a szegedi és a Délalföldi kommunista szervezkedést. A politikai pernek 25 vádlottja volt.¹

A másik monstre per folyamán, amelyben 28 kommunista és kommunistának minősített baloldali szociáldemokrata felett hozott ítéletet a szegedi törvényszék, Sebes László és társai szintén az „állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatása és megdöntésére irányuló büntett” miatt kerültek az ellenforradalmi rendszer osztálybírósa elé. A második perben szerepelt fővádlottak egy része azonos volt az előző per vádlottjaival, de sok új, először lebukott is a törvényszék elé került. A második per 1932 augusztusában kezdődött és 1933 november 29-ig tartott.²

Az említett kommunista perekről fennmaradt ügyészégi, levéltárakban őrzött iratok, a Párttörténeti Intézet Archivumában őrzött munkásmozgalmi dokumentumok, valamint a korabeli forradalmi harcosok írott és hangszalagra rögzített visszaemlékezései azt mutatják, hogy az 1920-as évek végén és a harmincas évek elején a kommunisták komoly sikereket értek el az illegalitásban küzdő kommunista párt újjászervezésében, a párt erőinek gyarapításában, és eredményesen küzdöttek az elnyomott, nyomorúságos anyagi-szociális körülmények között szinylődő dolgozó tömegek életkörülményeinek megjavításáért, a politikai szabadságjogok kiszélesítéséért, a bérrendszer megjavításáért, valamint a művelődési feltételek jobbá tételéért. A harc olyan körülmények között bontakozott ki, amikor a kommunistákra nézve súlyos veszélyt jelentett az 1921. évi III. Tc. amelynek alapján lényegében még a rendszer enyhe bírálatát is veszélyes támadásnak minősíthette a törvényszék.

¹ Csongrád megyei Levéltár. A továbbiakban Csml. (Szeged Párttörténeti Intézet Archivuma által átadott munkásmozgalmi iratok másolatai: PIA. 651. f. 2./1930. 1-5352, sz. jelzetű irat am. kir. Szeged kerületi rendőrfőkapitányhelyettesének jelentése a belügyminiszternek 1930. május 31-én, a 246/1930. res sz. alatt „Kommunista szervezkedés Szegeden és Makón.”, a 239/1930. res sz. irat. Ugyanezen dokumentumok: *Serfőző Lajos* szerkesztésében: Dokumentum kötet Csongrád megye munkásmozgalmának történetéhez, 1919—1944. Szeged, 1977. a 162. sz. dokumentum, 329—330. Munkásmozgalmi történeti Lexikon. Kossuth Kiadó 1972. 281—282.

² Csml. Szeged. irat. főügyési iratok IV. 343/1932.

A politikai, valamint a kulturális és sport rendezvények, előadások megtartásához a rendőrségtől engedélyt kellett kérni s ezeken a rendőrség nyomozói vagy a rendőrök megjelenhettek. Ilyen körülmények között kellett a kommunistáknak megmegtalálniuk a kapcsolat lehetőségét a dolgozó tömegekkel, és kialakítani a párt tevékenységének szervezeti formáját. Az illegális harc szempontjából a sejtrendszer lehetett az a szervezeti forma, amely megakadályozhatta egy esetleges lebukás esetén a párt vezetőinek és a szervezetek tagjainak tömeges méretű letartóztatását. Csongrád megyében is a sejt-rendszer alakjában kezdődött meg a kommunista párt újjászervezése az ellenforradalmi rendszer kezdetétől, és az 1920-as évek végén sikeresen haladt előre a pártépítés, a politikai agitáció és propaganda munka: Dobó Miklós, Gera Sándor, Gladics József, Gombai Mihály, Komócsin Antal, Ladvánszky József, Stéhly István tevékeny közreműködésével.

A párt szervezeti fejlődése nemcsak Szegeden, de egész Csongrád megyében felénkült. Így például Makón is ígéretesen haladt előre a párt szervezeti fejlődése. Bökönyi János közlése szerint 1928-ban Dallos Lajos géplakatos szervezett munkás révén került kapcsolatba az illegális kommunista mozgalommal. Dallos Lajostól kapott megbízást arra, hogy a párt illegális sajtótermékeit, mint az „Új Március” és az „Ifjú Proletár” folyóiratokat, valamint a fasiszta elnyomás ellen lázító röplapokat olvassa és terjessze.³ Az Új Március, a Kommunisták Magyarországi Pártjának hivatalos, havonta — két havonta Bécsben 1925—1933 között előállított folyóirata volt, amelynek szerkesztői és szerzői: Landler Jenő, Révai József, Lukács György, Kun Béla, Szerényi Sándor, Alpári Gyula és még mások mélyreható elemző írásaikkal nagy segítséget nyújtottak a magyarországi társadalmi és osztályviszonyok a hazai és a nemzetközi munkásmozgalom elméleti és gyakorlati problémáinak megértéséhez. Az ország kommunistáihoz illegális úton jutott el a folyóirat úgy, mint a szegedi és a Csongrád megyei kommunistákhoz. Az Ifjú Proletár pedig a Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetsége (KIMSZ) illegális lapja, a Tanácsköztársaság megdöntése után 1922-ben, majd 1928—1934 közötti években jelent meg a KMP elméleti és politikai irányításával — szervezeti, elméleti, kulturális téren nyújtott nagy segítséget az ifjú kommunistáknak. Bökönyi János 1929-ben Igaz Pál illegális kommunistától kapott hasonló röplapokat és folyóiratokat és tagja lett a Makón szerveződött sejtnek. Igaz Pál ismertette vele a Szovjetunióban kibontakozott szocialista társadalmi rendszer által elért sikereket és, hogy a magyar munkásságnak követnie kell a nemzetközi forradalmi munkásmozgalmat, s többek között küzdenie kell a nyolc órás munkaidő törvénybe iktatásáért, annak kivívásáért. Igaz Pál megbízásából időnként beutazott Szegedre, ahol Gombai Mihálytól vette át a kommunista párt követeléseit tartalmazó röplapokat és elméleti folyóiratokat.

A kommunisták többsége tagja volt a szociáldemokrata pártnak s részt vett annak pártrendezvényein a munkás kultúracsoportok tevékenységében, a Természetbarátok Turista Egyesületében, az Eszperantó nyelv tanulásában. Szegeden igen sok munkás tanult a Szepesi doktor vezette elméleti-politikai szemináriumokon. Egyik volt hallgatója azt írta, hogy a „Szepesi szemináriumok” a Jósika utcában voltak az ottani nyomdászotthonban, amelyet 1928-ban vásároltak meg a nyomdászok. A csoport helyi választmánya beleegyezett abba, hogy a helyiséget átengedi a Szepesi-szeminárium céljaira. A foglalkozásokra ezután a többi szakmából is jöttek át elvtársak. Mintegy harmincan jártunk oda, többnyire idősebb szakmunkások.

³ Csml. Szeged és az MSZMP Csongrád megyei archívuma. Munkásmozgalmi visszaemlékezések gyűjteménye. Bökönyi János visszaemlékezése 1978. március 7-én. (Saját gyűjtés)

A szemináriumok illegálisan, kommunista szellemben folytak. A proletár forradalomról, a szocializmusról, a Szovjetunióról, Marxról és Engelsről tanultunk.”⁴

A kommunisták felismerve az ellenforradalmi rendszer által megtúrt, törvényesen engedélyezett kulturális és munkás-sportegyesületekben végezhető politikai nevelő és szervező munka lehetőségét és jelentőségét, a népnyomó rendszer elleni harcban, erősítették kapcsolataikat a kultur- és sportszervekben tevékenykedő szervezett munkásokkal és fokozták a politikai nevelő és felvilágosító propaganda és agitációs munkát. Így a Munkás Testedző Egyesületben s annak atlétikai, úszó- pólós és birkózó-szakosztályaiban. Az 1920-as évek közepétől a Szegedi Munkás Testedző Egyesületben olyan öntudatos, osztályharcos szellemű munkás-sportolók edződtek meg a harcban, mint Boda József, Fehér András, Hosszú-Kovács József, Kása András, Nagy János, Sz. Nagy József, Pászty Ferenc, Pusztai Andor, Pusztai Ödön, Török Gábor és Varró Kálmán.⁵ A Szegedi Általános Munkás Dalárdában pedig Berta Sándor, Heiszigh József, Magyar Mátyás, Mison Gusztáv, Mison János, Pintér Géza, Scheyn Nándor, Waltner Mihály és mások igyekeztek osztályharcos szellemű tartalmat vinni a Dalárda tevékenységébe. A szervezett munkások kulturális tevékenysége szerves része volt az osztályharcnak.

Gera Sándor, Gladics József, Komócsin Antal, Korom Mihály, Ladvánszky József illegális kommunisták szervező, propaganda és felvilágosító-nevelő tevékenysége egyre mélyebb gyökeret eresztett Szegeden és környékén élő munkások, dolgozó parasztok és értelmiségiek ezrei között. Sikeresen kapcsolódott egymáshoz az illegális és a legális politikai nevelés és szervező munka. A párt sejtek szervezeti-kiépítésében 1929 végére komoly eredményeket értek el.

A KMP Központi Bizottságának hazai Titkársága arra a következtetésre és elhatározásra jutott, hogy megérlelődtek a feltételei annak, hogy Szeged központtal több megyére, Csongrádra, Békésre, Bácsra kiterjedő regionális szervezetet lehet és kell létrehozni, a Dél-alföldi Kerületi Bizottságot. Mint Borsányi György is megállapítja, „1929 augusztusában a hazai Titkárság vidéki osztálya felvette a kapcsolatot a szegedi kommunistákkal, akik addig az építőmunkások szakszervezetében és az SZDP-ben szervezkedtek. Ez után megkezdték a Szeged környéki sejtek kiépítését. Októberre már kerületi bizottságot hoztak létre...”, valamint arra a következtetésre jut, hogy „1930 elején a KMP legjobb vidéki szervezete a szegedi kerületi bizottság volt. A szegedi kommunisták kezükben tartották az egész Délmagyarországra kiterjedő szervezkedő szálaikat...”⁶

A budapesti vezetés úgy döntött, hogy 1930 májusában értekezletre hívja a Dél-

⁴ PIA-H-f. 6- Farkas István visszaemlékezése 1—2—3—4. p. Szilbermann Erzsébet-Nagy Ernőné a szerző kérésére adott szóbeli tájékoztatása 1979. december 17-én. Pászty Ferenc a forradalmi munkásmozgalom harcosa 1958-ban így emlékezett: „1927-ben tagja lettem a Szegedi Általános Munkás Dalegyletnek, amely ...bátraan hirdette a szocialista társadalom eljövételében vetett hitet és cselekvésre, ellenállásra hívta fel a munkásságot.” „1927-ben megalakult Természetbarátok Turista Egyesületének alapító tagja ...voltam, amely a dr. Szepesi Imre által vezetett ifjú kommunisták csoportja volt. Vasárnaponként kijártunk Algyőre a Tisza partra. Szepesi elvtárs előadásokat tartott részünkre...Az előadások anyaga főleg politikai volt, de kiterjedt az általános műveltség fokozására is.” Móra Ferenc Múzeum Történelmi gyűjtemény Szeged. 80.18.3. szám alatt Fénymásolat.

⁵ Megjegyezzük, hogy Móczán Lajosné szegedi lakos a szerző kérésére 1979. december 3-án adott tájékoztatása és a bemutatott Szegedi Munkás Testedző Egyesület fennállásának 25. jubileumi ünnepe alkalmából a törzstagoknak készített Emlékplaketten ez az évszám és szöveg olvasható: 1910—1935. Az emléklapet Móczán Lajosné a szegedi Móra Ferenc Múzeumnak ajándékozta. Pusztai Andor, Török Gábor, Nagy János és Móczán Lajosné közlése a szerző kérésére

⁶ Legyőzhetetlen erő. A magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 éve. Kosuth Kiadó 1968.: *Borsányi Byörgy*, A kommunista szervezkedés a gazdasági válság és a fasizmus előretörése idején. 1929—1935. Id. mű 81, 84.

alföldi kerületi bizottság kommunista küldötteit, ahol ismertetni kellett az 1930 február 27 — március 15 között a Moszkva melletti, Aprelevkában megtartott KMP II. kongresszusának határozatait és az illegálitás körülményei között harcoló párt szervezeti kérdéseit kellett megvitatni, útmutatásokat adni a politikai szervezeti és elméleti munka fellendítéséhez.

A KMP központi vezetősége Kovács István (fedőnevén *Rózner Jenő*) és Kelemen Imrét (fedőnevén *Balázs*) bízta meg a regionális pártkonferencia előkészítésével azzal, hogy a szegedi, a makói, a kecskeméti és a kiskunfélegyházi kommunista vezetőkkel egyeztessék a konferencia helyét és időpontját. A kommunista párt több megyére kiterjedő szervezeteinek és sejtjeinek képviselőivel megtartandó tanácskozás színhelyéül a későbbiekben a Szegeddel szomszédos Tápéi melletti füzeset jelölték ki, ahol 1930 május 18-án kellett gyülekezni a megbízott kommunistáknak. Addig is fokozott energiával és lendülettel folytatták a pártsejtek szervezését, a párt politikai céljait és követeléseit követő propagandát és agitációt. Egymás után érkeztek a kommunista párt illegális kiadványai Szegedre, Makóra, Kecskemétre és más helységekbe. Többek között az „Ifjú Proletár”, a „Világosság”, a „Vörös Segély”, a „100%” című folyóiratok, valamint „a fennálló társadalmi és állami rend elleni igazgatást tartalmazó röpiratok, amelyeket Budapestről szállítottak és a nyílt utcán, szétszórás által terjesztettek.”⁷

Szeged város rendőrfőkapitánya 1930 januárjában arról tájékoztatta a belügyminisztert, hogy „1930 január 13-án Makón, a „Kommunista Ifjúmunkások Szövetsége” aláírással „Tanoncok! Munkásifjak! Leventék” megszólítású sokszóított 2 gépelt oldalra terjedő röpiratokkal a tanoncokat munkaadóik, a leventéket pedig oktatóik és általában a levante intézmény ellen izgatják.”⁸

Mint Bökönyi János visszaemlékezésében elmondta, a röplapok terjesztésében ő is részt vett. Mint birkózó sportoló a makói rendőrkapitányság épületében lévő tornaterembe járt be edzésre, az esti órákban, az egyik rendőr-tiszthelyettes fiával Szakáll Györggyel, aki hetedikes gimnazista volt. Tőle szerzett információt arról, hogy járőrszolgálatot teljesítő rendőrök milyen útvonalat követnek a körletükben és mikor történik a szolgálat-váltás. A késő éjszakai órákban hazatérőben, a város külső részeiből befelé haladva szórták szét a rendőrség épületébe is magukkal vitt kommunista röplapokat. Ezzel alaposan meglepetést okoztak a nyomozókat, akik eleinte arra következtettek, hogy nem helybeliek követik el a röplapok terjesztését. Bökönyi János Dobó Miklóstól vette át Szegeden az illegális sajtóterméket.⁹

Komócsin Antal az illegális pártsejt tagja s a párt egyik szerzője 1977-ben a szerzőnek adott emlékezésében elmondotta, hogy 1930 áprilisában Gladics Józseffel és Gera Sándorral megállapodtak abban, hogy május 1-re a dolgozó népet forradalmasító tartalmú röplapokkal szórják tele a várost, így a „Világ proletárjai egyesüljete!”, „Munkások készüljete a forradalomra!” tartalmú röplapokat, valamint a maguk készítette falragaszokkal és röplapokkal segítik elő a dolgozók mozgósítását a fasizmus elleni harcra. Szegeden a röplapok terjesztésében, falragaszok elhelyezésében olyan baloldali szociáldemokraták is segítettek a kommunistákat, mint Pászthy Ferenc, Varró Kálmán, Kása András és Török Gábor. Megítélésünk szerint ezek mint más baloldali szociáldemokraták, kommunistáknak tekinthetők.

⁷ PIA. 651. f. 2./1930—1—5352-ből a i8—11, 16—19 lapok. A m. kir. rendőrség szegedi kerület kapitányának jelentése a 246/1930. res. sz. alatt: „Kommunista szervezkedés Szegeden és Makón”.

⁸ PIA. 651. f. 2 1930—3—3171 sz. i. Másolata a Csml-ban.

⁹ Bökönyi János, a Szocialista Hazaért Érdemrend kitüntetettje 1978, március 7-én a szerzőnek adott írásos és szóbeli visszaemlékezése. A gépelt szöveg 2. p. MSZMP Csongrád megyei Archívuma.

Meg kell említenünk e helyen, hogy mint az élő forradalmi harcosok és a már elhunytak visszaemlékezéseiből kitűnik, a kommunisták és az osztályharcos baloldali szociáldemokraták ebben az időszakban, amikor az ellenforradalmi rendszer belülről gyengülni látszott, a Bethlen-kormányzati rendszer gyengülését tapasztalva, és a kommunisták erőinek rohamos növekedéséről értesülve Németországból, a proletárhatalom győzelmében reménykedve, a dolgozó tömegek anyagi, szociális helyzetének gyors romlását látva akként értékelték a politikai körülményeket, hogy a kommunista párt szervezésében gyors és határozott cselekedetre van szükség, mivel az SzDP országos vezetősége feladta a forradalmi harc stratégiáját. A néptömegek anyagi helyzetének egyre fokozódó romlása kedvező forradalmi helyzethez vezet. Mind bátrabban leplezték le a fasiszta diktatúra néppellenes politikáját és gyarapították a párt sorait.

Azonban, mint a KMP akkori vezetőinek többsége és a párt programja, úgy a kommunisták Szegeden is tévesen ítélték meg a proletárhatalom kivívásának közeli lehetőségét, egy gyökeres társadalmi átalakulás objektív és szubjektív feltételeit. A tőkés világgazdasági válság nem vezetett proletárforradalomhoz, alapjaiban nem rendítette meg a hatalmon lévő ellenforradalmi erők politikai hatalmát. A burzsoázia a hatalom faszálódásával szilárdította meg uralmát. A KMP stratégiájában nem hozott lényeges változást az 1930-ban megtartott II. kongresszus. Ugyanakkor a kommunisták az adott helyzetnek megfelelően rugalmasabban alkalmazták a legális és az illegális harc formáit és eszközeit. A Dél-alföldi kerületi Bizottság kommunistái eredményekben megmutatókozó szervező és felvilágosító tevékenységet fejtettek ki a dolgozó parasztság és a munkásosztály forradalmasítására. A fasiszta diktatúra megdöntésére alkalmas széles alapokon nyugvó népi demokratikus összefogás szükségének felismerése még nem érlelődött meg.

1930. május 18-án délelőtti órákban az ifjú kommunisták részére tartott tájékoztatást a párt központi megbízottja, s megvitatták az ifjúság körében végzendő politikai felvilágosító és szervező munka feladatait. Délutáni órákban tervezték a párt vezetőinek tanácskozását. Egymás után érkeztek a küldöttek. Szegedről Gladics József, Gera Sándor, B-Rác János, Gombai Mihály és Komócsin Antal. Makói kommunisták képviselőiben Bökönyi János, Igaz Pál, Jáksó József, Körösi Tibor, Lőrinc István, Sarkadi István és Székely Mihály. Ez a tanácskozás azonban elmaradt, mivel az egymásután érkező küldöttek mielőtt megkezdhették volna a feladataik elvégzését, annak kezdete előtt megjelentek a rendőri nyomozók, s a rajtaütés következtében a küldöttek menekülni igyekeztek. Komócsin Antal emlékezése szerint egy bizonyos Hornok István nevű csendőrspicli, és a gátőr jelentette a szegedi rendőrségnek az illegális tanácskozást. A rendőri szerveknek még a helyszínen sikerült letartóztatniuk öt—hat küldöttet. A letartóztatásokat az előzetes információk és az egyes tanúvallomások nyomán végzezték Szegeden, Makón és Kecskeméten. Ladvánszky József, Gera Sándor, Gladics József, Gombai Mihály, Stéhly István, B. Rác János, Komócsin Antal, a makóiak közül Bökönyi János, Igaz Pál, Lőrinc István, Jáksó József, Hermann István és Szakáll György került hamarosan rendőrkézre. Szalai József, az államrendőrség szegedi kerületi főkapitánya a belügyminiszternek küldött jelentésében közli, hogy jelentésének lezárása után, az általa megadott támpontok alapján a kecskeméti rendőrkapitány azt jelentette, hogy letartóztatták Fischl Frigyes, Klein Károly, Körösi Gyula és Csáki László kommunista gyanús helybéli lakosokat. Jelentésében arra a következtetésre jutott, hogy Szeged és egész környékére kiterjedő szervezkedést sikerült ártalmatlanná tenni.¹⁰

¹⁰ PIA. Rendőrségi jelentések a belügyminiszternek. 651 f. 2./1930—1—5352. Dr. Szalai József

A Csongrád megye és Szeged munkásmozgalmára vonatkozó levéltári és párt-történeti archívumi források s a már eddig megjelent feldolgozások valamint publikált dokumentum-gyűjtemények, cikkek egyöntetűen bizonyítják, hogy valójában több megyére kiterjedő kommunista pártszervezkedés volt folyamatban, s ennek a Dél-Alföldet átfogó hálózatnak Szegeden volt a központja. A kommunistákat és a kommunista-gyanús szervezett munkásokat árgus szemekkel követő és üldöző rendőrség nyomozói és fizetett ügynökei közreműködésével ezúttal is legelőször a már ismert s nyilvántartott kommunistákat igyekeztek kézre keríteni az 1921. évi III. tc. 1. §-ában megfogalmazott „az állami és társadalmi rend felforgatására és megismerésére irányuló büntett” elkövetésében gyanúsították őket. Köztük Ladvánszky Józsefet is, az építőipari munkásság kiemelkedő vezető és szervező egyéniségét. Őt, már a Tanácsköztársaság megdöntése után Szegeden és Csongrád megyében a kommunista párt újjászervezésében kifejtett tevékenységéért 1922 decemberében 3 évi fegyházbüntetésre ítélte a szegedi törvényszék¹¹ és akit 1926-ban az MSZMP itteni szervezésével vádolva ismét letartóztattak és csak a „kellő” bizonyítékok hiányában menekült meg az újabb börtönbüntetéstől.

Gladics József, a mozgalom másik vezető egyénisége is 1926-ban illegális kommunista sajtótermék terjesztésével és az MSZMP helyi szervezésének vádjával került rendőrkézre és Ladvánszkyhoz hasonló okok miatt kerülte el a börtönbüntetést.¹²

Gera Sándor neve is ismert volt a fővárosi és a szegedi rendőrség nyilvántartásában, mint kommunista gyanús. Gera Sándor 1930-ban már a Dél-Alföldi illegális pártszervezés egyik vezető egyénisége volt. Először 1927 szeptember 10-én 14 órakor Budapesten került a kommunistákra vadászó nyomozók kezére, amikor is tiltott kommunista szellemű röplapokat és a „100%” című marxista folyóiratot tartalmazó csomagot fedeztek fel nála.¹³ Akkor azonban fiatal korára való tekintettel, valamint „alapos” bizonyítékok hiányában, kéthetes vizsgálati fogság után szabadon engedték, kitoloncolva Budapestről, megfigyelés alá került Szegeden.

1931 január 14-én kezdődött a kommunisták pere, majd fellebbezések folytán 1931 június 4—21. között folytatódott. A vád alá helyezett kommunisták többsége bámulatlan helytállást tanúsított. A per első napján, január 14-én például Gera Sándor és Gladics József „Éljen a magyarországi kommunisták pártja!”, „Éljen a forradalmi Magyarország!” felkiáltással fogadták a terembe belépő Vild törvényszéki tanácsost.¹⁴ Gera Sándor és Gladics József magatartása a törvényszéki tárgyaláson, az ott elhangzott kijelentéseik arra engednek következtetni, hogy az újabb, a második proletárforradalom győzelmét közeli lehetőségnek tekintették. Tévedésük mellett a rendíthetetlen magatartásukkal bátor helytállásra serkentették elvtársaikat. Azzal pedig számolniuk kellett, hogy a törvényszék majd az ítélethozatalban súlyosbító ténynek minősíti kijelentéseiket s a magatartásukat.

A törvényszék másodfokú ítéletével, 1931 június 13-án Gera Sándort, Gladics Józsefet és Igaz Pált 2 év és 6 hónapi fegyházbüntetésre, Gomba Mihályt 2 év és 3 hónapi, Székely Mihályt, Kákonyi Józsefet, Batik-Rác Jánost 2-2 évi fegyházra, Ko-

kerületi rendőrfőkapitány 239/1930 res. sz. jelentése. PIA a 651. f. 2. 1930. 1.-5352 m. kir. Szeged kerületi főkapitány helyettesének jelentése a belügyminiszternek 1930. május 31-én.

¹¹ PIA. Kommunista perek Szegeden. Büntetőtörvényszéki iratok 1922—1935. 649. f. Szeged ügyészség 1922. IV.—1225.

¹² PIA 651. f. 2. 1930—1—5352.

¹³ PIA. 612. f. 3./220. Értesítő jegyzék Gera Sándorról. Törzskönyvi száma: 4092.

¹⁴ Csml. Szeged, Szegedi kir. ügyészi iratok IV. 393/1931. Gladics József és Gera Sándor kommunista vádlottak bíróság előtti magatartásáról. 1931. január 16-án a kir. főügyésznek küldött jelentés.

mócsin Antalt és Szekeres Mihályt 8 hónapi, Ladvánszky Józsefet 3 hónapi, Diós Sándort 6 hónapi, Bökönyi Jánost 5 hónapi, Stéhl Istvánt 2 hónapi, Sarkadi István 4 hónapi fegyházbüntetésre és az elítéltek politikai jogaik gyakorlásának 3—5 évi felfüggesztésére, mint mellékbüntetésre ítélte. A per további folytatása során valamennyi vádlottra kiszabott büntetést enyhítette az Itélőtábla. Így például Gera Sándor büntetését 1 évi fegyházra mérsékelte, Komócsin Antalét 3 hónapra, Bökönyi Jánost pedig felmentették a fegyházbüntetés alól.¹⁵ Így vált lehetővé, hogy az elítéltek többsége 1931 augusztusáig leülte a kiszabott szabadságvesztést. Így aztán 1930 őszén és 1931 elején tovább folytatták a szervezkedést.

Az 1930-as esztendő a szegénység, a nyomor és a munkanélküliség további fokozódását hozta a dolgozó tömegeknek. Csak Szegeden 1930-ban 5239 munkás vált munkanélkülivé, Csongrádon 3 ezren nem jutottak munkához. Az 1930 szeptember 1-i szegedi, szentesi munkástüntetések a növekvő nyomor, a fokozódó politikai nyugtalanság és elégedetlenség a Bethlen kormány politikájával szemben erősen aggasztotta a helyi hatóságokat is. A szegény paraszti tömegek nyomorúságos helyzete az 1930. évi népszámlálásban részt vett hivatalos személyeket is elriasztotta és megdöbentette.¹⁶

Mi lehetett az oka a törvényszéki ítéletek enyhítésének? Figyelembe kell vennünk a rendszert meggyengítő gazdasági válságot, amely a Bethlen István kormányát lemondásra kényszerítette. Horthy 1931 júniusában elfogadta a Bethlen-kormány lemondását és feloszlatta a parlamentet. A dolgozó tömegek nyomorát, nélkülözéseit, a munkanélküliséget s a mindezzel együtt járó politikai elégedetlenséget a Bethlen-kormány nem tudta feltartóztatni. Az uralkodó osztály körében is nőtt az elégedetlenség. Úgy véljük, hogy ilyen politikai körülmények politikai bizonytalanságot keltettek az ellenforradalmi rendszer jogi védelmezőinek körében is s e bizonytalanságnak szerepe volt a korábbi ítéletek enyhítésében. Az 1931 augusztusában megalakult gróf Károlyi Gyula kormánya statárium kihirdetésével igyekezett megszilárdítani az uralkodó osztály ellenforradalmi rendszerét és útját állni a dolgozó tömegek forradalmasodásának.

Az 1932—1933-ban lefolytatott másik nagy kommunista perben hozott súlyosbító ítéletek már a fokozódó fasizálódással megszilárduló kormányzati rendszer szakaszában születettek, amikor a politikai válságjelenségekkel kilábaló burzsoázia a Németországban erősödő majd hatalomra jutó hitleri fasiszta diktatúrában tartós és szilárd külső támaszra számíthatott.

A fokozódó terror és statárium ellenére a kommunisák tovább folytatták a párt sorainak gyarapítását, és a politikai felvilágosító munkát a munkásosztály és az agrárproletáriátus körében. A szabadlábra került kommunisták újra bekapcsolódtak a fasiszta diktatúra s a népelnyomás politikája elleni küzdelembe, s a párt megóvásáért és erősítéséért.

Gera Sándor és Gladics József kiválása után a szegedi pártszervezés irányítását Korom Mihály vette át 1930 nyarán. A lebukásig Gladics József vezette a szegedi sejtet. A kétségtelen súlyos érvágást okozó letartóztatások nem semmisítették meg az illegális kommunista mozgalmat. Korom Mihály felvette a kapcsolatot a KMP budapesti központjával, illetve annak megbízottjával, „Danival”, igazi nevén valószínűen Tamás Aladárral, a KMP vidéki osztályának vezetőjével, valamint a szaba-

¹⁵ *Tamási M.*, A dolgozók harca a nyomor és a kizsákmányolás, az ellenforradalmi rend ellen 1929—1935. Szeged 1971.

¹⁶ *Sárközi I.*, A tanítók jelentései a lakosság életviszonyairól Csongrád megyében az 1930 évi népszámlálás idején. Különlenyomat a Csongrád megyei Levéltár 1977 évi I. évkönyvéből.

don maradt kommunistákkal Szegeden, majd a börtönbüntetésüket kitöltött Komócsin Antallal, Gladics Józseffel és Gera Sándorral, akik 1931 őszén újból felvették a kapcsolatot egymással. Gera és Gladics 1931 júniusában szabadultak. *Új erőkkkel is gyarapodott Szegeden az illegális kommunista mozgalom 1931 őszén.* Szeptemberben hazatért Szegedre Gombkötő Péter, aki 1929—1931 július között Franciaországban és Belgiumban dolgozott mint bányamunkás. Ott bekapcsolódott a francia majd a belga kommunisták harcába s tagja volt a belga kommunista pártnak, és igen értékes tapasztalatokat szerzett a politikai harcban és a szervező munkában. „Briant” elvtárs — ez volt az ottani illegális neve — a külföldi és a belga munkások sztrájkharcának egyik szervezője hamarosan felhívta magára a belga rendőrség figyelmét. Olyannyira, hogy 1931 júliusában letartóztatták, majd kitoloncolták Belgiumból Luxemburg határára, ahonnan a német kommunisták segítségével, pénzügyi támogatásával tudott hazajutni. Kölnben az útlevelét nem kapta meg, helyette egy Magyarországra szóló ideiglenes irattal folytathatta az útját.¹⁷ Hazatérésekor a szegedi rendőrségen nyilvántartásba vették, ami nem akadályozta meg abban, hogy bekapcsolódjék az illegális kommunista szervező és agitációs munkába. Itt Szegeden is a tőkés világgazdasági válság következményeivel találta szembe magát. Először is Agócsi János téjakoztatta őt az itteni kommunista szervezkedés helyzetéről és a nemrég lezajlott itéletekről. Majd hamarosan Dobó Miklós bőripari munkással találkozott, aki összehozta Gera Sándorral. Gera Sándor és Dobó Miklós bemutatták neki a börtönből szabadult Gladics Józsefet és Komócsin Antalt.¹⁸

A szegedi pártsejtet 1931 őszén elszánt forradalmárok alkották: Gera Sándor, Korom Mihály, Gombkötő Péter, Gladics József, Komócsin Antal. Ennek a csoportnak a vezetője, közös elhatározással Gera Sándor lett.

Ladvánszky József szoros, elvtársi kapcsolatot tartott a Gera Sándor vezette sejt tagjaival, de közvetlenül nem tartozott hozzá, ugyanakkor változatlanul intenzitással folytatta agitációs és szervező tevékenységét, az építőipari munkásság kerületi szervezeteiben, szakcsoportjaiban.

A pártsejt illegális tanácskozásait a Széll József lakásán, majd Pontyik Pál be szervezése után annak Délibáb u. 8. sz. házában és a sertéstelepi melegedőjében tartották meg.

A kommunisták elhatározták, hogy a korábbiaknál is nagyobb figyelmet fordítanak a munkás, szegényparaszt és haladó értelmiségi fiatalok megnyerésére és azok marxista szemléletű nevelésére, a munkanélküliek védelmére, megsegítésére. Ehhez a munkához kedvező lehetőség kínálkozott azáltal, hogy a kormány engedélyével az SZDP irányítása alatt Országos Ifjúsági Bizottság helyi szervezeti csoportja Szegeden is megalakulhatott. Ennek szervezéséhez még 1931 őszén hozzá is láttak, és mindenek előtt létrehozták annak vezetőségét. Az 1931 májusában Szegedre érkezett Sebes László 1931 végén bekapcsolódott az ifjúsági csoport szervezésébe.¹⁹ *Az OIB szegedi csoportja formálisan az SZDP szegedi szervezete vezetőségének irányítása alá tartozott, a gyakorlatban azonban teljesen a szegedi kommunista sejt határozta meg a tevékenységét. Közvetlenül Gombkötő Péter vezetése alatt fejlődött a csoport.* Gombkötő Péter szakmája szerint vasesztergályos, szegedi születésű, igen jól ismerte a szegedi munkások életkörülményeit s azok helyzetét. Megjegyezzük, hogy Szeged 1944. ok-

¹⁷ Gombkötő Péter visszaemlékezése, amelyet a szerző kérésére mondott el 1979. december 21-én. Gépelt szöveg 3—4. p.

¹⁸ Gombkötő Péter a szerző kérésére 1979. december 16., és 21-én hangszalagra elmondott visszaemlékezése. MSZMP Csongrád megyei Archivum. 4. p.

¹⁹ Csml. Szeged szegedi kir. főügyészi iratok IV. 343/1932. Csaplár Ferenc: Szegedi fiatalok művészeti kollégiuma. Akadémia kiadó 1967. 78. p.

tóber 11-én történt felszabadulása után őt választották meg a Kommunista Párt szegedi, majd a Délterületi Pártbizottság titkárává. Gombkötő Péter megnyerte az OIB szegedi csoportjában végzendő politikai propaganda vezetéséhez dr. Szepesi Imrét, aki tagja volt a szociáldemokrata párt szűkebb vezetőségének. Dr. Szepesi Imre személyében egy kiváló, marxista elméleti ismeretekkel felvértezett értelmiségit ismert meg, s aki már addig is sokat tett a szegedi munkásság marxista elméleti műveltségének megalapozása terén. Az OIB szegedi csoportja hamarosan mintegy 35–40 főre gyarapodott. A vezetőség tagja volt Gombkötő Péter, Sebes László, Machánszky József, Nagy János, Szilbermann Gyula, Szilbermann Ferenc, Bozóki Lajos, Strausz Sándor és Schreiner Béla.

A kommunisták irányításával megélénkülő, egyre gyakorrabba váló politikai pannotikum próbák, munkásindulók — közöttük az Internacionálé — tanulása, s a Természetbarátok Turista Egyesületének keretében a dr. Szepesi Imre által vezetett kirándulásokon megtartott politikai és elméleti beszélgetések, amelyek egyre több fiataalt vonzottak, bizalmatlanságot és gyanút ébresztettek Lájér Dezső párttitkárbán. Ma már nem csupán feltételezés az, hogy Schreiner Béla személyében egy rendőrségi ügynök épült be szinte valamennyi kultúr és sportszervezetbe, s még az OIB vezetésebe is. Mint a kortársak közül Török Gábor, Machánszky József és Gombkötő Pé-

1. A dr. Szepesi Imre irányította Természetbarátok Turista Egyesületének szegedi csoportja. A felvétel 1930 július 20-án készült egyik „kirándulás” alkalmával. A felvételen látható és felismert személyek. Balról jobbra: Fönt, 1. dr. Szepesi Imre, 2. Karácsonyi Etelka, 3. Szepesiné dr. Szamek Sára, 4. Báló Piroska 5.? ismeretlen 6.? ismeretlen 7. Bozóki Lajos 8. Huszka Ilona, 9.?, 10. Szilbermann Gyula, 11. Karácsonyi Anna, 12. Szamek Vera, 13. Báló Anna, 14–15. ismeretlen 16. Pászthy Ferenc, 17. Sz. Nagy József. Ülők: Balog Ilona, Molnár Júlianna, Szilbermann Erzsébet s mellette jobbra két nő ismeretlen.

ter közölték, Screiner Béla úgy mutatkozott be nekik és a partvezetőségnek, mint aki a románok által meg szállt Erdélyből menekült munkás. Nagy János az OIB egykori vezetőségi tagja személyes dokumentumai közül a közelmúltban bemutatott Szögi István szegedi lakostól, a mozgalom egykori harcosától származó Nyilatkozatot, amely egyértelműen bizonyítja, hogy Schreiner Béla „Narancs” jelszóval küldte jelentéseit a szegedi rendőrségnek a jelenlegi Vörös Csillag mozi mellett volt trafikosnak, s hogy a Népbíróság Schreiner Bélát 1945-ben 10 évi kényszermunkára ítélte, miután döntő bizonyítékok álltak rendelkezésre arra vonatkozóan, hogy sok kommunista és baloldali érzelmű szociáldemokrata lebuktatása és megkínzása, bebörtönzése, felügyelet alá helyezése volt a rovásán.²⁰ Török Gábor elvtárs úgy emlékezik, hogy több esetben magától Lájér Dezsőtől kapott megbízást, kövesse Schreiner Bélát, beté- e a megadott címre. Lájér Dezső tehát nemcsak tudhatott a rendőrspicli megfigyelő tevékenységéről, hanem maga is adott információt a rendőrségnek az ügynök által a Hétvezér utcai Munkásotthonban hallottakról és látottakról, amelyek ellentétben álltak az ő megalkuvó szemléletével.

A pártsejt tagjai megbízásából a fiatalok közül egyre többen vállalkoztak a kommunista folyóiratok és rölapok terjesztése és a fasiszta diktatúra megdöntésére irányuló harc sikeres megvívásához újabb fiatalokat nyertnek meg. Sokan részt vettek a burzsoa rendszer ellen lázító rölapok terjesztésében. Így például terjesztették „Éljen a kommunizmus!”, „Munkások! Dolgozók” „Elvtársak! Szegényparasztkol!” című felhívást. Egymásnak kézről-kézre adva olvasták az Ifjú Proletár”-t, a „100%”-ot, a Társadalmi Szemlet és az „Új Március”-t. Az 1932 júniusában elkészült vádirat állam és társadalmi rend elleni felforgató célzatú tevékenységnek minősítette, hogy a munkásotthonban az Internacionálét, a „Föl-föl ti rabjai a földnek” kezdetű dalt énekelték, amelyben részt vettek: Gombkötő Péter, Nagy János, Bozóki Lajos, Szilbermann Ferenc, Szilbermann Gyula, Strausz Sándor, Machánszky József, Karácsnyi Etel és Lieb Richárd.”²¹

Az 1932-ben és az 1933. évi ítélethirdetés indoklásában a vádhatóság elismerte ugyan, hogy az OIB szegedi csoportja nem törvényellenes alakulat és a szociáldemokrata párt szervezeti szabályzatához alkalmazkodó tevékenysége megengedett, de azt Lájér Dezső tudta nélkül hozták létre és Gombkötő Péter felelősségét állapította meg abban, hogy az OIB vezetését és tevékenységét az állami és a társadalmi rend erőszakos felforgatására igyekezett irányítani és igyekezett a kommunista befolyást érvényesíteni. Osztály elleni izgatásnak minősítette a vádirat a dr. Szepesi Imre, Sebes László és Gombkötő Péter kezdeményezésére szerkesztett Háziújság kép és cikkanyagát, amely az OIB működése keretében készült. A Házi Újságba az OIB csoport tagjai és a szerkesztőbizottság, valamint az OIB szervező bizottsága tagjai is írtak cikkeket. A Házi Újság őrizetét és olvasásra történő kiadását megbízható csoportoknak, a szerkesztőség Bozóki Lajosra bízta. Sebes László a „Sajtókritikáról”, a japánok indokínai háborús politikájáról „Távolkeleti probléma” címmel, Gombkötő Péter pedig „Nyílt levél a szegedi Munkás-Dalegyletnek” címmel, Nagy János a „kapitalista hazafiságról” írt cikket. Dr. Szepesi Imrének, az „Akik dolgoznak” felirátú képösszeállítás, amelyben a kovácsműhelyben folyó munkát ábrázolta, szembeállítva a gazdag tőzsért ábrázoló képet, amelyen a tőkés briliáns nyakéket és 1000 dolláros bankjegyet nyújt át egy félig meztelen táncosnőnek, mint „Akikért dolgoznak” a tömegek. Továbbá a „Fény és árnyék” című képsorban Sebes László ragasztotta egy-

²⁰ Az eredeti dokumentumról készült másolat a Móra Ferenc Múzeum birtokában a 80. 18. 21, 81 szám alatt. A Nyilatkozat kelte 1971. XI. hó 23.

²¹ PIA. 631. f. 1./1932—2880. Szegedi Törvényszék. Vádirat 8—9 p.

más mellé a fénypompában úszó theatre parenak és az alamizsnára váró szegények képét, Lilla-füred palotaszállójának és nyári nyaralójának képe mellé a kisember viskójának és a padon alvó hajléktalannak képét, a Bethlen Istvánnak és Rubinek Istvánnak „terített asztalnál” című összeállítás mellé az ingyenebéd osztására várakozók képét.²²

Gombkötő Péter és Komócsin Antal, valamint több visszaemlékező szerint letartóztatások nem a közvetlenül a kiskundorozsmai állomáson történtek, még onnét elmentek a Pontyik Pál akoltelepi kunyhójába beszélgetni a „központi összekötővel”, azaz az ügynökkel. A letartóztatások közel egy hónap elteltével kezdődtek, 1932 április 4-én. Ezt erősíti meg az ügyész ségi vádirat is, nyilván a rendőrnnyomozói jelentések alapján. A huszonnyolc vádlotként letartóztatott kommunista és velük rokonszenvező szociáldemokrata; Sebes László, Gombkötő Péter, dr. Szepesi Imre, Gládics József, Nagy János, Széll József, Bozóki Lajos, Szilbermann Ferenc, Szilbermann Gyula, Strausz Sándor, Rosenberg (Rónai) Béla, Sz. Nagy József, Zeisler György, Szamek György, Geleta Pál, Börcsök Ignác, Lieb Richárd, Machánszky József, Bata Szilveszter, Karácsonyi Etel, Korom Mihály, Gera Sándor, Komócsin Antal, Pontyik Pál, Bitó Mihály, Gombkötő Dezső, Török Dezső, Kristóf László.²³ A letartóztatottak száma 60 lehetett. Itt mindjárt megjegyezzük, hogy valamennyi vádlott rendőrségi kihallgatása során a legembertelenebb kínzásokat szenvedte el, így igyekezett vallomásokhoz jutni az elnyomó rendőri apparátus. Válogatott kínzásokkal próbálták szóra bírni a letartóztatottakat. Legegyszerűbb vallatási eszközként alkalmazták a bottal vagy szíjjal mezítelen talpra mért ütéseket. A legtöbb vádlottat egy függő láncra kötötték, térden vagy bokán fölül és úgy verték. Többeknek a veséjét és a nemiszervét ütötték, amíg nem vallott, vagy el nem ájult. Élesztés után folytatták a kínzást. Mint Machánszky József és Gombkötő Péter elmondták, a pribékek úgy kínozták őket, ahogy kedvük telt benne és többször is megmondták nekik, hogy az életükkel nem kell elszámolniuk. Ennek a szadista kínzásnak a következtében halt bele sérüléseibe 1934-ben dr. Szepesi Imre, aki ténylegesen egyik fővádlottja volt ennek a pernek. A kiváló orvos magas marxista műveltségét sok-sok fiatal munkásba és értelmiségi fiatalba „táplálta át”.

Az is megtörtént, hogy a tárgyalásra megidézett tanúkat is bántalmazták és megkínozták a vallató rendőrnnyomozók. Többek között Czikora Sándor kubikus földmunkást, akit azért idéztek be a rendőrség kihallgatásra, mivel a munkásotthonban tartott munkáslevelek között az e célra elhelyezett postaládában Czikora Sándor levelét is megtalálták, amelyben a Népszavában olvasott cikkekről írt véleményt. A dr. Szepesi Imrével való kapcsolatáról faggatták. Azt vallotta, hogy nem volt folyamatos a részvétele a Házi Újságban olvasásában, de a nyomozók ezt nem hitték el, és megvesszőzték a talpát, hogy valljon. Miután semmi nyomot nem találtak Sebesrel kapcsolatban, néhány napos „kihallgatás” után szabadon engedték.²⁴

Sebes Lászlót és társait — az 1932 június 30-án készült vádirat szerint — „az állam és a társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló bűntett” elkövetésével vádolták. Sebes Lászlón és 27 társán kívül a politikai per előkészítése során, valamint a törvényszéki tárgyalásra megidéztek még Báló Antalt, Kormányos Imrét, Trischler Ferencet, Konc Károlyt, Széll Sándort, Farkas Istvánt, Fehér Istvánt, Mészáros Gergelyt, Müllert Lipótot, Tóbiás Lajost, Pintér Gézát, Löwi Sándor,

²² Gombkötő Péter visszaemlékezése. MSZMP Csongrád megyei Bizottság Archivuma. PIA 631. f. 1./1932—2880. Szegedi törvényszék ítélete Sebes László és 27 társa bűnügyében. 9— 2. p.

²³ Csml. Szegedi kir. főügyész iratok. IV. 343/1932. 1. p.

²⁴ Czikora Sándor visszaemlékezése 1980. március 20-án. A szerző gyűjtései. MSZMP Csongrád megyei Bizottság Archivuma.

mint szervezett dolgozókat, valamint az SZDP pártvezetőség tagjait: Papdi Györgyöt, Olejnyik Józsefet, Valentiny Ágostont és Lájér Dezsőt.²⁵ Természetesen a nyomozókat is tanúként idézték meg. A vádlottak védelmét dr. Molnár René, Valentiny Ágoston, dr. Burger Béla, dr. Schwartz Jenő és dr. Eisner Manó ügyvédek látták el. A szegedi királyi ügyészség és a nyomozószervek minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy valamilyen módon kapcsolatot találjanak az 1931 szeptemberében Biatorbányán elkövetett nemzetközi gyorsvonat elleni merénylet állítólagos és vélt kommunista végrehajtója és a szegediek között. Mindenesetre a vád előkészítésének a folyamata és maga a per a statárium légkörében folyt. A statáriumot csak 1932 végén szüntette meg Gömbös-kormány. A másik, országos körülmény, amelyet figyelembe kell vennünk ez az a tény, hogy 1932. májusa — 1932. júliusa között az illegális kommunista párt vezetői elleni nyomozás nemcsak az egész országra kiterjedő szervezkedés tényleges eredményeit rögzíthette, hanem súlyos méretű lebukást is, amely a pártot érte.

2. Az „Eszme Sport Club” vezetősége Kéthly Annával és Lájér Dezsővel. Balról jobbra: Papdi György (pártvezetőség tagja), Dáni János, Mison János, Kiss István, Waltner Mihály, Kazi Mátyás, Fehér András, Török Gábor. Ülősorban: Virágh Erzsébet, Svarc Pirooska, Kéthly Anna (az SzDP országos vezetőségének tagja), Lájér Dezső titkár és Ádok Viktória.

1932 júliusában elfogták a Központi Bizottság tagjait: Sallai Imrét, Füst Sándort, Karikás Frigyeset és a KIMSZ titkárát, Kilián Györgyöt. E tényeket és körülményeket mérlegelve, a szegedi nyomozás során az ő szemszögükből ítélve érthető, hogy nem

²⁵ Csml. Szegedi kir. főügyész iratok. IV. 343/1932. a vádirat 1. p.

voltak válogatósak a nyomozós eszközeiben. Inkább a vallatás, testi kínzás volt jellemző a nyomozás vallatási eszközeire.

A szegedi rendőrkerület főkapitánya, Szalay és helyettese Buócz, egymás után frissiben igyekeztek tájékoztatni a belügyminisztert szorgos és minden körülményre kiterjedő nyomozás rendkívüli eredményességéről. Mielőtt a bírósági perre térnénk, néhány ilyen jelentésről szólunk. Így például egyike ezeknek az SZDP falusi és tanyai szervezkedéséről szóló tárgyban „szigorúan bizalmasan” jelentésben arról tájékoztatja a belügyminiszter „Nagyméltóságát” miszerint „a szociáldemokrata párt a jelenlegi nehéz gazdasági helyzetet felhasználva elhatározta, hogy a Szeged tanyai kisgazda osztályát a pártba be fogja szervezni. A *speciális szegedi viszonyoknál* fogva (kiemelés S. I.] a szervezés könnyen megy, az ellenőrzés nehézségekbe ütközik a tanyák szétszétszórtsága, stb. folytán. Hogy agitációjuk nagyobb mértékű és eredményesebb legyen, újabb választások kírására számítva Szegeden megalakították „rendezőgárdájukat”, akiknek tagjai kipróbált szocialisták, s ennek a gárdának a vezetője *Szepesi Imre* fogorvos.”²⁶

A kommunisták és velük érzelmileg és felfogásban azonosuló baloldali munkások, szervezett dolgozók meg nem alkuvó harcosai ellen indított hajsza másnapján, április 5-én siet jelenteni Buócz rencőrfőkapitány helyettes a belügyminiszternek telefonon: Kétségtelen adataink vannak arra, — szól a jelentés — hogy a szoc. dem. párt kebelében országos ifjúsági bizottságot alakítottak, amelynek vezetője dr. Szepesi Imre orvos, a pártvezetőségnek is tagja. Ennek az irányzata *szélsőséges baloldali volt* [kiemelés a szerzőtől].²⁷ 1932. ápr. 5-én megint csak nyomatékosan felhívja a figyelmet arra „hogy Szepesi Imre doktor személyében milyen veszedelmes politikai „bűnözőt” kerítettek kézre, amikor a dr. Szepesi Imre irányította Természetbarátok Turista Egyesülete szegedi csoportjának vezetésében beöltött szerepéről jelent telefonon a belügyminiszternek. Elmarasztalja a pártvezetőséget, amely „megtúrte, hogy ez az illegális pártalakulat működjék”, és megemlíti, hogy a „Szepesiéknél tartott házkutatás során több kommunista verset kéziratban foglaltunk le, ami szintén bizonyítéka annak, hogy ez is szélsőséges irányban működött”.²⁸ A kapitányhelyettes utasítást kér a miniszterrel arra vonatkozóan, hogy a Munkásotthon a rendőrség hatóságilag lezárhassa. Ez is megtörtént.

Itt csupán arra utalunk, hogy a Természetbarátok Turista Egyesülete s annak szegedi csoportja a rendőrségnél „bejelentett alakulat” volt, annak működéséhez hatóságilag hozzájárultak. A tagok fényképes igazolvánnyal rendelkeztek. Bizonyíték erre Pászty Ferenc megmaradt igazolványa is. Ebben semmi eltérés a hivatalos és hatósági szervek engedélyétől nem történt. Amit a rendőrkapitány helyettese szükségesnek minősített, azt abban lehet megfogalmazni, hogy a nem politikamentes, osztályharcos munkásság és haladó értelmiség legjobbjai nem elégedtek meg azzal az esznei-politikai műveltséggel, amit a rezsimtől kaptak, és jobboldali szociáldemokrácia elméleti tanai-val, hanem többre, tökéletesebbre törekedve igyekeztek magukba szívni a kor leg-haladóbb elméleti tanításait és a Szovjetuniót hitelesebb forrásból próbálták megismerni és megérteni. Ilyen értelemben és ebben a felfogásban az ellenforradalmi rezsim keresztény-valláserkölcsi, neonacionalista, a Szovjetuniót gyűlölő politikai ideológiájához viszonyítva, szélsőséges irányú volt a Természetbarátok Turista Egyesületének működése, a Munkásotthonban készített és olvasható Házi Újság, valamint az OIB szegedi csoportjának tevékenysége. Annyi bizonyos, hogy nem Lájér Dezső

²⁶ PIA. Rendőrségi jelentések. 651. f. 2. 1932. a 2868-ból a 4. p., a 135. sz. jelentés.

²⁷ PIA. Rendőrségi jelentések 1925—1944. 651. f. 2. 1932. a 4539. lp.

²⁸ Uo.

párttitkárral szemben hangzottak el a mind súlyosabban terhelő vádak, hanem annál sokkal jobban tisztelt, a munkások legjobbjai által szeretett dr. Szepesi Imre doktorttal szemben.

Sajnos az egyes vallomások hallatlanul sokat ártottak a vádlottaknak a tárgyalás előtt is. Egyre gyakrabban vitték őket a a pribékek elé újabb vallomások kiszendetésére. Okkal emlékezik ma is vissza nagyon keserűen Gombkötő Péter elvtárs, hogy amikor láncra verve kísérték őket a bírósági tárgyalásra nemcsak polgárok, de a szociáldemokraták között is voltak olyanok, akiket felismert, akik akkor szidalmazták és leköpdösték őket a Mérey utcában.²⁹ Voltak, akik nem bírták fizikailag és idegileg a megisméltendő kínozásokat és néhány fontos adatot közöltek. Volt vádlottja az 1932-es pernek, Pontyik Pál személyében, akit 3000, azaz háromezer Pengő készpénz óvadék lefizetése ellenében szabadlábra helyezett az ügyészség. Neki tehát nem kellett a nagyon kellemetlen vizsgálati fogságot átélni.³⁰

Elsőfokú bírósági tárgyalás 1932 augusztus végén szeptember elején volt. 1932. szeptember 7-én hozta meg ítéletét a bíróság. A fővádlott — mint a tárgyalás későbbi előrehaladtával kiderült — nem is Sebes László volt, hanem Korom Mihály. A szegedi királyi Kuria 1933. november 29-én született Ítélete már „Korom Mihály (festősegéd) és társai ügyében” született.³¹

A tárgyalás folyamán az ügyészi, majd a főügyészi jogi következtetésekben megállapították, hogy az illegális kommunista tevékenység az ellenforradalmi rendszer ellen lázító cikkek és beszédek, a tiltott kommunista folyóiratok terjesztése Gera Sándor, Gombkötő Péter, Korom Mihály és Gladics József terhére írható. Sebes László szerepét ugyanezen ténykedésben jóval enyhébbnek találták, mint a letartóztatások idején feltételezték a nyomozók. Szepesi Imre doktor szerepe pedig súlyosabbnak bizonyult. Még annyit, hogy a vádlottak között voltak olyan személyek, akik „csak” a megadott törvényes körülmények között fejtettek ki „politikai bűncselekményt”, Ilyennek volt minősíthető az Országos Ifjúsági Bizottság szegedi csoportjában történt részvétel, annak rendezvényein vállalt kisebb-nagyobb szerep, pl. a szavalókórusban, sportegyesületben, a Munkásdalárdában, vagy legális és féllegális kommunista folyóiratok elolvasása.

Az 1932 augusztus 28 — szeptember 7-e között tartott bírósági tárgyaláson az ügyész s a vádhatóság döntően Gera Sándor, Gombkötő Péter, Gladics József, dr. Szepesi Imre és Korom Mihály, valamint Sebes László tevékenységének megállapítására törekedett. A vádlottak között volt építőmunkás, (Komócsin Antal), vas és fémipari munkás (Gombkötő Péter), bőripari munkás (Gera Sándor), cipészsegéd (Szilbermann Gyula), (Szilbermann Ferenc), kereskedősegéd, fogtechnikus (Machánszky József), hentessegéd (Gladics József) és számos fiatalok. Fiatalok voltak: Lieb Richárd, Börcsök Ignác, Geleta Pál, Machánszky József.

Az 1932 november 4-én megtartott tárgyaláson a vádlottak egy részének enyhítésért, az ügyész súlyosbításért benyújtott fellebbezése folytán a királyi Kuria 1933 április 4-én, majd a szegedi ítélőtábla 1933. november 29-én kelt megerősítő ítéletével fejeződött be a per.

Az elsőfokú bírósági ítéleteket a későbbi ítéletek súlyosbították. Így például Korom Mihályt, Gera Sándort, Gombkötő Pétert és Gladics Józsefet, akiket már akkor az 1921. évi III. törvény 1.-és 2. paragrafusaiban foglaltak alapján „társadalom és az állam törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló bűntett” szerint mi-

²⁹ Lásd Gombkötő Péter visszaemlékezését. Csongrád megyei párt-Archívuma. 3—4. p. (A szerző gyűjtése)

³⁰ CsmI. Szeged. IV. 343/1932. A B. 2880/13/1932. végzés kelte 1933 április 29.

³¹ CsmI Szegedi kir. főügyészi iratok² IV. 343/1932. csomóból a B. I. 4097/83/1933. sz. alatt.

nősítettek, de akkor, 1932 szeptemberében 8-8 havi fogházbüntetésre mint főbüntetésre ítélték, Komócsin Antal cselekményei ugyanazon minősítés szerint 5, azaz Öt havi fogházbüntetést kapott. A feljebbviteli eljárás során a büntetéseket súlyosbították. A továbbiakban az ellenük támasztott vádak ismertetése kapcsán térünk ki a megváltoztatott ítéletekre.³²

Mivel vádolta a törvényszék a vádlottakat?

Sebes Lászlót az „osztály elleni igazgatás, s az 1921. III. tc. 5. -ának második bekezdésében foglaltak alapján „az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló vétség elkövetésében” vádolta a kuria. Sebes László, a vádhatóság szerint 1931 májusában Szegedre érkezve nyilván a kommunisták budapesti központja utasítása szerint, az úgynevezett Országos Ifjúsági Bizottság szegedi csoportját alakította meg a csoport céljának megbeszélését követően Szepesi Imre doktor és Gombkötő Péter vádlottal egyetértésben. „A vád szerint” Sebes az addig nem ismert Gombkötőt vette maga mellé és 1931 végén, 1932. elején látott hozzá a csoport megalakításához.” A vádhatóság nyilván nem fedte fel azt a tényt, hogy Sebes László foglalkozása szerint utazó ügynök, kereskedő, 31 éves budapesti születésű lakos megérkezése előtt Gombkötő Péter, Gera Sándor, Széll József baloldali fiatalokkal, Machánszky Józseffel, Szilbermann Gyulával és Ferencsel, Strausz Sándorral együtt már megkezdték az OIB szegedi csoportjának megalakítását, szervezését s ezzel is magyarázható, hogy alapjában nem Sebes László volt az OIB vezetőség fő irányítója, hanem a már említett Gombkötő Péter. Erre a szegedi sejt irányítójától, Gera Sándortól kapott megbízást.

A vád szerint, „Sebes László, Gombkötő Péter közreműködésével szervezőbizottságot létesített, amelynek tagjai voltak rajtuk kívül: Nagy János, Szilbermann Ferenc, Szilbermann Gyula és Schreiner Béla.”³³ A vádirat szerint 1932. februárjában a mintegy 35 tagot számláló csoport előtt Sebes László abban fogalmazta meg az OIB szegedi csoport előtti feladatát, hogy „mivel a pártvezetőség nem elég radikális és nem helyez kellő súlyt az ifjúság nevelésére, az ifjúságot tömörítsék és belőlük száz százalékos marxistákat neveljenek. Hetenként ismétlődő szemináriumok, előadások megtartását javasolta és „az OIB vezetősége Házi Újság létesítést határozta el.”³⁴

A bíróság nem fogadta el Sebes László és ügyvédjének azon védekezését, miszerint az OIB legális szervezet, tehát nem ütközik a törvénybe, nem ellentétes az erre vonatkozó megállapodással és azt sem fogadta el a bíróság, hogy a szocialdemokrata párt országos vezetőitől kapott volna megbízást. Ezzel kapcsolatban elvetette Mónus Illés, Peyer Károly és Kéthly Anna, valamint Buchinger Manó tanúként való meghallgatását.³⁵

Kormányos Imre a mozgalom egykori résztvevője elmondta, hogy Sebes László dolgaival kapcsolatban több ízben kihallgatta a rendőrség, mivel Sebes László náluk lakott albérletben. Arra vonatkozólag, hogy kivel állt levelezésben, érkezett-e címére postai küldemény, kik keresték fel és őt személyesen bevonta-e az illegális munkába. csupán annyit tudott ezekre válaszolni, hogy csak a rokonaival levelezett, őt személyesen nem kérte fel arra, hogy részt vegyen illegális tevékenységben.³⁶

³² CsmI. Szegedi kir. főügyészi iratok IV. 343/1932. Sebes László és társai az állam és a társadalom rendje erőszakos felforgatására irányuló büntett vádirat 1. p. a kir. Curia 1933. nov. 29-én kelt B. I. 4097/83/1933. sz. alatt.

³³ CsmI. Szegedi kir. főügyészi iratok. IV. 343/1932. 9. p.

³⁴ Uo. 9.

³⁵ Uo. 4, 11.

³⁶ Kormányos Imre a szerző kérésére elmondott visszaemlékezése. MSZMP Csm. Bizotts. Pártarchívum Kormányos András visszaemlékezése.

Dr. Szepesi Imre orvos, aki 1932-ben 46 éves volt, Devceser községben született, s Szegeden a Lőwi E. utcában lakott, mint már több helyütt hivatkoztunk az ő munkásságára, Szegeden a legkiemelkedőbb marxista-lenini elméleti műveltségű ember abban az időben — 1926-tól élete végéig, 1934-ig. Sokszor megemlézték már publikált tanulmányokban, dokumentum-kötetekben és újcikkben Szepesi doktor szemináriumát. Az archívumokban őrzött visszaemlékezésekben sűrűn olvashatjuk, hogy a visszaemlékező a Szepesi Imre szemináriumaira járt Szegeden. Ezekre történő hivatkozással az olvasó és kutató gyakran találkozik a párt KB mellett működő Párttörténet Intézet Archívumában és a Csongrád megyei Pártarchívumban és nyilvántartásban. Hogy mennyien nevelkedtek osztályharcos marxisták vagy ismerkedtek a marxizmus tanaival a Szepesi szemináriumokon, csak megközelítő adataink vannak. Dr. Berkes Pál orvos, dr. Zápori Dezső orvos, a Szilberman testvérek közül hárman, továbbá Dobó Miklós, Sz. Nagy József és még sokan mások. A rendőrségi nyomozók súlyos terhelő vádakát halmoztak fel ellene. Ő, dr. Szepesi Imre a fiatalokat marxista osztályharcos szellemben tanító és nevelő, a Természetbarátok Turista Egyesületének vezetője, a Szavalókórus vezetője, a párt szervezet keretében működő és marxista-kommunista elveket hirdető OIB szegedi csoportjának egyik vezetője, a Házi Újság tényleges főszerkesztője s maga is írója-szerzője, a kapitalizmus s a magyarországi fasizmust gúnyos iróniával leleplező újságnak. Lázítóbbnál lázítóbb cikk és képábrázolásokat készített a Munkásotthon Házi Újságjába. A letartóztatása idején a lakásán tartott házkutatás során páratlanul gazdag könyvtárában nagy mennyiségben találtak és foglaltak le „bűnjelként” marxista műveket, marxista szellemű folyóiratokat, és a Szovjetunióról szóló könyveket. Ilyenek a Kommunista Kiáltvány, a „Sarló és Kalapács” című füzetek.³⁷

Ross István detektív a m. kir. államrendőrség szegedi kapitányának készített jelentésében közölte, hogy Szepesi Imre doktor lakásán tartott házkutatás során megtalálták egy, a moszkvai emigrációban élő magyar írók és művészek szövetsége által „A Magyar Jelen” című folyóiratot és rölapokat, amelyek a kommunista mozgalom agitációjához szükségesek.”³⁸ A jelentés megemlíti továbbá, hogy az említett proletár írók és művészek szövetségéhez tartozó magyar kommunista írók munkáit, így Illés Bélának az „Ég a Tisza” című regényét, Zalka Máté „A hadjárat vége” című elbeszélését, valamint a „Proletár” című verseskötet s a „Sarló és Kalapács” folyóirat 1931. évi augusztusi és szeptemberi számát is lefoglalták. Ezekon kívül még sok röpcédulát. A detektív feltételezése szerint, „valószínű, hogy dr. Szepesi Imre ezeknek az íróknak a műveit azért szerezhette be, hogy a szoc. dem. pártban alakult Országos Ifjúsági Bizottság” mozgalmának leple alatt működő kommunista irányú szervezkedés céljaira felhasználhassa.”³⁹ A detektív valószínű, hogy nem tévedett, amikor arra következtetett, hogy dr. Szepesi Imre kommunista irányú összeköttetése által szerezhette be az említett tiltott marxista műveket, s hogy a kommunista összeköttetést Bécsbe utazó felesége, dr. Szamek Sára biztosította.

Végül is a királyi kuria ítélete majdnem hogy meglepő. Dr. Szepesi Imre vádlott fegyházbüntetését négy hónapról két hónapra mérsékelte.⁴⁰ A valóság ismeretében az ítélet mégsem meglepő. A vallató pribékek szadista kéjüknek engedve addig és annyira megkínózták, hogy szabadulása után már csak két hónapig maradt életben, súlyos sérüléseibe behalt. A halálának közelségét nyilván a börtönorvosa is megállapította, s a bíróság nem akarta, hogy dr. Szepesi a börtön falai között haljon meg.

³⁷ CsmI. főügyészi iratok IV. 343/1932. 2, 3, 4, 10.

³⁸ Uo. 1933. január 31-én kelt nyomozó-jelentés, mint melléklet.

³⁹ CsmI. Szegedi kir. főügyészi iratok 343/1932.

⁴⁰ Uo. a B. I. 4097/83/1933. sz. alatt 1. p.

Korom Mihályt, Gera Sándort, Gombkötő Pétert, Gladics Józsefet, mint fővádoltakat az ellenforradalmi rendszer és állam „törvényes” rendjének erőszakos felforgatására irányuló bűntettben minősítette bűnösnek az Ítéltábla. Gera Sándort, Gombkötő Pétert 3, azaz három évi fegyházbüntetésre, mint főbüntetésre, Korom Mihályt és Gladics Józsefet 2-2 évi fegyházbüntetésre, Komócsin Antal egy (1) évi fegyházra ítélte a Skultéty vezette ítéltábla.⁴¹ Gombkötő Péternek, Gera Sándornak és Gladics Józsefnek a kommunista párt illegális, azaz tiltott szervezésén kívül azt is terhére rótták a vádhatóság, hogy 1932. március 17-én Széll József lakásán tartott megbeszélésen — ahol jelen volt a spicli Schriener Béla is, megegyeztek abban, hogy „az OIB működését nem jó szemmel néző Lajer Dezső párttitkárral szemben egységes bizalmatlansági indítványt terjesztenek be a pártválasztványon. Gombkötő Péter egyik kezdeményezője volt a Házi Újság megjelentetésének és az ifjúsági csoport megalakításának. Előadásokat tartott a fiatalok előtt, mely beszédeiben a leventeintézmény ellen lázított, a Hétvezér utcai Munkásotthon udvarán több esetben az Internacionálét énekelte Sz. Nagy János, Bozóki Lajos, Szilbermann Ferenc, Lieb Richárd, Szilbermann Gyula és Karácsonyi Etel, Machánszky József társaságában.⁴² Gombkötő Péter Strausz Sándorral egyetemben több alkalommal Deszk, Szőreg községben házi összejöveteleken, leggyakrabban, megbízható szegényparasztok házában fejtette ki a munkásság és a dolgozó parasztság szegénységének és elnyomásának okát s módját, megvilágította az összefogás szükségességét, hogy az elnyomás alól felszabaduljon a munkás s a szegényparaszt.⁴³ Nem volt alaptalan a vádhatóságnak az a megállapítása, miszerint, „Gombkötő Péter nemcsak tevékenyen részt vett a kommunista mozgalom szításában, hanem abban vezető szerepet játszott.”⁴⁴ Gombkötő Péter amellett, hogy a szegedi sejtben vezetőszeretet töltött be volt egy sejtje, amelynek ő volt az irányítója. Az ellenforradalmi osztálybíróság előtt bátran vallotta magát kommunistának. Sejtjéhez tartozott Zeisler György, Karácsonyi Etel és Strausz Sándor. Érdemeket szerzett a kommunista eszmék terjesztésében, letartóztatása idején az Új Március több számát találta meg nála a rendőrség.

Korom Mihály, foglalkozásra nézve szobafestő és mázoló-segéd ellen megfogalmazott fő vád az 1921. évi III. törvény 1—3 §-ai alapján „az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló bűntett” elkövetése. Ebben rótták fel terhére a kommunista sejt szervezésének vállalását 1931 nyarán, valamint hogy a betiltott kommunista párt budapesti központjával tartott kapcsolatot továbbá a tiltott kommunista sajtótermékek, mint például az „Új Március” terjesztését, olvasás céljából történt átadását, a szervezett új sejttagoknak és az OIB megbízható fiataljainak. Mindezen cselekményét a Bt. 91. §-nak alkalmazásával, 2 (két) évi fegyházra mint főbüntetésre és politikai jogainak gyakorlásában öt (5) évi felfüggesztésre ítélte.⁴⁵ Megjegyezzük, hogy az ítélet indoklásában is olvasható az a forradalmi harcosok visszaemlékezéseiben és szóbeli tájékoztatásából kitűnő vélemény, miszerint Korom Mihály egy időre elveszítette Geráék bizalmát s a rendőrségi megfigyelésekből tévesen arra következtettek, hogy Korom Mihály a rendőrség ügynöke. A bírósági tárgyalás idején tisztázódott előttük, hog tévedtek, Korom Mihály nem volt áruló.

Gladics Józsefet, a szegedi szervezkedés korábbi vezetőjét szintén az ellenforradalmi rend, a tőkés és földbirtokosok hatalmának megdöntésére irányuló szer-

⁴¹ Csml főügyési iratok IV. 343/1932. 1—2. p.

⁴² Uo. 12. p.

⁴³ Gombkötő Péter visszaemlékezése 1979 december 16-án. (Saját gyűjtés).

⁴⁴ Csml főügyési iratok IV. 343/1932. Az 1933 április hó 4-én hirdett ítélet 3, 15. p.

⁴⁵ Csml. Szeged ikir. főügyési iratok IV. 343/1932. 1. p.

vezkedésben, a kommunista párt szervezésében, a marxista eszmék és politika terjesztésében s hirdetésében találta bűnösnek a vádemelés. Gladics József esetében, noha az ő tevékenysége 1932. elején visszafogottabb volt mint az 1920-as, valamint az 1930—1931-es években, de figyelembe véve, hogy a vádlott régebben már volt le-tartóztatásban és börtönben, az 1931. júniusában történt szabadulás után most újabb 2 (két) évi fegyházra mint főbüntetésre ítélte az ítélőtábla. A kiszabott büntetéséből az 1932. évi április 4-től 1932. szeptember 7-ig tartott vizsgálati fogsággal öt hó- napot kitöltöttek ítélte a bíróság.⁴⁶

Komócsin Antal kommunista sejtagnak az 1932. szeptember 7-én kiszabott öt havi fegyházbüntetését egy évre súlyosbította a törvényszék. A vádlottat elsősorban a hatalom megdöntésére, a proletáriátus uralmának megteremtésére irányuló szervezkedésben és kísérletben mondotta ki bűnösnek a törvényszék. Komócsin Antal már 1930-ban a Délalföldre kiterjedt kommunista szervezkedésben is részt vett Gladiccsal, Gerával és több társával. Ő szervezte be az illegális sejtbe Pontyik Pált, 1931 őszén. Részt vett azokon a tanácskozásokon, amelyek Pontyik Pál és Széll József lakásán voltak megtartva s azokon tárgyalták meg a pártszervezés további feladatait, eszközeit, a hatalom elleni harc propaganda és agitációs módszereit s az 1932 március 5-i tanácskozáson ismételtlen állást foglaltak Lájér Dezső szociáldemokrata pártszervezet titkára ellen beterveztendő javaslat ügyében. Komócsin Antal, Gera Sándor és Gombkötő Péter, valamint Gladics József egyik teljesen megbízható elvtársa és harcostársa volt.⁴⁷

Nagy János kommunistát nyolc (8) hónapi fegyházbüntetésre ítélte a szegedi kir. ítélőtábla 1933. november 29-én hozott ítéletében.⁴⁸ Politikai jogainak gyakorlását 3 évre függesztette fel a bírósági végzés. Nagy János folyamatosan részt vett a kommunista párt szervezésében, s mint birkózó sportoló a szegedi Munkás Testedző Egyesületben osztályharcos magatartást tanúsított az ellenforradalmi rendszerrel „osztálybékén” fáradozó, megalkuvó Lájér Dezső párttitkárrel szemben s azt a nézetét hangoztatta, hogy a Munkás Testedző Egyesület munkássportolói nem lehetnek apolitikusak, passzív szemlélői a tőkés kizsákmányolásnak és politikai jogfosztottságnak, Nagy János agilis tagja volt az OIB szegedi csoportjának és a Természetbarátok Turista Egyesületének. „Egy nap az életemből” címmel cikket írt a Házi Újságba, amely megjelent, amely írás — a vád szerint — kimerítette az „osztály ellen izgatás büntettét, egyéb cselekményeivel pedig az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos megdöntésére irányuló büntettet is”. Még a fiatalok tekintendő Lieb Richárd, Machánszky József, továbbá Strausz Sándor és Karácsonyi Etel fiatal kommunista OIB tagoknak, akik Gombkötő Péter többszöri kezdeményezésére és Lájér Dezső párttitkár tiltakozása ellenére a Kommunista Internacionálét énekeltek a Munkásokonban, még ezt a tevékenységét is úgy ítélte meg a vádhatóság, mint a kommunista pártnak a fennálló ellenforradalmi rendszer megdöntésére irányult felforgató cselekményt. Olvasták a párt illegális kiadványait, az Új Márciust, részt vettek a Vörös Segély mozgalom szervezésében.

Mindezt figyelembe véve Lieb Richárd és Machánszky József — az elszenvedett kínzások után — dorgálást kaptak, Strausz Sándor, aki Gombkötő Péterrel annak tanácsára elvállalta, hogy az ifjúság körében lázító beszédet tart a Levente-intézmény ellen, továbbá részt vett a pártszervezésben is, az 1921. évi III. tc. 5. §-ának 1. bekez-

⁴⁶ Uo. lp., a 4097/1933. sz. alatt 1933. november 29-én hozott ítélet Korom Mihály és társai ügyében. lp.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

dése szerint főbüntetésül 2 hónapi fogházbüntetésre ítélte a törvényszék. Karácsonyi Etelt 15 napi fogházra ítélték.⁴⁹

Széll Józsefet, akinek lakásán az illegális megbeszéléseket tartotta a szegedi sejt, valamint az OIB-ban kifejtett kommunista szellemű tevékenységéért 4 (négy) hónapi fogházra mint főbüntetésre és a politikai jogai gyakorlásában 1 évi időtartamban korlátozta az ítélet.⁵⁰

Szilbermann Gyula, aki egyik vezető egyénisége volt az osztályharcos szellemben formálódó fiatal baloldali szociáldemokratáknak, az OIB szegedi csoportjának vezetésében vállalt szervező, agitációs tevékenységéért, a Házi Újság-ban közölt „A kapitalista hazafiság” című cikkében a „polgári osztály elleni gyűlölet szítása miatt, továbbá a kommunista eszmeiségű folyóiratok terjesztéséért került a vádlottak padjára. Többek között olvasta, majd terjesztésére tovább adta tiltott kommunista eszméket tartalmazó folyóiratokat; az Új Március, az Ifjú Proletár, a Viláosság különböző számain. Börcsök Ignác, Zeisler György, Bitó Mihály tőle kapta a kommunista folyóiratokat, valamint elvállalta, hogy a bebörtönzött kommunisták családjának anyagi és erkölcsi segítése érdekében Vörös Segély bélyegek eladásában és a segély eljuttatásában közreműködik. Testvérével, Szilbermann Ferencel együtt Gombkötő Péter irányításával „tevékenyen részt vett a kommunista mozgalom szításában s abban vezető szerepet játszott” hangzott a vád indoklása. Szilbermann Gyulát ezért 5 hónapi fogházbüntetésre és mellékbüntetésül pedig 1 évi hivatalvesztésre és politikai jogainak gyakorlásában ugyanilyen időtartamú felfüggesztésre ítélték.⁵¹ Szilbermann Ferencet ugyanilyen időtartamú fogházbüntetésre ítélték.

Gera Sándor ítéletét illetően megjegyezzük, hogy az elsőfokon kihirdetett 8 hónapi fogházbüntetést kitöltve, ő nem várta be a feljebbviteli tárgyalást, hanem miután szabadlábra került, 1933. február 4-ről 5.-re virradó éjszaka elhagyta Szegedet és sikeresen átjutott a Magyar—Csehszlovák határon. Onnét Spanyolországba ment és internacionalista önkéntesként halt hősi halált a Spanyol Köztársaság védelmében.⁵²

Itt jegyezzük meg, hogy Schreiber Béla, a már többször említett rendőrspicli, a „Narancs”, aki Sebes László, Nagy János, Szilbermann Gyula és Szilbermann Ferenc társaságában az OIB szegedi csoport vezetőségének is tagja volt, nem szerepel a vádlottak között! Csupán tanuként hallgatták ki a rendőrségen és az ügyészégi tárgyaláson. A feljebbviteli tárgyaláson, már többen is a rendőrség besúgójaként tekintették és a vádlottak védelme részéről követelték Schreiber Béla besúgó szerepének kivizsgálását, ilyen értelemben a vádlottakkal szemben elfogultságának megállapítását. Az ügyet azonban eltussolta a főügyész.⁵³

A királyi Kuria 1933. évi, a korábban kiszabott ítéleteket súlyosbító tárgyalása előtt, az első ítéletben kiszabott fegyházbüntetés letöltésével kiszabadulva a Csillagbörtönből Gombkötő Péter és Gladics József is elhagyták Szegedet és illegálisan Budapesten rejtőzködtek, s az ottani kommunisták segítségével ők is kísérletet tettek, hogy Csehszlovákiába szökjenek. A mintegy 3 hónapos budapesti bujkálás után 1933 decemberében Nyergesújfalu községben egy megbízható bányász-családnál rejtőzködtek, s vártak a kedvező pillanatra, hogy egy csónakos átvigye őket a Duna túlsó partjára. 1934. elején a Dunaparton egy csónakhoz közeledtek, amikor váratlanul, csendőrök vették körül őket. Utólag derült ki, hogy a bányász család egy ismerőse

⁴⁹ Uo. 3. p., Nagy János visszaemlékezése 1979. december 12-én. (saját gyűjtés).

⁵⁰ Csml Szegedi kir. főügyészi iratok 343/1932. 4097/1933. alatt, a 11, 15, 17. p.

⁵¹ Uo. 3. p.

⁵² Gombkötő Péter, Komócsin Antal közlése. Saját gyűjtés. Délmagyarország 1977. február 7. Sárközi István: Szegedtől—Ibériáig. Gera Sándor forradalmi útja című cikk.

⁵³ Csml. főügyészi iratok IV. 343/1932 az ítélet indoklásából 14—17. p.

aki naponta megfordult a házban elárulta őket s feljelentést tett ellenük a csendőrségen. Onnét megbilincselve és rövid vasláncra verve Budapestre, majd Szegedre szállították őket s így sötétzárkával súlyosbított „lakói lettek 3 éven át a Csillagbörtönnek.”⁵⁴

Az 1932 áprilisában történt nagyméretű letartóztatások és az azt követő ítéletek végleges lezárása előtt nem sokkal 1933. márciusban tartóztatta le a rendőrség az addig fel nem fedezett, a Gera Sándor vezette szegedi sejthez közvetve kapcsolódott szőregi sejt négy tagját: Gesztesy Mihályt, Krámer Gyulát, Tápai Józsefet és Tóth Jánost. A vizsgálat, a nyomozási adatok és a részbeni beismerő vallomások fényt derítettek arra, hogy Gesztesy Mihály és társai félelmet nem ismerve széleskörű és sokrétű politikai, szervezési és propaganda tevékenységet fejttettek ki a fasiszta rendszer megdöntésére, a nép államának és társadalmi berendezkedésének megvalósítására. Az 1933 június 6-án megtartott elsőfokú főtárgyaláson a szegedi király törvényszék „állam és társadalmi rend felforgatására irányuló büntetben” vádolva őket, súlyos fegyházbüntetéseket hozott ellenük. A vádlottak, az indoklás szerint, Gesztesy Mihály a Tisza-parti „Sárgán” ismerkedett meg Gerával, aki elolvasás céljából a Társadalmi Szemle című kommunista irányú folyóirat több számát át adta neki és előadást tartott a fennálló társadalmi rendszerről, valamint a munkásosztály öntudatra ébredéséről. Gesztesy pedig 1932. őszétől rendszeresen találkozott Krámer Gyulával, aki ellátta őt kommunista irányú nyomtatványokkal, folyóiratokkal, mint például a Társadalmi Szemle, „Az orosz forradalom” története, vagy a „Dialektika és Materializmus”. A vádlottak tevékenyen részt vettek a Vörös Segély bélyegek eladásában, e mozgalom szélesítésében, és megállapodtak abban is, hogy vörös zászlókat készítenek és azokat 1933 május 1-én nyilvános helyeken kitűzik.⁵⁵

A vádlottak közül *Gesztesy Mihályt és Tóth Jánost egyaránt két és fél évi, Krámer Gyulát két évi fegyházra ítélték és 5 évre eltiltották a politikai jogaik gyakorlásától, Tápai Józsefet két hónapi fogházra, 1 évi jogvesztésre ítélte a törvényszék.* A fellebbviteli tárgyaláson, 1933 december 12-én a m. kir. Kuria újabb ítéletet hirdetett, mérsékelve a vádlottakra első fokon kiszabott büntetés mértékét. Gesztesy Mihályt és Tóth János vádlottakat 1 (egy-egy) évi fogházra mint fő, Krámer Gyulát 10 (tíz) hónapi fogházbüntetésre ítélték. A vádiratból kiderül, hogy a vádlottak határtalan bátorsággal tartottak ki kommunista meggyőződésük mellett, s a fennálló társadalmi rend fegyveres úton történő elkerülhetetlen megdöntését és az új kommunista rendszer megvalósításával való felváltását hangoztatták.

A kommunista mozgalom megsemmisítésére törekedve a vádlottakkal szemben az ügyészség, a főügyészség és a nyomozó szervek az illegális kommunista párt szervezése tényéből, vagy annak feltételezéséből kiindulva az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatásának és megdöntésére irányuló szervezkedés vádját állapították meg. Az ítéletek elrettentő határása számítottak, arra, hogy a további szervezkedéstől s a szocializmus eszméitől való lemondásra kényszerítsék a dolgozókat, mint ahogy a munkanélküliség, az alacsony munkabérek miatt elégedetlen ipari munkások, agrárproletárok tízezreinek nyomora, nélkülözése talaján keletkezett sztrájkokat és munkaköveteléseket is a kommunizmus felforgató eszme-hatásainak tulajdonították a hatalom birtokosai és védelmezői.

A két politikai per, amelynek a kormány-sajtó is bő teret szentelt, az illegális kommunista mozgalom és a szervezett dolgozók öntudatos küzdelmének egyik legin-

⁵⁴ Gombkötő Péter 1979. december 16., 21-én adott visszaemlékezése. Saját gyűjtés.

⁵⁵ Csml. Szegedi kir. főügyési iratok IV. 359/1933. Gesztesy Mihály és 3 társa az állam és a társadalmi rend felforgatására és megsemmisítésére irányuló büntetett.

kább figyelemre méltó szakasza Szeged és Csongrád megye munkásmozgalmának történetében. A két per közös és eltérő jellemzőit vizsgálva látható, hogy az első per vádlottjainak túlnyomó többsége kommunista volt. Az 1932—1933-as években hozott ítéletekben már nagy számban szerepeltek baloldali szociáldemokraták is.

A két kommunista-ellenes per nemcsak a rendszert kiszolgáló polgárságot hozta izgalomba, de erjesztőleg hatott a munkásokra is. Az SZDP szegedi vezetésében a kizsákmányolókkal megalkuvó politikát folytató vezérrel, Lájér Dezsővel szemben mind gyakrabban nyilvánult meg a bizalmatlanság. Az építőipari szakszervezetből kiindult bizalmatlansági indítványok más szakmákhoz tartozó szervezett dolgozóknak is támogatásra találtak. A rendőrségi jelentésekben, az ügyészi vádiratokban is vannak utalások a Lájér Dezső képviselte osztálymegalkuvó politikával szemben történt javaslatokra és előterjesztésekre. Ezt tanúsítja a Szeged város rendőrkapitányának Szeged főispánjához küldött jelentése, 1933 február 12-én. (L. 280. o.)

Szélesedett az osztályöntudatos szervezett dolgozók köre, akik mind tevékenyebb szerepet tölthettek be a szakmai szervezetekben és a kultúr- és sport-egyesületekben. Köztük említjük meg Mison Gusztávot, dr. Berkes Pált, Kása Andrást, Török Gábor, Komócsin Mihályt, Komócsin Illést, Waltner Mihályt, Dáni Jánost, Bernáth Andrást, Dobó Miklóst, Osztermann Sándort, Schwatz Aladárt, Pászthy Ferencet és másokat.

A kommunista mozgalmat és a marxizmus eszméit nem semmisítette meg az üldözés, s a tiltó törvény. Amikor az elnyomó gépezet szervei és vezetői Szegeden is úgy vélték, hogy gyökerestől sikerült kiirtani a kommunista pártot, újabb szervezkedéssel találták szembe magukat. Így például, 1933. szeptemberében fedeztek fel egy kommunista sejtet, amelyhez több szegedi és szőregi illetőségű kommunista vett részt. Ennek során tartóztatták le a korábban már elítélt, a Gesztay Mihály, Gera Sándor és Gombkötő Péter csoporttal kapcsolatban állt Banda Antalt, Nacsik Györgyöt, Bauer Erzsébetet, Magyar Mihályt, valamint a budapesti törvényszéken perbefogott Nagy Jánost, Szögi Istvánt és Csikós Rudolfot.⁵⁶ Másodfokon 1934. január 17-én a kir. Ítéltábla Szegeden hirdetett ítéletet ügyünkben és Banda Antalt „az állam és a társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló bűntettben” 5 (öt) havi fogházbüntetésre, továbbá 3 évi hivatalvesztésre és politikai jogok gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére ítélte s kötelezte a perköltség megtérítésére.

A letartóztatott és perbefogott, elítélt kommunistákról baloldali szociáldemokratákról pontos személyi leírást és politikai megjelölést tartalmazó nyilvántartást készített a rendőrség. Ezeket az „R. Nyilvántartó lapok”-at bárhová is ment munkakeresés miatt a nyilvántartott „megbélyegzett” munkás, értelmiségi, kubikos-földmunkás, mindenhova megküldték. Mit tartalmazott egy R. Nyilvántartó lap?

Mindenekelőtt a nyilvántartásban szereplő születési adatait, foglalkozását, lakóhelyét, letartóztatásának évét, napját, sőt még óráját és percét is. Pontos személyi leírás következett a megfelelő rovatokban. A kommunista vagy kommunista gyanús mozgalmi személy adatlapjának rávezették, hogy: kom. mb., azaz kommunista, megbízhatatlan politikailag.

Íme néhány a nyilvántartási lapok közül:

Széll József Született 1906. II. 1. Szeged Répás u. 15. Foglalkozása: lakatossegéd. Letartóztatva: 1932. IV. 5-én Szegeden, kommunista szervezkedés gyanuja miatt. Elítélve: 1933. XI. 29-én a szegedi törvényszék ill. a Curia által elítélve 4 hónapra.⁵⁷

⁵⁶ Tamási Mihály: A dolgozók harca a nyomor, a kizsákmányolás és az ellenforradalmi rend ellen. 1929—1935. Szeged, 1971. 50. p.

⁵⁷ PIA. 652. f. S. 1581. Széll József nyilvántartó lapja.

Magyar királyi rendőrség
szegedi kapitánysága.

41/1933

res. szám.

Tárgy: A Szegedi Munkás Testedző Egyesület segély kérelme.

Von. szám: 118/1933 főisp.

Csat: 1. drb. SZ. KIR. VÁROS FŐISPÁN INVATALA.

Méltóságos Főispán Úr

Beérkezett: 1933. FEB. 15. hó napján

799 szám mell.

Tisztelettel jelentem, hogy a Szegedi Munkás Testedző Egyesület hazafias és politikai magatartására vonatkozólag a nyomozást lefolytattam, amelynek során a következőket állapítottam meg:

A 22 év óta fennálló egyesület az 1931 évi választásokig részben polgári, részben pedig a Szociáldemokrata Párthoz tartozó egyénekből állt. Az egyesület szervezett tagjai rossz néven vették, hogy egyes tagjai a képviselő választások alatt részben az egységes, részben pedig a liberális pártnak teljesítettek kerékpáros küldönc szolgálatot és e miatt azzal bosszulták meg magukat, hogy a szervezett tagokat, akik a legjobb sporterők voltak, kivonták az egyesületből. A kivonult szervezett tagok a Munkásotthonban ütve fel tanyájukat, hatósági bejelentés nélkül előbb "Vasas Sport Klub", majd később "Eszme Sport Klub" név alatt működtek pár hónapig Dáni János elnöksége alatt. Ezt a kivált csoportot agitációs munkára dr. Szepessi Imre fogorvos, Lőw Lipót utca 15 szám alatti lakos oktatta ki szemmináriumi előadások keretében.

A Munkás Testedző Egyesület megmaradt polgári gondolkozású tagjai közeledést kíséreltek meg, azonban a megegyezés nem sikerült és a múlt évi február havi közgyűlésen megtörtént a végleges szakadás, mivel a Szociáldemokrata Párt befolyása alatt álló és "Eszme Sport Klub" néven működő szervezett munkás ifjakkból álló csoport nem tudott a tisztikarban magának többséget biztosítani és ez által nem tudta az egyesületbe azt a szellemet bevinni, amelyet a Szociáldemokrata Párt vezetősége és az Eszme Sport Klub vezetősége akart. Ennek következtében a polgári elem Tisza Torna Egyesület néven új egyesületet alakított, a szervezett elem pedig továbbra is megmaradt a Munkás Testedző Egyesület

3. A magyar kir. rendőrség szegedi Kapitánysága jelenti a főispánnak
(41/1933 res. sz. irat 1. lapja).

Gera Sándor nyilvántartása adata: Gera Sándor született 1907. február 2. Lakik: Szeged, Liszt utca 27. Apja Gera István, Anyja Ábrahám Etel. Nőtlen, foglalkozása: cipész-segéd. Műveltsége: ír, olvas. Vagyontalan. Büntetve 1-szer. Lásd az 546/1930 tvkv. Hol tartóztatták le? Szegeden az itteni állami rend. 1930. V. 19-én, de. 9 órakor. Letartóztatás után Intézetbe helyezve 1930. V. 23-án 11 óra. A szegedi törvényszék 1931 január 21-én 2 1/2 év fegyházra ítélte.⁵⁸ Gerának volt egy fővárosi rendőrségi nyilvántartó lapja is, amelyről már történt említés.

Tápai József nyilvántartó lapjának adatai: Tápai József, apja Tápai József, anyja Sinka Mária, 580-1-1933 pol. rend. Született 1907. III. 14. Foglalkozása: gyári munkás. Lakik: Szeged, Lehel u. 9. Letartóztatva Szegeden sejtrendszer kommunista szervezéséért. Elítélve: 1933. VI. 6-án 2 havi fogházzal.⁵⁹

Komócsin Antal rendőrségi nyilvántartási adatlapja: Komócsin Antal született 1899 december 8-án, Szeged, Gólya u. 4. Apja: Komócsin Mihály, anyja: Bódi Rozália. Foglalkozása: Cserepező segéd, 164 cm magas, erős, arca kerek, egészséges, haja gesztenyés barna, homloka magas. Szeme szürke, orra rendes, fogai épek, bajusza borotvált, álla kerek. Letartóztatási ideje: 1930. V. 23-án de. 11 órakor. Lásd 546/1930, 546/554/1930 vizsg. fogságra ítélve. A szegedi kir. törvényszék koronatanácsa 930. IX. hó 11-én kelt B 4497/930 sz. hat. szabadlábra helyezte.⁶⁰

4. Komócsin Antal kommunistáról készített rendőrségi fotó

A rendőrségi nyilvántartásba vétel, felügyelet alá helyezés után rendszerint az első adódó sztrájkot vagy egyéb munkásmegmozdulást követően a munkásmozgalomban aktív tevékenységet végző egyént elbocsájtották állásából, munkahelyéről, s egy másik tartós munkahelyet szinte lehetetlen volt találniok, mert amennyiben valamilyen munkaadónál kenyérkereseti lehetőséget kapott, nyomban megjelent ott vala-

⁵⁸ Csml Börtönytartó könyv 1930/31. 552/1930., valamint a PIA. Belügyminiszteri jelentésekben a 621. f. 3./220 Értesítő Gera Sándorról Törzskönyvi száma 4092.

⁵⁹ PIA. 652-f. T. a 305 lap.

⁶⁰ Csml Rendőrségi nyilvántartó könyv 550/1933. sz. alatt.

melyik nyomozó és figyelmeztette a munkaadót, hogy „közveszélyes” kommunistát alkalmaz s az ilyen munkaadó számára is kellemetlenné vált az alkalmazott szervezett forradalmi egyén megfigyelése a nyomozók által. Az ellenforradalmi rendszerben üldözött, elítélt, házkutatásokkal zaklatott kommunisták, baloldali érzelmű szo-

Név: Komócsin Antal	
Foglalkozás: szerszemes	
Születési hely és év: Szeged, 1899	
Illetőségi hely:	
Állandó lakhely:	
A nyilvántartás oka: megf.	
Alapadat: B.434/1932, 548/1930, 125/1928.	
Mutatólap:	
Mellék- (gyűjtő) lapok:	
Megjegyzés: Kom.	
Kia. Acta: S. 11. 19	

5. Komócsin Antal nyilvántartási lapja (Másolat)

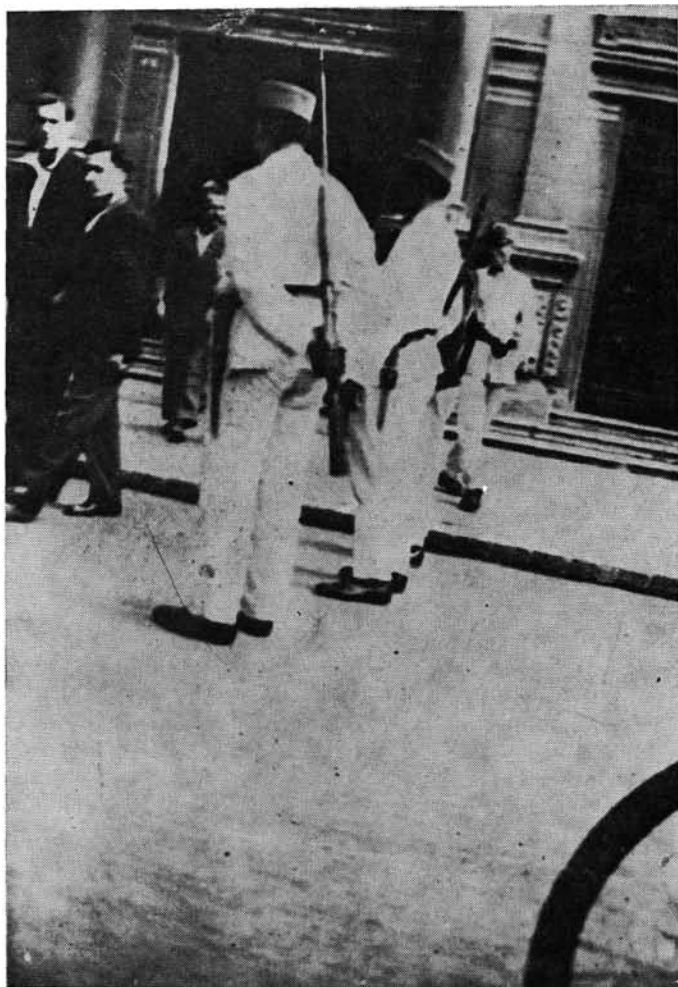
ciáldemokraták sorsa a teljes létbizonytalanság volt, s tartós munkaviszonyuk nem lehetett. Ezt a visszaemlékezések, a felkérésekre adott tájékoztatások mind visszaidézik.

Felmerül a kérdés, hogy a marxista eszmék és a kommunista mozgalom teljes kiirtására, szüntelen törekvő elfojtására és állandó megfigyelésre készenlétben álló ellenforradalmi rendszerben miként tudtak tájékozódni a munkásmozgalom legjobbjai a politikai és ideológiai harc közvetlen és távlati célkitűzéseinek megítélésében? Milyen elméleti ismeretekhez juthattak és milyen forrásból vagy forrásokból fakadt az ideológiai és politikai tájékoztódásuk?

A munkásosztály és a vele objektíve érdekelt szegényparasztság és a proletáriátus sorsával, gondolkodásával azonosuló értelmiségiek legjobbjai között is igen kevesen voltak, akik magas fokú marxista ideológiai műveltséggel rendelkeztek. A faszizmus ellen és a dolgozó tömegek alapvető érdekeiért folytatandó harc programját a párt II. kongresszusa fogalmazta meg és a párt hazai központi vezetése összekötői útján ismertette a szegedi kommunistákkal is. Mindezen túl a párt központi vezetése által eljuttatott röplapok, illegálisan eljuttatott folyóiratok cikkeiben fogalmazódtak meg az osztályharc feladatai. Szegeden a Munkásotthon Könyvtára zömében a szervezett öntudatos dolgozók önkéntes pénzadományából gyarapodva önmagában

egy forrás és lehetőség volt a politikai és ideológiai műveltség megalapozásához és gyarapításához. Az 1920-as évek elején 4.513 kötetnyi könyv és folyóirat volt olvasható a munkáskönyvtárban.⁶¹

Szegedre is eljutott a Tamás Aladár szerkesztésében megjelent „100%” című marxista szellemű társadalompolitikai folyóirat, továbbá a Társadalmi Szemle, a Világosság, Az Új Március, az Ifjú Proletár, valamint az 1932-ben Schönstein Sándor és Madzsar József fordításában és szerkesztésében, a budapesti Pannonia-nyomdában készült Marxizmus füzetek. Ez utóbbinak 1, 2, és 3. száma nemrég került elő Sallai Ferenc veterán munkásmozgalmi gyűjteményéből, amelyet a szőregi és a

6. Komócsin Antal, Korom Mihály és Sz. Nagy János kommunista vádlottak elvezetése a tárgyalásról.

⁶¹ A MUNKA című munkásújság 1921. III. 20-i számában: A Somogyi Könyvtár és a múzeum című cikk.

deszki kommunisták és baloldali érzelmű szociáldemokrata szervezett dolgozók a 30-as években kézzől-kézre adva olvastak, tanulmányoztak. Marx értéktöbblet elméletének könnyed tárgyalása kapcsán „Termelési viszonyok a Szovjetúnióban” című fejezet kitekintést nyújtott a Szovjetúnióban kibontakozott szocialista társadalmi viszonyok fejlődésének ismertetésére.⁶² A szegedi és Szeged környéki baloldali osztály-öntudatos dolgozókhöz illegális úton eljutottak ezek a marxi-lenini elméleti ismereteket nyújtó művek. Ezeket sokan olvashatták.

A gyakori letartóztatások, lezárások, szüntelen megfigyelések, a legkiválóbbak gyakori börtönbüntetése csekély lehetőséget nyújtott arra, hogy a kommunisták mélyreható elemzéssel feltárják a stratégiai célkitűzésben rejlő tévedéseket, felférjék az objektíve lehetséges szövetséges erők táborát, akikkel az ellenforradalmi rendszer és a fasiszta diktatúra elleni harcban szövetkezhetnek. A dolgozó tömegek: az ipari munkásság és a szegényparasztság nagy nyomora, jogfosztottsága, a rossz munkakörülmények, az alacsony bérek miatt sokat szenvedő és nélkülöző tömegek nyomasztó és szinte elviselhetetlen állapotából a kommunisták mutatták meg a kivezető utat és nemcsak megmutatták, hanem a legtöbb áldozatot is vállalták az élet-halál küzdelemben. Ezt bizonyítják a kommunista ellenes politikai perek dokumentumai is.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Bárány F.*, Csongrád megyei forradalmi munkásmozgalom története 1925—1929. Szeged, 1972.
- Serfőző L.*, A munkásság helyzete és a kommunisták tevékenysége Szegeden az 1929—1933-as gazdasági válság idején. Acta Historica Szegediensis Tom. IV. 1959. Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből 1919—1944. Szeged, 1977. Szerkesztette: *Serfőző Lajos*.
- Sárközi I.*, A tanítók jelentései a lakosság életkörülményeiről Csongrád megyében az 1930. évi népszámlálás idején. Különlenyomat a Tanulmányok Csongrád megye történetéből 1919—1945. című levéltári évkönyv 1977. évi számából.
- Tamási M.*, A dolgozók harca a nyomor és kizsákmányolás, az ellenforradalmi rend ellen 1929—1935. Szeged, 1971.
- Csongrád megye forradalmi harcosainak életrajzi gyűjteménye Szeged, 1973. Az MSZMP Csongrád megyei Bizottsága kiadásában.

СУДЕБНЫЕ ПРИГОВОРЫ ПРОТИВ КОММУНИСТОВ В ГОРОДЕ СЕГЕД, (ВЕНГРИЯ) В 1930 — 1933 ГОДАХ

Иштъан Шаркези

Контрреволюционный режим венгерской буржуазии — после подавления венгерской Советской власти (1919 г) — объявил внезаконной коммунистическую партию Венгрии и на основе закона № III. 1921. года прокуратуры, трибуналы, судебные власти имели возможность принести приговоры даже на смертную казнь, из-за участие в организации коммунистической партии, за распространение идеи коммунизма. В условиях «Законного террора» против пролетариата, против коммунистов, вновь созданная реорганизованная коммунистическая партия Венгрии играла руководящую роль в борьбе пролетариата против политического культурного угнетения, эксплуатации рабочего класса и бедного крестьянства. Вопреки жестокого террора коммунистическая партия показала что она не уничтожаемая, имеет глубокие корни среди рабочего класса, бедного крестьянства и интеллигенции.

В южно-восточной части Венгрии, в Чонградской области и в её центре в городе Сегед до конца 20-х годов коммунисты достигли успеха в реорганизации партии, создались Ячейки. Коммунисты научились комбинировать легальные и нелегальные формы организационной

⁶² Marxizmus füzetek 1, 2, 3 szám a szegedi Móra Ferenc Múzeum tulajdonában, Sallai Ferenc ajándéka.

и политической работы среди трудящихся масс. Большинство коммунистов были члены Легально действующей Социал-демократической партии и могли установить непосредственную связь с членами этой партии и профсоюзов, принимали активное участие в культурных обществах, спортивных объединениях рабочих, и распространяли среди них теоретические журналы изданные нелегально и полулегальных журналов, листовки воззваниями коммунистической партии.

В октябре 1929-ого года — по решению ЦК партии было создано южно-районный комитет с центром города Сегед. В руководстве южно-районного комитета занимались коммунисты Сегеда. По решению секретариата ЦК Партии в Будапеште была созвана конференция южно-районного комитета в близости Сегеда 18-ое апреля 1930-го года, где решили обсудить решения II-го съезда КПВ, прошедшего в Апрелевке, около Москвы, с 27-го февраля до 15 марта 1930-го года. В первой половине дня 18-ое апреля были обсуждены вопросы коммунистического союза молодёжи, организационные задачи и политическая воспитательная работа среди молодёжи и затем по плану с делегатами южно-районного комитета хотел встретиться уполномоченный член секретариата ЦК по имени Иштван Ковач по кличке «Енэ Рознер». Однако, на основе информации агента полиции было окружено с полицейскими и на месте был арестован 5—6 делегатов. В тот день 18-ое апреля и в последние дни было арестовано 18 коммунистов, в городе Сегед, в Мако, и в Кишкинфельдхазе. Судебный процесс перед прокуратурой Сегеда начался в 14-ое января 1931-го года и он продолжался до июня. Они были обвинены в участие реорганизации коммунистической партии, в распространении запрещённых коммунистических журналов, книг, листовок, далее в попытке подавления «законного государственного и общественного порядка.» Главная прокуратура, имея ввиду углубляющегося недовольства народных масс, возрастающую безработицу и последствия тяжёлого экономического кризиса, ограничился сравнительно не суровыми приговорами от пяти месяц до полутора года.

Коммунисты освобождены из Сегедской тюрьмы сразу же установили контакт с коммунистами которые избежали ареста, и продолжали организационную работу, политическую и идейную пропаганду агитацию среди рабочих, крестьян и интеллигенции. Подпольная работа продолжалась по шире и глубже чем раньше. Автор указывает на то, что коммунисты добились в спортивных и культурных обществах рабочих успехи, среди рабочей молодёжи а также среди бедного крестьянства Сегеда. От конца 1930-го года до марта 1931-го года создали местный комитет, т. н. общесоюзной организации молодёжи, действующий под руководством Социалдемократической партии Венгрии. Однако Сегедская организация с числом около 35—40 молодых находился под полным влиянием коммунистов. Комитет организации состоялся исключительно из коммунистов. Под руководством Имре Сепеши — по специальности действующий врач в Сегеде —, регулярно состоялись Семинарские Занятия. Участники в большинстве молодые коммунисты и левые социалдемократы, учились учения Маркса—Энгелса и Ленина и впервые в этой семинарии слушали истину о результатах строительства социализма в Советском Союзе. Нелегальным путём получали марксистские журналы. В результате ареста ЦК секретаря и проникнутого агента во всех местных организациях с 4-го апреля сыщики полиции начали ареста. Через несколько дней было арестовано 60 человек. Члены коммунистической организации и симпатизирующие с ним левые социалдемократы. Они все были помучены сыщиками в полиции. Из них 28 человек было поставлено перед прокуратурой. Судебный процесс их состоялся с 7-ого сентября 1932-года до ноября 1933 года. Прокуратура и трибунал по обвиняемому заключению нашли одну часть виновником в попытке свержения государственной власти и общественного порядка, в участии организации запрещённой коммунистической партии, в распространении коммунистических идей и пропаганды, коммунистических журналов. Некоторых нашли виновником просто в том, что слушали и учили коммунистические идеи, читали запрещённые и легально проявляющие журналы. Они принимали участие в семинарах доктора Сепеши, и неоднократно пели революционные песни. Главные подсудимые были обвинены и в том, что издали Домашнюю Газету в Доме Рабочих и в той газете написанные статьи, картины были резко сопоставлены социальное, политическое и культурное неравно правые трудящихся масс.

К истории второго судебного процесса относится, что перед вторым процессом руководителем сегедской организации удалось покинуть Венгрию. Шандор Гера, в марте 1933 года перешёл в Чехословакию, а затем с ружьём в руках погиб в 1936-ом году в защите Испанской Республики. Замечательный коммунист, выдающийся учитель марксизма-ленинизма, врач Имре Сепеши умер в 1934-ом году в последствие мучения от полицейских. Автор указывает на то, что коммунисты исходя из утверждения в 1929-ом году программы ЦККПВ ставили перед собой ближайшей целью свержение фашистской диктатуры и завоевать пролетарскую диктатуру, второю советскую Республику Венгрии. Эта программа не соответствовала вальным возможностям классовых сил.

TWO NEW ENTHRONED IDOLS FROM SZEGVÁR-TÜZKÖVES

KATALIN HEGEDŰS

1. The well known Neolithic settlement of Szegvár—Tüzköves (County Csongrád, SE Hungary) covering an area of 11 hectares is located at the shore of the former Kontra lake.¹ According to observation, the houses of the Neolithic settlement were built along the rim of this particular elevation encompassing the Kontra lake. The first settlers were in full knowledge of the favourable position offered by this site; that is, they took advantage of two adjacent environmental regions; the marshy areas, rich in flora and fauna, of the former lake shore to their west, and the previously mentioned elevation, on which cultivation and animal husbandry could be practised, to their east.

Although the site was known since 1892² the first systematic excavation of this site was only carried out in 1955, a rather late date.³ This rescue dig was followed by subsequent excavations in 1956, 1957, 1963 and 1964 respectively, conducted by J. Csalog.

In 1970 J. Korek undertook the difficult task of resuming the excavation of Szegvár—Tüzköves, a site already in the „lime light” of archaeological interest. The specific aim of the fresh excavation was to determine the extension of the settlement.⁴

The results of these digs showed that the Szegvár—Tüzköves settlement was in fact a tell, the thickness of its cultural deposits varied from 180 to 250 cm. These deposits could be divided into two main habitation levels each subdivided into several building layers. Between the two main habitation levels a 40 cm thick sterile humus layer was observed.

A characteristic feature of the site is the groupings of houses relatively distant from one another (8—20 m). In addition, the houses were renewed on the same spot, sometimes five-six times, thus creating thick cultural deposits in a short span of time.

¹ Unfortunately the site report was not published and the articles about Tüzköves deal mainly with individual site features especially with cultic artifacts. These are the following (published by J. Csalog): Újkőkori idolkaink arcformájának kérdéséről. *ArchÉrt* 1957, 207—211; Short report on the first dig; *Arch Ért* 85 (1958) 83. 201—202; Das Wohnhaus „E” von Szegvár—Tüzköves... *Acta ArchHung* IX. (1959) 95—114; Die Anthropomorphen Gefässe und Indolplastiken von Szegvár—Tüzköves. *Acta ArchHung* XI (1959) 7—38; Die Krummschwert des Idols von Szegvár—Tüzköves *Acta Arch Hung* XII (1960) 57—68; Tüzfúró és fúró az őskorban. *MFME* (1963) 3—19; A legújabb kőkénydombi fonatlanymat tanulságai *MFME* (1964—1965) 17—45; Thronendes Frauenidol von Szegvár—Tüzköves. *Prähistorische Idolkunst* (1973) München. 20—23; A cernavodai idolkok és a beszélő maszk. *ArchÉrt.* (103) 1976.

² *Farkas S.*, A szegvári kőkori leletekről *Arch Ért.* (1982) 69—70.

³ *Csalog J.*, *Arch Ért* 1957/1. 84. See also Archives of MNM (Hungarian National Museum); Inv. number: 453. Sz. VII.

⁴ *Korek J.*, *Arch Ért* (1971) 268. See also; *Korek J.*, A tiszai kultúra. (1973) Manuscript. I am grateful to J. Korek for allowing me to study his unpublished dissertation on the Tisza culture which proved to be the only summarized source of the first five years of excavation.

It seems as though the settlement was composed of 25 to 30 houses at any one time. The lowest level was naturally larger in area than subsequent building strata.

Features consist of graves, open air ovens and hearths, storage and other types of pits, which were originally dug for the purpose of obtaining clay, but later filled with kitchen refuse and debris from collapsed houses. At the end of the 1970 season a total of 65 graves were registered, which were grouped in the then unoccupied areas of the settlement. These burials were assigned to the two main habitation phases of the site.

J. Csalog considered all cultural material to be that of the Tisza culture including late Szakálhát finds yielded by the lowest levels. However he mistakenly assigned the age of the tell to Chalcolithic.⁵

According to observations made by the author during the 1978 field season,⁶ the cultural strata number three as opposed to the two previously designated. The lowest level composes rubbish pits apparently sunk through the sterile subsoil into the virgin soil, containing characteristic artifacts of the late phase of the Middle Neolithic Szakálhát group. It should be mentioned here that similar levels, i. e., basal levels yielding Szakálhát material are commonly found in Tisza tells in SE Hungary. A transitional layer overlays the rubbish pits and is, in turn, overlain by the uppermost destruction level of the full-fledged Tisza culture.

While there were no complete houses uncovered in the area excavated in 1978 the three partite cultural sequence is supported by amorphous sections of housefloors covered by wattle-and-daub debris.

During the 1978 rescue operations 8 additional contracted burials came to light. These burials, based on their burial goods and depth, seem to represent the two main occupation phases; however, in the opinion of the author some of them (i. e. the deepest ones) may well be the burials of the first inhabitants; that is, the late Szakálhát people.

To date, the size of the excavated area totals 1360 m². Furthermore, 73 graves were discovered during the six seasons of excavation. They can be divided into groups that are located between such site features as houses, rubbish pits, hearths and grain-bins and so on.

2. At present the site is occupied by the dairy farm of the „Puskin” Agricultural Cooperative, which includes an office building, a number of stalls and ensile trenches. In 1970—71 earthworks were begun in preparation for the building of new stalls on the Tűzköves elevation. During the digging of the foundations (the ground was disturbed to a depth of 1 m) Mr. Pál Bónus, one of the workers, continually collected in an orderly manner a number of the artifacts, which were uncovered, and later donated them to the Koszta Museum. The majority of his collection reflects the fact that only the whole, exceptional and recognizable artifacts (mainly chipped and polished stone tools) were kept. Aside from the three nearly complete pots (see below) the ceramic finds further illustrate the deliberate sorting; 10 assorted sized and shaped net-and-loom-weights and 3 fragments of one of the herein described idols.

The pots can definitely be assigned to the developed phase of the Tisza culture;

⁵ Csalog J., *Acta Arch Hung* XI (1959) 10 and 33.

⁶ Archives of the KJM (Museum of József Koszta), Inv. no: 984.

⁷ The sex of the idol is not unquestionable. Although the nudity and the similarity to the sickle-bearing number I. idol of Szegvár suggest a male deity. For further information see the summary article on male figurines by Makkay J., *The Chalcolithic Male Relief from Villánykövesd and the Earliest Male Figurines of South-East Europe*. *JPMÉ* 13 (1968) 39—62.

the first is a miniature flask with cylindrical neck. Its shoulder exhibits two horizontally perforated plug handles, one on either side. The second is a thin walled semi-globular bowl and the third is the ring stand fragment of another bowl.

There is a strong probability of a direct cultural association between these Tisza pots and the idol fragments described below. In other words, we can comfortably say that the idol fragments too belong to the fully developed phase of the Tisza culture.

ENTHRONED IDOL: 3 FRAGMENTS

A nude, possibly male,⁷ figure (Plate 1—2.)⁸. He arrived in a fragmented state. The head of the idol was apparently broken in its original Neolithic context judging from the limestone coating of the breakage. The torso is hollow and appears to be slightly reclining which gives the impression of a dignified stature. The right arm is bent at the elbow and is resting below the breast. Although the left arm is missing we may suppose that it lay in the same position. The nipples are represented by two little knobs. The back is convex in shape and is extant to the posterior region, although is no common surface between the torso and the throne fragment. With the exception of the neck breakage the idol was fragmented during its discovery.

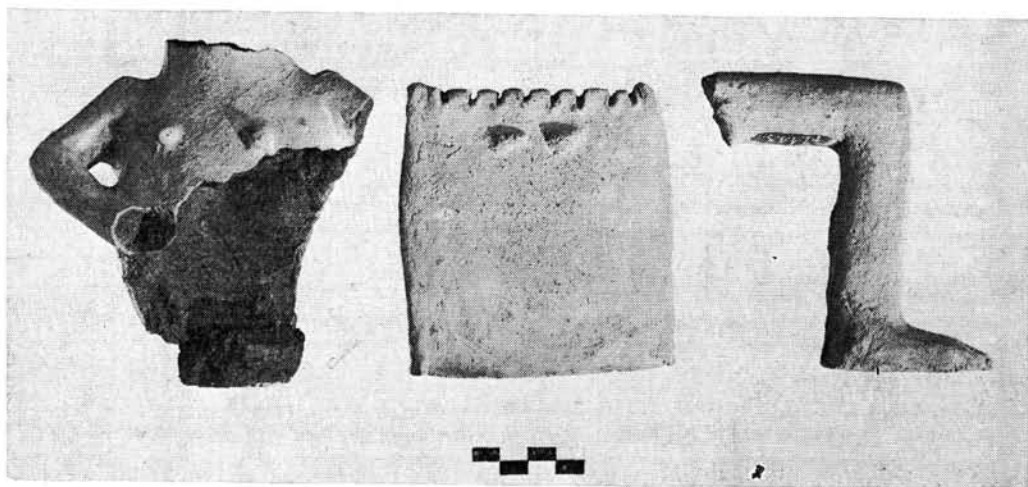

Plate 1.

Of the portable, stool-like, slightly convex throne only the right square-shaped panel is preserved. Eight vertical incisions are exhibited on the top edge of the fragment which could be interpreted as the stylized version of the joint between the woven sitting surface and the wooden side panel. Approximately 1 cm below the incisions two small applied knobs are to be seen which are most likely imitations of a handle.

⁸ The idol was photographed by *K. Kónya*. KJM Inv. no. 72. 1. 1.1—3.

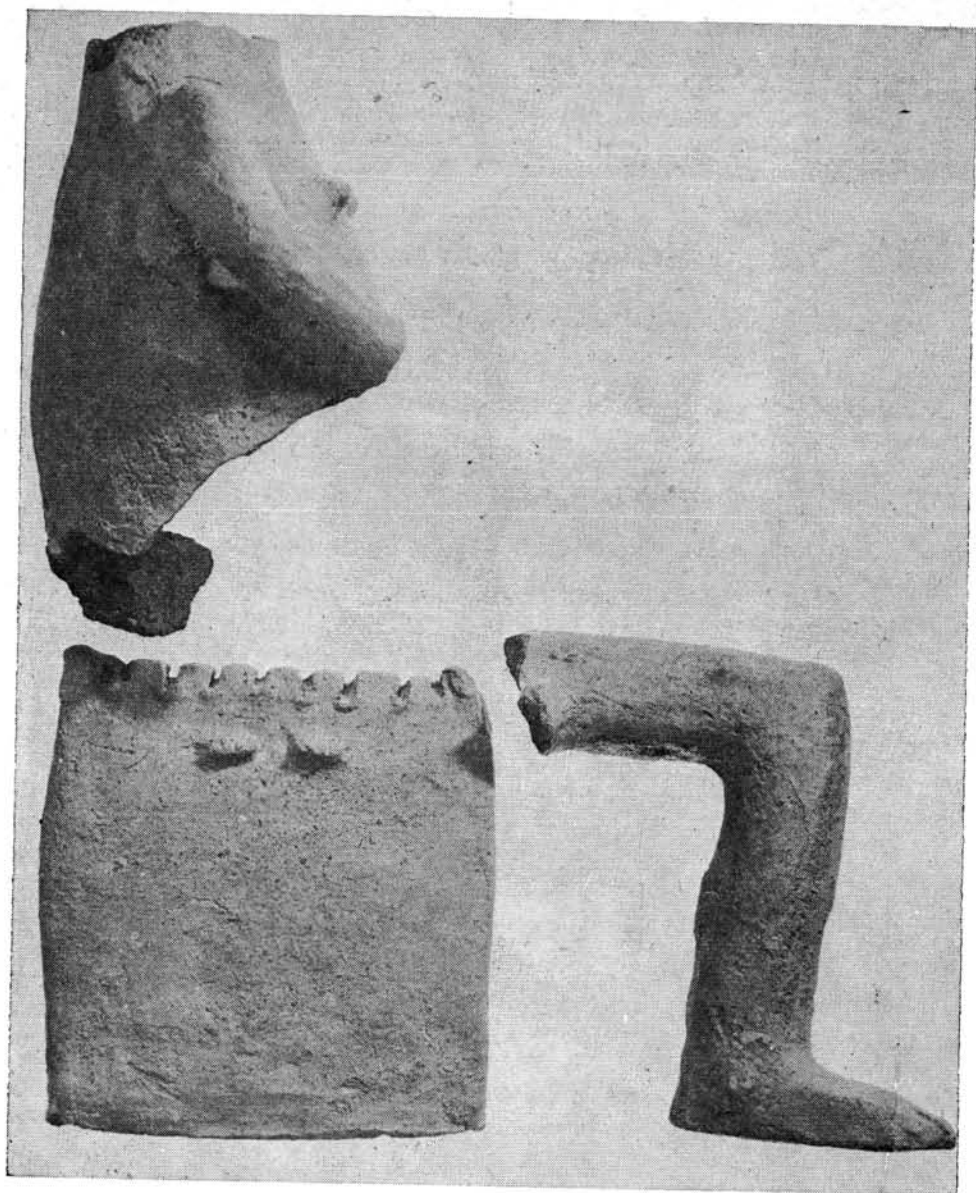

Plate 2.

Measurements

Max. height of the torso: 11,5 cm; Max. height of the leg: 10 cm; The height of the throne: 9,6 cm; The width of the throne: 9,6 cm; Thickness of the throne: 1,7 cm;

The third fragment is a solid leg and foot bent at the knee with a broken surface at the top of the thigh which connects neatly with the corner of the throne panel. The ankle is represented by an applied little lump of clay, while the calf is suggested by another slight clay appliqué. A fresh breakage is visible along nearly the entire in-step region of the foot, from which it is assumed that the feet were attached. The statue is made of finely blended, sand-tempered clay fired to a terracotta colour on the exterior surfaces of the torso and the throne, while the interior and broken surfaces are homogeneous black. After modelling, all surfaces were coated with a thick slip in order to obscure the joints. The finishing touches on the back of the torso are evidenced by parallel striations made by a smoother, probably bone.

The lower arm, the interior bend of the elbow, the foot and the back of the knee exhibit faded traces of red crusted painting. Since the extremities were coated with a hematite slip it is suggested that the remainder of the statue was originally likewise painted.⁹

Although the fragmented condition of this find is a disadvantage from the viewpoint of the public, like every cloud this too has a silver lining; in that the manner of manufacture, visible only from the interior, comes to light. In addition, the above idol stands as a caution to future Neolithic researchers against abstract and overly complex reasons (i. e. magical and religious) for the fragmentary condition of larger, hollow statues, though it cannot be excluded that in some cases religious rites may be called upon as explanations.¹⁰ It must also be considered that breakages often occur at weak points created by the manufacturing technique. Therefore it remains the task of the archaeologist to observe the minutiae of the context in order to try to determine the cause of these fractures.

Method of manufacture

The realization as well as the size (estimated on the basis of the extant fragments to be 26 cm) extraordinarily resemble the well known „sickle-god” from the same site.¹¹ It is the opinion of this author that the barrel shaped trunks of both statues were formed by pressing the clay into a leather pad which was previously prepared for easy removal. This is indicated by the finger prints evident on the interior of the torso. The trunk portion was subsequently closed by a thin clay layer, after which the throne panels were modelled. The panels were then applied to the posterior by adding another wet clay layer. Holes were perforated into the bottom anterior as well as the neck (Fig. 1.) using either a cylindrical tool or simply the finger. At these junctures were joined the solid head and the legs ending in pegs.

The arms were separately modelled and thereafter attached to the body, resulting in indentations between the neck and the shoulders.

⁹ *Csalog J.*, *Acta Arch Hung XI* (1959) 28: „Die Oberfläche der Schenkel war von deren Mitte gegen die Knie mit roter Ockerfarbe bemalt.”-wirtes Csalog about the crusted paint of the legs of the No. I. idol which is the closest analogy of the herein described new find.

¹⁰ *Höckmann, O.*, *Idolplastik der Teiss und der Bükk Kultur. JRZ 13*, 1966 (1968) 8.

¹¹ Primary source: *Csalog, J.*, *Acta Arch Hung XI*. (1959) 24—29. Fig. 7—10. See also *Makkay, J.*, *Early Near Eastern and South East European Gods Acta Arch Hung XVI*. (1964) and *Makkay, J.*, *A szegvár tűzkövesi újkőkori férfiszobor és a föld és ég elválasztásának ősi mítosza. Arch Ért* (1978) 2. 164—183. — The name „sickle-god” was given to the statue by *Kalicz, N.*, *Agyagistenek, a neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon. Hereditas, Corvina Press. 1970. Budapest.*

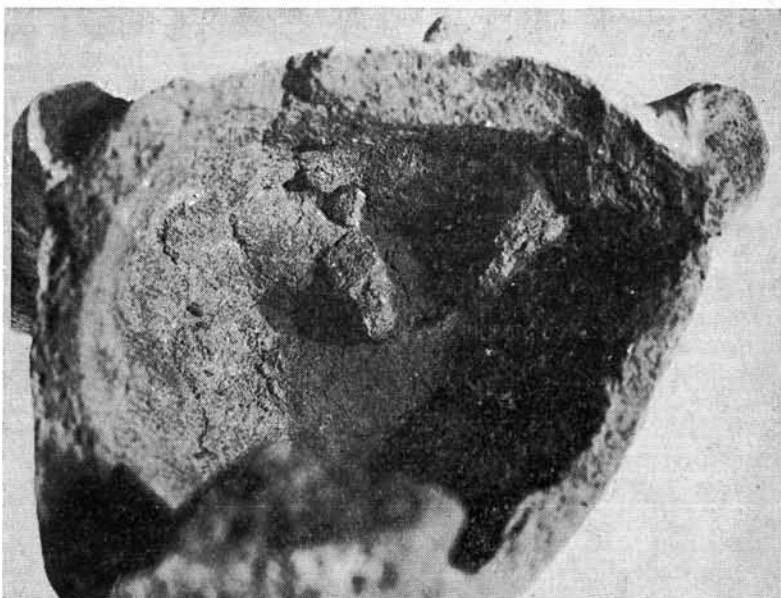

Fig. 1.

The hollow construction of the body can be explained in mundane terms; the practised potter surely was aware of the basics of his medium the clay. A statue of this size fashioned from sand-tempered clay must perforce be hollow in order to mediate against rupturing in the oven. This perhaps explains why the potter chose the safer, albeit more complicated technique.

3. Nearly the complete inventory of cultical artifacts appear as early as the beginning of the Neolithic of the Carpathian Basin.¹² Included here are such objects as figurines, altars and anthropomorphic vessels of all shapes, sizes and perhaps even functions. Still it is undeniable that the Tisza culture represents the peak of an artistic and quantitative expression for these phenomena. Most worthy of note is the monumentality, if not in size, then in presentation of the enthroned male and female gods and goddesses.¹³ The predecessors of these early deities can be seen among the finds of the Middle Neolithic Szakálhát group which is almost certainly the direct lifegiver to the Tisza culture. In support of this it should be mentioned that such enthroned figurines are either missing, or they are rarer in the other contemporaneous groups.¹⁴

¹² *Kutzián, I.*, A Körös kultúra Diss. Pann. II. 23. Budapest (1944) See also *Höckmann, O.* Die Menschengestaltige Figuralplastik der Südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit. I—II. Hildesheim (1968).

¹³ There are differing opinions as to the status of the sickle bearing figure, namely *J. Csalog*, believed (*Acta Arch Hung.* XI (1959) 29: „Da es sich um eine Art Gottheit handelt wirkte in diesem Fall zweifellos die naheliegende Vorstellung irdischer Herrscher, allenfalls Stämmes Fürsten auf die Darstellungsart des kultisch verehrten überirdischen Wesens. „Additionally Csalog did not believe that the figure bore a sickle but rather some imaginative status symbol (Krummschwert). — I think that *J. Makkay* (*Arch Ért* (1978) No. 2. 166) most satisfactorily identified both the tool as a sickle and the beater as a god. — Another interpretation was offered by *I. Ecsedy* (*Two Neolithic Idols from Eastern Hungary*, *FA* 27 (1976) 50—52) which seems to the present author overly obscure.

¹⁴ Aside from a single idolfragment of the Körös culture (see *Racky, P.*, Újabb adatok a Közép

The seated goddess of Battonya—Gödrösök¹⁵ may typologically represent a transition between the slab-like idols of the AVK (Linear Pottery Culture of the Hungarian Plain) and the full blown statue series of the Tisza cultures.

Another such figurine is known from Szentes—Ilonapart and is now through nebulous factors in exhibition in the Leiden Museum.¹⁶

Only a 10 cm high solid, slab-like idol torso remains. The nipples are exposed; however the remainder of the chest is covered by an incised pattern of geometric designs which might represent a ceremonial dress. Similar modes of indicating clothing are to be found among the idols and anthropomorphic vessels of both the Szakálhát¹⁷ and the Tisza cultures,¹⁸ further underscoring the relationship between the two.

One final example of the above is the latest enthroned god from Szegvár—Tüzköves found in 1978 at a depth of 110 cm. (Plate 3.)¹⁹

This solid statue has a reconstructed height of about 10 cm. The maleness of the figure is indicated directly by its sexual organ and indirectly by its nudity. Notwithstanding the imitation of a spondylus armband on the left arm and a coiled bracelet on the right wrist. The presence of nipples does not contradict its assignation for obvious reasons. Aside from the headless trunk the right leg and the right side panel of the throne are preserved. The entire statuette exhibits scanty remains of crusted red paint.

As a whole it represents an ingenious combination of a slab-like statue and a vessel, that is, in side view it appears as a person carrying a container on its back.

This unique form further brings to mind the long standing debate between Prof. Banner and J. Csalog on the interpretation of the Venus no. I. from Hódmezővásárhely—Kökénydomb.²⁰ Although it must be said that we disagree with the accusative tone of Csalog's attack on Banner's reconstruction, this new idol tips the scale in favour of Csalog's interpretation. The discovery of the sickle-bearing god in 1956 together with the absence of the crucial part of the Kökénydomb Venus led Csalog to believe that the anthropomorphic vessel originally had a head. Specifically he reasoned that the slightly upturned and increasingly thick rim ended in a neck.

The total number of male figurines from Szegvár—Tüzköves then is three, the latest find inclusive. If we take into account three other finds from the site which are not statues although most certainly represent males, then the total number is six. One of these is an altar which bears two varied faces, this variation leads J. Korek²¹ to believe that they reflect a male-female dichotomy. The fifth male is displayed as a

Tiszavidék korai neolitikumához. Manuscript. 1976. 77.) we do not have any seated figurines of this early date. *J. Makay* has published a seated deity from Bicske a site is the Linear Pottery Culture in Transdanubia; Excavations at Bicske. Alba Regia XVI. 26. Fig. 6.

¹⁵ *G. Szénánszky, J.*, A szakálhái csoport idoltörédéke Battonyáról. Arch Ért (1977) No. 2. 216—220.

¹⁶ *Horváth, L.*, A Szentes Ilonaparti neolitikus telep. Manuscript (1979). Chapter V. 92—98. Thanks to L. Horváth for the use of his data.

¹⁷ Aside from the Ilonapart idol a cylindrical anthropomorphic vessel is known from Battonya-Gödrösök the surface of which is covered by a similar decoration: *Goldman, Gy.*, Gesichtsgefäße und andere Menschendarstellungen aus Battonya BMMK 5 (1978) 13—60. Plate VII. 2a-b.

¹⁸ *Csalog, J.*, Prähistorische Idolkunst... (1973) 20—23. Plate 17—18—19.

¹⁹ Inv. number: KJM 80. 3. 609. 1—3.

²⁰ *J. Csalog's* reconstruction first appeared in *Folia Arch.* 7. (1955) 23.-See also in *Acta. Arch. Hung.* XI. (1959) Fig. 6/ 3, while *J. Banner's* response can be found in *Germania* 37 (1959) 14—35.-The title of his article: Anthropomorphe Gefäße der Teiss-Kultur von der Siedlung bei Hódmezővásárhely (Ungarn). *J. Korek* was also against Csalog's reconstruction: *Folia Arch.* 11. (1959) 21

²¹ *Korek, J.*, Tiszai kultúra. Manuscript. 1973. 355.

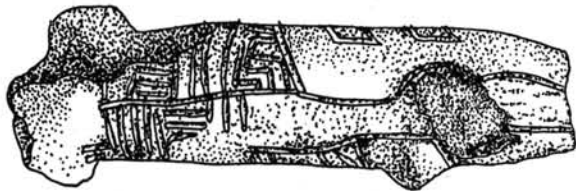
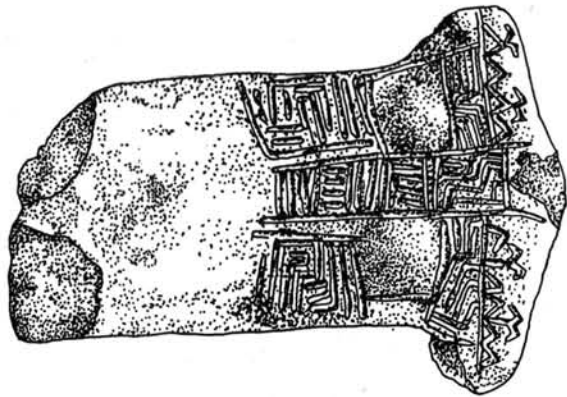
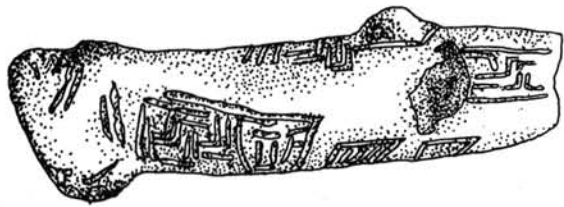
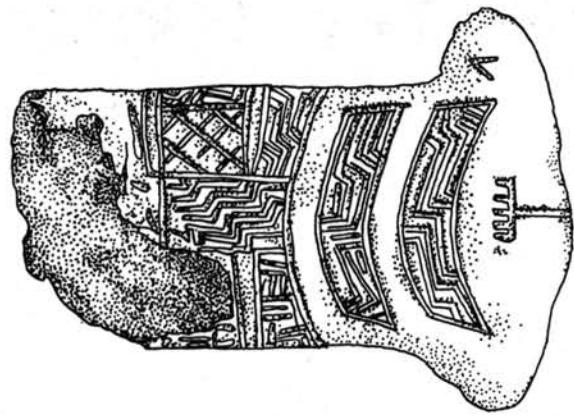

Plate 3.

bearded face of the number II. anthropomorphic vessel from Szegvár.²² The last is a phallic figure incised on the side of a vessel.²³

It must be said that these vessels, statues and incised, painted or applied anthropomorphs are problematic in that their sex is not always directly represented. Furthermore the features are often crudely or primitively executed which further complicates sex discrimination.

If we take into account the large cult storage jar from Hódmezővásárhely—Kökénydomb which bears the portrayal of either a dancing couple²⁴ or a scene of the sacred union²⁵ then there seems to be an increasing support for a god totally independent from the established goddess. Also speaking in favour of this theory is a male representation from Villánykövesd,²⁶ a site of the contemporaneous Lengyel culture. As a whole these males underwrite the extent to which the godly pair was known to the cultures contemporaneous with the Vinča C horizon.

The cultic artifacts as well as other features of the Körös-Starčevo complex are characteristically homogeneous from its southernmost extant in Thessaly to its northernmost occurrence in present day Hungary. On the other hand with the subsequent Linear Pottery Cultures there is an observable regional diversity which obscures any direct relationships with the South. The late Neolithic (more or less) in situ cultures or groups developed increasing local differences which even further complicates the task of the archaeologists.

Therefore it seems oversimplified to attribute Middle- and Late-Neolithic enthroned deities to a direct influence from Greece via the Balkans.²⁷

The above described idols dating from the Szakálhát sphere of influence points to the fact that in situ development of this art form must not be neglected, that the flowering of cultural artifacts at the end of the Neolithic cannot wholly be explained by external factors.

It is considered of utmost importance to recognize that the growing examples of male idols albeit fewer in number originating in Szakálhát strata are the predecessors to those of the Tisza culture. Of primary interest are the newly discovered slab-like idol of Tüzköves, the Ilonapart idol of the Leiden Museum and the painted representation from Szentés—Ilonapart previously known from the literature.²⁸

It is unnecessary to discuss in detail the question of the identity of the deities since this problem was dealt with excellently by J. Makkay in his Villánykövesd publication.²⁹ In short some of the males may depict either the son or the „paredros” of the Great Goddess and not necessarily the Great God himself. In fact it is probable that the earliest examples can be assigned to the previous categories. The potency of the later gods, namely those of the Tisza culture is significantly higher as shown by the unique sickle bearing Szegvár statue and the other (their number is five) male portrayals of the same site.

In conclusion it is hoped that the two herein described male examples from Szegvár shed some light upon the problem.³⁰

²² *Csalog, J.*, Acta Arch. Hung XI (1959) 14, Plate 3.

²³ *Makkay, J.*, JMPÉ 13 (1968, appeared in 1971) 56, Plate 3, number 6.

²⁴ *Korek, J.*, A tiszai kultúra. Manuscript. (1973) 355.

²⁵ *J. Makkay*, JMPÉ 13 (1968, appeared in 1971) 43, Plate 4, no 4.

²⁶ *J. Makkay*, JPMÉ 13 (1968) 39, Fig. 1.

²⁷ *Höckmann, O.*, JRGZ (1965) 5.

²⁸ First quoted by *J. Csalog* on the Third Archaeological Conference at Szeged (1965) in his paper: The informations gained by the excavations on Szentés—Ilonapart.” First published by *Gimbutas, M.*, The Gods and Goddesses of Old Europe 7000—3500 BC. (1974) London. 185. Fig. 180.

²⁹ *Makkay, J.*, JPMÉ 13 1968 47, 54.

³⁰ Thanks to Miss A. Ferenczy for translating the text.

ÚJABB ADATOK A VONALDÍSZES KERÁMIA RELATÍV IDŐRENDJÉHEZ

TROGMAYER OTTÓ

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Közel ötven éve V. G. Childe alapvető¹ és úttörő munkája óta csaknem régészeti közhellyé vált, hogy a közép-európai kultúrákat a Balkánnal összekötő híd Magyarországon van. Bizonyos korszakokban ezt a hidat éppen Szeged környékén, a Maros vidékén véljük megtalálni. A közvetlen érintkezésnek mely alatt nem kulturális hatást értünk, hanem konkrét tárgyi kapcsolatokat, számos példáját tudjuk kimutatni. Ezek közül igen fontos egy újonnan felfedezett lelőhely, melynek néhány jelenségéről e rövid tanulmányban kívánunk szólni mielőtt a teljes anyag közlésére vállalkoznánk.

Tiszasziget az egykori Ószentiván jól ismert a régészeti szakirodalomban, hiszen Banner János vezetésével a szegedi egyetem régészeti intézete itt kezdte meg ásató tevékenységét, majd a negyvenes években Bálint Alajos és Párducz Mihály itt tárták fel az Ószentiván VIII. sz. lelőhelyet, pontosabban az ott levő telep egy kis részét, e feltárás nyomán különítette el Banner J. a Vinča kultúra hagyatékát bánáti kultúra néven.² Sajnos az itt feltárt leletekből csak nagyon keveset közöltek, a háború folyamán az egyetemre került tárgyak egy része el is pusztult. A meglévő anyag alapján úgy véljük, hogy az Ószentiván VIII lelőhely a Vinča kultúra A periódusának végére keltezhető. Kutzián Ida az ötvenes évek végén hitelesítő ásatást végzett, de sajnos a leletanyag elemzésére, korszerű feldolgozására azóta sem került sor.³

1975 őszén Tiszasziget község déli szélén — maga a község hatalmas ártéri szigeten fekszik — az Aradi u. 46 sz. ház kertjénél nagyméretű agyagbányákat nyitottak. Matuz Edit egyetemi hallgató terepbejárás során az agyagbánya falában újkőkori cserepekre figyelt fel, bejelentése nyomán 1976 márciusában kisebb hitelesítő ásatást végeztünk a szegedi egyetem régészhallgatóinak segítségével. A feltárás több újkőkori hulladékgödör, valamint egy rézkori sír feltárására adott lehetőséget, ezek közül az I. sz. gödör leleteit ismertettjük.

A subhumus meglehetősen jól elvált az újkori rárakódástól, az egykori neolitikus felszínen igen kevés szórványos edénytöredéket találtunk. 80 cm mélyen értük el az igen kemény sárga agyagtalajt melyben a szabálytalan közel ovális alakú gödör körvonalai határozottan kirajzolódtak. A gödör alja néhány szabálytalan kis bemélyedéssel tagolt, alsó szintjében láthatóan bemosott humuszos agyagréteg feküdt mely fölött meglehetősen sok kagylót tartalmazó humuszos szint feküdt, ezt követte a csaknem teljesen homogén szerves humuszos talajú kitöltés, melyben igen sok edénytöredék feküdt. Úgy tűnik, hogy az egykori hulladékgödör a település magjától távolabb annak egykori peremén helyezkedett el, valószínűleg agyagnyerés céljából mélyítették le. A település jelentős részét az agyagkitermeléssel elpusztították.

¹ Childe, V. G., *The Danube in Prehistory*. Oxford 1928.

² Banner J.,—Párducz M., *Újabb adatok Dél-Magyarország újabb kórához*. A. É. 1946—48. 19 pp.

³ Kutzián, I., *Tiszasziget, Zehn Jahre archäologische Forschung (1958—1968)*. Budapest 1970. 136.

A leletanyagot összefoglalóan az alábbiak szerint jellemezhetjük. A durva kerámiában a díszítőelemek túlnyomó többségét a széles elmázolt bartodin dísz jelenti. Az e típusú leletanyag jellegében igen közel áll a késő Körös — protovinča lelőhelyeken megismertekhez. Szórványosan nagyméretű fogóbütykök újbonyomással tagolt peremek, vagy a perem alatt körbefutó újbonyomás sorok is előkerültek. Ritkán csípett díszű kerámiatöredékeket is találtunk, e díszítés is erős Körös reminisszenciákra utal, jóllehet a teljes, felületborító csípett minták itt már nem jelentkeznek.

A finom kerámiát elsődlegesen a kettőskúpos jellegzetes Vinča formákkal jellemezhetjük, szórványosan plisszészzerű igen finoman besímített díszítés is megfigyelhető. A vörös festés nyomait több esetben megtaláltuk. Előkerültek tömör hengeres edénytalp töredékek, ritkábban ugyancsak vörös festés nyomaival. Fel kell hívnom a figyelmet arra a jelenségre, hogy a Vinča kultúra jellegzetes díszítése a tűzdelt vonaldísz, mindössze két kis edénytöredéken található meg.

Az állatcsontok elemzését Bökönyi Sándor végezte el, az egész ásatás során feltárt négy hulladékgödörben összesen 529 meghatározható állatcsontot találtunk. Ezek túlnyomó része 423 db háziállat csontja. A háziállatok között is dominál a szarvasmarha 355 db töredékkal. Sorrendben az ovicaprinaek következnek lényegesen kisebb arányban, mindössze 62 töredékkal. A korábban megismert Körös lelőhelyekhez viszonyítva itt már intenzív szarvasmarha tartásról beszélhetünk. A vadállat-csontok a szokásos összetételt mutatják, a korábbi megfigyelések alapján nem meglepő, hogy a hydruntinus itt is kimutatható volt.

Az I. sz. gödörben lelt faszéntöredékek radiocarbon vizsgálatait Berlinben végezték el, H. Quitta szíves közlése szerint a vizsgálat eredménye — melyet 1977-ben végeztek — Bln-1631:6285 ± 60 B. P. (4335 ± 60 B. C.). Ez az adat jól beilleszthető abba a sorrendbe, melyet a Szeged környéki késő Körös, illetve középneolitikus lelőhelyek radiocarbon adatai alapján felállíthatunk.

A leletanyag jellege megfelel Gh. Lazarovici tanulmánya alapján, a Vinča kultúra bánáti lelőhelyei elemzése során kimutatható A fázisnak.⁴ A számos Körös reminisszencia a tűzdelt vonaldísz relatív hiánya arra utalnak, hogy a tiszaszigeti I. sz. gödör leleteit a Vinča A fázis első felére legkésőbb annak közepére kell helyeznünk. E meghatározásunkat alátámasztják a korábbról ismert radiocarbon adatok, illetve az előbb ismertetett mérési eredmény. Látszólagos ellentmondást csupán a szarvasmarha csontok nagy száma jelenthet, hozzá kell azonban fűznünk, hogy egyelőre nem ismerjük a Vinča kultúrán belül a különböző fázisokra jellemző állatcsont adatokat. Korábbi vizsgálataink során bebizonyosodott, hogy a korai Körös időszakból kiindulva a szarvasmarha csontok aránya az ovicaprinaek csökkenésével arányosan nő és a protovinča időszakban eléri a 25%-ot. Ez a folyamat valószínűleg a középső neolitikum kezdetén felgyorsult, a középneolitikus mozaikkultúrák kialakulása éppen a gazdálkodási mód megváltozására vezethető vissza. A fokozottabb helyhezköttőség a földművelés és szarvasmarha tartás előtérbe kerülése volt a fő oka a viszonylagos izolációnak, ekkor alakulnak ki az első tell jellegű települések, s megjelennek a huzamosabb egyhelyben lakásra utaló temetők is.

Az I. sz. gödör edénytöredékei között néhány olyan tárgyra is leltünk, melyek nem a Vinča kultúra tárgyi emlékegyagának körébe tartoznak. A kérdéses edénytöredékek egyértelműen importként kerültek a telepre a hulladékgödör különböző szintjeiben összeilleszthető darabjaikra leltünk a tipikus Vinča A töredékek társaságában. A kérdéses darabokat az alábbiakban részletesen ismertetem:

⁴ Lazarovici, Gh. Tipologia și cronologia culturii Vinča in Banat Banatica, II, 1973. 26. pp.

1. Sárgáspiros, vékonyfalú, egyenes peremű, enyhén kúpos nyakú, nyomott gömbtestű edény töredékei. Hasán négy szimmetrikusan elhelyezett bütyök. Nyakán körbefutó hullámvonalak, vállán és a bütykök alatt ugyancsak körbefutó hullámvonalak díszítik. A nyakán lévő alsó hullámvonalon helyenként széles sávú, fekete festés? nyomai.

2. Szürkésbarna, vékonyfalú, szögletes testű edény bütykös töredéke, a bütyköt bekarcolt vonalkötegek keretezik.

3. Sárgás, vékonyfalú, hengeres nyakú edény nyaktöredéke, rajta bekarcolt hullámvonaltól csüngő egyenes.

4. Szürkés, vékonyfalú, egyenes peremű, hengeres nyakú edény peremtöredéke, a peremtől a váll felé beharcolt hármast vonalkötegeket fut.

5. Sárgás, szögletes testű edény töredéke, a szögletesedésnél levő bütyköt vonalkötegek keretezik.

6. Sárgás, szögletes? edény bütykötöredéke vörös festéknyomokkal, besímított széles egyenesen futó vonalkötege díszel.

7. Szürke, vékonyfalú edény töredéke, hármast hullámvonal kötege díszíti.

Felsorolt töredékeink analógiáit megtalálhatjuk az alföldi vonaldíszes kerámia leletei között. Kalicz N.-Makkay J. összefoglaló munkájában⁵ számos töredéken ismerhetjük fel az előbb ismertetett formákat és díszítéseket. Anélkül, hogy az analógiák részletes felsorolásába bonyolodnánk, úgy véljük a kérdéses leleteket a vonaldíszes kultúra Tiszadob csoportjának hagyatékával rokoníthatjuk. Egyedül az I. sz. edény utalhat korábbi periódusra az együttest nézve azonban a cserepek időrendi meghatározása egyértelműnek tűnik. A Tiszadob csoport radiocarbon adatai is összecsengnek a Tiszasziget agyagbánya vizsgálatánál nyert adatokkal, így Tiszavasvári keresztfal vagy Tarnabod-templomföld I. sz. gödör adatára kell hivatkoznunk.⁶

A vonaldíszes kultúra relatív időrendjével az elmúlt évtizedekben elsősorban éppen a vincai kapcsolatok alapján foglalkoztak. Eltekintve attól, hogy korábbi kutatásunk nem ismerhette azt a belső felosztást, melyre először Kalicz N., Makkay J. hívta fel a figyelmet, a kérdés megoldásához két irányból kíséreltek meg közeledni. Egyrészt általánosan Vinča típusnak nevezett import töredékek vagy „hatások” alapján a vonaldíszes kultúra korai szakaszát a Vinča A periódushoz kapcsolták. Másrészt a vonaldíszes kultúra Vinčán megjelenő import tárgyai alapján a Szakálhát időszakot a Vinča B, vagy esetenként a Vinča B2 időszakkal párhuzamosították a névadó lelőhelyen napvilágra került tárgyak rétegtani helyzetére hivatkozva. E feltételezést erősíteni látszik a tiszai kultúra Vinča C rétegében talált tárgyainak helyzete is. Sajnálatos módon a kutatás perifériáján maradtak a Torma Zsófia gyűjteményében levő korai vonaldíszes cserepek, igaz hogy ezek időrendi értéke kétséges, hiszen nem ismerjük pontosan azokat az együtteseket, melyekhez tartozhattak.⁷

Kalicz N. és Makkay J. számos közleményben törtek láncolatát amellelt a feltételezés mellett, mely szerint az AVK korai időszaka a Vinča A periódussal párhuzamosítható. E feltételezés szükségszerűen maga után vonja azt az elképzelést, hogy a Körös csoport igen hosszú élete alatt a tőle északra élő ethnikum csak igen későn lépett az újkőkori gazdálkodó életforma útjára.

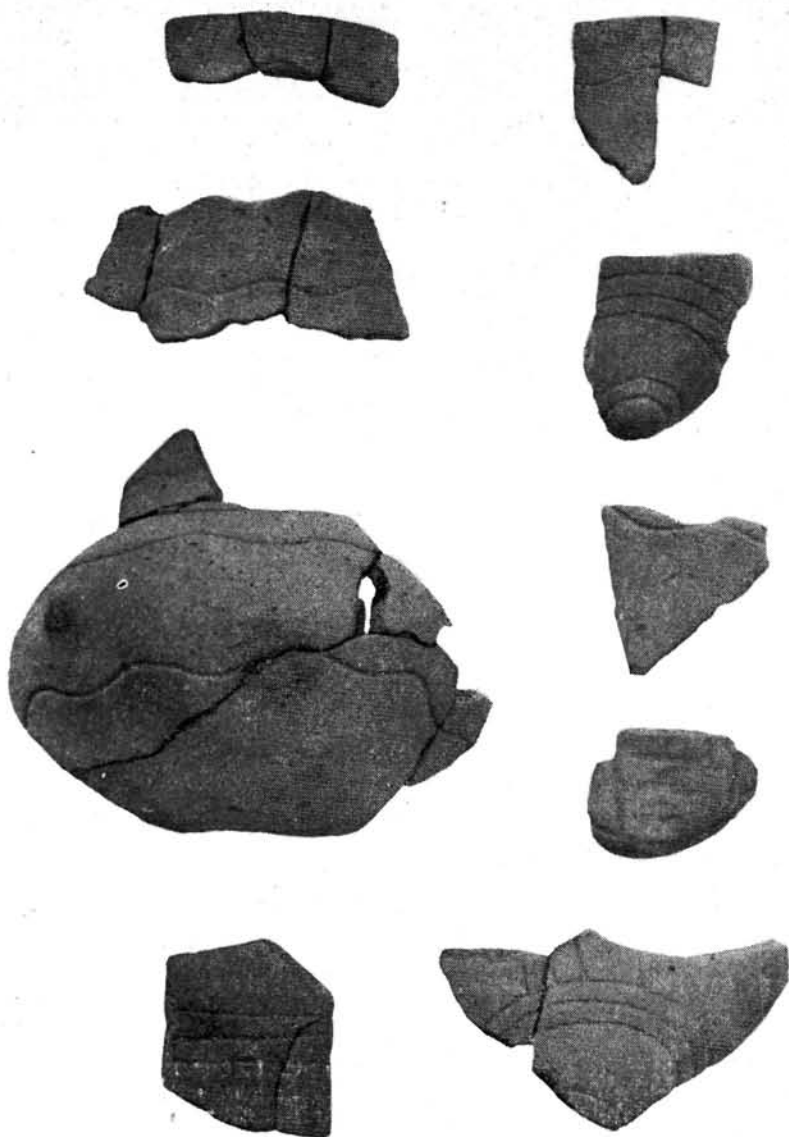
Magunk — több más kutatóval egyetértve — közvetett bizonyítékok alapján már korábban feltételeztük, hogy az AVK korai periódusának legalább a protovinča időszakkal egykorúnak kell lennie, hacsak gyökerei nem nyúlnak még távolabbi időszakig vissza.⁸ Természetesen nem húzhatunk meg merev határokat, hiszen egy hosz-

⁵ Kalicz, N.,—Makkay, J., Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. Studia Arch. VII. Budapest 1977.

⁶ Kalicz N.,—Makkay J., I. m. 110. p.

⁷ Roska M., a Torma Zsófia gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem — és Régiség-tárában. Kolozsvár, 1941.

⁸ Trogmayer, O., Ein Beitrag zur relativen Zeitstellung der älteren Linearkeramik. Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte. Neumünster 1968, 5—9.

A Tiszadob csoport edénytöredékei Tiszaszigetről

szű ideig tartó fejlődésről van szó, melynek ritmusa változó volt és eddigi kutatásaink éppen arra nem adnak választ, hogy e ritmus milyen időszakokban gyorsult fel, vagy lassult le ismét. Ugyanígy nem tekinthető megoldott kérdésnek a Vinča kultúra kialakulása sem, mely minden bizonnyal összefüggésbe hozható a középneolitikus mozaikkultúrák kialakulásával. Az AVK korai fázisa véleményünk szerint nem tekinthető egyértelműen középső neolitikusnak, s ezt a feltételezést látszanak alátámasztani a Tiszasziget agyagbánya területén előkerült leletek is.

Amennyiben a tiszaszigeti tárgyak tanulsága alapján a Tiszadob csoportot — nem tudjuk meghatározni, hogy vajon edénytöredékeink a csoport korai vagy késői szakaszába sorolhatók-e — a Vinča A periódussal párhuzamosítjuk, szükségszerűen következik, hogy az azt megelőző vonaldíszes szintek a Vinča A időszakot megelőző szintekkel vonhatók párhuzamba. Ez azt jelenti, hogy az AVK korai szakasza nem a Vinča A periódussal, hanem legalább a protovinča idősokkal vagy ennél még régebbi szinttel párhuzamosítható. Feltételezésünknek véleményünk szerint nem mondanak ellent az un. Szatmár csoport leletei sem melyet nem tekinthetünk egyszerűen a Körös csoport és a vonaldíszes kultúra közötti átmeneti fázisnak.

Az elmúlt években napvilágra került Szakálhát típusú együttesek megerősítették azt a feltételezést, hogy a Szakálhát csoport a Vinča B idősokkal — nemcsak a Vinča B 2-vel — egyidejű.⁹ Ezt a tényt támasztják alá a tiszaszigeti leletek is, hiszen a Tiszadob csoport megelőzi a Szakálhát idősokat, vagyis szükségszerűen Vinča A korú.

A Tisza-Maros szögben az elmúlt években terepbejárásaink során több Vinča telep felszíni leleteire bukkantunk. E települések szondázó ásatásaitól várjuk feltételezésünk ismételt alátámasztását, vagy esetlegesen cáfolatát.

NEUERE BEITRÄGE ZUR RELATIVEN CHRONOLOGIE DER LINEARKERAMIK

von

Ottó Trogmayer

In einer Tongrube der Gemeinde Tiszasziget — früher Ószentiván — die im Theiß-Maros-Eck liegt, hat man 1976 auf die Spuren einer neusteinzeitlichen Siedlung gestoßen. Die Fundstelle liegt nur 3 km von dem in der Fachliteratur gut bekannten Fundort Ószentiván VIII entfernt. Bei einer authentifizierenden Grabung konnte eine geschlossene Abfallgrube freigelegt werden, in deren Material auch Gefäßbruchstücke von linearkeramischer Importwaren gefunden wurden. Wir meinen aufgrund des Fundmaterials, daß die freigelegte Grube Nr. 1 in die Mitte der Vinča A Periode zu datieren sei und einen charakteristischen Nachlaß eines früheren Abschnitts der Vinča-Tordoş Kultur enthält. Die Radiokarbonuntersuchungen haben diese Feststellung untermauert. Bln-613: 6285 ± 60 EP (4335 ± 60 B.C.).

Die linearkeramischen Fundstücke tragen die Merkmale der Tiszadob-Gruppe der Alföldler Linearkeramik, wir können also die Tiszadob-Gruppe mit der Vinča A Periode in Parallel stellen während die der Tiszadob-Gruppe folgende Szakálhát-Gruppe mit der Vinča B Periode zu parallelisieren ist.

Bei der Untersuchung der früheren Linearkeramik — im Einverständnis mit mehreren anderen Forschern —, wurde von uns aufgrund indirekter Beweise vorausgesetzt, daß die frühe Periode der Alföldler Linearkeramik mit der Periode Protovinča wenigstens gleichaltrig sein muß, wenn nicht deren Wurzeln in noch frühere Zeiten zurückreichen. Natürlich können wir keine starren Grenzen ziehen, da es sich um eine Entwicklung handelt, die einen langen Zeitraum umfaßte und deren Rhythmus wechselnd war. Unsere bisherigen Forschungen geben gerade darauf keine Antwort, in welcher Periode sich der Rhythmus beschleunigte und wann er wieder langsamer wurde. Deshalb können wir die Frage nach der Entfaltung der Vinča-Kultur nicht als gelöst betrachten, da sie mit Sicherheit mit der Entfaltung der mittleneolithischen Mosaik-Kultur in Verbindung gebracht werden kann. Die frühere Phase der Alföldler Linearkeramik kann unserer Meinung nach nicht eindeutig als mittleneolithisch gelten und diese Behauptung wird von den Belegen gestützt, die in der Tongrube von Tiszasziget ans Tageslicht gekommen sind. Falls wir die Tiszadob-Gruppe aufgrund

⁹ G. Szénászky, J., Der Vinča-Fund von Battonya. A Békés megyei Múzeumok Közleményei. 5. 1978. 3 pp.

der Aufschlüsse aus den Gegenständen von Tiszasziget der Vinča A Periode gegenüberstellen — wobei man nicht genau feststellen kann, ob die Gefäßbruchstücke einem frühen oder späten Abschnitt der Gruppe zuzurechnen sind — folgt notwendigerweise, daß die vorhergehenden linearkeramischen Schichten mit den der Vinča A Periode vorangehenden Schichten in Parallelität gebracht werden können. Das bedeutet, daß der frühere Abschnitt der Alfölder Linearkeramik nicht mit der Vinča A Periode, sondern wenigstens mit der Protovinča A Periode oder einer noch früheren Schicht gegenübergestellt werden kann. Unserer Meinung nach widerspricht unsere Hypothese nicht den Funden der sogenannten Szatmár-Gruppe, die nicht einfach als Übergangsphase zwischen der Körös-Gruppe und der linearkeramischen Kultur bezeichnet werden kann.

RÖMISCHE SCHNELLWAAGE IM MUSEUM VON SZENTES

ZSOLT VISY

(Dunaiújváros, Museum)

Es werden im József Koszta Museum von Szentés zahlreiche römische Gegenstände aufbewahrt. Die meisten von diesen Streufunden kamen aus Aquincum und Brigetio, und sie wurden um die Jahrhundertwende herum wohl über die Vermittlung von Wander-Erdarbeitern ins Museum eingeliefert. Es gibt darunter auch mehrere von künstlerischem oder wissenschaftlichem Gesichtspunkt aus beachtenswerte Stücke. Ein solches ist auch der Gegenstand der vorliegenden Besprechung, eine Schnellwaage.

Der Fundort dieser aus Bronze verfertigten Waage ist nicht bekannt, man kann auf Grund dessen, was eben gesagt wurde, nur vermuten, daß sie aus Brigetio oder Aquincum entstammt. Ihr Erhaltungszustand ist gut, sie ist beinahe unversehrt. L: 20,7 cm, die Länge der Lastkette ist 21,8 cm (Abb. 1—2). Es fehlen ihr: der verdünnte Anknüpfungsteil der beiden Aufhänge-Haken, eine der Aufhänge-Haken der Lastkette, ferner ein kleiner Teil ihres Drahtes. Es fehlt ihr auch das Laufgewicht. Der Durchschnitt der Stange der Waage ist quadratisch, und man sieht an ihren beiden Enden je einen Knopf. Der eine von diesen diente dazu, um das Herunterfallen des Laufgewichtes zu verhindern; der andere sicherte auf dem vor ihm liegenden zylindrischen Halsteil das freie Drehen jenes hufeisenförmig gebogenen Bronzedrahtes, der die Lastkette hielt. Notwendig war das freie Drehen dieses Stückes, damit die Waage in drei verschiedenen Stellungen funktionsfähig sei. Der Benutzer hatte nämlich je nach diesen Stellungen eine mit anderen Einteilungen versehene Seite der quadratischen Stange unter den Augen; doch in jeder Stellung mußte die Lastkette ein freies Baumeln haben. Zu allen drei Stellungen gehörte je ein Aufhänge-Haken; die Haken sind mit ihren anschließenden Ringen zu je einer Seite der Bronze-Stange genietet. Nachdem die Ebene der Seiten beim Aufhängen I. in einem Winkel von 45° gebrochen ist, befindet sich darum eine der Kanten der Stange bei jeder Wiege-Stellung oben; und fiel die Lastkette auf die rechte Seite des Benutzers, so konnte er die für diese Wiege-Stellung gültigen Einteilungen und Werte auf der ihm zugewandten schiefen Seite ablesen.

Abbildung 2. zeigt die Zeichnungen der drei Skalen auch gesondert. Der Wiegbereich I. umfaßt 0—5 Pfunde. Jeder Pfund wird durch kleinere Einkerbungen in 12 Unzen geteilt, und durch eingepunzte S-Buchstaben (*semis*) sind die Halbpfund-Werte kenntlich gemacht worden. Die Skala II. wog die Lasten zwischen 5—18 Pfund. Aber ausgeschrieben sieht man nur die Einheiten 5, 10 und 15, wobei selbst der Wert 15 Pfund nur durch das Zeichen V angegeben wird. Die übrigen vollzähligen Werte sind durch lange Einkerbungen kenntlich gemacht, und auch hier verweisen eingepunzte S-Buchstaben auf die Halbpfund-Einheiten. Der Wiegbereich der Skala III. war zwischen 15—55 Pfund. Nur die Dezimal-Werte sind vollständig ausgeschrieben.

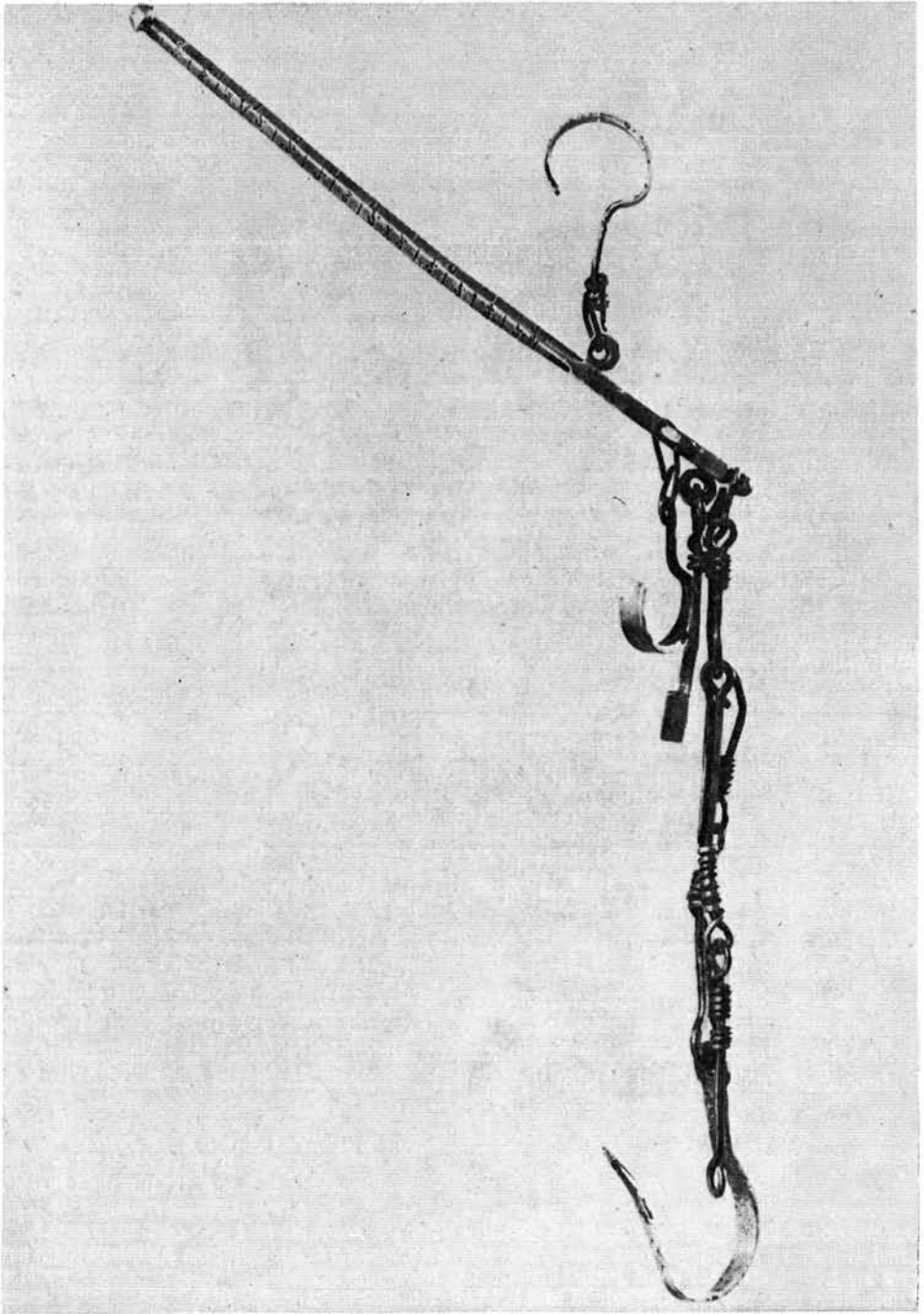

Abb. 1.
Abb. 2. → Beilage

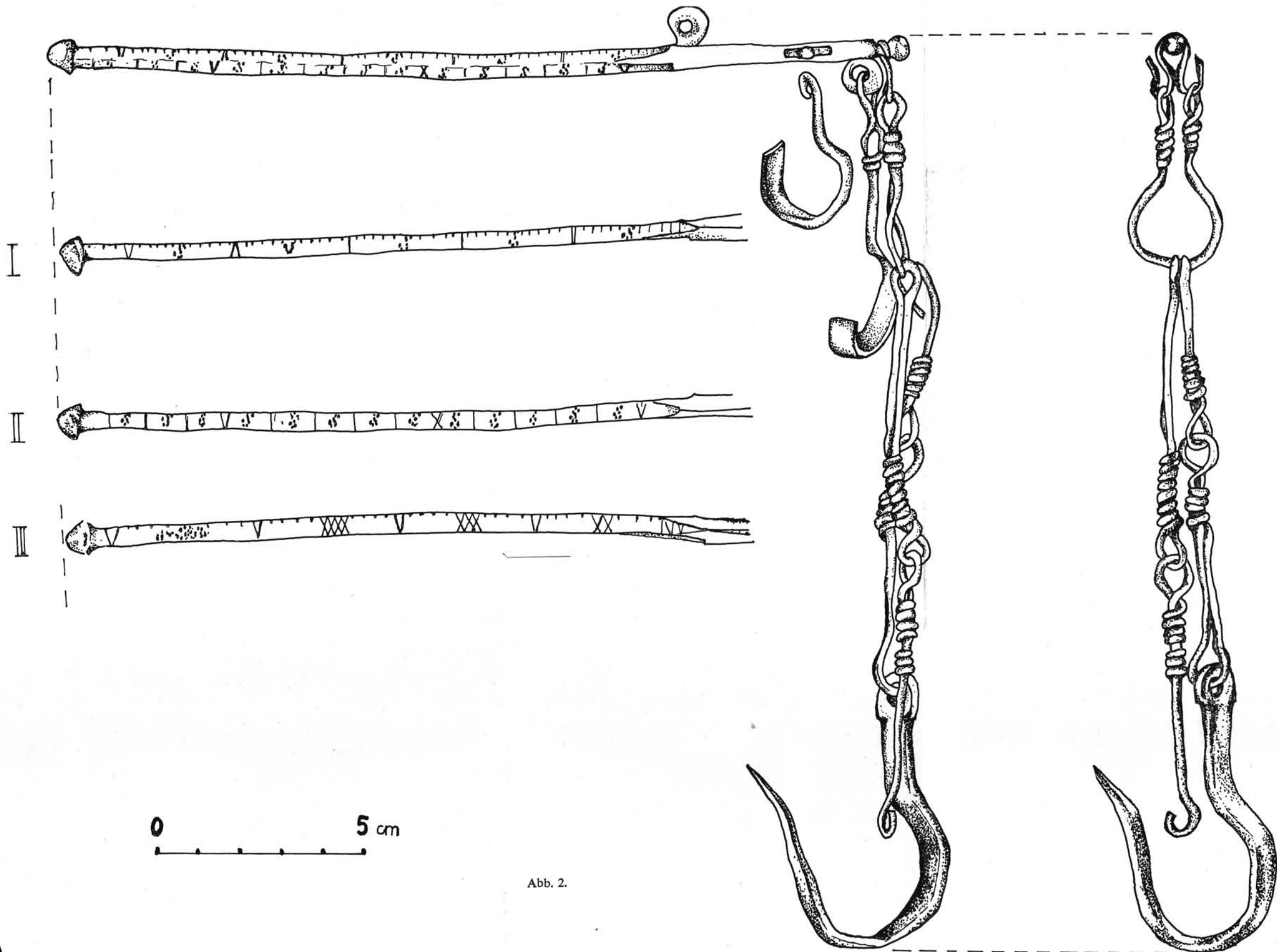
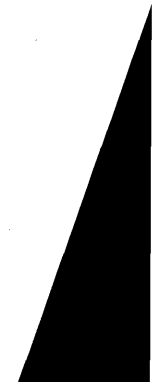
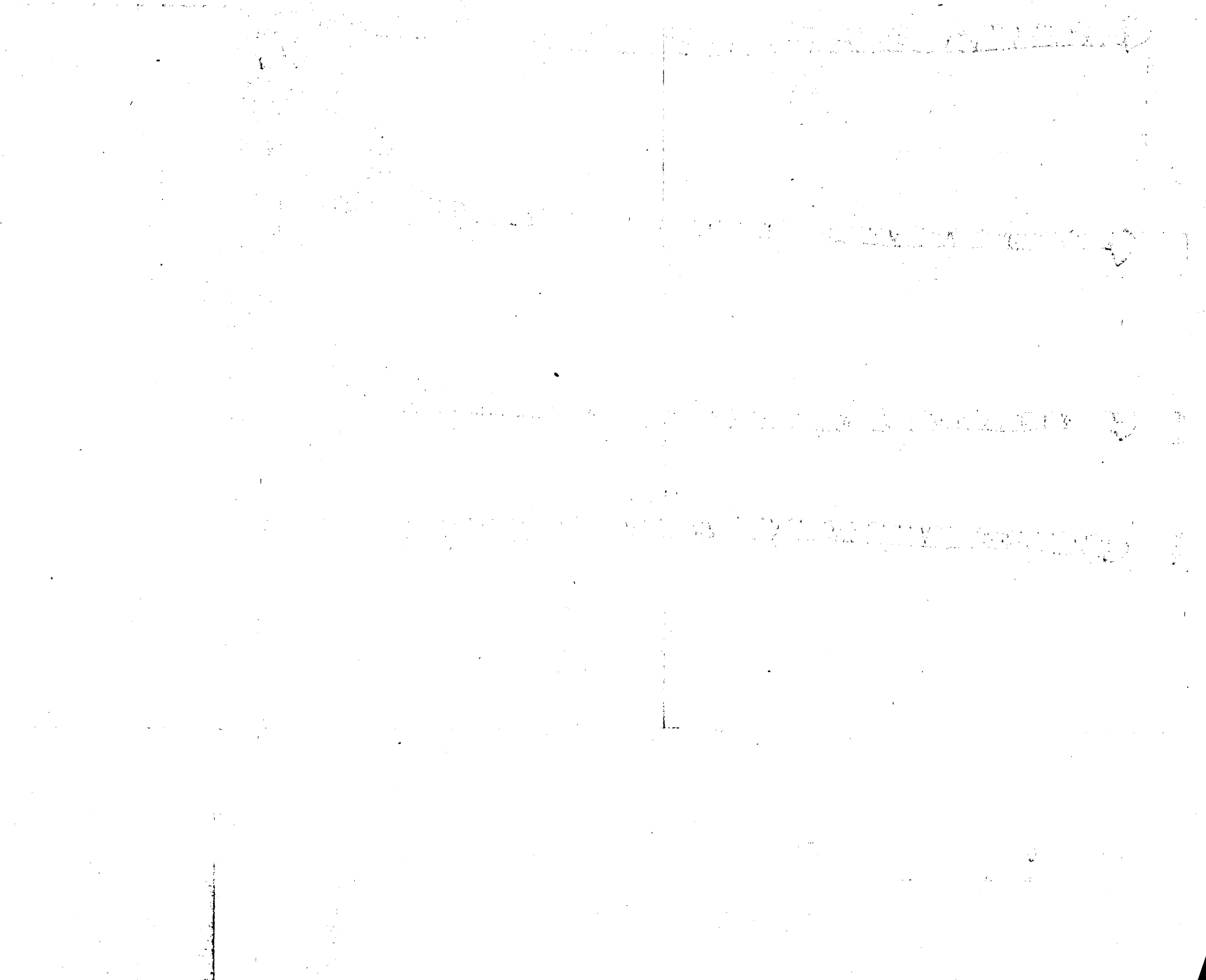

Abb. 2.

ben; den fünfziger Wert gibt ein punzierter Schmuck an. Bei den 5-Pfund Werten sieht man die Ziechen V, und Einschnitte zeigen die übrigen vollzähligen Werte.

Die Waage war also — trotz der kleinen Ausmaße und der filigranen Ausarbeitung — auch zum Wiegen beträchtlicher Lasten geeignet, nachdem ihre maximale Belastung 55 Pfund = 18,009 kg war.

Es kamen schon ziemlich viele Waagen des ähnlichen Typus von römerzeitlichen Fundorten zum Vorschein,¹ und so ist unsere Waage keine Seltenheit, ihre Konstruktion ist wohlbekannt,² umso mehr, nachdem Waagen, die nach einem ähnlichen Prinzip funktionieren, auch heutzutage in Gebrauch sind. Eben darum wäre hier eine eingehendere Schilderung von ihr überflüssig. Aber es gibt doch einen Punkt, der eine ausführlichere Erörterung verdient, und dieser Punkt betrifft die Frage nach dem Wert des Laufgewichtes. Die Berechnungen weiter unten mögen dazu beitragen, wie man die Frage entscheiden kann, ob antike Waagen und Laufgewichte — die meistens unabhängig voneinander zum Vorschein kommen — einst zusammengehörig waren.³

Man kann den Wert des Laufgewichtes feststellen, auch wenn die Waage mangelhaft und darum ihr Eigengewicht nicht bekannt ist. Denn man braucht ja zur Bestimmung des Laufgewichtes nur die folgenden drei Angaben:

das Gewicht der Belastung (also das den Einteilungen der Waage entsprechende Gewicht) G ;

der Gewichtarm, t ;

der Kraftarm, s .

Es sei angenommen, daß die Waage unter einer gewissen Belastung mit dem Laufgewicht (P) ins Gleichgewicht gebracht wurde. Im Gleichgewichtszustand spielte natürlich auch das Eigengewicht der Waage auf beiden Seiten (m_1, m_2) eine Rolle; die Schwerpunkte dieser letzteren sind auf l_1 bzw. l_2 Distanzen von dem Punkt des Aufhängens entfernt. Im Falle des Gleichgewichts sind die Kräfte auf beiden Seiten der Waage gleich, also:

$$m_1 l_1 + P s_1 = m_2 l_2 + G t.$$

Und man nehme jetzt an, daß auf das zweite Mal mit einer grösseren Belastung ein ähnlicher Gleichgewichtszustand erreicht wurde:

¹ CIL XIII 10031; *Wosinsky, M.*, Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig (=Komitat Tolna von der Urzeit bis zur Landnahme). II. (1896) Taf. CLXVII.; *Radnóti, A.*, Waagen und Gewichte, in: *Intercisa II. Arch. Hung.* 36. (1957) 229, Taf. XLV. 14, 15, 17; *Biévelet, H. et Jolin, R.*, L'exploration archéologique de Bavai. *Latomus* 13 (1954) 417 ff.; *Nuber, H. U.*, Zwei römische Schnellwaagen aus Eining, Ldkr. Kelheim und Arxtham, Gem. Höslwang, Ldkr. Rosenheim. *Bayrische Vorgeschichtsblätter* 32 (1967) 29 ff.; *Fremersdorf, Fr.*, Inschriften auf römischem Kleingerät aus Köln. *BRGK* 27 (1937) 41; *Behrens, G.*, Merowingische Gewichte und Waagen. *Mainzer Zeitschrift* 34 (1939) 17. ff.

² Ihr Funktionsprinzip wurde durch *Paret, O.*, [Von römischen Schnellwaagen und Gewichten. *Saalburg Jb.* 9 (1939) 73. ff.] ausgearbeitet; diese Studie gilt auch heute noch als grundlegend. Man kann aus der ungarischen Fachliteratur zwei solche Werke erwähnen, die benutzt werden können: *Finály, H.*, Az ókori súlyokról és mértékekről (= Von den antiken Gewichten und Maßen). Budapest, 1883; ferner *Soproni, S.*, Rómaikori ólomsúlyok a szekszárdi múzeumban (=Römerzeitliche Bleigewichte im Museum von Szekszárd). *Num. Közl.* 64—65 ;(1966) 215 ff.

³ Es ist bis zu einem gewissen Grade störend, daß O. Paret das Eigengewicht der Waage nur auf der Seite des Kraftarmes berücksichtigt; auf der Seite des Lastarmes rechnet er nur mit dem Gewicht der Lastkette. Aber seine Methode hat doch zu keinem unrichtigen Ergebnis geführt, nachdem die vernachlässigte Quantität im Laufe der Berechnungen sowieso fortfällt. Es ist nur nötig auf den irrtümlichen Ausgangspunkt hinzuweisen, nachdem in gewissen Fällen auch die vernachlässigten Angaben berücksichtigt werden müßten, und in solchen Fällen die Formel von O. Paret zu einem irrtümlichen Ergebnis führt.

$$m_1 l_1 + P s_2 = m_2 l_2 + G' t.$$

Subtrahiere man jetzt von der größeren Gleichung aus die kleinere:

$$P s_2 - P s_1 = G' t - G t.$$

Wie man sieht, fallen infolge dieser Operation alle Glieder fort, in denen Angaben über das Eigengewicht der Waage eine Rolle gespielt hatten. Man kann aus dieser letzteren Gleichung das Laufgewicht leicht bestimmen:

$$P(s_2 - s_1) = t(G' - G)$$

$$P = \frac{t(G' - G)}{s_2 - s_1}$$

Man bekommt also den Wert des Laufgewichtes, wenn man das Produkt des Lastarmes mit der Differenz beider Belastungen durch den Distanz-Unterschied der beiden Stellen des Laufgewichtes dividiert.⁴ Arbeitet man mit den Einheiten sowohl des Gewichtes wie auch der Distanzen, so bekommt man den Wert des Laufgewichtes aus dem Lastarm und aus der auf die Einheit bezogenen Teilungsdistanz.

Man bekommt die folgenden Ergebnisse, wenn man einige Fälle der Skalen —III. einsetzt:

	t	$s_2 - s_1$ Im Durchschnitt	P
I.	47 mm	26,6 mm	1,76
II.	18 mm	10 mm	1,8
III.	6 mm	3,37 mm	1,78

In bester Approximation ergibt den Wert des Laufgewichtes der Durchschnitt aller drei Skalen.⁵ Die konkrete Berechnung führt zum Ergebnis: 1,78 Pfund = 583 g; dieser Wert darf im Prinzip als das Laufgewicht gelten.

Die Waage funktionierte also nicht mit derselben Genauigkeit in allen drei Skalen. Unsere Berechnungen gelten nur für die Skala III. Man berechnet die durchschnittliche Toleranz der beiden anderen Skalen mit Hilfe der folgenden Formel:

$$G' - G = \frac{P(s_2 - s_1)}{t}$$

Berücksichtigt man die durchschnittliche Distanz der Einteilungen, so bekommt man die durchschnittliche Abweichung der Last von 1 Pfund, und diese läßt sich auch schon prozentmäßig ausdrücken:

⁴ Auch an dieser Stelle bedanke ich mich *Gábor Visy* gegenüber, der mir in der Ausarbeitung der Berechnungen mit seinen Ratschlägen behilflich war.

⁵ Nach *O. Paret* (op. cit. 76) bekommt man die zuverlässigsten Ergebnisse im Bereich der Skala I.

	$G' - G$	Abweichung	%
I.	330,2 g	+2,75 g	+0,84%
II.	323,89 g	-3,56 g	-1,09%
III.	327,45 g	± 0	± 0

Natürlich war die Toleranz in Wirklichkeit viel größer; dies ergibt sich auch schon aus den kleineren oder größeren Distanz-Unterschieden gegenüber der prinzipiell richtigen Distanz. In der Skala I. schwankt die Pfund-Einteilung zwischen 25,8—27,2, die Unzen-Einteilung zwischen 1,3—3,2 mm; dagegen bewegt sich die Pfund-Einteilung der Skalen II. und III. zwischen 9—10,8 bzw. zwischen 2,2—5,6 mm. Wie man sieht, je kleiner die Einteilungsdistanzen sind, umso größer wird die Ungenauigkeit. Aber es ist doch auffallend, daß eine Waage zum alltäglichen Gebrauch mit einer verhältnismäßig so großer Genauigkeit funktionierte. Selbstverständlich vermochte sein Meister dieses trotz seiner Einfachheit doch komplizierte Instrument nur auf Grund genauer Berechnungen und gründlich experimentierter Methoden zu verschaffen.⁶ Vergleicht man die verschiedenen Distanzen der Waagenarme untereinander, so wird es nicht besonders schwer die Bewandnis der Waagen-Herstellung herauszubekommen, d. h. jene Kunstgriffe zu erraten, wodurch es erreicht wurde, daß man in drei verschiedenen Stellungen der Waage mit demselben Laufgewicht bis zur Grenze von 50 Pfund Belastung wiegen könne. Die folgenden Ausdrücke verraten die Konstruktion der Waage:

$$26,6 : 10 : 3,37 \approx 47 : 18 : 6 \quad \text{oder} \\ 8 : 3 : 1 \approx 16 : 6 : 2$$

Es ist leicht einzusehen, daß das Verhältnis der Einteilungsdistanzen und der Lastarme aller drei Skalen nahezu 1:2 ist, und daß das innere Verhältnis beider Reihen (in den drei Skalen) dasselbe ist: 8:3:1. Es ist vermutlich kein Zufall, daß der Grundwert aller Berechnungen, die durchschnittliche Größe der Skala I. 26,6 mm ist, denn dies ist nahezu der Maßstab: 1 Unze=25 mm.

Es folgt aus dem Verhältnis 8:3:1, daß die Skala II. dreimal, und die Skala III. achtmal soviel Einteilungsdistanzen hat, als die Skala I. Dies ist in der Tat so, nachdem Skala I. bis 5 Pfund, Skala II. zwischen 5—18, und Skala III. zwischen 15—55 Pfund wiegt. (Es wäre auf Skala II. Platz für noch einen Wert am Anfang und Ende vorhanden gewesen, aber man brauchte diesen nicht mehr.) Die richtige Wahl der Verhältnisse hatte auch zur Folge, daß 7 Unzen auf die nützliche Länge der Waagenstange genügten: 5 auf den Kraftarm, und 2 auf den Gewichtarm; so wurde der Wiegbereich des Instrumentes — mit den gerade notwendigen Wiederholungen — von 0 bis 55 Pfund kontinuierlich.

Die Tatsache, daß jeder Gewichtarm nahezu das Doppelte der dazugehörigen durchschnittlichen Einteilungsdistanz ausmacht, kommt daher, daß der approximative Wert des Laufgewichtes 2 Pfund ist, nachdem

$$P = \frac{2 \text{ Unzen} \times 1 \text{ Pfund}}{1 \text{ Unze}} = 2 \text{ Pfund.}$$

⁶ Paret, O., (op. cit. 77) schlug eine Lösungsmöglichkeit vor, aber seine Methode ist kaum zutreffend. Er glaubte nämlich, der Meister hätte vom Wert des Last- und Kraftarmes sowie von der maximalen Belastung aus die Größe des Laufgewichtes erschlossen. Es wurde dabei nicht wahrgenommen, daß man dieselbe Aufgabe auch einfacher, und vor allem, genauer lösen kann, wenn man nämlich vom Verhältnis der Lastarme und der dazugehörigen Teilungsdistanzen ausgeht.

Der Wert des Laufgewichtes hat jedoch, wie gesehen den 2 Pfund *nicht* erreicht; das Laufgewicht war bloß 1,78 Pfund. Dieser Unterschied ist darauf zurückzuführen, daß der jeweilige Lastarm kürzer als das Doppelte der entsprechenden Einteilungsdistanz ist.

Es wurde also durch vorangehende Berechnungen ermöglicht, daß der Meister den Körper der Waage herstelle, und das Laufgewicht ausgieße. Nur die Anfangspunkte der Skalen (0, 5, 15 Pfund) mußten auf experimentellem Wege mit Hilfe des Laufgewichtes festgestellt werden, nachdem die Stellen von diesen Anfangspunkten schon durch das Eigengewicht der Waage, genauer: durch jene Gewichtsverhältnisse bestimmt werden, die den einzelnen Stellungen entsprechen. Auf alle Fälle wurde die Lastkette so bemessen, daß durch sie die Waage zwar heuntergezogen werde, aber nur so weit, daß ihr Gleichgewicht durch das Anbringen des Laufgewichtes — möglichst nahe beim Aufhänge-Punkt (-beim Punkt 0) — hergestellt werde. Es bleibt allerdings eine offene Frage, ob — nachdem die Anfangspunkte gefunden waren — die übrigen Einteilungen der Skalen einfach nach berechneten Distanzen ausgemessen und eingeschlagen wurden, oder ob man auch diese mit Experimentieren gefunden hatte. Jene Abweichungen, die man bei den Unterteilen beobachtet, scheinen allerdings zu verraten, daß man um die Genauigkeit dieser letzteren sich weniger gekümmert hat.⁷

Es kommt, leider, vor, daß man manchmal die grundlegende Einheit einer Waage auf Grund der Einteilungen der Skalen und ihrer Zeichen nicht bestimmen kann. Es läßt sich zwar auch eine solche nicht bekannte Einheit nachrechnen, aber nur wenn die Waage unversehrt oder rekonstruierbar ist, da man in solchen Fällen das Eigengewicht der Waage nicht vermissen kann. Man geht bei dieser Rekonstruktion vom Gedanken aus, daß im Falle eines gegebenen Laufgewichtes der Punkt 0 0 durch das Eigengewicht der Waage bestimmt wird. Doch trifft natürlich auch das Umgekehrte dieser Beobachtung zu: man kann in der Kenntnis der Distanz zwischen dem Aufhänge-Punkt und dem Punkt 0 ($=x$), sowie des Eigengewichtes der Waage den Wert des Laufgewichtes in Gramm berechnen, und es ist danach schon leicht festzustellen: welche Grundeinheit die Einteilungen der Waage hatten. Der Gleichgewichtszustand der Waage ohne Belastung wird durch die folgende Formel ausgedrückt:

$$Px + m_1 l_1 = m_2 l_2, \text{ woraus}$$

$$P = \frac{m_2 l_2 - m_1 l_1}{x}$$

⁷ Eben darum ist die Ansicht von *Paret, O.*, (op. it. 75) irrtümlich, wenn wer meint, daß man die verlorengegangenen Laufgewichte nur auf experimentellem Wege ersetzen konnte. Ein sachverständiger Meister konnte anstatt der verlorengegangenen mit voller Genauigkeit neue Laufgewichte gießen: er mußte dazu nur die Lastarme, die Teilungsdistanzen sowie die grundlegende Einheit der Waage

($P = \frac{f}{s_2 - s_1}$) kennen. Auch wenn die Lastkette verlorenging, war es nicht irreparabel, oder wenn sie aus irgendeinem Grunde mit einem Teller vertauscht wurde; ein solcher Fall war z. B. derjenige der Waage von *Arxheim Nuber, H. U.*, (op. cit. 38). Ein Bleibeschwerer unter dem Teller hat in diesem Fall den Gewichtsunterschied ersetzt. Man braucht also nicht zu vermuten — wie *H. U. Nuber* versuchte — daß im Falle Waage bei den verschiedenen Wiege-Stellungen verschiedene Beschwerer angewendet wurden. Verfehlte Berechnungen haben ihn zu einem irrtümlichen Ergebnis geführt. Er stellte seine Formel auf Grund einer vermutlichen Gleichgewichtslage auf, wobei er jedoch das Eigengewicht der Waage außer acht ließ. Es wurde dagegen hier darauf hingewiesen, daß ein zusätzliches Gewicht nur die Stelle des Punktes 0 der Waage zu bestimmen vermochte.

Es wurden schon mehrere völlig unversehrte Schnellwaagen gefunden. Es ist auffallend, daß die Laufgewichte von diesen meistens weniger wiegen, als was man aus dem Verhältnis ihrer Einteilungsdistanzen des Lastarmes berechnen kann. Man könnte versuchen für diese Differenzen mehrere Gründe namhaft zu machen, wie etwa: ursprüngliche Ungenauigkeit, Gewichtsverlust infolge der Oxidierung, Abnutzung infolge des Gebrauchs etc. Aber man dürfte als möglichen Grund auch die absichtliche Ungenauigkeit nicht außer acht lassen. Man könnte daran denken, daß der Händler damit vielleicht einen unrechtmäßigen Gewinn erstrebt hatte. Es ist ja leicht einzusehen, daß man mit der Verminderung des Laufgewichtes — in größerem oder in kleinerem Maße — einen bedeutenden Gewinn erzielen konnte. Ein derartiges Manipulieren war auch deswegen verhältnismäßig leicht, nachdem man bei dieser Art Waage die Genauigkeit eigentlich nur beim Punkt o kontrollieren konnte; verminderte man dabei das bewegliche Gewicht vorsichtig nur um einigen Prozentsatz, so war die Abweichung beim Anfangspunkt so klein, daß man dafür noch leicht die technische Mangelhaftigkeit der Waage verantwortlich machen konnte. Prägnant wurden die Abweichungen nur bei größeren Belastungen. Etalons waren dagegen nicht immer bei der Hand, mit denen man nämlich den Schwindel hätte nachweisen können.

Nehmen wir an — wie es auch wahrscheinlich ist — daß der Unterschied zwischen dem prinzipiellen und dem tatsächlichen Wert des Laufgewichtes zur Hälfte auf beabsichtigte Gewichtsverminderung, und zur Hälfte auf natürliche Abnutzung zurückgeht. So kann man die Abweichung des rekonstruierten ursprünglichen Laufgewichtes vom prinzipiellen Wert auch prozentmäßig zum Ausdruck bringen, wodurch das Maß des Schwindels genau kenntlich wird. Das leichtere Laufgewicht kann nämlich die Zunahme der Last bis 1 Pfund nur dann ausgleichen, wenn die ursprüngliche Einteilungsdistanz nach dem vorigen Prozentsatz vergrößert wird. Nachdem jedoch die Distanz zwischen dem Aufhänge-Punkt und dem Punkt o (x) der Skala I. in den meisten Fällen nur $1/5$ — $1/10$ der allgemeinen Einteilungsdistanzen ausmacht, wird auch die Distanz-Zunahme bei den Punkten o nur soviel ausmachen. In Wirklichkeit macht dieser Wert etwa 1 mm aus, d. h. er ist so winzig, daß man mit seiner Hilfe den Schwindel nicht nachweisen kann. Dieses Manipulieren vermochte zum Ergebnis zu führen, daß der Händler — indem er das verminderte Laufgewicht mit den entsprechenden Einteilungsdistanzen in Einklang brachte — um einen gewissen Prozentsatz weniger Ware seinem Käufer aushändigen konnte.⁸

⁸ Dies macht im Falle der Waage von Ehningen *Paret, O.*, (op. cit. 77) etwa 13%, und in dem jenen der Waage von Arxtheim *Nuber, H. U.*, (op. cit. 35 ff.) etwa 3% aus.

ÚJABB TOJÁSHÉJLELET-VIZSGÁLATOK EREDMÉNYEI (LONGOBARD ÉS AVAR KORI LELETANYAG VIZSGÁLATA)

JAKAB BÉLA

(Szeged, Somogyi-Könyvtár)

Az ásatások leletei között szerény helyet foglalnak el a tohánhéjleletek. De az alaposabb, a jelen esetben a héjdarabok mikrostruktúrájára is kiterjedő vizsgálatok eredményeinek figyelemre méltó „mondanivalójuk” van számunkra.

A Móra Ferenc Múzeum avarkori tojáshéj-leletanyagának és a Vésztő-Mágori dombon feltárt Csolt monostor ásatásainál előkerült középkori héjleleteknek mikrostrukturális vizsgálatai új megállapításokra vezettek. Mind a két leletanyag héjdarabjainak a mikrostruktúrája arról tanuskodik, hogy e leletdarabok mint kiköltött tojások héjrészei kerültek lelőhelyeikre (Jakab, 1974—75, 1976—77). Ebből az következik, hogy a héjrészeknek — akár a sírokba, akár az épületfalba történt elhelyezésük — minden bizonnyal szimbolikus rendeltetésük volt. Ily módon a leletanyag semmiképpen sem tekinthető viatikumként elhelyezett tojások héjmaradványainak.

Ez a, különösen régészek érdeklődésére is számot tartó vizsgálati eredmény ösztönöz bennünket arra, hogy a vizsgálatokat az ország más területéről adódó, esetleg más etnikumtól származó leletanyagokra is kiterjesszük. Örömmel teszünk ezért eleget Bóna István megbízásának, amellyel az 1970—71 években végzett ásatásai során feltárt és az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Régészeti Tanszékének gyűjteményében őrzött tojáshéj leletanyagot vizsgálatra nekünk átadta. E leletanyag lelőhelyei: Rácalmás—Rózsa-major, korai avar temető 41, 106. és 145. sírja, Dunaújváros-Pálhalma közép-avarkori temető 5. és 10. sírja és Tamási község Csikólegelő-homokbánya longobard temető 7, 14, 16, 20, 23, 24, 28, 37, 38, 42, 48. és 52. sírja.

A HÉJLELETEK FAJOK SZERINTI MEGOSZLÁSA

Feladatunk első részeként a leletanyag faji megoszlását vizsgáltuk.

A Rácalmás-Rózsa-major lelőhely három sírjának leletanyagában a 41. sírből házi tyúk (*Gallus domesticus*), a 106. és a 145. sírből nyári lúd (*Anser anser*) tojásainak héjmaradványait ismertük fel (I. t. 1—5, II. t. 1, 4, V. t. 1—4).

Dunaújváros-Pálhalma két sírja közül az 5. sírből nyári lúd (*Anser a.*) és házi tyúk (*Gallus dom.*), a 10. sírből házi tyúk (*Gallus dom.*) héjleleteket határoztunk meg (II. t. 2, 5, V. t. 5, 6).

Tamási, Csikólegelő-homokbánya lelőhely tizenkét sírja közül tíz sír héjleletei a házi tyúk (*Gallus dom.*) tojáshéjával azonosíthatók. A másik két sír közül a 42. sír héjdarabjai a nyári lúd (*Anser a.*) és a házi tyúk (*Gallus dom.*) tojásainak felelnek meg, a 38. sír héjlelete pedig bőjti réce (*Anas querquedula*) tojáshéjmaradványának határozható meg. Az utóbbi, a bőjti réce tojáshéjmaradványa, restaurátori munkával darabokból héjköppennyé összeragasztott, majdnem teljes tojáshéj (II. t. 3, III. t. 1—4, IV. t. 3—4, 7—8, V. t. 7—8).

VIZSGÁLATI MÓDSZER

A leletdarabok leírása alapjául szolgáló vizsgálat kiterjed a héj színére, a héjdarab méreteire (nagyság, vastagság), esetleg a héj görbületi fokára, makro- és mikrostruktúrájára, végül a leletdarab állagára.

A mikrostruktúrális vizsgálatok* arra vonatkozólag döntöttek, hogy a héjdarabok kiköltött tojás héjrészeiből valók-e vagy nem. Ennek megállapítására a tojáshéj belső rétegének, a mamilláris rétegnek a vizsgálata ad választ (Ábra: 319. o.).

Az embrionális fejlődés folyamán a csibének egyik magzatburka, az allantoisz bonyolítja le a fejlődő embrió anyagcseréjét. Az allantoisz a tojáshéj belső falával kapcsolatba jutva kioldja (reszorbeálja) a héj mészsanyagát, ami beépül a csibe testébe, csontozatába. A mészsanyag kioldódásának (reszorbcio) nyoma mikroszkóp alatt jól látható a héj belső, mamilláris rétegén. Legszembetűnőbbben a mamillavégeken mutató krátereszerű mélyedésekben nyilvánul meg. IV—V. t. páros számú képek). A tompa vég héjrégióján a légkamra közbejötté miatt az allantoisz nem jut kapcsolatba a héj belső falával és így nem is reszorbeálhatja mészsanyagát. Ezért e héjrész belső, mamilláris rétegének mamillavégei épek maradnak (IV—V. t. páratlan számú képek). Ez a héjrész az ún. héjsapka (II. t. 3—4.), amely a csibe kikelésekor a héj többi, reszorbeált részétől elkülönülten nyílik fel (Jakab, 1974., 1974—75., 1976—77.).

Amikor tehát ugyanazon leletanyagban meg tudjuk különböztetni egymástól a héjsapka régióba tartozó, ép mamillájú héjdarabokat és a másik, reszorbeált héjrész kráteres mamillájú héjdarabjait, akkor kiköltött tojás héjmaradványaival van dolgunk. Beszélhetünk átmeneti zónáról is, ahol a kráteres mező az ép mamilláris mezőbe megy át. Ez az átmeneti zóna a légkamra időközbeni növekedéséből adódik és a mamilláris rétege ép és kráteres mamillák egymásba átmenő, egymásba keveredő képét mutatja (IV. t. 1—2., V. t. 6.).

A leletanyag vizsgálati eredménye sironként

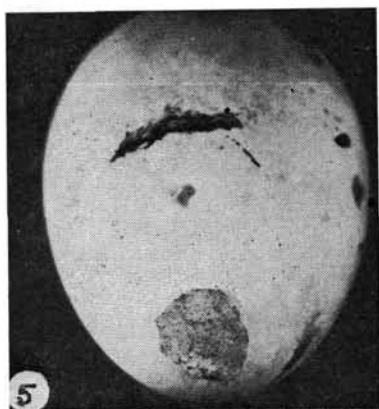
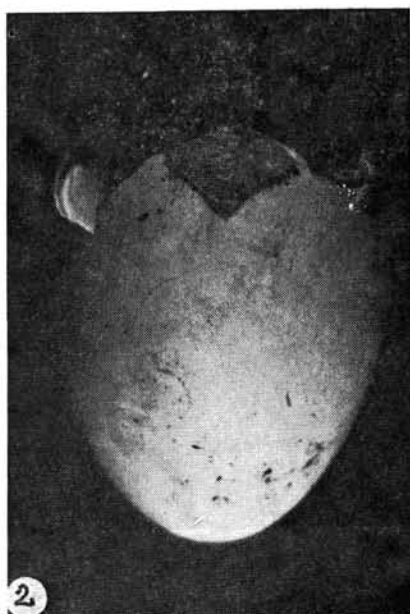
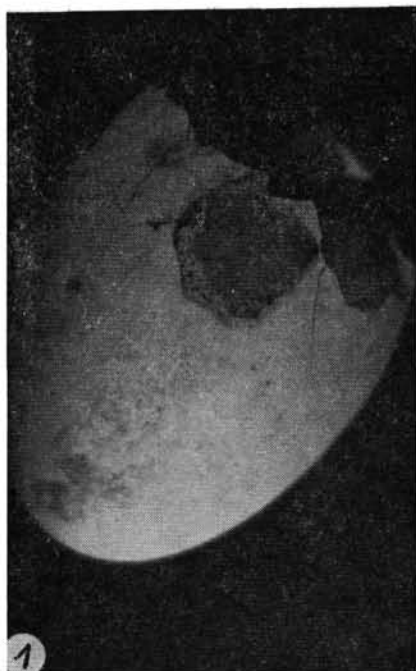
Rácalmás—Rózsa-major

41. sír: A leletanyag tyúktojás (*Gallus domesticus*) héjának a darabkái és törmeléke. Három négy darab 9—11 mm hosszú és kb. tizenöt-húsz darab 5—8 mm hosszú héjrészecske a legnagyobbak. A héjtöredékek meglehetősen ép állapotúak. Vastagságuk 0,28—0,30 mm. Kutikula maradványa barnás elszineződéssel itt-ott mutatkozik apró foltokban. A héjfelszín rendőzöttsége, pórusok nyílásai, a mamilláris réteg sűrűn és egyenletesen elhelyezkedett mamillái a tyúktojáshéj jegyeit mutatják. A héjdarabkák többségén a mamillák reszorbeáltak, fejcskéik kráteresek. Az egyik nagyobb darabkán (10×8 mm) ép mamillákat látunk. Néhány darabon — ezek átmeneti régióból valók — ép és kráteres mamillafejek mezői átmennek egymásba.

106. sír: A tojáshéjak nyári lúd (*Anser anser*) tojásának nagyon megkopott héjdarabjai. Legnagyobb köztük egy 25×22 mm nagyságú héjdarab (I. t. 3.) A héjfelület világos rozsdásbarna szineződést kapott, ami a héjredőkbe erősebben beevődött. A héj durva szemcsézete jól látszik, de fe-

* Hálásan köszönöm dr. Simoncsics Pál egyetemi docensnek közreműködését a mikroszkópi felvételeknél, és dr. Simonka János Aurél egyetemi tanársegédnek a leletdarabok fényképezésében nyújtott segítségét.

I. tábla: 1—5. Nyári lúd héjleletek. 1—4. átmeneti régió darabjai a kiköltött libatojás sablonul használt héjrészein. 5. A hegyes vég csúcsi részéhez közel eső reszorbeált héjdarab. 1. és 3. Rácalmás 106. sírből. 2. 4. 5. Rácalmás 145. sírből. →

I. tábla.

lületileg a szemcsék is kopottak. Felfedezhetők a túsúrásyszerűen felületre nyíló pórusok. A kutikula erősebben barnult maradványai kicsi foltokban mutatkoznak. Több héjdarabon, mind a felületen, mind a mamilláris réteg mezőjében járatszerű rajzolat, bemarkódás látható. Ennek következtében a mamilláris rétegen erősen kikopottnak tűnő, járatszerű részek váltakoznak mamillaszigetekkel (V. t. 2.). Ezeket a járatszerű bemarkódásokat meszkeszelő növények hajszálygyökér-nyomainak tulajdonítjuk. A felületi kopottság és bemarkódások következtében a héjvastagság ugyanazon héjdarabon is nagyon változó, 0,42—0,64 mm közötti. A nagyobb héjdarabok a kompaktabb állományú, ép mamillájú héjrészekből valók, de inkább az átmeneti régió tompa vég felé eső héjrészből adódnak (I. t. 1. 3., II. t. 1.). Ezért amamilláris rétegük több-kevesebb reszorbeált, illetőleg ép mamillából áll (V. t. 1—2.). A lazább szerkezetű, reszorbeált héjrész jobban összetöredezett darabjaiból aránylag kevesebb maradt meg a leletanyagban és a megmaradtak is kopottabbak, kitöredezettebbek, mállottabbak.

145. sír: A körülbelül húsz darabból álló nyári lúd (*Anser anser*) tojáshej-maradvány héjtöredékeinek a nagysága felerészben 15—31 mm méretű, a többi 10 mm alatti. A héjdarabkák felülete erősen lekopott, de a lúdtojásra jellemző durva szemcsészetük azért felismerhető. A redőkbe kotlás alatt beevődött sárgásbarna szineződés maradványai is láthatók. A pórusok túsúrásyszerűen nyílnak a felületre. A belső, mamilláris réteg kopottsága a reszorbeált héjrészéhez tartozó darabokon (V. t. 4.) fokozottabban mutatkozik, mint a kompaktabb állományú héjsapkakész darabjainak mamilláris rétegén (V. t. 3.). Öt-hat héjdarabról az erősebb héjgömbületük is elárulja, hogy a héjsapka-régió tartozékai. A különböző héjrészekhez tartozó darabok kopottságának foka héjvastagságuk méretén is tükröződik. A tömörebb állományú héjsapka-rész darabjai 0,50—0,58 mm vastagok, a kevésbé ellenálló, reszorbeált héjrész darabjainak héjvastagsága pedig 0,44—0,53 mm. A héjsapka-régióhoz tartozók általában e régió széléből valók (I. t. 4.), vagy benyúlnak az átmeneti részbe is (I. t. 2.). Csak egy illeszthető a sablonul használt héjsapkára úgy, hogy egyik végével a héjsapka csúcsát is érje (II. t. 4.). A reszorbeált mamillájú héjdarabok alig görbültek, a tojás oldalfalából valók. Az egyik görbültebb darab a hegyes vég csúcsa felé eső, erősebb hajlatú héjrész tartozéka (I. t. 5.).

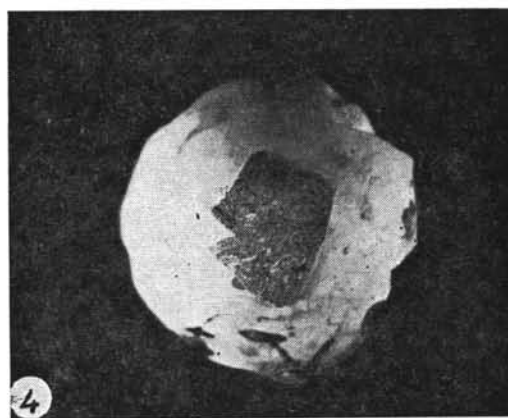
Dunaújváros—Pálhalma

5. sír: A leletanyag nagyobb része nyári lúd (*Anser anser*) tojásának héjmaradványaiból áll. A héjdarabok mind a két felükön cserép színűek. Külső rétegük általában sértetlen felületű, csak itt-ott kitöredezett, főleg a széleken. A lúdtojás durva szemcsészettsége jól látszik. A kisebb darabkák a kopottabbak. A héjvastagság ugyanazon darabon is változó méretű, 0,54—0,62 mm közötti, a kopottság, kitöredezettség mértéke szerint. 20—22 mm-nél nagyobb méretű héjdarab nincs közzöttük. A nagyobb (15—22 mm) méretűek vagy az ekvatoriális részből valók, vagy a hegyes vég felé eső héjrész darabjai (II. t. 2.). Az előbbieket mamilláris rétegükben átmeneti képet mutatnak, azaz a héjsapka jelé eső szélükön a mamillák épek, egyébként mind reszorbeáltak, kráteresek (V. t., 6.). Az utóbbiak mamilláris rétege pedig egyöntetűen reszorbeált mamillákból áll. A héjsapka részből való kb. tizen-négy héjtöredék. Méretük 10—15 mm. Mamilláik épek, esetleg meszkeszelő növények gyökérnyoma mutatkozik a mamilláris rétegükön (V. t. 5.). Rajtuk kívül a nyári lúd héjleleteihez tartozik még közel hetven 10 mm-nél kisebb törmelékdarab is.

A leletanyag másik része a házityúk (*Gallus domesticus*) tojáshejának a darabjai. Közülük tíz darab mérete 10 mm körüli és ugyanannyi a törmelékdarab. A héjdarabok kb. felerészben megoszolva tartoznak a héjsapka régióba, ép mamillákkal, illetve a reszorbeált mamilláris réteg régiójába, kráteres mamillákkal. Az utóbbiak egyik-másikának mamilláris rétege nagyon kopott, kitöredezett. A külső, szivacsos réteg felülete inkább csak a széleken, sarkokon mállottabb és elszórtan a pórusok körül is kitöredezett. A felszín redőzöttsége gyengén bőrszerű. A pórusok bemélyültek, túsúrászerűek. A héjvastagság a mállottság és kitöredezettség mértéke szerint 0,29—0,34 mm közötti.

10. sír: A házi tyúktojás (*Gallus domesticus*) héjának aránylag kicsiny hányadát teszi ki a leletanyag. Apró darabkákból (25—30 db) és törmelékből áll. A legnagyobb héjdarab (10×8 mm) és egy felényi (5 mm-es) darabka mamillái épek, a többiek reszorbeált héjrészből valók. Különösen az ép mamillájú darabon láthatók — külső, belső felületen egyaránt — gyökérszálynyomok, kimart járatok (II. t. 5.). A héjdarabok vastagsága kopottságuk mértéke szerint 0,22—0,28 mm. A héjtörmelék egy része még földrögök közé van ragadva.

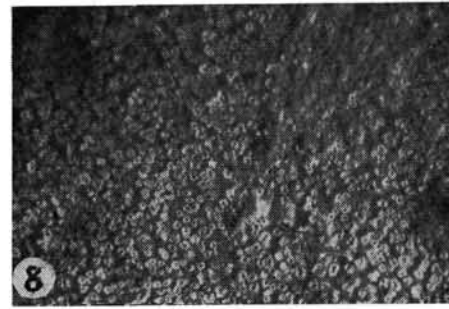
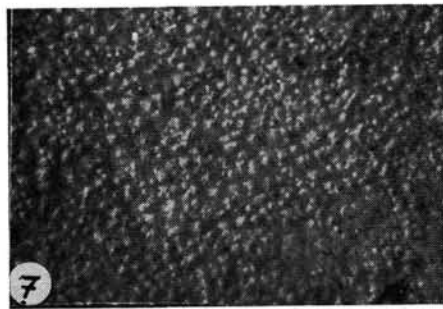
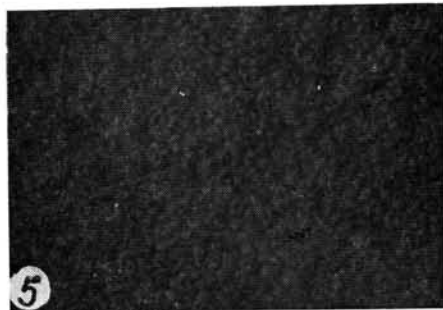
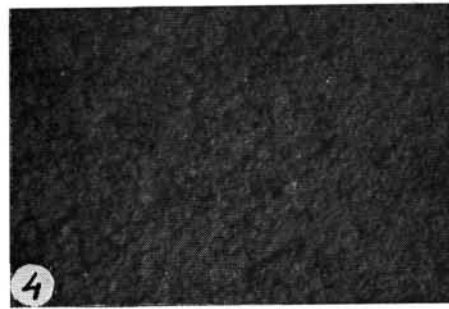
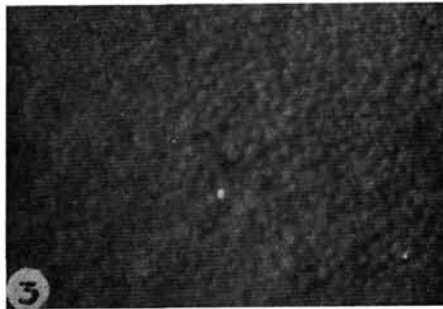
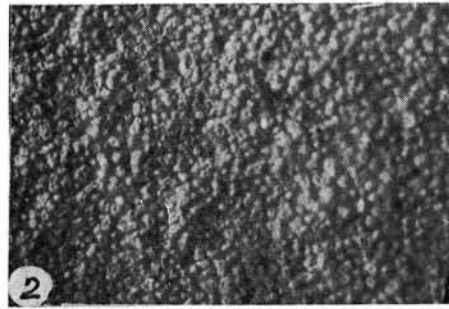
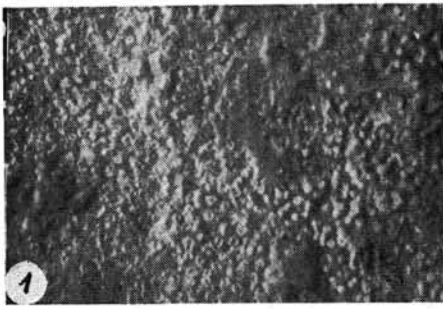
II. tábla: 1—4. Nyári lúd héjleletek sablonul használt héjrészek. 1. Átmeneti régió darabjai a Rácalmás 106. sírből. 2. Reszorbeált héjrégió darabja a Pálhalma 5. sírből. 3. Héjsapkaregió a Rácalmás 106. sírből. 4. Reszorbeált héjrégió darabja a Pálhalma 5. sírből. 5. Héjsapka-régióhoz tartozó darab a Tamási 42. sírből. 6. Héjsapka csúcsi részére fekvő héjdarab a Rácalmás 145. sírből. 7. Házityúk tojáshej gyökérnyomokkal a Pálhalma 10. sírből.

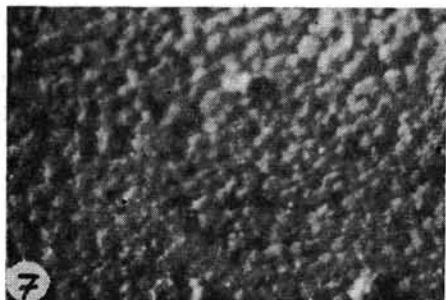
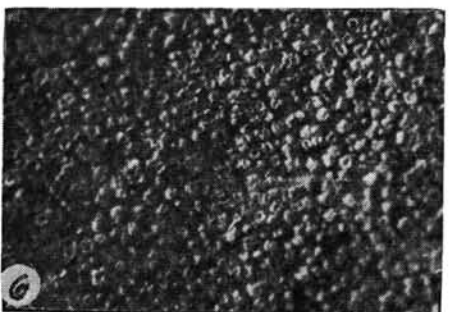
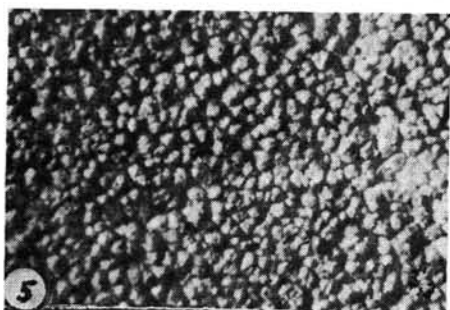
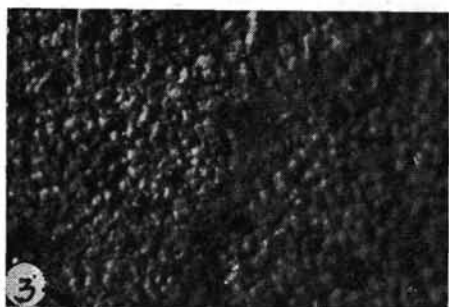
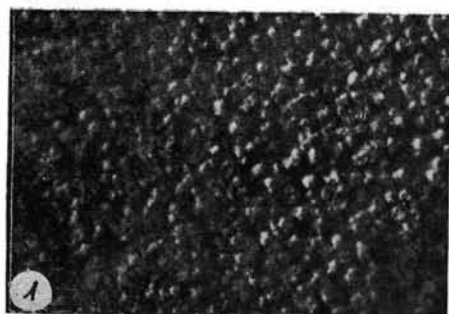
II. tábla

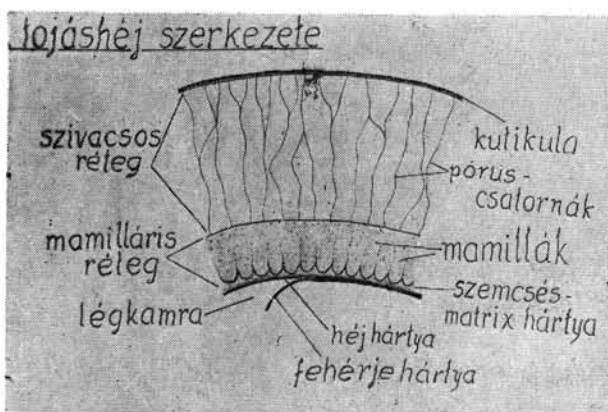
III. tábla: 1—3. Bőjti réce tojás héjköpenye, 3. a héjköpenyen gyökérnyom-rajzolatokkal a Tamási 38. sírból. 4. Házi tyúk tojáshéja gyökérnyomokkal a Tamási 23. sírből.

IV. tábla: Házi tyúk tojás héjdarabjainak mamilláris rétege a Tamási longobard temetőből. 1—2. Átmeneti régió ép és reszorbeált mamillájú darabjai (7, 14. sír). 3, 5, 7. Ép mamillájú darabok a héjsapka-régióból (14. 37. 42. sír). 4, 6, 8. Reszorbeált héjrész darabjai kráteres mamillákkal (14. 37. 42. sír).

V. tábla: Nyári lúd tojánhéj-leletek. 1, 3, 5, 7. Héjsapka-részből ép mamillákkal. 2, 4, 6, 8. Reszorbeált héjrészből kráteres mamillákkal. 1—2. Rácalmás 106. sír. 3—4. Rácalmás 145. sír. 5—6. Pálhalmá 5. sírből. 7—8. Tamási 42. sírből.

A tojáshéj szerkezete

Tamási, Csikólegelői homokbánya

7. sír: A héjdarabkák között egy $12 \times 12 \text{ mm}^2$ méretű a legnagyobb. A vizsgálat érdekében megtisztított darabkák közül négy darab ép mamillájú, a többinek a mamillaris rétege reszorbeált vagy esetleg átmeneti régió képét mutatja (IV. t. 1.). A külső felület struktúrája (redőzöttség, pórusok) tyúktojásra utalnak. Egy-egy héjdarabon barnult kutikula-maradvány is található, és néhánynek a mamillaris rétegen is találunk némi hártymaradványt (VI. t. 1.). A héjvastagságuk $0,29\text{--}0,32 \text{ mm}$ közötti.

14. sír: A homokkal keveredett leletanyag kevés $10\text{--}20 \text{ mm}$ -es és sok $5\text{--}10 \text{ mm}$ -es héjdarab-ból áll, mellettük néhány töredék csontmaradvánnyal. A héjdarabokat részben megtisztítva, közülük $16\text{--}18$ darab $10\text{--}20 \text{ mm}$ -es, kráteres mamillájú (IV. t. 4.), kilenc darab $10\text{--}15 \text{ mm}$ nagyságú és ép mamillafejű (IV. t. 3.), továbbá az átmeneti héjrégióhoz tartozó kilenc $5\text{--}15 \text{ mm}$ méretű héjdarabot különítettünk el. Rajtuk kívül még másik hat darabnak a mamillaris rétegét szerves bevonat (hártymaradvány?) takarja. A héjdarabok többsége kopott, kitöredezett, ami a mamillaris rétegük-ről fokozottabbnak mondható. A külső, szivacsos réteg a nagyobb többségnél elég ép. A legtöbbször jól felismerhető a házi tyúk (*Gallus domesticus*) tojáshéjának felületi formációja: a gyengén bőrszerű redőzöttség, a tűszúrászerű és egy-egy darabon sűrűn elhelyezkedő pórusok. Egyik-másik darabon kutikula maradvány is van. A héjdarabok vastagsága $0,28\text{--}0,30 \text{ mm}$.

16. sír: Házi tyúk (*Gallus domesticus*) tojáshéjának négy darab, apró, $2\text{--}3 \text{ mm}$ méretű maradványa. Vastagságuk $0,25\text{--}0,27 \text{ mm}$, ami jelzi elmállott voltukat. Két reszorbeált héjdarabka a roncsoltabb. A másik két darabka ép mamillájú.

20. sír: A leletanyag $7\text{--}8$ darabjának mérete $6\text{--}11 \text{ mm}$ közötti, a többi töredék ($25\text{--}30$ darab 5 mm körüliek) és törmelék (2 mm alatti). Vastagságuk $0,25\text{--}0,31 \text{ mm}$. Állaguk változó. Roncsolódás mind a külső, mind a belső felületen található és teljesen mállott külső felületük is vannak közöttük. A kevésbé kopottabbakon mind a külső, mind a belső réteg tyúktojásszerű (*Gallus domesticus*). Pórusok tűszúrászerűek. A reszorbeált mamillák kráterei egy-egy darabon csak pontszerűek, a többinél tágasabbak. Roncsolódottságuk fokozottabb. Az ép mamillájú darabok ($16\text{--}18$ db) mamillaris rétege általában sértetlenebb. Járatos gyökérnyomok előfordulnak rajtuk.

23. sír: A héjdarabkák elég épek, vastagságuk $0,30 \text{ mm}$ körüli. A kb. 20 nagyobb darab mérete $8\text{--}9 \text{ mm}$, a többieké ennél kisebb. A megtisztított nagyobb méretűek közül kettőnek a mamillái épek, kettő az átmeneti zónából való, a többségük pedig reszorbeált, kráteres mamillájú. A kráterek általában szűk nyílásúak, némelyiknél csak pontszerűek. A mamillák sűrűn állnak, egyenes eloszlásúak. A héjdarabkák makro- és mikrostruktúrája a tyúktojás (*Gallus domesticus*) héjának a jegyeit mutatja. A pórusok egy-egy darabon sűrűn helyezkednek el. Még kutikula beszáradt, barnult maradványával is találkozunk. Az egyik reszorbeált darab külső felületén szinte rajzolszerű a mézskedvelő hajszálgökök kioldotta „járatok” képe (III. t. 4.).

24. sír: A tyúktojás (*Gallus domesticus*) héjának nagyon csekély hányada maradt meg a sír leletanyagában. Mindössze $4\text{--}5$ nagyobb darabka — méretük $5\text{--}10 \text{ mm}$ — és 18 törmelékdarabka teszi ki az egészet. A 23. sír leletanyagával ellentétben e csekély héjmaradék nagyobb részének a mamillaris rétege ép mamillájú. Csak hét törmelékdarabkán láthatók kráteres mamillák, ezeknél is többségben csak valamelyik szélükön, vagy sarkukon (átmeneti régióból valók). Kráterek olykor

pontszerűek. Az ép mamillájú darabkák mamilláris rétege sértetlen, mamillák egyenletes elrendeződésűek. Aránylag a külső felszín is sértetlen. Kutikula-maradvány szórta, itt-ott fedezhető csak fel a héj redőiben és a pórusmélyedésekben. A héjdarabkák vastagsága 0,28—0,31 mm.

28. sír: A homokos agyaggal keveredett leletanyagban szinte nagyobb mennyiségben fordul elő az ép mamillájú héjdarabka. Ezek ebben a vizsgálati anyagban is sértetlenebbek, mint a reszorbeált mamilláris rétegű darabkák. A külső felület egyes darabokon szinte sértetlen. Jól látni a külső réteg felületén a tyúktojás (*Gallus domesticus*) felszíni alakulását, a gyengén bőrszerű redőzöttséget, a bemélyült, tűszúrászerű pórusokat, Kutikula maradványa is felfedezhető. Van közöttük a felületükön kitöredezett héjdarab is. Tíz-tizenkét törmelékdarabka belső felszíne pedig rászáradt, szerves maradvánnyal fedett. A méretre legnagyobb 15×12 mm-es darabka és a hat-nyolc kb. 8 mm-es darabka ép mamillájúak. A továbbiak 2—6 mm méretűek és közülük húsz darabka ép mamillájú, tizenhárom pedig kráteres mamillájú. A héjdarabkák vastagsága 0,28—0,32 mm. Az egészen apró törmelék homokos agyaggal keveredett.

37. sír: A leletanyag 6—8 mm-es, többségben 5 mm-nél kisebb héjdarabkákból (60—70 db) és törmelékből áll. A 6—8 mm-es darabkákat vizsgálva elkülönítettünk hat héjdarabkát a héjsapka régióból és nyolc darabkát a reszorbeált régióból. A héjdarabkák külső felülete kitöredezett, de azért a tyúktojás felületének héjszerkezete jól felismerhető rajtuk. A felület gyengén, bőrszerűen redőzött, pórusok tűszerűek, mélyültek. Itt-ott sárgásbarna kutikula-maradvány is mutatkozik. A mamillák mind az ép, mind a reszorbeált rétegben egyenletes eloszlásúak. A belső felszín nem roncsolódott. A héjdarabkák vastagsága 0,28—0,30 mm.

38. sír: A sírból feltárt héjrészekből restaurátor munkájával rekonstruált kb. öthatodnyi tojáshej-köpeny a leletanyag egésze (III. t. 10—3.). Egyik oldalán 10—20 mm között változóan széles, hosszanti lefutású nyílás teszi csak hiányossá a héj-köpeny teljességét. A hegyes végnek a befejező csúcsi része szintén hiányzik. Ezzel a hiánnyal a tojás hossza 46,2 mm. A teljes hossza kb. 48 mm lehetett. Szélessége 35 mm. A héjköpenyt összetevő héjdarabok felületi épsége változó. A különböző fokban kitöredezett, mállott felületek a hosszanti nyílás menti héjdarabokon intenzívebben mutatkoznak. Az egyébként kevésbé sérült felület kompaktabb héjszerkezetre utal, ami a récetojásoknak sajátossága.

Méretadatai, a héjhajlata, illetőleg a tojás alakja, továbbá a héjszerkezet a böjti réce (*Anas querquedula*) vagy esetleg a csörgő réce (*Anas crecca*) tojás ismertetőjegyeinek felelnek meg. A két faj tojásai ugyanis szemre megkülönböztethetetlenül hasonlóak egymáshoz. Azokon a területeken, ahol mind a két faj költ (Közép-Európában is), csak a fészken ülő madár, vagy a fészekanyagban található tollak alapján lehet a tojás faji hovatartozásáról dönteni. Hogy mi mégis a böjti réce tojás héjmaradványára gondolunk, annak alapja az, hogy a csörgő réce költése Magyarország területén nincs bizonyítva, és még egy, a pontosabb alak-meghatározás. A tojásalakot a héjnak a hossztengegy csúcseit összekötő ivhajlata határozza meg. A csörgő récénél ez az ív rövid ovál, a böjti réce tojása esetében pedig rendes vagy nyújtott tojásalaknak megfelelő. Ennek következtében a csörgő réce tojáshej-hajlata erősebb ívelésű, a böjti récéé pedig elnyúltabb ívelésű, a tojása elhegyesedőbb. Ez a különbség megbízhatóan csak műszeres görbületméréssel állapítható meg (Jakab, 1962, 1963, 1969).

A tojáshej belső mamilláris rétegét mikroszkóppal nem tudtuk megvizsgálni a hozzáférhetetlensége miatt. Akadályozza ezt a felületen szétfolyt és rászáradt ragasztóanyag is. A héjköpeny kis töredékén és műszerünkkel még megközelíthető peremrészén mégis meg tudtuk állapítani a mamillavégek épségét és azt, hogy a mamilláris mező itt-ott megkopott, de reszorbcíó nyomát nem találtuk. A héjdarabok törésvonalai sem utalnak arra, hogy a héjköpeny kiköltött tojás héjának maradványa lenne. Nem különíthető el rajta a kelés folyamán felnyílt héjsapka-rész.

42. sír: A leletanyag aránylag nagy mennyiségű héjtöredékből és törmelékből áll. A homokkal keveredett héjmaradványok közül a vizsgálat számára kiválasztott héjdarabkákat elkülönítettük és megtisztítottuk a rájuk tapadt homokszemektől. Ezek nyári lúd (*Anser anser*) és házi tyúk (*Gallus domesticus*) tojáshejainak töredékdarabjai. Mind a két faj héjmaradványaiban nagyobb mennyiségben találjuk a reszorbeálatlan héjsapka-régió darabjait.

A lúdtojás héjmaradványain a külső réteg felszíni szerkezete a faji bélyegnek megfelelően durvaszemcsés. A színük halvány sárgásbarna — krémsárga. Kutikula maradványa alig fordul elő rajtuk. Szivacsos rétegük a pórusoknál kitöredezett, olykor nagyobb területen is roncsolódott vagy rétegesen mállott. Különösen az átmeneti és főleg a reszorbeált héjrészhez tartozó darabkákon mutatkozik ez a roncsolódás és mállás. A héjsapka-régió (II. t. 3.) darabjainak (30—40 darab) héjhajlata láthatólag erősebb. 18—20 mm méretű darabok is vannak közöttük. Mamilláris rétegük sértetlen (V. t. 7.). A reszorbeált héjrész darabkái (10 darab) 8 mm-en aluliaak. A mamillák kráterei szűk nyílásúak (V. t. 8.), némelyiknél csak pontszerűek. Az átmeneti régióhoz tartozó héjdarabokon az egyik szélük felé eső részen van az átmenet a mamilláris réteg ép mamilláiból a reszorbeált, kráteres mamilláiba. A héjdarabkák vastagsága a kopottság és a mállottság mértékétől függően 0,40—0,60 mm között mérhető.

A tyúktojás héjmaradványainak a mérete 7 mm és ennél kisebb. Csak egy darabkának a mérete 15×10 mm és ez a reszorbeált héjrégióból való. A lúdtojás héjmaradványaival szemben ezek kevésbé sérült darabok. A tyúktojás héjának felületi struktúrája felismerhető rajtuk. A redőkben, pörusok mélyedéseiben a kutikula maradványai is felfedhetők. Az ép mamillájú (IV. t. 7.) héjsapka részből és az átmeneti régióból adódó héjdarabkák száma 35—40, a reszorbeált (IV. t. 8.) héjrészhez tartozó töredékek száma 20—25. A héjvastagság 0,26—0,30 mm.

48. sír: Külső felületükön nagyon kopott, kitéredezett és mállott héjdarabok. Az aránylag sértetlen felületrészek a házi tyúk (*Gallus domesticus*) tojáshéjának felületi szerkezetét mutatják. Kutikula maradványa itt-ott látható. A belső, mamilláris rétegük viszont sértetlen. Ismét az a helyzet, hogy a kompaktabb héjrégióból több darabka maradt meg. A héjsapka- és az átmeneti régióból ugyanis 23, illetve 20 darabkát különítettünk el. Méretük nagysága szerint közülük négy darab 10 mm körüli, néhány 5—6 mm körüli és a többi 2—3 mm-es. A reszorbeált régióból 5—6 héjtöredéket találtunk. Közülük a legnagyobb 10×8 mm. A mamilláris rétegük mamillái egyenletes eloszlásúak. Az átmeneti darabokon a reszorbeált mamillák a héjdarabka egyik szélén vagy kiugró csúcskén találhatóak. A mamilláris rétegük nagyobb részén ép mamillájuk. A héjvastagság 0,24—0,30 mm közötti.

52. sír: Aránylag kevés héjdarabkból áll a leletanyag. A vizsgálandó darabokat agyagos homokból válogattuk ki. Az apró törmelékét hagytuk. A héjdarabkák mérete 5—8 mm közötti és ennél kisebb. Néhány darab külső felületét mézgaszerű bevonat takarja. Külső rétegük többnyire kitéredezett mállott felületű. A sértetlenebb foltokon a házityúk (*Gallus domesticus*) tojáshéjának feszíni jegyeit mutatják. A mamilláris rétegük általában sértetlen. Tizenegy darabka a héjsapka-régióból és az átmeneti részből való, kilenc-tíz darabka pedig a reszorbeált régióból. Héjvastagságuk roncsolódástól függően 0,25—0,30 mm között mérhető. A héjdarabkákön kívül néhány csont-törmelékrezecske is található az agyagos homokrögöcskék között.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tojáshéjleletek makro- és mikrostruktúrájára kiterjedő vizsgálatunk eredménye megegyezik a Szeged környéki avarkori sírokból feltárt héjleletek vizsgálati eredményével (Jakab, 1974—75). Mind a rácalmási korai avar temető, mind a dunaújrósi közép avarkori temető és a Tamási mellett feltárt longobard temető tojáshéjleletei, hasonlóan a Szeged környéki leletanyaghoz, kiköltött tojások héjrészeiből származnak. Mindegyik sír leletanyagában megtalálható a költési idő alatt a héj belső, mamilláris rétegében megváltozott héjszerkezetet mutató héjrész darabjai (kráteres mamillákkal) és a héjsapka-résznek e struktúrális változástól mentes, ép mamillájú darabjai.

A tojások héjmaradványainak faji hovatartozása tekintetében szintén fennáll a hasonlóság. Házityúk vagy nyári lúd, vagy mind a két faj tojáshéj-maradványai ismerhetők fel az egyes sírok leletanyagában. Kivétel a Tamási község melletti longobard temető 38. sírja. Ennek leletanyagát a többitől eltérően bőjti réce tojáshéjának határoztuk meg. Ez a leletanyag abban is eltér a fenti lelőhelyek héjleleteitől, hogy nem kiköltött tojásnak a héjmaradványa. A nagy részében megmaradt, darabjaiból összeragasztott héjköpenyen nem lehet felfedni a keléskor különváló héjsapkarészt, ugyanakkor a mamilláris rétege sem mutatja a költési idő alatt, a héjsapkarész kivételével, a héj nagyobb részén bekövetkezett reszorbcio nyomait.

Mint a korábbi héjleletvizsgálatokkal kapcsolatban is megjegyeztük, itt is a kiköltött tojások héjrészeinek minden bizonynyal szimbolikus rendeltetéssel történő felhasználásával állunk szemben. A szimbólum tartalma azonban még megválaszolandó kérdés marad.

IRODALOM

- Jakab, O. B.* (1962), An oological measuring method for the percental demonstration of the curvature of egg shells. *Acta Zool.* 8. 412—422.
- Jakab, O. B.* (1963), A new measuring apparatus to demonstrate sectional curvature of the egg shell in per cent. *Acta Zool.* 9. 277—292.
- Jakab O. B.* (1969), A madártojások alakmeghatározásának kérdése. *Vertebrata Hung.* 9. 1—2. 127—136.
- Jakab B.* (1974), A tojánhéj strukturális változása az embrió fejlődése folyamán, (Különös tekintettel az avar- és középkori héjleletek összehasonlító vizsgálatára). *Állattani Közl.* 61. 27—31.
- Jakab B.* (1972—73), A küszvágó csér- (*Sterna hirundo L.*) -tojások meghatározásának kérdése. *MFMÉ* 1972—73/1. 225—235.
- Jakab B.* (1974—75), Avarkori sírok tojánhéjleleteinek tanulságtétele. *MFMÉ* 1974—75/1. 327—342.
- Jakab B.* (1976—77), Fossilis avar- és középkori tojánhéjleletek összehasonlító vizsgálata. *MFMÉ* 1976—77/1. 41—48.
- Jakab, B.* (1979), Vergleichende Analyse der anlässlich von Ausgrabungen in Ungarn freigelegten Eierschalen-Funde. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae.* 31. 147—162.
- Jakab, B.* (1979), Ornitologia arkeologio en la spegulo de la hungarlandaj trovajesploroj. *La Mevo.* 42. 10—11. Eindhoven.
- Karger, S.* (1955), Über die mikroskopischen Veränderung der Eischale in Laufe der Inkubationszeit. *Acta Anatomica* 25. Basel.
- Romanoff, A. L.—Romanoff, A. J.* (1949), *The Avian Egg.*
- Schwarz, L.* (1957., 1959., 1960), Über Unterschiede der Schalen unbrüteter und ausgebrüteter Eier. *Zool. Anzeiger* 159, 268—284; 162, 100—112; 165, 167—184

NEUERE EIERSCHALEFUND-UNTERSUCHUNGEN

von

Béla Jakab

Der Verfasser verbreitet die früher schon publizierten Schalefund-Untersuchungen (Jakab 1974—75, 1976—77) auf die von anderen Gegenden Ungarns stammenden Eierschalefunde. Der Gegenstand der hier beschriebenen Schaleuntersuchungen ist das an der Donau, südlich der Csepel, Insel, in der Umgebung der Gemeinden Rácalmás, Dunaújváros und von ihnen 60—65 km südwestlich gelegenen Tamási erschlossene früh-, mittelawarische und langobardische Fundmaterial aus-Gräberfeldern.

Die Ergebnisse der Untersuchungen von diesen Schalefunden, die sich auf Makro- und Mikrostruktur erstreckten, entsprechen den Ergebnissen der früher beschriebenen Schalefund-Untersuchungen. Die in diesen Gräbern gefundenen Eierschalestücke kamen auch als Schalestücke ausgebrüteter Eier auf ihre Fundorte. In demselben Grab sind sowohl die Stücke des ausgebrüteten Eierschale aus der Schalemütze, mit heilen Mamillen (Bilder der Tafel IV—V. mit ungerader Nummer), als auch die Stücke der Schale die aus dem während der Entwicklung des Embryos durch Kalk ausgelaugten Teil von resorbierter Mamille, mit kraterförmiger Mamille (Bilder der Tafel IV—V. mit gerader Nummer). Diese Funde sind Schalereste der Eier des Huhns (*Gallus domesticus*) und der Gans (*Anser anser*). Eine Ausnahme ist der Schalefund aus dem langobardischen Grab Nr. 38 von der Gegend Tamási, der Eierschalerest der Knäkente (*Anas querquedula*) ist (Tafel III. 1—3.). Die Merkmale des ausgebrüteten Eies ist daran nicht zu erkennen. Sie hat keinen gesonderten Schalemützetel, und an der mamillischen Schicht ist keine Spur von Resorbition.

An der Oberfläche mehrerer Eierschalestücken sind Spuren der Haarwurzeln von kalkliebenden Pflanzen zu sehen, in der Form von eingefressenen, linienartigen Zeichnungen (Taf. II. 5, Taf. III. 3—4).

Wir sehen hier aller Wahrscheinlichkeit nach die Verwendung der Schaleteile der ausgebrüteten Eier mit symbolischer Bestimmung.

HONFOGLALÁS KORI MAGYAR TEMETŐ SZEGED—ALGYÓN

(Előzetes beszámoló*)

KÜRTI BÉLA

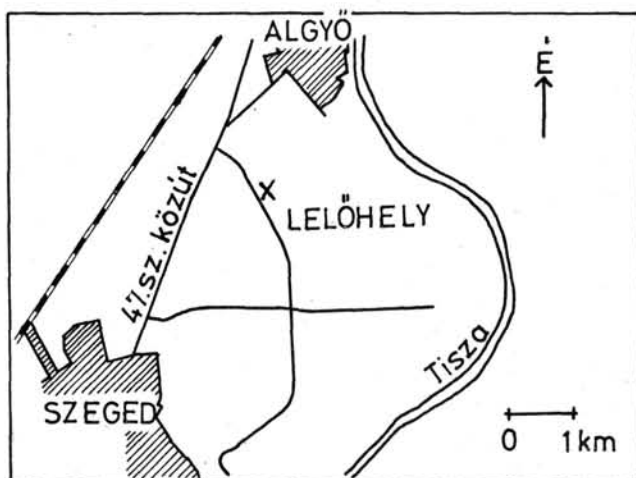
(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A 70 éves László Gyulának

AZ ÁSATÁS TÖRTÉNETE

Az azóta Szegedhez csatolt Algyő község határában 1973 márciusában árokásás közben honfoglalás kori sirt találtak. A megtalálók¹ a vázat szétdúlták, a leleteket pedig magukhoz vették. A néhány nap múlva a helyszínen ellenőrzést végző Szűcs Imre² gyűjtötte össze és hozta be a szegedi múzeumba a szétdobált embercsontokat, valamint a köztük talált csüngőtöredéket. Az 1973. március 14-én tartott helyszíni szemlén³ további leleteket gyűjtöttünk össze, és sikerült a megtalálókkaal is beszélni, akik ígéretet tettek a leletek elküldésére. Ez március 19-én meg is történt⁴. Az első sír hozzánk került leletanyagát vaskés töredékei, egy darab aranyozott ezüst veret (I. t. 9), bronzkarperecek és hajkarikák töredékei, valamint aranyozott ezüst pitykék (I. t. 1) és kis csüngős díszek, ill. azok töredékei (I. t. 5) jelentették. A leletek fontosságára és a lelőhely veszélyeztetettségére való tekintettel 1973. áprilisa és 1976. júniusa között a területen leletmentést folytattunk.

A lelőhely a 47. sz. közút Szeged és Algyő közti szakaszától keletre (I. kép), egy

I. kép. Az algyői temető topográfiai helye

* Jelen dolgozat fő vonásaiban megegyezik a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat szegedi vándorgyűlésén 1977. június 2-án elhangzott beszámolóval.

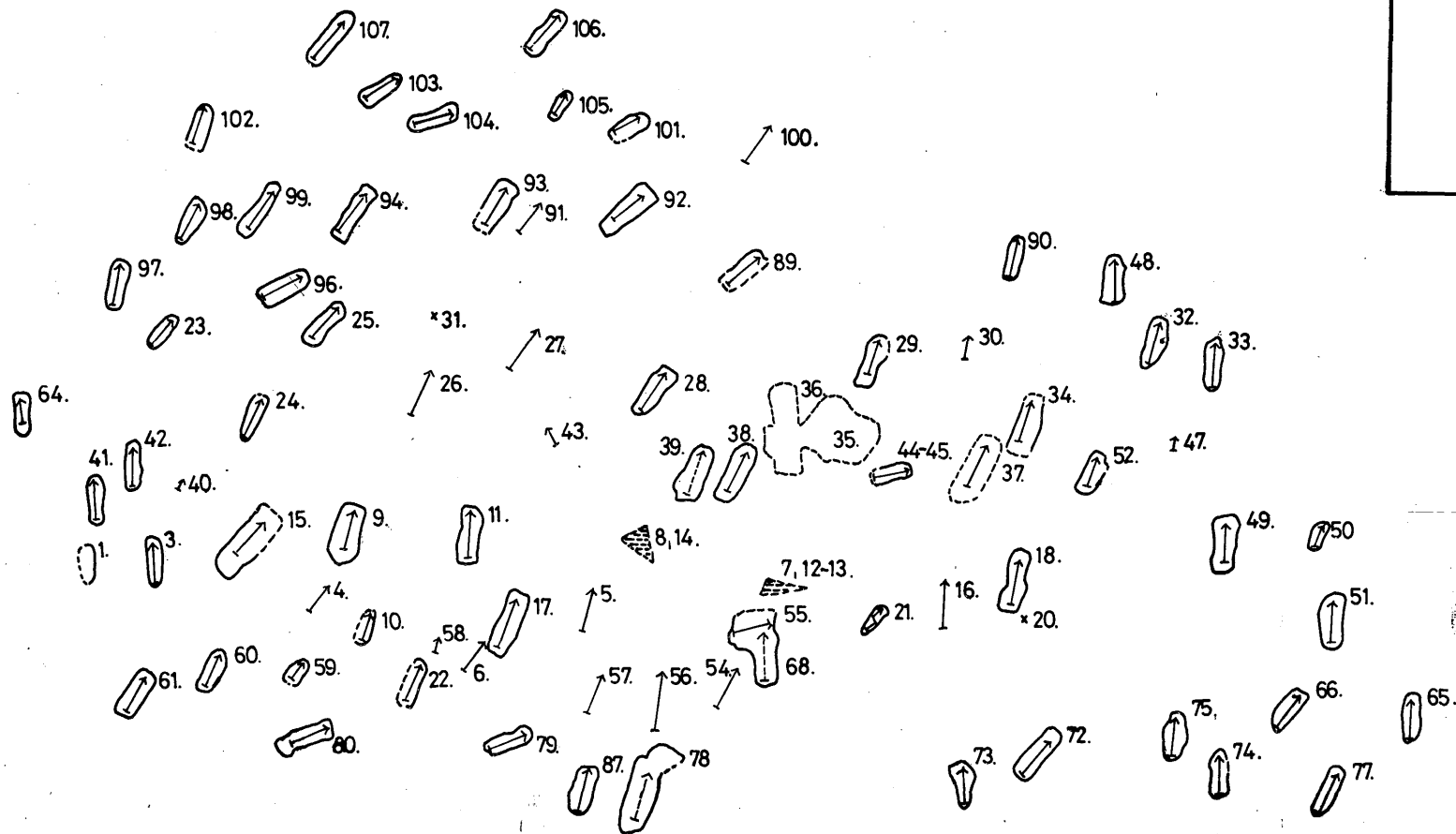
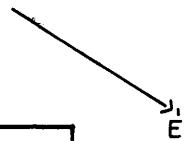
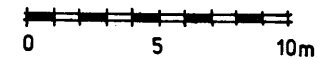
¹ Az NKFV Építési Üzemegységének kubikosai. A múzeumba került leleteket Kiss Jenő jász-ladányi lakos szolgáltatta be.

² Szűcs Imre szegedi lakos az Építőipari Ellenőrző Intézet technikus, akinek már számos régészeti lelet bejelentését köszönhetjük.

³ A helyszíni szemlén Trogmayer Ottó, Saliga László és jelen sorok írója vett részt.

⁴ A leletek bekerülését elsősorban Saliga László buzgó utánajárásának köszönhetjük. — Ké-

SZEGED-ALGYÓ, 258.
X. SZÁZADI TEMETŐ

természetes, bár a környezetéből alig kiemelkedő dombhát délkeleti oldalán fekszik. A dombhát délnyugati oldalán futó jelenlegi kis csatorna egykor természetes patak lehetett: nagyobb esőzések után a felgyülemlett víz ma is jól kirajzolja a patakmeder természetes nyomvonalát. A dombhát keleti oldalától a felszín egyenletesen lejt egészen a Tisza-ártér nyugati szélét jelentő magaspartig. A szántóföldként hasznosított területet alig 30—40 cm humusz borítja, az altalaj agyag.

A négy szezomban (a talajnedvességtől függően általában február-április közti időszakban) összesen 3568 m³-nyi összefüggő területet (2. kép) tártunk fel⁵. A feltárás során több korszakból találtunk leleteket a szórványos cserepekkal jelentkező Kőrös csoporttól egészen a magyar középkorig. Hulladékgödörökkel jelentkező i. sz. IV. századi teleprészletek mellett összesen 109 sírt tártunk fel, melyek közül nyolc Hallstatt-C idejű (az ún. Mezőcsát-típusú temetőkkal rokon), három a La Tène C időszakból való, tíz pedig szarmata kori⁶.

A teljesen feltárt X. századi temetőt 83 sír alkotja (melléklet). A belőlük előkerült leletanyag (sokrétúsége ellenére) zárt, a temető egészére igen jellemző képet nyújt, minek alapján az ide temetkező közösséget nagy biztonsággal a X. századi magyar társadalom középrétegéhez soroltuk.

Tekintve, hogy a temető teljes feldolgozása és közzététele még évekig elhúzódhat, jelen dolgozatunkban szükségesnek látjuk közzétenni a leletanyag és a megfigyelt jelenségek rövid leírását, hogy ez a forrásanyag mielőbb az érdeklődők rendelkezésére álljon⁷.

A FELTÁRT LELETANYAG

A) Ékszerek

A korszak legáltalánosabb leletei közé sorolható elvékonyodó végű nyitott *hajkarikák* Algyőn 22 sírből kerültek elő (összesen 33 db). 14 db bronz, 14 db ezüst, 5 db arany hajkarikát tártunk fel, az utóbbiakat kizárólag férfi sírokban (18, 25, 92) találtuk⁸. A sírokban való elhelyezkedésük általában hagyományos: a koponya két oldalán, szorosan a halántékcsomhoz tapadva feküdtek. (A 18. sírban a balkar mellett, a 25-ben a mellkason heverő hajkarikát feltehetőleg a leeresztett vagy levágott hajfonatba fonhatták.) S-végű hajkarikát a temető területén nem találtunk.

A 72. (női) sírből egy db. ezüst *gömborscsüngős fülbevaló* került elő. Az össze-forrasztott ezüst félgömbökből álló gömböket vékony drót és az arra rátekeresztelt egysoros drótszál köti össze. Csüngős része a sóshartyáni, felső tagja pedig a Szeged-bojárhalmi lelettel egyezik, s így sajátos tipológiai átmenetet képez közöttük⁹.

A 105. sz., gazdag mellékletű gyermeksírban a váz mellkasi részén, egymással szimmetrikus helyzetben (3. kép) került elő két db. aranyozott ezüst *hajfonatdíszítő*

sőbbi ásatási megfigyeléseink alapján biztosra vesszük, hogy az 1. sír leleteinek csak egy része került a múzeumba.

⁵ A feltárásról szóló jelentéseinket ld. Rég. Füz. I. 27 (1974) 67; 28 (1975) 86; 29 (1976) 59; 30 (1977) 38; Arch. Ért. 101 (1974) 320; 102 (1975) 305.

⁶ A hallstattkori leleteket Galántha Márta, a keltákat Maráz Borbála, a szarmatakorikat Kőhegyi Mihály és Vörös Gabriella; az antropológiai anyagot Farkas Gyula és B. Marcsik Antónia dolgozza fel.

⁷ Leírásunkban *Bálint*, 1976b. 121—164. munkájának rendszerét követtük. A temető területéről előkerült egyes leleteket ill. megfigyeléseket közli: *Bálint*, 1976a. 240; *Bálint*, 1976b. 126—127, 150; *Szabó*, 1976. 42; *Fodor*, 1977. 28. fotó; *Rosner*, 106.

⁸ Az elhunytak nemét csak abban az esetben tüntetjük föl, amikor azt a helyszínen kétséget kizáróan meg tudtuk állapítani.

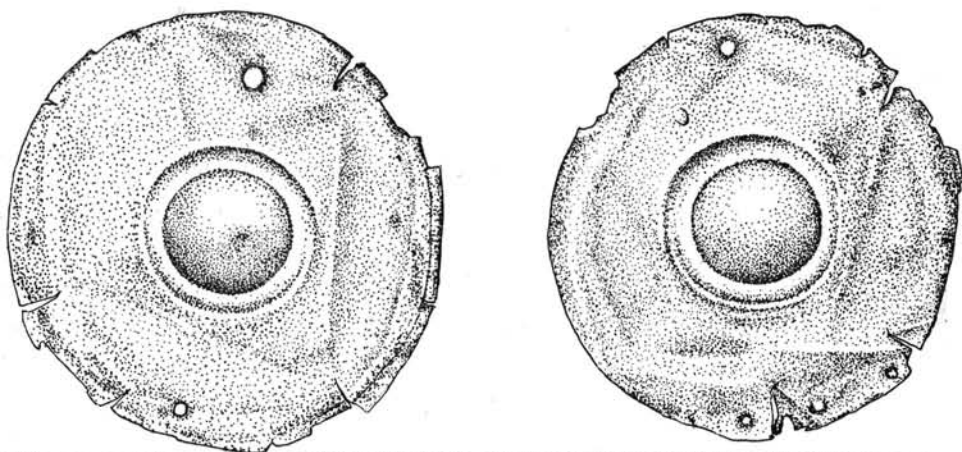
⁹ *Dienes*, 1972b. 84. o. és 44.kép. — Tekintve dolgozatunk jellegét, leleteink analógiáit csak ritkán említjük; részletezésük a teljes feldolgozás feladata lesz. Ugyanezen okból hagytuk el az egyes megfigyelések és tárgyak elemzésénél a teljes szakirodalmi áttekintést is.

(?) *korong*¹⁰. Mindkét darab azonos díztésű: kidomborodó kör alakú közepüket mély árkolás veszi körül, a töredezett peremet ugyancsak árok kíséri. Az egyik darabon 1 + 1, a másikon 1 + 3, egymással szemben elhelyezett lyuk szolgált a felerősítésre (4. kép).

Ugyanebben a sírban a mellkas bal oldalán levő hajfonatdísz mellett egyenlőszárú, a szárak végefelé enyhén szélesedő kis *ólomkeresztet* (I. t. 15) találtunk. Típusa az eddigi hazai leletektől¹¹ eltér: ábrázolás nélküli. Feltehető analógiája Kecskemét-Városföldön került elő¹². Valószínűleg a nyakban lógott, erre utal a koponya felé eső

3. kép. Részletfelvétel a 105. sírról

4.(a—b). kép. Hajfonatdíszek (?) a 105. sírból

¹⁰ Legjobb analógiáját a debreceni múzeum kiállításán láttam, vö. *M. Nepper*, 77.

¹¹ *Bálint*, 1976b. 125.

¹² *H. Tóth*, 1973. 73.

szár végén talált, a hátoldal felé visszahajlított vékony kis fülecske. A tárgy Algyőre kerülésének körülményei kérdésesek (térítés, kereskedelem, kalandozások), de minden jel bizánci eredetre utal¹³.

Karperecet öt női sírban találtunk: a 42. és 57. sírban (utóbbiban 2 db) három számból fonott hurkos-kampós bronzkarperecet, az 1. sírban két, a 22. és 23. sírban egy-egy nyitott, elhegyesedő végű bronzkarperecet.

A középréteg általános szokásának¹⁴ megfelelően az algyői temetőben is ritka leletnek számítanak a *gyűrűk*: 3 sírből összesen két db ezüst és 3 db bronzgyűrű került elő. Egy zárt, a többi nyitott; egy kivételével (II. t. 11) díszítetlen, sima pántgyűrűk.

Az ékszerként viselt egyéb leletek közül említésre érdemesnek tartjuk a 31. és 105. sírből előkerült *kauri-kagylókat* (*Cyprea moneta*), melyek kereskedelem útján kerülhettek egykori tulajdonosaikhoz¹⁵.

B) Ruhadíszek

Bár a szakirodalom általában az ékszerek közt említi a *pödrött végű nyitott pántkarpereceket*, a 49. sír feltárása közbeni megfigyeléseink azt bizonyítják, hogy a — feltehetőleg bőujjú — ing ujját szorították le a könyök táján; tehát ruhadíszként szolgáltak (I. fényképtábla).

Két váz csuklóján (52, 92) aranyozott ezüst pántokat találtunk, végükön átlukasztva. Úgy gondoljuk, hogy e tárgyakat a temetés alkalmából varrhatták a ruhára.

A 105. sz. gyermek sírban *levél alakú* aranyozott ezüst *dísz* (I. t. 18) találtunk, mely általában nyakláncon szokott lógni¹⁶, de a hossz tengelyében elhelyezkedő két lyuk bizonyossága szerint esetünkben a ruhára lehetett felvarrva. Elvágott díszítései (a felső íven négy, a levél hegyénél egy, hátulról előre domborított félgömb, köztük egy „hold” (?) ábrázolás¹⁷) bizonyítják, hogy ezt a példányt egy nagyobb hajfonatdíszből (?) nyírták ki.

A temető területéről 11 női ill. gyermek, és egy férfi sírből kerültek elő — minden esetben aranyozott ezüst — öntött, vagy vékony lemezből préselt *pitykék*. A ruhára való felerősítésükre az öntött példányok esetében egy vagy két fülecske, a préseltéknél a perem átlukasztása szolgált. Valamennyi esetben a ruhára felvarrt díszként (s nem gombként) szolgáltak. A préselt példányok félgömbösek, közepük lencseszerűen bemélyedő (I. t. 10, 14); az öntötteknek számos típusa van (5. kép 1; I. t. 1—4, 13, 16—17). Darabszámuk síronként eltérő. Elhelyezésük a ruha elején függőleges sor(ok)ban (22, 57, 105) történt; ill. azonos típusú felsőtagú csüngős díszek mellett ezekkel párhuzamos sorban az ing nyakán, elől voltak felvarrva. (Kivétel a 72. sír, ahol az ing nyakát hátul díszítették.)

A temető területén öt női sírből (1, 21, 42, 49, 72) kerültek elő különböző méretű és típusú *csüngős díszek*¹⁸ (5. kép 2, 4; I. t. 5—8, II. t. 10, 12). A kis díszek alsó tagjai egy esetben bizonyosan állatfejet ábrázolnak (5. kép 2, 4), két esetben stilizált állatábrázolásra gondolunk (I. t. 5, 8). A 21. sír esetében inda díszíti a csüngőrészt (I. t. 6). Az első sírből előkerült csüngős díszek pontos analógiáit a jugoszláviai Maticane

¹³ A kérdésre ld. *Bálint*, 1976.b 149—150, 156—157.

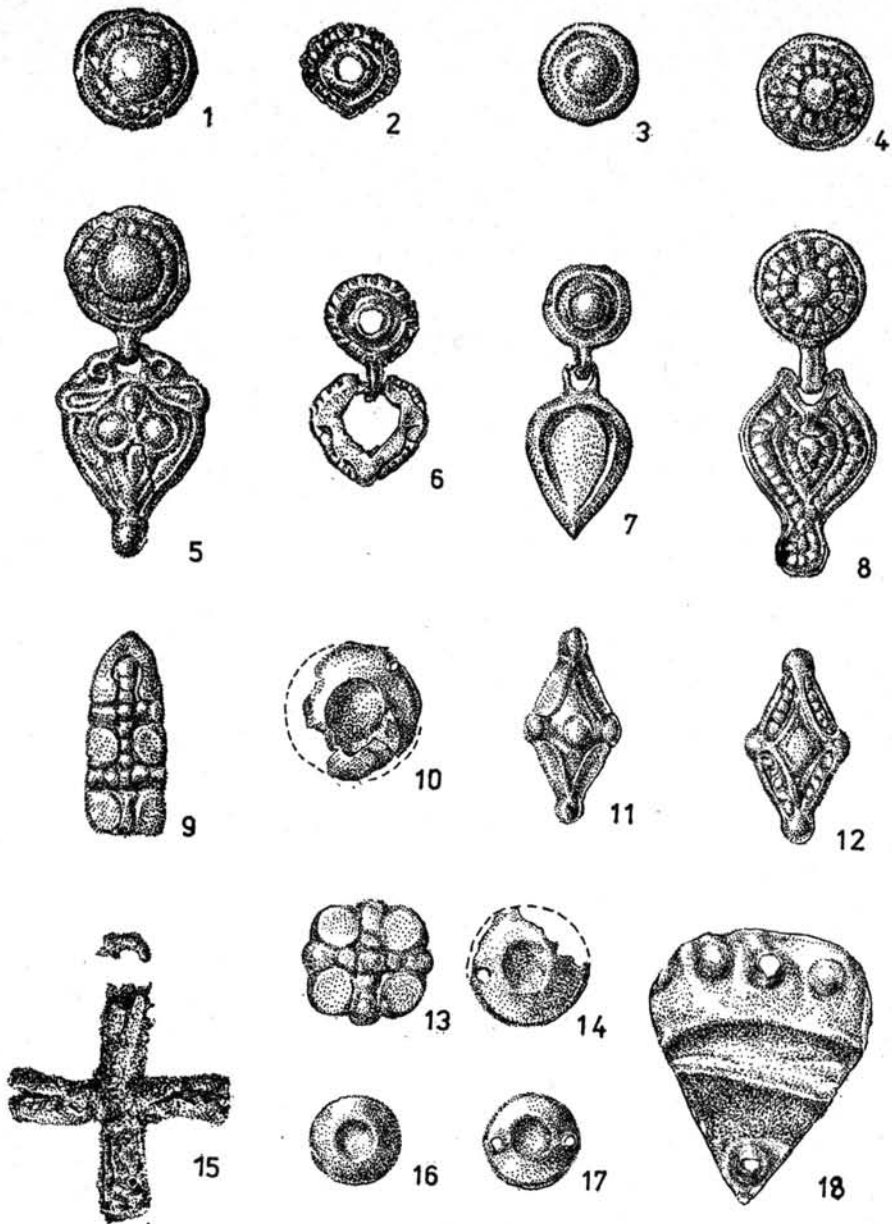
¹⁴ *Bálint*, 1976b. 132.

¹⁵ *Bálint*, 1976a. 244; *Bálint*, 1976b. 149—150.

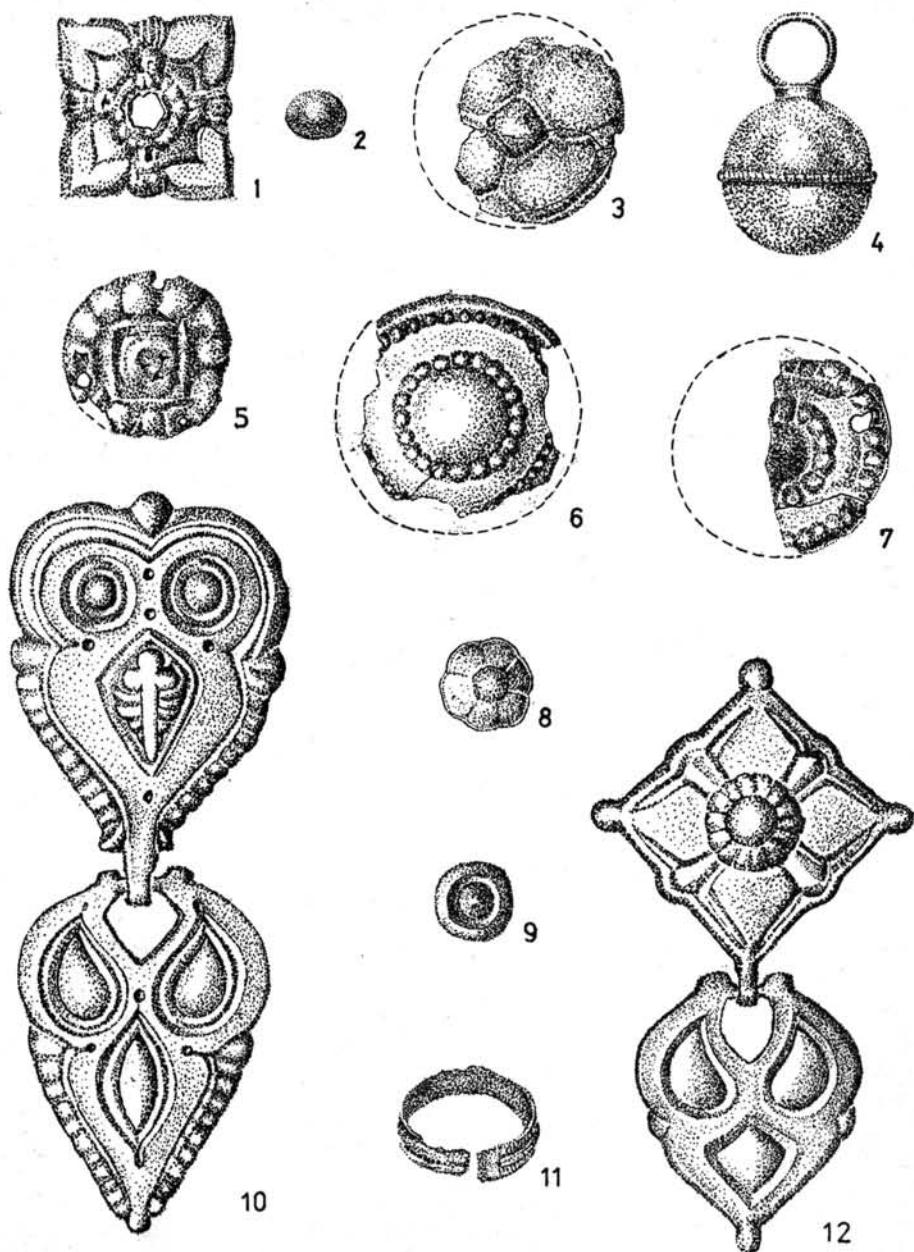
¹⁶ *Dienes*, 1972b. 54. kép; *Fodor*, 1973a. 36, o. 3. kép 6.

¹⁷ *Fodor*, 1973a. 32—40. o. és 4. kép.

¹⁸ A szakirodalomnak e tárgyakkal kapcsolatos terminológiai zavarát itt nem óhajtjuk elemezni, csak megjegyezzük, hogy a kis és nagy csüngős díszek technológiailag azonos típusúhoz tartoznak, csak felhasználási módjuk (kaftánra ill. ingre való felerősítés) eltérő.

I. tábla: Ékszerek és ruhadíszek

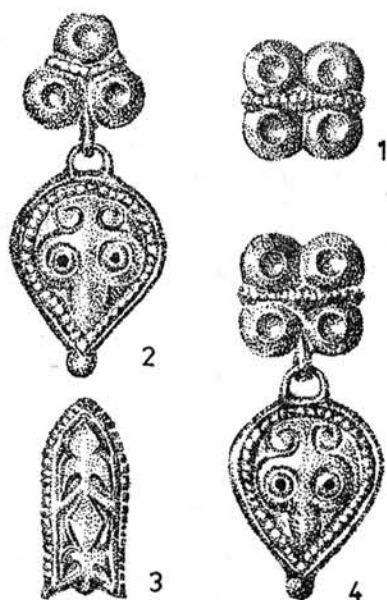

II. tábla: Ékszerek és ruhadíszek

1. fényképtábla. Részletfelvétel a 49. sírról

lelőhelyről ismerjük, Bálint Csanád szerint¹⁹ egy mester készítette őket. A 49. sír nagy csüngős díszének (II. t. 12) motívumai általánosan a korabeli leletanyagban, a 72. sír esetében a felső tagot stilizált állatábrázolás díszíti (II. t. 10)²⁰.

5. kép. A 42. sír leleteiből

A nagy csüngős díszek a 72. sírban (összesen 3 db) egy függőleges sorban, egymás alatt helyezkedtek el — a hátoldalon talált textilmaradványok szerint²¹ a kaftánra erősítve. A 49. sírban is sikerült jól megfigyelnünk a hasonló méretű és típusú, bár más díszítésű, nagy díszek elhelyezkedését. Kettős, egymással párhuzamos, függőleges sorban feküdtek a mellkason, egészen a medence aljáig húzódva (1—2. fényképtábla). Úgy véljük, hogy az eddig közölt hasonló leletek is (legalábbis az esetek nagy többségében) hasonló rendszerben helyezkedhettek el a kaftánon²².

A kis csüngős díszek a 42. sírban (6. kép) ék alakban helyezkedtek el a váz nyakán, mellkasán, azaz az egykori ing ékalakú kivágásának szegélyén. A szegélyhez közelebb eső oldalon a csüngős dísz felső tagjával azonos típusú pitykesor futott a csüngős díszekből álló sorral párhuzamosan²³. Ugyanezt a díszítési módszert figyeltük meg a 49. sírban is (1. fényképtábla) azzal a különbséggel, hogy ott az ing nyaká-

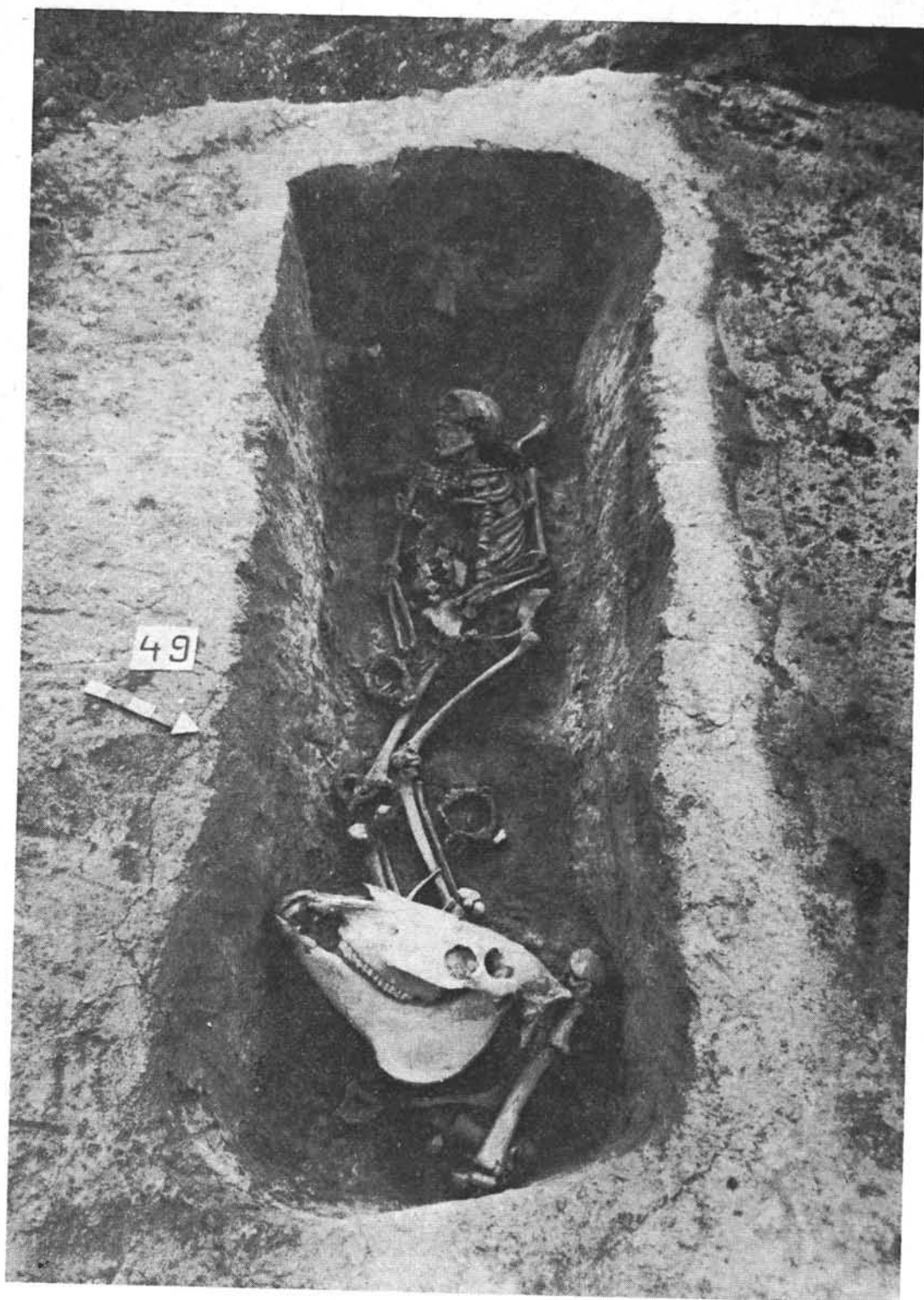
¹⁹ Bálint, 1976a. 244; Bálint, 1976b. 150; Jovanović—Vuksanović—Berić, IV. t. 4.

²⁰ Analógiái: Tolna-Szántó: *Hampel*, C. t. 1—4. (ua. lelet Koppány-szántó lelőhely-megnevezéssel: *Szőke*, V. t. 13); Naszvad: *Točik*, XXV. t. 16.

²¹ A textilanyagot feldolgozó *T. Knotik Márta* közlése szerint valószínűleg selyemszövet. (Bizánci kereskedelem? Kalandozások?)

²² *A. Točik* hasonló rendszert írt le a bánkeszi (Bánov) 6. sír esetében: *Točik*, 10. old. ill. II. t., melynek alapján a Szeged-bojárhalmi leletben előforduló hasonló díszeket (ld. *László*, 1944. 152—154) a szegedi múzeum 1970-ben megnyílt régészeti kiállításán Bálint Cs. kaftándíszekként, egymás melletti két függőleges sorban állította ki. Rekonstrukcióját az algyői 49. sír leletei ill. megfigyeléseink igazolták. — Tárgytípusunk analógiáit l. *Dienes*, 1972b. 59. kép.

²³ Hasonlóan *László*, 1944. 152. (Bodrogszerdahely)

nak kivágása kerek volt. Hasonló lehetett a 72. sír női halottjának ing-kivágása is, itt azonban a kis csüngős díszek az ing elején, a felső tagjukkal azonos pitykék az ing hátulján voltak a kivágásra felvarrva. (Szerencsés véletlen, hogy az ing nyakának és szárnyának nagy darabjai konzerválódtak e sírban, s így a X. századi magyar női viselet egyes részeit pontosabban megismerhettük.)

6. kép. Részletfelvétel a 42. sírről

A 42. sír esetében külön figyelmet érdemel a nyaknál, a pitykesor két végén, közvetlenül az áll alatt elhelyezkedő két kis veret (5. kép 3), melyekhez hasonló került be (szórványként) az 1. sírből is (I. t. 9). Az ing nyakát díszítő szerepük az in situ megfigyelések alapján (6. kép) kétségtelen. Bár maga a tárgy a korszak leletanyagában nem ismeretlen²⁴, viseletét tudtommal még nem írták le. A viselet jó párhuzamait ismerjük azonban a dél-oroszországi szkítakori leletek közt²⁵, ill. egy dunántúli avar sírből²⁶.

Két női sírban (93, 98) találtuk meg az ing kivágott nyakát díszítő *rombusz alakú* aranyozott ezüst öntött vereteket (I. t. 11—12), melyeket a hátlapjukra forrasztott két fülecskével erősítettek a textilre. Díszítésük hagyományos: középen kidomborodó félgömb, amelyet ívelt oldalú rombusz alakú felület vesz körül, a négy sarokban ová-

²⁴ Szabó, 1955. XXXI. t. 12. (Leírása a 124. oldalon hiányzik; ill. a leletek számozása téves.)

²⁵ Leszkov, 43, 50.

²⁶ Rosner, 105—106, ill. IX. t. 6—7.

← 2. fényképtábla. 49. sír

lis kidudorodás. A 98. sírban a veret külső pereme és a belső mező széle közti sáv gyöngysorral díszített. A belső mezőt mindkét esetben aranyozták. Sírbeli helyzetüket — mely megfelel a más lelőhelyekről²⁷ ismert formának — a 93. sírban tudtuk megfigyelni (7. kép): az ing ékalakú kivágásának száraitra két, egymással párhuzamos sorban erősítették őket, úgy, hogy hossztengejük egy vonalban helyezkedett el²⁸.

7. kép. Részletfelvétel 93. sírról

Algyőn hat sírban kerültek elő *préselt* kerek ezüst *ruhadíszek* (II. t. 3, 5—7). Valamennyi kerek, kidomborodó közepüket azzal párhuzamosan futó árkolás(ok), gyöngysor(ok), olykor tojásminta veszi körbe. Egy esetben (II. t. 5) a közepet négyzet alakban borda keretezi. Valamennyiüket a perembe ütött lyukak segítségével varrták föl a ruhára. Elhelyezkedési rendszerük kétféle viseleti hagyományt jelez: az egyik esetben a mellkas közepe táján (22, 99. sír; 8. kép) függőleges sorokban találtuk meg őket²⁹; máskor (65, 105. sír) közvetlenül a nyakon (9. kép) a ruha feltehetőleg négy-szögletesre kialakított gallérrára³⁰ varrhatták fel őket. Az előbbi típusból 2—5, az utóbbiból mindig két db-ot találtunk.

A korszak általános viseleti tárgyaként használt tömör, vagy két összeforrasztott félgömbből készült öntött *bronz fülesgombok* Algyőn 15 sírban fordultak elő (összesen 37 db): általában síronként 1—4 db, egy esetben 10 db. Rendszerük — azaz a hozzájuk tartozó ruhák szabása, e gombok felvarrási szisztémája — még kidolgozásra vár. Bizonyos, hogy a 49. sírban az inget a bal vállon gombolták össze az ott talált fülesgombbal³¹, s a kaftán két szárnyának is lehetett egy belső gombolása

²⁷ **Orosháza:** *Dienes*, 1965. 146—149; **Tiszaroff:** *Dienes*, 1972b. 53. kép.

²⁸ A felvarrás módjának kétféle lehetőségét *Roska*, 134. vetette fel először. Mint az algyői és a madarasi X. századi textilmaradványok vizsgálatából kiderült, a két fülecskével rendelkező veretek felerősítése a közelmúlt néprajzi anyagából közismert „felfűzött” módszerrel azonos volt: a fülecskét átnyomták a textilen, és a hátoldalon *egy cérnát* („perlit”) húztak végig *valamennyi veret felerősítéséhez*. (T. Knotik Márta szíves szóbeli közlése.) — A madarasi leleteket Kőhegyi Mihály dolgozta fel a László Gyula Emlékkönyvben megjelenő tanulmányában, s. a. — 1. még *Kőhegyi*, 65.

²⁹ Hasonlóan *Bálint*, 1971b. 49—86, ill. 71. o. 20. kép; 72. o. 21. kép (rekonstrukció).

³⁰ *Megay*, 43.

³¹ *László*, 944. 152.

8. kép. Részletfelvétel a 65. sírról

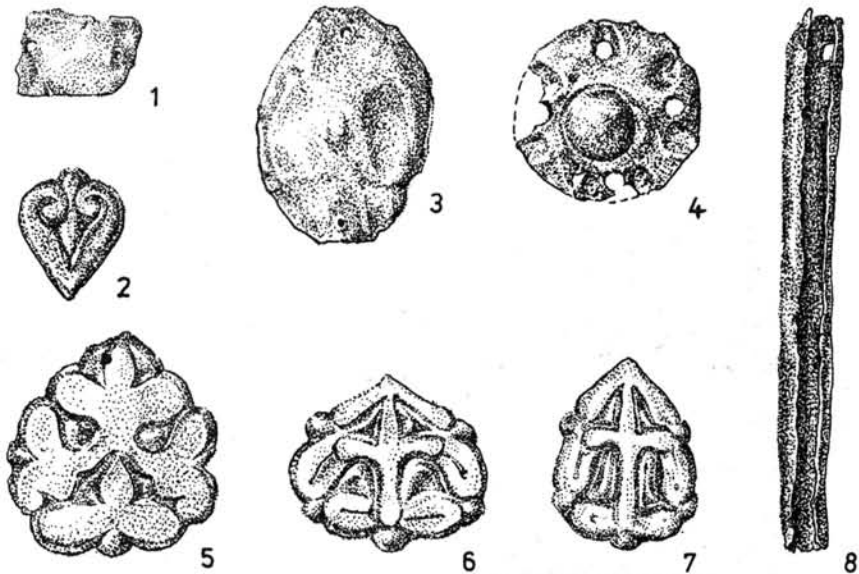
9. kép Részletfelvétel a 99. sírról

a jobboldali alsó bordákon talált fülesgomb alapján. A 17. férfisírban a 10 db gomb a mellkason függőleges sorban helyezkedett el. A gombok általában díszítetlenek, ha díszítettek, akkor: a tömör gombokat sugárirányban vonalkázták; a két félgömbből készült darabok fejét és a fület összekötő tagot dudorral díszítették. (Olykor a gömb fején van középen egy dudor.)

A 93. sírban a váz nyakánál két nagyméretű, két félgömbből összeforrasztott ezüst fülesgombot találtunk. A forrasztás vonalán ferde bevagdosásokkal díszített vékony kis plasztikus borda fut vízszintesen körbe. Kerek átmetszetű drótfüle a felső félgömb tetején kialakított kis tartóba van beforrasztva (II. t. 4).

Pasztagyöngyöket három női sírban találtunk (21, 72, 105). Egytagúak, alakjuk nyomott gömb. Legtöbbjük fehér színű, díszítetlen, de néhány berakott zegzug mintás is akad köztük. Két sírban a csukló körül kerültek elő, máshol a váz nyakán találtak őket. (Feltehetőleg az ing ujjaira ill. nyakára voltak felvarrva.)

Veretekkel díszített övet temetőnk területén két férfi (37, 92) és egy női (49) sírban találtunk. A férfi sírok öntött, aranyozott ezüst vereteit egymásból kinövő, majd szétágazó leveles indák díszítik (10. kép 5—7). A veretek méretei ill. arányai alapján ugyan a jánosszállásihoz hasonló övtípust³² várhattunk volna; az előkerült veretek száma (5 ill. 17 db) azonban nem felel meg e típusnak. Az algyői övek vagy egyszerűbb szerkezetűek voltak a jánosszállásinál, vagy a veretek felerősítése más rendszert követett³³. A 92. sír esetében 9 db, két szírommal és levelecskével díszített levél alakú kis veretet (10. kép 2) is találtunk, melyek a sírban való elhelyezkedésük alapján a tarsoly függesztőszíjának díszei lehetnek. (Valami tarsolyféle tárgy tartozékának tekintjük azt a több sírból is előkerült, bronz lemezből hajlított, hosszirányban nyi-

10. kép. A férfisírok leleteiből

³² Dienes, 1959. 145—156.

³³ Kevés övveret esetén Dienes I. az öv szándékos csonkítását, ill. „szimbolikus öltetését” feltételezi, vö. Dienes, 1959. 152; Dienes, 1972a. 65.

tott, egyik végén átlukasztott csövecskét (10. kép 8), mely minden esetben a vázak medencéje tájáról, a kés, csiholó, kova, esetleg fenőkő mellől került elő. — Feltehetőleg azonos módon használhatták a Kiskunfélegyháza-Radnóti utcai leletet is³⁴.

A 49. (női) sírban 8 veret díszítette az övet: hasonló ritkasággal lehettek felerősítve a szíjra, mint a férfiaknál. A négyzet alakú verettípus ismerős: középen kerek áttörés, benne félbetört sötétkék üvegpasztagyöngy (!), a kerek mezőből a sarkok felé egy-egy szív alakú levél nyúlik (II. t. 1).

Az algyői temetőben két női sírból kerültek elő *lábbeli fémdíszei*, de a bolygatások miatt sajnos egyik esetben sem lehet az eredeti „kompozíciót”; a díszek felerősítésének (elhelyezkedésének) rendszerét rekonstruálni. A 93. sírban 14 db félgömbalakú aranyozott ezüst szegecset találtunk, hátoldalukon aklasszeggel és ellenző bronzlemez-kével (II. t. 2); a 72. sírban kúposan kiemelkedő, árkolással keretezett közepű, gömb-szelet alakú aranyozott ezüst csizmaveretek (II. t. 9) borították a két lábfejet és a láb-szárat; köztük néhány, hat szírommal körülvelt dudoros közepű veretet (II. t. 8) is találtunk. (A két típusból összesen 80 db. került elő.)

C) Egyéb leletek

A temető területén három sírból (mindig a medence tájáról) kerültek elő *astragalos-csontocskák* (52, 64, 102), mindegyik jelöletlen. Érdekes, hogy két sírban gyermek, a harmadikban pedig fiatal egyén feküdt.

A temető területén hét sírból került elő *kerámia*-melléklet. (Hat sírban ép edény — III. t. —, a 78. kirabolt sírban csak töredékek.) A leggyakoribb típus egy zömöktestű, kihajló peremű, behúzott nyakú, ívelt hasú korongolt fazékforma, melynek anyaga igen jól soványított, finoman kidolgozott, jól égetett agyag (III. t. 2—4, 6). Díszítésük: vállon körbefutó hullámköteg, melyet vízszintesen vagy csigavonalban bekarcolt vonal kísér — olykor az edény fenekéig. Két edény alján kereszt alakú fenékbélyeg található. Számos tipológiai jegy arra utal, hogy három edény egy mester munkája. Két fazék (III. t. 3—4) analógiáit a szaltovó-majaki kultúra körében találtuk meg.³⁵ A 27. sír fülesbögréjének (III. t. 1) típusa és anyaga teljesen eltér a kor-szak kerámia-leleteitől, eredete további vizsgálatot kíván. (Kerámia-leleteink sajátosságairól l. még a temetkezési szokások összefoglalását.)

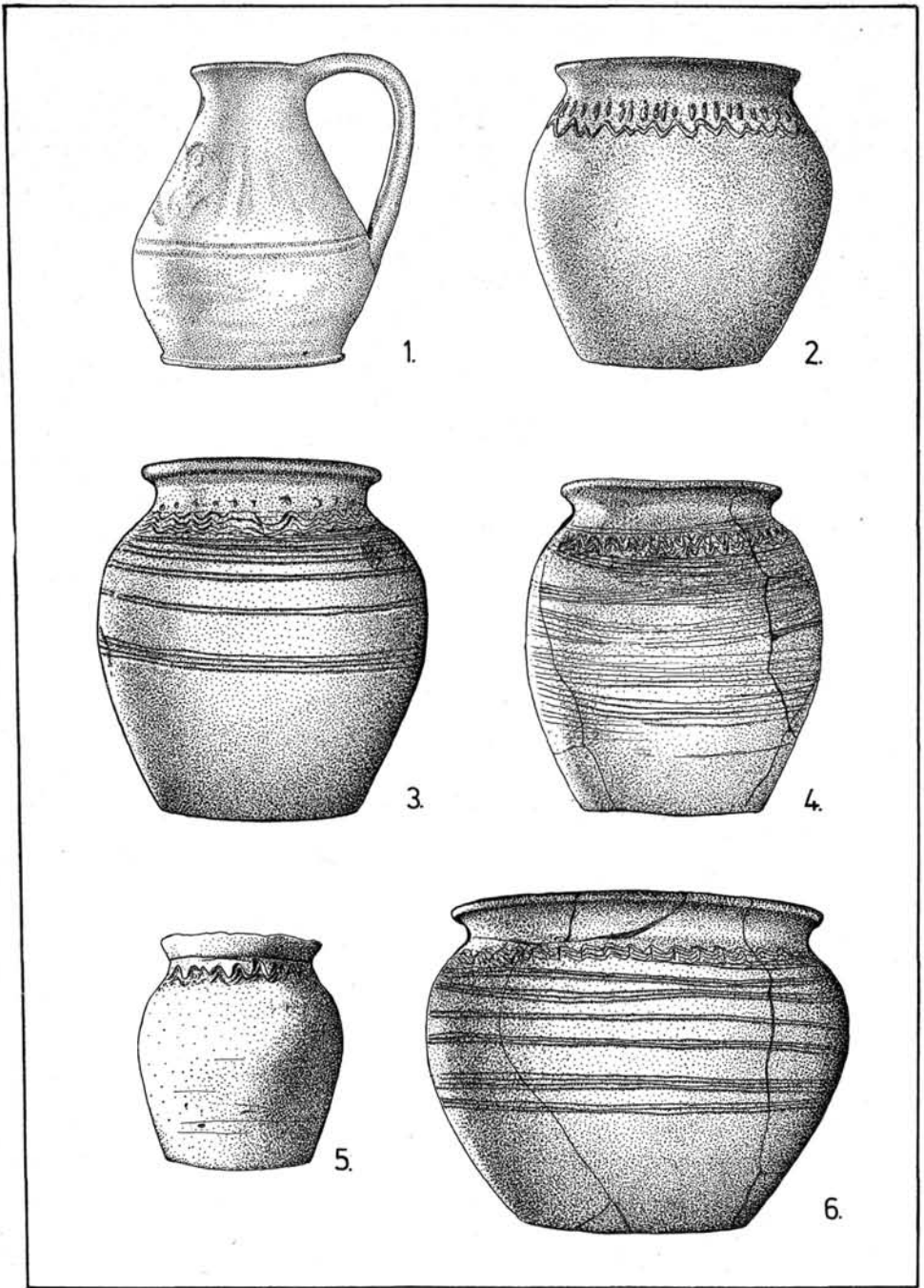
A szakirodalom alapján a sírba helyezett egyes állatrészek (*a halottak étele*) ritkán fordulnak elő a honfoglaláskori sírokban³⁶. Annál föltűnőbb, hogy ezzel a szokással Algyőn 28 esetben találkoztunk. Az állatcsontokat a legtöbb esetben a koponya vagy a felsőtest mellett tártuk fel, ritkábban a láb mellett feküdtek. Szárnyas, kiskérdő, sertés csont egyaránt előfordul³⁷. Feltehetőleg a közösségen belüli társadalmi

³⁴ H. Tóth, 1974. 122. ill. 118, 12. kép 2—3. — Analógiáit a Káma-vidékről l. Halikova—Kazakov, I. t. a/6; VI. t. b/1, c/8; XX. t. c/2; XLIII. t. 14. — 1979. novemberi szegedi útja alkalmával A. H. Halikov is megvizsgálta a tárgyat, s egyértelműen egy tarsolyszerű bőrszény zárószerszerzetének részeként határozta meg. (A kiskunfélegyházi sírból azonban tarsolylemez is került elő, s így felmerül a kérdés: összefügg-e a két tárgy egymással? Hogy a tarsolyokat e csövecské nélkül is lehetett zární, arra kétségtelen bizonyíték az eddigi tarsolylemez-es sírokból való hiányuk.)

³⁵ Pletnyova, 1959. 9. ábra 1, 3, 4, 6; Pletnyova, 1967. 25. ábra 8; 26. ábra 4; Pletnyova, 1978. 52. kép. — A hazai X. századi sírokból került kerámiaanyag legutóbbi összefoglalását l. Fodor, 1975a. 260. old. 122. j; Mesterházy, 99—115.

³⁶ Dienes 1957. 30; Bálint, 1975. 58. o. 52. j; Bálint, 1976b. 145.

³⁷ Elemzésüket Matolcsi János végzi el.

III. tábla: A temető kerámia-leletei: 1: 27. sír, m: 12,7 cm; 2: 64. sír, m: 13,1 cm; 3: 106. sír, m: 15,1 cm; 4: 107. sír, m: 14,9 cm; 5: 97. sír, m: 10,1 cm; 6: 102. sír, m: 15 cm.

ranggal kapcsolatos az a tény, hogy a különböző sírokban más-más vázrészt találunk — leggyakoribbak a combcsontok, de előfordul koponya, bordák; szárnyasoknál olykor a teljes váz is³⁸.

A *szemfedő* meglétének bizonyítását ill. típusainak elkülönítését a legutóbbi évek kutatása végezte el — elsősorban a Szovjetunió területén előkerült szerencsés, analógiaként tárgyalható leletek alapján³⁹. Az algyői temetőben bizonyosan öt, feltételesen további négy sírban talált leleteket sorolhatunk szemfedő-díszekhez. A legáltalánosabb típus: az arc nyílásaira (szem, orr, száj — egy esetben talán a fül is) helyezett, ill. a szemfedőre felvarrt, általában trapéz alakú ezüstlemezek. A mellkason is előkerülő, különféle alakúra vágott lemezek talán a belső szerveket jelképezik⁴⁰ (7. kép). Előfordult, hogy a szemfedőre törött pitykét varrtak föl (106)⁴¹. A 92. sírban több helyen is megtalált keskeny, aranyozott ezüst lemezeket (pántokat) feltehetőleg a szemfedő szélére, vagy a halotti ruhára erősítették⁴².

D) Munkaeszközök

Az egyenes, egyélű, nyéltövises hegyes *vaskések* 37 sírban fordultak elő, a női sírokban is megszokott mellékletek.

A 38, 92. sírban talált *fenőkövek* éppúgy ritka mellékletnek számítanak, mint a 21, 51. sírban talált *vastűk*, a 18, 96. sírből előkerült *vascsipeszek*. A férfisírokból 21 esetben került elő lant alakú *vascsiholó* — legtöbbször a hozzá rozsdásodott *kovakővel* együtt.

A halott mellé minden bizonnyal babonás céllal tett tárgyaknak kell tartanunk a számos sírből előkerült, általában háromszög vagy trapéz alakú, lapos *vastőredékeket*, melyek feltehetőleg munkaeszközök töredékei. Egy esetben (97) talán *sarlónak* (?) határozhatjuk meg az eredeti tárgyat.

E) Fegyverek

A 18. (lovas) sírban a váz jobb (!) válla mellett a halott egyetlen fegyvereként *szablya* került elő. A temető területéről ez az egyetlen példány ismeretes. A markolatvas lapos, megközelítőleg téglalap alakú, mindkét oldaláról egy-egy vasszőgecs áll ki a (fa) markolat odaerősítéséhez. Bár a markolat letört, feltehetőleg az él felé hajolhatott vissza. Keresztvasa gombos végű, a penge enyhén ívelt. Hossza a keresztvasig 72 cm, alsó 20 cm-n a fokoldal is kiélezve. Fatokban volt.

A temetőben 10 férfisírből kerültek elő *íjat* borító csontlemezek. A sírban a jobb

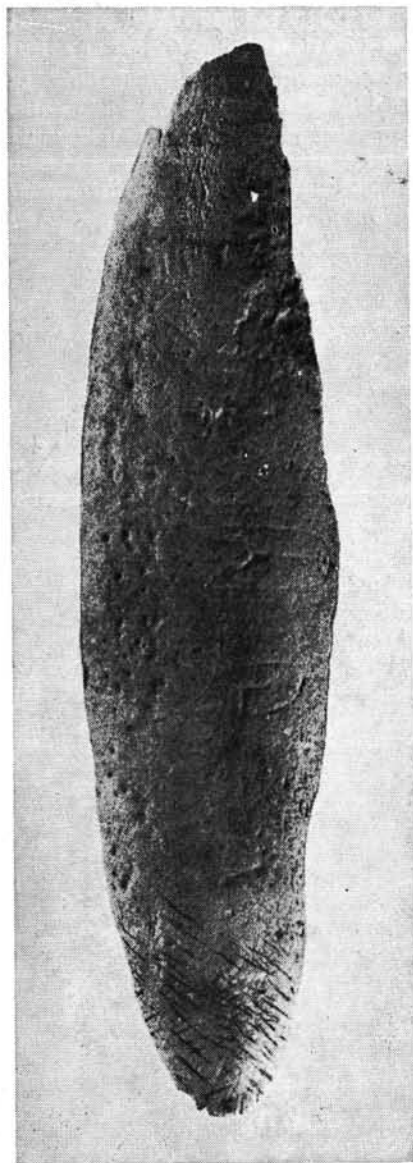
³⁸ A kérdésre l. *László*, 1944. 175—182, 188; *Gábori*, 59—60.

³⁹ *Dienes*, 1963. 108—111; *Halikova*, 1972. 157—158; *Kazakov*, 167; *Fodor*, 1972. 168—175; *Fodor*, 1973b. 159—174; *Bálint*, 1976b. 145.

⁴⁰ *Dienes*, 1975, 87.

⁴¹ *Bálint*, 1971a. 40. o. és 28—29. kép; *Bálint*, 1976b. 145.

⁴² *Bóna*, 172.

vagy a bal oldalon való eltemetés rendszeresen (jobb 3, bal 7). Az íj markolatát borító lemezek azonosak: két végén kihegyesedő ovális formák. (A 11. sírból előkerült markolatborító lemezen díszítés nyomai látszanak — 11. kép.) Az íjvégeket borító lemezek közt kis változatokat különíthetünk el, de egy típus keretein belül maradnak⁴³. Az íjcsontok helyzetéből adódó méretek alapján aszimmetrikus íjat is találtunk. A csontkészletek gyakran voltak hiányosak, hol egy-egy markolatcsont, hol egy-egy íjvégsont hiányzott.

A 25. sírban a váz medencéjének bal oldalánál az íjcsontok és a tegez fölött két db. hosszú, enyhén ívelt, formailag az íjvégsontokkal rokon díszítetlen csontlemezt találtunk, melyek rendeltetését csak *íjtegez* esetén tudjuk elképzelni⁴⁴.

18 sírban összesen 67 db *nyílhegyet* találtunk, olykor a tövisre tapadt fa (háncs?) maradványokkal. Előfordulásuk a férfisírokra jellemző. Az általánosan ismert honfoglaláskori típusok⁴⁵ egy kivételével (átfogóján ívelt háromszög-alak) mind megvannak: deltoid-, rombusz- és levél alakú harci, kétágú és hosszú, árszerű (tűszerű) vadásznyílhegyek. Hét esetben tegezgel együtt temették el őket, kilenc íjász sírjában fordultak elő. A sírban való eltemetési helyük a bokától a koponyáig változó — általában a bal oldalra történt.

Hét férfisírban találtuk meg a vaspálcákkal merevített *tegez* maradványait, valamennyi esetben nyílhegyekkel együtt; egy esetet kivéve íjász-sírokban⁴⁶. Számos esetben a tegez aljának megközelítőleg ovális vaspántját, néhol a tegezszej zárószervezetének csontlemezeit is feltártuk. A vasszerkezethez rozsdásodott szerves maradványok alapján a tegez fakéregből készülhetett, alját vaspánttal

11. kép. Díszített íjcsont a 11. sírból

⁴³ U. Köhalmi, 101.

⁴⁴ Eltérő típus a kenézliói, vö. László, 1955. 111—122; az algyőihez hasonló megoldásokat l. U. Köhalmi, 107—109.

⁴⁵ Cs. Sebestyén, 193—205.

⁴⁶ A kivételes 37. sír további mellékletei (részleges lovastemetkezés, 6 nyílhegy, ae. övveretek, lószerszám, stb.) alapján íja nélkül is rangos egyént rejthetett magában. Az önmagában előforduló tegez szerepét a keleti források világítják meg, l. Ligeti, 40; U. Köhalmi, 138—139, 197—198; Tomka, 183; Bálint, 1975. 58. — Idevágó ábrázolásokat is ismerünk Közép-Ázsia területéről, bár jóval későbbi időszakból: egy Buharában előkerült, 1566—67-re datált miniatúra jelenetének háttérében ül

körülvett deszka jelenthette.⁴⁷ A vaspálcákat bronz szegecsekkel erősítették a tegez testét alkotó fakéreghez, felakasztásukat a vaspálcákból kialakított szögletes vagy ívelt tartófülek biztosították. A tegezbortó (ill. a zárszerkezethöz funkcionális) csontlemezek általában díszítetlenek, de pontkörös díszű is előfordul.

F) Lószerszámok

Az algyői temetőben 19 sírban találtunk — leggyakrabban a vázak lába mellett — kengyeleket, mellettük a legtöbb esetben hevedercsatot is; azaz 19 esetben temették az elhunyt mellé nyergét is⁴⁸. Egy sírban (15) az előkerült díszítetlen csonttörödékek talán a nyereg díszéhez tartozhattak. A kengyelek általában körte alakúak (egy esetben vállas kengyelt is találtunk); a női- és gyermeksírokban egészen kisméretűek; a kengyelpárok gyakran eltérő méretűek⁴⁹. A nyerges temetkezésekből 12 lovassír volt; 17 esetben zabla is volt a sírban.

A temető területéről csak *csikószabla* került elő — összesen 18 sírből. 17 esetben nyereggel együtt temették el őket, 12-szer lovassírban voltak. A síron belüli elhelyezkedésük sajátos: Gyakran fektették őket keresztbe a lókoponyán⁵⁰. Bálint Csanád megfigyelése szerint⁵¹ a „kitömött lóbőrös” temetkezéseknél általában a fölnyergelt, főlószerszámozott ló pofájában található a zablák. Lehet, hogy a fenti melléklet-elhelyezési forma ennek a szokásnak csökevényes változata?

Az általános Kárpát-medencei szokással ellentétben az algyői temetőben csak férfisírokban találtunk *díszített lószerszámot*. Mennyiségileg és minőségben természetesen messze elmaradnak az általánosan ismert női lószerszámoktól, mivel ezek egyszerű — olykor aranyozott — ezüst lemezekből kivágott téglalapok (37, 52, 92), ovális (92) és kerek, kidomborodó közepű, árokkal és félgömbös bemélyedésekkel díszített (26) lemezek (10. kép 1, 3—4). Az előbbieket a kantárzat, az utóbbiak a nyeregtakaró díszei lehettek. Felerősítésük valamennyi esetben felvarrással történt.⁵²

G) Lovastemetkezések

Az algyői temető 83 honfoglaló sírja közül 13-ban találtunk részleges lovastemetkezést. Valamennyi algyői lovastemetkezés a „lábhoz tett lóbőrös temetkezések” csoportjába tartozik, a Bálint Csanád által említett variációkkal⁵³. A lócsontokat 11 esetben felnőtt férfi, egy esetben fiatal fiú, egyszer pedig idős nő sírjában találtuk (2. fényképtábla). Egyetlen esetben (38) találtuk meg a farokcsigolyákat is, aminek alapján felvethető annak a lehetősége, hogy esetleg a többi sírba nem temették el az egész lóbőrt, csak a levágott koponyát és a csánkókat.

uralkodó mellett külön méltóságok tartják a szablyát, ill a nyilakkal kitömött tegezt (*Brentjes*, 127. kép). Egy másik, ugyancsak XVI. századi miniaturán az uralkodó balján álló alakok közt az egyik tegezt tart a kezében (*Brentjes*, V. t.).

⁴⁷ Cs. *Sebestyén*, 206—222; *Kiszelyov*, 50. t; *Kürti*, 16—27; *Komantseva*, Fig. 3, 14; Pl. II.1, VII.8, VIII. 10, X. 8, XIII. 6; *Rozenfeldt*, 272—276.

⁴⁸ *László*, 1943, 45; *László*, 1944. 451; *Szabó*, 1970. 265; *Bálint*, 1974. 30; *H. Tóth*, 1974. 123; *Bálint*, 1975. 58.

⁴⁹ *Dienes*, 1966. 229—232.

⁵⁰ Hasonló esetet 1. *Bálint*, 1971a. 40. o., ill. 30, 33. kép.

⁵¹ *Bálint*, 1976b. 136.

⁵² Hasonlóan, mint *Bálint*, 1974. 41. o., ill. 26 kép.

⁵³ *László*, 1943. 55; *Bálint*, 1969. 107—114.

A lovassírok leletanyagának és a temető rendszerében való elhelyezkedésüknek vizsgálata alapján úgy véljük, hogy a lovastemetkezés rangjelző (avagy a család gazdagságát jelző — egy sírsorban négy lovassír) szerepe kétségtelen; feltehetőleg csak már felnőtté avatott egyéneknek járt (52. sír: fiatal fiú, de három nyílheggyel, pásztor-készséggel, nyereggel, zablával, ezüst kantárdíszekkel); és ezen kívül pontosan körülhatárolható (másvilág)hithez köthető (vö. rendszertelen elhelyezkedésük a temető területén).

A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül röviden összefoglaljuk a lényegesebb, ill. az érdekesebb temetkezési szokásokat:

A *temető helye* megfelel az általános szokásnak: vízjárta környékből kiemelkedő domb délkeleti oldalán fekszik. *Temetőárok*nak nem találtuk nyomát⁵⁴.

A *sírgödrök* (felnőtt sírok) hosszúsága 180—220 cm, szélessége 60—100 cm között mozgott; mélységük átlagosan 65 cm a mai felszíntől. A gazdagabbakat általában mélyebbre temették, mint a szegényeket; de a sírok mélységét az időjárás is befolyásolhatta: száraz időben vagy fagyban sekélyebbre ástak, mint csapadékos időben.

A *sír formája* általában lekerekített sarkú téglalap. A gödröket számos esetben „testre szabták”, azaz, csak annyi földet termeltek ki belőle, amennyi elengedhetetlenül szükséges volt a halott elföldeléséhez. A különlegesen nagyméretű sírok feltétlenül a halott, ill. családja gazdagságával hozhatók kapcsolatba.

Padkás sírt mindössze két esetben tártunk fel. A padkák mindig üresek voltak, rajtuk semmiféle leletet nem találtunk⁵⁵. Néhol a koponya alatt hagytak alacsonyabb földpárnát (102), máshol megfigyelhettük, hogy a koponya alá (a koporsón belül) valamilyen szerves anyagból készült „fejtámaszt” helyeztek (61).

A *sírok tájolása* minden esetben nyugat-keleti, bennük a vázak arccal és lábbal kelet felé fekszenek. A nyugat-kelet vonaltól $\pm 20^\circ$ -kal eltérő sírok száma adja az értékelhető anyag 67%-át; maximális eltérés észak felé 53 fok, dél felé 46 fok.

A *vázak helyzete* általában azonos: hanyattfekvő, nyújtott vázak. A lábak a természetesen nyújtott helyzetből ritkán térnek el (pl. ha a nyereghez támasztották őket, l. 49. sír — 2. fényképtábla); a karok helyzete viszont változatos. A 21. sírban zsuporított női vázat találtunk, a 72-ben hasra fektették a halottat. A rendellenes temetkezési szokások közül az előzőt általában rabszolga (házi szolgálja) temetkezéssel szokás kapcsolatba hozni; ennek azonban egyértelműen ellentmondanak gazdag mellékletei (kerek préselt aranyozott ezüst ruhadíszek, ezüst pitykék és csüngős dísz, lószerszám, gyöngyök). Véleményünk szerint mindkét gazdag sírban (a 72. volt a temető második leggazdagabb női sírja) babonás indok magyarázza a rendellenes fektetést⁵⁶.

Hét sírban *koporsó* vaskapcsaira bukkantunk, melyek általában „ácskapocs” alakúak, s gyakran vastag deszka meglétéről tanuskodnak. (A köztük levő különbségek elsősorban méretbeliek.) Előfordulnak íjász, lovas, lószerszámú temetkezésekkel is.

Több esetben sikerült megfigyelnünk a halott alá terített *derékalj* (deszka, fakéreg, gyékény) nyomait, egy esetben (92) bizonyíthatóan gyékénybe csavarták a halottat⁵⁷.

⁵⁴ Szabó, 1970. 265-269.

⁵⁵ A padkás sírok összefoglalását l. Halikova, 1973. 22—23.

⁵⁶ A kérdésre legutóbb (az ellentétes vélemények összefoglalásával): Szabó, 1976. 17—79.

⁵⁷ A növényiszervezettani vizsgálatok elvégzéséért és a vizsgálat eredményeinek rendelkezésemre bocsátásáért Márton Lászlót (Szeged, Akadémiai Biológiai Kutatóintézet) illeti köszönet.

A temetést kísérő szertartások egyikével találkoztunk a kerámia-mellékletes sírok egy részében (97, 106, 107), ahol az edényeket nem közvetlenül a sír fenekére helyezték, hanem betemetés közben — feltehetőleg a temetés közben végzett szertartás részeként — tették a sírba. (Hasonló eseteket Sóshartyánból, Szabolcsból és Tiszafüredről ismerünk⁵⁸.)

A temetkezési szokások legnagyobb része — mint arról már az eddigiek alapján is meggyőződhattünk — messzemenően egyezik a Kárpát-medencéből eddig ismertekkel⁵⁹. Van azonban a szokásanyagban egy olyan része, mely temetőnkön belül eltér a hagyományostól; s bár analógiáit megtaláljuk a kor más temetőiben is⁶⁰, itt külön említést kell róluk tennünk:

- a 17. sírban a kötegben letett nyilak hegyükkel a sír láb felőli vége felé néztek;
- a 18. sír szabályját a jobb váll mellett találtuk meg;
- a 37. sírban a veretekkel díszített övet külön, a sír hosszában fektették a halottra;
- a 94. sírban a nyílveszőket eltörték;
- ugyanott törött íjat tettek a halott mellé;
- a tegezeket hol a bal, hol a jobb oldalra; hol a felsőtest, hol a láb mellé tették, stb.

A megfigyelések további sorolása helyett legyen elég arra utalni, hogy a fentiekben kétségtelenül a fordított túlvilághit⁶¹ szerint történt temetkezésekről van szó. Az a tény (mint azt már fentebb is említettük), hogy egy közösségen belül kétféle temetkezési szokás van érvényben, feltétlenül a közösség kisebb, egymástól — ha másban nem, hitviláguk egyes elemeiben — eltérő csoportjaira utal.

A TEMETŐ ÉS AZ IDE TEMETKEZŐ NÉPESSÉG ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

Az algyői temető nagysága és szerkezete alapján a nagycsaládnál nagyobb egységet jelent, de a köznépi temetőknél lélekszámban jóval kisebb és gazdagabb. Feltehetőleg a honfoglaláskori középréteg egymással nem rokon, de egy közösségbe (falu) tartozó családjainak temetője. Számos temetkezési szokás a temetőn belüli csoportra bontás mellett szól, ami egyben azt jelenti, hogy más-más hagyománnyal rendelkező csoportokat kell a közösségen belül feltételeznünk. A temető belső rendjét pusztán a sírok fekvése alapján (l. temetőterkép) egyelőre nem sikerült pontosan meghatározni, de soros rendszerére számos jel utal.

A temető a leletanyag összekepe alapján hivatásosan katonáskodó réteg (kíséret) temetőjének tartható (10 íjász egy szablys vezetésével?)⁶². Földművelésre utaló leleteket nem találtunk, az állattenyésztés színvonalát és fő ágait a sírokban talált állatcsontok jelzik (természetesen jelenlétük nem azt jelenti, hogy az itt eltemetett egyének pásztorok lettek volna).

⁵⁸ Szabolcs-Vontatópart: Fodor—Németh, 91—92; Fodor, 1976. 374—375; Sóshartyán: Bálint' 1976b. 143. — Fodor I. szóbeli közléséből tudom, hogy a tiszafüredi temetőben több esetben is előfordult, hogy a sír betemetése közben összetört edényt helyeztek el őseink a sír töltelékföldjében.

⁵⁹ László, 1944. 125—165, 450—497; Dienes, 1972b. 11—18; Tettamanti, 79—122.

⁶⁰ László, 1944. 134, 136, 144—145, stb.; Szabó, 1970. 265; Dienes, 1975. 85—86; László, 1976. 80. és uo. 12. j; Tettamanti, 109. — A hasonló eseteket Bálint, 1971b. 75—77. a visszatérő halottól való félelemmel magyarázza.

⁶¹ László, 1943. 57—60; László, 1944. 468—472.

⁶² László, 1944. 228—229; Dienes, 1957. 30; Dienes, 1969. 613—615; Dienes, 1972b. 26—27; László, 1977. 48—51. — Következtetéseinket természetesen módosíthatják az antropológiai feldolgozás eredményei (több generáció).

Az ide temetkező közösség katonai elfoglaltságát feltételezve szükséges, hogy az őket eltartó nagyobb közösséget (falu? falvak?) ill. azok temetőinek meglétét is feltételezzük; azaz köznépi temető környékbéli előfordulása, és esetlegesen a vezető réteg magányosan eltemetett sírjainak előbukkanása is várható⁶³.

Bár az előkerült leletanyag párhuzamainak nagy része a szakirodalom jelenlegi állásfoglalása szerint⁶⁴ a X. század második felére keltezné a temetőt; magunk számos jel alapján ennél korábbra, a X. század első felére keltezzük⁶⁵.

IRODALOM

- Bálint, Cs.*, 1969. A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. MFMÉ 1969/1. 107—114.
 1971a. Függelék Pálóczi-Horváth András: X. századi temető a szabadkígyósi tangazdaság homokbányájában c. tanulmányához. BMMK 1 (1971) 40—46.
 1971b. X. századi temető a szabadkígyósi-pálligeti táblában. BMMK 1(1971) 49—86.
 1974. A gádorosi honfoglaláskori nyereg. Arch. Ért. 101 (1974) 17—43.
 1975. A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. Arch. Ért. 102 (1975) 52—62.
 1976a. A magyarság és az ún. Bielo-Brdoi kultúra. Cumania IV (1976) 225—252.
 1976b. A honfoglaláskor. = *Hajdú P.—Kristó Gy.—Róna-Tas A.* (szerk) Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. I:1. Bp. 1976. 121—164.
Bóna I., Honfoglaláskori magyar sír Dunaújvárosban. Arch. Ért.² 98 (1971) 170—175.
Brentjes, B., Mittelasien. Leipzig, 1977.
Cs. Sebestyén K., A „Sagittis Hungarorum”. A magyarok íjja és nyíla. Dolg. VIII (1932) 167—226.
Dienes I., 1957. A bashalmi honfoglaláskori magyar temető. Arch. Ért. 84 (1957) 24—37.
 1959. A perbetei lelet. Arch. Ért. 86 (1959) 145—156.
 1961. Honfoglaló magyarok. = A kisvárdai vár története. Kisvárdá, 1961. 95—196.
 1963. Honfoglalóink halottas szokásainak egyik ugor kori eleméről. Arch. Ért. 90 (1963) 108—111.
 1965. A honfoglaló magyarok. = Orosháza története és néprajza, I. Szerk. *Nagy Gy.*, Orosháza, 1965. 136—174.
 1966. A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. Arch. Ért. 93 (1966) 208—232.
 1972a. Tiszavasvári-Aranykerti tábla. Rég. Füz. I. 25 (1972) 65.
 1972b. A honfoglaló magyarok. Bp. 1972 (Hereditas).
 1975. A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik. = Uráli népek. Szerk. *Hajdú P.*, Bp. 1975. 77—108.
Fodor I., 1972. K voprosu o pogrebal'nom obrjade drevnih vengrov. = Problemy... 1972. 168—175.
 1973a. Honfoglaláskori művészetünk iráni kapcsolatainak kérdéséhez. Arch. Ért. 100 (1973) 32—40.
 1973b. Honfoglaláskori régészetünk néhány őstörténeti vonatkozásáról. FA XXIV (1973) 159—174.
 1975a. Cserépüstjeink származása. Arch. Ért. 102 (1975) 250—264.
 1975b. Vorläufige Bericht über die Ausgrabung des Dorfes Szabolcs-Kisfalud im Jahre 1971—73. FA XXVI (1975) 171—182.

⁶³ Hasonló jelenséget ír le különböző típusú temetők egy környéken való előfordulásáról *Dienes*, 1961. 129—130; *Dienes*, 1972b. 16; *Németh*, 177; *Fodor*, 1975b. 171—174; *László*, 1977. 48. — Hódmezővásárhely környékén legutóbb B. Nagy Katalin gyűjtötte össze az egymás közelében fekvő köznépi és középrétegbeli temetőket. (Adatait 1977. okt. 24-i szegedi előadásából ismerem.) — Az algyői temető telepének felderítésére irányuló terepbejárásaink mindez ideig eredménytelenek maradtak.

⁶⁴ Csak szemelvényeszerűen: *Kralovánszky*, 183; *Szöke*, 11—84; *H. Tóth*, 1974. 124; *Bálint*, 1976a. 242—244; *Bálint*, 1976b. 123—156.

⁶⁵ Az 5. és 10. kép, valamint az I. t. rajzait *Pál László*; a III. t-t *Tóth Pál*; a 4. kép és a II. t. rajzait *Fári Irén*; a 11. képet *Toppantó Istvánné* készítette. A terület rétegvonalas térképe az NKFV Geodéziai Részlege Eötvös L. szoc. brigádjának munkája. Az 1. kép, ill. a temetőtérkép grafikai munkáit — az eredeti dokumentáció alapján — *Fári Irén* készítette el. Valamennyiüknek ezuton is köszönöm segítségüket. (A helyszíni felvételeket a szerző készítette.) — A kéziratot 1980. április 14-én zártam le.

1976. Vorbericht über die Ausgrabungen am Szabolcs—Vontatópart und in Szabolcs—Kisfalud. *Acta Arch. Hung.* 28 (1976) 371—382.
1977. Abstammung der Ungarn und Landnahme. = *Die Obere Wart. Oberwart*, 1977. 101—115.
- Fodor I.,—Németh P., A szabolcsi ispáni központ régészeti kutatásainak első három évéről (1969—1971). *Szabolcs—Szatmári Szemle* 1972/1. 89—100.
- Gábori M., Régészeti kalandozások. Bp. 1969.
- Halikova, E. A. 1972., Pogrebal'nyj obrjad tankeevskogo mogilnika i ego vengerskie paralleli. = *Problemy...* 1972. 145—160.
1973. Volgai Bulgária és a X. századi Magyarország népessége etnikai rokonságának kérdéséhez. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve I* (1973) 21—33.
- Halikova, E. A.—Kazakov, E. P., Le cimetière de Tankeevka. *Studia Arch.* VI. (1977) 21—221.
- Hampel J., A honfoglalási kor hazai emlékei. Bp. 1900.
- H. Tóth Elvira, 1973. Kecskemét—Városföld. *Rég. Füz.* I. 26 (1973) 73.
1974. Honfoglaláskori sír Kiskunfélegyházán. *Arch. Ért.* 101 (1974) 112—125.
- Jovanović, V.—Vukšanović, Lj.—Berić, N., New Finds from the Slavic Necropolis at Matičane near Pristina. *Balkanoslavica I* (1973) 107—111.
- Kazakov, E. P., O nekotoryh vengerskih analogijah v vesčevom materiale tankeevskogo mogilnika. = *Problemy...* 1972. 161—167.
- Kiszeljov, Sz. V., Drevnjaja istorija Južnoj Sibiri. *MIA* 9 (1949)
- Komantseva, A. S., Les sépultures nomades tardives du cimetière de Novonikolskoe. *Studia Arch.* VI (1977) 309—358.
- Kőhegyi M., Madaras—Árvai dűlő. *Rég. Füz.* I. 31 (1978) 65.
- Kralovánszky A., Adatok az ún. S-végű hajkarika kialakulásának és időrendjének kérdéséhez. *Arch. Ért.* 84 (1957) 175—186.
- Kürti B., Egy avar tegez rekonstrukciója. *Acta Iuvenum, Sectio Philologica et Historica, III.* Szeged, 1971. 16—27.
- László Gy., 1943. A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Bp. 1943. (*Arch. Hung.* XXVII)
1944. A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944.
1955. A kenézlői honfoglaláskori ijtegez. *FA VII* (1955) 111—122.
1976. A zempléni honfoglaláskori vezérsírról. *Arch. Ért.* 103 (1976) 79—84.
1977. Tőprengések egy honfoglaláskori falu feltárása közben. = uő.: *Régészeti tanulmányok.* Bp. 1977. 42—51.
- Leszkov, O., Skarbi kurganiv Herszonsčini. Kiev, 1974.
- Ligeti L., (ford), A mongolok titkos története. Bp. 1962.
- Megay G., A Mezőzombor-bálványdombi honfoglaláskori magyar temető. *HOMÉ III* (1963) 37—52.
- Mesterházy K., Honfoglalás kori kerámiánk keleti kapcsolatai. *FA XXVI* (1975) 99—115.
- M. Nepper I., Püspökladány—Eperjesvölgy. *Rég. Füz.* I. 31 (1978) 76—77.
- Németh P., Előzetes jelentés a szabolcsi Árpád-kori megyeszékhely régészeti kutatásának első három esztendejéről 1969—1971. *Arch. Ért.* 100 (1973) 167—178.
- Pletnyova, A. Sz., Keramika Sarkela—Beloj Veži. *MIA* 75 (1959) 212—272.
1967. Ot kočevij k gorodam. *MIA* 142 (1967)
- Problemy arheologii i drevnej istorii ugrov. *Sbornik statej*, Red. A. P. Smirnov, V. N. Černecov, I. F. Erdeli. Moskva, 1972.
- Roska M., Árpád-kori temető Várfalván. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtőjéből*, 1914. 125—168.
- Rosner Gy., A Szekszárd—Bogyiszlói úti avar temető ló- és lovastemetkezései. *A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve VI—VII* (1975—76). Szekszárd, 1977. 79—108.
- Rozenfeldt, I. G., Detali kolčanov na gorodisčah d'jakova tipa. *SA* 1968/2. 272—276.
- Szabó K., Honfoglaláskori párták. *FA VII* (1955) 123—125.
- Szabó J. Gy., 1970. A honfoglaláskori temetőárok kérdéséhez. *Arch. Ért.* 97 (1970) 264—270.
1976. Árpád-kori telep és temető Sarud határában. *III. EMÉ XIV* (1976) 17—79.
- Szöke B., A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Bp. 1962. (Rég. Tan. I.)
- Tettamanti S., Temetkezési szokások a X—XI. században a Kárpát-medencében. *Studia Comitatus* 3 (1975) 79—122.
- Točík, A., Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. *Arch. Slovaca — Catalogi III.* Bratislava, 1968.
- Tomka P., Avar-kori régészetünk orientalisztikai vonatkozásairól. *Keletkutatás*, 1974. (Bp. 1975) 179—184.
- U. Kőhalmi K., A steppék nomádjá lóháton, fegyverben. Bp. 1972.

EIN UNGARISCHES GRÄBERFELD AUS DER LANDNAHMEZEIT IN SZEGED-ALGYÓ

von

Béla Kürti

Im März 1973 ist bei Erdarbeiten im Flur von Szeged—Algyó ein Grab aus der Zeit der ungarischen Landnahme ans Tageslicht gekommen. Zwischen April 1973 und Juni 1976 wurden wegen der Wichtigkeit der Funde (Taf. I. 1, 5, 9) Rettungsausgrabungen auf diesem Gebiet durchgeführt.

Auf den Hügeln des westlichen Ufers der Theiss (Bild 1—2) am südöstlichen Abhang wurden zerstreute Scherben der neolithischen Körösgruppe, acht Gräber aus der Hallstatt-C-Zeit (Mezőcsát-Gruppe), drei Gräber aus der La Tène-C-Zeit, zehn Gräber aus der Sarmatenzeit, Ansiedlungsobjekte aus dem IV. Jahrhundert u. Z. und 83 Gräber aus dem X. Jahrhundert gefunden⁵⁻⁷.

Das Gräberfeld aus dem X. Jahrhundert ist reich an Funden zumeist an offenen Haarringen; in 22 Gräbern wurden 33 Haarringe gefunden; Goldhaarringe fand man nur in Männergräbern. Das Kugelgehänge aus dem Grab 72. geht bis in die östliche Ursprünglichkeit (Saltowo-Kultur) zurück. Dies bedeutet zwischen den Funden von Sósartyán und Szeged—Bojárhalom einen typologischen Übergang⁸. Neben anderen Funden wurden im Kindergrab 105 ein Zopfzierscheibenpaar¹⁰ (Bild 3-4) und ein Bleikreuz gefunden (Taf. I. 15)¹¹⁻¹³. Entweder sind die Armreifen am Ende geöffnet aus Bronze, oder aus drei Drähten geflochten, am Ende mit einem Haken und einer Öse versehen. Insgesamt fünf Ringe¹⁴ fand man in drei Gräbern (Taf. II. 11). Die Kauri-Muscheln (*Cypraea moneta*) aus zwei Gräbern lassen auf den Handel dieser Zeit folgen¹⁵. Im Grab 49 (Fototafel 1) wurden am Arm geöffnete Armbandreifen gefunden, die am Ende gewirbelt sind und zum Zusammenhalten der Ärmel eines Hemdes benutzt wurden. Sie dienen als Kleidungsschmuck. Im Kindergrab 105 wurde ein Silberschmuck in Form eines Blattes gefunden, welches einen von Perlen umgebenen Halbmond darstellt und aus einer Zopfzierscheibe ausgeschnitten war¹⁶⁻¹⁷. Aus 11 Gräbern sind verschiedene Arten gepresster und gegossener Silberknöpfe zum Vorschein gekommen (Taf. I. 1—4, 10, 13—14, 16—17; Bild 5. 1). In jedem Grab war die Anordnung und Anzahl der Knöpfe an den Kleidungsstücken unterschiedlich.

Anhängeschmuck¹⁸ fanden wir in fünf Gräbern (Bild 5. 2, 4; Taf. I. 5—8; Taf. II. 10, 12). Die unteren Glieder der kleinen Schmuckstücke stellten im allgemeinen Tierköpfe¹⁹ dar. An dem oberen Teil eines der grösseren Schmuckstücke ist auch eine stilisierte Tierabbildung zu erkennen²⁰.

Nach unseren Beobachtungen bei den Ausgrabungen dienten die grossen Schmuckanhänger zur Zierde des Kaftans²¹. Sie sind senkrecht in ein oder zwei Reihen angebracht²² (*Phototaf. 1—2*). Die kleinen Schmuckgehänge zieren die Umsäumung der gewöhnlich rund ausgeschnittenen Hemden (Bild 6, *Phototaf. 1*), so dass auch noch eine Reihe von Mettalknöpfen über ihnen auf dem Hemdkragen aufgenäht werden konnte²³. In dem einen Grab fand man solch ein Hemd, an welchem am Ende der Knopfreihe zwei kleinere Beschläge aufgenäht waren²⁴⁻²⁶ (Bild 5. 3; Bild 6).

Die Kragen der Hemden aus den Gräbern 93 und 98 sind keilförmig ausgeschnitten und mit rombusförmigen Beschlägen verziert (Taf. I. 11—12; Bild 7)²⁷⁻²⁸. In 6 Frauengräbern fand man runden, gepressten und vergoldeten Kleiderschmuck aus Silber (Taf. II. 3, 5—7), der entweder den kleinen Kaftan an der Vorderseite in senkrechten Reihen (Bild 8) schmückte, oder an dem Kragen paarweise angebracht war (Bild 9)²⁹⁻³⁰. Durch den Ösenknöpfen aus Bronze wurden die Hemden, Westen und Kaftane zusammengehalten³¹. In einem Fall fanden wir auch ein Paar grosse Silberknöpfe (Taf. II. 4). Als seltenere Funde kamen aus drei Gräbern Pastaperlen hervor, die an Hemdkragen oder Manschetten angebracht wurden.

In drei Gräbern wurden mit Beschlägen verzierte Gürtel gefunden. Von dem Toten aus dem Grab 37 war der Gürtel gelöst und lag längsachsig auf dem Toten (Bild 10. 6—7). Im Grab 92 fand man Gürtelbeschläge (Bild 10. 5), die eng aneinander am Gürtel befestigt waren, doch jeweils nur an der Vorder- und Hinterseite des Körpers³²⁻³³. In dem gleichen Grab fand man die Beschläge eines Taschenhängeriemens (Bild 10. 2) und das zu dem Taschenschloss gehörige Bronzeröhrchen³⁴ (Bild 10. 8). Eine abweichende Art von Gürteln wurde im Frauengrab 49 gefunden (Taf. II. 1).

Aus zwei anderen Frauengräbern kamen Silberbeschläge, die als Fuss-Schmuck dienten, zum Vorschein (Taf. II. 2. 8—9). Leider konnten wir diese in ihrem System nicht rekonstruieren.

Im Gräberfeld fanden wir Knöchelchen (*astragallos*), die aus drei Gräbern stammen. In sieben Gräbern waren Gefässe beigelegt (Taf. III). Zwei dieser Gefässe haben Parallele auf dem Gebiet der Saltowo-Kultur³⁵. In 28 Fällen fanden wir Nahrungopfer in den Gräbern, am häufigsten Schafen-, Ziegen-, Schwein- und Geflügelknochen³⁶⁻³⁸.

In 9 Fällen stellen wir fest, dass auf dem Leichentuch, welches den Körper der Toten bedeckte, an der Stelle der Augen, der Nase und des Mundes (der Ohren?) dünne Silberblättchen aufgenäht waren. Es kam aber auch vor, dass innere Organe mit einem dünnen Silberblättchen symbolisiert wurden. Zur Zierde des Totenkleides dienten auch die Silberbänder, die wir in einigen Gräbern an Armen und Beinen fanden³⁹⁻⁴².

In 37 Gräbern fanden wir gerade Eisenmesser mit einseitiger Schneide, in je zwei Gräbern Schleifsteine, Eisennadeln und Eisenpinzetten. In 21 Fällen kamen auch mit dem Feuerstein zusammen verrostete Feuerstähle zum Vorschein. Abgebrochene Eisenstücke, die aus verschiedenen Arbeitsgeräten stammen, und vermutlich aufgrund des Aberglaubens neben den Toten gelegt wurden, fanden wir in verschiedenen Gräbern.

Im Grab 18. befand sich Säbel. Mit Knochen verhärtete Bogen kamen aus 10 Gräbern ans Licht. Sie entsprechen den gewohnten Formen⁴³ aus dem X. Jahrhundert. (Bei einem Bogen war der Griff verziert — Bild 11.) In einem Grab fanden wir auch Knochenbruchstücke, die aus einem Bogenbehälter stammten⁴⁴.

In 18 Gräbern fanden wir insgesamt 67 Pfeilspitzen, fast alle bekannten Typen dieser Epoche⁴⁵. In sieben Fällen wurden sie mit dem Köcher eingegraben, in neun Fällen fanden wir auch die Bogen Grab. In einem Grab war neben dem Köcher kein Bogen. Wir nehmen an, dass es in diesem Falle der Rang des Toten durch den Köcher zum Ausdruck gebracht wurde⁴⁶⁻⁴⁷.

In 19 Gräbern fanden wir Steigbügel und grosse Eisenschnallen, d. h., in 19 Fällen wurden neben dem Toten auch die Sättel hinzugelegt⁴⁸. Die Steigbügel sind im allgemeinen birnenförmig. In den Frauen- und Kindergräbern sind sie kleiner. Die Bügelpaare sind oft von verschiedenen Grössen⁴⁹. Die Gräber, in denen sich Sättel befanden, waren in 12 Fällen Reitergräber.

Die 18 Pferdezüume sind in allen Fällen Halfterzüume. Eigenartig ist die Anordnung im Grab, oft wurde der Pferdezaum überkreuzt auf den Pferdeschädel gelegt⁵⁰⁻⁵¹.

Das Zaumzeug der Männer wurde durch kleine Silberblättchen (Bild 10. 1) und die Satteldecke durch ovale und runde Silberblättchen (Bild 10. 3—4) geschmückt⁵².

In 13 Gräbern fanden wir Pferdeschädel und vier Pferdebeine, die aus Gräbern elf erwachsener Männer, eines jungen Knaben und einer älteren Frau stammen. Die Reitergräber zeigen ohne Zweifel den Rang der Beerdigten. Es scheint so, dass die Bestattung mit dem Pferd nur solchen Personen zukam, die in den Kreis der Erwachsenen aufgenommen waren. (Das Kind aus dem Grab 52 hatte die Zeremonie der Aufnahme in der Erwachsenenkreis wahrscheinlich schon überstanden, worauf man aus den Grabfunden schliessen kann.)

Unter den Bestattungsarten sind in erster Linie zwei ungewöhnliche Arten zu erwähnen. In einem der Frauengräbern wurde die Tote in Hockerstellung, in einem anderen in Bauchlage begraben⁵³. In sieben Gräbern fanden wir Abdrücke von Holzsärgen. In drei Gräbern wurden die beiliegenden Gefässe nicht auf den Boden des Grabes gelegt, sondern während der Bestattung mit der Erde, mit der das Grab zugeschüttet wurde, hinabgelassen⁵⁴. Ein grosser Teil der Bestattungsgewohnheiten stimmt mit anderen Gräberfeldern des X. Jahrhunderts aus dem Karpatenbecken überein⁵⁵. Aber in einigen Fällen fanden wir Abdrücke, die auf ein Spiegelbild des Jenseitsglaubens schliessen lassen⁵⁶⁻⁵⁷. Im Gräberfeld findet man verschiedene Traditionen des Beilagegebens und der Bestattungsriten; auf Grund deren man verschiedene Gruppen innerhalb dieser Gemeinschaft annehmen kann. Aus den Funden geht weiter hervor, dass wir das Gräberfeld einer militärischen Gemeinschaft (Gefolgschaft) gefunden haben, die aus nicht miteinander verwandten Familien einer Gemeinschaft (Dorf) bestand⁵⁸⁻⁵⁹.

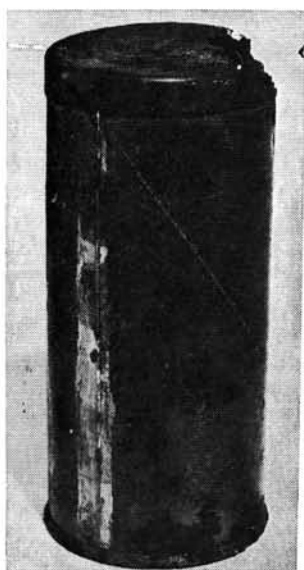
Haarringe mit den S-förmigen Enden fehlen unter den Funden, wonach wir das Gräberfeld auf die erste Hälfte des X. Jahrhunderts datieren⁶⁴.

HUSZADIK SZÁZADI PÉNZLELET SÁNDORFALVÁRÓL

NAGY ÁDÁM

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Sem múzeumi gyűjteményekben, sem a numizmatikai irodalomban nem bővelkedünk 20. századi, zárt pénzletekkel. Mindössze újságok, napilapok szenzációt kereső híreiben találkozhatunk ilyesféle közleményekkel: *PéNZ a padló alatt* 1926—27-es egypengősök...¹; *24 kilogramm ezüstpéNZ* ... nagy része 20. századból származó magyar érme.² A híradást azonban évek múlva sem követi szakszerű feldolgozás,

publikálás. Pedig ezekre a leletekre is több figyelmet kellene fordítani, mert sok hasznos adattal gazdagíthatják pénz-, gazdaság- és helytörténeti ismereteinket.

A szegedi Móra Ferenc Múzeumnak Sáringer János 1977. májusában 20. századi leletet adott át, amelyet Sándorfalván, a Jókai utca 24. sz. alatti régi házuk bontásakor találtak. Nem kincsleletről van szó, mégis fontosnak tartom közlését, s az elrejtés körülményeinek lehetőség szerinti tisztázását³.

Egy vékony fémlapból készült, 11,5 cm magasságú, 5,5 cm átmérőjű, henger alakú dobozban (1. ábra) 30 db fém-péNZ és 10 db papírpéNZ volt (2. ábra), mindkét kategóriában 1917-es utolsó év-számmal.

A lelet összetétele részletesen a következő⁴:

1. A pénzleletet rejtő fémdoboz (Foto: Dömötör Mihály)

¹ Somogy Megyei Néplap, 1964. nov. 18.

² Magyar Nemzet, 1975. febr. 26.

³ E helyen is köszönettel tartozunk Sáringer Jánoséknak a leletátadásáért. Külön köszönöm Zombori Istvánnak a leletfeldolgozás átengedését.

⁴ Szeged, Móra Ferenc Múzeum numizmatikai gyűjteményében. Ltsz.: 79. 31. 1. — 79. 31. 25.

A lelet meghatározásához használt irodalom:

Unger = Magyar Éremhatározó. Összeáll.: Dr. Unger Emil. II. átdolg. kiadás. Bp. 1976.

Herinek = Herinek, Ludwig, Österreichische Münzprägungen von 1740—1969. Wien, 1970.

Leányfalusi Károly—Nagy Ádám, A korona—fillér pénzrendszer fém- és papírpénzei. (Kéziratban) Rövidítések a pénzanyagok megnevezéséhez: Ag = ezüst; Cu = bronz; Ni = nikkell; CuNi = réz és nikkell keveréke, az ún. újézüst; Fe = vas.

FÉMPÉNZEK

Magyar típusok

Mária Terézia (1740—1780)					
1 krajcár (Cu)	1780	S	<i>Unger</i> 1274. c	<i>Herinek</i> 1627.	1 db
Ferenc József (1848—1916)					
2 korona (Ag)	1912	K. B.	<i>Unger</i> 1494.	<i>Herinek</i> 782.	1 db
1 korona (Ag)	1893	K. B.	<i>Unger</i> 1495.	<i>Herinek</i> 808.	3 db
1 korona (Ag)	1912	K. B.	<i>Unger</i> 1495.	<i>Herinek</i> 814.	1 db
1 korona (Ag)	1915	K. B.	<i>Unger</i> 1495.	<i>Herinek</i> 817.	1 db
20 fillér (Fe)	1916	K. B.	<i>Unger</i> 1498.	<i>Herinek</i> 984.	2 db
10 fillér (Ni)	1894	K. B.	<i>Unger</i> 1499.	<i>Herinek</i> 1001.	1 db
10 fillér (CuNi)	1915	K. B.	<i>Unger</i> 1500.	<i>Herinek</i> 1007.	1 db
10 fillér (CuNi)	1916	K. B.	<i>Unger</i> 1500.	<i>Herinek</i> 1008.	2 db
IV. Károly (1916—1918)					
20 fillér (Fe)	1917	K. B.	<i>Unger</i> 1498.		2 db

Osztrák típusok

I. Ferenc (1792—1835)					
15 krajcár (Cu)	1807	A		<i>Herinek</i> 1024.	1 db
I. Ferenc József (1848—1916)					
1 korona (Ag)	1893			<i>Herinek</i> 786.	1 db
1 korona (Ag)	1894			<i>Herinek</i> 787.	1 db
1 korona (Ag)	1912			<i>Herinek</i> 802.	1 db
20 fillér (Fe)	1916			<i>Herinek</i> 984.	2 db
10 fillér (Ni)	1894			<i>Herinek</i> 989.	1 db
10 fillér (Ni)	1895			<i>Herinek</i> 990.	2 db
10 fillér (Ni)	1909			<i>Herinek</i> 993.	1 db
10 fillér (CuNi)	1915			<i>Herinek</i> 996.	3 db
10 fillér (CuNi)	1916			<i>Herinek</i> 997.	1 db
2 fillér (Cu)	1914			<i>Herinek</i> 1034.	1 db

PAPIRPÉNZEK

20 korona					
Kelt: 1913. jan. 2.	(1 102 sorozat		094 828 sorszám)		
	(1 722 sorozat		006 395 sorszám)		2 db
10 korona					
Kelt: 1904. jan. 2.	(2 673 sorozat		094 296 sorszám)		
	(2 968 sorozat		978 479 sorszám)		
	(2 981 sorozat		156 218 sorszám)		
	(2 994 sorozat		021 399 sorszám)		
	(3 008 sorozat		253 061 sorszám)		5 db
10 korona					
Kelt: 1915. jan. 2.	(1 034 sorozat		988 078 sorszám)		1 db
2 korona					
Kelt: 1917. márc. 1.	(1 114 sorozat		645 240 sorszám)		
	(1 247 sorozat		354 430 sorszám)		2 db

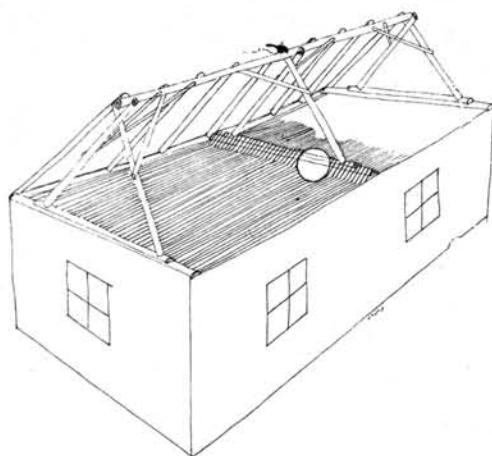
A lelet előkerülésének körülményeiről 1979. augusztásában a következőket tudtam meg a családtól. Több évi készülődés után 1977-ben hozzáláttak a telken levő régi ház bontásához, amelyben addig laktak, hogy helyébe újat, korszerűt építsenek. A vertfalú, mestergerendás és kötőgerendás szerkezetű épület bontását saját kezűleg végezték. A tetőszerkezet eltávolítása után, amikor a középső alátámasztásánál az ún. kecskelábtalpnál kezdtek bontani a padlás járószintjét, akkor bukkant elő a fémdoboz a gerenda ferde letapasztásából (3. ábra).

A doboz gyári készítésű, mindenféle jelzés nélküli. Idősebbek emlékezete szerint szemesbors bolti árusítására szolgált, oldalán körberagasztott papírcsikon felirattal.

2. A lelet (Fotó: Dömötör Mihály)

Mai szemmel, az utódoknak az elrejtett pénz nem nagy érték: mindössze 116 korona 42 fillér, 104 korona papírban, 10 korona ezüstben és 2 korona 42 fillér aprópénzben. Érdekes, hogy a forgalmi pénzek között szerepel egy Mária Terézia és egy Ferenc rézkrajcáros. Ezeket a pénzeket szórványként találhatták, amelyeket ma is gyakran lelnek a földeken dolgozó emberek. Kevésbé valószínű, hogy családi emlékként a család őregjei adták volna kézzől kézre s őrizték régebb ideje a régi pénzeket.

3. A lebontott ház tetőszerkezete és a lelőhely a megtaláló elbeszélése alapján (Rajz: Fári Irén)

Numizmatikai szempontból nincsen különösebb ritkaság a leletben. Bizonyára a forgalomból kerültek ki a pénzek. Az 1900 előtti fémpénzek mind kopottak. Legjobb állapotú a szinte verdefényes 1912-es 2 és az 1915-ös 1 koronás. A vas 20 filléres is jó tartásban maradtak meg. Jól látható rajtuk az akkor szokásban levő sherardirozás, pácolás⁵. A papírpénzek hajtogatottak, kissé gyűröttek, ahogyan az a forgalomban lenni szokott, de nem foszladozók, nem rongyosak. A pénzek a rejtkehelyen tulajdonképpen légmentesen voltak elzárva.

Az elrejtés időpontjára vonatkozóan — bár mindössze 50 éve történhetett — csak feltételezéssel élhetünk. A két legrégebbi pénz kivételével mindegyik érvényes forgalmi pénz volt 1917-ben, amelyik évben a két legfiatalabb pénzt kibocsátották. Legközelebbi támpontunk, hogy ismerjük az 1917. március 1-i keltezésű papír 2 koronás pontos kibocsátási idejét: július 9-t. A bankjegyet ezen a napon bocsátotta ki az Osztrák-Magyar Bank budapesti és bécsi főintézete. Ezt a hírt a Szegedi Napló is közli már július 1-én az országos lapokkal együtt. A pénzeket tehát mindenképpen csak 9-e után jóval dughatták el, miután a forgalom Sándorfalvára is eljuttatta. Az említett kétkoronás után legközelebb 1918. október 30-án jelent meg újabb papírpénz, a később fehérpénz néven emlegetett 25 és 200 koronás⁶. Megjelent 1918-ban fém 20, 10 és 2 filléres is vasból, a háborús szokásoknak megfelelően, de ezek forgalomba kerülésének időpontját pontosan nem ismerjük. Ha 1918-ban rejtették volna el leletün-

⁵ A háborús időkben vert vas pénzek korrózió elleni védelmét kívánták az ún. sherardirozó eljárással megoldani. A cinkpor és finom homok keverékében való hevítéssel létrehozott védőréteg szürke vagy fekete színűvé tette a pénzeket. Műszaki Lexikon, (Főszerk.: Polinszky K.) Bp. 1974. 412.

⁶ Ambrus B., A Magyarországi Tanácsköztársaság pénzrendszere. Bp. 1979. 16, 55.

ket, valószínűleg ilyen évszámú pénzek is előfordultak volna benne. Az elrejtés idejét pontosítja még talán az is, hogy a nikkell 10 filléresek — leletünkben 5 db van belőle — 1918. május 1-ig voltak érvényes fizetőeszközök. A kispénzüek, de az emberek általában is igyekeznek az ilyen pénzekről megszabadulni idejében. Az elrejtés ideje tehát 1917 vége, vagy 1918 első fele lehetett.

A kis, biztonsági pénztartaléknak tekinthető összeg elrejtését nem köthetjük valamilyen konkrét eseményhez. A korabeli újságok semmiféle sándorfalvi hírt sem közöltek. Csupán az uradalmi igazgatóság hirdet eladó szarvasmarhákat, ökröket, bikákat.⁷

Az elrejtés körülményeinek felderítésében inkább közelebb jutunk, ha megismerkedünk röviden a telek és birtokosai sorsával. Sándorfalva új telepítésű község.⁸ Az 1879. évi nagy, szegedi árvíz idején a környék falvait is elöntötte a víz, így Algyőt is. Algyő lakosságát a terület akkori birtokosa, Pallavicini Sándor őrgróf, új helyre telepítette. Innen származik a község neve is. Az algyőiek nem mind hagyták el régi otthonaikat. Némi huzavona árán csak 1882-ben döntöttek végre hivatalosan arról, hogy a két község két önálló közigazgatású, önállóan fejlődő település. Sándorfalva népessége még szegedi és a Monarchia minden részéből idevándorló telepésekkel gyarapodott. 1880-ban 3394 lakos 535 házban, 1920-ban 5639 lakos élt 1074 házban. Az őstelepes 170 algyői családból (798 fő) 62 család vagyontalan volt. Nem lehetett az arány sokkal jobb a többi betelepülőnél sem. Hiszen Pallavicini célja sem a jótékonykodás volt, hanem elsősorban munkáskéz biztosítása, terület benépesítése, amit gazdálkodása szempontjából kiszámított beruházásnak tekinthetünk. Így fogalmazta meg Féja Géza, aki a harmincas években szerzett e vidéken tapasztalatokat: Pallavicini „*olyan falvat telepített tehát, amelyben mindenki napszámából él, lehetőleg semmi földje sincs, melyre mint létminimumra támaszkodhatnék, a falu teljesen tőle függ, nincs szüksége a természetes ellentétek folytonos leszerelésére az érvelést ugyanis az üres gyomor «ragyogóan» elvégzi helyette».*⁹

A telekkönyvben a telekről, amelynek házában leletünket találták az első bejegyzés 1889. március 13-án történt.¹⁰ A Sándorfalva 497. sz. telket és házat ekkor vette meg Tóth József és felesége, nem jegyezték fel, hogy mennyiért. A telek mindenestre az első betelepítésre szánt terület északi részén levő legszélső telkek egyike (4. ábra). További lényeges mozzanat, hogy a tudomásunk szerinti vásárlók fia, Tóth Péter 1912-ben két lánytestvérétől 1000 koronáért megvette örökségüket, s így az egész birtok tulajdonosa lett. A halotti anyakönyv szerint azonban Tóth Péter napszámos, népfölkelő 1915. május 8-án a világháború valamelyik csataterén elesett.¹¹ Özvegye az 1917. május 9-i telekkönyvi bejegyzés alapján, hogy hogy nem, felerészben örökölte és felerészben megvette 600 koronáért a házat és a hozzá tartozó kertet. Talán éppen ő rejthette el a pénzeket, a vásárlásra szánt összeg maradját? Vagy inkább anyósa féltett kincse volt a zűrzavaros, szegény világban, aki 1921-ben halt meg 74 éves korában? Nem tudhatjuk.

Az 1000 és a 600 korona, különösen, mint láttuk napszámos családban nagy pénz lehetett. A sándorfalvi közgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1917—18-ban

⁷ Szegedi Napló, (továbbiakban: SZN) 1917. dec. 16.

⁸ Sándorfalva története és népelete. (Szerk.: *id. Juhász A.*) *id. Juhász A.*, Történeti rész. Sándorfalva Nagyközség Tanácsa, 1978. 24, 44, 47, 50, 54, 423.

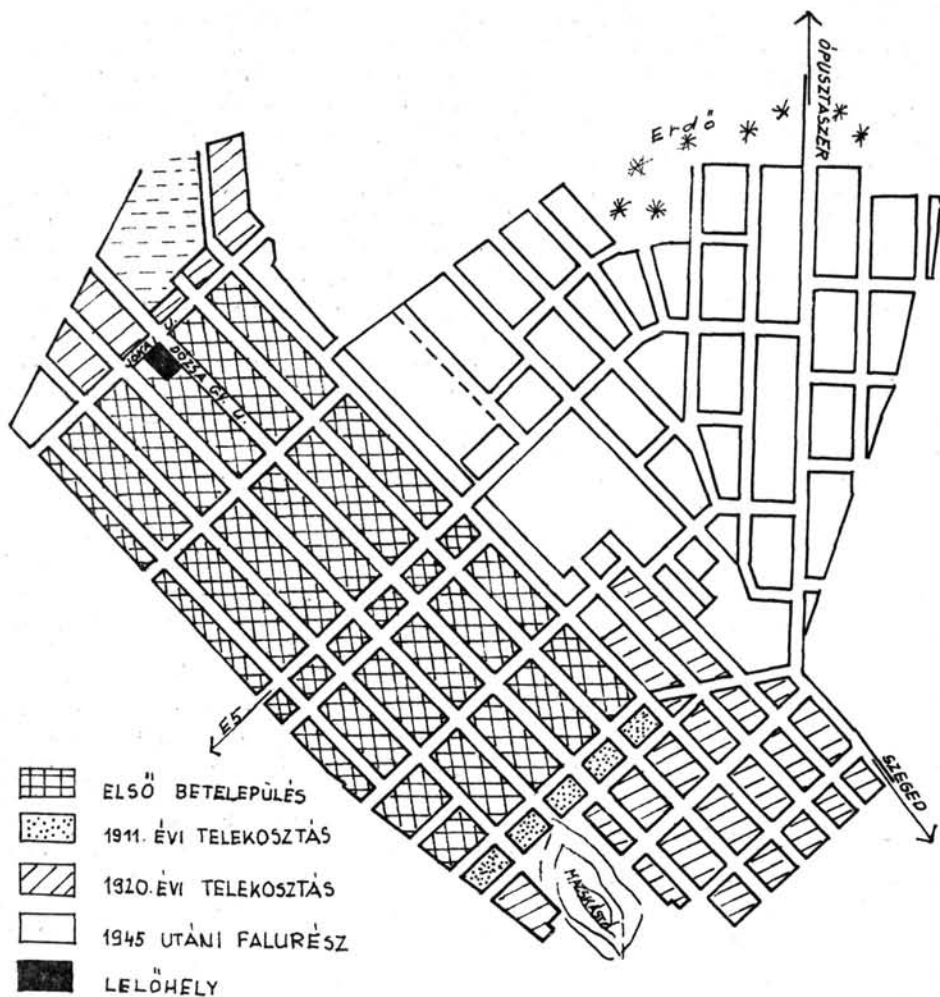
⁹ Féja G., Viharsarok. Bp. 1957. 317.

¹⁰ Szeged, Járási Földhivatal, Sándorfalva 342. hrsz., 386. betétszám.

¹¹ Csongrád Megyei Levéltár (CSML) Betekintésre megkaptam a sándorfalvi halotti anyakönyvet: 163/1915 bejegyzés. Sándorfalva község katonai, hadigondozási, népmozgalmi iratai között, a hadiözvegyek nyilvántartásában azonban nem találtam Tóth Péternét.

másról sem tárgyalt a vezető testület, mint árakról, segélyekről, szegénységről. Nehézségeket okozott a közéletmezés lebonyolítása, s a kereskedők visszaélésének megakadályozása. 1917 júliusában a sándorfalvi hitelszövetkezet 8000 korona ideiglenes kölcsönt nyújt a községnek a kiskundorozsmai takarékpénztárnál élelmiszer vásárlásra nyitott folyószámla fedezésére.¹²

1918 elején sok más mellett a községi szolgáltnak, mivel „a ruha illetményt ma előállítani lehetetlen”, évi 600—600 koronát utaltak ki. A piaci helypénzszedő havi bérét 10-ről 20 koronára emelték.¹³

4. Sándorfalva fejlődése a különböző betelepülési időszakok szerint a lelőhellyel
(Térkép a Sándorfalva története és népelete c. kötetből. Rajz: Fári Irén)

¹² CSML Sándorfalva, Közgyűlési jkv. V. 1911—12. 1917. júl. 17.

¹³ u.a. 1918. jan. 25.

A község a háborús terhek súlyát is sokszorososan megérezte. 1918 márciusában gabona rekvirálási nyomtatványt kaptak 396 korona 40 fillér értékben. Kéréssel kénytelenek a főispánhoz fordulni: „Tekintettel a község szegény anyagi helyzetére s a közterhek túl magas százalékára szíveskedjék ezen nyomtatvány árának összegét a községre hajló rekvirálási jutalékokból kiutalni, mert annak kifizetésére a község maga képtelen.”¹⁴ Az év végén a közgyűlés azt is egyhangú határozattal kimondja: „a község ménlovat tartani nem képes, mivel a község teljesen vagyontalan, a községi pótdadó 1919. évben már így is meg fogja haladni a 280%-ot, a lakosság tehát már így is túl van terhelve”.¹⁵

A korabeli újságok is a hadiesemények után az árakkal foglalkoztak a legtöbbit. Hírül adják például, hogy a fekete bors — leletünket valószínűleg ilyen borsos dobozban rejtették el — Szegeden egyre fogy, az ára pedig emelkedik, mert élelmes pestiek felvásárolják 50—60 koronáért s ősszel, a disznóvágások idején 200—300 koronáért adják el.¹⁶

A Szegedi Napló közli az 1917. július 7-től érvényes piaci árakat¹⁷: a tojás darabja 36—40 fillér, 1 kg zöldbab 1 korona 30 fillér, zöld vöröshagyma 1,50, 1 l tejföl 5,50, élő csirke kilója 8,30. A Délmagyarország ugyanezt a limitációt július 21-én már 10—50 fillérrrel magasabban közli. Igaz, a hizott kacsza kilóját 11 korona helyett 8, a hizott liba kilóját 11 helyett 10 koronában számolták. De írtak 1 kg krumplinak 50 filléres¹⁸ és 1,30-as árat is.¹⁹ A marhahús kilója 11—12 korona.²⁰ A kenyér ára 48-ról 50 fillérre emelkedik kilónként.²¹

Októberben arról írtak, hogy hiába állapították meg például a burgonya árát 2 korona 50 fillérben 10 koronáért is adják, a zsírt 14 helyett 24-ért, s a hús 8 koronás hivatalos árát sem tudja megfizetni a nagyközönség, különösen nem 24 koronás szálamiként.²² A búza mázsája 44—49 korona helyett 90—100 korona.²³ Nem kis keserűséggel írja az újságíró novemberben, hogy a piacon található két tojás egyike 64 fillérbe került.²⁴ Mindez természetesen „a nyilvánosság kizárásával” történő adásvételeknél volt így.

Néhány kultúrával kapcsolatos adat: a múzeumi belépő hétköznap 1, vasárnap 2 korona volt 1917. júniusában. Színházi jegyet lehetett kapni 34 fillértől 17 korona 20-ig.²⁵ A Délmagyarország ára 14, A Szegedi Naplóé 16 fillér volt. A zűrzavar és a drágaság nyilvánvaló, különösen akkor amikor egy cikkben az 1918. évi árak napi összehasonlítását olvashatjuk az 1914-es árakkal²⁶: a tojás ára 6 fillérről 64 fillérre, a vaj kilója 3,60-ról 21 koronára, 1 l tej 0,24-ről 1,18-ra, a burgonya 8 fillérről 1 koronára, a zsír 1,60-ról 12-re, a fűszerpaprika 3,60-ról 52 koronára, a hizott liba 10 koronáról a duplájára, a hizott kacsza 3 korona 40 fillérről 7 koronára emelkedett. És ne tévesszen meg senkit: ezek a hatóság által maximált és kihirdetett árak.

¹⁴ u. a. 1918. márc. 26.

¹⁵ u. a. 1918. dec. 28.

¹⁶ Délmagyarország, (Délm.) 1917. júl. 11.

¹⁷ SZN, 19217. júl. 7.

¹⁸ u. a.

¹⁹ Délm. 1917. júl. 21.

²⁰ u. a.

²¹ SZN. 1917. szept. 20.

²² SZN. 1917. okt. 2.

²³ Délm. 1917. aug. 2.

²⁴ SZN. 1917. nov. 22.

²⁵ Délm. 1917. nov. 30.

²⁶ SZN. 1918. júl. 28.

A lelet értéke abban van, hogy segítségével bepillanthatunk egy alföldi szegény napszámos család életébe a kezükben megforduló pénzekben, pénzkészletükön keresztül. Egyben mindez utalás is az országos pénzforgalomra, gazdasági viszonyokra, helyi állapotokra. Éppen ezért több hasonló zárt lelet feldolgozására mindenképpen szükség van.

MÜNZFUND VON SÁNDORFALVA AUS DEM 20. JAHRHUNDERT

von

Ádám Nagy

Wenig Münzfund aus dem 20. Jahrhundert kommt in öffentliche Sammlungen der Museen und noch weniger wird fachgemäss bearbeitet, publiziert. Wir werten diese Funde als Quellen nicht hoch obwohl man aus ihnen viele geld-, wirtschafts- und ortsgeschichtliche Beiträge unserer jüngsten Vergangenheit herauslesen kann.

Es ist wahr, die „schlechten“ Gelder werden im allgemeinen nicht einmal selbst von den Findern viel geschätzt, sie werden nicht als Altgeldfund betrachtet. Deshalb ist es interessant, dass 1977 von dem in der Nähe liegenden Sándorfalva Gelder, die bei der Abbrucharbeit eines Hauses hervorkamen, dem Móra-Ferenc-Museum Szeged übergeben worden sind. In einem Metallbehälter waren 30 Stück Münzen und 10 Stück Notengeld, deren letzte Jahreszahl 1917 ist. Der Behälter ist im Dachboden, neben den mittleren Querbalken verknittet gefunden worden. Die versteckte Summe beträgt alles in allem 116 Kronen 42 Heller.

Sándorfalva ist eine Gemeinde neuer Siedelung. Zur Zeit des grossen Szegediner Hochwassers wurde auch das benachbarte Algyó überschwemmt. Vom diesem Ort wurde die Bevölkerung nach mancher Verzögerung vom Markgrafen Sándor Pallavicini übersiedelt, der der damalige Besitzer des Landes war. Das Dorf ist legendenhaft arm auch noch zwischen den zwei Weltkriegen. Seine Bewohner, die Landtagelöhner, die Besitzlosen lebten immer in Unsicherheit.

Das Haus, wo die Gelder gefunden worden sind, war auf dem einen der äussersten Grundstücke von der ersten Siedelung des Dorfes, die also im 19. Jahrhundert erfolgte. Wir können den Zeitpunkt der Versteckung der Gelder für die zweite Hälfte 1917, bzw. die erste Hälfte 1918 bestimmen. Das für den 01.03. 1917 datierte Notengeld von einem Wert von 2 Kronen wurde nämlich am 09 Juli ausgegeben. Wir können die Versteckung unmittelbar an kein Ereignis binden. Der Besitzer starb im Jahre 1915 im Krieg (früher als die Versteckung des Geldes erfolgte); im Mai 1917 kaufte die Witwe zum zur Hälfte geerbten Haus für 600 Kronen auch die andere Hälfte. Vielleicht hat sie — oder ihre Schwiegermutter — das Geld versteckt.

Die versteckten 116 Kronen vertraten keinen grossen Wert. Besonders nicht, wenn wir aus den Nachrichten zeitgenössischer Zeitungen einige von den durch den Krieg diktierten Preisen erwähnen. In dem zweiten Halbjahr 1917 können ein Kilo Brot für 50 Heller, ein Kilo Kartoffeln für 50 Heller, Pfund Schmalz für 9 Kronen 20 Heller, ein Stück Ei für 36 Heller, 1 Kilo Rindfleisch für 8 Kronen, gemästete Ente für 11 Kronen, 1 Kilo Backhänchen für 8 Kronen 30 Heller, ein Doppelzentner Weizen für um 50 Kronen offiziell verkauft werden. In der Wirklichkeit aber musste man für alles mindestens das Doppelte bezahlen, natürlich bei den „mit dem Ausschluss der Öffentlichkeit“ verwickelten Käufen. Wer dachte damals daran, dass auch noch diese Preise nach einem Jahr, 1918 aufs vielfache steigen.

Unser Fund ist deswegen interessant, weil er ins Leben einer Landtagelöhnerfamilie durch ihren Geldvorrat Einblick gewährt und gleichzeitig auf Geldverkehr im Staat, auf die Wirtschaftsverhältnisse verweist.

CSÁKY JÓZSEF UTOLSÓ ÉVTIZEDE

Levélrészletek

SZELESI ZOLTÁN

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A műtörténetírás tudományos igényű tárgyilagossága megköveteli, hogy a nagymesterek életpályájának nem a felfelé ívelők—úgymond a látványos és főleg hálás—szakaszát tartsuk számon, s mindent kizáróan csak ezt méltassuk. Az emberi-művészi teljesség bemutatására való törekvés azt diktálja, hogy nem szabad elfeledkeznünk arról a záróakkordról sem, amely egy nyolcvanhárom évet megélt nagy művész, mint Csáky József (1888—1971) életének utolsó évtizedében — vagyis 1961—1971 között — lejajlott. Jóllehet, hogy a művészet egén egy régebben fényesen ragyogó csillag fénytörése lehangolóvá tesz bennünket. De hálátlanság lenne megkímélni magunkat ettől a rossz érzéstől azzal, hogy egyszerűen nem törődünk nagymestereink emberi sorsának olykor tragikussá alakuló végével. Vagyis, hogy közömbösek legyünk például a Szegedről — Párizsba szakadt Csáky-nak azzal a megrendítő harcával szemben, mellyel az időse vált mester — a reá súlyosodó betegség és szegénység, feledés és magányosság ellenére is — a számára életet és értelmet nyújtó aktív alkotóművészetéért, az utolsó leheletéig küzdött.

Ha visszatekintünk Csáky József küzdelmekkel teli életútjára, elmondhatjuk, hogy 1908-ban Szegedről Párizsba kerülve, tehetséggel párosuló kitartó alkotómunkája révén meghódította a művészet világát és Európaszerte ismert, jelentős szobrászá lett. A francia főváros múzeumaiban őrzött kubista szellemű művei a század elején megújított szobrászat pozitív jegyeit hordják magukon, Nem véletlenül állította őt Raynal, a kitűnő francia műkritikus Despiau, Maillol és Brancusi mellé, éppen ama sikeres törekvéseiért, melynek célja Raynal szerint: „... a naturalizmus által ellaposított művészet megtisztítása és felszabadítása volt.”

„Emlékek a modern művészet nagy évtizedéből” (1904—1914) című memoárja Csáky pályájának első szakaszát, a Párizsban működő fiatal, szegedi születésű szobrász biztató eredményeit öleli fel. Amint Csáky emlékeinek széljegyzetében olvashatjuk az 1971-ben elhunyt mester „... munkássága az első világháború előtt indult és a két háború között fejlődött ki. Művei megtalálhatók Nyugat-Európa nagy művészeti múzeumaiban, neve a modern szobrászat történetét tárgyaló minden kézikönyvben szerepel. A második világháború után mégis a 'hallgatás összeesküvése' vette körül Csákyt, ahogy halála alkalmából egy francia újságíró kifejezte. Elvesztette műkereskedői kapcsolatát, állami megbízásokat nem kapott és arra sem volt lehetősége, hogy gipszfiguráit kőbe faragja vagy bronzba öntesse. Szegényen és elhagyva élt műtermében, de utolsó napjáig dolgozott szobrain, tervein, emlékiratán.”

Csáky József életét záró utolsó évtizedének érzékeltetésére azokat a leveleit — pontosabban levélrészleteit — adjuk némi válogatással közre, melyeket 1961—1970 között Párizsból — Szegedre küldött nekünk. Ebben a több mint nyolcvan darabból álló (e tanulmány írójának címzett) levélgyűjteményben az idős, beteggé váló mester — olykor hosszú oldalakon keresztül — irt a párizsi, illetve a nemzetközi művészeti ese-

1. Csáky József párizsi műtermében „Epona” c. szobrával. (1961.)

mények, műgyűjtők és múzeumok vele kapcsolatos viszonyáról, a divatossá vált absztrakt művészetről vallott kritikájáról, továbbá az egyre gyöngülő erejétől tellően, de lakadatlan akarattal létrehozott újabb alkotásairól. S végül őszintén szóló hétköznapijainak eseménytelen szürkeségéről, a magára hagyatottság érzésének nem titkolt fájdalomairól is.

Csáky művészeti rehabilitációja, a mester 1971 tavaszán bekövetkezett halála után nem váratott túlsokáig magára. Amint a *Műgyűjtő* 1974. 1. száma hírül adta, Csáky József emlékének a párizsi „Dépot 15” nevű galéria áldozott, amely 1973 őszén hatvan szobrot és száz rajzot mutatott be tőle. A kiállítással egyidőben értékes dokumentációs anyaggal ellátott monográfiát is jelentettek meg róla. Az *Élet és Irodalom* 1974. 2. száma szintén foglalkozott Csáky sikeres párizsi kiállításával. Többek között szóba hozza, hogy „... a műkritikusok emlékeztetnek Csáky József nagy szerepére a kubista művészet hőskorában, amidőn méltó küzdőtársa volt Picassónak, Archipenkónak és Laurensnek.” A Quinzane Littéraire című folyóiratban Régine Cathelin-Simonet ezt írja: „Ez a művész, akit az öt befogadó ország méltatlanul nem ismert, és akit hagyott 1971. május 1-én nyomoruságban meghalni, megérdemli azokat az erőfeszítéseket, amelyeket Donald Karsham folytat rehabilitációja érdekében.”

Ehhez a Párizsban elindított Csáky-rehabilitációhoz a magunk részéről szeretnénk a — szóban forgó — nekünk küldött Csáky-levelek válogatott részleteinek közrebocsátásával hozzájárulni. A mesternek ezek az utolsó tíz évét tükrözőtől tekintélyes mennyiségű levelei kétségtelenül vallomásértékűek, tehát a leghitelesebb Csáky-dokumentumoknak tekinthetők. E levélgyűjtemény hiven bizonyítja a modern szobrászat történetében jelentős helyet megillető Csáky-életpálya záró-fejezetének legmélyebb emberi és művészi megnyilatkozásait.

RÉSZLETEK A LEVELEKBŐL

1.

1961. IX. 9.

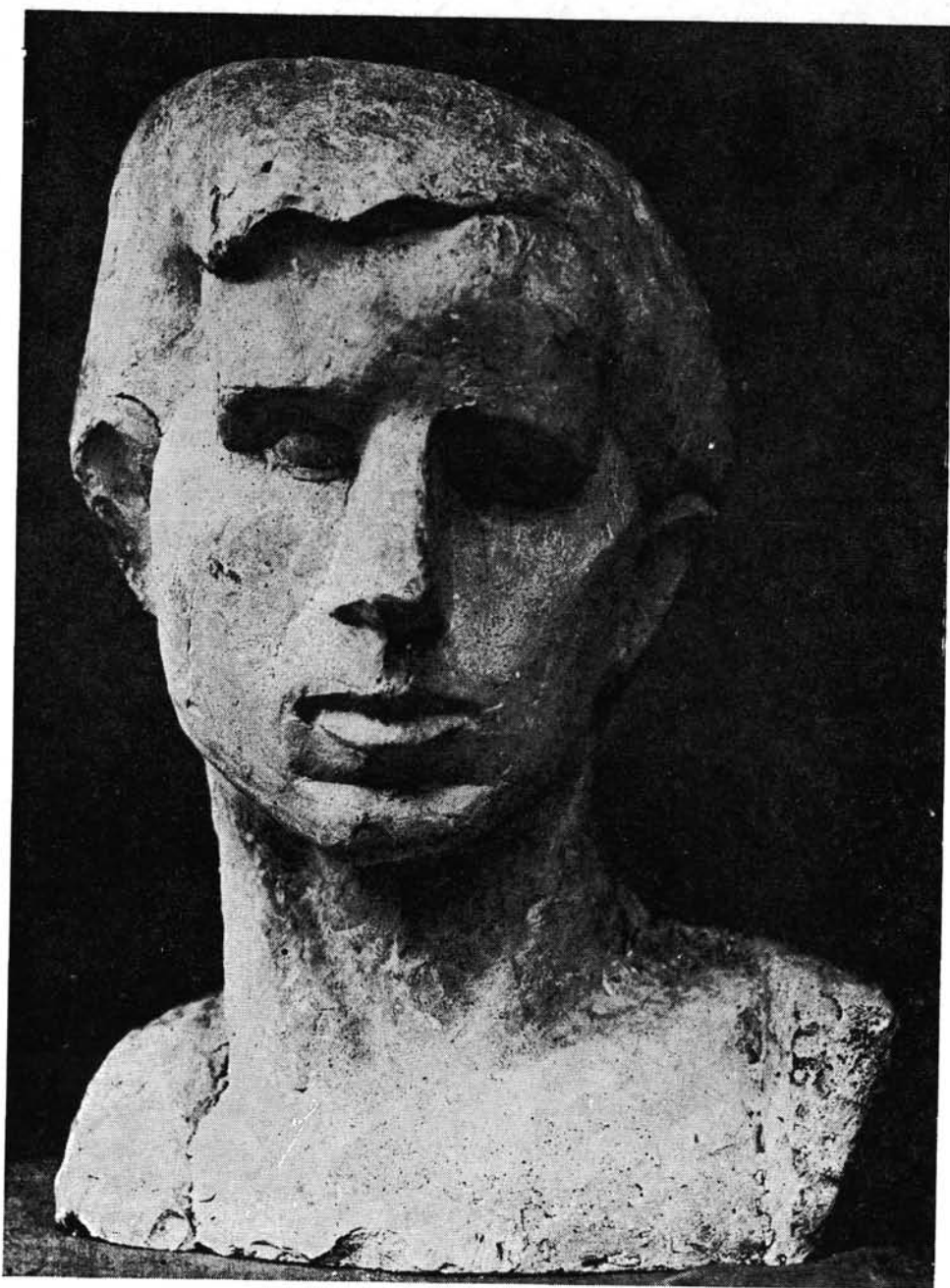
...
Ezt a levelet bizonyára nem vártad. Pedig látod, írok. Neked írok és a Te személyeden át, szülővárosomnak. És ez nekem mindig jóleső.

Amint tudod, dr. Lőkös járt nálam.¹ És ha valamit sajnálok, az az, hogy csak nagyon kevés időt tölthetett velem. Hiszen annyi mindent mondhattunk volna a Ti-

¹ (1961. IX. 9.) Csáky József párizsi műtermében a hatvanas években Szegedről többen tettek látogatást. Köztük dr. Lőkös Zoltán újságíró is, aki ebben az időben Szegeden, a Délmagyarország c. napilapnál dolgozott. „Emlékek Csáky József párizsi műterméből” c. cikke a Délmagyarország 1963. nov. 24. sz. jelent meg „Helyesbítés helyett”, mellyel Csáky Magyarországon elterjedt hamis halálhíret cáfolta meg.

Csáky József e levelében szöbakerült életrajzán — melyet a későbbiek során még több levelében megemlít — éveken át dolgozott. E hosszadalmas feladat elvégzése teherként nehezedett vállára, mely kitűnik az 1961—1970 között hozzánk címzett („Szelesi Zoltán műtörténész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, Hongrie”) leveleiből is. Plasztikai gondolatai és szobrászati tevékenysége, megélhetési gondjai és közbejött betegségei miatt e nagy munkát jelentő életrajza — amit ő is panaszkol — igen lassan haladt. Olyannyira, hogy megjelenését az idős, súlyos beteggé lett mester már nem tudta megérni. Emlékiratainak a századelő művészetével foglalkozó része, Csáky halála után egy évvel, 1972-ben Budapesten, a Corvina által került kiadásra *Csáky József: Emlékek a modern művészet nagy évtizedéből (1904—1914)* címmel. A mester jelentősebb szobrai reprodukáló kötetben Csáky memoárját Bor Pál, Szabó Gabriella és Szelesi Zoltán írásai egészítették ki. E kiadványról recenziót Németh Lajos írt a Tiszatáj 1972. szept. 9. számában.

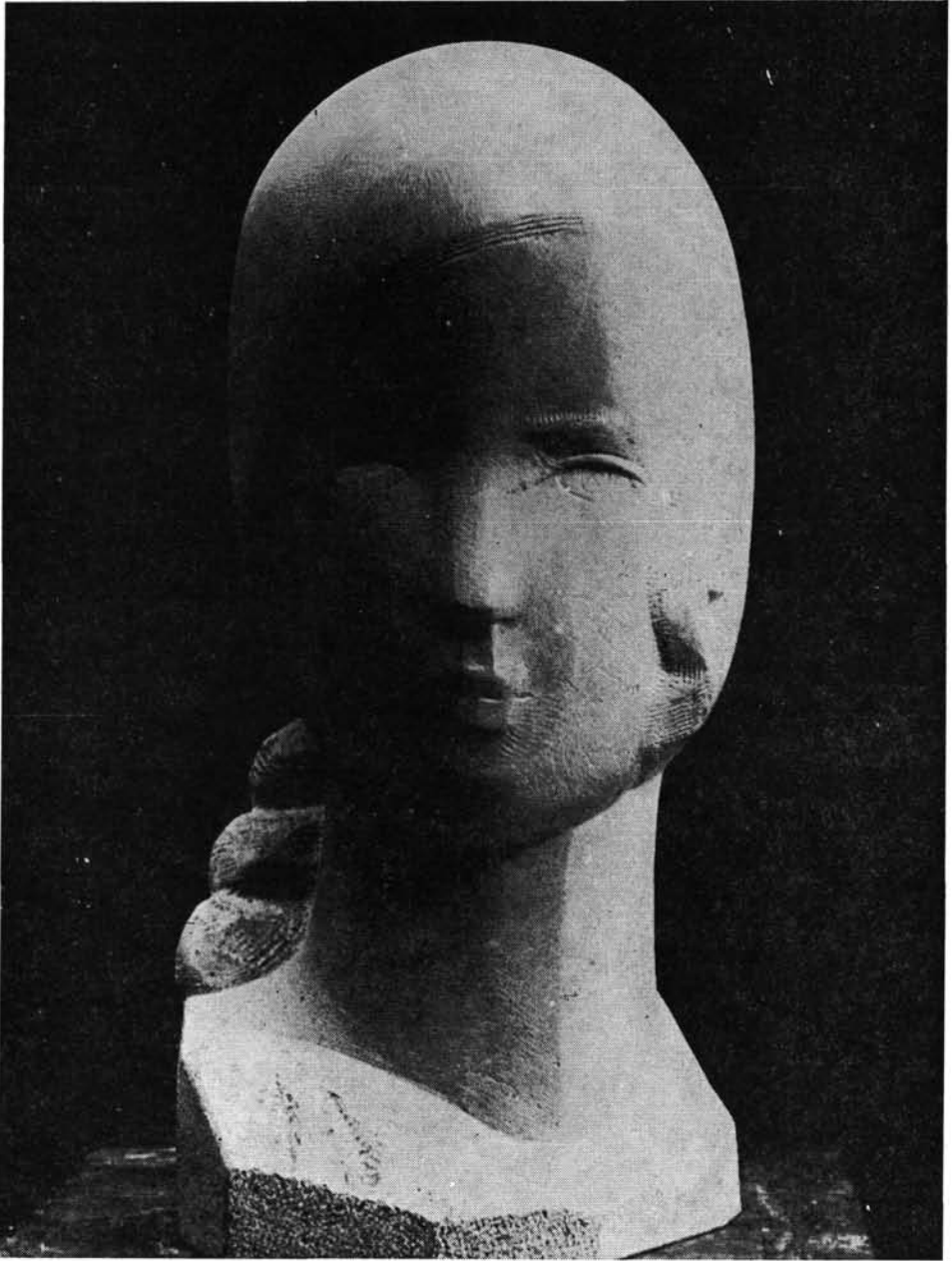
Csáky e levelében kéri, hogy *Bálint Sándor*, Szeged városa (Bp. 1959.) c. könyvet — melyben órája is van szó — küldjük meg neki.

2. Csáky József: Férfifej, (1911, Gipsz, Magángyűjtemény)

3. Csáky József: Drapériás akt. (1927. Kő, Párizs, Musée d'Art Moderne)

4. Csáky József: Leányfej. (1937. Kő, Párizs, Musée d'Art Moderne)

száról és annak partjáról. Hiába, az embernek egész életében csak egy szép élménye volt: az ifjúsága, még ha valamikor tele is volt az szomorúsággal. A szomorúság elmúlik, megenyhül és végül ez is szép lesz, mert benne van az ifjúság. És az én ifjúságom: Szeged.

Kérdezősködöl az életrajzom után. Sajnos, ez lassan halad. Nagy munka nagyon, nem tudom, mikor lesz befejezve. Még messze vagyok a végétől.

Írod, hogy közölni akarsz valamit a szegedi éveimről, indulásomról, mely voltaképpen Szegedről történt. Ez hosszú dolog és az életrajzomban keverve van a budapesti életemmel. Az egész 100 oldal. Azonkívül franciául írtam.

De ha praktikusán érdekel, tehetünk valamit. Írd meg pontosan, mit akarsz, és kívánságodra megírom azt Neked külön, magyarul. Írd meg, hogy kéziratban milyen terjedelmű legyen. Nem ígérem, hogy hamarosan meglesz, de nem is fog soká tartani. Szóval erre számíthatsz!

...

2.

962. I. 20.

...

Itt van az ígért írás. Nem tudom, megfelelő-e, elégséges-e?

Kissé talán zavaros, mint az én nagyon hányatott életem.

Talán vannak benne kronológiai hibák. De az én életem, gyermekkoromtól kezdve, nagyon komplikált volt. Pontos adataim nincsenek, sőt egyáltalában semmi dokumentumom nincs, amelyre támaszkodhatnék. Szüleim, barátaim mind meghaltak.

Jó pár dolgot bizonyosan elfelejtettem. De ami a legfontosabb, azt hiszem, hogy leírtam.

Az bizonyos, hogy az igazi művészi tevékenységem csak Párizsban kezdődött igazán és rendszeresen.²

Budapesten se lakás, se enivaló, se lehetőség a munkára. Szegeden egy fillérem sem volt, ha ettem is. Anyám férje bár becsületes, komoly, jóra való ember volt, mégsem tudta megérteni, hogy „nála” nem here módon élek. Arról, hogy törekvésemet megértse, szó sem lehetett. Mihály nagybátyámat kivéve (akinek viszont lehetőségei nem voltak), a család többi tagja megvetett, mint dolgozni nem akaró henyélőt. Ezt tudtam, és éppen ezért minél ritkábban tartózkodtam Szegeden, s csak akkor, amikor már nem bírtam erővel.

Ha lehetett, dolgoztam. De ritkán lehetett. Soha egy fillér nem volt a zsebemben, s a művészi munka pedig pénzbe kerül.

Korántsem panaszkodom. Ez az élet megedzett.

...

² (1962. I. 20.) Csáky József nehézségekkel teli fiatalsága, Párizsból régebben küldött levele nyomán a szegedi újságokban már 1910—12 között nyilvánosságra került (Szegedi Híradó 1910. jún. 4.; Délmagyarország 1912. okt. 24.). Újabbban pedig e levelével együtt nekünk megküldött ön-életrajzában elevenítette fel ifjúsága emlékeit, melyet *Csáky József pályakezdése (Önéletrajzi részlet)* címmel, a Tiszatáj 1964. 4—5—6. (ápr.—máj.—jún.) sz. jelentettük meg.

3.

962. IV. 10.

...
 Azt hiszem, hogy jó lenne átnézni az én írásomat. Nem leközlésre írtam, csak úgy mint adatokat. Sok lehet benne a stiláris hiba, sőt a magyarsága körül is lehetnek bajok.

Azon kívül az adatokat is hiányosnak vélem ...

Rád bízom hát mindennek a megítélését. Ha javítani kell a szövegen, csak egész bátran. Itt adom beleegyezésemet.

A fényképeket illetően írd meg pontosan mennyire van szükséged.

Ami a Honvéd téri táncosnőmet illeti,³ nagyon, de nagyon örülnék, ha készítenének róla egy igazán jó fényképet.

...
 Bizony a magyar barátaim legnagyobb része meghalt. Így aztán a levelezésem a szülőhazámmal lassan megszakad, amit szívből sajnálok. Ez egyik nagy oka örömmönek valahányszor levelet kapok onnan. Ha ezek a levelek is elmaradnak, elvágódok Magyarországtól. Öröm hát minden sor.

4.

1962. VIII. 4.

...
 Hálásan köszönöm úgy a képeket, amelyek jól sikerültek és használhatók szükség esetén, mint a leveledet.

5.

963. I. 9.

...
 Ami a művészi tevékenységemet illeti, az mind Budapestre vonatkozik. Attól a perctől kezdve, hogy felmentem Pestre az Iparművészeti iskolába. Szegedi tartózkodásaim, bár felújultak gyakran, csak felüdülésre szolgáltak és művészi tevékenységem ott nem igen volt...

Ahogy emlékszem, csak egy kislány-fejet csináltam gipszben, amely anyám halála után a nagybátyámhoz került (Bozsó Mihály, Vajda u. 11/a. Szeged. Még él!). A budapesti kiállításomra felvittem. Visszajöveletem után írtam Párizsból a Szeged Városi Tanácsnak, hogy ezt a lányfejet Szeged Városának ajándékozzam, mint életem első megmaradt szobrát. Ez műemlék.

³ (1962. IV. 10) Csáky József: *Táncosnő* c. féleletnagyságú, ólomötvözetből készült szobrát Szeged Város Tanácsa vásárolta meg 1959-ben, amikor a mester több, mint félszázados távollét után hazalátogatott (Magyar Nemzet, 1959. aug. 26.). Rövid időt szülővárosában, Szegeden is töltött (Dél., 1959. aug. 28.). Alkotásaiból Budapesten -a Kulturális Kapcsolatok Intézetének kiállító termében- tárlatot rendeztek (Magyar Nemzet, 1959. szept. 1.). Szóban forgó, *Táncosnő* c. szobrát Szegeden előbb a Honvéd téren helyezték el, majd később alkalmasabb környezetben, a Klauzál téren állították fel. Ma az Anna-kút szobraként díszlik.

...
 Nem régiben vettem tudomást a rémhírről.⁴ A dolog mulattatott volna, — mert nem mindenki hal meg úgy, hogy élve marad és jó egészségnek örvend —, de ez a dolog nekem sokat árthat. Ugyanis a halottal többé nem foglalkoznak. Neki nincs szüksége „megélhetésre”.

Most aztán, hogy tudod az igazságot, két fontos dologra kérlek:

1. Légy olyan jó megcáfolni a hírt mindenütt, ahol hirdették...

2. Nagyon kérlek nézz utána, hogy hol született ez a kacsa, ki találta ki? Úgy sejttem, hogy valakinek jól megfontolt célja volt, hogy nekem ártson...

Én sokat dolgozom és azt hiszem egészen más szellemben mint eddig, de nem a „forma” szempontjából. Ugyanis a szobraim most mindinkább mondanak valamit, valami igazán emberit

...
 Ne aggódj a „baleset” miatt. Megtörtént, nem baj, hiszen élek, és ráadásul jelenleg márványt faragok, ami nem éppen „halotti foglalkozás”.⁵

A jó a dologban, hogy az illető lapok megcáfolták a hírt. És, hogy kitudjuk *honnan jött az álhír?* Ez fontos. Mert — mint már írtam — nem lehetetlen, hogy rossz-májúság volt az indítéka. Mást nem igen látok. Mindenki, de *mindenki* mindig csodálkozott, hogy milyen hihetetlenül erőteljes és munkabíró vagyok. Beteg embereket illetőleg a „tévedés” még érthető, de nálam nem.

...
 Tervbe vették Budapesten, hogy a Képzőművészeti Alap kiad rólam egy monográfiát Pogány Ö. Gábor indítványára. De a dolog évek óta húzódik, és egészen bizonyos, hogy nem lesz belőle semmi...

...
 Mivel a hideg megszállta Párizst, egy pár nap óta zavar a munkában, mert most lábadozok ki egy meghülésből. Pedig útban van egy *sorozat*⁶ szobrom. Ugyanis neki álltam a 9 Múzsának a megmintázásához. Három van csak készen. A többi jönni fog, de mikor? A tél hamarabb jött.

...
⁴ (1963. IX. 28.) 1963 nyarán, egy légből kapott hír nyomán Csáky halálhíre terjedt el Magyarországon (Művészet, 1963. júl. 7. sz.; Délmagyarország, 1963. aug. 25.), melyet a mester e levelén kívül több helyre küldött tiltakozó soraival (Cs. J. levele Pogány Ö. Gáborhoz, Párizs, 1963. X. 12.) cáfolt meg. A sajnálatos tévedést a hazai sajtó is korrigálta (Lőkös Z.: i. cikke; Szelesi Zoltán: Levél Csáky Józsefnek Párizsba, — Művészet, 1964. 3. sz.).

⁵ (1963. X. 11.) Csákynek ebből s az előbbi leveléből is kitűnik, hogy a 75 éves mester jó egészségnek örvend, és nemcsak sokat dolgozik, de munkásságát minden eddiginél elmélyültebbnek tartja.

Csáky a róla szóló -tervevett- monográfiájához szobraitól készült fényképeket Budapestre küldte. E sokáig húzódó kiadvány helyett merült fel és nyert 1972-ben megvalósulást a mester említett memoárjának megjelentetése.

⁶ (1963. XII. 9.) Csáky e levelében először ír a *Múzsák*-at ábrázoló kispasztikai sorozatáról. Egy-egy újabb munkában levő, illetve elkészült muzsa-alakjáról leveleiben mindig említést tesz.

5. Csáky József: Ifjúság. (1948. Bronz, Magángyűjtemény)

6. *Csáky József*: Fialal lány mellszobra. (1954. Márvány, *Magángyűjtemény*)

9.

1964. I. 10.

...
 Megbocsáss, hogy ilyen későn felelek jó leveledre. Ennek az oka itt van mellékelve: két fénykép, a két szobromról, amelyeket az életem legjobb szobrainak tartok.⁷ Ebben a kettőben fejeződik ki legjobban mindaz, amire egész életemben törekedtem.

10.

1964. VI. 27.

...
 Most jöttem vissza Amiens-ből, ahol két hetet töltöttem egy jó baráti családban. A férfi orvos, neves bőrgyógyász és műkedvelő. Illetve csak a Csáky-művek kedvelője, mert már 10 szobor és nagyon sok rajz díszelg nála. Most is hagytam ott két rajzot.

Vissza kellett jönnöm most, mert vár itt egy állami és egy Páris városi vétel. Már körülbelül elintézték a dolog, csak arról van szó, hogy több szobor közül melyiket választják. Persze a szobrok múzeumokban vannak.⁸ Ugyanis van egy Állami Modern Múzeum (ahol már 8 szobrom van) és egy Városi (Párisi) Modern Múzeum, ahol csak egy szobrom van. Azt hiszem elég rövid idő múlva megtudom az eredményt.

És most nekiállok egy nagy munkához, illetve egy sorozat szobor megmintázásához⁹, amelyek már jó ideje teljesen készen vannak a gondolatomban *minden részlettel*. Ez nálam mindig így van. Olyan ez, mint a szülés: eljött az idő és egy kész gyerek jön a világra.

A nyár erre nagyon alkalmas. Először meleg van, másodszor az emberek elmennek Párisból és bizonyosan senki nem jön, és én sem mehetek senkihez. És őszre, illetve télre ott állanak a kész szobrok. De idáig is nagyon sokat rajzoltam, reggeltől-estig, mint ahogy én azt szoktam.

...
 Az emlékeimből kimaradt egy fontos dolog. Igaz, hogy csak a magyarországi eseményeiről van szó. De nagyon fontos szerepe volt a püpos, de hihetetlenül derék, jó Szalay János újságírónak. Ha ő nem létezik, nem kaptam volna meg a Ferenc József-ösztöndíjat, amely egyik legfontosabb tényezője az én kifejlődési lehetőségeimnek.¹⁰ Ő és csak ő csikarta azt számomra. Ha érdekel, egy nap megírom, hogyan.

⁷ (1964. I. 10.) A „Szédület” és a „Csók” című szobrairól nyilatkozott így: „Levelemben bővebben elemzi e két művét. A róluk küldött amatőr-fotók sajnos reprodukálásra nem alkalmasak.

⁸ (1964. VI. 27.) Csáky Józseftől kapott feljegyzés szerint művei vannak többek között: a párizsi Állami Modern Múzeumban (kő- és márványból való nőábrázolások, melyek 1913–1937 között készültek); továbbá a Norfolk Múzeumban (*Ülő nő*, kő, 1927); valamint a Rotterdami Múzeumban (*Anyá és gyermeke*, kő, 1927). A harmincas években a *Leányka mellképe* és az *Álló leányalak* c. bronz-szobrai, valamint a *Kompozíció* c. gipsz domborműve és *A művész lánya*, *René* c. fehérmárvány szobra budapesti közgyűjteményekbe kerültek, melyeket újabban szerzett alkotásaival ma a Magyar Nemzeti Galéria őrzi. A magántulajdonban levő szobrai közül a legtöbb Franciaországban (*Gyermekfej*, márvány, 1922; *Párduc*, mészkő, 1927; *Álom*, kő 1931) és Hollandiában (*Anyá gyermekeivel* kő, 1956; *Szemérem*, bronz, 1957; *Tavaszi*, bronz, 1959) található. 1928-ban készült két kőszobor a *Nő könyvvel*, a Rotschild-gyűjteménybe, a *Fürdő után* c. alkotása pedig annak idején Basch Lóránd tulajdonába került.

⁹ E levelemben is a *Műza-sorozatára* utal.

¹⁰ Csáky hálája érthető a tizes években Szegeden működő Szalay János újságíró iránt, mert azzal, hogy Szeged város évi ezer koronás Ferenc József-ösztöndíját 1910-ben neki ítélték oda, anyagiilag lehetővé vált számára, hogy két éven át (1910–12 között) Párizsban az Academia Blanche-on és az Academia La Paletté-n képezhesse magát. Szalay János több cikkében

Örök hálával tartozok neki. Ha lehettem valami, őneki ebben nagy a része. Bizonyosan régen meghalt. Kár!

...
Ha szükséged lenne adatokról rólam, munkásságomról, művészi gondolataimról stb. csak írd meg. Amennyire lehet közlöm veled.

11.

1964. VIII. 19.

...
Azt írod szükséged lenne a párizsi életem és a pályaalakulásom történetére. Dehát ez az én *egész életem története!* Ez az, amit egy nap megírok *több száz oldalon!* Nem tudom, hogy lehetne ezt lerövidíteni.¹¹ Te bizonyosan valamire gondolsz, ha ezt kéred, de ezt én nem írtam meg.

Tudod, hogy én nagy örömmel írok meg mindent, amire esetleg szükséged volna, de szeretném *pontosan* tudni miről van szó. Szóval légy olyan jó és írd meg pontosan mit kívánsz. Ha tudom, leírom.

A nagy életrajzomat már jó ideje félbe szakítottam. Nem mondtam le róla, ne gondold, de más elfoglaltságaim, gondjaim stb. voltak és vannak. Egészséges és erős vagyok. Egy nap újra neki állok. De most nagyon leköt a szobrászat. Sokat dolgozok, több *kis* szobrot készítettem és folytatom. A többit majd később!

12.

1964. IX. 9.

...
Hogy az én munkásságomat és művészi pályámat, valamint a művészettörténeti adatokat velem kapcsolatban összegyűjthessed a Magyarországon kiadandó rólam szóló könyv számára, meghívlak hozzám, ide Párisba, ahol egész tartózkodásod alatt vendégem leszel.¹²

13.

1964. IX. 22.

...
Nekem, sajnos egy idő óta az egészségem nem a legjobb. Nem vagyok kimondottan beteg, de kínlódom.¹³ Várom az Amiens-i orvos barátom idejövetelét és ő, aki ismer, meg fog vizsgálni.

méltatta a fiatal Csáky tehetségét, mint pl. a „Joachim és Csáky” c. írásában (Délmagyarország, 1911. febr. 23.). A tizes évek szegedi sajtójában Csákyval foglalkozó alábbi írások közül is néhány beszámoló bizonyára Szalaytól származik: „Szegedi művészek idegenben” (Délm. 1911. aug. 19.); „Szegedi szobrász párizsi sikerei” (Délm. 1912. okt. 6.); „Szegedi művészek sikere külföldön” (Délm. 1913. ápr. 20.); „Művész-sors” (Szeged és Vidéke 1913. dec. 11.); „Szegedi szobrászok Párizsban” (Délmagyarország 1914. márc. 27.); „Szegedi szobrász sikere Párizsban” (Szeged és vidéke, 1914. ápr. 4.).

¹¹ (1964. VIII. 19.) A már szobakerült „Csáky József pályakezdése” (Önéletrajzi részlet) c. Tiszatájban megjelent cikk folytatásaként szerettünk volna a mester párizsi munkásságáról is röviden beszámolni. Ezért kértük ezt a vázlatos önéletrajzi összefoglalást.

¹² (1964. IX. 9.) Csáky József részünkre küldött meghívó-levele Párizsba.

¹³ (1964. IX. 22.) Csáky büszkén mondotta, hogy „egész életemben nem voltam beteg”. Ezért érthető, hogy a legkisebb átmeneti egészségi rendellenesség is nagyon idegesítette, mert munkájában megzavarta.

Nem fekszem (távolról sem), járkálok ki, de nem megy a dolog. Nagyon zavar a munkámban. Azt hiszem egyedül valami bél, emésztési hiba van. Ez gyöngít le. De az orvos barátom rendbe fog hozni.

...
Decemberben lesz Amsterdamban egy komoly szobor-kiállítás. Több ország lehető legjobb szobrásza fog megjelenni (Angliából Moore). Én is ott leszek 3 szoborral.¹⁴ Már elmentek. Talán én is átutazok Amsterdam-ba ez alkalommal. Ott jó barátaim vannak, akiknél megszállok.¹⁵

14.

1964. X. 13.

...
Először is megnyugtatlak ami az én egészségi állapotomat illeti. Minden rendbe jött és most már semmi bajom.

...
A gyengélkedésem miatt a munka kissé megszűnt. De nemsokára neki állok. A baj az, hogy megjöttek a hideg idők és én attól szenvedek. Hirtelen jött, nagy tartós meleg után.¹⁶

15.

1964. X. 30.

...
Leveled már itt van, nem késett el. Sőt azt hiszem e választ megkapod idejében. Rendszerben van. Sőt jobb is, hogy hamarabb jössz. Az e hó 27-én írt levelemből tudod, hogy miért jobb.

Kint leszek a pályaudvaron megérkezésedkor.¹⁷
Tégy valami *fehért* a gomblyukadba, hogy megismerjelek.

16.

1964. XII. 9.

...
Végre hozzájutok, hogy írjak neked.

Nagyon örültem levellednek, mert tudom, hogy minden rendszerben történt és szerencsésen hazaérkeztedél.

¹⁴ A szóban forgó amsterdami nemzetközi szobrászati kiállításra nem közvetlen Csáky küldött szobrokat, mert az ő műtermében csak gipsz-figurák voltak. Minden bizonnyal a Párizsi Modern Művészeti Múzeum -az ott őrzött régebbi Csáky-szobrokkal- képviseltette a mestert.

¹⁵ Csáky József európai ismeretség-körére vall, hogy Amsterdamban csakúgy vannak jóbarátai, mint Athénben, ahol a következő év (1965) tavaszán rendezett görög nemzetközi kiállításon szintén szerepel.

¹⁶ (1964. X. 13.) Csáky majdnem minden levelében szót ejt az időjárásról. Mondja is egyhelyütt, hogy „...mint az öregasszonyok, én is az időjárással kezdem”. Ez azonban nála korántsem volt üres konvencionális. Mindig is komoly aggodalommal tekintett a tél közeledte felé. Ugyanis a hosszú, hideg hónapokban műterme használhatatlanná vált, mert nem tudta fűteni. Nem volt rá módja, hogy a fűtés költségeit fedezze. Sőt még lakásának helyiségeit sem tudta teljesen felfűteni. Ezért késő ősztől — kora tavaszig szobájába húzódva hol rajzolt, hol kis szobrokat készített, illetve a lassan haladó memoárját írta.

¹⁷ (1964. X. 30.) Csáky nál a francia fővárosban 1964 novemberében tettünk látogatást. Erről részletesen a „Látogatás Csáky Józsefnél Párizsban” (Művészet, 1968. márc. 3. sz.) c. cikkünkben számoltunk be.

Nem írhatok sokat most, mert még mindig Amiens-ben vagyok.¹⁸ Itt úgyszólván egy percem sem szabad. Mindig valakivel vagyok és főleg az asszony ragaszkodik a jelenlétemhez és pillanatra sem engedí, hogy ne legyek vele.

...
Sokat járunk ki, az asszony és én a városba vásárolni, szaladgálni és ami a fő, a gyönyörű katedrális újra és újra megnézni.

De a jövő héten, kedden, 15-én, Párizsban leszek, ahol az elhanyagolt ügyeim már várnak. Szóval, amikor e sorokat olvasod, én Párizsban leszek.

...

17.

1964. XII. 18

...
Itthon vagyok Párizsban.

Tegnap előtt az itteni Rádió magyar osztálya megintervjuolt.¹⁹ Karácsonyi napokban adják le Magyarországon. Ha lehet hallgasd meg.

...

18.

1964. XII. 30.

...
Mekaptad a rövid életrajzom második részét?²⁰ 18-án küldtem légipostával.

...

19.

1965. I. 2.

...
Az intervju a rádióban 28-án lett leadva. Hallottad?

...
Örülök, hogy rövid életrajzom kielégítő. Kíváncsi vagyok, hogy mit fogsz vele csinálni. Gondolod, hogy érdekel.²¹

...
Itt léted alatt megígérted, hogy elküldöd újra a „Tiszatáj” azon 3 folytatólagos számát, amelyekben megjelent az életrajzom, egészen Párizsba érkezésemig. Nagy szükségem lenne erre is, nagyon leköteleznél.

...
Itt semmi újság. Végre lezajlanak a hülye ünnepek. Utálok azokat. Kollektív kergülés és minden megáll 3 hétig. Üsse meg a guta!

A jövő héten minden rendes mederben fog folyni.

...
¹⁸ (1964. XII. 9.) Az idős mestert főleg a téli hónapokban egy Amiensben élő régi francia orvosbarátja szokta meghívni, akinek családi körében Csáky néhány hetet mindig kellemesen eltöltött. Figyelmességüket egy-egy rajzának vagy kisplasztikájának odaajándékozásával honorálta.

¹⁹ (1964. XII. 18.) A Magyar Rádió Csákyval szembeni figyelmességét tükrözi, hogy a Párizsban élő neves művésztől az év végén (1964. és 65-ben) interjút kért, ami nagyon jól esett neki. [E szó esetében is, mint máskor, tiszteletben tartjuk az idegenben élt mester magyar helyesírását.]

²⁰ (1964. XII. 30.) Csáky rövid önéletrajzának második részéről van szó, mely a mester párizsi életének, munkásságának summázott összefoglalását adja.

²¹ (1965. I. 2.) A szóban forgó Csáky-önéletrajzot, a Művészet 1968. márc. 3. sz.-ban megjelent — már említett — cikkünkben adtuk közre.

1965. I. 17.

...
Attól tartok, hogy levelem igen rövid lesz. Ugyanis igen hideg van. Egy hét óta Párizs 20 cm hó alatt van és a hideg: -10° .

...
Nálam a dolog annál komolyabb, hogy ha fűthetem a konyhát, az ebédlőt és a lányom szobáját, az enyémet lehetetlen. Így aztán a hidegben írok neked. Az ablakon nem látok ki, mert tele van (nagyon szép, de nem jó) jégvirággal.

...
Itt semmi különös újság nincs. Nagyon ritkán látok valakit. Menni nem megyek sehova, mert a járdák rettenetesen.²²

...
Gondolod, hogy munkáról szó sem lehet. Pár napja egy órát töltöttem a műtermemben és mindjárt le is feküdtem, mert rosszul éreztem magamat. De két aszpírin rendbe hozott és másnap reggel már talpon voltam.

Talán írtam, hogy a lányom két hete elvesztette az állását, és most itthon van kereset nélkül. Ez a mi újévi ajándékunk.

Remélem nem fognak bennünket nagyon megvártni a rólam szóló cikked közlésével. Nagyon kíváncsi vagyok rá és előre is örülök neki.

Most pedig zárom levelem. Nagyon hideg van.

21.

1965. I. 22.

...
Az amsterdami kiállítás jó *erkölcsi* sikerrel járt. Anyagíróról most nem volt szó. Várom a kereskedőt Párisba.

22.

1965. III. 25.

...
Ami engem illet, tudod bizonyosan Gizitől,²³ hogy végül a hideg legyőzött. De Amiensben az orvos barátomnál, a jó ápolás és kezelés talpra állított.

...
A tavasz is úgy látszik szeretne megjönni, de mivel folyton zuhog az eső és hűsíti a levegőt, nagyon nehéz szegénynek beköszönni, pedig a naptár már közel egy hete bejelentette.

²² (1965. I. 17.), Csáky József Párizs szélső kerületében, a Porte de Clignacourt-nál, a montmartei munkás-bérlőházak egyikében, a 2, rue Frédérick Schneider-ben lakott több mint negyven éven át csöndes magányban lányával együtt, aki fogorvosi asszisztensként dolgozott és apját ellátta. Nehéz megélhetésüket csak súlyosabbá tette, hogy lánya elvesztette állását s ezentúl egyedül az idős mester bizonytalan kis jövedelmére támaszkodhattak.

²³ (1965. III. 25.), Csákyknak e levelében találkozunk először „Gizi” nevével. Ezt követő leveleiben éveken át sűrűn és nagy szeretettel érdeklődik Gizi — azaz özv. Kristó Béláné — felől, aki a mesternek Szegeden élő unokahuga volt. Természetesen vele is váltott leveleket, de ezek a magányosan élő Gizi idegbetegsége miatt nem váltak rendszeressé, illetve Csáky számára kielégítővé. Gizivel kapcsolatos információkért ezért fordult gyakran hozzánk.

Várok ugyanis rá, hogy újra munkába álljak, erélyesen neki álljak az emlékirataim megírásának.

A napokban volt nálam egy angol (londoni) folyóirat direktora, aki rögtön vállalkozott, hogy kiadja angolul.²⁴ Tehát egy pár nyelvre már be van biztosítva, mert remélem, hogy a magyar kiadással nem lesznek megoldhatatlan nehézségek. Bár ebben éppen nem vagyok bizonyos, ha meggondolom, hogy az annyiszor beígért rólam szóló könyv kiadása végleg elhalálozott.

...
Az angol ezen kívül szeretne megszervezni egy kiállítást a szobraimból Londonban. Ez se kutya, ha sikerül.

Azonkívül lesz Athénben egy nagy, fontos szobráskiállítás. Kérésükre megadtam a beleegyezésemet elvben. Most aztán várom a hivatalos meghívást, amelyet Athén küld,²⁵ és ha eljön, kijönnek hozzám kiválasztani a két küldendő szobrot. Nagyobb méretű szobrokra van szükségük. Én ajánlom a Csók-ot.

Mivel nekem Athénben nagyon jó barátaim vannak, azok csinálni fognak egy kis propagandát.

Szóval ezek a jelen tervei. Majd meglátjuk mennek-e?

...

23.

1965. V. 7.

...
Mint az öregasszonyok, én is az idővel kezdem. Bizony elbánt velünk ez évben és sajnos koránt sincs befejezve. Hűvös van, (hogy ne mondjam: hideg), az eső meg folyton esik már hónapok óta. Tegnap a Meteorológiai Intézet beígért nekünk kedvesen egy kis éjjeli fagyot. Hiába! Májusban vagyunk és kevés idő múlva a nap kezd rövidülni. A szívem fáj bele.

Gondolod, hogy ilyen körülmények között a műtermem nem barátságos. De azért símogatok egy kis gipsz kompozíciót, már csak azért, hogy készen legyen.

Nem mintha félnék az eladástól! Erről szó sincs. A műkereskedés ügylátszik bedöglött. Valahogy olyan helyzet állt be, mint a 39-es háború előtt. Hogy Madách-ot idézzem: „minden megáll és megmarad a semleges salak” (vagyis az atombomba).

E pesszimista sorok után egy-két vígabb hang. A francia állam vett tőlem 2 szobrot elég jó áron.²⁶ Szóval hamarosan éhenhalásról nincs szó.

A második jó hír: a görög állam egy nagyszabású szobrászati viláckiállítást rendez. Több ország legjobb szobrászaitól állítanak ki. Két szobor fejenként. Tőlem egy nagy gipsz (a szénládán volt), két női fekvő akt nézi az eget. Talán emlékszel. A második szobromat a Musée d'art Moderne kölcsönzi: egy bronz szobor 1913-ból.

A lukszos katalógusban egy (vagy két) szobrom és becses ábrázatom lesz közzölve, rövid életrajzommal. Mivel Athénben vannak jó barátaim, megkérem őket, hogy küldjenek neked egyet direkt Szegedre.

...

²⁴ A Csákyról szóló angol könyv kiadásából éppúgy nem lett semmi, mint a mester londoni kiállításából. Ez és az utóbbi évek során felmerült hasonló felelőtlen ígéretek Csákyt érthetően csalódottá, bizalmatlanná tették.

²⁵ Az 1965-ben rendezett athéni szobrászati viláckiállításon ő is résztvesz. Erről a következő leveleiben is említést tesz.

²⁶ (1965. V. 7.), Az itt szóba hozott francia állami vásárlás Csáky életében valószínűleg az utolsó volt, mert további leveleiben ilyesmiről nem ír.

Köszönöm az újságcikket és a megemlékezést rólam. Jól esik mindig. Amit a térszobrokról írsz, nagyon igaz. Legtöbbször a járó-kelőkben semmi művészi érzést nem keltenek. Nagyon soknak pedig neveltségek. Ez nem mindig a művészek hibája. Bár sokszor.

A régi egyiptomi és ógörög még bizonyosan mindig „meghatva” tekintett a felállított szobrokra. Pedig azok is „társadalmi szellemet” jelentettek. A kor társadalmi szellemét! De azon túl volt bennük más is: Művészet!

...

24.

1965. VI. 17.

...

Bár nem rajtam van a sor, megszakítom a csendet.
Van egy kis üres időm. Valaki bejelentette magát a mai napra és őt várom. Már nem igen remélem, de nem lehet tudni.

Ugyanis régen beígért szobor-vételről van szó, és már régóta tudom — sajnos, — hogy az emberek könnyen felejtnek. No, meg valami „közbejön”.

Szóval várok reggel óta. Most van 15 óra 11 perc. Még történhet „csoda”. Óra ugyanis nem volt kitűzve.

Várás közben írogatok hát.

...

Különben semmi újság. Gizi mondta, hogy kész az 5-ik Múzsza: Thália? Igen hamarosan neki állok a 6-iknak. Azt hiszem Erato lesz. Ősz végére készen kell, hogy legyen a 9. is.²⁷

...

A nyáron nem megyek sehova. Mi vagyok én, hogy „nyaraljak?”

...

Itt maradok a Múzsák árnyékában.

...

Egyedül leszek Párizsban, mert mindenki elmegy két-három hónapra. Urak és munkások. Marad egy-két művész.

...

25.

1965. VII. 12.

...

Elhatározott szándékom abba hagyni egy időre a szobrászatot. Minden időmet az emlékirataimnak fogom szentelni. Beláttam ugyanis, hogy ha nem így teszek, az emlékirataim nem fognak megíródni soha. Csak ezzel az energikus elhatározással és kivittel tudok zöldágra vergődni. Hiszen már évek óta húzódik a dolog.

...

Én egész nyáron itt maradok Párizsban. Hova is mehetnék? nincs már senkim vidéken. És egyedül egy szállóban, sok pénzt elkölteni (ami nincs!), hogy valahol unatkozzak? Nincs értelme. Maradok hát — tisztelettel és szeretettel — Párizsban.²⁸ Utóvégre a munka is nagy „Kaland”.

...

²⁷ (1965. VI. 17.), *Múzsza-sorozatával* Csáky már 1965. augusztus végére készen lett. Az általa küldött amatőr-fotók reprodukálásra sajnos nem alkalmasak

²⁸ (1965. VII. 12.), „Nyári-leveleiben” Csáky egy-egy megjegyzés erejéig mindig utal arra, hogy ebben az időszakban kiürül Párizs, az emberek nyaralni mennek. Környezetváltózásra, üdülésre

1965. IX. 1.

...
Amikor a leveled megérkezett éppen a 9-ik, vagyis az utolsó Múzsát öntöttem gipszbe. Így aztán mind megvan. Egymás mellé állítottam őket a műtermemben és így érdekes látni, hogy dacára annak, hogy mind a kilenc egy szellemben van csinálva, mégis teljesen különbözők. Messziről sem hasonlít egyik a másikra és mégis mind egyik ugyanaz.²⁹

Sajnos a lefényképezésük hallatlan összegbe kerülne. Így aztán szó sem lehet róla. Különben is csak a bronzot érdemes lefényképezni és nem a gipszet. Hát ezért várni fognak. Talán egész életemben.

Nem baj, készen vannak.

Mostan kaptam egy levelet, amely meglepett Egy new-yorki műgyűjtő érdeklődik a munkáim iránt, mert sokat olvasott rólam. (Nem tudom hol??)

De sajnos, mint rendszeren mindenkit, a régi szobraim érdeklik. Azokból pedig már régóta nincs.

Írtam neki az újabb szobraimról. A válaszában (rögtön válaszolt!) kér ezekről fényképeket. Majd küldök neki. Jó volna, ha sikerülne nyélbe ütni valamit vele, mert először a pénz, másodszer — és talán ez fontosabb — megvetném kissé a lábamat Amerikában.

Ha valami sikerül, megírom.

...

1965. IX. 29.

...
Magamról annyit, hogy mintáztam egy kis reliefet, amelyet egy nagyon kemény kőbe faragok. Egy másik relief-idea is megszületett bennem, amely új lesz felfogásban.

Az amerikai műgyűjtővel folytatjuk a levelezést.

Küldtem fényképeket árakkal. Válaszában kér újabb adatokat. Azt hiszem lesz a dologból valami. Ami szintén fontos, a fényképeket mutogatja más műgyűjtőknek.

Egy másik amerikai jött el hozzám, mert itt tartózkodik sűrűn. Állandó lakása van itt. Érdeklík a szobraim és beszél egy amerikai kiállításról.³⁰ Ez nem vevő, de egy műértő, aki — úgy vettem ki a beszédéből —, itt Párizsban keres művészeket, akik Amerikát érdekelnék. Vissza fog jönni hozzám.

Egy fiatal párizsi műkereskedő is eljött hozzám. Vett két rajzot és beszél egy rajzkiállításról az ő galériájában.

Szóval a szezon elég jól kezdődik.

...

bár neki is nagy szüksége lenne, de szegénysége miatt az idős mester ezt nem engedhette meg magának. Ezért is hatnak kissé fájdalmasnak, lemondónak e sorai. Vigasztalást, amint ez lenni szokott most is a munkában talált.

²⁹ (1965. IX. 1.), Kétségtelen, hogy Csáky utolsó évtizedének legnagyobb teljesítménye a mostanra elkészült kilenc alakos *Múzsá-sorozata* lett. Végső föllobbanása volt ez alkotóerejének. Egészségi állapota ugyanis az elkövetkezendő években annyira megromlik, hogy egy-egy kisebb szobrocskánál és reliefnél, illetve rajzok készítésénél többre már nem volt képes.

³⁰ (1965. IX. 29.), Úgy tűnik, hogy Csákyknak főleg régi szobrai iránt 1965 őszén szokatlanul megnövekedett az érdeklődés, amely -soraiból érezhetően- örömmel, bizakodással töltötte el az idős mestert. Mindez azonban inkább a lehetőségek délibábos játéka, melyből későbbiek során alig valószínűleg meg valami.

Te küldtél nekem egy könyvet Szegedről, amelyben olvastam egy Nyilasy Sándor festőről, aki tápéi műveket festett.³¹ Én jól ismertem őt, amikor itt volt (már nagyon régen) Párizsban, és nagyon szimpatikus volt. Él még ő? Te bizonyosan tudod, mert szegedi. Ha még élne, szeretnék újra összeköttetésbe lépni vele. De nem igen hiszem, hogy még él. Jóval idősebb volt nálam.

28.

3. X. 65.

...
Úgy látszik, hogy minden megy rendjén, legalább is e napig. Mert te nem is tudod, mi mindenről van szó, ami engemet, vagyis munkámat illeti. Mindennek Hidasiék állnak az élén.³² A hazamenetelemen kívül szó lenne több rendbeli szobor-eladásról is. Könyvkiadásról is mellesleg stb. stb.

Persze vannak még nehézségek is, talán megoldhatatlanok is.

29.

65. X. 24.

...
Itt, Párizsban úgy néz ki, hogy fellendül az érdeklődés irántam. Szó van egy lukszus kiadású könyvről, egy nagy költő költeményeivel és tőlem öt rézkarccal. A könyv csak 100 példányban lenne húzva, de egy könyv ára... 100 000 frank. Nem kis dolog.

Novemberben lesz egy fontos árverés. Szobrok Rodin, Bourdelle, én és még más.³³ Láttam az anyagot. Régi, sőt nagyon régi szobraim. A 6. sz. Árverési-palotában lesz az aukció. Ott leszek.

30.

65. XI. 7.

...
Én jól vagyok. Most adtam el két szobrot Amerikának. Egy műgyűjtőnek és ennek talán eredménye lehet Amerikában. A bronzot most öntik. Egy délafrikai is eljött hozzám. Műgyűjtő szintén. De régi szobrot vagy rajtot akart, 1914 előtti. Ilyesmi már régen nincs nekem. Így hát csak egy rajtot vett, de tudja, hogy létezek és beszél.

Dolgozom. Most fejeztem be egy kicsike reliefet, egy nagyon kemény kőben, amelyet azért is nehéz volt faragni, mert pattan, mint az üveg. Az utolsó pillanatig félő volt, hogy pattan és el kell dobni. De sikerült. Készen van. Most már csak egy vevőhöz kellene neki „pattanni”!

³¹ Nyilasy Sándor (1873—1934) szegedi festőművészről van szó, aki a Szeged melletti Tápé hagyományőrző parasztságának életét ábrázolta.

³² (1965. X. 3.), Csáky érezhető örömmel és izgalommal tesz említést Magyarországra való hivatalos meghívásának lehetőségéről és egy róla szóló kiadvány megjelentetési tervéről, melyet Hidasi János, a párizsi magyar nagykövetség akkori munkatársa és felesége, Szabó Gabriella patronált. Egyébként is szeretettel karolták fel az idős művészt.

³³ (1965. X. 24.), Csáky József művészettörténeti rangját nemcsak a párizsi és más külföldi múzeumokban őrzött alkotásai fémjelzik, de az olyan jelentőségteljes művészeti-árverések is, melyeken a nagy modern szobrászok alkotásai között az ő művei is szerepelnek.

Most komponálok egy másik kicsi reliefet, de ez márvány lesz, baj nem történhet. Ez a két kis dolog egy új felfogást jelent szobrászatomban. Az ember fejlődik haláláig.³⁴

31.

9. XI. 65.

Engem, úgy látszik, ha hazamegyek dolgozni, Hódmezővásárhelyen telepítenének le.³⁵ Az nagyon közel van Szegedhez és akkor láthatjuk egymást amikor akarjuk.

Ami pedig az én — „Művészetben” megjelent — „felfedezésemet” illeti, az nekem semmiféle „bosszúságot” nem okozott.³⁶ Igazán nem fontos. Aki tudott rólam, átsiklik rajta. Aki nem, annak pedig igazán mindegy. Most megismert, ez elég! És még élek is!

Itt is foglalkoznak lassanként velem újra. Itt van az ideje. Nagyon elhanyagoltak az „absztrakt” hülyeségek miatt. A kereskedelem csak ezekkel foglalkozott. Mert a nyugati országokban már nincs „művészet”, csak kereskedelem, nincs műtárgy, csak „árucikk”. A „piac” már nem Párizsban van, hanem New—York-ban.³⁷ Ott parancsolnak, hogy mi legyen itt. Mert Amerikának művészete nem volt soha.

Most pedig írok és írok, minden nap. A memoáromat írom. Nagyon sokáig fog tartani mire készen lesz, de végre megsz. Nem csinálok mást.

32.

65. XI. 19.

Nagyon örülök a rólam tartott előadásodnak. Csak azt sajnálom, hogy nem írsz egy pár részletet. Tudod, az ember kíváncsi, főleg ha saját magáról van szó.

Gondoltam, hogy Nyilasy meghalt. Idősebb volt jóval, mint én. Szeretnék (ha lehetne) egy-két reprodukciót a képeiről. Mint embert szerettem, de piktúrájáról csak híreket hallottam, de nem láttam soha semmit.

A görögországi kiállítás elvben e hó 8-án zárult be. Többet nem tudok. Azt hiszem hamarosan értesítenek, hogy a szobrok visszajöttek. Egy görög ígérte, hogy meglátogat, de eddig még nem láttam.³⁸

Az amerikai műgyűjtő megrendelt két bronzszobrot. A bronzöntő most készíti!

³⁴ (1965. XI. 7.) E leveléből sugárik, hogy a munkája iránti érdeklődés — de a megélhetés kényszere is — újabb és újabb alkotások létrehozására ösztönzik Csákyt. Az, hogy ereje már csak kisméretű plasztikák megvalósítására elég, idős korával (és a komolyabb megbízások hiányával) magyarázható. Mindemellett igen figyelemre méltó, hogy 77 évesen is ujat nyújt a fejlődés megál-
líthatatlanságában.

³⁵ (1965. XI. 9.) Ekkoriban merült fel a hazai hivatalos helyeken Csáky meghívása a kecskeméti vagy hódmezővásárhelyi művésztelepen töltendő néhány hónapra.

³⁶ A művész téves halálhírét megcáfoló cikkről van szó.

³⁷ Csáky — amint e leveleiből is kiténik — lesújtó véleménnyel van az „árucikké” vált absztrakt művészetről, melynek divatja az ő háttérbeszorítását is előidézte.

³⁸ (1965. XI. 19.) Amint ez lenni szokott Csáky napjai kisebb-nagyobb remények és csalódások között telnek. Csáky szobrai jutottak el az athéni kiállításra, és vár egy görög műkritikust, reménykedik az amerikai műgyűjtő újabb szoborvásárlásában. Ezalatt szorgalmasan dolgozgat egy-egy kisebb plasztikai munkán.

Valószínű, hogy másik két szobrot is fog az illető vásárolni. Azt hiszem így lesz. De először a két bronznak oda kell érkezni New-York-ba, hogy lássa.

...
Én dolgozgatok. A kis kőrelief után, egy ugyancsak kicsike reliefet mintáztam. Most öntöm gipszbe. A márványlap már itt van és abba faragom.

33.

2. XII. 65.

...
Magamról nem sokat írhatok. Egy hét óta gyengélkedem. Kissé megfáztam. A dolog nem „súlyos”, de igen kellemetlen. A nap egy részét az ágyamra heveredve töltöm. (De nem az ágyban!!). A hőmérsékletem rendes.

De a munka megállt. A kis márvány-lapot már elkészítettem a megmunkálásra és az most vár. De nem ő türelmetlenkedik!

Az athéni kiállítás már nov. 8-án bezárult és a szállító már értesített, hogy hamarosan elhozza a szobrot. Két hét múlva már készen lesz a két bronz az amerikai műgyűjtőnek.

Egyelőre más mesterségbeli hír nincs. A vevők nem tolonganak. Csak egy kis-bronzról lenne szó, de nem mindjárt.

...
Ezelőtt ismét intervjout vett tőlem a magyar rádió. Nem hallottad véletlenül.

...
Magyarországon rajtad kívül mindenki elfelejtett. Egy hang se! Itt se látok egy magyart sem, már régóta. Meghaltam volna halálom előtt? Ez előfordult másokkal is. Mint, (hogy szerény legyek!) Rembrandt-tal és Mozart-tal.³⁹

34.

1965. XII. 15.

...
Leveledet, valamint a benne levő újságcikkedet megkaptam.

Nagyon köszönöm mindazt a sok jót, amit írsz rólam. A jó szegediek valami csodabogárnak fognak tekinteni, engem, a szerényen működő szobrászt.

...
A szobraim visszajöttek Athénből. Az amerikai műgyűjtő által vásárolt két szobrom bronzba öntése nemsokára befejeződik és indulni fognak New—York-ba. Azt hiszem megérkezésük után jön egy újabb vásárlás, legalább is be lett ígérve, azon esetben, ha a két szobrom „tetszik”. Erről — talán szerénytelenül — meg vagyok győződve.

35.

66. II. 17.

...
Az egészségemmel volt bajom. Meghűltem. Köhögős, olyan mell-szaggató; persze nátha és szédülés. A járkálás bizonytalan volt, már ami az egyensúlyt illeti. Ez azonban egy banális eset lett volna, ha csak ez lett volna. De hozzá csatolódott

³⁹ (1965. XII. 2.), Részben a tél beállta és az ezzel járó fűtési gondok, a mozgási korlátozottság, a kellemetlen meghűlés, a műtermi munka hiánya, a várt látogatók elmaradása stb. — mind hozzájárultak az idős mester rossz közérzetéhez, mely szerint Magyarországon őt mindenki elfelejtette. Ezt enyhíti kissé, hogy a párizsi magyar rádió karácsony előtt interjút kért tőle.

valami emésztési zavar, elég kellemetlen. A szívem mintha lassabban dolgozott volna, és ez éjjel-nappal.

Most már a végén vagyok mindennek. Még egy kis köhögés, de nem számottevő, és ami az emésztési zavarokat illeti, az is javult. Vigyáznom kell azonban az étkezésemre. Eléggé legyengített mindez. Teljes talpra állást nem remélek tavasz előtt.

A nagy hidegek elmúltak (remélem véglegesen, de lehet-e tudni?). De jött helyébe esős, nyirkos, ködös idő, ami talán még rosszabb. De csak az vigasztal, hogy már február 17-e van és jön a március, amikor ugyanis lehet kezdeni... remélni. És a reménység éltet.

Persze szó sem lehet arról, hogy a műteremben dolgozzak. Ennek még a gondolata is kész betegség. Így aztán fenn vagyok a szobámban és rajzolgotok. Ez se naplopás.

A vevők nem tolonganak az ajtóm előtt. Persze ezt annak tudják be, hogy konok vagyok és nem akarok „absztrakt”-szobrokat csinálni, amelyeket elkapkodnának a kereskedők és vevők. Dehát én már ilyen vagyok.

Úgy látszik, az utóbbi időben, mintha az „absztrakt” kezdene letűnni. Ugyanis a kereskedők (mert a „művészet” tőlük függ) kezdenek nagyon is akadémikus képkiállításokat rendezni. Egyik végteléből a másikba esnek, de ha így tart, az absztraktnak vége. Ha egyszer valami összeomlik, azt többé nem lehet felemelni, mert az *árak* omlanak le. Nincs már művészet, csak „Börze”.⁴⁰ Majd meglátjuk.

A két bronzom már két hete ment el Amerika felé. Nem sokára remélni fogom, hogy értesítenek a megérkezésről is, ami nem megvetendő, a pénz is megjön. És ami még jobb (és be volt ígérve!), újabb vételről is lesz szó.

Szóval „várandós” állapotban vagyok.

...

36.

66. III. 22.

...

Az egészségem teljesen rendbe jött. A régi jó erőmben érzem magamat. És, ha az idő kedvezőbb lenne, még jobb volna.

Ugyanis az enyhe idő után újra beállott a hideg. Nem fagy, de nagyon közel van hozzá. Így aztán le kell még mondanom a műteremről. De, hogy az időt ne vesztegessen, rajzolólok. Erre is szükség volt már, mert egy jó ideig elhanyagoltam.

Ez valahogy mindig így volt nálam. A mintázási vagy faragási időszakokban nem is gondolhatok rajzolásra. Mert én nem csücsülök le egy kis időre, hogy rajzoljak is egy kicsit. Ez túl komoly dolog akkor, főleg most, amikor új felfogás állt be, legalább is, ami a rajzot illeti. Ami volt, az már nincs. És ami lesz, az lassan jön. Rajzot, rajz után készítek, és még mindig nem az, amit szeretnék, bár már az első is más, mint a régiéik. Szóval egészen új szellemben kezdek rajzolni.⁴¹ Majd meglátom mi jó ki belőle. Talán nem is lesz rossz.

⁴⁰ (1966. II. 17.), E levelében — ismét elutasító állást foglal kereskedelem által irányított absztrakt művészettel szemben. A műkereskedelmi divat Csákyt szegénységre és elhallgattatásra ítélte de a művész éles szemmel észreveszi az „absztrakt” árainak hanyatlását.

⁴¹ (1966. III. 22.) A rajzolás szükségességét plasztikai munkásságán belül Csáky rendkívül fontos és komoly dolognak tartotta. Ezért is készített oly sok rajzot, melyeknek rendszeres létrehozási időszaka a hosszú téli hónapok voltak, amikor a hideg miatt műterméből a lakásába vonult. Figyelemre méltó, hogy stílusának megújulását — mely Csáky művészetét egész életében jellemezte — a mester még 78 éves korában is érzi, észleli.

Itt azonban meg kell jegyezni valamit, nehogy tévútra vezesselek. Én nem előre megfontolt szándékkal iparkodok új szellemben rajzolni. Az ilyen erőszakoskodás nagyon rossz és tévútra vezet. Az igazság az, hogy már a kezdetnél jelentkezik az új felfogás és utána azt iparkodom teljesíteni. Szóval nem „akarva”, hanem természetesen, minden előzetes megfontolás nélkül születik valami újabb. De, majd egy nap meglátod.

...

37.

66. IV. 29.

Itt Párizsban egy nagy esemény történt, amelyből Magyarország nagyon, de nagyon nagy erkölcsi hasznot fog húzni. 25-én nyílt meg a Petit Palais-ban (emlékszel rá!) egy nagy kiállítás: Magyar művészet a X-ik századtól a XX-ikig.⁴² Tíz század magyar művészet! Az anyag gyönyörű. Az emberek végtelenül meg vannak lepve.

38.

66. V. 26.

Semmi újság. A tavasz nem akar Párizsba jönni. Hűvös van és folyton esik. Sokat rajzolok. Jött az amerikaitól egy új rendelés. Most öntik bronzba.

...

39.

66. VI. 4.

Itt Párizsban megindult valami az érdekekben, ami ha úgy sikerül, mint ahogy akarják, akik velem foglalkoznak, újra felszínre csapnak engemet. A jövő héten vascsorázok az illetővel (aki már vásárolt tőlem), a párizsi (nemzeti) Iparművészeti Múzeum igazgatójával. Ez tulajdonképpen a Louvre.

...

Végre megjött a tavasz itt is. A műtermem vár. Sok rajzot csináltam.

...

Szó van arról is, hogy esetleg illusztrálok rézkarcokkal egy könyvet.⁴³ De még csak terv!

...

40.

66. VI. 11.

Az utóbbi időben sok jó dolog történt velem. Emberek, fontosak, akarnak foglalkozni velem,⁴⁴ és járnak hozzám. Sőt már vásárolt is egy.

⁴² (1966. IV. 29.), Csáky több levelében örömmel, büszkeséggel és hosszan írt a magyar kiállítás párizsi sikeréről. Értékelésében azonban csak a régi műveket dicsérte, a tárlat modern anyagáról az volt a véleménye, hogy a francia fővárosban az semmi újat nem jelentett.

⁴³ (1966. VI. 4.), Az idős mestert a tavasz, a meleg idő most is, mint mindig, amikor a műtermébe mehet dolgozni, bizakodással, reménnyel tölti el.

⁴⁴ (1966. VI. 11.), Csákyknak a szobrászkodáson kívüli örömét csak fokozzák azok a biztató jelenségek, hogy — amint mondani szokta — fontos emberek akarnak „foglalkozni” vele.

Két napja vacsoráztam (többekkel), a párizsi Iparművészeti Múzeum igazgatójával, akivel jó barát lettem rögtön. Azon éjjel, vacsora után, eljött a műtermembe. A Múzsák nagyon tetszettek neki.

Több fénykép után mutattam neki egyet, amely egy ruhaszekrényt ábrázol. Egy nagy műgyűjtő rendelte nálam. Nagyon művészi szekrény. Én terveztem és a közepére faragtam egy reliefet, japán lakk betétekkel. Belül a szekrény be van aranyozva. Amikor az igazgató meglátta a fényképeket, örömmel kiáltott fel, hogy ez a szekrény az Iparművészeti Múzeumban van, de nem tudták ki tervezte és faragta. Most aztán alá lesz írva.

Érdekes, hogy a múzeum egy nagy kiállításán szerepelt e szekrény. De, hogy ne legyen üres, rátettek egy szobrot. Az a szobor az én szobrom volt! Nem különös? Az igazgató vissza fog jönni és mások is.

41.

1966. VII. 4.

Ami a szegedi kamara-kiállításomat illeti,⁴⁵ gondolod, hogy az nekem nagy öröm lenne. Persze Pogánynak van igaza: Magyarországon kevés szobrom van. Messziről sem tenne ki egy fontos kiállítást. Mert meg kell gondolni a dolgot: az én életemben már csak erről a kiállításról lehetne szó Magyarországon. Ezért hát jó lenne, ha az egy kimerítően fontos kiállítás lenne.

Párizsban is nagyon lassan alakulnak ki a dolgok. Több terv van (de még csak terv!): kiállítás, egy könyv rólam lukszus kiadásban, a párizsi Iparművészeti Múzeum előszavával, és el akarnak hozni hozzám egy fontos műkereskedőt. Mindez szép ígéret, terv, de én csak akkor hiszek a dolgokban, amikor azok a megvalósulás folyamatában vannak. Én mindenről értesítelek.

Dolgozom. Sok rajz után csináltam egy új kis szobrot és dolgozom egy másikon.

42.

66. VII. 21.

Az itteni nagykövetség sajtófőnöke (aki jó barátom), elhozta hozzám a Magyar Újságírók Országos Társulatának főtitkárát, akinek nagyon tetszettek a szobraim. Főleg a Múzsák.

Ismét hazament rögtön beszél a kultúrkapcsolatok vezetőjével, hogy üsse nyélbe a Múzsák megvételét (nagyban!), és esetleg az én hazameneteletem meghívásra.⁴⁶

Itt Párizsban is úgy látszik újra forgalomba jön a nevem. De ez az átkozott (és mégis jó) vakáció mindent megállít jóidőre.

⁴⁵ (1966. VII. 4.), Szerettünk volna Csáky József Magyarországon lévő alkotásaiból Szegeden egy kamara-kiállítást rendezni, ez azonban műveinek kis száma miatt nem valósulhatott meg.

⁴⁶ (1966. VII. 21.), Csákyknak ebből és a következő leveléből kiténik, hogy a *Múzsák* című kisplasztikai-sorozatának felnagyítása, illetve megvásárlása Budapesten szóba került. Ugyasint az ő haza történő meghívása is felmerült.

Én itt maradok Párizsban és dolgozok. Most fejeztem be egy új kis szobrot, és a gipszöntés után rögtön nekilátok egy új szobornak nagyobb méretben és eléggé új felfogásban.⁴⁷

...

43.

66. VIII. 9.

Hidasi János, a párizsi sajtóiroda főnöke, aki behatóan foglalkozik az én ügyemmel, Magyarországra most megy haza vakációra.

...

Hidasi nagyban dolgozik otthon, hogy Budapest megvásárolja a Múzsáimat 2 méter nagyságban.

Azon kívül közbejár, hogy engemet újra meghívjanak Magyarországra. Ennek a megvalósulása már szerinte, jó úton van.

...

Én dolgozom. Csináltam két kis szobrot és egy harmadik, jóval nagyobb, gipszöntés előtt áll. Utána rögtön nekiállok egy új szobornak.

...

44.

66. IX. 16.

A meghívásom Magyarországra bizonyos.⁴⁸ Ez elvben el lett döntve. Az időpont: december vagy január. Persze jó hideg lesz, de mit csináljunk?

...

Ami pedig a Múzsákat illeti, kedvezően fogadták a tervet. De ezt még tüzetesen fogom megbeszélni Hidasival és főleg, ha Pesten leszek az ottani személyekkel

...

Ami itt most a munkámat illeti, dolgoztam egész nyáron. Mint mondtam, most öntöm gipszbe az utolsó szobromat. Azután pedig egy fejet fogok kőbe faragni megrendelésre. Nem portré, csak egy régi fejszobor.

Ezek után pedig azt hiszem minden időmet írásra fogom szentelni. Az életrajzomat be kell fejezmem, és ezen kívül írnivalóm van — fontos — a művészetről. Ez azt hiszem el fog tartani tavaszig.

Párizsban az idő elég szép. De hűvös van. Közel a tél sajnos. Már nem lesz többé meleg ez évben. Szomorúan írom ezt, mert nagyon félek a hidegtől.

...

45.

66. XII. 17.

...

Az utóbbi időben az egészség nem jó. Nem vagyok kimondottan beteg, de a szervezetem nem jól szuperál.⁴⁹ Ennek egyik oka a tél, amely sajnos még nem is kezdődött meg igazán. De, majd meglátjuk.

⁴⁷ Nem hagyható figyelmen kívül az a törekvése, hogy „nagyobb méretben és eléggé új felfogásban” igyekszik szobrait létrehozni.

⁴⁸ (1966. IX. 16.) Csáky József meghívásos hazalátogatása 1966 őszére konkretizálódott. Sajnos azonban ezt a kedvező lehetőséget a közben megbetegedő koros művész már nem tudta a maga számára hasznosítani.

⁴⁹ (1966. XII. 17.), Csáky itt szól ismét nem kielégítő egészségi állapotáról, melynek okát jellemzően, az általa annyira gyűlölt hideg télben látja.

A fő foglalkozásom a memoárom írása. Még mindig nem értem el, de messziről se, a 14-es háborút.⁵⁰ Pedig hát az én igazi művészetem a két világháború között pergett le.

Tegnap este volt egy nagy szobor árverés. Ezt ti Magyarországon nem ismeritek. Ezeken az árveréseken, ahol egész Párizs (és néha külföld) amatőrjei és nagykereskedői összegyűlnek, és sok jót és sok rosszat művelnek, ami az árakat illeti, és persze ezt az ő érdekeik szerint. Ha van kereskedő, ő kitarja az árakat. Ha nincs, elvesztél (kevés kivétellel!). Négy szobrom és egy rajzom ment el. Az egyik szobrom nagyon jó áron. Nem mondtam, hogy ezen az árverésen csak neves művészek szobrai szerepeltek.⁵¹ Rodin, Bourdelle, Maillol, etc. Egész Párizs művészvilága tudja, hogy én is szerepeltem.

...

46.

66. XII. 29.

Ami engemet illet, rám fér a jókivánság, ami az egészségemet illeti. Bizony igazán nem jó. Elég hirtelen jött. Elfulladás, kapkodok a levegő után, mint a szárazra tett hal. És ez éjjel és nappal.

Életemben először vagyok beteg és úgy találom, hogy igazán nem jó.⁵²

Hídasiné most újra Budapesten volt, de egészen rövid ideig, a saját ügyében, de alig látott valakit. Így aztán semmi újat nem csinálhatott, és nem is írhatok. Elég gyakran jönnek hozzám és visznek kocsin hozzájuk. Ők az egyedüliek, akikkel összejövök.

47.

67. II. 1.

Sajnos a kórházból írok neked, ahol január 9-óta fekszem. A háziorvosom hamarosan belátta, hogy otthon lehetetlen lett volna kezelni. Így aztán rögtön a kórházba küldött. Valamivel jobban érzem magam, de a gyógyulás hosszú lesz, és nem tartanak itt végig. Szükség van a helyre.

Szóval adnak egy kis kezelési módot otthonra. Persze nem vizsgálnak ki.

Dolgoznom nem lesz szabad. De mivel úgyis csak az emlékirataimnak szentelem az időmet, azt lehet.

És néha-néha egy orvos is eljön.

A lányom mellettem lesz, de órá nem nagyon számíthatok, az evést és más apró dolgokat kivéve.

⁵⁰ Figyelemre méltó, hogy a téli főfoglalkozását jelentő memoár-írását, terjedelmileg milyen tekintélyes méretűre tervezi. A már szóbakerült -1972-ben megjelent- kiadvány Csákyknak az 1904—1914 közötti évtizedhez kötődő emlékeit adja.

⁵¹ Ezúttal is, mint 1965 decemberében, Csáky jogos büszkeséggel említi meg azt a párizsi nagy szobor-árverést, melyen Rodin, Bourdelle, Maillol és másokkal együtt az ő régebbi alkotásai is szerepeltek.

⁵² (1966. XII. 29.), 1966. decembere szomorú, sőt tragikus dátumává lett Csáky életének. A hetvenhat éves mester egészsége ekkorra annyira megromlott, hogy többé sosem állt már talpra. Bajának váratlanságán ő maga lepődik meg legjobban, mert amint e levelében írja: „Életemben először vagyok beteg...”

A fontos a szív kérdése. Itt azt mondják, hogy kezd lassulni. De itt minden megvan ahhoz, hogy gyógyítsák.

Hidasiék sűrűn jönnek és jönni fognak, ha otthon leszek.

...

48.

67. III. 1.

...

Itthon vagyok, de nagyon betegen. Teljesen legyöngültem, enni, aludni alig tudok. Persze folyton fekszem. Rég nem láttam az eget.

Az orvos jön. Ad orvosságot és „tanácsokat”. Egy jó orvos, barátom. Mit tehet mást?

49.

67. III. 23.

...

Ezelőtt egy héttel a szívverésem meglassult. De pár nap óta újra gyorsan ver. Az orvosom nem tud mást tenni, mint folytatni a kezelésemet, úgy mint eddig.

Persze, akik távol vannak nem érthetik meg, hogy voltaképpen milyen fontosságú betegségről van szó. Csak annyit mondhatok, hogy egy hete az orvosom nagyon megijedt.⁵³ Attól félt, hogy vissza kell mennem a kórházba, de ezúttal a „sebészeti” osztályra, ami nem kis dolog.

...

Kínos az egyedüllét. Alig jön valaki hozzám egy pár percre. A legtöbb időm a fekvéssel telik el, de erőltetem a felkelést a szobámban.

A reményem a tavasz. Már közel van, és talán az enyhe idők valamennyire rendbe hoznak.

...

50.

67. IV. 11.

...

Jól esik levelet kapni. Sajnos egy idő óta és mindinkább le kell mondanom a levelekről. Ennek egyszerű oka az, hogy lassan nincs és mindkevésbé lesz, aki nekem írhatna. Ez a magas kor egyik átka. Lassan egyedül marad az ember. Kihaltak! Azok, akikkel az új művészet irányát megalkottuk, már nem léteznek.⁵⁴ Picasso-t kivéve, aki él, de akivel nem volt szoros baráti kapcsolat. (Az én hibámból, mert én hanyagoltam el.)

...

Az én magyarországi utazásom az egészségemtől függ. A meghívás (hivatalos) már itt van. De az mikor történhet meg, azt igazán nem tudhatom. Na, meg egy nagy baj van és nem tudom, hogy lehet elintézni: nekem a szívem miatt nem szabad sós

⁵³ (1967. III. 23.), Amint Csáky leveleiből megtudtuk a művész 1967 elején a szívével kórházba került. Egy hónapi kórház és 6 hét otthoni kezelés után is súlyos szívrohama volt. Látogató orvosa mentette meg. Magányát betegen még nehezebben viselte el, és mint a hosszú telek után oly sokszor most is a lassan közeledő tavasztól várta állapotának jobbrafordulását.

⁵⁴ (1967. IV. 11.), Csáky Józsefnek olykor egy-egy elejtett mondatából ugyan, de félreérthetetlenül kiérződik, hogy a magányosan, elfeledetten élő idős szobrász, életművének művészettörténeti értékelésével tisztában volt és jogosan sorolta magát a modern plasztika megújítói közé. Tulajdonképpen ennek tudata adott neki erőt, hogy az őt körülvevő méltatlan hallgatás fájdó érzését elviselje

ételt enni. Egy csipetnyi sót sem! Itthon ez, bár kellemetlen, de könnyű. De az utazásban és ott? A szívem miatt nem mehetek repülőn. A hálókocsiban is kell enni. Mit? Látod nem kis dolog a betegség.⁵⁵

Az állapotomról nem mondhatom, hogy „rossz”. De mit tudom én? A szívem néha gyors, néha — de ritkán — rendes. Azt hiszem minden a melegebb időtől függ, de még nem tartunk ott, bár nincs „igazán” hideg, úgy szeretnék már lemenni az utcára!

...
Hidasiék jönnek két este egy héten. De csak egy órára, mert nagyon el vannak foglalva.

...
Van még egy francia barátom, aki foglalkozik velem, vagyis az ügyeimmel. De minden és minden nagyon sok időbe kerül, dacára annak, hogy ő üzletember (*nem kis* üzletekben!). Látod ennyi az összes ismerős köröm. Más még véletlenül sem jön el. Ki jöhetne? Az üzletembert sem láttam közel egy hónap óta. Ír egy lapot vagy küld sürgönyt, hogy ne nyugtalankodjak.

...
Talán nehéz elolvasni leveleimet. De soha se volt *jó* írásom és most, hogy gyenge vagyok nagyon, a tollat vezetni nehéz.

51.

67. IV. 27.

...
Itt semmi különös újság. Úgy néz ki, hogy már gyógyuló félben vagyok, bár néha van egy kellemetlen, kínos napom (mint tegnap pl.!). De az idő kezd javulni és minden reményem benne van.

Vasárnap Hidasiék kocsiba ültetnek és elvisznek vidékre, a Rákóczi-emlékművet megnézni, amit én csináltam a két háború között.⁵⁶ Ott élt Rákóczi nagyon szegényen szerzetesekkel, és onnan ment Rodostóba. De a halála után a szívét — saját végrendelete szerint — ide küldték és a szerzetesek temették el. Azért van ott az emlékművem Semmi figurális nincs rajta: csupán architektúra. Ha Hidasi is úgy akarja, kapsz egy fényképet. Tájékoztatlak és talán a „Tiszatáj” leközlí.

52.

67. V. 24.

...
Itt semmi különös újság. Az egészségem javul, de nagyon lassan ebben az esős és hideg tavaszi időben. Nekem melegre volna szükségem és éppen ez hiányzik. Képzeld el, hogy *be kell fűteni* ebéd és vacsora idején. Az emlékirataim se haladhatnak. Először a hideg, és még nem vagyok elég erős, és egy levél a legtöbb, amit írhatok.

⁵⁵ Csáky magányérzetét közbejött betegsége csak fokozta, a rosszra fordult egészségi állapota kétségessé tette hazautazását, majd a későbbiek során végül is megakadályozta abban, hogy Magyarországra látogasson.

⁵⁶ (1967. VI. 27.), A Párizs közelében levő Grosbois-ban található Rákóczi-emlékműről van szó, melyet 1937-ben Csáky József alkotásaként a Franciaországban élő magyarok közadakozásából állítottak fel. Az emlékművel kapcsolatban a mester 1967. VI. 9-én írt, itt közölt levele ad érdekes adatokat.

Nehéz 6 hónapos betegségből (főleg szívbajból) teljesen felgyógyulni. Ha ez így tart tovább, nem tudom mikor lesz valami a magyarországi utazásomból. Összel? Ki tudja előre?

A szobrázatról még szó sem lehet. Rajzolni sem igen tudnék, pedig több ízben forog a fejemben.

Itt lassan újra felkapnak. Párizs legnagyobb szobrászgalériájának tulajdonosa jött váratlanul! — csütörtökön. Németországban lesz egy szobrászati-kiállítás és oda meghívtak (persze az ő költségükre), és a „Bourdelle Társaság” megkért, hogy legyek tagja.⁵⁷ Szóval forgalomba jön *újra* a nevem.

...

A baj most nálam ott van, hogy nem mehetek úgyszólván sehová. A lépcsők ugyanis be vannak tiltva orvosilag (mint a só). Márpedig a Métro a föld alatt van és sohasem elég mélyen. És az ismerőseim meghívását sem fogadhatom el, ha nincs lift a házban. És sajnos ez egész életemre szól.

Miért is van az embernek szíve? Anélkül jobb és szebb lenne az élet.

De elfáradtam.

...

53.

67. VI. 9.

Ime itt küldöm a Rákóczi-emlékmű⁵⁸ fényképét. Ez, amint látod egy diapozitív. De itt is, Budapesten is a diapozitívról nagyon jó reprodukciót tudnak készíteni. Remélem Szegeden is.

Az adatok ezek:

1937-ben a magyar kolónia elhatározta, hogy emlékművet emeltetnek ott, ahol Rákóczi egy időt töltött a „CAMALDOLE” szerzetesei között, mert megszerette a nagyon egyszerű életmódjukat. A helyet, ahol a szerzetesek éltek (és egy ideig Rákóczi) GROSBOIS-nak hívják ma már.

Innen ment Rákóczi Törökországba, ahol mint tudjuk, meghalt. De végrendeletében meghagyta, hogy a szívét küldjék el a szerzeteseknek és ott temessék el. A műemlékem ott van felállítva, ahova a szívet temették.

Az emlékműre pályázat volt, de nem fogadtak el egy pályázatot sem, mert bronzszobrokat tervezett minden szobrász és az túl drága lett volna. A pénz hiányzott. (Én nem pályáztam.)

Végre engem biztak meg (pályázat nélkül), hogy csináljak egy emlékművet emberi alak (vagyis bronz) nélkül. Én a székely sirokat díszítő kopjafa motívumot választottam, mert Rákóczi erdélyi eredetű volt.

⁵⁷ (1967. V. 24.), A lakásához kötött beteg művész számára érthetően örömet és reménykedést keltettek oly ritkán előforduló látogatások, amikor egy-egy vásárlás vagy kiállítás ügyben váratlanul felkeresték. Sajnos azonban az ilyenkor elhangzott ígéretek nem igen valósultak meg, így például a szóban forgó németországi kiállításon való szerepléséből sem lett semmi. Annál inkább értékelendő az a megtisztelő bizonyosság, hogy Csáky Józsefet, — mint a modern szobrászat egyik elindítóját — a „Bourdelle Társaság” tagjai közé választották.

⁵⁸ (1967. VI. 9.), Csáky — már említett — adatai az általa készített grosbois-i Rákóczi-emlékműről. Lásd még: Csongor Győző: „A fejedelem szíve” című cikkét (Dél., 1976. jún. 6.), melyben az emlékmű keletkezéséről ír, és Csákyknak egy 1958-ban kelt e tárgyú leveléből ezt idézi: „...Minden évben, szeptemberben, az itteni magyarok zarándoklást szerveznek a műemlékhez. Virágokat tesznek a sirra, szónoklatok két nyelven és azután egy közeli kocsmában nagy bográcsgulyás ebéd, bor és cigány. Estefelé vissza Párizsba autocar-ral... Sajnos fényképem a műemlékről nincs még magamnak sem. Különben küldenék. A lányom se látta soha. Nekem nincs gépem és másra számítani nem lehet...”

...
Hozzá teszem, hogy akik a pénzt gyűjtötték, az emlékre, egy részét elrabolták, és én végül ráfizettem a dologra, mert a kőfaragókat én fizettem. Szóval egyrészt az én költségemen lett felállítva az emlékmű.

...
Semmi újság. Az egészségem úgy látszik javulófélben van. Csak igen legyengültem és hamar fáradt vagyok.

Már bíztam a múlt napok enyhe időjárásában, mert hittem, hogy az hoz majd rendbe.

54.

1967. VII. 13.

...
Itt nálam semmi újság. Még mindig nehéz a járkálás. Itthon vagyok majdnem mindig, csak akkor nem, ha eljönnek értem kocsin és hazavisznek.

Itthon ülök vagy leheveredem. Különben minden olyan, mintha egészséges volnék. Egy új baj zúdult rám. A szemeimmel van bajom. Nehéz az írás, pedig még messziről sincs kész az Emlékiratom. Még nagyon messze vagyok a végétől.

55.

67. VIII. 24

...
Szokásom ellenére kissé megvárattalak az írással. Az oka az, hogy mind nehezebb és nehezebb az írás. Nem tudom miért, az orvos se. Maradék a betegségemből.

Ugyanígy vagyok a járással. Nehezen tudom rakni a lábaimat, egyiket a másik elé. Az orvos biztat, hogy ez javulni fog, de én nem hiszem. Talán, ha a hűvös idők jönnek. Majd meglátom.

Az egyedüli fontos újság az, hogy befejeztem az Emlékirataimat. Hidasiné fordítja. Jelenleg Budapesten van és tárgyal a kiadóval.⁵⁹

Nagyon szomorú dolog, hogy nemsokára itt hagynak véglegesen. Hidasi ideje a nagykövetségen letelt. Jóbatátokat veszíték el, akik nem lesznek helyettesíthetők. Nem tudom ki jön helyettük, de az csak egy ismerős lehet legjobb esetben. A barátság ritka dolog.

⁵⁹ (1967. VIII. 24.), Ebben a levelében Csáky — épp úgy mint az előbbieken — a rossz járásán kívül a szemeire is panaszkodik. Betegen, teljesen az otthonához van kötve, melytől rövid pár órára csak Hidasiek barátsága ragadja ki. Feltűnőnek hat, hogy „befejezte” az emlékiratait, holott egy jó hónappal ezelőtt még azt írta, hogy „...nagyon messze vagyok a végétől.” Ez a váratlan „befejezés” azzal magyarázható, hogy önélet rajzában Csáky már eljutott 1914-ig, vagyis az első világháború kitöréséig, mellyel pályájának kezdeti, felfelé ívelő szakasza bezárult. Hidasiné — aki a mester emlékiratait franciából magyarra fordította — ezt az anyagot vitte Budapestre a Corvina kiadóhoz, mely Csákynek a modern művészet nagy évtizedéről (1904—1914) írott emlékiratához kötve jelentette meg 1972-ben.

...
 Én semmi jót nem tudok írni magamról. Sőt sokkal rosszabbat nem is írhatnék. Hiába rám jár a rúd. Nem érdemeltem meg. Miért éppen engem ver a sors?

Egy hét óta a lányom az elmebajosok kórházában van. Talán örökre, mert nagyon komoly krízissel vitték be egy éjjel a múlt héten.⁶⁰

Nem jött meglepetésszerűen. Tudtam, hogy nem rendes. De ilyen krízisre nem is gondoltam.

Még ráadásul messze van Párizstól. Hamarosan nem is mehetek oda. Várom, hogy valaki, aki most el van foglalva, oda visz kocsival.

Nem igen lehet elképzelni, milyen kemény csapás ez nekem. Először is a lányom, akit szeretek. Az egyedüli hozzám tartozó lény volt. Most már nincs senkim. Teljesen egyedül maradtam. És ő is teljesen elszakadva érezheti magát. Ez még súlyosabbá teszi az állapotát.

Megbocsáss, hogy ilyen terjedelmesen írok az esetről, de nekem ő volt minden. Mi más tudna engem érdekelni.

...

...

Az én lányom már itthon van véglegesen. Nagyon örülök neki. Egész rendes állapotban van. Minden dolgot elvégez. Nekem nem kell törődnöm semmivel. Remélem, hogy ezentúl mindig így lesz.

Mert bizony nekem már kínos minden akció.⁶¹ A járás nagyon, de nagyon nehéz, pedig nagyon kis járkálásról van szó: bevásárolni a szükséges dolgokat.

Bocsásd meg az őszinteségemet, de az írás is mind nehezebb és nehezebb lett. És nem is tudom, hogy olvasható-e? Ha te tudnád mennyi időbe és erőfeszítésbe kerül egy levél megírása!

Hiába, a kor az kor. Már úgyszólván 80 éves vagyok, és ezt nagyon megérzem.

Azt hiszem minden tervemről le kell mondanom. Utazásról szó sem lehet, azt hiszem soha. Nehéz ezt beismerni, de kénytelen vagyok.

A munkáról is azt hiszem le kell mondanom. Majd meglátom tavasszal, de nem remélek semmit. Azt hiszem sajnos, hogy sokat többé nem fogok tudni csinálni. Szomorú, de így van.

...

⁶⁰ (1967. X. 25.), Említettük, hogy Csáky csöndes magányában lányával együtt élt, aki míg el nem vesztette állását egy párizsi fogorvosnál aszisztensként működött. Azt, hogy a művész lánya idegbeteg volt, kevesen tudták, mert Csáky nem beszélt erről a számára örök fájdalmat jelentő dologról. E drámai sorai híven érzékeltetik azt az elviselhetetlenné lett helyzetet, hogy az idős beteg mester teljesen egyedül marad.

⁶¹ (1968. I. 24.), Csáky lánya három hónap múltán ismét otthon van, ami örömmel tölti el a mestert. Levelei azonban továbbra is, sőt egyre inkább panaszosak. Egészségi állapota mind rosszabb lesz, s nemcsak a munkájáról, de távolabbi terveiről, hazautazásáról is szomorúan le kell mondania.

58.

68. IV. 16.

...
Pár sort írok, mert nehéz az írás. Az én betegségem nagyon soká fog tartani, talán egész életemben (ami marad). Talán a jó meleg napok jót fognak tenni.

Nagyon köszönöm, de csomagot *ne küldjete*k. Rettenetes nagy vámot kell fizetni.

59.

68. VII. 18.

...
Magamról csak annyit, hogy mind nehezebb és nehezebb az írás. Azért csak egy pár sort, hogy életjelt adjak magamról.

Nagyon legyengültem. Bár itt van a nyár. Nem segített rajtam. Ez már nem betegség nálam, hanem az öregség. Az írásom, mint látod, csaknem olvashatatlan és még így is nehezemre esik.

Semmi újságot írni nem tudok. Nem történik velem semmi.

Nincs erőm menni valahova. Egész nap üldögélek.

60.

1968. dec. 14.

...
Ami engemet illet, mindinkább legyöngülök. Már alig tudok járni. Bocsásd meg hát, ha e levelem is ilyen rövid.

Nincs mit írnom. A nap legnagyobb részét az ágyon töltöm, csak délben kelek fel. Legyöngültem egészen.

61.

1969. VIII. 25.

...
Ami a kiállításomat illeti,⁶² azt hiszem erről le kell mondani. Kevés rajzom van, nincs meg a kiállítási anyag. Ami pedig a szobrokat illeti, azok gipszből vannak és így törékenyek. Különb is drága multság egy kiállítás anyagát elküldeni oda-vissza.

Köszönöm, hogy gondolatok rám, de a dolog kivihetetlen.

Az én állapotom nem engedi meg, hogy rajzoljak. A munkának már vége. Többé sajnos nem fogok tudni dolgozni. Ez nagyon elszomorít, de mit tehetek?

Ami pedig az utazást illeti, az teljesen lehetetlen. Alig tudok járni. Egy negyed órát sétálok naponta, ha szép idő van. Egészen legyöngültem.

..

⁶² (1969. VIII. 25.), Amint a levelek egyre ritkuló dátumozásából is kitűnik Csáky egészségi állapota annyira leromlott, hogy még a írás is nehezére válik. Ezért csak három hónaponként, majd több mint félév elteltével ad egy-két sorban életjelet magáról. Ilyen formán az a felmerült tervünk, hogy alkotásaiból Szegeden egy kiállítást rendezzünk, teljesen megvalósíthatatlanná vált.

[1969. X. 27.]

...
 Most arra kérlek, hogy a nálad levő szobraim fényképeiből küldj *rögtön* 30-at (harmincat) a *legjobbakból* erre a címre: Corvina Kiadó, Bíró Livia igazgató, V., Váci utca 12. — Budapest.⁶³

Ami a szöveget illeti, az az én önéletrajzom, tehát én írtam. Ez természetes. Használat után visszaküldik neked mind a harmincat. Különben semmi újság.

...
 Válogasd ki jól a fényképeket.

...

[1970. II. 26.]

...
 Nagyon megörültem levelednek.

Végre bizonyos hírt kaptam az emlékiratomat illetőleg.⁶⁴ Már nem tudtam mi lett vele. A könyv megjelenése nincs közel, de végre bizonyos. Szóval májusban.

...
 Itt nálam semmi hír. Nem igen tudok járni. Egész nap fekszem.

...

LES DIX DERNIERES ANNEES DE JOSEPH CSAKY

(Fragments de lettres)

par

Zoltán Szelesi

Joseph Csáky (1888—1971) a eu une carrière remplie de luttés. Il avait un génie créateur et endurant au travail. En 1908 il se rend de Szeged à Paris où il devient un sculpteur brillant. Ses oeuvres d'esprit cubiste traduisent l'évolution positive de la sculpture en plein renouvellement au début du siècle.

D'après son mémoire intitulé „Souvenirs de dix grandes années d'art moderne 1904—1914” (Budapest, 1972) son oeuvre a commencé avant la Première Guerre Mondiale, et elle s'est développée entre les deux guerres.

Pendant ses dix dernières années, il a vécu dans l'isolement, il a perdu ses relations avec les marchands d'objets d'art, n'a plus reçu de commandes d'Etat et ne pouvait donc plus sculpter ses plâtres en pierre, ou les couler en bronze. Il vivait pauvre et abandonné dans son atelier; pourtant il travaillait sans relâche sur ses statues et ses plans.

⁶³ (1969. X. 27.), Életerejének, művészetbe vetett hitének utolsó fellobbanását tükrözik Csáky e levelének sorai, melyben arra kér, hogy megjelenés előtt álló memoárjának fénykép-anyagát válogassuk ki „jól” és küldjük el a Corvina Kiadóhoz.

⁶⁴ (1970. II. 26.), Az ágyhoz kötött művészen az életet minden biznnyal már csak az tartotta fenn, hogy emlékiratainak megjelenését kívárja. Annál is inkább, mivel — a hazai hiradás szerint — erre pár hónapon belül számítani lehetett. Azonban Csáky József kedvezőtlenülé vált öregkori sorsának alakulásába e kiadvány készése is beletartozott. Ezért utolsó kívánságának örömet ígérő beteljesülését sajnos már nem érthette meg. A róla szóló könyv — amint már említettük — a mester halála utáni évben, 1972-ben került a hazai nyilvánosság elé.

De cette époque nous publions un choix de fragments de lettres conservés au Musée de Szeged, et qu'il nous avait envoyées entre 1961—1970. Dans ce recueil de lettres composé de 83 lettres (adressées à l'historien d'art Zoltán Szelesi), le maître âgé et malade évoquait — parfois longuement — ses relations avec les événements artistiques parisiens et internationaux, des collectionneurs d'objets d'art et des musées, sa critique de l'art abstrait alors à la mode, ensuite ses oeuvres les plus récentes, nées d'une volonté infatigable aussi longtemps que ses forces le lui permettaient.

Enfin il évoquait ouvertement la grisaille des jours vides de tout événement, et ne cachait pas non plus la tristesse que lui inspirait le sentiment de son isolement.

Sa réhabilitation artistique — après sa mort au printemps 1971 — ne s'est pas fait attendre. Comme *Műgyűjtő* 1974. N° 1. (Le Collectionneur) nous l'apprend, la galerie parisienne „Dépot 15” rendait hommage à la mémoire de Joseph Csáky en exposant soixante statues et cent dessins de lui, à l'automne 1973.

Nous voudrions par la publication de ses fragments de lettres contribuer à cette réhabilitation de Csáky commencée à Paris.

Ce recueil de lettres confirme que les manifestations les plus humaines et artistiques qui ont marqué la fin de la carrière de Csáky tiennent une place significative dans l'histoire de la sculpture.

MŰVÉSZET ÉS MITOLÓGIA

Válaszok és vallomások*

VINKLER LÁSZLÓ

Válaszok és vallomások, — mondja az alcím, mert e tanulmány anyaga levelezés alakjában formálódott, amelynek célja egy — a tárlatlátogató érdeklődők számára tartandó nyilvános párbeszéd előkészítése volt. A levelezés két fordulóban duzzadt fel, majd a dialógus spontán folyamába oldódott át.

Ez a tanulmány viszont utolagos átdolgozása a témának, amely bizonyára nélkülözhi az eredeti levelezés személyes ízeit, viszont kárpótlást nyújthat az írás átgondoltsága, megszerkesztettsége, egyszóval a közreadhatóvá érlelt tanulmány előnyeinek érvényre juttatása. Ezt a tanulmányt én írom ugyan, László Gyulát azonban mindég szószzerint idézem. Így a dialógus fiktív, de hiteles.

A megvitatásra váró problémakört László Gyula exponálja: „*Ámde mindjárt az indulásnál legyünk tisztában azzal, hogy két különböző alkat, temperamentum méregeti majd egymást a kérdésekben és feleletekben. Nyilvánvaló, hogy egyik sem kérheti számon a másiktól, hogy miért nem olyan mint ő, hanem inkább elgyönyörködik — hallván a másik szavát —, hogy a létnek másfajta megélésében mennyi olyan szépség van, mely nem az övé, hanem a másiké. Úgy érzem, hogy Vinkler Lászlóban a dionysosi alkat nyugtalansága, termékeny, néha riasztó képzeletvilága uralkodik inkább, míg magam az apolloni harmóniára vágyom. Szerencsére azonban Vinkler László olyan gazdag adottságú művész, hogy megihleti őt a harmónia is, s talán magam sem vagyok idegen a látomások világában.*”

Fogadjuk el a szereposztást, amelyet László Gyula kínál. Ha első pillanatra korlátozásnak érzünk is mindenfajta besorolást, látnunk kell azt is, hogy ez most helyénvaló, ha jól kezeljük, és hogy jól akarjuk kezelni, annak a fenti idézet dialektikája máris biztosítékát nyújtja: az alkatot mint tendenciát kezeli, és nem szándéka a személyiség korlátozása. Annyit azonban hozzáfűznék, hogy ha mi itt most apolloni és dionysosi alkatról beszélünk, nem szorítkozunk szükségképpen Nietzsche-re, aki a dionysosi elvet mint az apolloni ellenpólusát tételtezte. Nietzsche szemléletmódja mégsem a görögöké, és nem is a miénk. Bizonyára a német romantika talaján válik érthetővé a maga idejében. Kerényi Károly az 1960-as *Der Frühe Dionysos* c. tanulmányában¹ felveti Dionysos minosi eredetének hipotézisét, és ezt dolgozza ki nagy Dionysosában², amely sajnos csak halála után, 1976-ban jelent meg. Ennek előszavában utal vissza egy régi keletű felismerésére: „felismertem, hogy egy Dionysos vallás-ábrázolásban a növényinek, a vegetatívnek csendes, hatalmas elemét, amely végül is, mint a Cumae-it, az antik színházat is elnyelte, elébe kell helyezni az önkívületinek.” Ezt az értelmezést figyelembe véve még találóbb László Gyula szereposztása, hiszen

* László Gyula és Vinkler László dialógusa 1979 november 12-én, Vinkler László klasszikus hagyományokhoz kötődő képeinek kiállításán Szegeden, a Bartók Béla Művelődési Házban.

¹ Kerényi, K., *Der Frühe Dionysos. Die Eitrem-Vorlesungen, gehalten an der Universität Oslo im September 1960; Universitátforlaget, Oslo-Bergen. II. fejezet.*

² Kerényi, K., *Dionysos. Urbild des unzerstörbaren Lebens. Langen Müller, München-Wien. Vorwort.*

a növényihez való vonzódásomról sok képem tanúskodik, de erről tanúskodnak tusztményeim is. Nálam ugyan gyakoribb Persephoné megjelenése a tematikában, mint Dionysosé, — ami a növényi léhez való kapcsolatot illeti — azonban egyre megy, ha Dionysos a szőlőműveléshez, Démétér lánya a gabonatermeléshez kötött. Mindenesetre közös bennük az élők és a holtak birodalmának váltakozó birtoklása, a napfény és az árnyék, a föld és a földi lét váltakozása. Innen van, hogy a révület tényezője lényeges faktor lehet mindkettő kultuszában. Dionysosnak nem kell tráknak lennie, mint a Nietzsche köréhez tartozó Rode feltételezi. Kerényi meggyőz róla, hogy a mediterrán népek egész sora élhette meg a szőlőművelés során azt a tragikus sorsfordulatot, amely a szőlő megtaposásában, a bor felforrásában jutott kifejezésre, és amely Dionysosban aztán görög módra személyesült meg.³

Most tehát az a kérdés, hogy az én munkásságomban kimutatható-e a dionysosi alkatnak ez a természete? Ha igen, megint csak igaza lesz László Gyulának, s valóban ezen a kiállításon is látni nem egy olyan képi szerkezetet, amely olyan, mintha álomvilágot, vagy lebegésben levőt tükrözne. Ez persze sohasem alkohol-mámoros révületnek a következménye, hanem a megélt világ rám tett hatásának festői kifejezése. Viszont jól ismerem a fél-tudatos alkotói állapotot, de lehetne-e valóban művészetről beszélni enélkül? A dionysosi karakter persze azt jelenti, hogy nálam ez a tényező művészileg kidolgozottabb, mint más lelki alkatok esetében. S ha már ilyesmiről beszélünk, hadd idézzem Platont, aki a Phaidrosban Sokratéstól hallottakat fejteget: „*Sokrates*:... azt mondtuk, hogy a szerelem valamiféle őrjöngés, nemde? — *Phaidros*: Igen. — *Sokrates*: Az őrjöngésnek pedig két faja van: az egyik emberi betegségből ered, a másik isteni kiragadtatás a megszokott konvenciók köréből. — *Phaidros*: Teljesen így van. — *Sokrates*: Az isteni örületnek négy istenhez tartozó négy fajtáját különböztetjük meg: a jós ihletét Apollonnak tulajdonítjuk, az avató papét Dionysosnak, a költői inspirációt a Múzsáknak; a negyedikről, Aphrodite és Eros szerelmi elragadtatásáról pedig azt mondtuk, hogy az a legkülönb, ...”⁴

Így hát hitelt adva a platonai, ill. sokratesi felosztásnak, László Gyula barátomnak meg kell hagynom a jóslás tudományát (egyre megy, hogy a múlt felfedésével tűnik ki a jövő helyett), magamat viszont valamiképpen az avató-papok, azaz Dionysos társaságában kell megtalálnom. Csak egy láncszemet kell beiktatnunk és sikerül is majd. Képeim tragikai témái magukban véve is valószínűsítik a dionysosi kapcsolatot, különösen pedig akkor válik ez meggyőzővé, ha Thomson⁵ érvelését is elfogadjuk, és az avatási szertartásokban a tragédia gyökérzetét ismerjük fel. A tragikumhoz való vonzódás nemcsak ennek a kiállításnak anyagából tűnik ki, nemcsak Antigoné, vagy Elektra felbukkanása bizonyítja, hanem régebbi műveim is: valamikor megfestettem Krisztus passióját egy templom szentélyében itt Szegeden, de megfestettem Dózsa mártírását is. Mégis újra kell hangsúlyoznom: a dionysosi karakternek csak egyik megnyilvánulási formája a véráldozaté, lényege a keletkezés és pusztulás kölcsönössége, vagy ahogyan Kerényi mondaná: „az elpusztíthatatlan élet”. Ilyen alapon összefüggésben marad a látszólag szerteágazó tematika csakúgy mint a változásra kész formai megoldások. Ebben a szemléletmódban összetalálkozik a természeti és a társadalmi lét tragikumai.

A Persephoné monda egyszerre leányrablás és a gabona vetése: a Persephonét elrabló Hades egyszersemind magvető is. A Dionysos kultusznak lényeges eleme a fel-

³ Kerényi, K., Dionysos. Müller, München-Wien.

⁴ Platon Összes Művei. I. Kötet. Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 1943 Phaidros 713.

⁵ Thomson, G., Aischylos és Athén. A dráma társadalmi eredetének vizsgálata. Gondolat kiadó 1958. VII. fejezet.

támadás — legyen az a bor forrásában új életre kelt megtaposott szőlő, vagy a tragikus hős eszmei feltámadása a katartikus kifejeletben. Azt hiszem válaszom igazolja László Gyula megállapítását, el kell fogadnom a dionysosi kategóriába való besorolást. Különösen azért is, mert Kerényi jóvoltából érthetővé vált Dionysos növényi aspektusa mint szélesebb alapja annak a tragikumnak, amely első pillanatra úgy tűnhetne, hogy pusztán az emberi társadalmi létnek sajátja.

A görög tragédia-költészet dionysosi lényege azonban nem rekeszti ki a maga világából Apollont sem. Nemcsak azért, mert a tragédia-költészet műzsai természetű lévén, mint ilyen Apollon vezetése alá tartozik, hanem azért is, mert Apollon nélkül nincs katarzis, ő az ítélkező, a megtisztító és végrehajtó istenség. Aischylos nem hagy kétséget a tekintetben, hogy az anyagilkos Orestest Apollon tisztítja meg, Sophokles Oidipusa is tudja, hogy Apollon vakította meg, bárha önkezével szúrta ki szemét.

Nem véletlen, ha ezután a humanista eszmefuttatás után most oldaltámadást kapok: *"Nem érzel-e ellentmondást korunk erősen természettudományos érdeklődése és a mitológia élesztése között"* Minthogy László Gyula következő kérdése kapcsolódik ehhez, azt is itt idézem: *"Világosan tudjuk, hogy azok az erők, amelyek az antik világ isteneit megteremtették és mitológiáját majdnem hogy rendszerré rendezték, bennünk is munkálnak, ma úgy nevezzük, hogy a valóság áttelekésítése, görög szóval antropomorphizálása. Íme néhány példa mindennapi szójárásunkból: "reszket a bokr, tajtékzik a víz, röpül a gondolat, vagy a népköltészetből: "sír az út előttem, bánkódik az ösven", avagy „még a fák is sírnak”⁶, s így tovább a végtelenségig, ami azt jelenti, hogy mi emberek csak embervoltonkon keresztül tudjuk érzékelni a valóságot. Félelmetes volt e szempontból Werner Heisenberg egyik megállapítása, amelyben kifejti, hogy a legridegebb matematikai megközelítések során voltaképpen mindég önmagunkhoz jutunk el. Nos, ha ez így van és a környező valóságban magunkat érezzük, miért menekülsz az antik alakokhoz" Hiszen az Egyetemen napról napra érezzük, hogy fiatalságunktól egyre idegenebb az antikvitás éppenúgy, mint a Biblia világa. Nem gondolod-e, hogy elszigeteled magad a múlt ismerőinek szűk körére azzal, hogy személyeid és kapcsolataik az elfeledett múltat idézik fel — már akiben felidézük?"*

Ha már természettudományról van szó, vizsgáljuk meg mindenekelőtt, hogy miben különbözik a művészettől, miben rokon vele? A művészet esztétikai kategória: a szépet célozza. A tudományok, különösen a természettudomány az igazat. Persze tudom, hogy a szép sem érvényesül az igaz kizárásával és megfordítva. Különbőség továbbá, hogy másként viszonyulnak a történetiséghez. A művészi alkotás legalább is elvileg zárt teljesség, „szépsége” megtarja érvényét későbbi korokban is. Ezért értéke relatíve időtlen, esztétikai, azaz nemcsak történeti. A tudományban az időtlen igazságok köre szűkebb, jelentőségük a közhelyszerűségbe burkolódnak. A tudomány egy-egy nagy eredménye érvényét veszítheti akkor is, ha tudománytörténeti jelentősége megmarad. Más síkon természetesen a művészettörténet sem elszigetelt, magukért való alkotások egymás mellettsége csupán, nem pusztán kincsek halmaza, hanem fejlődéstörténet is, a művészeti eszmék keletkezésének és bomlásának története. Másrészt a tudomány akkor is szellemi alkotások gyűjteménye, ha története során az időleges igazságok egymást korrigálják, korlátozzák, vagy éppen megszüntetik. A művé-

⁶ Legyen szabad a példához egyet Arany János Ágnes asszony c. balladájából hozzáfűznöm:

*„Nosza sírni, kezd zokogni,
Sűrű záporkömnye folyván:
Liliomról pergő harmat,
Hulló vízgyöngy hattyú tollán.”*

A gyilkos asszony és a hattyú metafora együtt nekem Léda hugát, Klytainnéstrát idézi. Ki tudja Arany János gondolt-e erre?

szi alkotások nem avatkoznak egymás érvényességébe, legfeljebb az esztétikai ízlések divatja hullámlázik: a régi ismét szebbnek tűnhet fel. S ha ilyesmi elő is fordul a tudományos nézetek területén, a döntő ellentét akkor is megmarad: a művészet képességének, a tudomány logikai természetének megint csak viszonylagos, de feloldhatatlan ellentéte. Akkor is ellentét ez, ha mind a kettő jelnek tekinthető, mert analógiás az egyik, „digitális” természetű a másik. S ha már antik vonatkok körében járnak gondolataink, hadd emlékeztessék Platon Timaiosára és Heisenbergre: László Gyula is alighanem erre gondol.⁷

Platon a világot geometriai felépítésűnek tételezi, háromszögekre és belőlük képezhető négyszögekre, illetve szabályos testekre vezeti vissza. És ezt minden empirikus alap nélkül meri tenni, nyilván önmaga gondolkodási sémáinak mintájára. Heisenberg csak akkor fedez fel valami megközelítő analógiát a valóság — a mai fizikai világkép valóságtartalma — és Platon elképzelése között, amikor az érzéki képzetek birodalmának határait átlépi. A szigorú Platon ki is zárja államából az „utánzó” művészeteket, hiszen azok csak árnyképeit nyújtják az „ideáknak” Platon Phaidrosában találunk is egy jellemző szakaszt, amely a képi gondolkodásban bekövetkezett konfliktust példázza, és amelyik tárgykörünk szempontjából hasznosan idézhető:⁸ „*Phaidros*:... De mondd csak Zeusra Sokrates: hiszed, hogy igaz ez a mitikus elbeszélés? *Sokrates*: Ha nem hinnék benne a mai bölcssek módjára, nem keltenék feltűnést; s aztán szofista szokás szerint — elmondanám, hogy Boreas szele sodorta le a közeli sziklákról a lányt, amint Pharmakeia nimphával játszott, és mint-hogy ilyen véget ért, mesélték azt, hogy Boreas ragadta el innen, vagy Ares szirtjéről, mert ez a monda is járja, hogy onnan s nem innen ragadta el. Én azonban Phaidros barátom, az ilyesmit ugyan kellemes időtöltésnek gondolom, de szörnyű okos, fáradhatatlan és éppen nem szerencsés ember foglalatosságának, — nem egyéb okból, csupán azért, mert ezután meg a Hippokentaurosok alakját kénytelen helyrehozni, aztán megint a Chimairáét, és felézőnlík a Gorgók és Pegasusok tömege és egyéb lehetetlen csodás teremtmények sokasága; s ha az ember hisz bennük és mindegyiket valami természetes jelenségre próbálja visszavezetni, mintegy paraszti józan-ésszel élve, ugyan sok szabadidőre lesz szüksége! Nekem bizony egyáltalán nincs időm erre, s ennek oka barátom, a következő: nem bírom — a delphi felirat értelmében — megismerni enmagamat; s nevésegesnek látszik előttem, hogy — míg ezt nem ismerem —, tőlem idegen dolgokat vizsgáljak. Ezért tehát búcsút mondvá ezeknek, elhiszem, amit róluk a hagyomány tart — és mint az imént említettem — nem ilyesmit, hanem enmagamat vizsgálom, hogy vajon valami szörnyeteg vagyok-e, Typhonnál is bonyolultabb és tűzokádóbb, vagy pedig szelidebb és egyszerűbb lény, aki természeténél fogva valami isteni és minden elvakultságtól mentes osztályrészben részesült. — De barátom, elmélkedéseink közepette — nem ez-é az a fa, ahová vezetni akartál bennünket? *Phaidros*: Éppen ez! *Sokrates*: Hérára mondom,...

Sokratesszel már csaknem választ is adtunk a feltett kérdéscsoportra, hiszen ha Sokrates „Hérára” mondja szépnak a Phaidros ajánlotta pihenőhelyet: ő maga is képes beszédhez folyamodik, anélkül, hogy Hérában mint természeti, vagy természetfeletti eredetű létezőben hinne, mint hagyományt viszont megengedi sőt nyelvi fordulatként, képi kifejezésként használja is. Az ilyen kép az adott jelenséget feldúsítja, gazdagabb vonatkozási szintre helyezi, mintegy a művészi kifejezés természetével ruházza fel. Így a mítosz valóban a valóság átlelkesítése, antropomorphizálása. Kérdés, hogy van-e a tudománynak is ilyen természete, s ha igen mennyiben van? Ilyen

⁷ *Platon* Összes Művei. II. 562.; Werner Heisenberg: A rész és az egész. Gondolat. 19—20.

⁸ *Németh L.*, A művészet sorsfordulója. Gondolat Budapest 1970. 43.

értelemben tagadólag kell válaszolnunk, akkor is, ha a matematikai szerkezeteket az emberi elme jelrendszerének vesszük: hiszen a matematika ott kezdődik ahol a szám elkülönül attól, amit megszámlol. Hogy a matematikának is van története, hogy van „stílusa” a matematikai rendszereknek, bizonyára igaz, és hogy ez nem független az általános emberi történelemtől, mindez nem teszi a tudományt művészté, vagy a művészetet tudománnyá. Sokrates válasza feleletet ad arra is, hogyan állhat meg mítosz és tudomány egymás mellett komplementer rendszerként. Elhárítja a mítosz racionális magyarázatának meddő kísérleteit. A mítosznak és az önismeretnek szembe állítása az én szempontomból sarkalatos kérdés. A modern pszichológia több képviselője, első sorban Jung a mítoszt az önismeret forrásának tekinti. Persze nem a kitalált mondai elemekről van szó, hanem az emberi természetből fakadó ősképek motiváló erejéről. Sokratesben éppen az csodálatos, hogy úgyszólván önmaga ellenére felveti ezt a lehetőséget, amikor az önvizsgálatról beszél. Szinte kijelöli a modern mítoszkutatás irányát — megint csak önmaga ellenére, s éppen ezért különleges hitellel. Hiszen a mi számunkra a mítosz képi világának nem is lehet más értelme, mint az emberi önismeret. És annál inkább az, minél kevésbé tehető fel rólunk, hogy „hiszünk” benne. Ha a kereszténység alapját képező Biblia és az Evangéliumok okozhattak is hitbeli problémát és ezzel politikaiakat a mai embernek, a mitológiával úgy vagyunk, mint a népköltéssel — hiszen nem is más — emberségünk forrásából merítünk, amikor belőle merítünk. Így is mondhatnám: a mitológia alakjai az ember „nembeli” lényegének klasszikus modelljei. S hogy miért nem tudom mai emberek mai megjelenési formáiban kifejezni a ma érvényes tartalmakat, annak magyarázata az, hogy a nembeli lényeg kifejezése biztosabban sikerül preformált alakzatokban. Korokon át is érvényes problémákat adekvát módon kifejezni csak maradandó formában lehet. Ez igazolja az akt ábrázolást és az antik lepleket — még Michelangelonál is. Ami engem illet, kortársaim ábrázolását a portréfestésben gyakorolom. Ami azonban a mitológiához jobban kapcsolódik az én munkásságomban, amit most tehát meg kell védenem, nem a portré, hanem a kompozíciók. Mitológiai tárgyú munkáim nem illusztrációk. Vagy a tájélmény következményei, mintegy a táj lelke kíván bennük megszólalni, vagy lelki állapotaim önkéntelen szüleményei, amelyeknek — mint később olykor kiderül — öntudatlan kapcsolatai vannak a hagyományos mitológiai örökséggel. A mítoszban emberi szituációk és relációk fogalmazódtak meg, amelyek aztán példázatosá váltak az emberiség emlékezetében. Ki mondhatná el önmagáról, hogy korának küszöbénél, vagy osztálykorlátainak határánál képes elkezdni és kiteljesíteni az emberi önismeretet?

Olyan művészet, amelyben a közlési indulatok nem pusztán belülről kifelé, nem az elidegenedett személyiség módjára, hanem a személyiség és emberközösség dialógusának körforgásában jelentkeznek, közérthető, preformált képi nyelvet kíván. Ahogyan a beszélt nyelv sem nélkülözheti évezredek távlatait, úgy nem nélkülözheti azt a képzetek nyelve sem. Nem fogadható el az az érv, amely az aktuális műveltségi szint történeti gyökértelenségére apellál. Hiszen mind több történik nálunk könyvkiadásban és színpadon, múzeumi feliratok stb. formájában azért, hogy ez a gyökéret egészen ne sorvadjon el. Nincs más megoldás az emberiség történelmi kontinuitásának kulturális megtartására és folytatására. Az absztrakció technoid művészete vívmány, de hogy magában véve nem kielégítő, azt Picasso művészetének klasszikus vonulata is bizonyítja. Új mítosz erőltetése éppoly veszélyes lehet, mint új nyelv létrehozása, az eszperanto költészet nem pótolhatja a nemzeti irodalmakat. Magam sem igen vállalkoztam magyar mitológiával való foglalkozásra. A görög mitológia úgyszólván világnyelv, amely azért lehet nemzetközi, mert úgy tűnik, hogy a legsikerültebb, az emberi természetnek legmegfelelőbb. Tendenciája humánus, átnő a görög

tragédia-költészetbe, s vele a katarzis társadalmi problémájának válik forrásává.

László Gyula kérdésére tehát azt válaszolom: ami a tudományon alapuló világképet illeti, a tudós alkotása szükségképpen partikuláris, míg a művészi alkotás mindig totális — legalábbis ha remekműről van szó. A dokumentumszerű művészet nem helyettesítheti a lényegében mitikus, azaz „világszerű”, az emberi teljességet manifesztáló művészetet. A mitikus személyek ábrázolása ezért nem az elfeledett múltat idézik fel, hanem a *felejthetlent*. Nem érzem tehát menekülésnek, ha velük foglalkozom. Az az érdeklődés, amelyet különböző korosztályok, különböző társadalmi rétegek képviselői tanúsítottak, arról győz meg, hogy munkásságomnak aktualitása is van, éppen a mi társadalmi fejlődésünknek jelenlegi szakaszában. Végül, hogy annak, aki képeim lényegébe akarna hatolni, kellene-e az enyémhez hasonló műveltséggel és művészi érzékenységgel rendelkeznie, azt válaszolhatom, hogy végső fokon kellene, de ez minden többértű művészet esetében így van. A befogadás is, akár az alkotás maga szakadatlan törekvés egy találkozássra, amelyet nem lehet előre kitűzött koordinátákkal meghatározott helyhez, vagy időponthoz rögzíteni. A művészet úgyszemint igazság, amelyet meg lehet fogalmazni, hanem *élet*, amely az élők közösségébe von bennünket, akkor is, ha nem egészen értjük. Különböző élőlények között kellene lenni egy titkos kommunikációnak, beleértve a növényeket is — ez lenne igazán dionysosi.

Egyébként László Gyula kérdésfeltevése az *én* mitológémáimra kérdez rá s nem is a mitológiára általában. Nem elhanyagolható mozzanat, ha művészi feldolgozásról van szó. Egyszersmind érezteti a mítoszok képződésének lényeges tulajdonságát: variabilitásukat, sőt egymástól függetlenül keletkezett változatok lényegi rokonságát. Annnyit jelent, hogy nem a mítoszok kései, írásbafoglalt meséjének illusztrátorát látja bennem, hanem az emberi pszichének mítoszteremtő tulajdonságát diagnosztizálja művemben. A mítosz mindaddig eleven, amíg spontán újratermelődésre képes. Megvallom, magam sem vagyok tisztában olykor, hogy szürreális álmodozás, a tudat kontrolljának felfüggesztése hozott-e létre egy-egy mitikus mozzanatot, vagy műveltségi emléktörödékek tudat alá süllyedt anyaga szerveződött-e újra a magam személyes létélményének nyomása alatt? Gyakori eset, hogy motivációim művészi cselekvést váltanak ki, anélkül, hogy tematikus feltevéseim lennének. Előfordul, hogy megjelenik a motívum, anélkül, hogy mindjárt sikerülne azonosítanom benne az ismert mitológémát. Előfordult, hogy más helyesebben látta meg az összefüggést, mint én magam. Előfordult, hogy magam jöttem rá, hogy az egyik mitológéma átcúszott a másikba. Ez történt a Zeusz és Európa sorozat egyik variánsával: később vettem észre, hogy jobban megfelel Zeus és Semelé tragikus szerelmi történetének, s hogy úgy mondjam: dionysosi szférákhoz rokonul.⁹ A szereplő alakok szétszaggatása egy megtöbbszörözött tér optikájában eléggé bizonyítja ezt. A képzelettől megtöbbszörözött jelenet más dimenziókba helyezi a történetet, az ismétlődésben az idő veszít konkrétságából, ott lebeg az aktualitásban megszűnő és újra keletkező lét lüktetése felett. Azt hiszem, a discontinuumnak és continuumnak ez a kibogozhatatlan szövedéke megfelel a mitikus atmoszférának, különösen pedig a dionysosi elvnek. Aki a Dionysos-mondákat ismeri, tudja, milyen fontos elemei a halál és az újraszületés mozzanatainak. A szétszaggatás és egybe varázsolás megtalálható az egyiptomi Osiris

⁹ Semelé szintúgy Zeus szerelme, mint Európa, csak hogy Héra cselvetésének lesz áldozta. Héra rábeszéli a Dionysoszal viselő Semelét, hogy kérje meg Zeust, jöjjön hozzá valódi istenalakban. Semelé életével fizet. Hamuvá égő testéből Zeus kimentti a kis Dionysost és a saját combjában hordja ki. Nem véletlen, hogy nálam az Európa téma észrevétlen Semelévé lényegül át.

mítoszban, de nem hiányzik a Kalevalából sem. A keletkezés és pusztulás a lét egyetemes törvénye, a mitikus képzelet a természetet nem hamisítja meg, csupán túllépi, az egyetemesen érvényeset a konkrét, költött alakra ruházza, ezzel művészi hangsúlyt ad annak, amit a leglényegesebbnek tart: az élet perspektívájának. S hogy nyilvánvaló legyen a mítosz természetének a művészetben való megnyilatkozása, hadd hasonlítsam össze a naturalisztikus tájfestészetet a szimbólikus ábrázolásmóddal. Naturalisztikus tájfestészet a természet életének csupán egyetlen keresztmetszetét adja, a gabonaföld ábrázolásában nem éljük át a mag útját a föld alatti létből a csírázásig és a termés formájában aló „feltámadásig”. A Persephoné mítosz viszont magában foglalja a gabona sorsát a vetéstől az aratásig. A mítosz lehetővé teszi a művész számára, hogy a természet körforgását egyetlen alakba sűrítse, így például Déméter, a Földanya, vagy Persephoné, a leány alakjába. Sűrítésre és az általánosítások különféle formáira sok példa van a modern művészetben is: Arp növekedést ábrázoló szobra, amely nem árulja el, hogy mi az ami növekszik, Borsos Miklós csírát, vagy bimbót általánosító faragványai ugyancsak túlmutatnak a konkrét ábrázoláson. A mitikus képzelet alighanem a fordított utat követi: az általánost konkretizálja akár emberalakban, akár a vele lényegileg rokon állat, vagy növényalakokban. Dionysos szőlővessző, borostyán-inda, vagy kígyó formában is az, ami. A bor a feltámadó, a borostyán vagy a kígyó a halott Dionysossal egy. Nekem szőlő és borostyán kedves növényeim. Nemcsak szívesen festem formáikat, de vonalvezetésem indázó ritmikájában tárgyától függetlenül, mint stilisztikai vonás is jelentkeznek. Ide tartozik a spirális iránti előszeretettel, amely mind történetfilozófiai felfogásomban, mind munkásságom fonadékserűségében, a visszatérések és továbbvitelek jellegében is megmutatkozik. Egyes problémák fejlődésének manifeszt és latens szakaszai így ellentmondásos, kidolgozott periódusokhoz vezetnek. De hadd folyamodjam László Gyula inspiratív kérdéseire ismét:

„Minden kérdésem voltaképpen egyetlen mag körül formálódik, most például úgy fogalmaznám, hogy a valóság nappali tudomásulvételében fogant képeid valóban a nappalt idézik, míg mítosz-vágyó képzeleted inkább az álomvilág peremére sodor minket?”

Mindannyian, akik művészi alkotással, vagy alkotáspszichológiával foglalkozunk, jól tudjuk, hogy az alkotó munkát nem lehet sem az éber tudatra, sem az álomban, vagy önkívületben levőre szorítani. A két szférának kölcsönössége jellemző. Mégis igaz, hogy olykor az egyik, máskor a másik kerül előtérbe. Az ábrázolás objektívításában sokkal több a logikai elem, mint a képzelet szubjektív, érzelmi vezérlésű működésében. Az én gyakorlatomban a kettő valóban polarizáltan jelentkezik: portréim az objektív, kompozícióim a szubjektív motívumok túlsúlyát viselik.

Könnyű volna azt mondani, hogy az egyik pólus a nappali, a racionális szférában gócosodik, a másik viszont az éjszakaiban, az irracionálisban. Ezek azonban éles határral nem választhatók el az alkotó folyamatban. Mint tendenciák érvényesülnek, jellegzetesen abban a négy szektorban, amelyben Michelangelo a világot a Medici kápolnában felfogta: a Nappal, az Éj, a Hajnal és az Este irányában. Az egyéni tudatban éppúgy együtt hatnak, mint Michelangelo figurái. Előfordul, hogy ami nappal még megoldhatatlannak látszott, készen áll előtünk ébredéskor. Nem is mindenki dolgozik ugyanabban a napszakban, Michelangelo, vagy Picasso sokat dolgoztak éjszaka. Ami engem illet, én csaknem mindig nappal dolgozom, este engedek az információk külső áradásának. Féléber állapotot többnyire a magány vált ki, különösen kora délután, a nyugalom óráiban. Ekkor kap szárnyra a képzelet, ilyenkor lazulnak meg a ráció kötelékei. Egyéni mitológéim ilyenkor keletkeznek: az éber álmodás hozza felszínre azokat. Ilyenkor inkább a kezemre bízom magamat, nekem is meglepetés, amit rajzolok. Vannak olyan munkáim, amelyekben a féléber

motivációt átviszem tudatos optikai metamorfózisokba. Ehhez olykor még optikai eszközöket is használok. Mindenesetre meg kell vallanom, hogy nem vagyok a stiláris korlátozottság híve, alkatomból kifolyólag is a váltakozó létállapotok ellentéteinek kidolgozására hajlok. De azt is be kell vallanom, hogy örök nosztalgiam a szintézis felé vonz. Ebben van segítségemre a mitológia, amely nem irreális hanem inkább szintézisre hajló, reálisat és képzeletit egységben tartó szemléleti forma. A mitikus szemléletmódban az alapélmény szubsztanciális és nem eszmei. A szubsztanciális alapélményből azonban kinő a szellemi, megszüli az eszmét, amely egyidejűleg differenciáltabb szubsztancialitást is jelent. Ez is olyan folyamat, amely szinte egyenlő a művészi alkotásával. Ki tudná a márványt utólag hozzáadni az eszméhez, ki volna képes a fényt, vagy az árnyékot figuráihoz utólag hozzáadni? Egymásból születnek, mint a mítosz ködeiből a teremtett világ. Így van ez azonban másutt is, ki vállalkozna rá, hogy elszakítja a fazekaskorongtól a lekytoszok figuráit, hogy fehéren görbült testüktől függetlenül hozza létre alakjaikat? De kifejezhetnék-e másként amit kifejeznek, betölthetnék-e a görög sírok éjszakájában is szellemet megtartó világosságukat? Nappal és éjszaka éppúgy összetartozó ellentétek az emberi tudatban, mint a lét kozmikus formáiban.

Persze példáim régi korokból valók, az emberi szellem ezerszer megszentelt példázatai. A XX. század talaján lehetetlen ugyanazt várni, mint a történeti időktől. Az éber tudatnak és a fantáziának más a tápanyaga, mint akkor. Ha a nagy művészettörténeti vonulatokat kellene a nappal és az éjszaka principiuma felől megközelíteni — nem volna másként képzelhető, mint úgy, hogy a szentferenci időket, a chartresi kék-vörös harmóniákat, a trecentót valamiféle történelmi hajnalodásnak, a reneszánsz tetőzését délnek, a barokkot délutánnak, az impresszionizmust naplementének — a XX. századot pedig esti-éjszakai jellegűnek tekintsük. De hasonlíthatók az egyéni életnek a fogantatástól a halálig tartó metamorphózisai is a nappal és az éjszaka fokozatos alakváltozásaihoz. Az éber tudat fokozatosan fejlődik ki a magzati öntudatlanság sötétjéből a világosságig, majd annak objektívitását szubjektív vonulatok befolyásolják, mígnem aláhanyatlík az agónia éjszakájába.

„Vinkler Lászlónak, a gondolkozó művészetbölcseletről van egy alapvető megállapítása arról, hogy az emberi élet életkori sajátosságai egymás közelébe hozzák az alkotókat még akkor is, ha évszázadok és stílusok választják el egymástól őket. Vinkler Lászlónak ezt a dolgozatát¹⁰ mélyen szántó értekezésnek tartom. Nos, fordítsuk most ezt a tételt önmagára: melyik életkorában erősödik uralkodóvá nála a mitológia?”

Az életkorok sajátos természete közismert. Nincs életrajzíró, aki elkerülhetné a művek jellemzése során az „ifjúkori” művek elemzése közben ezeket a jelzőket. Amit én tettem, az, hogy megkíséreltem az életkori vonások kimutatását — nem egyszerűen pszichológiai szempontból, az nem is az én szakterületem, — hanem a különböző mesterek azonos életkorban készült műveiben. Ha Dürer, ha Michelangelo, ha Rembrandt, ha Picasso munkásságában az azonos életkorok közös vonásai kimutathatók, ha átütnek korokon és személyiségtípusokon, és ezt ki is tudjuk mutatni, nemcsak közelebb jutottunk az elemzés szempontjainak tisztázásához, hanem tanulságokat vonhatunk le folyamatban levő alkotói pályákra nézve is. Én az igazat megvallva, öngazolásul, önmagam számára is olykor homályos választásaim és változásaim megértése végett kutattam ez után a — korstílus és egyéniség mellett harmadik tényezőül felismert — faktor után. Annál inkább szükségem volt erre, minél inkább kétségbe vonták stílusváltásaim jogosultságát. A kritika szeret besorolni és idegenkedik

¹⁰ Vinkler L., Összehasonlító biográfia. A Szegedi Tanárképző Főiskola Rajztanszéke III. Képzőművészeti Kiállításának Katalógusa. 67—5703. Szegedi Nyomda.

a fordulatoktól. Ez megzavarja a művészi szabadság légkörét, mintegy visszaszorít a céhszerű kötelékekben ki nem bontakozott egyéniség világába. Pedig a XX. századnak egyik legnagyobb vívmánya a stilisztikai előfeltételek megszabadítása a korstílus külső formáitól, sőt az egyéni stílus könnyen felismerhető „árúvédjegy”-szerűségétől is. A XX. századi művészek java nem adott, vagy vállalt stílusban dolgozik, stílusa nincs, de stílusaik vannak. Stílusát minden periódusban, esetleg minden mű esetében is újra vívja ki, vagy változtatja meg, valódi indítékai szerint. Ez az őszinteségnek új lehetőséget nyit a modern művészetben. Kétségtelenül nehezebben tetten érhető következetesség ez, mint amilyen a múlt mestereinek tematikai és formai következetessége volt. Azt mondhatnám, az életvitel nyílt dialektikája ez, olyan mint a modern építészet átlátszó vázszerkezetei. Arról van tehát szó, hogy a stílusalkotás ilyen, eddig nem ismert szabadságának körülményei között az életkori tényező erősebben érvényesülhet, mint korábban. Mégis, ha ki tudjuk mutatni legalább a nagy mesterek művében ennek a szabadságnak csiráit, vagy éppen megvalósultságát, feltehető, hogy olyan történeti lehetőséget ismertünk fel, amely a társadalmi szabadság szélesebb körökben való lehetővé válásával mind több művészi pályát mozgató erővé válik. A nagyobb szabadság azonban nem jelent kevesebb kötöttséget, de differenciáltabb kötöttség-szabadság korrelációt igen. Ennek a bonyolultságnak egyik oka az életkori vonásoknak a motiváció rangjára való emelkedése a művészi alkotásban. Vasari sem mondta volna Tiziánról, hogy öregkorában csak rontotta azt a hírnevet, amelyet fiatalon szerzett, ha ismerte volna a művészi pálya „gerontológiáját”. Lehetséges, hogy erre a szabadságra jobban vágnak a dionysosi természetű lelkek, mint az apolloniak.

A feladott kérdés „al-tételére” azonban még nem válaszoltam. Ez a mítosz-preferenciáknak az életkorokkal való összefüggésére vonatkozik, speciálisan az én eseteemben. Legkönnyebb volna azt mondani, hogy minden életkornak megvan a maga kulcsa a mítikus szemléletmód zárlataihoz. Termékenyebb lesz, ha azt tesszük vizsgálat tárgyává, melyik életkornak melyik a mítosza, vagy pontosabban: melyik életkornban milyen tartalommal telítődik a mítikus tematika. Ez a vizsgálódás a kérdésnek is eleget fog tenni.

Ügyszólván közismert, hogy a gyermek a mesét fogja szeretni, az ifjú a kalandos történeteket, a felnőtt a szerelmi lírát, a heroikus, majd a tragikus konfliktusokat, hogy végül is kikössön a regényes, vagy novellisztikus tartalmaknál. Tudom, hogy felsorolásom csak hézagosan utal a preferenciákra, és nem veszi figyelembe a másodlagos, harmadlagos kapcsolódásokat. Ez most azonban túl messzire vezetne. Mégis elég ez a felsorolás arra, hogy észrevétesse azt a párhuzamot, amely közte és a műfajoknak egy kultúrán belüli dominanciája között fennáll. Ez a folyamat nem ellentmondásmentes sem történelmi szélességében, sem az egyedfejlődés során. Ahol az egyéni sors konfliktus-gócai egybeesnek a társadalmi fejlődésével, ott az egyéni kibontakozás szárnyakat kap. Ellenkező esetben bonyolultabb a helyzet, az egyéni sors hajótörést is szenvedhet miatta. Ilyen hajótörést szenvedett az én generációm a második világháborúval: a negyvenes évek kifutásával kellett volna „nagy alkotó szakát” megvalósítania.¹¹ Ez persze nem jelenti, hogy a nem mintaszerű pályák eredménytelenek, de bonyolultabbak, gátakat kell áttörniök, károkat kell elszenvedniök. Hogy példát mondjak: az a Michelangelo, akinek egyéni konfliktusai egybeestek a Medíciék és Savanarola Firenzéjének sorsával, és tág rezonancia-teret kapott a Pietához és a Dávidhoz, ám egész életére szóló teherként hordozta a pápa politikája, vagy szeszélyei miatt meghíúsult Siremléket. Más kérdés, hogy ennek a torlasznak áttörése eredményezte a Sixtus-kápolna mennyezetének freskóit.

¹¹ Vinkler L., Összehasonlító biográfia.

A mítosz helyes értelmezése véleményem szerint nem a mítosz-illusztráció, hanem az emberi sors mítoszának az egyéni sorshoz, az „én” mítoszához való viszonya. Ezeknek alapján kaphat valóságértalmat a mitikus hagyomány-anyag és kaphat rezonancia teret, ha amint mondtam társadalmi aktualitása is van.

A mítosz háttérbeszorulása, egyfajta ún. „demitizálódási” folyamat végbemegegy a művészettörténet során, de az egyedfejlődést is jellemzi az ifjúkorból a felnőtt korba való átmenet idején. Az Én szubjektívítása felől nézve azonban nehéz megtagadni a valósághoz való objektív viszony megteremtésének „mítoszá”. A mesék és kalandok hősi világa nem ad helyt a valóság vizsgálatának a megismerés hite: *mítosza* nélkül, emellett a sors konfliktusainak szakadékaiból fel-feltörnek az elfeledett mély rétegek, a gyermekkor félelmei, panaszai és reményei. Az öregedőben viszont a tapasztalat szívesen válik összefoglalóvá, szintétikussá, majd szétesővé lesz, ami a szó első értelmében vett mitikus preferenciákat újra felerősíti, a rációba vetett hitet visszaszorítja.

Összefoglalva a mondottakat, a mítoszábrázolások mögött a mítoszeremtés, más szóval élve a személyiség mítosza működik. Csak végig kell nézni Michelangelo Pietáit, Rembrandt önarcképeit, hogy szemléletes bizonyítékokat kapjunk. Biztosan érezzük, hogy Picasso Minotaurusa saját lelkének labirintus-lakója is.

Talán megengedhetetlennek hat, hogy a nekem feltett kérdés elől mindeddig kitérve a mesterekről beszélek. *Ez viszont az én mítoszmom:* hiszek abban, hogy bennük magunkat, — magamat megtalálom, legalábbis akkor, ha énemnek koordinátáit meghosszabbítom.

László Gyula azonban nem hagy kitérést, a kérdés nagyon konkrétan rám vonatkozik. Ezért írom az alábbiakat.

Abban előljáróban megegyeztünk, hogy személyiségemet a dionysosi szférában fogjuk vizsgálni, anélkül, hogy azt túl szigorúan vennénk. A dionysosi sors szerencsétlen és mégis szerencsés, sorsüldözött és megmenekülő, alámerülő és újra felbukkanó jellege érvényes pl. Persephonéra is. Ha tehát róla, vagy Európáról beszélek, nem követek el tiltott határátlépést. A görögök maguk sem különítették el a lét valóságát isteneik szerinti szektorokra, amint azt Kerényi jóvoltából tudni vélem.

Válaszomban arra fogok törekedni, hogy a legjellemzőbb mitikus vonulatokat mutassam meg önéletrajzomban, jelesül kettőt: a persephonéit és a dionysosít.

Kezdjük a persephonéi körrel, így is mondhatnám: a nász mítoszával. Tíz éves koromból őrzök egy gyermeki naivitással megfestett aquarellt: falusi lakodalmat ábrázol, parasztházak közt gördülő szekereket, pántlikás ostorokkal hajtott lovakat, az út partján röfögő kocát malacaival. Tizenhat éves koromból megmaradt egy már valóban mitológiai tematikájú kép: A Kentaurok és Lapithák harca. Akadémikus mesterem hatása kitűnően megfelelt életkoromnak. Pár éven át különböző variánsokban foglalkoztam Hunor és Magor nőrablásával a „hun-magyar” mondakör szép epizódjával. Egyik példánya ma is megvan egy későbbi, nyíltan persephonéi Tavasz c. képem hátán. Húsz-huszonegy évesen előtérbe kerülnek a leányportrék, így a Fehérkalapos lány, majd néhány Rómában, a Collégium Hungaricumban készült portré szép olasz leányokról. Az egyik a Nemzeti Galéria tulajdonában van. Ekkor (24 éves koromban) freskót festettem a szegedi Petőfi-telepi templomban: keresztéről való levételt ábrázol. A leányportrék ezen kísérő szólamot visznek, előtérbe kerül a halál mítosza, vizsgálódásaim szerint erre az életkorra nagyon jellemző módon. A krisztusi sors antik megfelelője a dionysosi,

Harminckét éves koromban a nász és halál mítoszainak előérzete helyett a sorsként beteljesülő valóság problémaköre érvényesül. Első házasságom, majd súlyos szembalesetem—időleges vakságom, — a filozófia szenvedélye, fiam születése és nem

utolsó sorban a háborús front átvonulása olyan halmazat, amely méltán lép a képzelet helyébe, a képzeletet nem tartalmi, hanem formai oldalon dúsitja fel.

Ennek a periódusnak bevezetője a Kentaurok és Lapithák harcát ábrázoló vászon, amely színeiben a fekete alakos göröa vázákra utal, formában azonban kubisztikus motívumokra épül; kifutása pedig két Tavaszc. kompozíció: az egyik kubisztikus-futurisztikus átalakulása a park fának, a másik viszont szürrealisztikus megfogalmazása a leány-mítoszoknak¹². 1956—57 körül három jellemző munkám készül. Az első a Tápéi menyasszony, — népies, szürrealisztikus felfogásban, a második a Dózsa feje című, — amely illusztratív és automatikus elemeket olvaszt egybe, a harmadik egy mozaik, amelyet a Felsőtiszparti Csónaktároló számára készítettem. A persephonéi aspektus mindháromban ott kísért: a tápéi menyasszony hatalmas virágcsokra, a lovak, a sorsszerűség előtérbe kerülése mind erre vallanak; a Dózsa feje ugyancsak a menyasszony vonatkozásában fogalmazódik meg a Juhász Gyula vers nyomán, halálos vonatkozásai erőteljesen érvényesülnek; a mozaik látszólag egyszerű strand jelenete: a leány csónakra szállása nem nélkülözi a persephonéi alvilágjárás asszociációit. Mind a három megbízás alapján készült, — ha el is hajlott a jól felhasználható megoldástól. A mozaik azonban némi késéssel helyére került. A Tápéi menyasszonyt később Makó városának tanácsi épületében helyezték el. A Dózsa a Petőfi múzeum kiállítása után, amelyet Juhász Gyula emlékére rendeztek, visszakerült hozzám.

A Dózsa persze nemcsak persephonéi, méginkább dionysosi téma: a széttépetés és feltámadás dialektikája igazán dionysosi sors, valódi tragédia. Ez megfestésének módjában nem érvényesül kevésbé, mint magában a tematikában.

A 60-as években két tendencia váltakozik: az egyiket mint a gesztus, vagy automatikus festészeti iránynak egyéni változatát, tufestményeim, a másikat labirintikus szerkezetekben alkotott kompozícióim jellemzik. A tusok között nagyon sok a nővénszerű alakzat, az indaszerű burjánzás. Ennek a tendenciának színes változatai zománccfestékekkel, annak fizikai tulajdonságait kiaknázva készültek. Hogy csak egyet említsek példaképpen: (hogy a dionysosi jellegre utaljak) a Sámánima címűt említtem meg. Ezekben a munkáimban — legyen szó a tufestményekről, vagy a zománccokról, a dionysosi karakter alapvonása: az egyetemes léletszerűség maga kerül előtérbe, anélkül, hogy antropomorphizálódna, vagy specializálódna.

A labirintikus szerkezeteknek ismét két változata van. Az egyik a tudat kontrollját kiiktató szürrealista módszerrel készült vonalrajzokon, a másik viszont egy optikai labirintus instrumentális létrehozásán alapszik. Makettszerű konstrukciókat alkottam hol lencsék, hol tükrök¹³ segítségével, hogy a motívumot abban megtöbbszörözsem, majd variánsainak halmazává szervezzem. Ennek a sorozatnak főműve a Tizián parafrázis. Ami a labirintust illeti, talán mondanom sem kell, hogy a minosi mondakör tartozéka, s hogy mint ilyen a bika-kultusszal függ össze, ennek az összefüggése a dionysosival ismét aligha lehet kétséges.¹⁴ Nem szükséges azonban a diony-

¹² Homéroszi Himnuszok, Deveseri Gábor fordításában, Kerényi Károly bevezető tanulmányával az eleusisi misztériumokról: Prótoonos Koré. A birtokomban levő kötet dedikált példány: *Vinkler Lászlónak a szegedi találkozásra emlékezetül 1941 decemberében Kerényi Károly*. Ez a tanulmány meghatározó volt számomra: a nász mítoszának széles alapokon való értelmezését adta. Életememben valójában magában hordozta a kérdés magvát, választ a továbbiakban már sohasem kerestem rá Kerényi nélkül.

¹³ A tükör különösképpen a Dionysos mítosz tartozéka. Megtévesztő, figyelemvonó szerepe van, ugyanakkor garanciája a halhatatlanságnak is. A kis Dionysos születésekor tükröt tartottak neki, míg abban önmagát nézegette megölték. L.: *Kerényi, Dionysos, Inthronisation*, 214.

¹⁴ *Kerényi, K., Dionysos Urbild des unzerstörbaren Lebens. Különösen fontosá vált számomra két fejezete: Der kretische Kern des Dionysosmythos, és: Stier, Schlange, Efeu und Wein.*

1. Vinkler László: Kréta (1977. Olajfestmény vászonra, 51×93 cm. Fotó: ifj. Pintér József)

sosít a zeuszitól mindenképpen elkülöníteni: a bika mind a kettőnek szimbóluma, vagy megjelenési formája lehet, nem is szólva arról, hogy maguk az istenségek sem különíthetők el dogmatikusan, amint mondtam, a lét tendenciái jutnak bennük kifejezésre, a kifejezés módja pedig visszahat magára az alakra is: a mitikus szemléletmód termékenysége éppen költői szabadságában áll.

A labirintikus formakeresések nyomán azután tartalmi vonatkozásban is felbukant a trójai mondanakör, amelynek a sorsképletében nem nehéz felismerni a csalódások és bosszúságok, az indítékok és következmények örvényeit.

Nem véletlen, hogy a Tizián parafrázis és a trójai témakör között, a kettőnek mintegy kapcsolatát alkotva jelenik meg a scphoklési tragédia Oidipusa.

Nagyméretű montázs ez, amelynek elemei sokszorosító eljárással, konkrétan szólva: linóleum metszetben készültek. Az optikai tér útvesztői helyett itt a síkon terül ki a kórusszerű kompozíció. Oidipus az ártatlanul elszenvedett végzet hőse, akinek szerencséje csak szerencsétlenségének felszínén csillog. Nehéz volna pontosan megmondanom, hogy mik az indítékai az én Oidipus problematikámnak. Semmiesetre sem a freudi komplexus, bizonyára kifejezésre jut benne azonban az emberlét ellentmondásos értékének felismerése. Az ilyen felismerés mögött pedig mindig konkrét és személyes tapasztalatok munkálnak. Amint említettem, a trójai tematika is belőle fakad, csak hogy az oidipus koncentrátsága oldódik is benne, társadalmi-történelmi szélességben bontakozik ki. Elágazik aztán: az Iphigénia és az Odysseus tematikába. Ezekben a végzeteszerű elégtétel jut majd kifejezésre.

Mielőtt ezek az elágazások sorra kerülnének, meg kell emlékezni a Zeusz és Európa mítoszát feldolgozó sorozatról. Ez arra az időre, a 70-es évek derekára esik, amikor is a sors játéka folytán visszanyertem korábbi vezető pozíciómat. A téma feldolgozása során a zeuszi történet derűjét mindinkább megzavarja a dionysosi homály, Európa sorsa átmegy Semeléébe: Dionysos tragikus szerelmű anyjába. Ennek akaratlan kifejezését mind a képek kompozíciós terének felbomlásában, mind a fizikai megsemmisülésbe torkolló szenvedély megjelenítésében lehet tetten érni.

A mítosz szubjektív forrásai csaknem mindig önkéntelen, öntudatlan rajzaim, amelyekben felismerem olykor a mitikus hagyományt. Van azonban a mítoszábrázolásnak egy újabb érvényesülő forrása is. Ezt a forrást számomra az 1977-es görögországi utazás nyitotta meg. A táj élménye egyfelől, a romoké másfelől lokalizálták és saját fény-viszonyai közé plántálták a klasszikus hagyományt. Igaz, hogy szicíliai tartózkodásom idején, 38 évvel korábban 1939-ben is egykori görög földön állottam, az Etna tövében laktam, az agrigentói görög templom szentélyében lebukó Napot bámultam, a körnek mégis be kellett zárulnia ahhoz, hogy a Persephoné történetet az Etna tövében ábrázolhassam, holott most Delphiben, Athénben és Olympiában jártam. Ez az utazás kellett hozzá, hogy a mitikus anyag tragikus magva a nagy tragédia-költők irodalmi anyagával kerüljön érintkezésbe. És ez az utazás kellett hozzá, hogy Odysseus hazaérkezése számomra olyan elmélyedésre alkalmas témává legyen. Emögött persze megint az Én mítosza áll. Az életkorok váltakozásában az a kor volt ez az én történetemben, amely az igazságtevés, a beteljesülés a katarzis igényének ideje. Az Antigoné nem mitikus alak abban az értelemben, mint Persephoné. Persephoné a természet életéből fakadó eszme megtestesülése, Antigoné társadalmi eszméé akkor is, ha vér szerinti összetartozás hőse és áldozata. Így van ez a homéroszi eposzok hőseinek a tragikus költők műveiben is felbukkanó sorsában is. Oresztész, vagy Odysseus csak félig állanak mitikus talajon, félig a társadalmi realitások viszonyai közt küszködők.

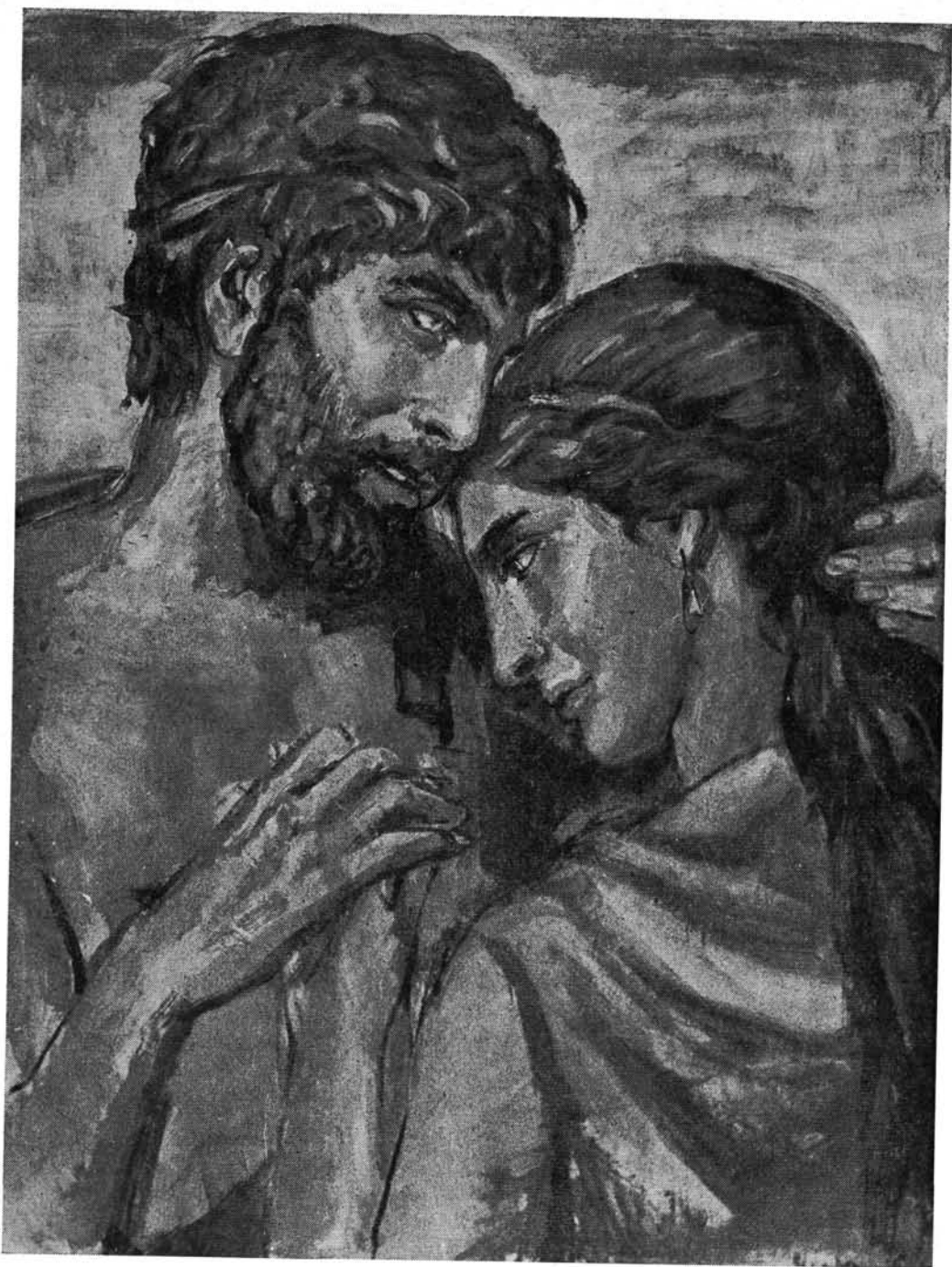
Ha már végigkísértem életpályámat a László Gyulának adott válaszok formáiban, — hadd áruljam el, hogy még nem számolhatok be az utolsó felvonás tapasza-

2. Vinkler László: Zeusz és Európa (1979. Tempera vászonra, 60×80 cm. Fotó: ifj. Pintér József)

3. *Vinkler László: Antigóné és Isméné (1979. Filctoll-rajz papíron, 62×86 cm.
Fotó: Hernádi Oszkár)*

4. Vinkler László: Odysseus és Penelopé (1980. Tempera vászonra, 60×80 cm.
Fotó: ifj. Pintér József)

latairól. Hatvannyolcadik évemet készülök betölteni. Azt hiszem azonban ennyi tapasztalat és megfigyelés feljogosít arra, hogy mindezt írásba foglaljam. Igaz, hogy ez a vallomás nem öleli fel munkásságom teljességét, hiszen beszélgetésünk témája a mitológia. Úgy tűnhet, hogy a portrék sorozata nem tartozik bele ebbe a témakörbe. Úgylehet azonban, hogy az arcképfestésnek is megvan a maga dionysosi aspektusa. Tudunk róla, hogy a dionysos szentélyekben az istent távolléte idején helyettesítő maszkokat állítottak fel, de tudunk arról is, a dionysos kultuszhoz tartozó tragédiák színészei ugyancsak álarcokat viselve léptek fel. Az arckép helyettesítő szerepe nyilvánvaló, bár a tragikus játékok maszkjainak azon túlmenő funkciójuk is van: nem az egyént, hanem a jellemet szimbolizálják. Az én munkásságomban a portré festésnek, mint egyedi jellemképnek tapasztalatai érvényesültek akkor, amikor jellemábrázolásra törekedtem, anélkül, hogy egy Elektra, egy Antigoné ábrázoláshoz modellt állhatott volna valaki.

Am ideje, hogy ismét László Gyulának adjuk a szót: „Azzal kezdtük, hogy ketten kétféle vérmérsékletűek vagyunk. Igen ám, de a művészetben is megvan ennek a két magatartásnak a vetülete, amiről a művészettörténészek nem nagyon tudnak. Például egyazon korban és környezetben élt Dürer és Grünewald. A józan valóságbatapadás és a passió kinszenvedésének átéltője. Vagy Leonardo és Michelangelo vagy Archipenko és Maillol. Nem egy ágú a művészet, nem egyenesvonalú a fejlődése, hanem kétszólamú, s maradunk eddigi meghatározásunk mellett: dionysosi és apollói. Vinkler László páratlan művészi, formai, lelki érzékenységgel e kettő váltóáramában alakult művésszé, de alaptermészete — úgy érzem — inkább az álomvilág határán formálódó szenvedélyé. Mit tudna erről mondani nekünk: hogyan viszonylik benne a doctus és a mitológicus egymást kizáró dogmája?”

Ami a művészettörténet kétágúságát — legalább kétágúságát illeti: egészen bizonyosnak tartom, hogy így van. Leonardo apolloni alkat, Michelangelo dionysosi, aligha kétséges. Dürer azonban nem egyértelmű eset. Benne a részletekbe menő anyaggyűjtő és az apokaliptikus látomások vizionáriusa felváltva is megcsodálható. Grünewald mindig extatikus, még tanulmányyszerű rajzai is azok. S hogy a személyiség valóban komplex képződmény, arra Picasso a bizonyíték: ingrés-i klasszicizmusa igazán apollóivá avathatná, — ha egyébként nem lenne olyannyira dionysosi.

Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy bennem hogyan kapcsolódik egybe a doctus és a mitológicus?, — a legszívesebben Sokratest hívom segítségül: a pedagógiai Eros mesterét. A tőle fent idézett felosztás szerint az avató papok Dionysoshoz tartoznak. Az avató papok pedig az ősidők tanárai voltak, az avatási szertartások az ősidők iskolái, vizsgái voltak és próbatételei. Aligha tudtam volna művészetoktatásra annyit időt és gondot fordítani, ha abban nem volna semmi dionysosi.

A zárszót hadd engedjem át László Gyulának, egyszersmind hálás és baráti köszönetet is mondva apolloni gesztusaiért: célt nem tévesztő kérdéseiről és gyógyító vallatásáért.

„Ennek a dialógusnak az a hiányossága, hogy szó sem esett benne a művészi megjelenítés magasrendű voltáról, az eszköz kiművelt szépségeiről, a festeni tudás céhbéli rangjáról, hanem csak az úgynevezett tartalomról, pedig tudván tudjuk, hogy egy művészi alkotásnál a megformálás maga is tartalom.”

KUNST UND MYTHOLOGIE

von

† László Vinkler

Der Aufsatz bearbeitet einen Dialog, den der Verfasser in der Ausstellung seiner Gemälde und Zeichnungen mit Gyula László, dem berühmten Professor der Archäologie geführt hat. Beide sind Professoren und professionelle Maler, aber auch Verfasser von Studien und Werken, die die Kunst betreffen. U. a. waren auch Platon und Werner Heisenberg die Persönlichkeiten, die die zwei Künstler zum Gespräch veranlassen haben. Die Fragen werden von Gyula László gestellt, die Antworten stammen natürlich von László Vinkler: es sind seine Bekenntnisse, in denen er seine instinktive Neigung in der Kindheit zu den mythischen Überlieferungen erschließt, wie auch die durch das Alter motivierten Inhalte seiner an Stilwechseln reichen späteren Laufbahn; diese haben bewußte Beziehungen auch zu den mythischen Überlieferungen, aber sie werden auch aus den tiefen psychologischen Schichten seiner Persönlichkeit belebt. Die Freundschaft mit Károly Kerényi, dem bekannten Religionshistoriker hat dem Maler die psychologische und klassisch-philologische Reife zur Neigung zum Mythos gewährt; diese Freundschaft hat dem Maler lange Jahrzehnte geholfen, ein Weltbild zu gestalten.

In der Einleitung charakterisiert Gyula László die unterschiedlichen seelischen Beschaffenheiten der beiden Gesprächspartner mit dem dionysischen und apollonischen Gegensatz. László Vinkler übernimmt die dionysische Rolle und er führt den Leser durch das Gewebe seiner Laufbahn, während er immer darauf hinweist, wo sich der dionysische Aspekt entweder im Inhalt oder in der Form geltend gemacht hat. Dies gelingt ihm u. a. auch darum, weil er Verfasser eines eigenartigen Essays ist, in dem er die Wirkung des Alters in der Biographie der Meister verschiedener Epochen untersucht.

Der Dialog übergeht das Problem des Verhältnisses zwischen dem naturwissenschaftlichen Weltbild und dem Mythos nicht. Vinklers Meinung nach sind die Gestalten der Mythologie die klassischen Modelle des „genetischen“ Wesens des Menschen. Vinkler sagt, die Darstellung der mythischen Gestalten rief nicht die vergessene sondern die unvergeßliche Vergangenheit hervor. Der Mythos sei die Quelle der Selbsterkenntnis, die griechische Mythologie eine universelle bildliche Sprache, die als Quelle genützt werden könnte.

TERMÉSZETVÉDELMI FELADATAINK SZEGED KÖRNYÉKÉN II.

VADONTERMŐ ORCHIDEÁK

CSONGOR GYŐZŐ

(Szeged)

„Periculum in mora! Hazánk ősi növénydísze rohamosan fogy. Mai mezőgazdaságunk, sokféle iparunk, mely gyilkos hatású a természet ősi életére, kérlelhetetlenül pusztítva tör előre...” (Déchy Mór: A természet védelme és a nemzeti parkok. 1912).

Bár furcsán hangzik, de az első jalkiáltás a pusztuló természet védelmében akkor hangzott el, századunk elején, amikor még jóformán minden természeti kincssel rendelkezünk, melyeket ma már csak leírásokból s fényképekből ismerünk. S ma már ott tartunk, hogy védelmeznünk kell a természetnek csodás tájai szépségéből korunkra maradt részét. Hiszen valóban szép ez a táj, alföldünk középső és déli részének tája, ahol még itt-ott virít a véres lila gyökerű báránypirosító, a legelőkön még halvány lilás lepedőket képez a homoki kikerics s a mocsaras zombékokban, kőris- és fűzfa mélyén sértődötten bújik meg egyetlen alföldi páfrányunk, a tőzegpáfrány, ahol egyre tűnőben vannak a sömlyékek, a gólyahír hivalkodó sárga- s a bíborszínű kosbor elegáns, karsú virágaival...

Ma még felújjong a szívünk, ha valahol ráakadunk nagy költőnk által megénekelte „kék virágára a szamárkényérnek”, de a valamikor olyan gyakori, exotikus szépségű katonavirág vagy kolokán és a vidrafű halvány rózsaszínű buzogánya után hiába gázolunk a mocsárba. Eltűntek, mint sok más, a fekete kökörösinnel, az egykori királyhalmi homokon, vagy a bársonyos bangó a zombói erdőben, amint eltűnt a sötét-kék színű tüdőgyencián, a táragy gyökérrel együtt, s tűnőben van az akácok erdők tuskés sűrűjébe húzódó tarka nőszírom is...

Az ok nem is annyira a virágok szedése, gyűjtése, mint inkább a termőhelyük megszüntetésében rejlik. Valamikor, kisdíák koromban még a piacokon árulták a fekete kökörösint a gólyahír csokorral együtt, meg az árvalányhaját is; s itt-ott lehetett még látni — mint dugarút — a tanyai árús garabolyában táragy gyökeret is. Ma már a piaccal együtt eltűntek azok a virágok is, amelyekből a 20-as években még lehetett csokorszámra szedni.

S vajon környékünk csodálatos virágai ezután csakugyan a múltéi lesznek? Beletörődhetünk abba, hogy a különös színű vadszegfűvek, búzavirágok együttese, amely nemrég még olyan szépen mutatta a délorsz szteppék növényzetének kicsinyített mását, ahol a magyarság ősei keresztülvándoroltak, s ahonnan alföldi növényeink jórésze is származott; utánuk eztán csak a romantikus lelkek merenghessenek?

S ugyanez legyen sorsa vidékünkön a legszebbeknek, a flórakutatás féltve őrzött orchideáinak is? Nem történt semmi eddig a természeti értékeink megmentése érdekében? Igenis, történt. Nagyon is sok történt a fölszabadulás óta. Vannak már megyeszerte természetvédelmi területeink. Mi az hát, amivel még adósak vagyunk? Egyes ritka növény- és állatfajok felkutatásával — a tudomány részéről — s azok létének biztosítása (még a természetvédelmi területen belül is) a társadalom, a hivatalos szervek részéről.

Jelen tanulmányom az elsőbb feladatot célozza. Az orchideák számbavételét s azok fokozott védelmét.

Közönségünk legnagyobb része, ha az orchideákról hall, rendszerint a trópusokon, az őserdő fáinak legmagasabb régiójában tenyésző, élősködő — nálunk csak meglehetősen vagy virágkiállításokról, virágüzletekből ismert, pénzbelileg is drága és csodálatos — virágokra gondol. Hallomásból azt is tudja, hogy sok türelem, fáradás kellett ahhoz, miszerint nálunk Európában is virágzásra késztessek a nehezen szerzett orchidea töveket. Arról is sokat hall, hogy ezek a trópusokon otthonosak, mint a fény és meleg gyermekei — de a hazai orchideákról már keveset s kevesen tudnak.

Pedig nálunk is megtalálhatók ezek az ún. szabadföldi orchideák, a mediterrán vidéktől az arktikus régióig. A földkerekség több mint 22 000 orchidea faja (s ezen belül rengeteg eredeti s tenyészetben kialakult változat) közül hazánkra is jut 46 faj (17 alfajjal s számos változattal, színváltozattal és keverék-fajjal).

Az orchideák családjára általában a *leg*-ek jellemzők. A legnagyobb fajszám mellett (évente ma is átlagosan 100 új fajukat fedezik föl) a legnagyobb formagazdagságot képviselik a növények országában. Oekológiai szempontból a legextrémebb termőhelyűek közé tartoznak, a trópusok forró, nedves erdőitől, a síkságokon keresztül a havasok 2000 m-es magasságáig. Virágaik a legkisebb, s a legtöbb számú (*Microspermae*) magvat hozzák létre s végül származástaniilag a legfiatalabb növény-családhoz sorolhatók.

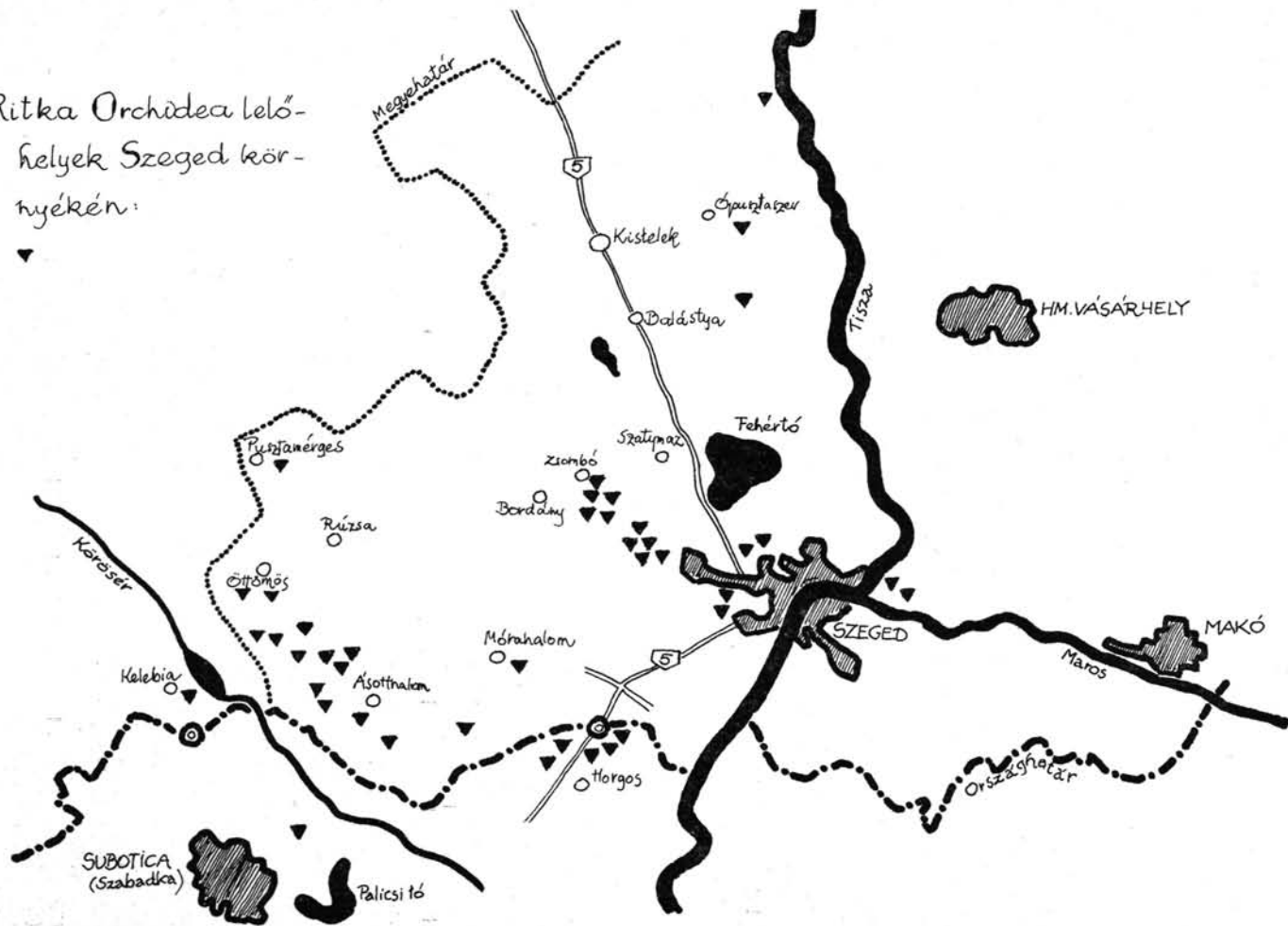
Ami a védettségüket indokolja: a legritkábban előforduló növények közé tartoznak. A külföldi és hazai florisztika szinte egyenként tartja számon az egyes orchidea-fajok lelőhelyét. Így van ez Csongrád megyében (szűkebb területünkön: Szeged környékén) is. Szabadjon ezt az ellentmondó kifejezést használni: *vadászni kell rájuk, hogy megvédhessük őket!* Egyes ritka példányaik megérdemlik, hogy ott, ahol fölleljük őket véletlenül, mielőtt optikai „csővégre” kapnánk őket — tisztelettel köszöntsük őket...

Dolgozatomban szereplő 15 orchidea faj közül csupán négyről (*Orchis laxiflora*, *O. coriophora*, *Cephalanthera damasonium* s *Epipactis atrorubens*) mondhatjuk el, hogy virágzási idejük alatt nem kell őket keresni, termőhelyeiken biztosan megtalálhatók, nem úgy a többi tizenegy fajról. Ezeket (eltekintve megjegyzett lelőhelyektől) keresnünk kell. Köztük olyan is akad négy, amely több évtizedes (1912 óta) kutatás során is csupán egyszer-kétszer jött elő s közülük is három csak az utolsó két esztendőben. Okát keresve, az intenzív mezőgazdasági művelés elterjedésében találjuk meg a feleletet. Három legdélibb megyénk közül Csongrádban találjuk a legnagyobb százaléku agrárterületet. Ez a tény tehát megmagyarázza az ősi fajok pusztulását.

Hogyha megírnánk végül is Csongrád megye flóráját, vezérfonalként annak 60 éves változását kellene fölvezelnünk. Pusztuló orchideáink fölött nem most kongatjuk meg a vészharangot. Már 1929-ben így ír Kovács Ferenc óbecsei flóraművében: „...1908-ban az *Epipactis latifolia* és 1915-ben az *Orchis palustris*-t hiába kerestem. Az *Orchis morio*, *O. coriophora*, *O. militaris*, *Ophrys aranifera* és *Cephalanthera pallens* egykori termőhelyén vígan szántogat ma a szorgalmas földművelő.”

Végezzünk rövid, fajszámszerinti összehasonlítást Csongrád s a két környező megye (Békés és Pest) Orchidea állománya között. Borbás Vince Békés vármegyei flóraművében, 1881-ben csupán két fajról (*O. palustris* és az *Epipactis latifolia*) tesz említést, jöllehet azóta nőtt ez a szám. Makó és környéke növényzete írója, Halász Árpád 1889-ben pedig csupán az *Epipactis latifolia*-t közli. Nézzünk azonban néhány flóraművet a klasszikus flórakutatás korszakából. A két világháború közti időből. J. Prodan Bács-Bodrog megyei munkájában „első nekifutásra” (1910) 7, majd a teljes műben 18 orchidea fajt közöl. 12 fajjal szerepel Hollós László (Tolna vár-

Ritka Orchidea lelő-
helyek Szeged kör-
nyékén:

megye), Thaisz Lajos és Margittai Antal együttesen 14 fajt írnak le Bereg megyéből s kb. ugyanennyit Polgár Sándor Győr megyéből. Soó Rezső és Máthé Imre tiszántúli flóraművének fajsza ma csak 12. Hiányzanak az adatok a Duna-Tisza közéről, melynek flóraműve máig ugyancsak megíratlan, de bizonyosan a legnagyobb számmal szerepel az eddig felsoroltak közt. Csongrád megye (szűkebb ért. Szeged környéke) 15 megfigyelt O. faja tehát nem marad el a felsoroltak mögött. Figyelembe véve, miszerint megyénk egyik része a Duna-Tisza közére esik, másik része a Körös és Maros torkolatvidékére (egyszóval a Tiszántúlra), ez a fajsza nagyobb is lehetne!

Hazai Orchidea kutatásunk vezéralakja és irányítója Soó Rezső akadémikus, a virágcsalád Európában elismert szaktekintélye. Útmutatása alatt készítette el Borsos Olga Magyarország Orchideáinak nagyszerű monográfiáját (I—X rész), megrajzolva az egyes fajok elterjedésének térképeit is. Jelen tanulmány célja, hogy adataival kitöltse, kibővítsa a fehér foltokat vizsgált területünkön.

ORCHIDACEAE = KOSBORFÉLÉK családja

b) alcsalád: Neottioideae

(1810) CEPHALANTHERA RUBRA (L) RICH. *Piros madársisak*

A Duna-Tisza közti homoki hátságok, tölgy- és nyár erdők félárnyékos helyein előforduló, piros-pirosililás, kihegyezett leplű pompás Orchideánk. Virágzási optimuma nálunk: május utolsó negyede.

Elsőrendűen védendő növényritkaság!

Környékünkön eddig két helyről ismert, bár a város hajdani homoki (alsó- és felsőtanyai) erdeiben — még eddig föl nem tört termőhelyeken — valószínű.

Irod. adatok: Szeged—Ásotthalmi emlékerdő. Festuceto-Quercetum populetosum (Bodrogköz: Acta Biol. Szeged, 130, 139) Szeged—Zsombói erdő. Ültetett fenyőerdő Festuc. sulc. gyepeiben (Csongor: MFMÉ... 228).

Herb. és észlelt adatok: Szeged—Zsombói erdő. Fest. sulc. gyepe (MFM Herb, Csongor 1956 V. 26; vidi! 1959. V. 20), Szeged—Ásotthalmi emlékerdő (MFM Herb. Csongor 1971. V. 22; vidi! 1977 V. 26, 1978 VI. 2, 1979 V. 29).

(1811) CEPHALANTHERA DAMASONIUM (MILL.) DRUCE (Syn.: *C. alba* (Cr) Simk., *C. pallens* (Willd.) Rich.) *Fehér madársisak*.

Hazánkban száraz tölgyesek, mészkerülő erdők, ligetek, cserjések aljnövénye. Kísérőnövénnyei (így nálunk is) a kislevelű- és a vörösbarna nőszőfű. Fehér virágai többnyire félig, vagy egészen becsukottak, csak napos, meleg délelőttökönként nyílnak ki egészen. Virágzási optimuma nálunk május második felére esik.

Eddig ismert termőhelyein nem ritka!

Borsos O. area térképén környékünkön nincs jelezve. (Környező jelölt adatok: Menyhárt kalocsai, Kovács óbcesei sub *Ceph. pallens*, valamint Soó—Máthé makói sub *Ceph. latif.* adatai). Szeged és környékére új adat!

Irod. adatok: Tiszamente (Tímár Lajos kéziratot hagyatékában közelebbi ismertetés nélkül, sub *Ceph. latifolia* Mill.) Valószínűleg Csongrád megyei adat!

Herb. és észlelt adatok: Szeged: Makkos erdő. Csemetekertnél, gyűjt. Csongor Krisztina. Száraz tölgyesben (Herb. Cs. 1975 V. 30; vidi! 1976 V. 12, 1976 V. 18, 1977 V. 17, 1978 V. 20.) (:Megj.! Lányi id. művében Makkos erdőből közölt *Epipactis latifolia* növénye alighanem azonos növényünkkel! Szóbanforgó erdő a két világháború után a fainségnek esett áldozatul. Azóta felújult, s jelenleg Szeged város legközelebbi természetes kiránduló- s üdülő helye. Felújult középkori tölgyállományában mindkét Lányi által jelzett Orchidea újra fellelhető, elég bőséges mennyiségben.)

(1813) EPIPACTIS PALUSTRIS (MILL). CR. *Mocsári nőszőfű*.

Ezt a széles elterjedésű, hazánkban főleg lápréteken, szikes réteken előforduló fajt területünkön eddig nem láttam, herbariumokban sem fordult elő.

(Egyetlen irodalmi adata 1915-ből származik, amit Lányi is átvesz flóraművében: „Szeged-Királyhalom”. A homok mélyebben fekvő, nedvesebb helyein Degen közölte Teodorovits nyomán.)

(1814) EPIPACTIS ATRORUBENS (HOFFM.) SCHULT. *Vörösbarna nőszőfű*.

(Syn.: *E. atropurpurea* Rafin; *Helleborine rubiginosa* (Cr) Gaud).

A Duna-Tisza között, a Tisza mentén (Tiszántúlon is) tölgyerdőkben, homoki erdőkben, homokpusztán mindenütt elterjedt ez a bíborvörös leplű, vaníliára emlékeztető szagú, csinos Orchidea.

Két alfaja közül a *ssp. Borbásii* Soó, környékünkéről is ismert. Virágzási optimuma június és július hónapok egészére terjed ki.

Szórványos előfordulása miatt védendő!

Irod. adatok: Szeged—Királyhalom. „Hasonló helyeken, mint *E. palustris*” (Lengyel 60); Szeged: Makkoserdő, Alsóásotthalmi erdő, Királyhalmi erdő (Lányi 250); Szeged—Zsombói erdő Ültetett fenyőerdő *Fest. sulc.* gyeplében (Csongor 228); Szeged—Ásotthalmi emlékerdő. *Festuc.-Qercet. populetosum albae* (Bodrogközy 130, 139); Szeged (Soó V. 137).

Herb. és é. adatok: Szeged: Makkos erdő (MFM Herb. Lányi 1912. VI. 12; Herb. Cs. 1976. VI. 18); Szeged—Zsombói erdő (Herb. Cs. 1973. VI.); Szeged—Ásotthalmi emlékerdő (Herb. Cs. 1978. VI. 2); vidi! Szeged környékén a Pusztamérgesi erdőben, az Öttömösi, a Dugonics- és a Kiss Ferenc-erdőben 1940. VI. 15; minden bizonnyal máshol is előfordul!

(1815) EPIPACTIS MICROPHYLLA (EHRH.) SW. *Kislevelű nőszőfű*

Hazánk területén bükkösök, gyertyánosok, száraz tölgyesek orchidea faja. Virága a zöldestől a kevéssé piros színűig sok árnyalatot mutat. Levele 1—3 cm hosszú. Május végétől június végéig virít.

Igénytelen megjelenésű növény, itteni „klasszikus” termőhelyén kipusztulásától tartanunk nem kell!

Területünkön eddig, első előfordulása (közel 70 évvel ezelőtt) óta eltelt idő alatt másutt nem észleltem.

Irod. adatok: Szeged: Makkos erdő (Lányi 250); Szeged (Közelebbi megj. nélkül, Soó 138).

Herb. adatok és é. a.: Szeged: Makkos erdő (Herb. Cs. 1975. V. 30; 1976. VI. 8, 10, 14, 18).

(1816) EPIPACTIS PURPURATA SM. *Bíboros nőszőfű*

Ezt az Alföldön aránylag ritka fajt, melynek virágai a zöldes fehértől a bíbor pirosig sokféle árnyalatot mutatnak s ültetett fenyvesek, bükkösök növénye. Területünkön eddig még nem láttam.

Virágzási optimuma aránylag késői a többiekéhez viszonyítva: június és szeptember között.

Irod. adatai: Szeged (Soó V. 139). Idetartozik valószínűleg Tímár növénye a Tiszamentérről (!? Az *Epipactis Helleborine* (L) Gr. *ssp. varians* (Cr) Soó).

(1817) EPIPACTIS HELLEBORINE Cr. *Széleslevelű nőszőfű*

Mint az előző faj is, elsősorban bükkösök növénye; területünkön száraz tölgyesekben, homokon is előfordul. Széles leveleivel jól megkülönböztethető az előzőektől.

Nálunk inkább egyik alfaja, a *ssp. viridis* Soó fordul elő.

Virágzási optimuma május végétől július elejéig tart.

Védendő növény!

Irod. adat.: Szeged (Soó V. 141).

Herb. é. adat.: Szeged—Zsombói erdő (Herb. Cs. 1957. VI. 8, 1967. V. 23, 1974. VI. 8).

(1819) *LISTERA OVATA* (L) R. BR. *Békaöntő*
és

(1820) *NEOTTIA NIDUS AVIS* (L) RICH. *Madárfészek*

A környező területekről ált. ismert; lápréteken, ill. homoki erdőkben várható előfordulásuk. Eddig még egyiket sem láttam!

(1821) *SPIRANTHES SPIRALIS* (L) CHEVALL. *Őszi füzértekerics*
(Syn.: *S. autumnalis* (Balb.) Rich.)

A legkésőbbben virító Orchidea faj Európában. Még októberben is lehet virágzó példányokra lelni. Alacsony termetű, alig észrevehető növényke, sárgásfehér, spirális virágfüzérével, melynek enyhe, vaníliára emlékeztető illata van. (A német szaknyelv szerint „ameisen artiger Geruch”). Levéltörzsjára sűrűn a földhöz simul.

Hazánkban eddig Ózd, Gödöllő tájáról, a Dunántúlon s a Kis-Alföldön, a Duna völgyében Baja környékéről ismert. A Nagyalföldön eddig még nem közölték.

Virágzási optimuma: szeptember hónap.

Mindenek fölött védendő növény!

A növényt környezetében nehéz megtalálni. Magam váratlanul akadtam rá 1979 szept. 5-én.

Herb. és é. adat.: Szeged—Kiskundorozsma: Nagyszék és Öreghegyalja határán, homokos réten (Herb. Cs. 1979. IX. 5.).

Mivel társulás-viszonyai e helyről nem ismertettek, szükségesnek tartom följegyezni a vele egyidőben előforduló növényeket: *Ononis spinosa* L, *Melilotus albus* Desr., *Trifolium pratense* L, *Lotus tenuis* W. et K., *Elaeagnus angustifolia* L, *Eryngium campestre* L, *Falcaria vulgaris* Bernh., *Daucus carota* L, *Asperula cynanchica* L, *Euphorbia cyparissias* L, *Plantago tenuiflora* W. et K., *Diploaxis muralis* (L) DC, *Aster tripolium* L. ssp. *pannonicus* (Jacq) Soó, *Achillea asplenifolia* Vent., *Achillea millefolium* L, *Senecio jacobaea* L, *Carduus acanthoides* L, *Centaurea pannonica* (Heuff) Simk., *Cichorium intybus* L, *Crepis setosa* Hall, *Silene multiflora* (Ehrh.) Pers., *Limonium Gmelini* (Willd.) O. Ktze ssp. *hungaricum* (Klokov) Soó, *Colchicum arenarium* W. et K., *Festuca sulcata* (Hackel) Nym., *Dactylis glomerata* L, *Digitaria ischaemum* (Schreb) Münlbg., *Andropogon ischaemum* L.*

c) alcsalád: **Orchidoidea**

1832) *OPHRYS SPHEGODES* (sphecodes) MILL. *Pókbangó v. párkányos bangó* (Syn.: *O. araniifera* Huds.)

Az *Ophrys*-nemzetség elterjedése mintegy 60 fajával felöleli Európa, Ázsia nyugati és Afrika északi részét, környékünkön ezzel az egy fajjal van képviselve. A virág bárszonnyos, pókot utánzó mézajakról vette a növény nevét. (Plinius alkalmazza először a görög elnevezést, mely szemöldököt jelent. Érdemes megemlíteni, hogy ez a kifejezés-hasonlat az alföldi nép növény elnevezései között is szerepel. Pl. Móránál „szamárszemöldöke”).

Hazai orchideáink közül a legkorábban virítók közé tartozik (nálunk április vége, május közepe). Mocsárréteken, nedves kaszálókon, elég vegyes, főként homok talajon a Duna—Tisza közén (a Dunakanyartól egészen Szeged határáig) összefüggő areát alkot. Emellett elég ritka az előfordulása. Minden egyes lelőhelyét a rendszertan kutatói szinte külön számon tartják. A kutatást megnehezíti, hogy szálanként fordul elő, néhány nap alatt elvirágzik, megfigyelt termőhelyén sokszor évekre eltűnik.

* Ugyanezen a helyen tavasszal, május—júniusban nőnek: *Anacamptis pyramidalis*, *Orchis laxiflora*, *O. coriophora* s néhány méterrel odébb *Ophrys sphegodes* is!

Csongrád megyéből először Lányi közölte Királyhalmáról, majd a Horgos melletti Szelevény-pusztáról. Magam a 30-as években szedtem a Zsombói—erdőben, hol azóta kipusztult. Mostani előfordulására Bodroghözy hívta föl figyelmemet. Ez a lelőhely azonban újabban veszélybe került!

Irod. adatok: Horgos: Szelevényi pusztá (Lányi 250); Szeged—Zsombói erdő (Csongor 230) Kiskundorozsma „Zsombói erdő” (Soó, Ophr. St. 463 apud Csongor).

Herb. és é. adatok: Szelevényi pusztá. Királyhalmi állomás és az erdő közt (Lányi MFM Herb. 1911. VI. 30 és 1915. V.2); Kiskundorozsma: Zsombói erdő (Györfly—Csapody exs.); Szelevényi erdő előtti legelő (Timár JATE Herb. gyűjt. idő?); Szeged—Rózsaszék (Herb. Cs. 1967. V. 23); Kiskundorozsma: Öreghegyalja, szikfokon (Herb. Cs. 1976. V. 23; vidi! 1974. V. 30, 1978. V. 20):

(1836) ORCHIS MORIO L. *Agár kosbor*

(Az Orchis nemzetség elhatárolása faji- és rendszertani szempontból sokat vitatott kérdés volt. Soó—Keller—Schlechter monográfiája szerint ma két nagy csoportot különböztetünk meg: az ujjas formájú gumós *Dactylorchis* és a kerek gumós *Eurochis* csoportot. A görög orchis'here elnevezést először *Dioscorides* alkalmazza).

Környékünkön előforduló orchideák túlnyomórészt az *Orchis* nemzetség tagjai. Az agár kosbor igen változatos, társulás-közömbös faj. Eddigi előfordulása nálunk kizárólag homokos területre vonatkozik. Az itteni példányok alacsony termetűek (12—15 cm), szemben az ország északkeleti, nedves kaszálókon megfigyelt magas termetűekkel (40—45 cm).

Szeged környékén Lengyel és Lányi (2 alacsony termetű herb. pld.) adatai az egyetlenek. 1940-ben Györfly Istvánnal magam is találtam a Szeged-Szabadkai vasúti töltés mentén. Ott s máshol — azóta sem találtam. (Bizonyító pld. a kolozsvári egyetem növ. int. herbáriumában!)

Irod. adat: Királyhalom (Lengyel 59); Szeged: Kőlaposa (Lányi 250); Horgos (Lányi apud Soó 1. c.).

Herb. és é. adat.: Kishorgosi és Szelevényi erdő közt „fekete homokon” (Lányi MFM Herb. 1911. IV. 30), Kőlaposa, homokos réten (Lányi MFM Herb. 1915. V. 2).

(1837) ORCHIS CORIOPHORA L. *Poloskaszagú kosbor*

Szennyes vörösbarna, sisakos virága a mezei poloska szagára emlékeztet. Ugyancsak társulás-közömbös faj, hazánkban elég gyakori. Bőségesen terem a Duna—Tisza közén, de a Tisza túlsó oldalára nem megy át. Leszámítva Kovács óbcesei adatát — legdélibb előfordulása nálunk van, a nagyszéki szikháton és homoki gyepekben.

Virágzási optimuma május közepétől június végéig tart. A növény területünkön különösebb védelemre nem szorul!

Irod. adat.: Kiskundorozsma (Degen apud Lányi); Szeged (Lányi ap. Soó. 1. c.); Alsótanya „Kőlaposa”, Átokháza, Klauzál erdő (Lányi 250); Horgos (Degen ap. Soó 1. c. — f. n a n a ; Soó 1. c. 142); Királyhalom (Teodorovits 219, Lányi 250, Degen ap. Lengyel 59); Szeged—Zsombói erdő (Csongor 230).

Herb. és é. adat.: Horgos: Kőlaposa (Lányi MFM Herb. 1920. V. 29), Szeged—Átokháza ((Thaisz Herb.), Szeged—Zsombói erdő. Ültetett fenyő erdő alján (Herb. Cs. 1965. V. 19, 1973) Nagyszék—Öreghegyalja (Herb. Cs. 1971. V. 12, vidi! 1976. V. 17, 1977. V. 13, V. 30. sokféle színváltozattal!).

1841) ORCHIS MILITARIS L. *Vitéz kosbor*

Virága a katona sisakjáról kapta nevét. Bíborszín ajkú, halvány rózsaszínű, impozáns termetű növény. Alföldünkön szórványosan jön elő, A Kiskunság területén képez két nagyobb elterjedési foltot, láprétek (Szücsi- és Tabdi erdő) homoki rétek, láperdők, tölgyesek cserjés helyein.

Környékünkön Lányi óta nem látta senki. Fölbukkanását azóta is reméljük.

Irod. adat.: Kőrös-erdő, Szabadka—Subotica mellett (akkori Csongrád m. területén) (Lányi 250).

Herb. és é. adat.: Kőröserdő (Lányi MFM Herb. 1914. VI 21).

(1842) ORCHIS PURPUREA HUDS. *Bíboros kosbor*

Száraz tölgyesek, bükkösök, ligeterdők ritkasága az Alföldön. A virág cimpája bíbor-színű, visszás szívalakú, pöttyözött. Duna—Tisza közén Tompa környékéről ismert.

Területünkön eddig még nem látták. 1979 V. 6-án bukkantam rá első példányára az ásothalmi emlékerdőben, a Kiss Ferenc emlékfá mögötti nyárasban — váratlanul. Minden bizonnyal máshol is előkerül. Egy helyen a *Cephalanthera rubra* társaságában meddő, fénylő tölével rosettájára bukkantam!

Herb. és é. adat.: Alsóásothalmi emlékerdő. Festucet. vaginatae danub. populet. (Herb. Cs. 1979. V. 6.)

(1845) ORCHIS LAXIFLORA LAM. *Mocsári kosbor*

Két alfajával a legelterjedtebb orchideánk a Kárpát—medencén belül. A *ssp. palustris* (Jacq) A. et G. a Kis—Alföldön, a Duna—Tisza közén, a *ssp. elegans* (Heuff) Soó pedig a Tiszántúlon, főleg a Nyírségben bőségesen terem a legkülönbözőbb talajneveken, láp- és mocsárréteken, láperdőkben, homoki legelőkön, magas sásos társulásokban, kaszálókon, sőt szikes réten is.

A Duna—Tisza közén a *ssp. palustris* összefüggő areája kb. a déli országhatárig terjed. Területünkön azonban — Borsos area térképével ellentétben — átlépi a Tisza vonalát is, Tápénál, a Nagyfá-nál s valószínűleg följebb is. Virágzási optimuma május elejétől június közepéig tart. Ez a növény nem szorul különösebb védelemre, hiszen közvetlen a város határában s a távolabbi környéken is tömegesen virít. A virágok bíboros-lila színűek (lápréten sötétebb, nádasban, árnyékos helyen, vagy ártereken halványabbak) de nem ritkák a színváltozatok sem. Átlagosan majd minden 100-ik példányra esik egy rózsaszínű, ritkán fehér változat! (Hibridizációs lehetőség csupán a *laxiflora* X *coriophora* fajok között lehetséges!)

Irod. adatok: Királyhalom (Degen ap. Lengyel 59), Kiskundorozsma, Kőlaposa, Alsótanyai járás, Szelevényi erdő (Lányi 250), Szeged—Zsombói erdő (Csongor 220), Kiskundorozsma—Nagyszék, „Börcsök kopálya” (Timár 498).

Herb. és é. adatok.: Horgos, Szelevényi erdő, Kőlaposa (Lányi MFM Herb. 1910. V. 29), Királyhalom (Lányi MFM Herb. 1912. V. 20), Szeged—Zsombói erdő (Herb. Cs. 1957 VI. 3, 1973 V. 19, 1974 VI. 8, 1975 V. 24, 1976 VI. 22, 1977 VIII. 5 in fruct.) Rajkai-erdő (Herb. Cs. 1973 V. 20), Ásothalom: Irodasor (Herb. Cs. 1978. V. 27), Mórahalom mocsárrét (Herb. Cs. 1977. V. 28), Kiskundorozsma—Nagyszék (Herb. Cs. 1977. V. 13), Szeged: Körtöltésen kívül, mocsárrét (Herb. Cs. 1976 VI. 4), Ópusztaszer (Herb. Cs. 1979 V. 20). Vidi! Nagyszéksós, Madarásztó, Bilicsstó, Zákány, Csorba, Klauzál erdő, Öttömösi erdő stb. A megye egész tiszáninneni részén megtalálható!

ssp. palustris l. alba Ruppert: Szeged—Zsombói erdő (Herb. Cs. 1975. V. 24, VI. 8), Marostorok: Hosszútóhát (Herb. Cs. 1976. VI. 11).

ssp. palustris l. rosea Ruppert: Szeged—Zsombói erdő (Herb. Cs. 1975. V. 24), Ásothalom: Irodasor (Herb. Cs. 1978. V. 27).

(Legérdekesebb s változatokban, hibridekben legváltozatosabb az újjas gomójú *Dactylorhiza* nemzetség. Míg a Kiskunság láprétein otthonos, nálunk sajnos nem fordul elő. Egy alkalommal sikerült (1976. V. 10-én) a zsombói erdőben egy leszakított példányt egy úttörő kisleánytól „elkobozni”, mely *Dactylorhiza incarnata* volt. Bár a növény gumója a földben maradt, jelzett helyen azóta sem jött elő!).

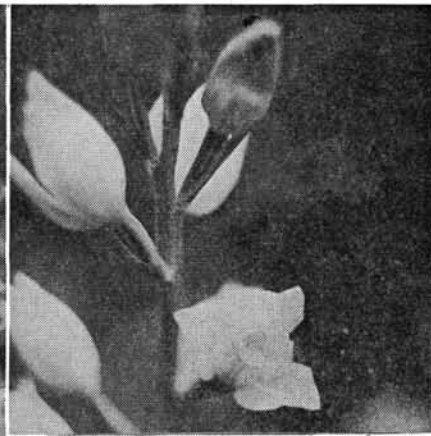
1852) ANACAMPTIS PYRAMIDALIS (L) RICH. *Vitézvirág*

Sarkantyús, bíborvörös, vagy rózsaszínű virágzata piremmisszerűen csúcsosodik. Innen a tudományos neve. Hazánkban homoki réteken, legelőkön, száraz tölgyesekben terem. Hozzánk legközelebb, Bugac térségében ismert.

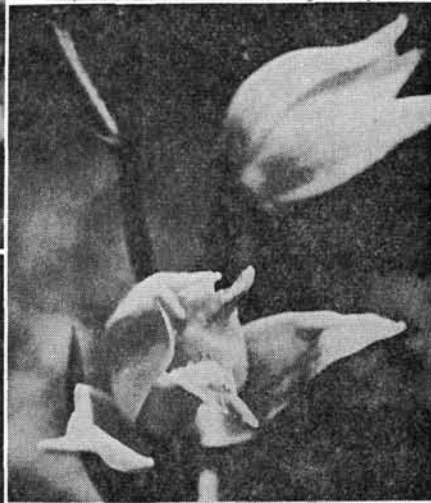
Virágzási optimuma május utolsó negyedétől június közepéig tart.

1

2

3

4

5

1. *Cephalanthera rubra* (L.) Rich. — *Szeged—Asotthalmi emlékerdő* (1978. VI. 2.)
2—3—4—5. *Cephalanthera Damasonium* (Mill.) Druce — *Szeged—Makkoserdő* (1977. V. 17.)

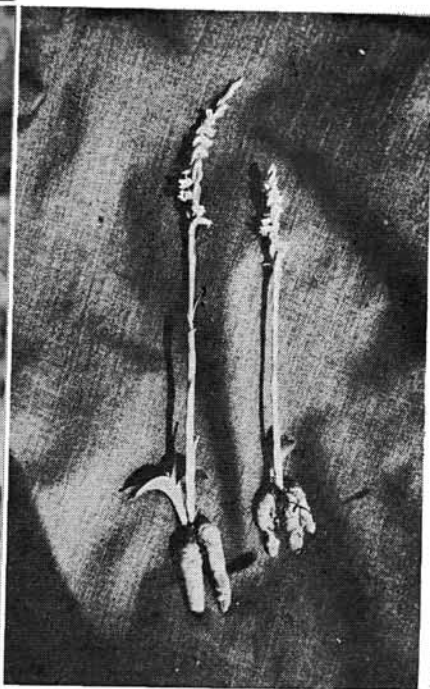
6

7

8

9

6. *Epipactis microphylla* (Ehrh) SW. — *Szeged—Makkoserdő* (1976. VI. 8.)

7. *Epipactis atrorubens* (Hoffm.) Schult. — *Kiss Ferenc erdő* (1940. VI. 15.)

8—9. *Spiranthes spiralis* (L) Chevall. — *Szeged—Kiskundorozsma: Öreghegyalja* (1979. XI. 5.)

10

11

12

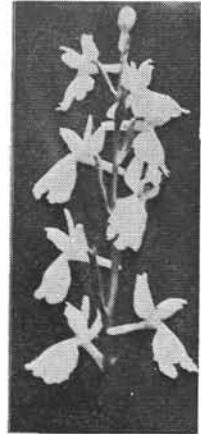
13

10. *Ophrys spehgododes* Mill — *Szeged—Kiskundorozsma: Öreghegyfalja* (1974. V. 30.)
11. *Orchis purpurea* Huds. — *Szeged—Ásotthalmi emlékerdő* (1979. V. 6.)
12—13. *Orchis coriophora* L. — *Szeged—Kiskundorozsma: Nagyszék* (1976. V. 17) és
Szeged—Zsombói erdő (1975. VI. 12.)

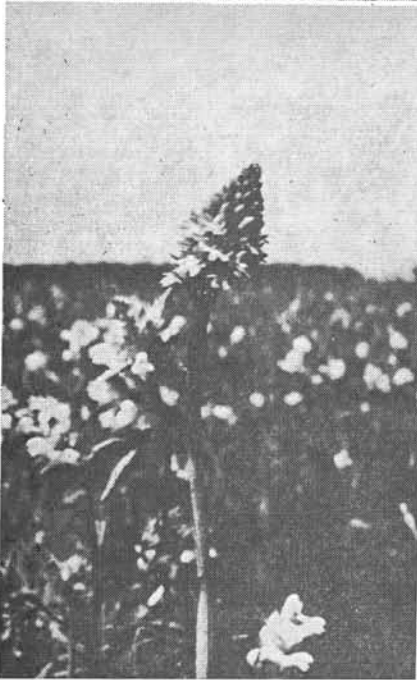

15

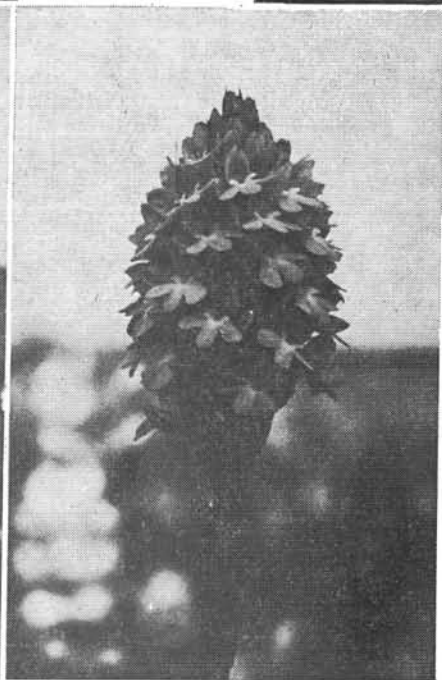
14

16

17

18

14—15. *Orchis laxiflora* Lam. ssp. *palustris* (Jacq) A. et G. — *Szeged—Zsombói erdő* (1976. VI. 11.)

16. *O. l.* ssp. *pal. l. alba* Ruppert — *Szeged—Makkrostorok: Hósszútóhát* (1976. VI. 11.)

17—18. *Anacamptis pyramidalis* (L) Rich. — *Szeged—Kiskundorozsma: Óreghegyalja* (1977. VI. 1.)

(A fényképeket szerző színes felvételei után Hernádi Oszkár készítette.)

Feltétlenül védendő növény!

Ez a szép orchideánk sokáig váratott magára. Lányi szedte a megye határán, Horgos rétjén 1913-ban. Azóta több mint hat évtized telt el, míg végül a Nagyszék szomszédságában (l. előbb, a *Spiranthes* termőhelyénél!) újra megjelent. Jelzett helyen a következő két évben — szorgos keresés ellenére — sem volt található. (Megerősíti azt a feltevésünket, hogy egyes növény példányok virágzásuk után 1—2 éves „pihenőt” tartanak.)

Irod. adat: Királyhalom: Kőlaposa (Lányi 250).

Herb. és é. adat: Kőlaposa a Szelevényi erdőben (Lányi MFM Herb. 1913. VI. 2), Szeged—Kiskundorozsma: Öreghegyalja (Herb. Cs. Csathó Andrással 1977 VI. 1), Szeged (Soó V. 178).

*

Növényeink felsorolásának végéhez értünk. Származásuk, elterjedésük szerint csoportosítva, valamennyien a középeurópai (kettő közülük tágabb értelemben vett európai) flóraelemekhez sorolhatók.

Ami eddigi kutatásainkat illeti, az eredmények nem tekinthetők korántsem befejezetteknek. Megállapítható volt, hogy növényeink nagyrészt Szeged város egykori birtokterületének déli szárnyában, a homoki erdők, puszták, mocsárrétek még mezőgazdasági termelés alá nem került részein található. Kutatásukat megnehezítette az a körülmény, hogy szóbanforgó területek az országhatár közelsége folytán nehezen megközelíthetők. A jövőben kiterjesztjük kutatásainkat megyénk északi részére is, ahonnan, mint már Lányi is emlegette flóraműve előmunkálataiban, még mindig csak hézagos adataink vannak.

Ami végül is védettségük fokozottabb mértékéhez tartozik, egyelőre javasoljuk a kiskundorozsmai Nagyszék eddig kijelölt védelmi területének kibővítését. Nem nagy területről van szó. Indokolásul elég legyen csak annyit felhoznunk, miszerint szóban forgó területen az ismertett fajok közül öt terem (közülük három elsőrendűen ritka növény!) s ezeknek léte az utóbbi időben a közelben egyre jobban felhalmozódó (a környéki gyárakból rendszeresen — elégetésre, megsemmisítésre — odahordott) gumi- és lemezgyári hulladékokból keletkező szeméthalom következtében veszélybe jutott!

Lassacskán már inkább többet beszélünk „Homokországunk”, vagy „Vadvízországunk” tündező szépségeiről. Tavasz idején, májusban és június elején — hiszen ez az Orchideák időszaka — ha a környéket járom, amikor a mocsárrétek zöld selymét bíborral vonja be a mocsári kosbor — itt népiesen „táca virág” — sokasága, mindig első mesteremre, *Czógler Kálmánra* gondolok, aki mint diákot először vitt magával egész napos kirándulásra, Nagyszéksósra (1933), ahol a Bálint-tanyán *Móra Ferenc* „létározta” valamilyen hun nagyuróság kincsös hagyományainak újra fölbukkant részleteit...

Akkor láttam és hallottam először és utoljára megnyilatkozni Mórát a természetről. „Egész féldélutánon” hallgathattam őt. Ekkor mutatta be nekem mocsári kosbor csokorbaszedése közben (Móra nagyon szerette a mezei virágokat csokorba kötni) egy hegyesre metszett ceruza segítségével, hogyan porozzák be a szárnyas rovarok ennek karcsú, szép bíborszínű virágát. Hát azt mondhatom, azóta sem találkoztam még nagyszerűbb pedagógiai fogással, szemléltetéssel. *Czógler Kálmántól* vettem át a staféta botot a „sokablakos” házban is, ahol lépten-nyomon, az épületnek minden zugában a két barátunk, Mórának és *Czóglernak* keze-nyomára bukkanhattam. Az egyetlen találkoztam a harmadik barátommal, *Győrffy István* professzorral, aki kirándulásainkon mindig fölfigyeltetett a jelentkező orchideákra. *Győrffy* mutatott be a negyedik barátunk, a „pöleldős” *Kiss Ferencnek* is.

Ők négyen voltak az ezerarcú alföldnek igazi szerelmesei, akik ismerték és propagálták ennek a tájnak kendőzetlen szépségeit, tavasztól őszig. A legkedvesebb tudomány, a növényvilág szeretete tartotta össze őket mély emberi kapcsolatban, barátságban, halálukig. Ez a kis tanulmány, legyen egy kissé Négyüknek emlékezetére szentelve.

(1979-ben, Móra Ferenc születése évének századik fordulóján.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bodrogközy Gy.*, Die Vegetation der Weisspappel-Haine in dem Reservat „Emlékerdő” bei Szeged—Ásotthalom. Acta Biologica Nova Ser. Tom III. fasc. 3—4. Szeged, 1957.
- Borbás V.*, Békésmegye flórája. M. Tud. Akad. Értesítő a term. tud. köréből. IX. köt. 18. sz. Bpest, 1881.
- Borsos O.*, Geobotanische Monographie der Orchideen der pannonischen und karpatischen Flóra. (Theil I, II, IV, V, VI, VII, VIII) Annales Univ. Scient. Budapest. etc... Sectio biologica Bpest, 1954—1964.
- Csongor Gy.*, Természetvédelmi feladataink Szeged környékén I. A zombói erdő. MFMÉ 1957.
- Danesch, Edeltraud und Othmar*, Orchideen Europas. Südeuropa. Bern und Stuttgart, 1969.
- Danesch, Edeltraud und Othmar*, Orchideen Europas. Mitteleuropa. Bern und Stuttgart, 1962.
- Danesch, Edeltraud und Othmar*, Orchideen. Mitteleuropa. Hallwag Taschenbuch no. 114. Bern, 1977.
- Hegi, G.*, Illustrierte Flóra von Mitteleuropa. II. Bd. (I. Aufl.) München, 1906.
- Kovács F.*, Óbecse határának virágos növényei. A szegedi Alföldkutató Bizotts. Kvtára VI. szak. B) Növ. Közl. 6. sz. Szeged, 1929.
- Lányi B.*, Csongrádmegye flórájának előmunkálatai. Magy. Botan. Lapok 13. évf. 6/9 sz. Bpest, 1915. (230—274 1.).
- Lengyel G.*, A királyhalmi m. kir. külső erdészeti kísérleti állomás területe növényzetének ismertetése. Erdészeti Kísérletek. XVII. évf. 1—2. sz. 1915.
- Halász Á.*, Makó város és környéke eddig ismert edényes növényeinek jegyzéke. Makói polg. isk. értesítője. 1889. (9—31 1.)
- Soó R.*, Ophrys Studien. Die Ophrys der pannonischen und karpatischen Flora. (Teil III. in Geobotan. Monographie etc.) Acta Acad. Scient. Hung. 5. Bpest, 1959. (437—471 1.)
- Soó R.*, A magyar flóra és vegetáció rendszertani-, növényföldrajzi kézikönyve. V. köt. Bpest, 1973. 132—182 1.)
- Soó R.,—Máthé I.*, A Tiszántúli flórája. Magyar Flóraművek II. Debrecen, 1938. (1—192 1.)
- Timár I.*, Adatok a Tiszántúli (Crisicum) Flórájához. Annal. Biol. Univ. Hung. Tom. II. (489 1.) 1954.

Rövidítések:

- vidi ! = a növényt láttam
 MFM Herb. = A Móra Ferenc Múzeum herbáriuma
 Herb. Cs. = Csongor Győző herbáriuma
 Herb. JATE = József Attila Tud. Egyet. Növénytani Int. herbáriuma

UNSERE NATURSCHUTZAUFGABEN IN DER GEGEND VON SZEGED

ORCHYDEEN AUF DEN WIESEN

von

Győző Csongor

Der Verfasser zieht die in der Umgebung von Szeged ziemlich seltenen Orchidea-Arten in Betracht, mit besonderer Rücksicht auf diejenigen, die seit der Floraabhandlung von Béla Lányi (1915) vorgekommen sind. Diese — von den Botanikern überall besorgt bewachten — Pflanzenseltenheiten geraten nicht wegen des Pflückens oder der Sammlung der Blumen, sondern lieber wegen der Abschaffung ihrer Fundstellen und nicht weniger wegen der Verschmutzung ihrer Umwelt stark in Gefahr. Nicht nur eine von ihnen kam seitdem nur in einigen Exemplaren vor die Augen des Forschers (*Orchis sphegodes*, *Ophrys purpurea*, *Anacamptis pyramidalis*). Mit Angaben von der Umgebung ergänzt Verf. die von Olga Boros gezeichneten Area-Karten. Er findet die auf dem Gebiet der Ungarischen Tiefebene noch nicht nachgewiesene *Spiranthes spiralis* und empfiehlt die Fundstelle von dieser als Schutzgebiet.

ADATOK A SZEGED-KÖRTÖLTÉS MELLETTI ERDŐSÁV CERAMBYCIDA-FAUNÁJÁHOZ

GASKÓ BÉLA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A TERÜLET ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

Szeged a Nagyalföld legmélyebb részén, a Tisza és a Maros összefolyásánál fekszik. A vizsgált terület közelítő koordinátái: keleti hosszúság $20^{\circ} 06'$, északi szélesség $46^{\circ} 15'$. Péczely (1965) szerint az 1901-től 1950-ig terjedő évek átlagában a város időjárását az alábbi adatok jellemzik:

A csapadék évi átlaga 573 mm. A legmelegebb és a leghidegebb hónap átlagos hőmérsékletei közötti különbség $23,5^{\circ} \text{C}$. Az évi napfénytartam 2102 óra. Ezek az éghajlati faktorok, bár még a Nagyalföld viszonylatában is erős kontinentalitást tükröznek, a terület 84 m körüli tszf. magassága mellett az erdőssztepp vegetációnak felelnek meg. Önmagukban semmiképp sem indokolják sztepp kialakulását. (Soó 1964) Felvetődik tehát a kérdés, hogy miként és mikor vált Szeged környéke (és a Nagyalföld túlnyomó része) pusztasággá.

Vidékünk, mint e tájegység általában, a honfoglalás korában és az utána következő századokban sokkal gazdagabb volt fákban. A legelők és szántóföldek gyarapodása azonban már ekkor törvénytörően is az erdők gyérüléséhez vezetett. (Földes 1908, 1910, Hajdú 1901, Kiss 1892, 1920, 1927, 1939, Magyar 1961, Soó 1931, 1949) A megmaradt állományokkal a törökkor, majd az ezt követő háborúk rablógazdálkodása végzett. (Kiss 1939, Kolossváry(né) 1975, Tagányi 1896)

Így látja Bél Mátyás a török utáni Szeged erdő és faviszonyait (1732):

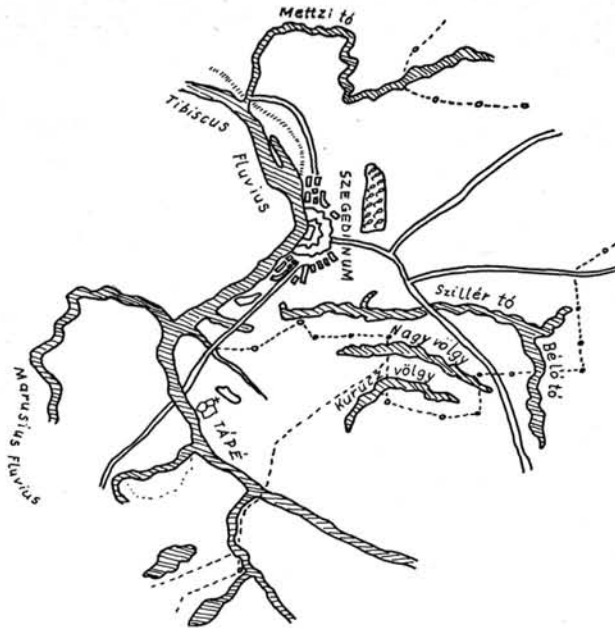
„Amerre a szem ellát, mindent erdőszerűen növő sás borít. Ezeket tüzelőfa gyanánt használnák az itt lakók és nemcsak tüzelésre, hanem házépítésre is szolgálnak... csupán a fakitermelés hiányát lehet sajnálni, ezt azonban eléggé pótolja a nád.”

Egyedül a Tisza-parti füzeseket említi jelentősebb társulásként. Hasonló volt a helyzet szinte az egész Alföldön. (Borbély—Nagy 1932, Gyarmathy 1954, Hirsch 1873, Kaán 1920, 1939, Palugyai 1855, Várkonyi 1954, Véssey 1881, Wendl 1874, Witsch 1809.)

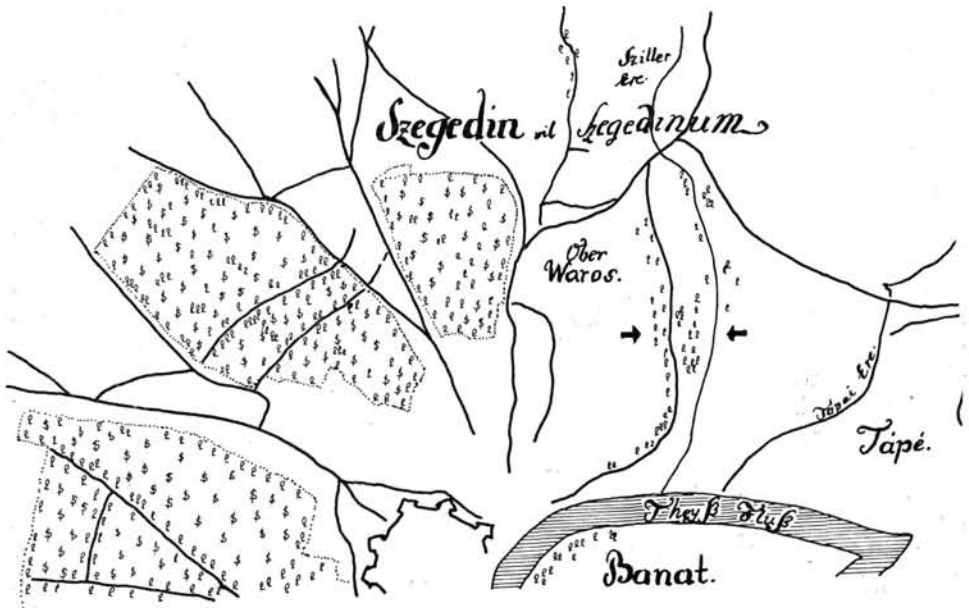
Kaltschmidt Ábrahám 1747-ben készült térképén Szeged város területén mindössze két apróbb erdőfolt látható. Az egyik az ászotthalmi „Nesztorok” erdejével azonosítható. A másik a jelenlegi felsővárosi makkoserdő helyén volt. Ez utóbbi zöld alapszínű, apró fákból álló rajz, ami újabb telepítésre utalhat. (1. ábra). Valószínűleg fűzdugványokból létesült, mint az 1760-as években Dugonics András polgármester által Felsővároson telepített erdő. (A fűz rövid vágási kora miatt az alföldfásítás kezdeti periódusában az egyik legelterjedtebb fafaj. (Magyar, 1961)

A II. József korabeli katonai felmérés megfelelő szelvényén csak a Szillér mellett található egy nagyobb facsoport. (2. ábra). A már említett erdőt időközben kitermelhették. A város belterületén és a későbbi körtöltésnek megfelelő részen létesített erdők további sorsát főként Kiss Ferenc munkái nyomán lehet összegezni. (Kiss 1927, 1939)

Ezekből kitérünk, hogy Mária Terézia 1769-ben és II. József 1788-ban kiadott erdő-

1. ábra. Szeged és környéke Kaltschmidt Ábrahám 1747. évi térképe nyomán

2. ábra. A Szillér-menti facsoport (II. József korabeli katonai térkép alapján)

rendtartási okiratai nem váltották be a hozzájuk fűzött reményt. A város csak a Vedres István (1795, 1825) által vázolt gazdasági kényszerűség hatására kezdi meg az erdők komolyabb telepítését. A nagy kiterjedésű homokvidékek (városi bérföldek) hasznosítása is megkövetelte ezt. (Kovács 1901, Szüts 1914, Vedres 1825)

Az 1770-es évek közepén Alsó- és Felsővároson két tölgyerdőt vetettek. Az alsóvárosit a Bánomkert-sor környékén a felsővárosit ismét a Makkoserdő helyén.

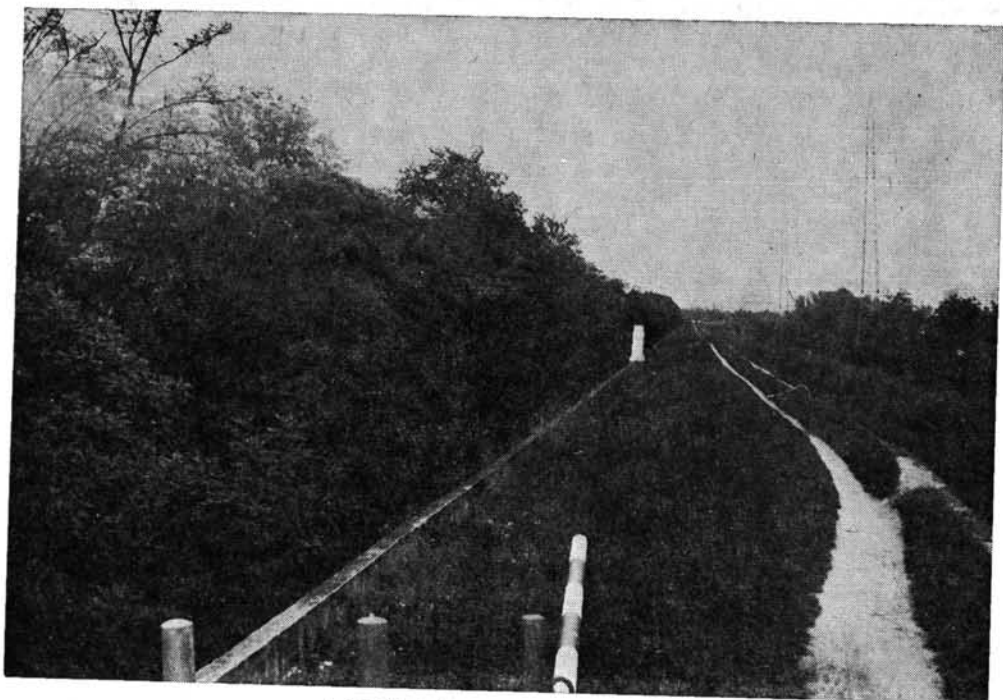
Ezek az okmányokkal igazolható telepítések Balla Antal 1778. évi térképén nincsenek feltüntetve. Valószínűleg a nagyrészt gyenge termőhelyre vetett tölgy-makkból megeredt apró fácskákat nem tekintették „igazi erdőnek”. Talán ennek az első vetésű állománynak a kiritkulása nagyobb volt az igazolható mértéknél?

A Boszorkányszigeten és a Bánomkertek alatt már meglévő füzes természetes cönózisnak tekinthető. A Tisza Csongrád megyei szakaszának hullámtereire ugyanis (a Maroséra csak részben) elsődlegesen a *Salicetum albae-fragilis* és a *Salicetum triandrae* társulások jellemzők. Különböző faciesekkel és kultúr konzociációkkal együtt jelenleg is ezek az alaptípusok a meghatározók. (Bodrogközy 1966, Soó 1964, Timár 1953). Giba Antal (1844-44-es) térképein még mind a négy erdő megtalálható. Kiss Ferenc (1939) és rá való hivatkozással Furbás (1975) közli a „szabad királyi Szeged városának ingatlanairól 1855/56 évről szóló leltárának” vonatkozó adatait. Eszerint:

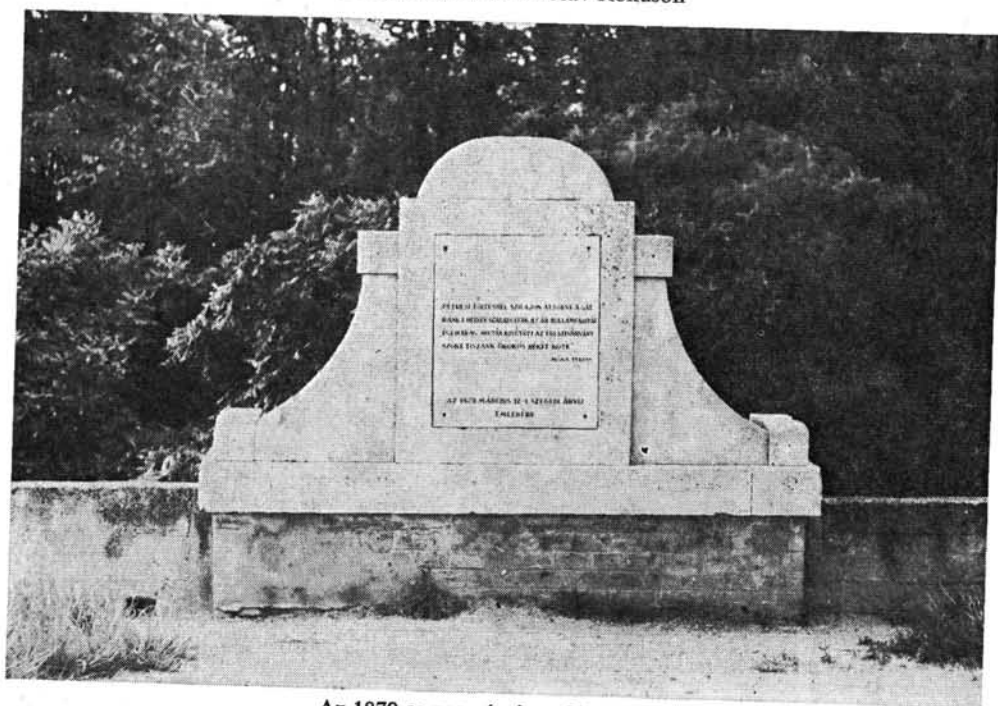
Folyószám	Az ingatlan megnevezése	Kiterjedése	
		hold/1200 n.öl	n.öl
1.	Alsóvárosi makkoserdő	23	16
2.	Felsővárosi makkoserdő	25	989
3.	Szillért-parti erdő	2	1110
4.	Tiszamenti erdő	21	986

A lakosság áruellátása azonban továbbra sem probléma mentes. „Erdő kevés lévén, épületi fa teljes hiányában, ezzel a máramarosi fenyő szállítmányokból látják el magokat az építkezők, a gátak széleit mégis fűzfák környékezik, az utzákat pedig több helyen ákácok ékítik.” (Palugyai 1855)

A terjeszkedő város szilléri és alsóvárosi tereprendezéseit az 1879-es nagyárvíz következményei tették teljessé. Ekkor a fahiánnyal küzdő szegediek kitermelik a megmaradt erdőket és később csak a felsővárosi makkost telepítik újra. Az utóbbit egyébként 1848-ban, 1919-ben, és 1944/45-ben is kivágták, de az írtásokat mindig rövid időn belül a terület fásítása követte. Közvetlenül az árhullám levonulása után egy esetleges újabb katasztrófa megelőzésére Szeged körül töltésrendszer épült. A feladat lényegi részét 1880 IV. 20-ig megoldották (Dóka 1978). Később csupán 1904 és 1909 között (Gallé 1936), valamint az 1970-es években végeztek jelentősebb kiegészítő munkálatokat. A töltés déli kitétséggű oldalára zömmel a *Cynodonte-poetum angustifoliae*, az északra az *Arrhenatheretum-elatioris* fűtársulások jellemzők. (Bodrogközy György szíves szóbeli közlése). Kiss Ferenc (1939) megjegyzi, hogy a legelső telepítésből (1770-es évek) egy darab kocsányos tölgy (*Quercus robur* L.) maradt. A fa ma is él, bár belsejében hatalmas üreg tátong. Ezt némely „természetbarátok” tűzrakóhelynek használják. Védetté nyilvánítása (ami egymagában nem elég) és körülkerítése meghosszabbíthatná ennek a Csongrádi sugárút közelében található famatuzsálemnek az életét. A két világháború közötti időszakban megkezdődött a zöldövezet kialakítása. Az 1944-es év előtt a hullámtéren kívüli rész a felsővárosi makkosból és annak csíkszerű rókusi—felsővárosi meghosszabbításából állt. A felszabadulás után

A körtöltés és az erdősáv Rókuson

Az 1879-es nagy árvíz emléktáblája

kidolgozott átfogó rendezési terv keretében a körtöltésnek szinte teljes hosszában erdősávot létesítettek.

A város sugárútjai és a megfelelő országutak a sávot hat további részre tagolják.

Ezek a következők:

1. Felső-Tiszapart — József Attila sgt. által határolt szakasz (18,4 hektár)
2. József Attila sgt. — Csongrádi sgt. által határolt szakasz (20 hektár)
3. Csongrádi sgt. — Kossuth Lajos sgt. által határolt szakasz (14,2 hektár)
4. Kossuth Lajos sgt. — Tolbuchin sgt. által határolt szakasz (9,3 hektár)
5. Tolbuchin sgt. — Petőfi Sándor sgt. által határolt szakasz — —Itt az erdő a többi területtel ellentétben a körtöltésen belül van. — (52,6 hektár)
6. Petőfi Sándor sgt. — Tiszapart által határolt szakasz — Ide tartozik a Ballagi-tó környéke a Hattyas telepi holtáig. — (kb. 6 hektár)

A felsővárosi Makkoserdő ma

Közülük a 2. (Makkoserdő) és az 5. (Móraváros) a legnagyobb területű és a legváltozatosabb fajösszetételű. A többi szakaszon főleg az akác (*Robinia pseudo-acacia* L.) és a nyárfa (*Populus* sp.) dominál. Az erdőnek és közvetlen környékének aljnövényzete jellegében a *Salicetum albae-fragilis rubus faciesétől* a *Festuco pseudovinae-Quercetum roborisig* változik.

A MÉM Szegedi Állami Erdőrendezőség 1978-as üzemterve alapján a leggyakoribb fák:

2-es terület. Kora: 25 év

mezei szil	(<i>Ulmus minor</i> Mill.)
kocsányos tölgy	(<i>Quercus robur</i> L.)
akác	(<i>Robinia pseudo-acacia</i> L.)
erdei fenyő	(<i>Pinus silvestris</i> L.)
amerikai köris	(<i>Fraxinus pennsylvanica</i> Marsch.)
kislevelű hárs	(<i>Tilia cordata</i> Mill.)
óriási nyár	(<i>Populus robusta</i> C. K. Schneid.)
korai juhar	(<i>Acer platanoides</i> L.)

5-ös terület. Kora 14—16 év

kocsányos tölgy	(<i>Quercus robur</i> L.)
korai juhar	(<i>Acer platanoides</i> L.)
mezei szil	(<i>Ulmus minor</i> Mill.)
amerikai köris	(<i>Fraxinus pennsylvanica</i> Marsch.)
akác	(<i>Robinia pseudo-acacia</i> L.)
kislevelű hárs	(<i>Tilia cordata</i> Mill.)
szürke nyár	(<i>Populus canescens</i> Sm.)

Természetesen elszórtan egyéb fafajok is találhatóak. Az aljnövényzetben jónéhány helyen a magas talajvíznek megfelelően gyakori a szeder (*Rubus caesius* L.), a nád (*Phragmites communis* L.), és a gyalogakác (*Amorpha fruticosa* L.). Foltonként mindenütt látható, (különösen a szikes jellegű részekben) több-kevesebb keskenylevelű olajfűz (*Elaeagnus angustifolia* L.).

A Hattyas-telepi holtág mellett jelentősebb a fehér fűz (*Salix alba* L.) előfordulása és összefüggő területeket borít a mocsári kutyatje (*Euphorbia palustris* L.).

A szilléri csatorna

Botanikailag az erdősáv és környéke még eléggé feltáratlan, annak ellenére, hogy szórót adatok már a századforduló idejéből vannak. (Pap 1893, Lányi 1914). Mivel a már meglevő erdők a legújabb városrendezési tervek szerint alapul szolgálnak egy kialakítandó nagyobb zöldövezetnek (Beliczay 1974, 1975), erre mindinkább szükség lenne.

Vízállásos rész a rókusai töltés mellett

AZ ERDŐSÁV ROVARTANI JELENTŐSÉGE

A körtöltés melletti erdősáv ültetett erdő. A Tisza és a Maros hullámtéri társulásain kívül, még ma sincs közvetlen kapcsolata egyetlen más jelentősebb erdőséggel sem. Ennek megfelelően az adott területen őshonos xilofág Coleopterákról nem beszélhetünk.

A napjainkra jellemző bogárfauna xilofág komponensei két úton kerülhettek a területre. Vagy behurcolták őket, vagy olyan fajok, amelyek a hullámtérről települtek ide. Már Vánky József és Vellay Imre (1894) felhívták a figyelmet a behurcolás tényére: „— Ezen körülményekhez még nem csekély részben járul Szeged áru-forgalma, amely által elég gyakran nem itthonos fajok is kerülnek a kutató merítő hálójába —” Több behurcolt xilofág faj megtelepedését elősegítette, hogy Szeged néhány parkja (köztük az újszegedi Népliget) és az utakat szegélyező fák egy része túlélte a fainséges idők (1879, 1919, 1944/45) kitermeléseit. A felsővárosi makkoserdőben (bár rendkívül csekély számban) szintén akadnak olyan fák, amelyek legalább egy tarvágást átvészelték. Nem lebecsülendő a város körüli kertek szerepe sem, mivel a gyümölcsfák és a szőlő jónéhány bogárnak tápnövényei. Az esetek többségében nagyon ne-

Lábon száradt tölgyfák az újszegedi Népligetben

héz eldönteni, hogy behurcolt és meghonosodott fajról van-e szó, vagy egyszerűen csak a korábbi felmérések hézagosságáról.

A mediterrán és pontomediterrán elemek tömeges megjelenése esetleg éghajlatunk lassú melegedését is jelezheti. Viszonylag az a legegyszerűbb, ha olyan faunaidegen, Coleoptera kerül egy területre, amely ott nem tud megtelepedni.

Kanabé (1929) említi, hogy a bükkszállítmányokkal Debrecenbe több alkalommal behurcolt *Rosalia alpina* (L.) nem tudott meghonosodni a Nagyerdő tölgyeseiben. Ez a *Cerambycida* néhányszor Szegeden is előkerült. Vellay Imre gyűjtötte először 1893. VIII. 7-én. Feljegyzése szerint városi utcán (Vellay 1894). Csiki (1906) véleménye az, hogy „*Hegyvidéki fával behurczolt faj*”.

A havasi cincér itt sem tudott beépülni a vidék *Cerambycida* faunájába. Ez annál is inkább érthető, mivel az említett cincér egyes területeken élő rasszai Közép—Európában montán — submontán elterjedésűek (Heyrovsky 1955, Kaszab 1971, Reitter 1912 és Roubal 1936), és többnyire monofágok. (Kanabé 1929, Papp 1968.) A tápnövény specifitás populációs szinten érvényesül. Ennek ismeretében egy monofág populációból származó *Cerambycida* meghonosodásának valószínűsége még a tápnövény szórványos megléte esetén is, csak töredéke egy oligo vagy polifág popu-

lációba tartozó cincér meghonosodási valószínűségének. Ha ehhez még valamilyen határozott környezeti igény társul, mint a montán és a submontán elemek esetében, akkor meghonosodási valószínűségük az Alföldön (mindkét tényező hiányában) gyakorlatilag nulla.

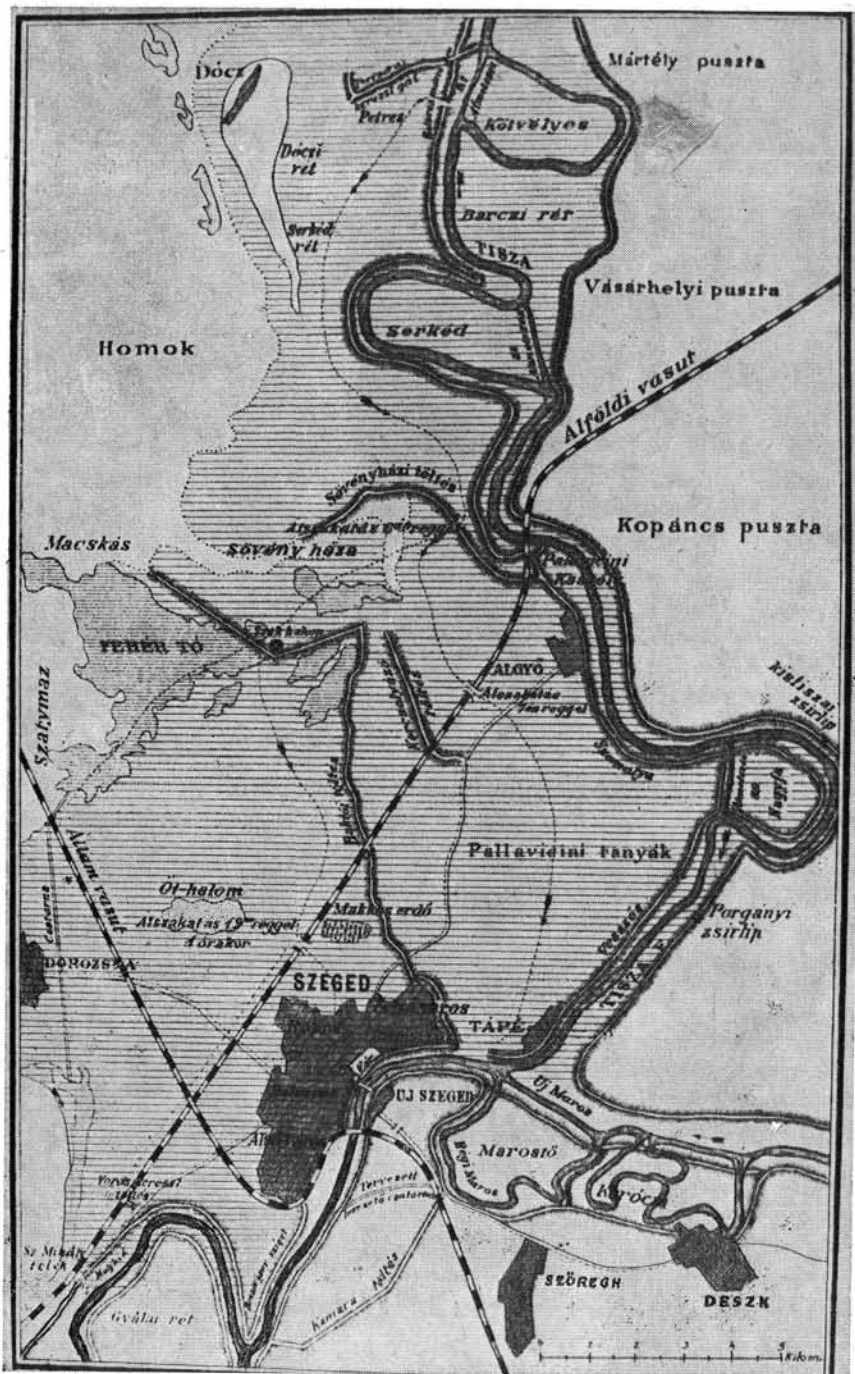
Az oligo és polifág fajok (amelyeknek egyes populációi szintén rendelkeznek ezekkel a sajátosságokkal) közül már jóval több olyan akad, amelyet tűzifával, épületi fával, rönkökkel és ölfával sokfelé behurcoltak. (Demelt 1966, Escherich 1923, Győrfi 1957, Heyrovsky 1955, Kaszab 1971.) Ilyen például a *Phymatodes testacus* (L.) a *Cerambyx cerdo* (L.) a *Plagionotus arcuatus* (L.) a *Xylotrechus rusticus* (L.) stb.

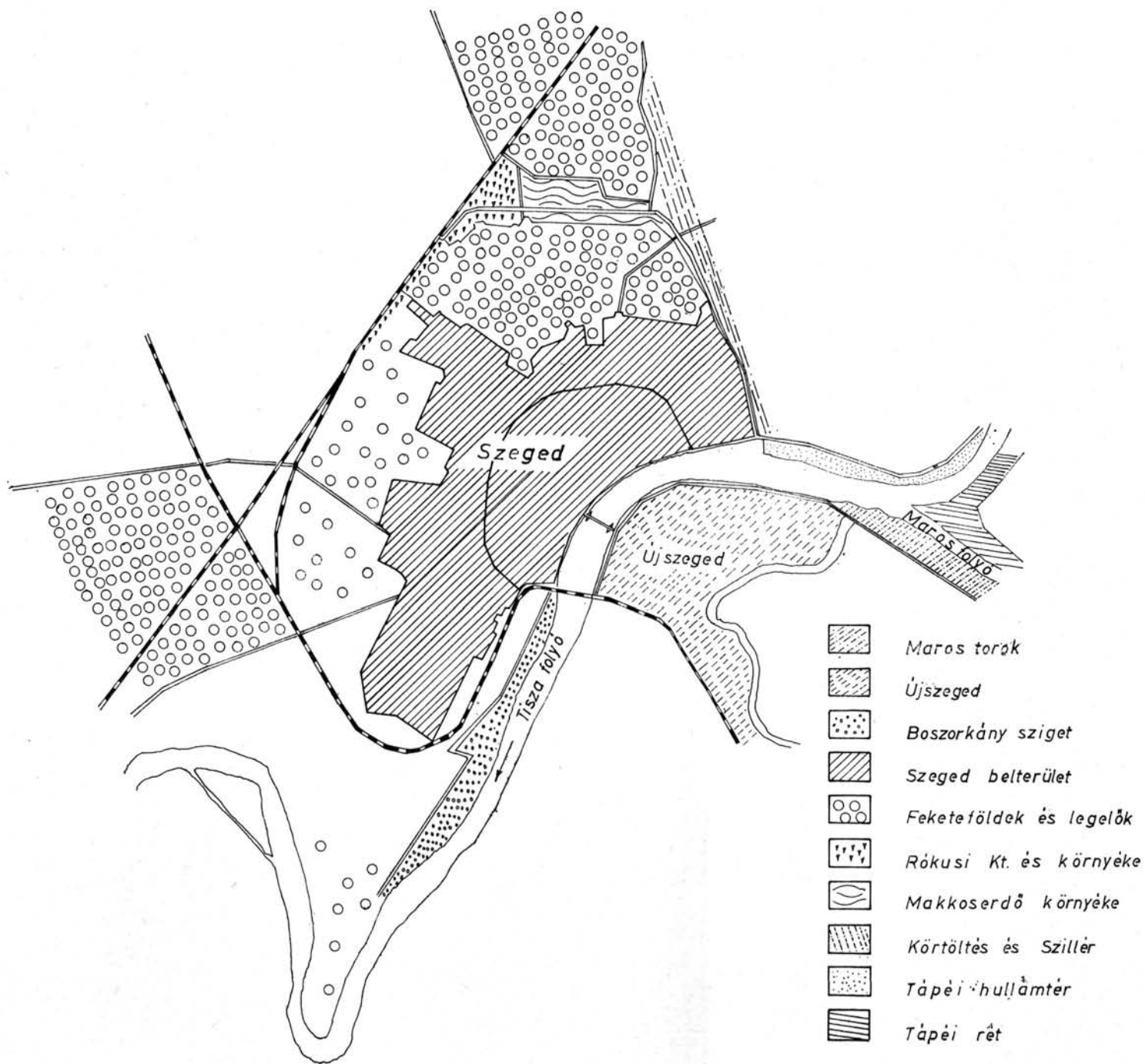
Cerambyx cerdo (L.) rágása a Népligetben

Sokkal jelentősebb a behurcolásnál a Tisza és a Maros folyók faunaalakító szerepe.

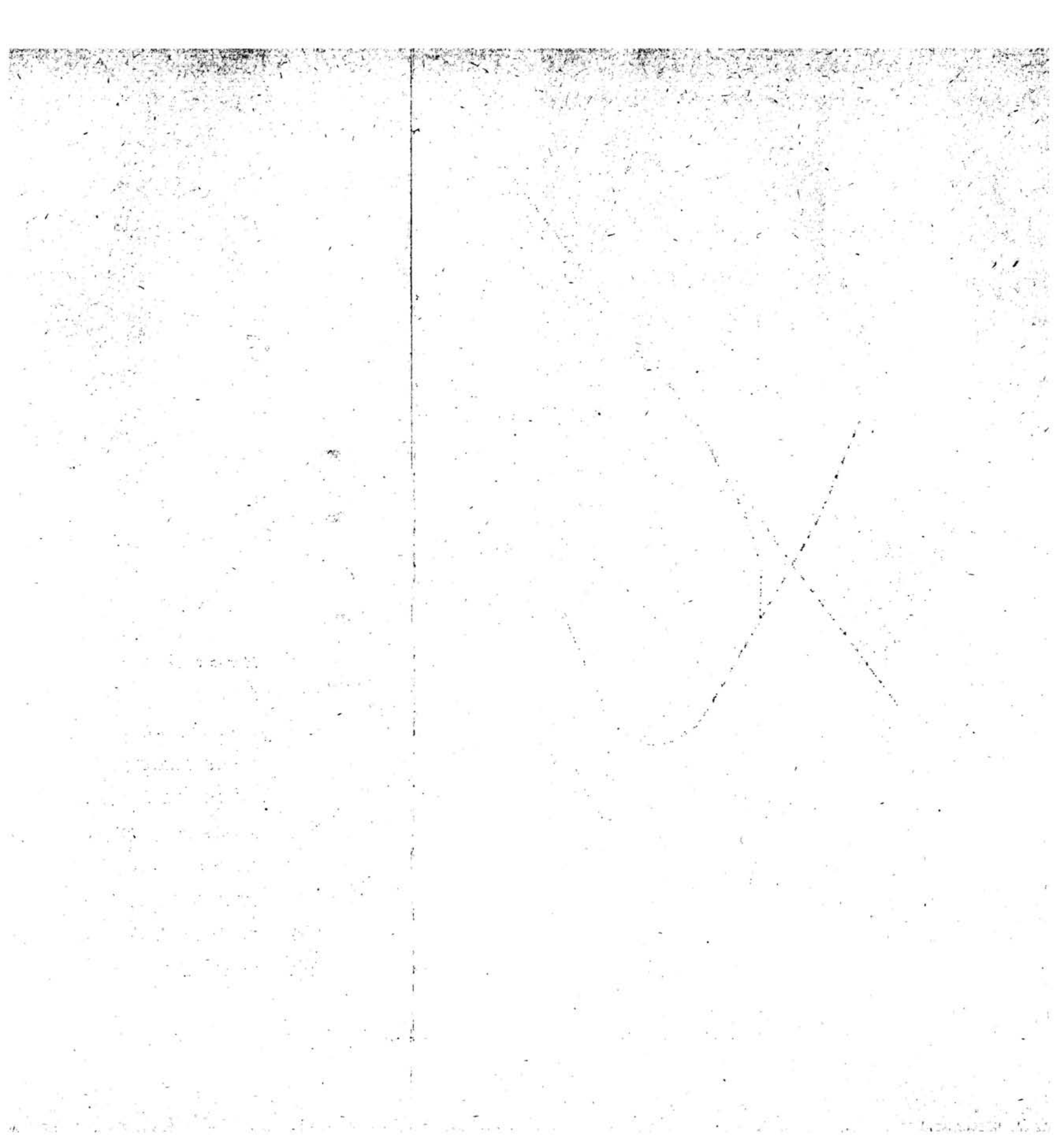
Vánky József és Vellay Imre 1886 és 1893 közötti gyűjtéseik alapján feldolgozták Szeged környékének teljes Coleoptera faunáját. Az 1879-es nagyárvíz jelentőségéről ezt írják (Vánky—Vellay 1894): *”Észrevehető változást idézett elő e téren az 1879. -iki árvíz és az azt követő újjáalkotás. Nem csekély azon rovarok száma, amelyeket az árvíz előtt Vellay által gyűjtött, s mondhatni elég gyakoriak voltak, ellenben az árvíz után*

3. ábra. 1879-es nagy árvizkor előttött terület (Reizner nyomán, 1899)

4. ábra. Vellay Imre és Vánky József Szeged környéki gyűjtéseinek térképe

2003

2004

sehol sem voltak felfedezhetőek, eltűntek, pedig tapasztalatok szerint azok, amelyek csak egy ivadékkal, és pedig nyári étellel bírnak, melyeknek, nézetünk szerint álczáit pusztította el a több hónapig tartó vízlepel” Az elöntött területről Reizner (1899) közölt térképet. (3. ábra). Csiki (1906) említi először, hogy „... a Tisza és Maros folyók árja pedig sok hegyvidéki fajt hoz el.”

Stiller több munkájában (1926, 1933, 1934/a, 1934/b, 1935, 1939, 1942) található utalások a hullámtér Coleopteráira. Szerinte az árhullámok által lesodort bogarak mint „passzív módon idekerült idegenek” (Stiller 1939), zömmel nem válnak faunánk részeivé. Biczók (1936) mind az áradások, mind a behurcolás faunagyapító hatását elismeri, de jelentőségüket csekélynek tartja.

A téma legátfogóbb feldolgozása Erdős József (1935) a „Maros torkolatának árvízi és ártéri bogárvilága biológiai szempontból” című doktori értekezésében található. Ebben az 1932. évi Vízrajzi Évkönyv számításaira utal, miszerint a Maros folyó anyamedrében áradáskor 2 m/sec. középsebesség mellett 384,4 km-t két és egynegyed nap, 516 km-t, pedig három nap alatt tud megtenni egy árvízi törmelékbe került bogár. Mivel a Maros torkolatától 150—200 km-re a folyó mentén az erdélyi faunára jellemző fajok nagyrészt fellelhetőek, bizonyítottnak tekinthető (Erdős 1935), hogy az árhullámok jelentős számú olyan Coleopterát sodortak vidékünkre, amelyek egyébként az Alföldön nem fordulnának elő. A Tisza ilyen szempontból nem (vagy csak másodlagosan) jöhet számításba, mert lassúbb folyású és túlságosan hosszú az alföldi szakasza, ahol útközben lerakhatja a hordalékát. Ha az ellenőrizhetetlen meghonosodási faktor miatt figyelmen kívül hagyjuk az így lesodródott bogarakat, a Maros völgyének faunaformáló szerepe akkor sem elhanyagolható.

Mint azt már a II. József féle katonai felmérés vonatkozó szelvényeiből kitérjük, a folyó mellett végig a hegyekig erdőségek húzódtak. Ugyanezek a térképek a Csongrád megyei Tisza-vidéket mocsaras résznek ábrázolják, igen kevés fával. Bél Mátyás (1732) szerint valamilyen *Salix* társulással! A két terület közötti különbség a szabályozások módosító hatása ellenére napjainkig fennáll.

Irodalmi adatok Szeged *Cerambycida* faunájáról különös tekintettel a körtöltés melletti részekre

A múlt század hetvenes éveiben Horváth Géza vizsgálta először a környék (Szeged, Szentés, Csongrád, Derekegyháza, Hódmezővásárhely, Algyő, Dorozsma és Fehér-tó) Coleoptera faunáját, majd az 1890-es években Kuthy Dezső gyűjtött itt. (Csiki 1906)

Felmérésük adatait Kuthy (1897) részben közli. Eszerint az alábbi *Cerambycida*-kat találták Szegeden:

Dorcadion scopolii (Herbst)
Dorcadion decipiens (Germ.)
Neodorcadion bilineatum (Germ.)
Phytoecia cylindrica (L.)

Számos cincér neve után elterjedésként csak a *frequens*, vagy *communis* jelző áll. Feltételezhető, hogy közöttük is akadnak városunkban gyűjtött fajok.

Vánky József és Vellay Imre (1894) összefoglaló jellegű dolgozata az első, amelyben a különböző gyűjtőterületek már pontosan körülhatároltak. (4. ábra) Fajlistájuk azonban az alkalmazott táblázat szerkesztési hibája folytán több lelőhely esetén nem

egyértelmű. Az sem derül ki belőle, hogy az egyes bogarakat a szerzőpár melyik tagja találta.

A problémát Vellay Imre (lezárva 1894) kézírásos katalógusa segítségével is csak részben sikerült megoldani. (5. ábra) Ebben ugyanis jónéhány fajnál a név után, vagy a lelőhely hiányzik, vagy semmilyen bejegyzés nincs. A bogarak többsége ennek ellenére megbízhatóan azonosítható a katalógus és a már említett dolgozat (Vánky—Vellay 1894) egybevetésével, mivel ezekben minden lényeges adat megtalálható.

A Vánky—Vellay féle gyűjteményt századunk elején Csiki Ernő szakmailag revidiálta. (Csiki 1906). Munkája, amely „Csongrád vármegye bogárfaunája” címmel jelent meg, elsősorban Vellayék revidiált adataira épült. Ezt az alapfaunát Csiki ki egészítette saját, és öccsének Gusztávnak (Csiki Gusztáv) Csongrád megyei gyűjtéseivel. A bogarakat egységesen Szeged lelőhellyel látta el. Így a város egyes részterületei nem különülnek el egymástól. Az ilyen „Szeged” megjelölésű Coleopterák nem társíthatók egyetlen területhez, egyetlen biotophoz sem.

Figyelembe véve Csiki (1906) kiigazításait, a körtöltés környékének legkorábbi Cerambycida adatai a következők:

1. *Aromia moschata* (L.) Vellay Imre 1893 1893. VI. 23., 1893. VI. 27., 1893. VIII. 3, körtöltés.
2. *Rhopalopus macropus* (Germ.) Vellay: körtöltés — Egyéb adat nincs.
3. *Xylotrechus rusticus* (L.) Vellay 1893. VI. 18: körtöltés.
4. *Plagionotus arcuatus* (L.) Vellay: körtöltés. — Egyértelmű adat nincs.
5. *Chlorophorus varius* (O. V. Müller) Vellay 1893. VII. 24.: körtöltés.
6. *Dorcadion aethiops* (Socp) Vellay: körtöltés — Egyértelmű adat nincs.
7. *Dorcadion fulum* (Scop.) Vellay, 1887. V. 10.: körtöltés.
8. *Dorcadion scopolii* (Herbs) Vellay, 1889. V. 12., 1890. VI. 12., 1891. V. 2., V. 21., VI. 6., 1892. III. 25., IV. 2., V. 27.: körtöltés.
9. *Agapanthia violacea* (Fabr.) Vellay, 1892. IV. 29.: körtöltés.
10. *Phytoecia coerulea* (Scop.) Vellay, 1891. V. 7.: körtöltés.
11. *Phytoecia pustulata* (Schrank) Vellay, 1889. VII. 12.: körtöltés.
12. *Oberea euphorbiae* (Germ.) Vellay 1889. V. 20.: körtöltés — Szillér.

Időközben Horváth Géza és Kuthy Dezső Szeged környéki cincéryanaga, valamint a Vánky-Vellay gyűjtemény teljesen megsemmisült. (Ez utóbbi a Szegedi Városi Múzeumban.)

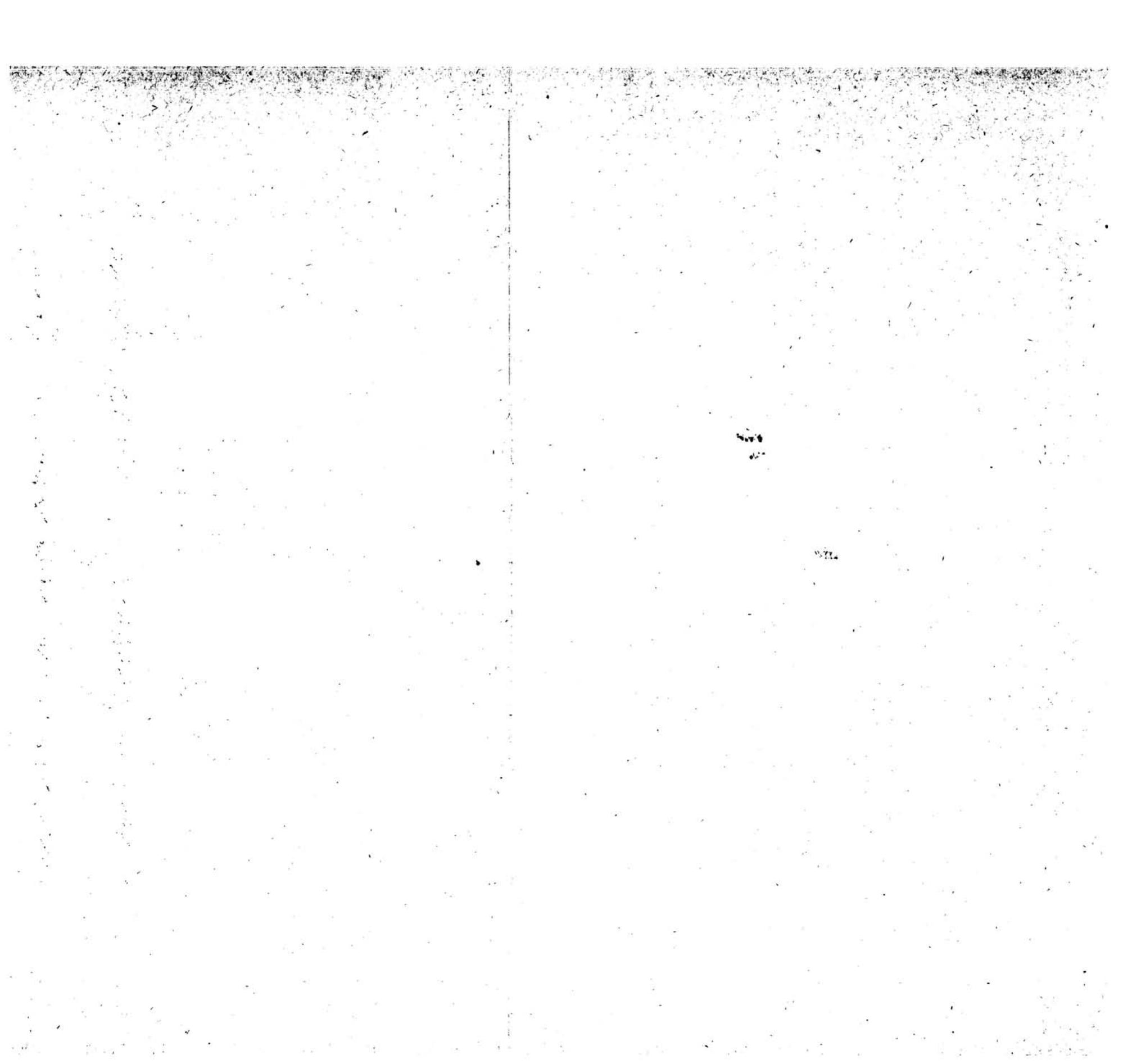
Csiki Ernő és Csiki Gusztáv Csongrád megyei Cerambycidái közül is mindössze egy *Aromia moschata* (L.) és egy *Oberea oculata* (L.) példány látható még. (A Természettudományi Múzeum Coleoptera gyűjteményében.) Így adataik dokumentatív anyag hiányában ma már nem ellenőrizhetők, de a szakemberek munkásságának ismeretében mindenképp hitelesnek lehet azokat tekinteni. (A Vánky—Vellay féle eredményeket Csiki (1906) revíziója külön is megerősíti.)

A Természettudományi Múzeum Állattárának Coleoptera gyűjteményében van egy Szeged Peregi feliratú *Chlorophorus herbsti* (Brahm) példány. Kaszab (1971) a fenti faj elterjedésénél erre az adatra utal, míg a többi szegedi előfordulást Stiller Viktor gyűjtései nyomán közli.

Stiller (1926, 1934/b., 1935, 1939) több munkája foglalkozik környékünk Cerambycida faunájával. A Tisza hullámtér füzeséből egy új fajt is leírt, a *Molorchus salicicolát*. (Stiller 1934/b). Az említettekén kívül Szeged környéki Cerambycida előfordulások találhatók Biczók 1936, Czöglér 1920, Erdős 1935, és Papp 1940, Csongrád megyeiek Bodnár 1939, Ferencz 1958, Halász 1902, és Vágner 1906 dolgozataiban.

Felméréseim a területen és az alkalmazott gyűjtési módszerek

A legtöbb cincér életmódjából következik, hogy minden faunafelmérés alapját zömmel egyelő gyűjtések jelentik. Ezek során a xilofág fajoknál az ilyenkor szokásos fatörzs és farakás átvizsgálásokat rönkforogtatással, kérgezéssel és ahol lehetett, rakás-

megbontásokkal egészítettem ki. Lábon száradt fák és erdőszéli bozótosok esetében jó eredménnyel alkalmaztam a kopogtatást.

Sztyepp: fajoknál, ha az egyelés során a kérdéses tápnövényt megtaláltam, a gyűjtést fűhálózással is összekötöttem. Felmérő jelleggel megkíséréltem néhány jellemző biotop összehasonlító fűhálózását. Cincéreknél ez a módszer sajnos mind mennyiségi- leg, mind minőségileg igen változó eredményekhez vezetett. Főként a leggyakoribb Phytoeciák és a viráglátogató fajok egy része gyűjthető így. Quadratózással csak a röpképtelen Dorcadionok vizsgálhatók. Sok faj került ki behordott száraz rőzsékből, venyigékből, fatörzsekből. A kéreg alatt talált lárvák és bábok kinevelését a hagyományos módon végeztem.

A terület felmérése 1963-tól 1979-ig tartott.

A körtöltés és az erdősáv Cerambycidainak faunajegyzéke

A faunajegyzék összeállításánál a kizárólag irodalmi adatokat nem vettem figyelembe.

Nem kapcsolhatók az adott területhez a csupán Szeged lelőhelyezésű fajok. Ezekről a gyűjtők dolgozatai (Biczók 1936, Stiller 1926, 1939) sem tartalmaznak konkrétabb információkat. Biczók Ferenc *Szegeden* a körtöltésen belüli részeket érti, Stiller Viktor pedig a hullámtéren kívül csak általánosságban beszél Szeged-körtöltésről. A teljesség igénye azonban megköveteli, hogy gyűjtéseiből azon cincérfajokat, amelyek a körtöltés mellett egyébként is előkerültek, külön feltüntessem. Hasonló megfontolás alapján szerepel a fajlistán Erdős József, Mikszáth Gyula és Z. Sebess Géza néhány Cerambycidája. Czögler Kálmán gyűjtéseit rendkívüli gondossággal lelőhelyezte. Korai felméréseinek pontosítására kéziratát használtam fel (Czögler 1920. 6. ábra). Két ritka, Szeged környékén új cincérfajt Tóth Sándor barátom bocsájtott rendelkezésemre.

Faunajegyzékem összeállításához a következő gyűjtemények anyagát néztem át:

1. A Természettudományi Múzeum Állattárának Cerambycia gyűjteményét. (Stiller Viktor gyűjtései)
2. A Móra Ferenc Múzeum és a Szegedi Radnóti Miklós Gimnázium Cerambycida gyűjteményét (Czögler Kálmán gyűjtései).
3. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Cerambycida gyűjteményét (Biczók Ferenc gyűjtései).
4. JATE Állattani Tanszékének Cerambycida gyűjteményét Erdős József, Mikszáth Gyula és Z. Sebess Géza gyűjtései).

Alapul szolgáltak még a területen folytatott felméréseim is.

Faunajegyzékemben gyűjtéseim pontos adatait közlöm. A terület viszonylag nagy kiterjedése miatt a könnyebb tájékozódás érdekében a körtöltést (K) és az erdősávot (E) a növényzet ismertetésénél használt felosztás sorszámainak megfelelően tagolom (7. ábra). Iyenformán tehát pl. (K1) a körtöltésnek a Felső-Tiszaparttól a József Attila sugárútig terjedő szakasza; (E1) az ennek megfelelő erdősáv. Ez a rövidítés a gyűjtő neve és a gyűjtés ideje után zárójelben található. Ugyancsak zárójelbe tettem a ritkább (10 darabnál kevesebb) cincérek példányszámát. Több gyűjtőnél ez a szám a talált egyedek összege. A fajnév és a „Szeged” után mindig a törzsalak adatai következnek. Ezt külön nem jelölöm.

A genusok leíróit Kaszab (1971), a fajok leíróit és a leírás időpontjait Heyrovsky (1955) alapján tüntetem fel.

1. *Megopis* (Serv.)

1. *scabricornis* (Scopoli, 1763) Czögler K. 1938. VII. 20. (E2), Gaskó B. 1975. VIII. 10. (E5), Lábon száradt *Populus robusta* kérgé alól.

Dorcadion.

Aethiops 915. április 30. Körtöltés köveit. (A-G.)
rangszék mezején. apr. 25. Hella. 30. DHO.

fulvum 915. ápr. 30. Körtöltés köveit (Rohus-Congr.)
26. Makkoserdő. 22. Körtöltés. Máj. 1. Körtöltés. Máj. 4. Tápéi út.

pedestre 915. ápr. 30. Körtöltés köveit. máj. 3. Körtöltés (Rohus-Congr. rangszék) 11. okt. apr. 28.

Scopoli 915. ápr. 25. Körtöltés. máj. 24. Balv. temető
máj. 2. Balv. temető. Körtöltés. 915. IV. 30. Körtöltés. 70pp. sok.

6. ábra. Részlet Czögler Kálmán följegyzéseiből

Szeged Stiller V. 1930. VII. 16., 1920. VIII. 5., 1924. VI. 8., 1929. VIII. 1., 1937. VIII. 20., Biczók F. 1936. VIII. 15.

2. *Prionus* (Fabr.)

2. *coriarius* (Linné, 1758) Gaskó B. 1965. VII. (E2), *Quercus robur* rönkök közül. (2 db)

3. *Spondylis* (Fabr.)

3. *buprestoides* (Linné, 1758) Gaskó B. 1972. VI. 12. (E2) *Pinus silvestris* törzséről. (7 db)

4. *Archopalus (Serv.)*
4. *rusticus* (Linné, 1758) Gaskó B. 1979. VI. 28. (E2) *Pinus silvestris* törzséről. (3 db)
5. *Cortodera (Muls.)*
5. *humeralis* (Schaller, 1783) Gaskó B. 1971. V. 17. (E2) *Ulmus minor* cserjeszintről kopogtatva. (1 db)
6. *Leptura (L.)*
6. *livida* (Fabricius, 1776) ssp. *pecta* (K. J. Dan.) Gaskó B. 1974. VI. 30. (E5) *Achillea millefolium* és *Daucus carota* virágzatáról, 1975. V. 21. (E2) Mint előbb.
- Szeged** Stiller V. 1920. V. 13., 1926. VI. 1., Z. Sebess G. 1933. VI. 17., Biczók F. 1935. V. 12.
7. *fulva* (De Geer, 1775) Tóth S. 1979. VII. 1. (E5) *Allium* sp. virágjáról (1 db). Nem bizonyító erejű!
8. *unipunctata* (Fabricius, 1787) Gaskó B. 1964. VII. 3. (K3) *Achillea millefolium* virágzatáról. (2 db)
- Szeged** Erdős J. 1932. VI. 14., 1933. VI. 7., Z. Sebess G. 1935. V. 26.
7. *Judolia (Muls.)*
9. *erratica* (Dalman, 1817) Gaskó B. 1965. VI. 3. (E2) *Rubus caesius* virágjáról. (4 db)
- Szeged** Biczók F. 1935. VII. 1., Z. Sebess G. 1938. VI. 19.
8. *Strangalia (Serv.)*
10. *quadrifasciata* (Linné, 1758) Gaskó B. 1972. VII. 8. (E1) *Daucus carota* virágzatáról, 1979. VI. 12. (E2) *Rubus caesius* virágjáról.
11. *melanura* (Linné, 1758) Gaskó B. 1979. VI. 29. (E5) *Euphorbia cyparissias* virágzatáról. (4 db)
12. *bifasciata* (O. F. Müller, 1776) Czögler K. 1913. VII. 22. (K1), 1917. VII. 10. (K2), Gaskó B. 1963. VII. 1. (E2, E3) *Daucus carota* virágzatáról. (5 db)
- Szeged** Biczók F. 1935, 1936. VII. 19.
9. *Cerambyx (L.)*
13. *cerdo* (Linné, 1758) Gaskó B. 1979. VI. 12. (E5) *Quercus robur* rönkök alól. (2 db)
- Szeged** Biczók F. 1936.
14. *scopolii* (Füessly, 1775) Czögler K. 1916. IV. 29. (K2), Gaskó B. 1970. VI. 1. (E2) *Quercus robur* erdőszéli ágairól kopogtatva, 1977. VI. 10. (E2) *Quercus robur* törzséről.
- Szeged** Stiller V. 1922. V. 1.
10. *Gracilia (Serv.)*
15. *minuta* (Fabricius, 1780) Gaskó B. 1979. VI. 12. (E6) *Salix alba* vékony elszáradt vesszőiről kopogtatva. (3 db)
- Szeged** Stiller V. 1935. VI. 28., Biczók F. 1936.
11. *Obrium (Curt.)*
16. *cantharium* (Linné, 1767) Gaskó B. 1979. VI. 12. (E5) Fiala *Populus canescens* ágairól kopogtatva.
12. *Stenopterus (Ill.)*
17. *flavicornis* (Küster, 1846) Gaskó B. 1974. VI. 30. (E5) *Achillea millefolium* virágzatáról, 1979. VI. 12. (E5) Mint előbb.
13. *Molorchus (Fabr.)*
18. *salicicola* (Stiller 1934) Gaskó B. 1970. VI. 1. (E6) Alkonyatkor egy lábon száradt *Salix alba* vékonyabb ágainál röpködtek.
- Szeged** Stiller, V. 1938. VI. 5. — A faj és a két változat (ab. *confusus* és ab. *maculatus*) leírása Stiller Újszegeden, hullámtéren gyűjtött 1933. VI. 17-i és 1934. IV. 29-i cincérei alapján történt.
14. *Aromia (Serv.)*
19. *moschata* (Linné, 1758) Gaskó B. 1964. VII. (E1) *Salix alba* törzsekről és leveles ágairól egyelve. ab. *laevicollis* (Reitt.) Gaskó B. 1974. VI. 14. Mint előbb.
- Szeged** Stiller V. 1923. VI. 27., 1929. VI. 2., Biczók F. 1935. VI., 1936. VI. 7. ab. *auctumnalis* (Westw.) Stiller V. 1920. VI. 3., 1923. VII. 8.
15. *Hylotrupes (Serv.)*
20. *bajulus* (Linné, 1758) Gaskó B. 1979. VI. 12. (E5) Erdei pihenő faéptményéről. (3 db).
- Szeged** Stiller V. 1927. V., Z. Sebess G. 1932., VI. 30., Biczók F. 1936. VI. 16., 1936.
16. *Rhopalopus (Muls.)*
21. *clavipes* (Fabricius, 1775) Gaskó B. 1974. VI. 30. (E5) Lábon száradt *Ulmus minor* vastagabb ágairól egyelve.
22. *macropus* (Germar, 1824) Gaskó B. 1974. V. 13. (E5) Mint az előző faj.
- Szeged** Erdős J. 1923. V. 24., Stiller V. 1934. IV. 29., Biczók F. 1935. VI. 20.
17. *Callidium (Fabr.)*
23. *violaceum* (Linné, 1758) Gaskó B. 1968. V. 10. (E2) *Pinus silvestris* kérgéről., 1974. IV. 28. (E2) Mint előbb., 1974. V. 13. (E2) *Pinus silvestris* elváló kérge alól., V. 1975. 21. (E2) *Fraxinus pennsylvanica* rönkről.

18. *Pyrrhidium* (Fairm.)
 24. *sanquineum* (Linné, 1758) Gaskó B. 1970. V. 1. (E2) *Quercus robur* rönkfa közül., 1977. 1977. V. 5. (E2) Mint előbb.
- Szeged** Stiller V. 1917. IV. 12., 1932. IV. 17., Biczók F. 1936. III. 11., 1936. III. 12., 1936. III. 19. 1936. III. 20.
19. *Phymatodes* (Muls.)
 25. *testaceus* (Linné, 1758) ab. *praecustus* (Fabr.) Gaskó B. 1970. V. 1. (E2) *Quercus robur* rönkfáról., 1974. VI. 15. (E2) Mint előbb., 1977. VI. 10. (E2) Mint előbb ab. *combinatus* (Roubal) Gaskó B. 1974. VI. 15. (E2) Mint előbb, 1977. VI. 10. (E2) Mint előbb, ab. *subcombinatus* (Plav.) Gaskó B. 1977. VI. 10. (E2) Mint előbb., ab. *variabilis* (L.) Gaskó B. 1970. V. 1. (E2) Mint előbb., 1974. VI. 15. (E2) Mint előbb., 1977. VI. 10. (E2) Mint előbb., ab. *violaceoeniger* (Kanabé) Gaskó B. 1977. VI. 10. (E2) Mint előbb.
- Szeged** ab. *subcombinatus* (Plav.) Stiller V. 1922. VI. 12. ab. *similaris* (Küst.) Stiller V. 1920. V. 10. ab. *variabilis* (L.) Stiller V. 1916. V. 27., 1920. V. 18., 1926. V. 26., Z. Sebess G. 1932. V. 22., 1932. VI. 4., 1933. VI. 10., Biczók F. 1935. VI. ab. *fennicus* (L.) Stiller V. 1923. V. 21.
26. *fasciatus* (Villiers, 1789) Gaskó B. 1974. V. 13. (E2) *Quercus robur* rózsnén. (2 db.)
 27. *alni* (Linné, 1758) Gaskó B. 1974. V. 11. (E2) *Rubus caesius* virágjáról. (3 db.)
20. *Xylotrechus* (Chevr.)
 28. *rusticus* (Linné, 1758) Gaskó B. 1963. V. 20. (E2) Lábon száradt *Populus robusta* törzséről., 1979. V. 15. (E2) *Populus robusta* rönkfáról. ab. *heroicus* (Plav.) Gaskó B. 1979. V. 15. (E2) Mint előbb., 1979. VI. 12. (E2) Mint előbb.
- Szeged** Biczók F. 1936. V. 16.
 Biczók F. 1936. V. 16. ab. *heroicus* (Plav.) Stiller V. 1923. VI. 30., 1929. V.
29. *antilope* (Schönherr, 1817) Gaskó B. 1979. VI. 12. (E2) *Quercus robur* rönkfáról., 1979. VII. 27. (E2) Mint előbb.
21. *Chlytus* (Laich.)
 30. *arietis* (Linné, 1758) Gaskó B. 1973. V. 6. (E6) fűhálózza.
- Szeged** Stiller V. 1934. IV. 29., Biczók F. 1936. V. 12., Mikszáth Gy.
22. *Plagionotus* (Muls.)
 31. *detritus* (Linné, 1758) Gaskó B. 1979. VII. 27. (E2) *Quercus robur* rönkfáról., 1977. VI. 10. (E2) *Quercus robur* kérgén csersavfolyásnál.
- Szeged** Stiller V. 1929. VII. 10.
 32. *arcuatus* (Linné, 1758) Gaskó B. 1975. V. 21. (E2) Lábon száradt *Quercus robur* törzséről., 1977. VI. 10. (E2) *Quercus robur* rönkfáról.
- Szeged** Biczók F. 1936. VI. ab. *Reichei* (Tohms.) Stiller V. 1937. V. 31.
33. *floralis* (Pallas, 1773) ab. *aulicus* (Laich.) Czögler K. 1912. VII. 7. (K2), Gaskó B. 1973. VII. 5. (K6) *Senecio* sp.-ről fűhálózza, 1973. VII. 10. *Daucus carota* virágzataról. ab. *araraten-sis* (Reitt.) Gaskó B. 1973. VII. 10. (K6) Mint előbb.
- Szeged** Stiller V. 1920. VI. 23., 1928. VII. 3., 1929. VI. 29., 1937. VII. 4., Biczók F. 1936. VI. 27. ab. *aulicus* (Laich.) Biczók F. 1936. VI., 1936. VI. 16., 1936. VI. 18. ab. Mülleri (Adamovic) Stiller V. 1937. VII. 4.
23. *Chlorophorus*
 34. *varius* (O. F. Müller, 1766) Gaskó B. 1970. VII. 6. (K5) Virágokon mindenütt., 1973. VIII. 2. (K3) Mint előbb., 1979. VII. 27. (K5) Mint előbb ab. *viridicollis* (Kraatz) Czögler K. 1918. VIII. 10. (E2) *Trifolium pratense* táblában gyűjtve., Gaskó B. 1979. VII. 27. (E2) Virágokon mindenütt. ab. *incanus* (Plav.) Gaskó B. 1979. VII. 27. (K2) *Achillea millefolium* virágzataról.
- Szeged** Tömeges előfordulása miatt a lelőhelyek felsorolása felesleges.
35. *herbsti* (Brahm, 1790) Czögler K. 1912. VIII. 4. (E2). (1 db.)
- Szeged** Peregi
 36. *sartor* (Fabricius, 1781) Gaskó B. 1974. VI. 30. (E5) *Achillea millefolium* és *Daucus carota* virágzataról.
- Szeged** Biczók F. 1936. VII. ab. *infensus* (Plav.) Stiller V. 1936. VII. 19.
24. *Anaglyptus* (Muls.)
 37. *mysticus* (Linné, 1758) Gaskó B. 1964. V. (E2) Cserje színtről kopogtatva. (2 db.)
- Szeged** Stiller V. 1923. IV. 21.
25. *Lamia* (Fabr.)
 38. *textor* (Linné, 1758) Gaskó B. 1974. IV. 24. (E1) Fiala *Salix alba* tövéről. (3 db.)
- Szeged** Z. Sebess G. 1932. VII. 7., Biczók F. 1936. IV., 1936. IV. 21., 1936. VII. 2.
26. *Dorcadion* (Dlam.)
 39. *aethiops* (Scopoli, 1763) Czögler K. 1915. IV. 25. (K3) A kőkorlátról., 1915. IV. 30. (K3) Mint előbb., Gaskó B. V. (K1) Fű közül és a földútról., 1968 V. 3. (K1) Mint előbb., 1974.

24. (K5) Mint előbb., 1974. IV. 28. (K5) Mint előbb., 1974. V. 3. Mint előbb. ab. brunneipenne (Tippmann) Czögler K. 1915. IV. 30. (K3) A kőkorlátról.
- Szeged** Stiller V. 1920. IV. 17., Biczók F. 1935. VI, 1936. IV. 16., 1936. V. 19.
m. Kudlai (Hey.) Stiller V. 1921. IV. 27.
40. fulvum (Scopoli, 1763) Czögler K. 1915. IV. 22. (K2), 1915. IV. 26. (K2), Gaskó B. 1963. V. 10. (K1) Fű közül., 1974. IV. 28. (K5) Mint előbb., 1977. IV. 30. (K2) Mint előbb. a, nigrobasale (Breun.) Czögler K. 1915. IV. 30. (K3), Gaskó B. 1963. V. 10. (K1) Fű közül., 1974. IV. 24. (K2, K5) Mint előbb., 1974. IV. 28. Mint előbb.
- Szeged** Stiller V. 1920. IV. 8., 1924. IV. 5., 1929. V. 13., 1934. IV. 21., Biczók F. 1936. IV. 16. ab. nigripenne (Tippmann) Stiller V. 1921. IV. 6.
41. scopolii (Herbst, 1784) Czögler 1915. IV. 25. (K3), 1915. IV. 30. (K3), Gaskó B. 1964. IV. (K1) Fű közül., 1965. IV—V. (K1) Mint előbb., 1972. IV. 4. (K5) Mint előbb., 1974. IV. 12. (K5) Mint előbb., 1974. IV. 24. (K5) Mint előbb., 1974. IV. 28. (K5) Mint előbb., 1975. IV. 29. (K2) Mint előbb., 1976. IV. 30. (K2) Mint előbb. ab. lineatum (Fabr.) Czögler K. 1915. IV. 30. (K3), Gaskó B. 1964—76. Az adatok megegyeznek a törzsalakéval. ab. rufinipes (Breun.) Czögler K. 1915. IV. 30. (K3), Gaskó B. 1964. V. (K1) Fű közül., 1965. V. (K1) Mint előbb., 1974. IV. 24. (K5) Mint előbb. ab. flavidovittatum (Breun.) Gaskó B. 1974. IV. 24. (K5) Fű közül. 1974. IV. 28. (K5) Mint előbb., 1975. IV. 29. (K2) Mint előbb.
- Szeged** Stiller V. 1920. IV. 5., 1940. V., 1943. IV. 20., 1947. IV. 9. Biczók F. 1936. III. 12., 1936. IV. 4., 1936. IV. 11. ab. lineatum (Fabr.) Stiller V. 1920. III. 8., 1920. IV. 5., 1947. IV. 9. ab. flavidovittatum (Breun.) Stiller V. 1933. III. 27.
42. pedestre (Poda, 1761) Czögler K. 1915. IV. 30. (K3) Kőkorlátról., Gaskó B. 1964. V. (K1) Fű közül., 1965. V. (K1) Mint előbb., 1977. V. 6. (K1, K2), Mint előbb. m. Zoufali (Tippmann) Gaskó B. 1977. V. 6. (K2) Fű közül., ab. apicebivittatum (Breun.) Czögler K. 1915. IV. 30. (K3) Kőkorlátról., Gaskó B. 1975. V. 3. (K2) Fű közül., 1977. V. 6. (K2) Mint előbb.
- Szeged** Biczók F. 1936. IV. 16. ab. apicebivittatum (Breun.) Stiller V. 1920. IV. 15., 1921. IV. 20. 27. *Neodorcadion* (Ganglb.)
43. bilineatum (Germar, 1824) Czögler K. 1915. IV. 27. (E5) 1915. IV. 28. (K) Gaskó B. 1970. IV. 24. (K1) Fű közül., 1973. IV. 27. (K5) Mint előbb., 1974. IV. 28. (K5) Mint előbb. 1975. V. 3. (K5) Mint előbb., 1976. IV. 12. (K2) Mint előbb. ab. apicenudum (Podany) Gaskó B. 1975. V. 3. (K5) Fű közül.
- Szeged** Stiller V. 1920. IV. 25., 1920. V. 3., 1921. V. 6., 1933. V. 21., Z. Sebess G. 1932. VI. 2., 1942., Biczók F. 1936. V. 12., 1936. V. 18. ab. apicenudum (Podany) Stiller V. 1920. IV. 8., 1920. IV. 14., 1933. IV. 27.
28. *Liopus* (Serv.)
44. nebulosus (Linné, 1758) Czögler K. 1916. V. 12. (K2), Gaskó B. 1977. VI. 10. (E2) *Quercus robur* rönkfáról. (6 db.)
- Szeged** Mikszáth Gy. 1933. VI. 1., Biczók F. 1936. IV., 1936. VI. 10. Z. Sebess G. 1937. VII. 1. 29. *Exocentrus* (Muls.)
45. punctipennis (Mulsant, 1856) Gaskó B. 1975. VII. 11. (E5) *Ulmus minor* vékony száradó ágairól egyelve., 1979. VII. 27. (E2) *Ulmus minor*ról kopogtatva.
30. *Agapanthia* (Serv.)
46. violacea (Fabricius, 1775) Gaskó B. 1974. V. 13. (K5) *Astragalus onobrychis*-ről fűhálózva., 1976. IV. 20. (E2) *Melilotus officinalis*-ről fűhálózva.
- Szeged** Stiller V. 1933. V. 14., 1940. VI. 26.
47. Dahli (Richter, 1821) Czögler K. 1917. VI. 18. (E2), Gaskó B. 1974. VI. 14. (E5) *Carduus acanthoides*-ről.
- Szeged** Stiller V. 1924. VI. 1., 1929. VI. 2., 1932. VI. 5., 1933. V. 5., Z. Sebess G. 1934. V. 16.
48. villosoviridescens (De Geer, 1775) Gaskó B. 1979. V. 15. (E2) Fűhálózva.
49. cardui (Linné, 1767) Czögler K. 1916. VI. 1. (E2) (2 db)
31. *Mesosa* (Latr.)
50. nebulosa (Fabricius, 1781) Gaskó B. 1975. IV. 7. (K2) A töltés kőpárkányáról. (1 db)
51. curculionides (Linné, 1761) Gaskó B. 1975. VII. 11. (E2) Száraz *Quercus robur* törzsről. (1 db)
- Szeged** Biczók F. 1936. VIII. 3.
32. *Anaesthetis* (Muls.)
52. testacea (Fabricius, 1781) Gaskó B. 1974. VI. 14. (E5) Lábon száradt *Populus canescens* vékony ágairól.
- Szeged** Stiller V. 1938. VI. 5.
33. *Saperda* (Fabr.)
53. carcharias (Linné, 1758) Gaskó B. 1979. VII. 27. (E2) *Populus robusta*-ról (1 db)
54. populnea (Linné, 1758) Gaskó B. 1979. V. 15. (E5) Mint az előző faj. (3 db.)
- Szeged** Stiller V. 1924. VI. 15.

55. *punctata* (Linné, 1767) Gaskó B. 1974. VI. 14. (E5) *Ulmus minor* rózsról. (2 db.)
34. *Phytoecia* (Muls.)
56. *scutellata* (Fabricius, 1792) Tóth S. 1979. IV. 15. (E6) Fűről. (1 db.)
57. *nigricornis* (Fabricius 1781) Gaskó B. 1963. VI. (E1) *Artemisia annua*-ról fűhálózva. (1 db.)
- Szeged Z. Sebess G. 1933. VII. 17. ab. *solidaginis* (Bach.) Stiller V. 1929. VI. 10., 1929. VII. 5. ab. *julii*. (Muls.) Stiller V. 1929. VI. 10., 1930. V. 29.
58. *icterica* (Schaller, 1783) Gaskó B. 1966. V. 20. (K1) *Daucus carota*-ról. (1 db.)
- Szeged Stiller V. 1930. V. 28., Biczók F. 1936. V. 9.
59. *cylindrica* (Linné, 1759) Gaskó B. 1979. V. 15. (E5) *Daucus carota*-ról (2 db.)
- Szeged Biczók F. 1936. VI. 17.
60. *coerulea* (Scopoli, 1772) Gaskó B. 1974. V. 11. (K5) *Sinapis arvensis* foltról fűhálózva (3 db.) ab. *glivimana* (Mén.) Czöglér K. 1915. VI. 28. (E2).
61. *pustulata* (Schrank, 1776) Gaskó B. 1974. VI. 14. (K6) Fűhálózva.
- Szeged Stiller V. 1929. V. 10., 1930. V. 11., 1937. IV. 27., 1938. V. 22. ab. *brevinotata* (Pic) Stiller V. 1939. IV. 14.
62. *coerulescens* (Scopoli 1763) Gaskó B. 1975. V. 3. (E5) *Anchusa officinalis*-ról.
35. *Oberea* (Muls.)
63. *oculata* (Linné, 1758) Clöglér K. 1913. VII. 19. (K) (2 db.)
64. *euphorbiae* (Germar, 1813) ab. *histrionis* (Pic) Gaskó B. 1969. VI. 1. (E2) *Euphorbia palustris*-ről.
65. *erythrocephala* (Schrank, 1776) Clöglér K. 1917. VII. 2. (K) Gaskó B. 1979 VII. 5. (E2) *Euphorbia cyparissias*-ról. (6 db.)
- Szeged ab. *Montandoni* (Pic) Stiller V. 1924. VI. 15.
36. *Tetrops* (Steph.)
66. *praeusta* (Linné, 1758) Gaskó B. 1977. V. 14. (E5) *Ulmus minor* leveles ágairól kopogtatva.
- Szeged Stiller V. 1920. IV. 23., 1926. V. 16.

Néhány ökofaunisztikai megjegyzés

A Szeged-körtöltés és a környező erdőszáv *Cerambycida* faunáját 36 genus 66 fajja alkotja. A változatok száma 21. Feltűnő a különböző sztepp elemek magas részaránya, (15 faj, 22,72%) ami főként a vizsgált terület jellegéből adódik. A Természettudományi Múzeum *Cerambycida* gyűjteménye alapján az eddigi felmérések közül Kalocsa (Apfelbeck, Peregi, Speiser gyűjtései), Debrecen (elsősorban Kanabé gyűjtései) és Budapest megfelelő környéke (Csepel-sziget, Maglód, Örkény, Öszöd, Pest-környéke, Peszér, Soroksár, Szigetcsép) hasonló.

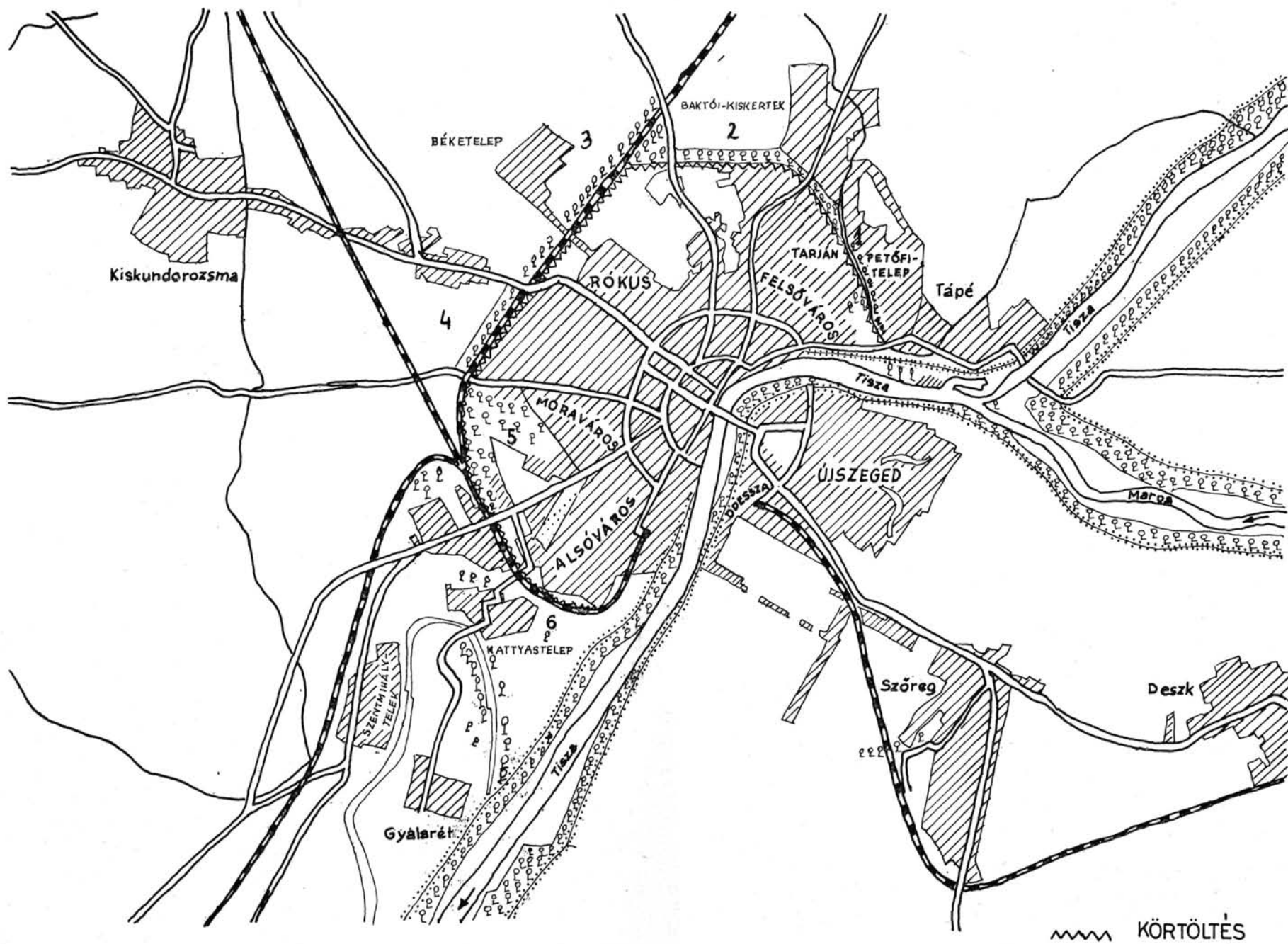
Bátorligeten (érthetően) ezeknél mérsékeltőbb a szteppkomponensek száma. (Kaszab és Székessy 1953)

A tájegység további részéről származó gyűjtések vagy meglehetősen hézagosak, vagy közlésük még nem történt meg. (Hortobágy, Kiskunsági Nemzeti Park).

Makó faunájáról a századforduló idején megjelent ugyan egy összefoglalás (Halász 1902), de ennek jónéhány adata ellenőrzést igényelne, amire dokumentatív anyag hiányában nincs lehetőség.

A kontinentális szteppfauna pontusi és turáni összetevői a Kárpát medencében nyugati irányban megritkulnak. (Kaszab 1961). Ez a Kisalföld cincérfaunájára is vonatkozik, bár ebben a csoportban inkább csak a pontomediterrán fajok gyakoriságában mutatkozik lényeges különbség. (Kovácsné 1958). Többnyire problémát okoz a szteppfajok fogalmának pontosabb definiálása Varga (1964). Lepidopterákra kidolgozott makro- és mikroarea kapcsolatokat, faunagenezist, valamint ökológiai faktorokat egyaránt figyelembe vevő csoportosítása számos tényező pontatlan ismerete miatt *Cerambycida*okra nem alkalmazható kategorikusan.

Cincéreknél a szteppfajok kevés eltéréssel Móczár (1953) recens speciesek ökológiai igényeire támaszkodó felosztásának stenoecikus eremophil, eurycikus eremophil és hypereuryocikus intermediär elterjedési típusainak felelnek meg. A módosított kategóriák nemcsak ezekre, hanem valamennyi *Cerambycida* fajra alkalmazhatók.

7. ábra. A körtöltés és az erdősáv felosztása

A leglényegesebb eltérés a speciálisan Hymenoptera-ra érvényes szín és repülésviszonyokon kívül az, hogy a cincérek minden szemaforontja kapcsolódjon az adott (itt konkrétan a sztyepp) vegetációhoz. Számos esetben ugyanis, csak egy szemaforont, az imágó tartozik ebbe a biotopba, a többi nem. Az ilyen imágók rendszerint nektár és pollenevők. (Esetleg kifejeletten már nem táplálkoznak.)

Párázuk csaknem kizárólagosan a sztyeppet jellemző növényzeten történik. Mivel kifejlődésük valamilyen fához kötött, semmiképp sem tekinthetők kifejezett sztyepp-elemeknek. Megfigyelések igazolják, hogy tömegesen rajzanak olyan helyeken is, ahol csupán apróbb facsoportok és cserjék vannak. Hazánkban az egykori erdősztyepp részen (a Nagyalföld és néhány hozzákapcsolódó peremterület), a dombvidékek és az alacsonyabb hegyoldalak xeroterm helyein egyaránt gyakoriak. Elterjedésük a Kárpát-medencében általában az eurycikus eremophil fajokéval megegyező. Oliofágok, bár néha csak egy tápnövényük ismert. (Demelt 1966, Kaszab 1971.) Ez valamelyik *Quercus* faj, környékünkön leginkább a *Quercus robur* (L.). Mind ökológiai, mind állatföldrajzi szempontból indokoltnak látszik ezeket erdősztyepp elemeknek nevezni. A környékünkön előforduló Cerambycidaék közül a *Leptura livida* (Fabr.) a *Leptura unipunctata* (Fabr.), és a *Chlorophorus varius* (O. F. Müll.) ilyen. Külön csoportot alkotnak azok a fajok, amelyeknél a mikroklimatikus tényezők erősebben dominálnak. Ezek bár tápnövényük lágyszárú, nem tartoznak a sztyepp életközösségbe. Monofág vagy közel monofág populációknál ez összefüggésben lehet a tápnövény elterjedésével (pl. az *Oberea euphorbiae* /Germ./ esetén.)

Oligo és polifág populációknál azonban már jobban érzékelhető a megfelelő környezeti igény jelentősége. Általában a kisebb hőtűrés a magasabb légpáratartam igényével párosul. A hullámterek jellegzetes állatai. Itt a speciális mikroklíma hatására (Andó 1969) néhány egymást követő ármentes év esetén kifejezetten gyakoriakká válhatnak. Az euryocikus hylophil csoportba tartoznak.

Mindezek figyelembe vételével a Szeged körtöltés és a környező erdősztyepp területén a következő sztyeppfajok előfordulását szemléltetjük táblázatunkon (444. o.).

(Areák: Kaszab 1971, Heyrovsky 1955, Plaviltschikov 1936, 1940, 1958, és Winkler 1929 munkái nyomán. Az *Agapanthia cardui* (L.) besorolása a rendelkezésemre álló gyér alföldi adatok miatt csak feltételes.) — A Cerambycidaék %-os eloszlása (8. ábra).

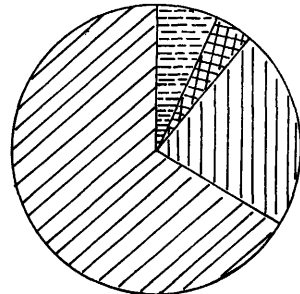
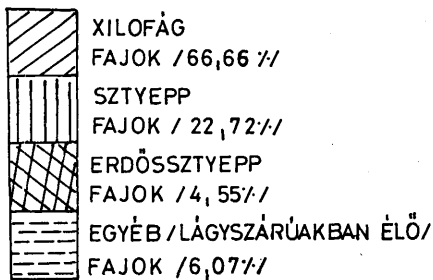
Érdekes jelenség tapasztalható a *Dorcadion fulvum* (Scop.) és a *Dorcadion scopolii* (Herbst) körtöltésmenti populációinál. Ezek a belváros, a vasút, az ipartelepek, külvárosok... stb. határolta részen gyakorlatilag zárt egységet alkotnak. 1974 és 1978 között évi 5—10 napon keresztül 5×5 m-es négyzeteket véve alapul, figyeltem ezen fajok napi aktivitását. Óránként 10 random módszerrel kijelölt quadrátot vizsgáltam át. Összesen 1214 db *Dorcadion fulvum* (Scop.)-ot találtam, amelyeket zöld olajfestékkel jelöltem meg. Az így jelölt állatok 27 (2,22%) kivételével — ami törzsalak volt — mind ab. nigrobasale (Breun.)-nak bizonyultak. (97,78%) A fekete rész a példányok zöménél a szárnyfedő jelentős hányadára kiterjedt. Czögler Kálmán 1915-ben ugyan csak gyűjtött ezen a területen. Nála a törzsalak és egy redukálódott vállfoltú forma dominált. Stiller Viktor (1920—1934) és Biczók Ferenc (1936) felmérései a kis példányszám ellenére is szintén arra engednek következtetni, hogy a faj törzsalakja ekkor még valamivel gyakoribb lehetett. (Stiller csaknem kizárólag ezt fogta.)

1968-ban Gaskó Kálmán hívta fel a figyelmem a szegedi rendezőpályaudvar mellett gyűjtött *Dorcadion scopolii* (Herbst) egyedek elszíneződésére. A fehér szórásávok a varratsáv kivételével sohasem teljesen fehérek, hanem szürkéssárgák. Nemritkán a varratsáv is az. Az alapszörzet sötétbarna, illetőleg fekete voltának eldöntése rendkívül nehéz. A tipikus ab. flavidovittatum (Breun.) változatra jellemző varratsáv

A Szeged körtöltés és a környező erdősáv-sztyepp Cerambycidái

Species	Típus			Előfordulásának mértéke
	stenoecikus eremophil	eurycikus eremophil	hypereuryo- ecikus inter- mediár	
1. Plagionotus floralis (Pall.)		+		gyakori
2. Dorcadion aethiops (Scop.)		+		tömeges
3. Dorcadion fulvum (Scop.)		+		tömeges
4. Dorcadion Scopolii (Herbst.)	+			tömeges
5. Dorcadion pedestre (Poda.)		+		tömeges
6. Neodorcadion bilineatum (Germ.)	+			gyakori
7. Agapanthia violacea (Fabr.)			+	gyakori
8. Agapanthia Dahli (Richt.)		+		gyakori
9. Agapanthia cardui (L.)		+		szórványos
10. Phytoecia scutellata (Fabr.)		+		ritka
11. Phytoecia icterica (Schall.)			+	szórványos
12. Phytoecia coerulea (Scop.)			+	gyakori
13. Phytoecia pustulata (Schrank.)			+	gyakori
14. Phytoecia coerulescens (Scop.)			+	gyakori
15. Oberea erythrocephala (Schrank.)			+	gyakori

melletti sötétbarna foltos vagy teljesen hiányzik, vagy csak néhány elmosódott darabja van meg. Kevésbé dominánsan ugyan, de a sárgás szín már a korábbi felméréseknél is jelentkezett. Bár (relatív) metrikus különbségek észlelhetők, a genitáliák lényeges eltéréseket nem mutatnak. Az előző fajnál már ismertetett körtöltés-menti felvételezések során 4742 db *Dorcadion scopolii* (Herbst) gyűlt össze. 4681 (98,71%) szürkéssárga sávozású volt, 61 db (1,29%) pedig fehér. Az elszíne-

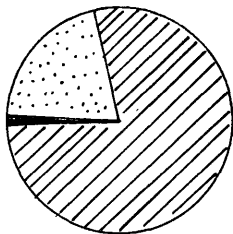

8. ábra. A körtöltés és az erdősáv Cerambycidáinak %-os eloszlása

zódás a törzsalak (971 db, 20,48%), az *ab. lineatum* (Fabr.) — 3672 db, 77,44% — és az *ab. rufinipes* (Breun.) — 18 db, 0,37% — formákon egyaránt tapasztalható. Érdekes, hogy az eleve sárgás szőrzetű típusos *ab. flavidovittatum* (Breun.) kifejezetten ritka. (20 db, 0,42%) — Eloszlásuk: 9. ábra. —

Lényeges kérdés tehát, hogy az utóbbi 50 évben alapvetően megváltozott tényezők közül melyik okozza a két *Dorcadion* faj változatainak ilyen szélsőséges eloszlását. 1970-ben a hosszantartó Tisza-völgyi árhullám idején a magas talajvíz jónéhány helyen felszínre hozta az altalaj sziki összetevőit. (Kiss 1976.) Ennek tulajdonítható, hogy több terület szikes jellege kifejezettebbé vált. A hatás nem került el a körtöltésmenti₊ Na-ban, Cl₋-ban és (helyenként) SO₄-ban gazdag szoloncsákos részeket sem.

	SÁRGÁS ALAPSZÍNŰ SZÁRNYFEDŐ	FEHÉR ALAPSZÍNŰ SZÁRNYFEDŐ	ÖSSZ.: 20,94%
 TÖRZSALAK	20,48%	0,46%	
 AB. LINEATUM / FABR. /	77,44%	0,83%	78,27%
 AB. RUFINIPES / BREUN. /	0,37%	---	---
 AB. FLAVIDOVITTATUM / BREUN. /	0,42%	---	---

9. ábra. A *Dorcadion scopolii* (Herbst) változatainak %-os megoszlása a körtöltésen

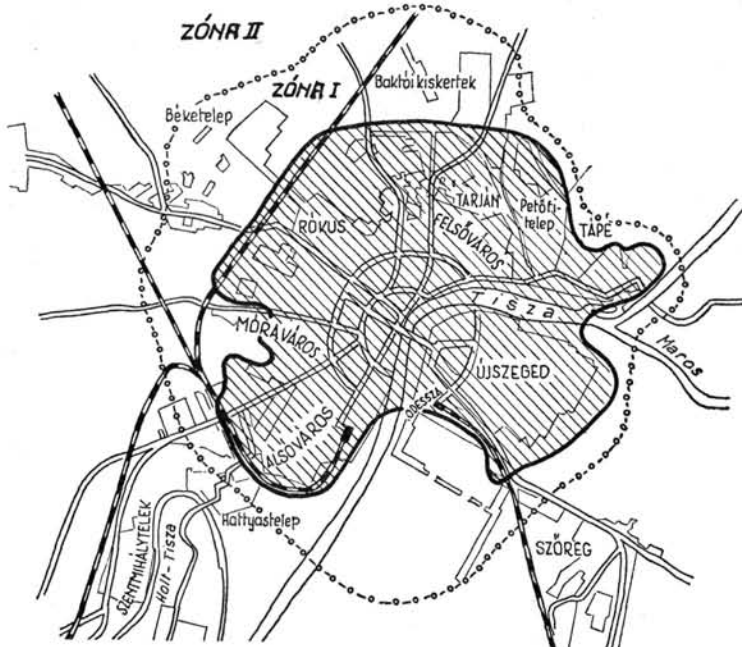
(Rendezőpályaúdvár környéke, móravárosi erdő Cserepes-sor felé eső része, Makkos-erdő baktói határzónája..) Az utóbbi évek belvizei tovább erősítették ezt a folyamatot.

Dorozsma-Nagyszéken *Lepidio-Puccinellietum limosae* és *Potentillo-Festucetum pseudovinae* cönózisokban a *Dorcadion fulvum* (Scop.) változatai közül az *ab. nigrobasale* (Breun.) 70—75% gyakoriságú. A mocsárréteken kívül vidékünk valamennyi szoloncsákos fűtársulásában (Bodrogyó 1974, 1977) hasonlóak az arányok. Mindezek alapján a fenti változatot a szoloncsák szikesek jellemző színváltozatának tartom. Ugyanez a *Dorcadion sopolii* (Herbst) sárgás szárnyfedőszőrzetű alakjairól már korántsem mondható el.

Magának a töltésnek a szikes jellege csekély. Az itt élő *Dorcadion* populációk összeköttetése a környező szoloncsákos vidékkel átlagos vagy gyenge rajzásnál nem számottevő. Ezekben a területeken 1976-ban mindössze 4 (a töltésen) jelölt *Dorcadion fulvum* (Scop.)-ot találtam. *Dorcadion scopolii* (Herbst)-t egyetlen egyet sem. A reális érték ezeknél épp az alkalmazott módszer hibája folytán feltétlenül nagyobb, de a jelölés körzetének számadataihoz viszonyítva gyakorlatilag figyelmen kívül hagyható. A távolság megközelítőleg 0,6 km volt. Záróréteggént az erdősáv szerepelt.

Sajnos a szikesek Dorcadionjainak vizsgálatát csak egy átlagos cincérmozgású évben végeztem el. Túlnépesedésekkor nyilván más a helyzet.

A töltéskorona-szint vízellátása, különösen forró nyarakon meglehetősen kedvezőtlen. Ez, mint konstans tényező, már a korai gyűjtéseknél is, megközelítőleg fél évszázada hatott. Jóllehet ez a faktor nem látszik döntőnek, mégsem elhanyagolható, mivel az érintett aspektus a lárvák fejlődésének egyik kritikus periódusa. Gallé László a körtöltés zuzmóflóráját vizsgálva azt tapasztalta, hogy századunk harmincas éveire viszonyítva a zuzmók mind faj-, mind egyedszáma alaposan meggyérült (Gallé 1939, 1973, 1979; 10. ábra). Az ok a város légszennyeződésének fokozódása (Gallé

10. ábra Szeged zuzmótérképe (Gallé 1979). Jelmagyarázat: vonalazott terület = epiphyta zuzmósívatag; 1. zóna = erősen károsodott zuzmótelepek; 2. zóna = normál fejlődésű zuzmótelepek

1979), amit néhány vegyületnél műszeres mérések is megerősítenek, (Halász—Kiszely 1974, Kecse—Nagy L. 1975, Kiszely és mts. 1977, Petheő 1974, Petheő—Wayerné 1976). A poros, elszennyeződött környezet a rovarvilágban szintén szelektáló tényező lehet. A legismertebb ilyen hatás az ipari melanizmus. (Harrison és Garrett 1926). Klasszikussá vált példája a *Biston betularia* (L.) nevű lepke halvány és melanotikus változatainak elterjedése Anglia iparvidékein (Kettlewell 1956, 1958). Létrejöttéhez tulajdonképp nem szükséges nagy szelekciós nyomás, hiszen 10% szelekciós hátrány elegendő ahhoz, hogy a szelekció alatt álló fenotípus ezreléknyi ritkaságú legyen (Faludi 1974). Nagyon fontos követelmény viszont, hogy az előforduló eseteket mindig egyedileg ítéljük meg. Kovács Sándor szíves szóbeli közlése alapján például Ásotthalom környékén, — ahol nincs és nem is volt semmilyen környezetszennyező ipari tevékenység — túlsúlyban vannak ennek a lepkének a melanotikus variánsai.

A *Dorcadion fulvum* (Scop.) viszonylag jelentős szennyeződéserzékenysége mindenképp megkérdőjelezi azt, hogy klasszikus értelemben vett ipari melanizmusról van-e szó. Az eltolódás arányai is ezt igazolják.

Az elmélet elfogadása esetén abból kellene kiindulni, hogy minden sötétebb színű terepen, mivel szelekciós előnyt élveznek, szinte kizárólag melanotikus változatok találhatóak. Dorcadionoknál ez ilyen formában nem helytálló, bár a környezet színe kétségkívül nagyon jelentős. Ezt gyűjtésük során gyakran tapasztaltam.

A probléma egy másik lehetséges megközelítése, megvizsgálni az ólommal és más nehézfémekkel szennyezett göcök módosító jellegű hatását. (Esetleg az össz. talajszennyezés ilyen jellegű hatását.)

Fő közlekedési utak mellett mindkét oldalon kb. 50—50 m. távolságban a talaj jelentősen szennyeződik ólommal és más nehézfémekkel (Wilkins—Williams 1979). Ehhez társul a dugattyús-motorok NO₂, SO₂, és C származék emissziója (Annand 1978, Dannecker—Naumann 1979). A körtöltést hét, viszonylag nagy forgalmú út szeli át és egy érinti. Ez összesen 750 m. hosszú, többé-kevésbé szennyezett szakaszt jelent. A nehézfémek először a légtérbe jutnak, majd (már az esővíz üledékében is) a talajrészecskéken ionosan adszorbeálódnak (Astruc... 1979). Koncentrációjuk a felszín közelében a legnagyobb. (Wilkins—Williams 1979). Mindez azért lényeges, mert ebben a zónában fejlődnek a Dorcadion lárvák. Hosszabb időintervallum esetén a vasút környezetszennyezése szintén jelentős. Collins (1979) és Frerk (1979) szerint főként a rendezőkön és a pályaudvarok környékén kell ezzel számolni. A gőz- és dieselmozdonyok égéstermékei (NO₂, SO₂ és C származékok), valamint a szállításkor kiszóródó különféle anyagok egyaránt problémát okoznak. A körtöltés több, mint 5 km hosszan közvetlenül határos vasútvonallal. A főpályaudvar előtt egy szakasza része is annak.

A területen ugyanaz a Dorcadion fulvum (Scop.) változat dúsul fel, mint a Duna-Tisza közti szoloncsák pusztákon. Az is lehetséges, hogy a lárvák fejlődése közben ható eltérő edafikus (szennyezett és szikes talaj) és trofikus tényezők egyazon fenotípus kialakítását segítik elő?

Fokozódott a környék beépítése, ami meghatározza a kérdéses populáció zárt-ságát és térbeli kiterjedését. Mint arra már az előzőekben kitértem, zárt, esetleg zárt jellegű populációkról van szó. (Az erdősáv másik oldalán levő apróbb szikesfoltokat a területhez tartozónak tekintem. A beépített részek és a szántóföldek azonban egyértelműen lezáró zónát alkotnak.)

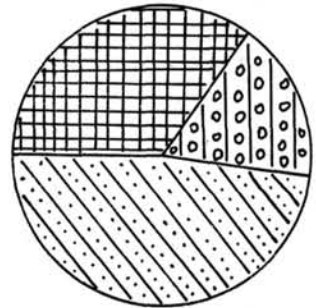
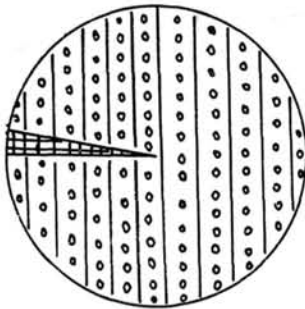
Az ilyen populációkban, mind az örökletes, mind a szelekciós előnyt élvező formák könnyen kerülhetnek túlsúlyba. Szükséges arányeltolódásoknál ezzel a faktórral mindig számolni kell.

A körtöltésen talált Dorcadion pedestre (Poda) egyedek is szinte kizárólagosan ab. apicebivittatum (Breun.)-nak bizonyultak, holott ez a bogarak számára nyilvánvalóan semmiféle adaptív előnyt nem jelent.

A sokban hasonló adottságok (töltésszerkezet, aszályos években kedvezőtlen víz-háztartás, szikfoltok közelsége) miatt mindkét fajnál a Szegedtől kb. 20 km-re északra, a Tisza bal partján fekvő körtvélyesi védgátat választottam kontrollterületnek. Az 1976/77 években megfigyelt 340 db Dorcadion fulvum (Scop.)-ból 117/34, 42%) volt törzsalak. A fennmaradó 223/65,58%) ab. nigrobasale (Breun.) közül 165 példány 48,40%) vállfoltja erősen redukálódott (11. ábra). Ezek a változat határesetei. A nagyszámú Dorcadion scopolii (Herbst) anyag közel 60%-a sárgás szárnyfedőszőrzetű cincérekéből állt. A nagyobb hatósugárban észlelt sárgás elszíneződés tehát inkább egy helyi domináns bélyeg feldúsulása, mint egyéb tényezők hatása (12. ábra).

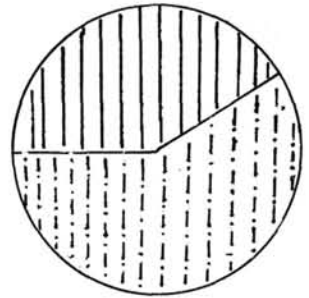
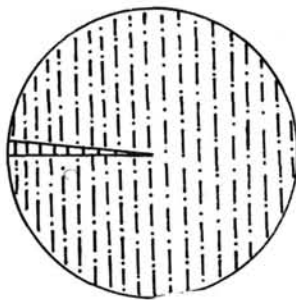
Összegezve: Mindkét Dorcadion fajnál komplex hatás érvényesül. Eltérő ökológiai valenciájuknak megfelelően az egyes faktorok hatásfoka erősen különböző. Feltehető, hogy bizonyos színváltozások dominánssá válásában szerepe lehet a talaj ólom és más nehézfém szennyeződésének, (esetleg az össz. talajszennyeződésnek).

	A. KÖRTÖLTÉS	B. KÖRTVÉLYES
 TÖRZSALAK	2,22%	34,42%
 AB. NIGROBASALE / BREUN. /	97,78%	17,18%
 AB. NIGROBASALE / BREUN. / REDUKÁLÓDOTT VÁLLFOLTAL	---	48,40%

11. ábra. A *Dorcadion fulvum* (Scop.) törzsalakjának és ab. nigrobasale (Breun.) változatának %-os megoszlása a körtöltésen és Körtvélyesen

	A. KÖRTÖLTÉS	B. KÖRTVÉLYES
 FEHÉR	1,29%	41,21%
 SÁRGÁS	98,71%	58,79%

12. ábra. A *Dorcadion scopolii* (Herbst) fehér és sárgás szárnyfedőszőrzetű egyedeinek %-os megoszlása a körtöltésen és Körtvélyesen

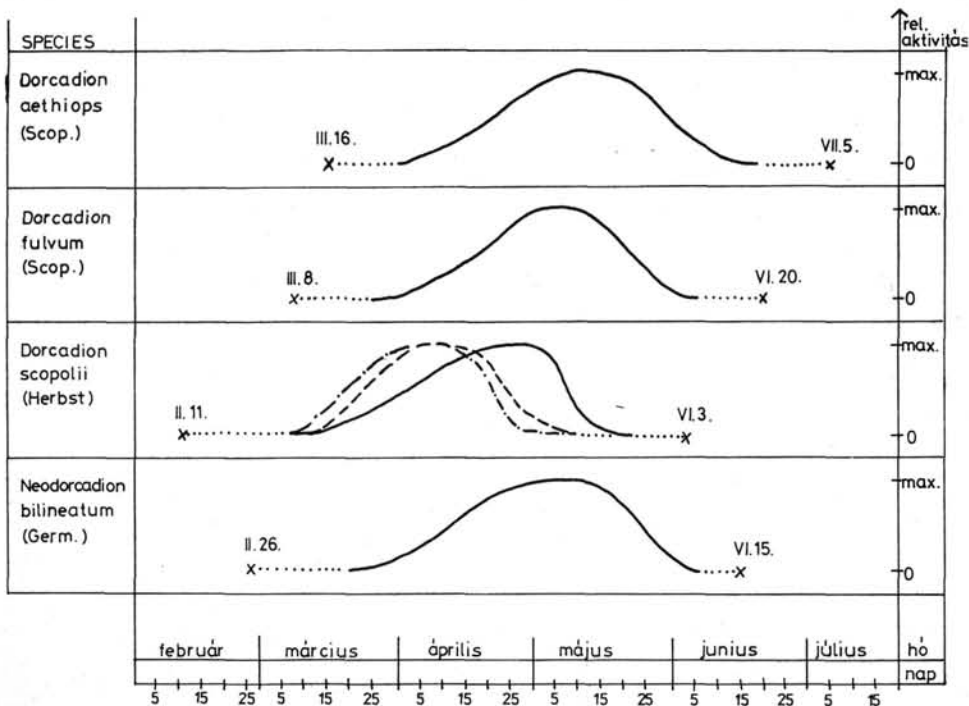
Ennek bizonyítása vagy elvetése egyaránt műszeres analízist és laborvizsgálatokat igényelne.

Döntő fontosságúnak tartom, hogy ezek a hatások zárt, zárt jellegű, vagy helyi populációkban jelentkeznek. Az itt élő *Dorcadion fulvum* (Scop.) populáció a Duna-

Tisza közi (Szeged 30 km-es körzetében vizsgálva) sok megegyező vonást mutat a szoloncsék szikések állományával.

Az 1969—1979-es évek átlagolt adataira támaszkodva összeállítható egy modell a *Dorcadion* fajok Szeged környéki rajzásáról (13. ábra). Természetesen az egyes évek ettől lényegesen eltérhetnek. Különösen jelentős az eltérés meleg, csapadékszegény tavasz esetén a *Dorcadion scopolii* (Herbst)-nál (szaggatott vonalak).

A *Dorcadion*ok általában a felmelegedett, gyéribb növényzetű helyeken párzanak és kifejezetten xerotermek. A *Dorcadion scopolii* (Herbst) hőigényére jellemző, hogy egyedei kora tavasszal a déli, kora délutáni órákban a leginkább felmelegedő töltésmenti kőpárkányokon található. Kedvezőtlenre forduló időjárás esetén ezt a rajzás későbbi periódusaiban is tapasztaltam. Az aktivitás-vizsgálatok igazolták, hogy az optimális hőmérsékletet először elérő pontokon rövid időintervallum alatt gyakorlatilag minden példány naponta (esetleg többször is) megfordul. A rajzás robanásszerűen indul meg a töltés tetején levő földúton és a letaposott csenevész füvek között, majd a meleg fokozódásával a dúsabb növényzetű helyekre tolódik át.

13. ábra. A *Dorcadion* fajok Szeged környéki rajzásának modellje az 1969-1979 közötti évek átlagolt adatai alapján

A környék madarai csapatos megjelenésükkel nem egyszer óraműszerűen jelzik ezt, akárcsak a *Rhizotrogus*ok alkonyati repülését. Eddig a területen a *Lanius collurio* (L.), *Corvus frugilegus* (L.), *Coloeus monedula* (L.), *Turdus merula* (L.), a *Passer domesticus* (L.), a *Sturnus vulgaris* (L.) és az *Oriolus oriolus* (L.) *Dorcadion* fogyasztása bizonyítható. Ez utóbbi két adat Csizmazia György szíves szóbeli közlése. A felsorolt madarak étvendjén a *Dorcadion scopolii* (Herbst)-n kívül a genus valamennyi környékünkön előforduló tagja szerepel.

A xilofág csoportból a *Robinia pseudo-acacia* (L.) tápnövényű fajok azért jelentősek, mert kevés ilyen *Cerambycida* ismert. Az akác fitoncidjai a legtöbb faj számára gátat jelentenek. Ez a magyarázata annak, hogy az erdészeti irodalomban sehol sincs utalás akácokban történt lényeges cincér-kártételre. Szegeden (a kiserdő és a város belterülete) sikerült néhány *Cerambycida*-t kinevelnem a fa különböző elhalt részeiből. A *Megopis scabricornis* (Scop.)-t egy korhadó tönkben talált lárvái alapján azonosítottam.

Az alábbi fajok kerültek elő:

Species	Megerősítő adat	
	Demelt (1966)	egyéb
1. <i>Megopis scabricornis</i> (Scop.)		+
2. <i>Cerambyx scopolii</i> (Füessly.)		+
3. <i>Phymatodes testaceus</i> (L.)		
4. <i>Chlytus arietis</i> (L.)	+	
5. <i>Plagionotus arcuatus</i> (L.)		
6. <i>Chlorophorus varius</i> (O. F. Müll.)	+	

Külön említést érdemelnek a magyar faunában ritka és csak kevés helyről előkerült cincérfajok közül a következők: *Obrium cantharinum* (L.), *Molorchus salicicola* (Stiller), *Callidium violaceum* (L.), *Chlorophorus herbsti* (Brahm), *Saperda punctata* (L.), *Phytoecia scutellata* (Fabr.).

Minden évben tömegesen rajzik az *Exocentrus punctipennis* (Muls.) és a *Stenopteris flavicornis* (Küst.). Az újszegedi Népliget helyén 1858 előtt gödrös, bozótos vadon volt. Az akkoriban Szegeden állomásozó Reitzenstein Vilmos ezredes kezdte meg a terület parkosítását. (Pillich 1898). A liget tölgyfái (*Quercus robur* L.) átvészelték az inséges periódusok fáirtásait. Az öreg fák szomszédságában hosszú évtizedekig fűrészüzem működött. A gyár fatelepére az idők során sok rönkfa került. Közöttük minden bizonnyal szép számmal akadt cincérekkel fertőzött. A lakosság tüzelőjével együtt ez jelentős faunaterjesztő faktornak bizonyult. Ma a parkban a tölgyesekre jellemző *Cerambycida*k közül rendkívül gyakori a *Cerambyx cerdo* (L.) és a *Plagionotus detritus* (L.). Csongrád megyében egyedül itt találtam *Trichoferus pallidus* (Ol.)-t. Valószínű, hogy megfelelő korú tölgyállományban a körtöltés menti erdőkben szintén meghonosodik ez a cincér. Várható a hullámtéren *Salix alba* rőzsében helyenként tömeges *Phymatodes puncticollis* (Muls.) előkerülése is.

A *Chlorophorus herbsti* (Brahm) rajzásviszonyait (relatív ritkasága és szórványos lelőhelyadatai miatt nem ismerem. Elképzelhető, hogy ez a faj az erdősztyeppemek közé tartozik.

IRODALOM

- Andó, M. (1969), Climatic and microclimatic peculiarities of the Tisza and its inundation area. — *Tiscia* 5. 15—37.
- Annand, W. J. D. (1978), Reciprocating engines and pollution. — *Chartered Mechanical Engineer* 25. 68—72.
- Astruc, A., Astruc, M., (1979), Qualité chimique des eaux de ruissellement d'une ville moyenne. — *Techn. et Scienc. Municip.* 2. 79—85.
- Bél M. (1732), Csongrád vármegye leírása. — Kézirat Szeged.
- Beliczay I. (1974), Közjóléti erdők Csongrád megyében. — I. Csongrád m. Környvéd. Ank. 225—238. Különkiadv. Szeged.
- Beliczay I. (1975), Szeged közjóléti erdőigénye és berendezései. — II. Csongrád m. Környvéd. Ank. 229—237. Különkiadv. Szeged.
- Biczók F. (1936), Szeged és környékének Coleoptera faunája. — Pályamunka Szeged.

- Bodnár B.* (1939), A hódmezővásárhelyi református gimnázium természetrajzi múzeumának a története. — Különkiadv. Hódmezővásárhely.
- Bodrogközy Gy.* (1966), Die Vegetation des Theiss-Wallenraumes III. Auf der Schutzdammstrecke zu Szeged durchgeführten fitozönologischen Analysen und ihre praktische Bewertung. — *Tiscia* 2. 47—67.
- Bodrogközy Gy.* (1974), Természetvédelem Csongrád megyében. — Különkiadv. Szeged.
- Bodrogközy Gy.* (1977), A Pannonicum halophiton társulásainak rendszere és synökológiája. — Kandidátusi értekezés tézisei. — Szeged.
- Borbély A.—Nagy J.* (1932), Magyarország első katonai felvétele II. József korában. — *Térképszeti Közl.* 2. 1—64.
- Collins, A. H.* (1979), The environmental impact of railways. — *Railway Engineer International.* 4. 49—52.
- Czögler K.* (1920), Szeged-vidéki bogarak jegyzéke. — *Kézirat.* Szeged.
- Csikó E.* (1906), Csongrád vármegye bogárfaunája. — A magyar orvosok és természetvizsgálók 1905. évi 33. vándorgyűlésének munkálatai. — Különkiadv. Budapest.
- Dannecker, W.—Naumann, K.* (1979), Metallgehalte in Schwebstäuben und sedimentirenden Stäuben der Luft im Ballungsraum Hamburg. — *Forum Städte-Hygiene.* 30. 21—25.
- Demelt, C.* (1966), Bockkäfer oder Cerambycidae. I. Biologie mitteleuropäischer Bockkäfer (Col. Cerambycidae) unter besonderer Berücksichtigung der Laven. — *Die Tierwelt Deutschland* 52. Jena.
- Dóka K.* (1978), A Szegedi Királyi Biztosság (1879—1884). — *Móra F. Múz. Évk.* 1976/77-I. 365—386.
- Erdős J.* (1935), Maros torkolatának árvízi és ártéri bogárvilága biológiai szempontból. — *Doktori ért.* Szeged.
- Escherich, K.* (1923), Die Forstinsecten Mitteleuropas. — Berlin.
- Faludi B.* (1974), Származástan. — Budapest.
- Ferencz, M.* (1958), Coleopteren. — in: *Das Leben der Tisza IV. Die Tierwelt der Tisza auf Grund neuerer Sammlungen und Beobachtungen.* Kolosváry G. (szerk.)—*Acta Biol. Univ. Szeged* 4. 210—214.
- Frerk, H. W.* (1979), Umweltschutz aus der Sicht des Eisenbahnningenieurs. — *Zeitschrift für Eisenbahnwesen und Verkehrstechnik.* Glas. Ann. 103. 16—21.
- Firbás O.* (1975), Szeged város erdőgazdálkodásának történetéből. — in: *Az erdőgazdálkodás története Magyarországon.* (Szerk.: Kolosváry Sz.-né) 466—489. Budapest.
- Földes J.* (1908), Magyarország erdőültetése s gazdasági viszonyai az Árpád-házi királyok idején. — *Magyar Erdész* 375., 378—388., 407—408.
- Földes J.* (1910), Az erdőgazdaságok terjesztése. — *Erd. Lap.* 756—762.
- Gallé L.* (1939), A szegedi körtöltés zuzmóflórája. — *Szegedi Klauzál Gábor gimn. Ért.* 1939. 9—18.
- Gallé L.* (1973), Kryptogám növénytársulások a szegedi körtöltés téglaburkolatán. — *Stud. Bot. Hung.* 8. 25—32.
- Gallé, L.* (1979), Wirkung der Luftverunreinigung auf die Verarmung der Flechtenvegetation der Stadt Szeged und ihrer Umgebung. — *Acta Biol. Szeged.* 25. 3—15.
- Gyarmathy E.* (1954), Békés megye harca a fátlanság ellen. — *Az erdő* 9. 301—304.
- Györfi J.* (1957), Erdészeti rovartan. — Budapest.
- Hajdú S.* (1901), Erdőségeink a honfoglalás korában. — *Erd. Lap.* 728—750.
- Halász Á.* (1902), Adatok Makó város faunájához. — *Rov. Lap.* 9. 161—166.
- Halász K.—Kiszely Gy.* (1974), Szénmonoxid és 3,4 benzopren szennyeződés vizsgálata Szeged levegőjében. — *I. Csongrád m. Környvéd. Ank.* 183—202. Különkiadv. Szeged.
- Harrison, J. W. H.—Garrett, F. C.* (1926), The induction of melanism in the Lepidoptera and its subsequent inheritance. — *Proc. Roy. Soc. B. (London)* 99. 241—263.
- Heyrovsky, L.* (1955), Tesarikoviti-Cerambycidae. — *Fauna CsR. Praha.*
- Hirsch I.* (1873), A kalocsai érsekség erdeinek leírása. *Erd. Lap.* 375—381.
- Kaán K.* (1920), Erdőt az Alföldre. Budapest.
- Kaán K.* (1939), Alföldi kérdések. Erdők és vizek az Alföld kérdéseiben. Bp.
- Kanabé D.* (1929), Debrecen és környéke bogárfaunájának Cerambycidái. *Debr. Szeml. sep.* 1—24.
- Kaszab Z.—Székessy V.* (1953), Bátorliget bogárfaunája-Coleoptera. — in: *Bogárliget élővilága* (Szerk. Székessy V.) 194—286. Bp.
- Kaszab, Z.* (1961), A Kárpátok és medencéinek állatföldrajzi kapcsolatairól. — *Die zoogeographischen Beziehungen den Karpaten und seiner Becken.* — *Fol. Ent. Hung.* 14. 261—271.
- Kaszab Z.* (1971), Cincérek-Cerambycidae. — *Faun. Hung.* 10. 6. Bp.
- Kecse-Nagy L.* (1975), Szeged megyei város és környéke levegőtisztaságvédelmi terve. — *II. Csongrád m. Környvéd. Ank.* 127—141. Különkiadv. Szeged.
- Kettlewell, H. B. D.* (1956), Further selection experiments on industrialmelanism in the Lepidoptera. — *Heredit.* 10. 283—301.

- Kettlewell, H. B. D.* (1958), A survey of the frequencies of *Biston Betularia* (L.) (Lep.) and its melanistic forms in Great Britain. — *Heredity* 12. 51—72.
- Kiss F.* (1892), A Szeged vidéki homokterületek beerdősítéséről. — *Erd. Lap.* 297—299., 385—405.
- Kiss F.* (1920), Az Alföld fásításának kérdéséhez. *Erd. Lap.* 275—294.
- Kiss F.* (1927), Szeged erdőszete. — in: *Kiss F.—Tonelli S.—Sz. Szigethy V.*, Szeged. Magyar városok monográfiája sor. 185—192. Bp.
- Kiss F.* (1939), Szeged erdőszete. *Erd. Lap.* in sep. 1—76.
- Kiss I.* (1976), Magyarország szikes tavaiban végzett hidrológiai és algológiai vizsgálataim áttekintése. A Szegedi Tanképző Főisk. Tud. Köz. 2. 51—69.
- Kiszely Gy.—Simon M.—Halász K.—Berkó Gy.* (1977), Vizsgálatok foglalkozási ölomterhelés korai felismeréséhez. *Egészségtud.* 21. 184—189.
- Kolossváry Sz.-né.* (1975), Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Bp.
- Kovács J.* (1901), Szeged és népe. Szeged ethnographiája. Szeged.
- Kovácsné Murai É.* (1958), Adatok a Kisalföld *Cerambycida* faunájának ismeretéhez. *Fol. Ent. Hung.* 9. 465—478.
- Kuthy, D.* (1897), Coleoptera. in: *Fauna Regni Hungariae*. 1918. 1—241. Bp.
- Lányi B.* (1914), Csongrád vármegye flórájának előmunkálatai. *Magy. Bot. Lap.* 13. 232—274.
- Magyar P.* (1961), Alföldfásítás II. Bp.
- Móczár L.* (1953), Bátorliget hártványászárnyú-faunája-Hymenoptera. in: *Bátorliget élővilága* (szerk.) Székessy, V. 286—317. Bp.
- Palugyai I.* (1855) Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. — Budapest.
- Pap J.* (1893), Képek Szeged város birtokterületének növényvilágából. Szegedi kegyesrendi városi főgymnásium értesítője. 1—24.
- Papp J.* (1968), A Bakony-hegység állatföldrajzi viszonyai. *A Veszprém M. Múz. Köz.* 251—314.
- Papp K.* (1940), Die Verbreitungen des Sägenbockes, *Prionus coriarius* in der ungarischen Fauna. — *Fol. Zool. et Hydrobiol.* (Riga) 10. 107—108.
- Péczeley Gy.* (1965), Az Alföld éghajlata *Földr. Köz.* 89. 105—133.
- Petheő G.* (1974), A városi levegő összkén és ülepedő por szennyezettsége Szegeden I. Csongrád m. Környvéd. Ank. 171—182. Különkiadv. Szeged.
- Petheő G.—Wayer P.-né.* (1976), Levegővizsgálatok Szeged városában. *Bűvár* 20. 242—246.
- Pillich K.* (1983), Újszeged múltja és jelene. — *Szegedi Napló* 75. 3—4., 76. 3—4.
- Plaviltsikov, N. N.* (1936), Naszekomye, Zsesztkokrylye. *Fauna SzSzsZR.* Moszkva—Leningrád.
- Plaviltsikov, N. N.* (1940), Naszekomye, Zsesztkokrylye. *Fauna SzSzsZR.* Moszkva—Leningrád.
- Plaviltsikov, N. N.* (1958), Zsesztkokrylye. *Fauna SzSzsZR.* Moszkva—Leningrád.
- Reitter, E.* (1912), *Fauna Germanica, die Käfer des Deutschen Reiches.* IV.-Stuttgart.
- Reizner J.* (1899), Szeged története. II. Szeged.
- Roubal, J.* (1936), *Katalog Coleopter.* — *Brouku Slovenska a Podkarpatske Rusi.* II. — Bratislava.
- Soó R.* (1931), A magyar puszta fejlődéstörténetének problémái. — *Földr. Köz.* 59, 1-15.
- Soó R.* (1949), Ukrán sztyepp, magyar puszta. — *Term és Techn.* I. 404—411.
- Soó R.* (1964), A magyar flóra és vegetáció rendszertani — növényföldrajzi kézikönyve. I. Budapest.
- Soó R.—Kárpáti Z.* (1968), *Növényhatározó* II. — Budapest.
- Stiller, Gy.* (1939), Kiegészítő adatok Csongrád vármegye bogárfaunájához. *Acta Univ. Szeg. Acta Biol.* 5. 41—53.
- Stiller, V.* (1926), Die Käferfauna der Umgebung von Szeged in Ungarn, und Beschreibung einer neuen *Farbenaberation* von *Limonium aeruginosus* Oliv. (Col.) — *Deutsche Entomologische Zeitschrift* 4. 149—157. (Berlin)
- Stiller, V.* (1933), Über Massenwechsel von Käfern der Umgebung von Szeged in Ungarn. (Col.) — *Mitteilungen der Deutschen Entomologischen Gesellschaft.* 4. 149—157. (Berlin)
- Stiller, V.* (1934/a), Biologische Beobachtungen über den Einfluss der Frühjahrs-Überschwemmung auf die Käferfauna bei Szeged im Jahre 1932. — *Entomologisches Nachrichtenblatt.* 8. 61—68. (Wien)
- Stiller, V.* (1934/b), Ein neue Art der Gattung *Caenoptera* Thoms. aus Ungarn. (Col. Ceramb.) — *Mitteilungen der Deutschen Entomologischen Gesellschaft.* 5. 37—39. (Berlin)
- Stiller, V.* (1935), Beobachtungen über *Caenoptera salicicola* Stiller an der Heimstätte. (Col. Ceramb.) — *Entomologischen Anzeiger* 15. 41—44. (Berlin)
- Stiller, V.* (1942), Die Käferfauna der Umgebung von Szeged in Ungarn IV. — *Entomologische Zeitschrift* 55. 1—4. (Berlin)
- Szűts M.* (1914), Szeged mezőgazdasága. — Szeged.
- Tagányi K.* (1896), *Magyar erdészeti oklevéltár.* I. — Budapest.
- Timár L.* (1953), A Tiszamente Szolnok és Szeged közti szakaszának növényföldrajza. *Föld. Ért.* 2. 87—113.
- Vángel J.* (1906), Adatok Magyarország rovar-faunájához: *Coleoptera.* *Rov. Lap.* 13. 10—42.

- Ványi J.—Vellay I. (1894), Adatok Szeged vidékének állatvilágához. Különkiadv. Szeged.
 Varga Z. (1964), Magyarország állatföldrajzi beosztása a nagylepkéfauna komponensei alapján.
 —Zoogeographische Einleitung Ungarns auf Grund der Makkrolepidopteren Faunakomponenten. —Fol. SEnt. Hung. 17. 119—169.
 Várkonyi L. (1954), Kiskunhalas környéki homoktalajok erdősitése. —Az erdő 5. 150—153.
 Vedres I. (1795), A Sívány Homokság Használhatása, Szabad Királyi Szeged Városához. Szeged.
 Vedres I. (1825), A sívány homokos használhatása. —Szeged.
 Vellay I. (1894), Rovarkatalógus. Kézirat. Szeged.
 Véssey F. (1881), A cs. és Kir. család ráckevei uradalma futóhomok területének erdősitése. Erd. Lap. 329—337.
 Wendl K. (1874), A kalocsai érsekség birtokán eszközölt homokkötések és az érsekségi erdők ismertetése. Erd. Lap. 591—602.
 Wilkins-Williams, C. (1978), The distribution of lead in the soils and herbage of West Pembrokeshire. — Environmental Pollution. 15. 23—30.
 Winkler, A. (1924), Catalogus Coleopterorum regionis palearcticae, 10. Cerambycidae. —Wien.
 Witsch, R. (1809), Praktischer Vorschlag... betreffend die Urbarmachung des Flugsandes in Ungarn. —Ofen.

ANGABEN ZUR CERAMBYCIDA-FAUNA IM WALDSTREIFEN AM SZEGEDINER KREISSCHUTZDAMM

von

Béla Gaskó

Der Waldstreifen am Szegediner Kreisschutzdamm ist eine angepflanzte Assoziation. An der Karte Abraham Kaltschmidts vom Jahre 1747 ist schon ein winzigeres Wäldchen nördlich der Stadt (an Stelle des Eichelwaldes an der heutigen Szeged-Oberstadt) zu sehen. Nach mehrfacher Ausforstung und Neuanpflanzung wurde die jetzige Form des Waldstreifens im Laufe der umfassenden Gebietsplanung nach der Befreiung ausgestaltet. Der zustandegebrachte Grüngürtel hat auch heute keine mittelbare Verbindung — ausser der Wälder am Vorland der Flüsse Tisza und Maros — mit bedeutenderer Waldung. Dementsprechend können wir über einheimische xilofag Coleopterae nicht sprechen. Die jetzt hier lebenden xilofag Cerambycidae (44 Arten, 66,66%) könnten auf zwei Wegen hierher geraten. Entweder wurden sie hergeschleppt oder liessen sie sich hierher vom Vorland nieder. In der Besiedelung spielte die Fauna der Wälder an der Maros die grösste Rolle. Die frühesten Cerambycida-Angaben, die sich auf dieses Gebiet beziehen, sind in der Abhandlung von József Ványi und Imre Vellay (1897) zu finden. Sie haben hier 12 Arten gefunden. Die Sammlungen Kálmán Czóglers zwischen 1912 und 1920 ermöglichen bei einigen Arten die Vergleichung des einstigen und des sich bis heute ausgestalteten Faunabildes.

Auf Grund Abmessungen des Verf. von 1964 bis 1979 und der Angaben Kálmán Czóglers bilden die Cerambycida-Fauna des Kreisschutzdamms und des Waldstreifens 66 Arten von 36 Genera. Die Zahl der Varianten ist 21. Auffallend ist der hohe Anteil der verschiedenen Steppe-Elemente (15 Arten 22, 72%). Bei drei Holzbock-Arten hält der Verfasser die „Waldsteppe-Art“-Benennung sowohl in tiergeographischer als auch in ökologischer Hinsicht für begründet. Diese Cerambycida sind *Leptura livida* (Fabr.) ssp. *pecta* (K. J. Dan.), *Leptura unipunctata* (Fabr.) und *Chlorophorus varius* (O. F. Müll.).

Eine besondere Erwähnung verdienen von den in der ungarischen Fauna seltenen Holzböcken die folgenden: *Obrium cantharinum* (L.), *Molorchus salicicola* (Stiller), *Callidium violaceum* (L.), *Chlorophorus herbsti* (Brahm), *Saperda punctata* (L.), *Phytoecia scutellata* (Fabr.). Auch von weigen Orten kennen wir den im Volkspark von Újszeged vorgekommenen *Trichoferus pallidus* (L.). Überraschend ist das sich jährlich wiederholende massenhafte Geschwärm des *Exocentrus punctipennis* (Muls.) und des *Stenopterus flavicornis* (Küst.).

In der unmittelbaren Umgebung von Szeged ist der Prozentsatz der Variante von *Dorcadion fulvum* (Scop.) ab. *nigrobasale* (Breun) besonders hoch wie der von *Dorcadion scopoli* (Herbst) mit gelber Flügeldeckhaarkleidung. Die Erscheinung ist teilweise die Anreicherung der fragwürdigen Formenmerkmale in geschlossenen (geschlossenartigen oder örtlichen) Populationen, teilweise ist es Ergebnis komplexer Wirkungen. Die verschmutzte Umwelt kann wichtiger Faktor sein. Die Klärung des Problems beansprucht noch weitere Untersuchungen.

AZ 1978. ÉVI ŐSZI MADÁRVONULÁS A SZEGEDI FEHÉRTÓN

SZÉLL ANTAL

(Balástya)

A fehértavi rezervátumban rendszeresen végzett madármegfigyelések alkalmával viszonylag jól figyelemmel kísérhettem a madármozgalmak alakulását. Időm nagy részét főleg az őszi madárvonulás tanulmányozására fordítottam. Megfigyeléseket heti 2—3 alkalommal végeztem. Vizsgálataimat a rezervátumon kívül a táplálkozási területekre is kiterjesztettem. Az alábbiakban azoknak a fajoknak az adatait közlöm, amelyek az őszi hónapokban, tehát szeptember 1-től — november 30-ig megfigyelésre kerültek.

MEGFIGYELT MADÁRFAJOK

1. Északi búvár (*Gavia stellata*): XI. 23. —XI. 26.-ig tartózkodott egy példány a XIV-es tavon.
2. Sarki búvár (*Gavia arctica*): XI. 23—XI. 28-ig a XIV-es tavon volt egy példány megfigyelhető.
3. Kis vöcsök (*Podiceps ruficollis*): XI. 28-ig néhány példánya gyakran volt megfigyelhető.
4. Feketenyakú vöcsök (*Podiceps nigricollis*): IX. 2-án 3pd., X. 9-én 2 pd., X. 12-én 4 pd., X. 15-én 4 pd.
5. Búbos vöcsök (*Podiceps cristatus*): XI. 28-ig a leggyakrabban megfigyelt vöcsökfaj. Legnagyobb példányszámban a fenti időpontban mutatkozott (30 pd.).
6. Kárókatona (*Phalacrocorax carbo*): Feljegyzéseimben 20 megfigyelési adata szerepel. Legnagyobb mennyiségben X. 3-án észleltem, amikor 16 pd. volt megfigyelhető. Zömmel a XII-es tavon tartózkodva a haletető csónakok útját jelző karók tetején.
7. Szürkegém (*Ardea cinerea*): Közönséges, Olyakor nagy számban előforduló faj. XI. 28-án 200 példányát számláltam.
8. Vörösgém (*Ardea purpurea*): IX. 24-én 1 pd.
9. Üstökös gém (*Ardeola ralloides*): IX. 14-ig rendszeresen megjelent 2—7 pd.
10. Nagy kócsag (*Egretta alba*): Gyakori vendég volt a lecsapolt tavakon 1—7 pd. Egyes egyedek télen is láthatók.
11. Kis kócsag (*Egretta garzetta*): A lecsapolt tavakat gyakran látogatta 1—5 pd.-a. Utolsó észlelés XI. 12. (1 pd.)
12. Bakcsó (*Nycticorax nycticorax*): Rendszeresen látható néhány példány. Utolsó észlelés XI. 18 (1 pd.).
13. Pocgém (*Ixobrychus minutus*): Rendszeresen látható néhány példány. Utolsó észlelés XI. 7. (1 hím).
14. Bölömbika (*Botaurus stellaris*): IX. 9-én 1 pd.
15. Fehérgólya (*Ciconia ciconia*): X. 9-én 1 pd. a XII-es zátonyán.
16. Kanalasgém (*Platalea leucorodia*): Gyakori látogatója a lecsapolt tavaknak. Legtöbbet IX. 10-én 4 pd., X. 6-án 9 pd., X. 7-én 40 pd., X. 15-én 15 pd.
18. Nagy lilik (*Anser albifrons*): Első észlelés X. 9. (100 pd.) Legnagyobb mennyiségben XI. 6-án fordult elő, amikor a kihúzó lilikek számát kb. 10 000 példányra becsültük.
19. Vetési lúd (*Anser fabilis*): Érkezése IX. 30-án (13 pd.) Kis számban fordul elő, s ezek többnyire nagy lilikek közé vegyülve láthatók.
20. Bütykös ásólúd (*Tadorna tadorna*): XI. 28-án 1 pd. a IV-es lecsapolt tóban.
21. Tökés réce (*Anas platyrhynchos*): Közönséges, nagy számban előforduló récefaj. A legtöbb IX. 10-én mutatkozott amikor a tavakon úszkáló tömeget kb. 200000 példányra becsültük.
22. Csörgő réce (*Anas crecca*): Mindennapos vendég az őszi hónapokban. Számuk IX. 30—

- X. 6. között 1000 pd. körül alakult.
23. Nyilfarkú réce (*Anas acuta*): IX. 17-én 1 tojó példány.
 24. Kendermagos réce (*Anas strepera*): XI. 6-án 2 pd.
 25. Kanalaréce (*Spatula clypeata*): Állandóan lehetett látni a halastavakon néhány példányát.
- Legtöbb XI. 28-án (100 pd.).
26. Barátréce (*Aythya ferina*): Az őszi hónapokban állandó vendég volt a halastavakon. X. 9-én 250 pd.-t számláltam.
 27. Cigányréce (*Aythya nyroca*): Gyakran láthatók, de mennyiségük nem jelentős.
 28. Kerceréce (*Bucephala clangula*): XI. 12-én egy hím.
 29. Jegesréce (*Clangula hyemalis*): XI. 23—XI. 28-ig tartózkodott a rezervátum X/1-es tavában egy tojó példány.
 30. Karvaly (*Accipiter nisus*): X. 12-én, XI. 6-án, XI. 9-én XI. 16-án egy egy példány volt megfigyelhető.
 31. Egerészölyv (*Buteo buteo*): XI. 10-én 1 pd. átrepült.
 32. Rétság (*Haliaeetus albicilla*): X. 29-én és XI. 12-én két-két példányt láttam.
 34. Barna rétihéja (*Circus aeruginosus*): IX. 2-án 5 pd., IX. 9-én 4 pd., IX. 14-én 3 pd., IX. 24-én 3 pd., X. 7-én 1 pd.
 35. Halászsas (*Pandion haliaetus*): IX. 2-án 1 pd.
 36. Kaba sólyom (*Falco subbuteo*): IX. 27-én és 30-án egy-egy példányt láttam.
 37. Kékvércse (*Falco vespertinus*): X. 18-án egy hím repült át.
 38. Vörösvércse (*Falco tinnunculus*): Az őszi hónapokban 1—2 pd. gyakran jelentkezik.
 39. Fácán (*Phasianus colchicus*): Rendszeres, állandó vendége a nádasnak.
 40. Daru (*Grus grus*): Első megfigyelése X. 12. (1 pd.). Legtöbbet (85 példányt) XI. 10-én láttam. Szokatlanul kis példányszámban jelentkezték.
 41. Guvat (*Rallus aquaticus*): X. 7-én 2 pd.
 42. Kis vizicsibe (*Porzana parva*): IX. 17-én 1 pd.
 43. Vízityúk (*Gallinula chloropus*): Csatornán, tavak szélén gyakori. Utolsó észlelés XI. 3-án (1 pd.).
 44. Szárcsa (*Fulica atra*): Közönséges a tavakon. Legtöbbet, (kb. 1500 példányt) IX. 10-én figyeltem meg.
 45. Bibic (*Vanellus vanellus*): Gyakori a lecsapolt tavakon. Legnagyobb példányszámban X. 15-én mutatkozott (200 pd.).
 46. Ujjaslile (*Squatarola squatarola*): IX. 27-én 2 pd., X. 9-én 1 pd., X. 22-én 2 pd., X. 29-én 5 pd., XI. 10-én 7 pd., XI. 12-én 5 pd., XI. 16-án 4 pd., XI. 23-án 3 pd., XI. 26-án 1 pd., XI. 28-án 2 pd. került megfigyelésre.
 47. Aranylile (*Charadrius apricarius*): IX. 27-én 1 pd.
 48. Parti lile (*Charadrius hiaticula*): IX. 17-én 2 pd., IX. 24-én 2 pd., IX. 27-én 5 pd. volt látható.
 49. Széki lile (*Charadrius alexandrinus*): IX. 2-án 1 pd., IX. 10-én 3 pd. A következő napokon számuk ugrásszerűen megemelkedett, majd IX. 14-éb már 120 példányát számláltam a rezervátum lecsapolt, II-es tavában.
 50. Kis póling (*Numenius phaeopus*): IX. 30-án 1 pd., X. 3-án 10 pd., X 5-én 1 pd.
 51. Póling (*Numenius arquata*): Rendszeres őszi vendége a rezervátumoknak. A legtöbbet 320 példányt, IX. 14-én láttam.
 52. Goda (*Limosa limosa*): Kisebb-nagyobb csapatai rendszeresen látogatják a lecsapolt tavakat. Egy 130 fős csapatát még XI. 6-án is láttuk. Kegtöbb IX. 14-én volt (200 pd.).
 53. Kormos cankó (*Tringa erythropus*): Többé-kevésbé rendszeresen látható néhány fős, olykor 70—80-as csapatai.
 54. Piroslábú cankó (*Tringa totanus*): A leggyakoribb cankófaj, de egyedszáma nem jelentős.
 55. Szürke cankó (*Tringa nebularia*): X. 12-én 1 pd.
 56. Erdei cankó (*Tringa ochropus*): IX. 9-én 1 pd., IX. 10-én 2 pd., XI. 6-án 1 pd.
 57. Réti cankó (*Tringa glareola*): XI. 6-án 1 pd.
 58. Billegető cankó (*Actitis hypoleucos*): IX. 17-én 1 pd., IX. 24-én 1 pd., IX. 25-én 1 pd.
 59. Sárszalonna (*Gallinago gallinago*): Néhány példánya rendszeresen látható az iszapos tófenéken.
 60. Fenyérfutó (*Corcethia alba*): X. 3-án 3 pd. a III-as tó iszapátányán.
 61. Apró partfutó (*Calidris minuta*): Gyakori a lecsapolt tavakon. XI. 12-én 250 példányt számláltam.
 62. Törpe partfutó (*Calidris temnickii*): X. 18-án 15 pd.
 63. Havasi partfutó (*Calidris alpina*): Gyakran apró partfutók társaságában láttam kisebb-nagyobb csapatakat.
 64. Sarlós partfutó (*Calidris testacea*): X. 5-én 4 pd.

65. Pajzsoskánkó (*Philomachus pugnax*): A legnagyobb számban előforduló cankófaj. A legtöbb volt IX. 27-én (150 pd.).
66. Gulipán (*Recurvirostra avosetta*): Szinte állandóan jelen volt 50—60-as, vagy 100—150-es csapatuk. Amikor a legtöbbet észleltem, XI. 28-án 170 példány volt számuk.
67. Ékfarkú halfarkas (*Stercorarius parasiticus*): IX. 14-én 1 példány a II-es lecsapolt tóra bezállt.
68. Viharsirály (*Larus canus*): Kis számban jelentkeznek kora ősszel a nászruhá, novembertől főleg a fiatal példányok.
69. Ezüstsirály (*Larus argentatus*): Már nyár derekán jelentkezik, ősszel közönséges. A legtöbb X. 22-én mutatkozott, ekkor számuk 210 pd. volt.
70. Heringsirály (*Larus fuscus*): IX. 24-én, IX. 27-én, X. 29-én, XI. 12-én egy-egy öreg példány volt látható.
71. Dankasirály (*Larus ridibundus*): A legközönségesebb és legnagyobb egyedszámban előforduló sirályfaj. XI. 6-án 8—10 000 pd.
72. Kis sirály (*Larus minutus*): XI. 10-én 1 juv.
73. Kormos szerkő (*Chlidonias niger*): IX. 26-án 5 pd.
74. Lócsér (*Hydroprogne caspia*): A lecsapolt II-es tóban IX. 10-én 3 pd.
75. Kűszvágó csér (*Sterna hirundo*): IX. 2-án 2 pd., IX. 10-én 1 pd., IX. 14-én 1 pd., IX. 17-én 3 pd.
76. Balkáni gerle (*Streptopelia decaocto*): A Halgazdaság központjában közönséges, gyakori faj. Olykor 100—140-es csapatai láthatók.
77. Kakukk (*Cuculus canorus*): IX. 2-án 1 pd.
78. Kuvik (*Athene noctua*): XI. 3-án hangját hallottam.
79. Sarlósfecske (*Apus apus*): IX. 10-én 30 pd. keringett a tavak felett.
80. Jégmadár (*Alcedo atthis*): Első észlelés IX. 24. (1 pd.). Sűrűn lehet látni 1—3 csatorna felett tovasurranó jégmadarat.
81. Zöld küllő (*Picus viridis*): IX. 30-án 1 hím.
82. Bűbos pacsirta (*Galerida cristata*): Néhány példány gyakran látható a Halgazdaság központjában és a rezervátummal határos szántóföldeken.
83. Mezei pacsirta (*Alauda arvensis*): XI. 10-én 6 pd.
84. Füstifecske (*Hirundo rustica*): A tavak felett néhány példány gyakran megjelenik. Utolsó észlelés XI. 6-án, amikor 1 pd. volt a kutatóháznál.
85. Partifecske (*Riparia riparia*): Kora ősszel megjelent a tavak felett néhány példány. Utolsó megfigyelés X. 12-én (5 pd.).
86. Dolmányos varjú (*Corvus cornix*): Rendszeresen vendég a lecsapolt tavakon. Tápláléka a halágyban rekedt apró hal, haldög.
87. Vetési varjú (*Corvus frugilegus*): Olykor több száz (főleg átrepülő) csapatok figyelhetők meg.
88. Csóka (*Coloeus monedula*): IX. 24-én 3 pd., IX. 2-án 1 pd.
89. Szarka (*Pica pica*): Mindennapos vendég 5—10 példány.
90. Széncinege (*Parus maior*): Gyakori a tószéli fűzfákon.
91. Kék cinege (*Parus caeruleus*): Nádszegélyekben gyakori kóborló.
92. Függőcinege (*Remiz pendulinus*): A nádasokban szórványosan került megfigyelésre 3—15 példány.
93. Barkóscinege (*Panurus biarmicus*): A tavakat övező nádasokban kóborol 10—20-as csapatuk.
94. Ökörszem (*Troglodytes troglodytes*): Gyakran hallani a bokrosok és a nádas sűrűjéből.
95. Fenyőrigó (*Turdus pilaris*): XI. 26-án egy-egy példányt láttam.
96. Feketerigó (*Turdus merula*): XI. 28-án 4 pd.
97. Hantmadár (*Oenanthe oenanthe*): XI. 14-én 1 pár a XIII-as tó homokszikláján.
98. Rozsdás csaláncsúcs (*Saxicola rubetra*): IX. 2-án 5 pd.
99. Házi rozsfarkú (*Phoenicurus ochruros*): A Halgazdaság központjában XI. 28-án 1 pd.
100. Vörösbegy (*Erithacus rubecula*): X. 9-én 1 pd. a Kutatóháznál.
101. Nádirigó (*Acrocephalus arundinaceus*): IX. 2-án 1 pd.
102. Cserregő nádiposzáta (*Acrocephalus scirpaceus*): X. 1-én 1 pd.
103. Énekes nádiposzáta (*Acrocephalus palustris*): X. 1-én 1 pd.
104. Foltos nádiposzáta (*Acrocephalus schoenobaenus*): IX. 2-án 4 pd., IX. 14-én 1 pd., IX. 17-én 3 pd.
105. Sisegő füzike (*Phylloscopus sibilatrix*): IX. 24-én 3 pd. IX. 26-án 1 pd.
106. Kormos légykapó (*Muscicapa hypoleuca*): IX. 14-én 1 pd.
107. Réti pityer (*Anthus pratensis*): XI. 6-án 4—5 pd.

108. Barázdabillegető (*Motacilla alba*): Gyakori 1—10 példánya. X. 3-án viszonylag nagy számban mutatkozott (55 pd.). Utolsó észlelés XI. 10. (1 pd.).

109. Sárga billegető (*Motacilla flava*): IX. 9-én 2 pd., IX. 10-én 1 pd., X. 3-án 2 pd., volt megfigyelve.

110. Tövisszúró gébics (*Lanius collurio*): IX. 10-én 1 pd., IX. 17-én 3 pd.

111. Seregély (*Sturnus vulgaris*): Csapataik a X/1-es tó nádasaiban éjszakáztak. IX. 14-én hajnalban 7—8000 pd. rebbent ki a nádasból, majd estefelé is kb. ugyanennyi érkezett vissza.

112. Mezei veréb (*Passer montanus*): Főleg a Halgazdaság környékén és a nádasokban gyakran látható 20—30-as, olykor 80—100 fős csapata. IX. 9-én egy albinó példányt figyeltem meg közöttük.

113. Zöldike (*Chloris chloris*): XI. 12-én 2 pd., XI. 16-án 30 pd., XI. 28-án 2 pd.

114. Tengelic (*Carduelis carduelis*): A Halgazdaság közelében ill. a tó környékén gyakran látható.

115. Csíz (*Carduelis spinus*): X. 22-én 2 pd.

116. Téli pinty (*Fringilla montifringilla*): XI. 26-án 4 pd.

117. Citromsármány (*Emberiza citrinella*): XI. 10-én 1 pd.

118. Sordély (*Emberiza calandra*): X. 25-én 6 pd.

119. Nádi sármány (*Emberiza schoeniclus*): Kisebb-nagyobb csapatuk rendszeres vendégei a nádasoknak.

HELYI MADÁRMOZGÁS

A helyi madármozgás a pihenő és a táplálkozóhely között folyik. Ősszel, már szeptember elején megkezdődik a lehalászás. A lecsapolás alatt álló ill. már lecsapolt tavakra tömegesen érkeznek a madarak. Az apróbb parti madárfajok táplálékukat a lecsapolt tavakból szerzik meg, ugyanis a sekély víz és az iszap állatai ezeknek a fajoknak a legfőbb táplálékbazisa. A feltöltött halastavakból táplálkozó madaraknál helyi madármozgás nem észlelhető. Azoknál a fajoknál, amelyek táplálékukat főleg a környező mezőgazdasági területeken szerzik meg (pólingok, récék, ludak, a daru, a dankasirály), rendszeresen repülnek a pihenőhelyről a táplálkozóterületre és fordítva (húzás). A fehértavi rezervátumban a fent említett öt madárcsoportnál figyelhető meg ez a legnagyobb mértékben.

A pólingok helyi mozgása az esti behúzáskor ill. hajnali kihúzáskor észlelhető. Fehértón ősszel elsősorban a nagy póling (*Numenius arquata*) gyülekezik, főleg szeptemberben. Táplálkozási területük a Fertő szikes rétje és a tó környéki mezőgazdasági területek. Szeptemberben késő délután, úgy fél 6 óra tájban megindul behúzásuk a lecsapolt tavakra. Mintegy negyed óra alatt lezajlik. Főleg ÉK-i irányból, a Fertő irányából repülnek 20—50 fős csapatokban. Sötétedésre már több százas csapatuk pihen a tófenéken. Kihúzásuk ÉK-i irányba történik kora hajnalban.

A récék mozgalma szintén hajnalban és alkonyatkor szembetűnő. A nappalt a récetömeg, zömével tőkés réce (*Anas platyrhynchos*) a halastavakon tölti, mivel itt háborítatlanul ihatnak, pihenhetnek. Az augusztusban induló vadászidény a környező vizekről a rezervátumba szorítja a récéket, ennek köszönhető a nagyobb tömegek csoportosulása.

Visszatérve a mozgalmukra, jellegzetes időpontot választanak a kihúzásra. Általában a teljes sötétedés előtt kb. fél órával, kisebb-nagyobb csapatokban (50—100 pd.) húznak ki a tavakról minden irányba. Este táplálkoznak, amikor a táplálkozóterületek zavartalanok. Hajnalban, 5 — fél 6 óra tájban megtörténik a tavakra a beözönlés (időpont a VIII—IX. hónapokra jellemző). Csapat csapat után érkeznek, s mire a napkorong megjelenik a keleti látóhatáron, már hangos vadkacsaszivaly fogad a tavakon.

A vadludak húzása kedves színfoltja a fehértavi őszi madárvonulásnak. Az utóbbi évekből öt vadlúdfaj előfordulása ismert a területről. Leggyakoribb a nagy lilik (*Anser albifrons*), jóval kisebb számban kerül megfigyelésre a kis lilik (*Anser eryth-*

ropus), vetési lúd (*Anser fabilis*) és a nyári lúd (*Anser anser*). A vörösnyakú lúd (*Branta ruficollis*) ritka vendég. A vadlibák ki- és behúzása körülbelül egybeesik a récék be- és kirepülésével. A hajnali kihúzás előtt kisebb-nagyobb rajok már idegesen röpködnek a víz felett. Az éjszakázó csapatok egyre hangosabbak, majd egyszerre felkerekednek és kiözönlenek a táplálkozási terület irányába. Néhány nagy csapatban az összes liba elhagyja a tavat. Olykor több ezer példány is van az ilyen nagy csapatokban. Október első felében főleg a Szegedi Állami Gazdaság hatalmas feketeföld tábláit lepte el a libatömeg később azonban a Felszabadulás Tsz. Irma-major környéki táblákra települt át. A főleg e két táplálkozási területnek megfelelően két jellegzetes éjszakázóhely alakult ki. A szegedi földekre látogató vadlibák főleg a III-asra, a sándorfalvi területekről pedig elsősorban a XII-es és XIII-as tóegységre húztak be. A táplálkozóterületekről napközben is érkeznek csapatok szomjukat oltani, esti behúzás után pedig sokszor még éjszaka is jönnek csapatok.

A darvak (*Grus grus*) mozgalma a vadlibákéval körülbelül azonos. Táplálkozni is a vadlibáknál említett mindkét területrésze járnak. A behúzás helyéül azonban szívesebben választják a sándorfalvi tavakat.

A sirályok közül mezőgazdasági területekre csak a dankasirály (*Larus ridibundus*) járt ki táplálkozni. Az ezüstsirályok (*Larus argentatus*) táplálékbazisa a lecsapolt tavakban, halágyban rekedt apró hal, haldög. A dankasirályok is táplálkoznak a lecsapolt tavakon, azonban csábítja őket a szántáskor felszínre kerülő rovarleleség. Főleg az esti behúzásuk a szembetűnő, mert a kihúzásuk rendszertelenül történik, a nap bármely szakában. Beözönlésük szintén a vadlibákéval hasonló időpontra esik. A tóra a szegedi földek irányából, ill. a Fertő felől érkeznek, gyakran hatalmas V-alakban. Amint a tavak fölé érnek, felbomlik az alakzatuk, s mindenfelől repülnek egy-egy lecsapolt tó irányába.

A ki- és behúzási időpontok elsősorban a fényviszonyoktól függenek.

IRODALOM

Keve A. (1976), Magyarország madarainak névjegyzéke. Bp. 89.

VOGELZUG AM FEHÉRTÓ (WEIBEN SEE) BEI SZEGED IM HERBST 1978

von
Antal Széll

Der Verfasser bearbeitet seine Angaben, die er über den Vogelzug im Herbst 1978 am Fehértó (Weißen See) bei Szeged gesammelt hat. Er hat hier 119 Vogelarten zusammengezählt, dies ist ca. die Hälfte der bisher beobachteten Vogelarten. Da dieser See im Wege der der Theiß entlang ziehenden Vogelscharen liegt, ermöglicht es, daß sich hier zahlreiche Wasservogelarten provisorisch niederlassen. Die Ernährungsmöglichkeiten aus dem Schlammgrund der abgelassenen Fischweiher haben eine große Anziehungskraft für einige Ufervögel (z. B. Wasserläufer, Uferschepfen, Säbelschnäbler, Brachvögel usw.), aber auch die sodahaltigen Wiesen (z. B. Szeged-Fertő) und landwirtschaftlichen Gebiete sind dazu geeignet. Besonders auffallend ist es, daß sich die Silbermöwen oft hier aufhalten; dies hängt wohl mit ernährungsbiologischen Gründen zusammen. Der See ist ein traditioneller Aufenthaltsort der Brachvögel. Möwen, Stockenten, Graugänse und Kraniche, so sind diese Vogelscharen oft zu beobachten. Im Wasservogelzug hat auch noch heute eine große Rolle der heute schon einem Fischweiher ähnliche Szegeder Fehértó (Weiße See), der trotz der heutigen geringeren Gegebenheiten ein bedeutendes Naturschutzgebiet mit großem Vogelverkehr im südlichen Teil der Ungarischen Tiefebene geblieben ist.